

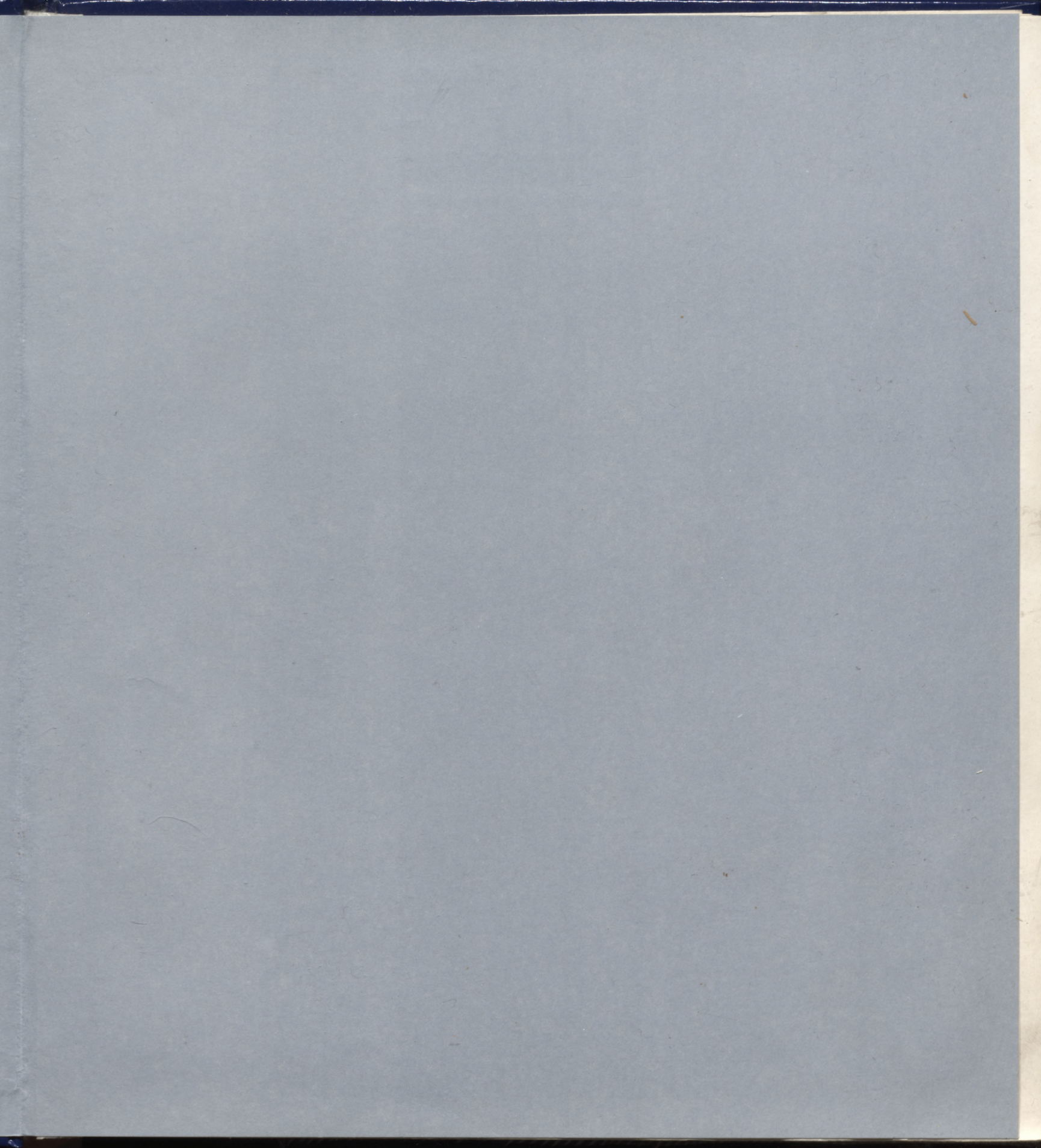
J. Krastiņš
I. Strautmanis
J. Dripe

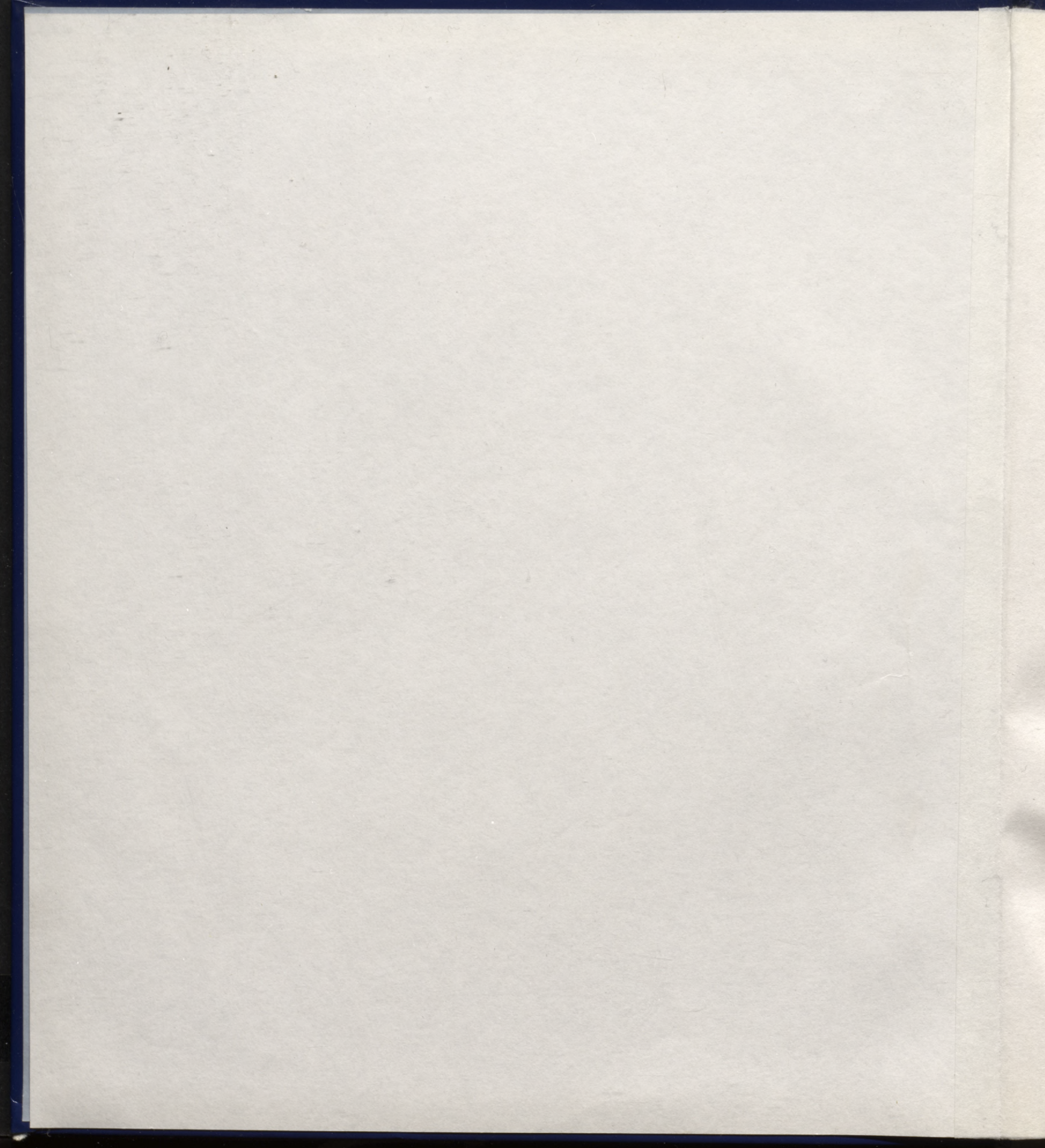
LATVIJAS ARHITEKTŪRA

no senatnes līdz mūsdienām

Jānis Krastiņš
Ivars Strautmanis
Jānis Dripe

LATVIJAS ARHITEKTŪRA

no senatnes līdz mūsdienām

L...

LIBRARY
AMSTERDAM

1774
1775
1776
1777
1778
1779
1780
1781
1782
1783
1784
1785
1786
1787
1788
1789
1790
1791
1792
1793
1794
1795
1796
1797
1798
1799

99-5
L 36

L
72

Jānis Krastiņš
Ivars Strautmanis
Jānis Dripe

LATVIJAS ARHITEKTŪRA

no senatnes līdz mūsdienām

Grāmata izdota ar LR Kultūras ministrijas atbalstu, izmantojot 1994. un 1997. gada kultūras projektu konkursā piešķirtos līdzekļus.

Izmantoto materiālu un ilustrāciju avoti:

grāmata "Архитектура Советской Латвии" (Москва, 1987), Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīgas pilsētas Galvenās arhitektūras pārvaldes tehniskais arhīvs, RTU Arhitektūras fakultātes arhīvs, Centrālais Valsts vēstures (Sanktpēterburga) arhīvs, Centrālais Valsts kara vēstures (Maskava) arhīvs, Latvijas Arhitektūras muzejs, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, Rīgas pilsētas kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, Ventspils pilsētas domes Arhitektūras un pilsēt būvniecības nodaļa, Liepājas Vēstures un mākslas muzejs, izdevniecība «Latvijas enciklopēdija», autoru personīgie arhīvi.

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

99-5.364
0304080210

Redaktore *Velta Holcmane*

Korektore *Vija Sargūne*

Maketētāja *Vineta Daniela*

Vāka mākslinieciskais noformējums *Dainis Breikšs*

Kopsavilkuma tulkojums angļu valodā *Gunta Čākure*

Kopsavilkuma tulkojums vācu valodā *Lidija Vēvere*

Datorsalikums un mākslinieciskais noformējums – SIA "Apgāds VAGA"

Izdevusi SIA "Izdevniecība BALTIKA"

Iespiests tipogrāfijā "Jāņa sēta"

Uz vāka – Rīgas Doms, Rundāles pils, "Renda" pārvaldes ēka, Cesvaines pils;
fonā – Smilšu iela Rīgā.

Printed in Latvia

© Jānis Krastiņš, Ivars Strautmanis, Jānis Dripe, 1998

© SIA "Izdevniecība BALTIKA", 1998

ISBN 9984-9178-3-5

SATURS

SATURS	5	Klasicisms	67
IEVADS	7	Rīgas pilsēt būvnieciskā attīstība. Rīgas rātsnams. K. Häberlanda darbi. Muižu pilis un pilsētu dzīvojamās ēkas 18. gs. nogalē. Ampīra baznīcas (Jēzus baznīca Rīgā u. c.). Celtniecība pēc paraugfasādēm. Muižu pilis 19. gs. sākumā. Klasicisma stila noriets	
LATVIJAS BŪVMĀKSĻA SENĀKO GADSIMTU RITUMĀ	9	KAPITĀLISMA LAIKMETA ARHITEKTŪRA UN PILSĒTBŪVNICĪBA	80
Pati sirmākā senatne	9	Pilsētu attīstība 19. gs. otrajā pusē	80
Agrā feodālisma laiks	13	Jelgava. Liepāja. Ventspils. Rēzekne. Daugavpils. Fortifikācijas sistēmu likvidēšana 19. gs. Rīgas centra rekonstrukcija 1857.—1863. gadā. Rīga 19. gs. otrajā pusē	
Pilskalni un senpilsētas. Dzīvojamās ēkas		20. gs. sākums. Mežaparks	91
Vēsturisko stilu būvmāksla	16	Būvnoteikumi Rīgā un citās pilsētās	93
Romānika un gotika		Arhitektūras stili	95
Viduslaiku pils un cietokšņi	17	Romantisms un eklektisms	
Turaida. Sigulda. Cēsis. Rīga. Jaunpils. Ventspils. Lielstraupe. Pilsētu nocietinājumi		Eklektisma formu semantika	99
Viduslaiku kulta celtnes	28	Kulta celtnes. Mācību iestādes. Administratīvās ēkas. Muižu pilis. Teātris un muzejs	
Rīgas Doms. Sv. Jāņa baznīca Cēsis. Sv. Sīmaņa baznīca Valmierā. Sv. Pētera baznīca Rīgā. Sv. Jēkaba baznīca Rīgā. Sv. Jāņa baznīca Rīgā. Kurzemes baznīcas		Rīgas 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā celtās baznīcas	103
Pilsētu apbūve viduslaikos	41	Eklektisma mākslinieciskās sistēmas raksturīgākās īpatnības	110
«Trīs brāļi» Rīgā. «Minsteres istaba». «Līgavas kambaris»		Vides konteksts. Racionālisma ideju atspoguļojums. «Ķieģeļu stils». «Orderu eklektisms» pilsētu un lauku apbūvē. Pilsētu koka ēkas. Eklektisma stila noriets	
Jaunie laiki.		Jūgendstils	124
Renesanse un manierisms	44	«Eklektiskais jūgendstils». Stila racionālistiskie strāvājumi. Nacionālais romantisms	
Kulta un laicīgās celtnes. Melngalvju nams Rīgā. Manierisms detaļās un lietišķi dekora- tīvajā mākslā		Neoklasicisms	149
Baroks	49		
Pilsēt būvniecība un pilsoņu nami. Agrīnā baroka kulta celtnes. Zemnieku sētas. Rundāles un Jelgavas pilis. Trīsvienības baznīca Liepājā. Latgales baznīcas. Vēlā baroka profānbūves			

Latvijas Republikas laika pilsētībūvniecība	152
Būvnoteikumi. Rīgas ģenerālplāns.	
Pilsētībūvnieciskā politika un prakse 30. gadu otrajā pusē. Liepājas u. c. pilsētu ģenerālplāni.	
Ludzas pilsētas izbūve	

Arhitektūras stili Latvijas Republikas laikā	159
Nacionālie tautiskie meklējumi. Retrospektīvās tendences. Funkcionālisms. Neoklektisms.	
Pieminekļi un memoriālie kompleksi	

ARHITEKTŪRA PĒC OTRĀ PASAULES KARA

Sociālo pārvērtību un kara periods (1940—1944)	185
---	-----

Pirmie pēckara gadi (1944—1954)	185
---------------------------------------	-----

Industrializācija un masveida celtniecības ekspansija (1955—1965)	191
Dzīvojamās apbūves koncentrācija. Rīgas ģenerālplāns. Jūrmalas pilsētas ģenerālplāns.	
Dzīvojamie masīvi: «Āgenskalna priedes», «Jugla», «Ķengarags», «Purvciems»	

Modernās arhitektūras savpatības meklējumi (1966—1975)	200
Dzintaru koncertzāle, «Bērnu pasaule», citi universālveikali un restorāni. Rīgas dzelzceļa un jūras stacija. Administratīvās ēkas Rīgā.	
Salaspils memoriālais ansamblis. Latviešu strēlnieku muzejs piemineklis un citi memoriālie kompleksi. Augstbūves un sabiedriskās ēkas Rīgā un Latvijā. Dzīvojamais rajons «Imanta». Celtniecība laukos.	
Rūpniecības ēku projektēšana un celtniecība	

Kurss — reģionālā arhitektūra (1975—1985)	220
Modernās arhitektūras krīzes iemesli, postmodernisms. Dzīvojamie rajoni: «Mežciems», «Pļavnieki». Dzīvojamās ēkas Rīgas centrā. Tipveida projektēšanas pieredze — 103., 119. sērija. «Līvānu māju» projektēšana un apbūve	

80. gadu bilance	238
Politiskās izglītības nams Rīgā. Viesnīca «Rīdzene». Administratīvās un dziedniecības iestādes Rīgā u. c. pilsētās. Reģionālā arhitektūra Rīgā un lauku rajonos.	
Rīgas centra detaļplānojums	

Uz 90. gadu sliekšņa	251
----------------------------	-----

Agrīnie deviņdesmitie — pārmaiņas, iespējas un pretrunas	254
Sabiedriskās un dzīvojamās ēkas, viesnīcas, moteļi, rekonstrukcijas, pārbūves, restaurācijas, interjeri	

Architecture of Latvia (Summary)	277
---	-----

Baukunst des Lettlands (Zusammenfassung)	284
---	-----

Svešvārdu un terminu vārdnīca	292
--	-----

Personu rādītājs	297
------------------------	-----

IEVADS

Latvijas būvmāksla laikmetu gaitā piedzīvojusi gan gaiša uzplaukuma, gan arī krēslas brīžus. Radikāli mainījies arī atsevišķu parādību vērtējums, it īpaši attiecībā uz vieglāk pārskatāmo tuvāko pagātņi. Joprojām nav uzrakstīta pietiekami detalizēta Latvijas arhitektūras vispārējā vēsture. Arī šī gramata nav domāta kā izsmēlošs vēstures traktāts. Par galveno uzdevumu autori uzskatīja apkopot, salīdzināt un izvērtēt būtiskāko, raksturīgāko un vērtīgāko Latvijas profesionālās arhitektūras mantojumā no vissenākajiem laikiem līdz mūsdienām, īpašu vērību veltot būvmākslas reģionālo un nacionālo iezīmju atklāšanai gan plašākā telpas, gan laika kontekstā.

Varbūt daudziem apgalvojumiem netrūkst sava tiesa subjektivitātes, taču viss, kas tiek piedāvāts lasītājiem, ir balstīts uz autoru veiktajiem pētījumiem, arhīvu materiālu studijām, ilggadēju pieredzi un profesionālo pārliecību.

Grāmatas I nodaļu «Senāko gadsimtu ritumā» sarakstījis habilitētais arhitektūras doktors, profesors Jānis Krastiņš (16.–79. lpp.) un habilitētais arhitektūras doktors, profesors Ivars Strautmanis (9.–16. lpp.), II nodaļu «Kapitālisma laikmeta arhitektūra un pilsētībūvniecība» – J. Krastiņš, bet III nodaļu »Arhitektūra pēc Otrā pasaules kara» – I. Strautmanis, piedaloties J. Krastiņam un arhitektam Jānim Dripem.

Materiāla apskats sniedzas līdz 20. gs. 90. gadu vidum, kad tika pabeigts darbs pie grāmatas sagatavošanas publicēšanai. Autori izsaka pateicību arhitektūras doktoram Andrejam Holcmanim, grāmatas redaktorei arhitektei Veltai Holcmanei un arhitektūras doktoram Jānim Lejniekam par radošu līdzdalību grāmatas sakārtošanā un ilustratīvā materiāla atlasē.

LATVIJAS BŪVMĀKSLA SENĀKO GADSIMTU RITUMĀ

Pati sirmākā senatne

Kā liecina arheoloģiskie izrakumi, mūsu valsts teritorija bijusi apdzīvota jau sirmā senatnē. Sākot ar 9. gt. p. m. ē., kad, ledājiem atkāpjoties, bija izveidojies dzīvei labvēlīgs klimats, Baltijas ledus ezera, Lubāna un tajos ieplūstošo upju krastos jau sastopamas cilvēku apmetņu pēdas (Laukskola, Sēlpils). Kā liecina šeit atrastie krama un kaula riki, vēlā paleolīta kultūru Latvijā atnesušas no dienvidiem un dienvidrietumiem ienākošās mednieku ciltis. Mezolīta (9. gt. b.—4. gt. p. m. ē.) perioda apmetnes, kurām līdzīgas atrastas arī Igaunijā un Lietuvas ziemeļu daļā, parasti atradās patālu viena no otras (Zvejnieki, Osa, Zvidze) un to iedzīvotāji nodarbojās ar medībām, zveju un dabas produktu vākšanu.

Sākot ar 3. gt. p. m. ē. otro pusi, pilnveidojoties darbarīkiem un zemkopības iemaņām, vietējo cilšu apmetņu vietas gūst aizvien pastāvīgāku raksturu, sāk iezīmēties noteikti ēku tipi un to veidošanas tradīcijas. Latvijas teritorijā zināmas vairāk nekā 50 neolīta apmetnes, kas nelielās grupās izvietojās lielāku ezeru (Lubāna, Burtnieku) un upju (Rūjas, Aiviekstes) krastos. Apmetnes parasti ierīkoja sausās un smilšainās vietās, 3—5 m virs ūdens līmeņa. Pirmatnējās mītnes šeit visbiežāk bija teltsveida vai nedaudz zemē iedziļinātas, to celtniecībai izmantoti vietējie materiāli — kārtis, zari, klūgas un zāle. Stabu konstrukcijā veidotas sienas ietvēra taisnstūra, reizēm arī ovālas formas telpu (16—35 m²) ar atklātu, nedaudz iedziļinātu pavarda vietu centrā, kas kalpoja gan apkurei, gan ēdiena gatavošanai. Div- vai četrslīpju jumts, ko sedza ar niedrēm vai koka mizām, nereti balstījās uz telpas vidū ieraktiem stabiem. Sīkaku ziņu par pirmatnējo telpu iekārtu saglabāties maz. Grīdu parasti nebija, tām kalpoja labi noblietēta grunts; gulēšanai izmantoja sienu vai sausas lapas, sedzoties ar ādām. Gar

ārējām sienām nereti tika piebūvētas nelielas noliktavas, kur glabāja darba rīkus. Jāpiezīmē, ka pazīstamākajām šā laika perioda Latvijas teritorijā izpētītajām apmetnēm — Sārnatē, Kreičos, Piestiņā u. c. gan izvietojumā, gan mītņu raksturā daudz kopīga ar citām Ziemeļaustrumeiropas zemēs atklātajām apmetnēm.

2. gt. p. m. ē. Baltijā notika tautu migrācija: no dienvidiem ieplūstošās baltu etniskās grupas pamazām izspieda uz ziemeļiem šeit dzīvojošās somugru tautības, atnesdamas līdzīgas sadzīves tradīcijas un kultūru. Tas neizbēgami izsauca izmaiņas arī apmetņu plānojumā un apbūves raksturā. Vēlajā neolītā apmetnes aizvien biežāk vairs neierīkoja tiešā ūdens tuvumā, bet gan zemienēs, kur lopiem nodrošinātas labas ganību vietas. Attīstoties lopkopībai, 1. gt. p. m. ē. Latvijas teritorijā sāka veidoties nocietinātas apmetnes. Apaļkoku žogi, kas sākotnēji veidoja iežogojumus lopiem, pamazām pārauga nocietinājumu sienās, tādējādi ievēdot jaunu struktūrelementu pirmatnējo apmetņu telpiskajā organizācijā. Lai izvairītos no pēkšņiem uzbrukumiem, nocietinātām apmetnēm izvēlējās dabiskus pakalnus vai upju sateces, tās mākslīgi nostiprinot. Tā radās pilskalni — pirmatnējās telpiskās organizācijas spilgtākie liecinieki, kas vēl šodien dod mums reālu iespēju novērtēt senču dabas izjūtu un stratēģu talantu.

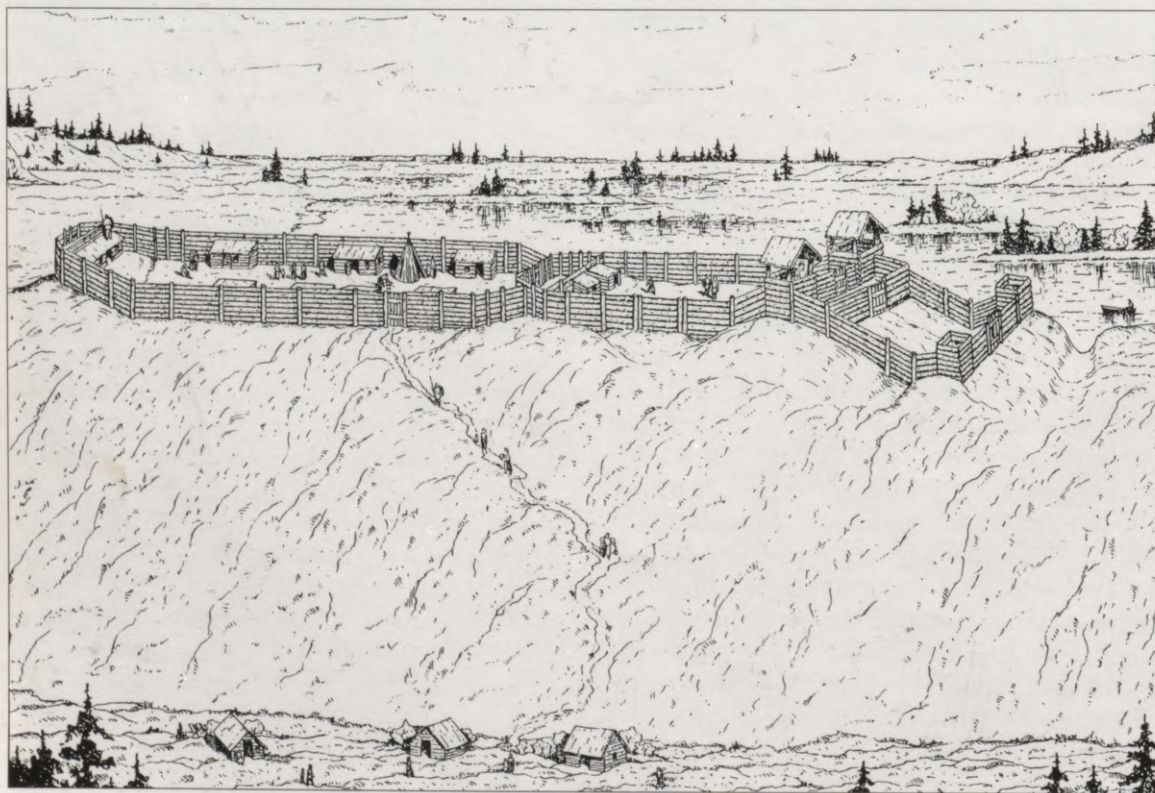
Kas attiecas uz ēku tiptiem, tad 1. gt. p. m. ē. otrā pusē jau iezīmējās ar samērā lielu daudzveidību. Joprojām tika celtas kā virszemes, tā arī nedaudz (0,5—0,6 m) zemē iedziļinātas mītnes, plānā gan ovālas (Klaņģukalnā, Asotē), gan taisnstūra formas (Mūkukalnā, Vedgās u. c.), 2,8—4,5×3—5 m lielas.* Sienas tāpat kā agrāk veidoja stabu

* *Graudonis J.* Celtniecība Latvijā 1. gt. p. m. ē. un m. ē. sākumā. *Latv. PSR ZA Vēstis.* 1961. 4. br. 11.—14. lpp.

konstrukcijā, spraugas aizpinot ar jauniem kociņiem vai zariņiem. Tomēr, sākot ar m. ē. sākumu, aizvien biežāk sastopamas arī no horizontāliem balķiem veidotas gulbūves (Kerkūzu apmetnē). Līdzīga tehnika aizvien biežāk rodama arī nocietinājumu sienu veidojumā — stabu žogu vietā tika ierīkotas pali-sādes un gulķoku sētas, zemes aizsargvaļņus un aizsarggrāvjus pamazām nostiprināja ar akmens krāvumiem. Veidojās pirmatnējās apmetnes plānojuma struktūra ar neapbūvētu, visbiežāk neregulāras formas pagalmu centrā, ko, sekojot dabīgā reljefa noteiktai nocietinājumu sienu kontūrai, ietvēra dažādas celtnes. Līdzās dzīvojamām ēkām ar vaļējiem iedziļinātiem pavardiem, no kuriem dūmus izvadīja caur spraugu jumtā, te sastopamas arī pirmatnējās ražošanas ēkas — bronzas kausētavas, ieroču un rotaslietu darbnīcas.

1. gt. p. m. ē. beigās Latvijas teritorijā sāka parādīties arī nenocietinātas apmetnes, kas pa lielākai daļai tika ierīkotas klajās vietās pie satiksmes artērijām. Līdzās lopkopībai par

galveno saimniecības nozari kļuva zemkopība, attīstījās maiņas sakari (ar Skandināviju, Vislas un Volgas apgabaliem). Kā liecina arheoloģiskie izrakumi, m. ē. sākumā, pieaugot iedzīvotāju skaitam un aktivizējoties saimnieciskai darbībai, nocietinātās apmetnes kļuva par šauru. Tādēļ par domnējošo dzīvesvietas tipu Latvijā veidojās nenocietinātas apmetnes, kas tika veidotas šaurās, zemkopībai, sakariem un tālākai attīstībai izdevīgās vietās (Strautmaļi, Spietiņi). Plānojuma sistēma te pa lielākai daļai balstījās uz esošo ceļu tīklu, atspoguļojot reljefa un dabas īpatnības. Apdzīvoti arī daudzi pilskalni (Daugmale, Mūkukalns u. c.), nostiprinot un pastāvīgi pilnveidojot to nocietinājumu sistēmu. Tā Daugmales pilskalnā nogāzes gar Daugavu tika noraktas stāvākas un nostiprinātas ar akmens krāvumu, bet Mūkukalnā — gar kalna malu izveidots vairāk nekā metru augsts akmeņu krāvums. Tomēr pamazām nocietināto apmetņu un pilskalnu loma sabiedrības dzīvē mainās —

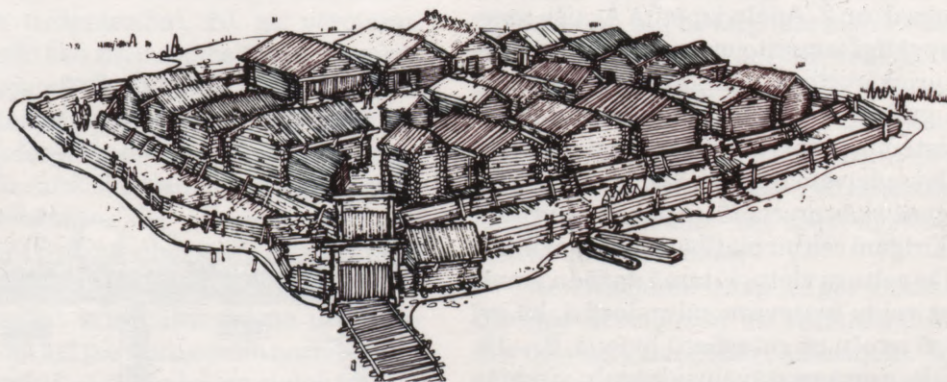

1. attēls.
Kēntes pilskalna
apbūves
rekonstrukcija
(pēc A. Stubava
materiāliem)

tie tiek izmantoti vairāk vai mazāk sporādiski, kā patvērums briesmu gadījumos (Asotes, Ķentes pilskalni).

Sākot ar m. ē. pirmā gadu tūkstoša vidu, par dominējošo ēkas tipu gan nocietinātās, gan nenocietinātās apmetnēs kļuva krusta pakšu konstrukcijā celta guļbūve ar 4×4, 4×5, 4×6 un 4×8 m un tml. izmēriem plānā un nedaudz iedziļinātu un akmens krāvuma nostiprinātu pavardu centrā (dūmistaba). Vasarā ēdienu gatavošanai izmantoja atsevišķu brīvēstāvošu celtni — slieteni vai namiņu, kas ar savu siluetu ienesa jaunas līnijas senās sētas veidolā. Klona vietā grīdas sāka izlikt ar akmeņiem

(Vedgās, Tanisa kalnā u. c.), parādās pirmās ar māliem apmestās sienas, bet gadu tūkstoša otrā pusē — arī pirmās akmens krāvuma krāsnis. Lēzeno vien- vai divslīpju jumtu veidoja ar koka mizu vai tāsīm segts apaļkoku klājs, ko, it īpaši nocietinātās apmetnēs, noklāja ar mālu kārtu. Neraugoties uz to, ka priekšstatus par šī perioda mūsu senču apmetņu veidolu un siluetu varam gūt tikai no atsevišķu rekonstrukciju vai grafiku sniegtā aptuvenā izveida, tomēr gan to novietnes izvēlē, gan dabas materiālu izmantošanā, attieksmē pret apkārtējo vidi un pilsētbūvniecisko struktūru telpiskajā orga-

2. attēls.
Āraišu ezerpils.
J. Apala un
Dz. Dribas
rekonstrukcija.
Dz. Dribas zīmējums

3. attēls.
Āraišu ezerpils. Ēkas
uzceļot no jauna
1980. gados
izmantoti 11. gs.
darba rīki un
būvtehniskie
paņēmieni

nizācijā jūtama nevainojama dabas izjūta, prasme izmantot visniecīgākās ainaviskās īpatnības, lai piešķirtu apmetnei ne tikai funkcionālu mērķniecību, bet arī savdabīgu skaistumu.

It īpaši tas attiecas uz nocietinātajām pilīm, kuru celtniecība sakarā ar biežajiem laupīšanas karagājieniem attīstījās Latvijas teritorijā mūsu gadsimta 1. gt. otrajā pusē. Šim nolūkam tika izmantoti gan esošie pilskalni (Dignājas, Kokneses, Daugmales u. c.), gan piemēroti morēnu pakalni (Ķentes, Altenes u. c. pilskalni), ezeru sēkļi un salas (Āraišu un Auļukalna ezerpilis). Daudzmaz pilnīgu priekšstatu par šī tipa apmetnēm sniedz arheologu J. un Z. Apalu izpētītā Āraišu ezerpils. Asprātīgi izmantojot ezera salas stratēģiskās priekšrocības, papildinot tās ar mērķniecīgu guļbūves tehnikā veidotu nocietinājumu sistēmu, te bija radīta kompakta, praktiski blīvi apbūvēta telpiska struktūra ar augstu semantiskās precizitātes pakāpi. Spriežot pēc atšķirīgām celtnu platībām, kas ļauj fiksēt centrālās celtnes vietu, jūtamā dažādu amatniecības veidu īpatsvara saimniecībā, kā arī atšķirīgā ieroču un rotaslietu līmeņa, 9.—10. gs. Āraišu ezerā pastāvējusi latgaļu virsaiša rezidence ar noteiktu telpisko organizāciju un saimniecību. Spriežot pēc arheoloģiskajiem izrakumiem, tā laupītāju uzbrukumos vairākkārt nodedzināta un pēc tam atkal atjaunota aptuveni tādā pašā veidā.

Par Āraišu ezerpils iemītnieku etnisko pierību un tās rašanās iemesliem ir izteikti dažādi uzskati, tomēr nav noliedzams, ka lēmums atjaunot ezerpili iespējami tuvu tās sākotnējam veidolam dos mums iespēju skatīt kopumā vienu no savdabīgākām senatnes telpiskajām struktūrām Latvijas teritorijā.

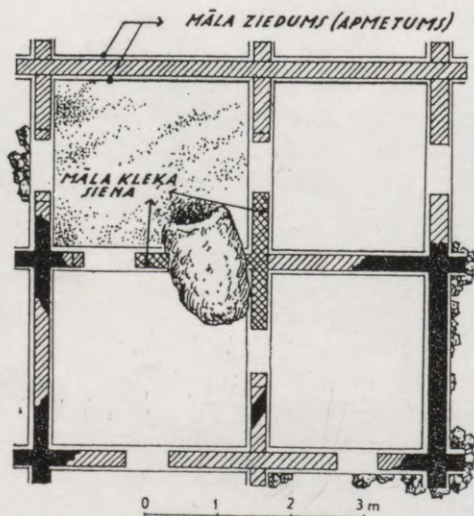
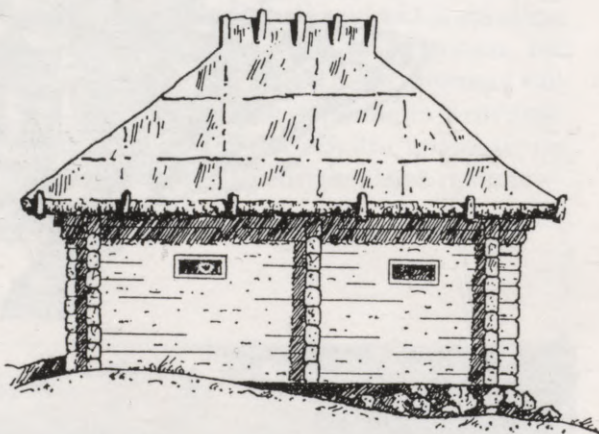
Vērtējot šī vissenākā mūsu vēstures posma celtnieciskās liecības, jākonstatē, ka, kaut gan to vidū nav sastopamas veselas telpiskās struktūras vai līdz mūsu dienām saglabājušies objekti, tomēr to nozīme celtniecisko formu un paņēmienu tālākajā attīstībā Latvijā ir nenoliedzama.

Šajā periodā:

— izveidoti galvenie koka celtnu arhetipi:

centriska, no augšā kopā saslietām kārtīm veidota celtnes ar pavardu centrā ($d = 4—5$ m) (namiņš, slietnis) un taisnstūra guļbūve (4×4 , 4×5 , 4×6 utt.) ar vien- vai divslīpju jumtu un fiksētu pavarda vietu centrā (dūmistaba), kas ir pamatā latviešu zemnieku sētas celtnu tālākai attīstībai;

— izmantojot dabīgās vides īpatnības, radīti kompakta pilsētbūvniecisko struktūru prototipi — pilskalni un nocietinātas apmetnes, kuru veidolā atspoguļojās sava laika tehniskās un ekonomiskās iespējas, kā arī priekšstati par monumentalitāti un skaistumu;

4. attēls.
Mājoklis ar krāsni
centrā Tērvetes
pilskalnā
(rekonstrukcija pēc
E. Brīvkalnes
materiāliem)

— radītas specifiskas, blīvi apbūvētas nocietinātas telpiskas struktūras uz ūdens — t. s. ezerpilis, kur pirmo reizi mēs sastopamies ar augstu semantiskās precizitātes līmeni, kas atspoguļo telpā fiksētas pirmatnējās kopienas locekļu savstarpējās attiecības.

Agrā feodālisma laiks

Pilskalni un senpilsētas. Dzīvojamās ēkas

Agrā feodālisma laikmets Latvijā, tāpat kā kaimiņu slāvu zemēs, iezīmējās ar tālāku ražotājspēku un ražošanas attiecību diferenciaciju. Strauji attīstoties zemkopībai, amatniecībai un tirdzniecībai, 10. gs. vērojama aizvien izteiktāka lielu zemes īpašumu rašanās, mantojamas politiskās varas koncentrēšanās atsevišķu vecāko, virsaišu vai kņazu rokās. Veidojas zemes īpašumu pārvaldes, kā arī pirmo valstisko veidojumu savstarpējo attiecību struktūra.

Attīstoties tirdzniecībai starp Austrum- un Rietumeiropu, īpašu nozīmi mūsu valsts teritorijā iegūst svarīgākie ūdens un sauszemes ceļi, kā arī pie tiem esošie nocietinātie atbalstu punkti — pilskalni un cietokšņi.

1. gt. beigās Latvijā bija izveidojies pastāvīgs sauszemes ceļu tīkls — gar svarīgākajām ūdens artērijām Daugavu, Gauju, Lielupi un Ventu uz Polocku, Vitebsku, Kijevu, Pleskavu un Novgorodu, kā arī tos šķērsojošie sauszemes ceļi — uz Kurzemi, Zemgali, Lietuvu. Sākot ar 10. gs., to izmantošanas intensitāte ievērojami pieauga, kaut gan vēl joprojām dominējošā loma bija ūdensceļiem pa Baltijas jūru un lielākajām Latvijas upēm.

Ciņa par šo tranzitartēriju pārvaldi feodālisma sākuma posmā lielā mērā ietekmēja arī apdzīvoto vietu raksturu un tālāko diferencēšanos. Pilis, kas visbiežāk tika celtas senajos pilskalnās, kļuva ne tikai par ekonomiskās, bet arī par administratīvās varas centriem ar izteiktu siluetu un arhitektonisko veidolu. Ar 10. gs. mainījās to pārvaldes raksturs, izzuda t. s. kolektīvie pilskalni un ezerpilis. Laicīgās varas koncentrācija at-

sevišķu feodāļu rokās radīja nepieciešamību veidot lielākus apdzīvotos centrus, kur varētu izmetināties atkarīgie ļaudis, karadraudze, amatnieki, kalpi. Tādēļ pie lielākajām stratēģiski nozīmīgākajām pilīm veidojās plašas (līdz pat 4,0 ha) nocietinātas senpilsētas.

Tirdzniecības sakaru paplašināšanās, kā arī bieži laupīšanas kari, prasīja nemitīgi pastiprināt piļu un senpilsētu aizsardzības būves. Pilskalnu aizsargsistēmas šajā laikā parasti tika veidotas no divām paralēlām guļķoku sienām, kas nereti aptvēra visu pilskalna plakumu. Lai piešķirtu aizsardzības sistēmai lielāku izturību, abas guļķoku sienas savā starpā saistīja ritmiski izvietotas šķērssienas, telpu starp tām aizpildot ar smiltīm vai akmeņiem. Tādējādi veidojās 4—5 m bieza aizsargsiena, kas augstumā nereti sasniedza 6—7 m. Apvienojot šādu konstrukciju ar attiecīgiem zemes uzbērumiem un aizsarggrāvjiem, tika radītas visai iespaidīgas aizsardzības sistēmas, kas spēja ilgstoši pretoties tā laika tehnikai.

Nocietinājumu iekšpusē gar kalna malām blīvējās dzīvojamās un saimniecības ēkas, kur dzīvoja galvenokārt amatnieki. Apbūves raksturs te bija brīvāks nekā pilī, tomēr ēkas atradušās tuvāk viena otrai un līdz ar to bieži cietušas no ugunsgrēkiem. Spriežot pēc arheoloģiskiem pētījumiem un senajām hronikām, vācu krustnešu iebrukuma laikā Latvijā bija vairāk nekā 200 apdzīvotu pilskalnu. Plašāk pazīstamas bijušas senpilsētas pie Tērvetes, Mežotnes un Jersikas pilīm.

Īpaša nozīme tirdzniecības attīstībā starp rietumiem un austrumiem šajā laikā bija Daugmales pilij, ko uzskata par ilgi meklēto «Zemgaļu ostu». Kā pierādīja šeit izdarītie izrakumi periodā pirms 2. pasaules kara, Daugmales pilskalns bijis apdzīvots jau pirms mūsu ēras. Laika posmā no 10. līdz 12. gs. koka pils šeit nopostīta un pēc tam atjaunota vismaz četras reizes. Ugunsgrēku paliekas katru reizi tika novāktas tikai daļēji, nolīdzinot un apberot tās ar zemi. Tādēļ pils ar katru atjaunošanas ciklu pacēlās augstāk un augstāk, nocietinājumi kļuva pamatīgāki, saglabājot aptuveni to pašu kontūru un raksturu. Tas

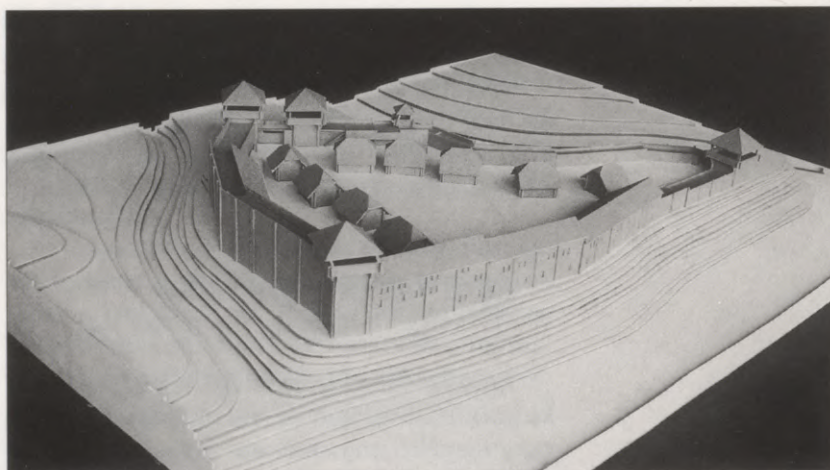
apstiprina domu par vietējo celtniecības tradīciju pēctecību un seno pilskalnu telpiskās organizācijas precizitāti.

Daugmales pilskalna augšējo nocietinājumu sistēmu veidoja 2 m bieža divkārsa guļbaļķu konstrukcija ar šķērssienām un daļēju akmeņu un grants aizpildījumu. Ārējā baļķu siena pacēlās augstāk, veidojot izturīgu aizsargsienu — parapetu. Konstrukciju no virsas sedza velēnām klāts baļķu klājs.

Zīmīga arī Daugmales pilskalna novietne. Sākot no ietekas jūrā, jau izsenis tā bija pirmā nocietinātā apmetne un līdz ar to var tikt uzskatīta par Rīgas priekštecī. Izvēloties vietu pils celtniecībai, zemgaļi acīmredzot ņēma vērā gan vietējo reljefu, to paaugstinot un attiecīgi izveidojot, gan Doles krāces, kas kalpoja kā dabīgs šķērslis iebrucēju ceļā. Rezultātā tika radīts iespaidīgs atbalsta punkts, ko novērtēja vācu krustneši, kas, 12. gs. beigās ienākdami Latvijā, vispirms apmetās Daugmales pils tuvumā, 2 km lejpus tās Mārtiņsalā, uzceļot savu pirmo pili. Skaidrs, ka zemgaļiem tie bija nelūgti kaimiņi, tādēļ viņi vairākkārt nesekmīgi mēģināja vācu pili ieņemt. Starp citu, pretējā krastā atradās Laukskola, kur aptuveni tajā pat laikā bija apdzīvotas 2 apmetnes ar kopējo platību aptuveni 10 ha.

Daugavas lejtecei piegulošie rajoni acīmredzot bija neauglīgi un samērā maz apdzīvoti. Senās Rīgas vietā pirms vācu iebrukuma atradās vietējo iedzīvotāju — amatnieku un zvejnieku apmetnes — viens ciemats Rīgas upes krastā, otrs — pie Daugavas. Starp tiem droši vien sākumā bija neapbūvēta pļava un ceļš, kas ciematus savienoja ar Latvijas austrumu un ziemeļu apgabaliem. Kā liecina arheoloģiskie pētījumi, koka celtniecība, kā arī senās Rīgas vēsture vispār, būtībā sākās ar šo ciematu parādīšanos un turpinājās tādā pat veidā arī 13. gs., kad Rīga jau ieguva pilsētas statusu.*

Dzīvojamās ēkas celtas tradicionālā guļbūves tehnikā, stabu konstrukcijas izmantojot galvenokārt saimniecības ēkām, piebūvēm un

žogiem. 12. un 13. gs. sākumā šeit, tāpat kā citur Latvijā, vairāk izplatītas bija vientelpas būves, vēlāk arī divtelpu. Apkurei izmantoja akmens krāvu krāsnis, kas atradās dzīvojamās telpas stūrī. Ēku plānojums pamazām kļuva komplicētāks, veidojās telpiskā saite starp atsevišķām ēkām — žogi, nojumes, vārti. Bez ielas būtisku nozīmi iegūst pagalma apbūve un plānojums. Parādās pirmie labiekārtojuma elementi — koka ietves, krastmalas nostiprinājuma sienas un tml.

Senākajām ēkām Rīgas teritorijā, tāpat kā citur Latvijā, bija raksturīga augsta amatnieku darba kultūra, lieliska dabas un vietējo materiālu izjūta.

Lai gan no agrīniem viduslaikiem līdz mūsu dienām nav saglabājušies neskarti telpiskie objekti vai plānojuma struktūru fragmenti, tomēr, kā liecina bagātīgais arheoloģisko pieminekļu klāsts, Latvijas teritorijā jau pirms vācu iebrukuma pastāvēja augsta vietējā celtniecības kultūra ar atšķirīgām kaimiņkultūru ietekmju zonām. Par to liecina gan attīstītais ūdens un sauszemes ceļu tīkls, kas Latviju saistīja ar Rietum- un Austrumeiropas civilizācijas centriem, gan šajā laika periodā izveidojusies apdzīvoto vietu hierarhija. Bez jau minētajām nocietinātajām pilīm ar tām piegulošajām amatnieku senpilsētām, kas veidoja svarīgākos ekonomiskās un politiskās varas atbalsta punktus Latvijas teritorijā, it īpaši Daugavas lejjastecē Salaspils un Ikšķiles apkaimē

5. attēls.

Daugmales pilskalna rekonstrukcijas priekšlikums (arhitektūras studenta R. Dimsona diplomprojekts, 1992, vad. profesors I. Strautmanis)

* Caune A. «Rīgas mājoklis», 12.—14. gs., kr. val., R., «Zinātne». 1984. 141.—142. lpp.

konstatēts arī cits apmetņu veids ar etniski jauktu iedzīvotāju sastāvu, kas pēc sava rakstura vairāk atgādināja aglomerāciju. Interesanti atzīmēt, ka līdzīga struktūra, tikai citā pakāpē, raksturīga šim rajonam arī mūsu dienās. Apmetnes bija samērā vāji aizsargātas un iedzīvotāji nodarbojās gan ar zemkopību un lopkopību, gan amatniecību. Acīmredzot šāda tipa apdzīvotās vietas, kas bija sastopamas lielāku upju lejestecēs arī citur Baltijas jūras baseinā, iezīmēja pāreju uz atklātu pilsētbūvniecisku struktūru veidošanos.

Bez šīm pilsēttipa apmetnēm Latvijā tolaik bija izplatīti arī lauku ciemi, kas, tāpat kā senpilsēta, aizņēma vairākus hektārus lielu platību (Laukskola, Kābeles u. c.). Plānojuma struktūras pamatā te pa lielākai daļai bija satiksmes ceļu tīkls, kas ciemus saistīja ar citām apdzīvotām vietām.

Izplatītas bija arī viensētas, kas pa lielākai daļai attīstījās tur, kur mežu un purvu vidū bija atsevišķas izolētas, zemkopībai un lopkopībai piemērotas zemes. Atbilstoši apdzīvoto vietu tīklam un to raksturam veidojās arī savstarpējo sakaru un attiecību infrastruktūra.

Kā redzams, 12. gs. beigās Latvijas teritorijā dzīvojošās tautas bija sasniegušas noteiktu attīstības līmeni ar tam raksturīgu celtniecisko kultūru un tradīcijām. Vācu feodāļu agresija, ko atviegloja vietējo valstiņu politiskā sadrumstalotība, pārtrauca mierīgo attīstību, atnesdama līdzī arī savus mūra celtniecības paņēmienus.

Ja agrajā feodālismā (10.—12. gs.) Latvijā galvenās līnijās izkristalizējās koka celtniecības arhetipi un ar to saistītās pilsētbūvnieciskās struktūras (pilis, senpilsētas, ciemi un viensētas), tad, sākot ar 12. gs. beigām, vietējās kultūras tradīcijas un arhitektūra tika pakļautas spēcīgai vācu, daļēji arī skandināvu kultūras ietekmei.

Īpaši uzskatāmi šīs izmaiņas jūtamas Rīgas teritorijā. Visas līdz tam šeit atrastās celtnes piederējušas galvenokārt tikai amatniekiem un zvejniekiem, un nekas neliecina par turīgāku slāņu eksistenci ar atbilstošiem vairāktelpu (vai apmēros lielākiem) mājok-

ļiem, kā tas vērojams daudzos Latvijas pilskalnos.* Tādēļ jautājums par to, vai ciematu grupu, kas 12. gs. atradās Rīgas teritorijā, var uzskatīt par pilsētu vai tās sākotnējo formu, pagaidām paliek atklāts (nav vienojosa centra, aizsargsienu, telpiskās vienotības utt.). Ar 13. gs. sākumu vietējās Austrumeiropas pilsētām raksturīgās tirgotāju un amatnieku apmetņu ekstensīvās apbūves evolūcija vācu iebrukuma rezultātā tika pārtraukta. Vācu pilsētbūvniecības tradīciju ietekmē Rīga sāka veidoties kā nocietināts tranzīttirdzniecības centrs starp austrumiem un rietumiem. Viduslaiku Rīga kā vienots administratīvi telpisks organisms auga pamazām, saplūstot vietējiem amatnieku un zvejnieku ciemiem ar 1201. gadā nodibināto vācu ordeņa apmetni.

Līdzīgs process šajā laikā norisinājās daudzās Baltijas baseina apdzīvotās vietās. Vispār jāteic, ka visas reģionālās celtniecības un arhitektūras īpatnības, sākot ar 12. gs. beigām, Baltijā veidojās pakāpeniska integrācijas procesa rezultātā, mijiedarbojoties vietējām celtniecības tradīcijām ar Eiropas stila arhitektūras formu, celtniecības paņēmieni un pilsētbūvniecisko tradīciju eksportkultūru.

Novirzes laikā, kā arī tā vai cita kompozīcijas paņēmiena pielietojuma konsekvencē šajā gadījumā saistītas gan ar vietējo tautu mentalitāti un formizjūtu, gan materiāli tehniskajām iespējām un attālumu no Eiropas kultūras centriem un ainaviskajām īpatnībām.

Sākot ar šo laiku, Latvijas arhitektūra pakāpeniski ievirzījās Eiropas vēsturisko stilu attīstības kopējā gultnē. Šis process, protams, bija cieši saistīts ar mūra monumentālo ēku — galvenokārt nocietināto piļu un kulta celtnu būvniecību. Taču jautājumam par to, vai kaļķu javas izmantošanas noslēpumu atnesa līdzī vācu kolonizatori, vai arī tas daudzu desmitu gadu laikā būtu apgūts tepat uz vietas, būtībā ir tīri retoriska nozīme. Kā liecina arheoloģiskie izrakumi, daudzu vietējo

* Caune A. «Rīgas mājoklis», 12.—14. gs., kr. val., R., «Zinātne». 1984. 142. lpp.

pilskalnu nostiprinājumu sistēmās akmens krāyumu loma un izpildījuma kvalitāte 11.—12. gs. jau tuvojās mūra tehniskajam līmenim. Vēl solis — un arī vietējie amatnieki būtu apguvuši mūra sienu sastiprinājumu tehnoloģiju, izmantojot vietējā kaļķakmens un māla īpašības.

Vēsturisko stilu būvmāksla

Romānika un gotika

Līdzšinējā Latvijas arhitektūras vēstures apzināšanā lielākoties valdīja divas tendences, kas cieši saistītas ar noteiktu sabiedrības slāņu sociālo ideoloģiju. Baltijas vāciešu zinātnieku darbos Latvijas māksla un arhitektūra parasti reducēta līdz provinciālas vai koloniālas parādības statusam. Savukārt latviešu vēsturnieku un arhitektu pētījumi, kas veikti 20. gs. pirmajā pusē, galvenokārt veltīti tautas koka celtniecībai, tajā meklējot nacionālās kultūras pamatvērtības. Taču šī ievirze, kas dominēja arī vēl krietnu laiku pēc 2. pasaules kara, pasludinot kā mūsu zemei svešu lielāko daļu no bagātā daudzu gadsimtu pilsētbūvniecības un monumentālās arhitektūras mantojuma, būtībā lēja ūdeni uz tām pašām vācu kultūrtrēģerisma dzirnavām. Acīmredzot principiāli nepareizi ir kopējā kultūras mantojuma pūrā izdalīt vienu vai otru tās sastāvdaļu. Vienlīdz svarīgs ir viss — nav vērtības pūra lādei bez vāka vai otrādi.

Katra stila pamatā vispirms ir noteikti sava laika valdošie uzskati, idejas un to izteiksmes veids noteiktos vēsturiskos apstākļos. Viduslaikos un it īpaši vēlāk ar tirdzniecības un cita veida sakaru attīstību visā Eiropā pastāvēja vienāda vai vismaz līdzīga sabiedriskā iekārta, bija visumā līdzīgi sociāli politiskie un ekonomiskie apstākļi. Tas viss ar noteiktu vēsturisko nepieciešamību atspoguļojās arī sabiedriskajā apziņā, nosakot arī zināmu līdzību vēsturisko mākslas stilu attīstībā un to formālajās pazīmēs. Kā bāze, tā virsbūve nevarēja attīstīties un arī neatīstījās izolēti, atrauti no plašāka ģeogrāfiskā un arī kultūrvēsturiskā konteksta, kā tas, piemēram, kādreiz notika senajā Ēģiptē, Indijā vai Amerikā.

Tiesa, gotika Latvijā ir citādāka nekā, teiksim, Vācijā vai Skandināvijā, nerunājot jau nemaz par Franciju vai Angliju. Tas pats sakāms par jebkuru citu vēsturisko stilu, atsevišķām to formālajām pazīmēm vai pat kopējiem arhitektoniski telpiskās kompozīcijas un būvtehniskajiem paņēmieniem. Daži stili — piemēram, renesanse — sakarā ar tā laika ilgstošajiem un postošajiem feodālajiem kariem, kuri plosījās Latvijas teritorijā, nav atstājuši jūtamas pēdas mūsu arhitektūras mantojumā. Pastāv pat viedoklis, ka Latvijas arhitektūrai vispār nav piemērojama klasiskā stila klasifikācija. Taču visu atšķirīgo un savdabīgo acīmredzot nepieciešams aplūkot tieši uz vispāreuropiskā fona — gan attiecībā uz atsevišķām detaļām, atsevišķiem formveides paņēmieniem, gan vispārējo kultūrvēsturisko un sociālo kontekstu. Tikai tā iespējams izprast mūsu arhitektūras būtību un galvenās iezīmes, noteikt tās vērtību un vietu Eiropas un pasaules būvmākslā, identificēt reģionālās un nacionālās īpatnības.

Vēsturisko stilu attīstības hronoloģijā kopumā iezīmējas trīs galvenās stilu sistēmas: 1) **viduslaiku** (romānika un gotika), 2) **jauno laiku** (galvenie stili — renesanse, baroks, klasicisms, eklektisms), 3) **mūsdienu** (jūgendstils, funkcionālisms, t. s. modernā arhitektūra, postmodernisms). Runājot par mūsdienu stiliem, jāpiebilst, ka te terminoloģija vēl nav gluži nostabilizējusies, turklāt laiku pa laikam uzplauka vēl dažādi retrospektīvi blakusnovirzieni. Jāuzsver, ka šāds iedalījums ir samērā nosacīts, jo visai maz pieminekļu ir «tīri» kāda noteikta stila darinājumi.

Virknē vēsturisko celtnu, it īpaši Baltijas reģionā, vienlaicīgi jaušamas divu vai vairāku stilu formālās iezīmes. Tāds, piemēram, bija tā sauktais «pārejas stils», kad romāniku nomainīja gotika. Līdzīgā veidā vēlā baroka celtnes ieguva drīzāk jau klasicisma veidolu. Taču visbiežāk vairāki stili vienā un tajā pašā celtnē sadzīvo gadsimtu gaitā radušos uzslāņojumu rezultātā. Katrs laikmets nāca ar savu māksliniecisko izjūtu, savu izteiksmes līdzekļu arsenālu un formu valodu, taču senie

celtnieki allaž prata saliedēt vienotā veselumā savu veikumu ar iepriekšējo paaudžu radīto. Tieši šajā ziņā arhitektūras mantojums ir labākā profesionālās meistarības skola mūsdienās.

Vēsturisko stilu iezīmes Latvijā galveno kārt parādās monumentālo mūra ēku arhitektūrā — tās mazāk skāra tautas koka celtniecību. Taču abus šos būvveidus nevar nodalīt kā savstarpēji neatkarīgus un nesaistītus. Starp tiem pastāvēja noteikta mijiedarbība, citādi nemaz nevarēja būt. No tāienes atvestās jaunā tipa celtnes būvēja, plaši izmantojot vietējo darbaspēku, bet būvamatnieku paaudzēs veidotajām darba iemaņām, prasmei un tradīcijām bija nozīme celtnu kopējā tēla tapšanas procesā. Turklāt 13.—15. gs. vismaz divas trešdaļas no visām Latvijā uzceltajām baznīcām bija koka. Daudzas ordeņa vai bīskapa bruņinieku nocietinātās pilis cēla kaimiņos vai pat pilnīgi blakus toreiz vēl eksistējošām latgaļu, zemgaļu vai citu seno latviešu cilšu valdnieku koka pilīm, bet vēl 17. gs. lielākā daļa muižu ēku no zemnieku dzīvojam-ēkām atšķīrās vienīgi ar lielākiem izmēriem. Noteikti jāuzsver, ka arī 18. un 19. gs. gandrīz visu muižu ēku un piļu būvdarbu tiešie veicēji bija vietējie — latviešu amatnieki. Viņu amatprasme un profesionālā meistarība būtiski iespaidoja ne tikai celtnu izpildījuma tehnisko kvalitāti, bet lielā mērā arī arhitektoniski māksliniecisko veidolu — pat tad, ja ēkas projekts bija tapis svešumā un tīri stilistiskā ziņā uzskatāms kā «importēts» produkts.

Gadu simteņiem ilgā baltvācu kultūra Latvijā nekādā gadījumā nav no zemes pamatiedzīvotāju mentalitātes, dzīvesveida un pasaules uzskatiem izolēta parādība. Drīzāk otrādi — tā ir kā savdabīgs košuma augs, kura saknes barojās vietējā augsnē pat tad, ja ziedi šķīta visai eksotiski.

Attīstītā feodālisma sākuma posms (12. gs. b.—13. gs. s.) Eiropā saistās ar vēlās romāniskas konstruktīvo un stilistisko paņēmieni izplatību.

Romānika ir 10.—13. gs. mākslas stils, kam raksturīgas smagnējas proporcijas, skarbības vispārinātas formas. Celtnu māksli-

nieciskajā veidolā dominē sienas masa, ailas ir salīdzinoši nelielas, ar pusloka arku pārse- dzēm. Zem dzeģām bieži veidota arkatūra — nelielu dekoratīvu arku virkne. Telpu pārsegumi ir plakani vai arī cilindriski, kā arī krusta velves veida. Velvju šķērsgriezums — pusloka. Kulta celtnu telpiskās kompozīcijas pamatā — savstarpēji diferencētu būvķermeņu salikums.

«Tīru» romāņu stila pieminekļu Latvijā nav, jo samērā agri, jau 13. gs. vidū, te ienāca nākamais viduslaiku stils — gotika un ar savu māksliniecisko formu valodu tūlīt atstāja jūtamas pēdas tolaik vēl celtniecības stadijā esošo monumentālo būvju arhitektūrā.

Gotika it kā izauga no romānikā iedibināto formu valodas un konstruktīvajiem paņēmieniem, bet ir daudz gaisīgāka, dzīvespriecīgāka. Mēdz teikt, ka romānika cilvēku it kā nospiež uz ceļiem, bet gotika turpretim paceļ un rosina garīgai aktivitātei. Abi stili tomēr nereti saaug nedalāmā vienībā un viens otru organiski papildina.

Gotika romānisko pusloka arku nomainīja ar optiski daudz vieglāko smailloka, tāds pat profils ir gotiskajām krusta velvēm. Velvju šķautnes akcentētas ar profilētām ribām. Tās uztver galveno pārseguma slodzi, velvju virsmas kļūst tikai aizpildošas, tāpēc tajās it kā izzūd būvmateriāla masa. Arī sienas «atvieglojas», tās vairs nav nesošas, pārsegumus tur vertikāli balsti un kontrforsī. Izveidojas karkasa konstruktīvā sistēma, ār-sienās iespējams veidot plašus un augstus logus. Telpa kļūst gaiša, vienota, integrēta. Vēlajā gotikā — ap 14. un 15. gs. miju izplatās sarežģītas zvaigžņu un tīkla velves, kas ar savu daudzveidīgo, krāšņo ribu rakstu vēl vairāk izceļ bieži vien neapvaldīto gotikas tieksmi augšup.

Viduslaiku pilis un cietokšņi

Turaida. Sigulda. Cēsis. Rīga. Jaunpils. Ventspils. Lielstraupe. Pilsētu nocietinājumi

Mūra celtniecības paņēmieni Latvijā īpašu nozīmi gūst piļu, baznīcu un nocietinājumu sistēmu celtniecībā, tiešās ietekmes aizgūstot

no vācu un skandināvu tālaika būvmākslas.

Laikā no 13.—15. gs. Latvijas teritorijā tika uzcelts aptuveni 100 mūra piļu. Cik raiba tajā laikā bija Livonijas politiskā karte, tik dažādas bija šīs pils, kas piederēja gan ordeņa mestriem, gan vasaļiem, gan arhibīskapam un viņa vasaļiem. To arhitektoniskajam izveidojumam visumā raksturīga Ziemeļeiropas stereotipu ietekme, taču būtiska nozīme bija reģionālajam kontekstam — ainaviskajām un materiāli tehniskajām īpatnībām un celtniecības tradīcijām.

Dažāds ir arī šo piļu liktenis. Lielākā to daļa saglabājusies drupu veidā, no daudzām saglabājušās vienīgi drupu paliekas. Ir arī tādas, kas daļēji vai pilnīgi pārbūvētas (Rīgas, Jaunpils, Ventspils, Dundagas, Ēdoles, Straupes u. c. pils).

Feodālo senjoru pils līdz ar pilsētu nocietinājumiem ir viens no raksturīgākajiem viduslaiku celtnu tipiem. To arhitektoniski mākslinieciskajā izveidojumā parasti gan nav daudz tipisko romānikas vai gotikas elementu, turklāt fortifikācijas arhitektūrā atšķirības starp abiem viduslaiku stiliem faktiski nav, tā

jaušama vienīgi atsevišķās detaļās — dzeguļu formā, velvju profilā un tml.

Viens no izplatītākajiem piļu plānojuma tipiem ir regulāru telpu kārtojums ap taisnstūrveida vai kvadrātisku iekšējo pagalmu — plānojums, kas ir raksturīgs visas Eiropas viduslaiku piļu, klosteru u. c. sabiedrisko ēku arhitektūrā. Tas ir tā sauktais konventēkas tips (Rīga, Cēsis, Jaunpils, Ventspils u. c.).

Konkrētas novietnes īpatnības bieži diktēja šīs pamatshēmas transformāciju. Pils parasti cēla dabisko pauguru virsotnēs, bet to konfigurācija lielākoties ir neregulāra. Raksturīgi, ka visas pils ar «tīru» konventēkas tipa plānojumu atrodas līdzenā vietā.

Piļu aizsardzības funkcija atspoguļojas to arhitektoniskajā veidolā ar masīvām ārsienām un augstiem cietokšņa torņiem. Dažu piļu arhitektoniski telpiskā risinājuma dominante bija bergfrīds jeb donžons — brīvstāvošs tornis, galvenā aizsardzības būve, kas kalpoja arī kā mājoklis. Tam pieklāvās ar nocietinājumu sienām saistīta saimniecības, dzīvojamo ēku un palīgbūvju sistēma.

Viena no ievērojamākajām šāda tipa pilīm ir bīskapa pils Turaidā. Pils ansambļa celtniecība sākās 1214. gadā nopostītās lībiešu virsaiša Kaupo pils vietā. Jādomā, ka senākā būve ir varenais donžons. To brīvi aptver nocietinājumu sienas un citas būves, kuras, vairākkārt mainoties pils saimniekiem, veidotas līdz pat 17. gadsimtam. Pils izdega 1776. gadā. Kā vēsta nostāsts, ugunsgrēku izraisīja šāviens uz klēts salmu jumta sēdošo bezdelīgu. Pēc tam pils vairs netika atjaunota un pamazām pārvērtās drupās. To postīja gan laikazobs, gan apkārtējie iedzīvotāji, izmantojot sev kā būvmateriālu mūru ķieģeļus un akmeņus.

1936. gadā veica pirmos nelielos konservēšanas pasākumus. Donžonā, kura sienas bija saglabājušās līdz apmēram 27 m augstumam, ierīkoja skatu platformu. Uz to varēja nokļūt pa senajām mūra kāpnēm, kas sākās tikai no otrā stāva. Tāpēc sienas apakšdaļā ierīkoja ieejas izlauzumu. Plašāki restau-

6. attēls.

Ordeņa pilsdrupas
Ludzā. Celtniecība
uzsākta 1399. gadā

rācijas darbi sākās piecdesmito gadu sākumā arhitekta K. Vikmaņa vadībā, atjaunojot torņa iekštelpas un no jauna izveidojot zudušo augšstāvu. Vēlāk arhitekta G. Zirņa vadībā atjaunota t. s. klēts ēka, kurā izvietojies Siguldas novadpētniecības muzejs.

7. attēls.
Bīskapa pils Turaidā.
13. gs. Rekonstruēta
kopš 20. gs.
70. gadiem

8. attēls.
Bīskapa pils Turaidā.
70./80. gados
rekonstruētās daļas

Pašreizējos plašos restaurācijas darbus veic pēc arhitekta G. Jansona projekta.

Turaidas pils novietne vienā no skaistākajām Gaujas nacionālā parka vietām ļauj pilnībā novērtēt senču prasmi izmantot vietējās ainavas stratēģiskās dotības, celtnieciskās darbības rezultātā piešķirot tai jaunu estētisko kvalitāti. Donžons, kā arī nocietinājumu sienas un visas pārējās būves veidotas sarkanā ķieģeļa mūra tehnikā, kas kopā ar kārniņu jumta iesegumu labi izceļas uz apkārtējās dabas fona. Neregulārais pils ansambla plānojums ar piebraucamā ceļa virzienā tālu uz priekšu izvirzīto apaļo torni pilnībā atbilst Gaujas stāvā krasta reljefam. Pils ansambla restaurācijas darbi vēl turpinās, tomēr jau tagad šis monumentālais ansamblis ir kļuvis par vienu no Gaujas nacionālā parka visvairāk apmeklētajiem objektiem.

Gaujas pretējā — kreisajā krastā, lielgabala šāviena attālumā no Turaidas atrodas Siguldas pilsdrupas. Siguldas pili cēla Zobenbrāļu ordenis. Arī tā tāpat kā Turaidā veidota, izmantojot dabiskā reljefa dotumus Gaujas senlejas krasta izvirzījumā. Arī celšanas laiks apmēram tas pats — pēc latviešu Indriķa hronikas ziņām tā bijusi pabeigta jau 1212. gadā. Livonijas ordeņa īpašumā tā pārgāja 1237. gadā. Taču gan arhitektoniski telpiskā veidola, gan izmantoto būvmateriālu, gan atsevišķu detaļu izveidojuma ziņā abas pils ir pilnīgi dažādas. Acīmredzot šajā faktā atspoguļojas atšķirības pils kādreizējo saimnieku militārajā doktrīnā, tas, kādi vietējie būvmateriāli viņiem bija pieejami, varbūt arī vēl kas cits. Šī dažādība pilnīgi atbilst tālaika Latvijas politiskajai sadrumstalotībai un biežajām, nepārtrauktajām ķildām starp dažādajiem feodālajiem senjoriem.

Siguldas pils mūrēta no vareniem laukakmeņiem. Tās senāko daļu veido viena galvenā ēka — tā dēvētais kastells, kas jau 13. gs. otrajā pusē apauga ar citām piebūvēm, izveidojoties konventēkai. Savukārt to no visām pusēm aptvēra papildu nocietinājumi — priekšpilis. Šobrīd reāli apjaušams vairs vienīgi konventēkas galvenais — rietumu ap-

joms, kura dienvidu siena saglabājusies gandrīz pilnā augstumā. Tajā atradās arī konventa jeb svētku zāle, kas bijusi pārsegta krusta velvēm. Dabā joprojām redzamas velvju šķirējarku paliekas un vienkāršas formas

konsoles velvju pēdās. Siguldas pilsdrupas vēl gaida pamatīgu izpēti, jo acīmredzot daudz ko interesantu sevi slēpj vietām vairākus metrus biežais mūrgružu slānis, kas sāka veidoties pēc Polijas un Zviedrijas cīņām 17. gs. sākumā, kad pili stipri sagrāva un pēc tam vairs neatjaunoja.

Līdzīgu vietējo dabas apstākļu, celtniecisko tradīciju un no Vācijas vai Ziemeļeiropas atvesto arhitektonisko stereotipu sintēzi varam vērot arī citās 13. gs. sākumā Latvijā celtajās pilīs, kas koncentrējās galvenokārt svarīgāko ūdensceļu — Daugavas, Gaujas un Lielupes baseinos, kā arī atsevišķās piejūras (Ventspils) un pierobežas (Ludza) apdzīvotās vietās. Izmantojot tam nolūkam gan bijušos pilskalnus, gan tiem tuvumā esošas stratēģiski izdevīgas novietnes, vācu iekarotājiem izdevās samērā īsā laikā pakļaut savai kontrolei svarīgākos tirdzniecības ceļus, paralizējot jau tā samērā vājos sakarus starp atsevišķām vietējo feodāļu zemēm. Ne velti viena no pirmajām mūra celtnēm Baltijā — mūra pils un baznīca Ikšķilē (1185) tika uzcelta Mārtiņsalā netālu no svarīgākā zemga-

ļu atbalsta punkta pie Daugavas — Daugmales pilskalna.

Tipisks konventēkas plānojums ir Cēsu, Rīgas, Ventspils, Jaunpils u. c. pilīm.

Kas attiecas uz Cēsu pilsdrupām, tad tās ir viens no visefektīgākajiem un emocionāli izteiksmīgākajiem viduslaiku arhitektūras pieminekļiem Latvijā. Pils senākā vēsture tīta noslēpumu miglā. Daudz interesantu un negaidītu atklājumu devuši un acīmredzot vēl dos pēdējā laika izrakumi, kurus kopš 1974. gada pili veic arheoloģes Z. Apalas vadībā.

Cēsu pilij bija milzīga nozīme Latvijas vēsturiskajās likteņgaitās: no 1239. līdz 1561. gadam tā vairākkārt bija Livonijas ordeņa mestra rezidence. Vairāki vēsturnieki uzskata, ka savu galīgo arhitektonisko veidolu pils ieguva ap 15.—16. gs. miju. Tā ir konventēka ar trim nocietinājumu torņiem stūros, ko no trim pusēm aptver pamatīgi pilsgrāvji — sarežģīta trīs priekšpiļu sistēma. Lielākā daļa no priekšpiļu nocietinājumu mūriem šodien ir zudusi vai arī pārbūvēta. Austrumu priekšpils vietā, piemēram, 1777. gadā izbūvēta t. s. jaunā pils (Cēsu Vēstures un mākslas muzejs). Jau pa gabalu pamanāmais augstais cilindriskais tornis virs šīs ēkas radies, to uzbūvējot virs t. s. Lademahera torņa, kas kādreiz ietilpa priekšpils nocietinājumos.

Konventēka saglabājusies līdz mūsdienām tikpat kā nemainīgā izskatā kopš tās 1577. gada septembra dienas, kad Ivana Bargā karaspēka aplenkuma laikā tajā uzspriecinājās pils aizstāvji. Pēc tam pils pilnībā vairs netika atjaunota. Gandrīz pilnā augstumā šodien vēl redzama ziemeļrietumu daļa ar piegulošajiem torņiem — apaļo ziemeļtorni un rietumu torni, kura plānā kvadrātiskā apakšējā daļa ir viena no senākajām visas celtnes sastāvdaļām. Cilindrisko augšdaļu tam uzbūvēja acīmredzot 16. gs. sākumā, kad tur ierīkoja ordeņa mestra mitekli. Tas pārsegts ar sarežģītu vēlās gotikas ribotu zvaigžņu velvi, kas ir viena no greznākajām šāda tipa velvēm Latvijā. Atsevišķu detaļu paliekas liecina, ka pēc arhitektoniskās apdares kvalitātes

9. attēls.

Cēsu pilsētas un ordeņa mestra pils plāns

10. attēls.
Cēsu pils.
1207—1236

neatpalika arī konventa zāle, remteris jeb ordeņa brāļu ēdamtelpa, pils kapela un vairākas citas telpas.

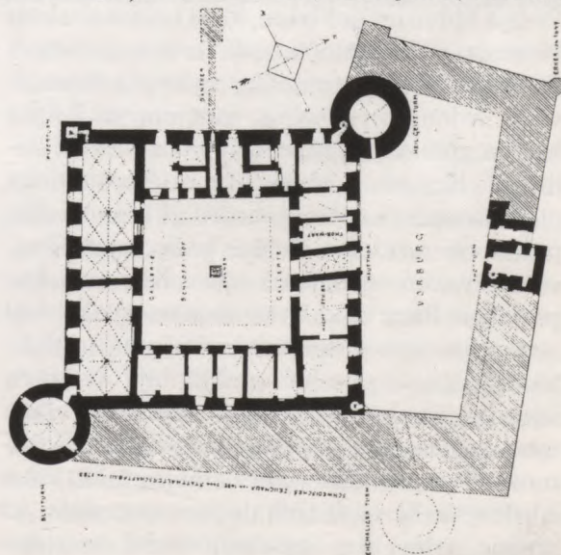
Krāšņas un izsmalcinātas detaļas, kuru realizācija prasa arī pamatīgus naudas līdzekļus, nav raksturīgas visumā skarbi lietišķajā ordeņa aizsardzības būvju arhitektūrā. Cēsu pils, it īpaši tās apdare, ir sava veida liecība par vietējās sabiedrības augstāko slāņu materiālo labklājību 15. gs. beigās un 16. gs. sākumā, kas bija feodāli teokrātiskās, tā dēvētās Māras valsts augstākā uzplaukuma, miera un zināmas politiskās stabilitātes laikposms.

Tāpat kā daudzas citas, arī Cēsu pils mūrēta no vietējiem materiāliem — laukakmeņiem un plienakmeņiem, logailu apdarē un velvju ribās lietojot arī ķieģeļus. Visa celtnē ir augstas mūrnieku amatprasmes apliecinājums.

Tālo viduslaiku elpa dveš arī no sirmās Rīgas pils mūriem, kaut gan šī celtnē gadsimtu gaitā vairākkārt pārbūvēta, pārveidota un papildināta ar jauniem būvapjomiem. Tagadējā vietā pili sāka celt 1330. gadā, kad Rīgas pilsētas un Livonijas ordeņa savstarpējās cīņās pēdējais guva virsroku. Pamatakmeni licis pats ordeņa mestrs Eberhards

11. attēls.
Rīgas pils plāns
(V. Neimaņa
rekonstrukcija)

fon Monheims. Konventēkas tipa celtni ar vienu galveno un trim mazākiem torņiem stūros būvēja no kaļķakmens blokiem un ķieģeļiem būvmeistara D. Kreiges vadībā. Domājams, ka apaļais Sv. Gara tornis pils dienvidrietumu stūrī ir vēl vecāka būve — pilsētas nocietinājumu sienas tornis. Būvvieta jaunai ordeņa pilij «izgriezta» no pilsētas teritorijas. Ziemeļrietumos izveidoja priekšpili, kuras centrālajā daļā 1371. gadā uzcēla masīvu vārtu sargtorni. 1481. gadā no jauna uzliesmoja militārs konflikts starp ordeni un rīdziniekiem, un 1484. gadā ordenis kapitulēja. Pilsētnieki pili izlaupīja un stipri nopostīja. Cik necik saglabājās vienīgi ziemeļu daļa ar Sv. Gara torni. Tomēr jau 1491. gadā Rīgas pilsēta atkal bija zaudētājos un ordenis to piespieda 6 gadu laikā atjaunot pili sākotnējā veidā. Būvdarbi noritēja samērā gausi. Zināms, ka 1504. gadā tos vadīja no Tallinas ataicinātais būvmeistars Niklass. No jauna izbūvēja Sv. Gara torni un tam diagonāli pretī novietoto apaļo Svina torni. Abos pārējos stūros izveidoja plānā taisnstūrains mazākus kāpņu torņus. Par būvdarbu nobeiguma laiku parasti uzskata 1515. gadu. Ar to datēta piemiņas plāksne virs galvenās ieejas uz pils pagalmu no priekšpils puses ar Sv. Marijas un ordeņa mestra V. Pletenberga skulpturāliem cilņiem. Pati eja uz pagalmu segta ar zvaigžņu velvēm, kas, domājams, veidota

12. attēls.
Ordeņa pils Rīgā.
14.—20. gs.

pirmajā būvperiodā, ap 1330. gadu. No tā paša laika saglabājušies arī pils pagrabi ar krusta velvju pārsegumiem.

16. gs. pili bija virkne lielisku, ar efektīgām krusta un zvaigžņu velvēm segtu telpu — remteris jeb ēdamzāle, dormitorijs jeb ordeņa brāļu guļamtelpa, pils kapela, kapitula zāle u. c. Pēdējā kļuva arī par telpu, kurā beidza eksistēt Livonijas ordenis: 1562. gadā toreizējais mestrs Gothards Ketlers tur nolika savas pilnvaras un visas ordeņa privilēģijas, saņemot no Polijas karaļa pārstāvja Lietuvas lielkanclera N. Radzivila Kurzemes hercoga kroni. Kopš šī brīža pils kļuva par visu poļu, zviedru un krievu varas pārstāvju rezidenci. Telpas piemērojot administratīvajām vajadzībām, tika veikta arī virkne pārbūvju, kuru laikā iznīcināta arī lielākā daļa seno telpu pārsegumu velvju. Pirmais lielākais pārveidojums pils kompleksā bija divstāvu korpusa jaunbūve priekšpils daļā starp vārtu torni un Daugavmalu (1642—1649, arh. F. Stimers). Tad pat šī korpusa ziemeļrietumu stūrī izveidoja erkeri ar barokālo jumtu un plastiski grezno apdari, kas saglabājusies līdz mūsdie-

nām. Erkeri apjož meistara D. Ankermaņa veidotās ciļņu joslas, kas ir viens no izcilākajiem 17. gs. dekoratīvās tēlniecības pieminekļiem Latvijā. 1682. gadā paralēli pils ārsienai no austrumu (pils laukuma) puses tai piebūvēja jaunas telpas divos stāvos. 1783.—1784. gados tās nojauca, pēc arh. P. J. Boka projekta vietā uzceļot vēl lielāku trīsstāvu būvapjomu. Līdz ar to pils fasāde pret pils laukumu tuvojās pašreizējam apveidam. Izbūvējot jaunas telpas gubernas valdes vajadzībām, tika iznīcinātas arī kapitula zāles pārsegumu velves.

Ap 1816. gadu izveidoja pils dārzu un uz cēla staļļu ēku (būvmeistars J. D. Gotfrīds), bet 19. gs. 60. gados pēc arhitekta akadēmiķa H. Boses projekta veica plašākas pārbūves priekšpils ziemeļu spārnā.

Neatkarīgās Latvijas Republikas laikā pili sāka izvietot muzejus, bet tās pamatfunkcija bija valsts prezidenta mītne. Izbūvēja vairākas reprezentācijas telpas, kuru apdari veica mākslinieki A. Cīrulis un J. Kuga. 1938. gadā pēc E. Laubes projekta izveidoja tagadējo Sarkano zāli un senākā torņa vietā uzbūvēja

13. attēls.
Vecrīga. Priekšplānā
pa labi — ordeņa pils

t. s. Trīszvaigžņu torni, kura formās asociējas Vecrīgas baznīcu barokālo smaīļu arhitektūra. Sarkanās zāles veidolā bez romantizētiem tautas arhitektūras motīvu pārfrazējumiem aktīvi izmantota arī monumentālā glezniecība. 1966. gadā pils dārzā pēc arhitekta I. Strautmaņa projekta tika izveidots skulptūru parks, vēlāk kopējā ekspozīcijas sistēmā iesaistot arī bijušo staļļa paviljonu.

No teiktā redzams, ka Rīgas pils savā mūsdienīgu veidolā vairāk vai mazāk organiski apvieno gandrīz visu Latvijas teritorijā reprezentēto stilu iezīmes, neraugoties uz daudzajām pārbūvēm, tomēr saglabājot neskartu viduslaiku plānojuma kodolu ar iekšējo

pagalmu centrā. Kopumā tas ir viens no ievērojamākajiem laicīgās arhitektūras pieminekļiem Latvijā.

Tāpat kā Rīgas pils, līdz mūsdienām aktīvi izmantotas viduslaiku pilis ir arī Jaunpili, Ventspili, Dundagā, Straupē un citur.

Ordeņa pils Jaunpili sāka būvēt 14. gs. sākumā, pārbūvēta 16. gs. Tās dienvidrietumu stūrī paceļas masīvs apaļš nocietinājumu tornis. Centrā atrodas apmēram 40×40 m liels pagalms. Tā rietumu daļā otrā stāva līmenī saglabājusies ar krusta velvēm pārsegta galerija, uz kuru no pagalma paceļas kāpnes ar arku galeriju. Pils izdega 1905. gadā. Pēc tam to atjaunoja pēc arhitekta V. Bokslafa projekta. Iekštelpas stipri pārveidotas, taču

14. attēls.
Ordeņpils Jaunpils.
Tukuma rajons.
14.—16. gs.

15. attēls.
Jaunpils iekšpagalms

15

15.a

celtnes veidols kopumā diezgan labi saglabājis viduslaiku arhitektūras garu.

Ventspils nocietinātā pils ir viena no vismazākajām — tās izmēri plānā ir tikai 32×33 m,

pagalmam — apmēram 12×14 m. Celta 13. gs., būvdarbi pabeigti ap 1290. gadu. Pils vienā stūrī paceļas kvadrātiskas konfigurācijas tornis. Iekštelpas gadsimtu gaitā daudzkārt

15.a attēls.
Dundagas pils. Talsu
rajons. 13.—20. gs.

16

16. attēls.
Ordeņpils Krustpili.
13.—19. gs.

17. attēls.
Ēdoles pils. Kuldīgas
rajons. 1265;
20. gs. sākums

17

pārveidotas, arī ārējās apdares detaļas vairs nav viduslaiku. Tagad to gaida plaši restau-

rācijas darbi. Tomēr, ievērojot pašreizējo stāvokli, šo darbu tempus ne tuvu nevar uzskatīt par apmierinošiem. To pašu var teikt arī par 1249. gadā celto un vēlāk daudzkārt pārbūvēto Dundagas pili, bet it īpaši — par Aizputes pili, kura pēdējā laikā ir pamesta un no nekoptas, nolaistas ēkas pārvēršas drupās.

Aizputes pils (1248) līdz ar Ēdoles (1265) un Alsungas (1372) pilīm pieder pie t. s. ceļu pilīm, kuras ordenis būvēja kā svarīgu satiksmes ceļu mezglu aizsardzības punktus.

Vislabāk saglabāties un aktīvā mūsdienu vidē iekļāvies ir Lielstraupes pils ansamblis — kādreizējā Rīgas arhibīskapa vasaļa pils. Gadsimtu gaitā tas ievērojami izmainījis savu izskatu un nemaz vairs nelīdzinās viduslaiku cietoksnim. Braucot pa Rīgas—Valmieras šoseju, kas vijas mūsdienu lauku kultūrainavā, Lielstraupes pils gleznainie būvapjomi negaidot paveras skatam, pārsteidzot ar savu efektīgo siluetu, dažāda augstuma, lieluma un formas jumtiem, zelmiņiem,

kontrforsiem, piebūvēm, izbūvēm, dūmeņiem. Visam pāri paceļas lepna pils tornis — bergfrīds. Pirmajā mirklī tas šķiet kā sapnis, tomēr tā ir realitāte, visai savdabīga, taču nenoliedzami ar visām saknēm Latvijas būvmākslas tradīcijās dziļi ieaugusi.

Aplūkojot pils ansambli tuvāk, nojaušama tā ļoti senā izcelsme. Pati senākā daļa ir masīvais, plānā kvadrātiskais (9×4,5 m) tornis pils rietumu stūrī, celts acīmredzot jau 13. gs., sākumā kā brīvēstāvošs donžons jeb bergfrīds. Tad tam dienvidaustrumu pusē piebūvēja galveno korpusu, bet no ziemeļaustrumu puses — vienstāvēgo saimniecības telpu apjomu ar vārtu telpu. Pretējā, austrumu pusē izveidoja aizsardzības sienas, un pils ieguva t. s. kastella tipa plānojumu. Tas zināmā mērā ir līdzīgs konventēkai, tikai ar to atšķirību, ka iekšējo pagalmu aptver korpusi ar iekštelpām ne no visām pusēm. No divām vai trim — vienīgi nocietinājumu mūri.

Straupes pili kāšveida būvķermenis ar bergfrīdu stūrī iekšpagalmu aptvēra no divām pusēm, bet no pretējām divām — mūri. Aiz tiem bija nocietinājumu grāvji, kuri vēl tagad veido diļus pils priekšā. Dienvidrietumu pusē pilij pieķļāvās priekšpils, no kuras šodien saglabājusies masīva torņveida celtnē blakus tās vārtiem. Uz ziemeļrietumiem no pils kompleksa pletās senpilsēta, kura rakstu avotos pirmoreiz minēta 14. gs. vidū. Pilsētu no vienas puses aizsargāja pils, bet no pārējām — ūdensgrāvji, kā arī ceļš, aiz kura atrodas Braslas upes leja.

Jādomā, ka 14. gs. celta arī baznīca, kas ar galu pieķļaujas pils saimniecības telpu korpusam un sākumā bija ārpus nocietinātā pagalma. Baznīca ar tās poligonālo altārdaļu ir nozīmīga pils ansambļa sastāvdaļa. Sākumā tā bija trīsjomu, bet 1670. gadā pārveidota par vienjoma, saglabājot gotiskās velves altārdaļā.

16. un 17. gs. karu laikā pils panīka un

18. attēls.
Lielstraupes pils.
13.—18. gs.;
1906—1909

pie dzīvojamajiem jūtamiem postījumiem. Beidza eksistēt senā pilsētiņa. Laika posmā starp 1723. un 1743. gadu veikti plaši remontdarbi un pārbūves. Galvenā korpusa gala fasāde tad ieguva barokālu zelmini, bet tornis — kupolveida jumolu, virs kura paceļas arkādes galerija un mazāks, ar smaili vainagots astoņstūrainis kupoliņš. Daļēji nozuda aizsargmūri austrumu pusē. Tipiskas baroka stila iezīmes ieguva gan visas pils arhitektoniski mākslinieciskais veidols, gan iekštelpu apdare.

Tādā izskatā pils saglabājās līdz 1905. gadam, kad revolūcijas notikumu gaitā no tās palika pāri vienīgi mūri. Baznīca palika neskarta.

Toreizējais pils saimnieks, bīskapa vasaļu dzimtas pēctecis barons Hanss fon Rozens nolēma pili atjaunot precīzi iepriekšējā izskatā. Arhitekta V. Bokslafa vadītos būvdarbus pabeidza 1909. gada vasarā.

Zināmas izmaiņas skāra saimniecības telpu spārnu. Tā augstumu palielināja par vienu stāvu un izveidoja divas jaunas kāpņu telpas — vienu pie torņa, otru pie baznīcas. Ārējos apjomus abām arhitekts izveidoja uzsvērti atšķirīgi no visas pārējās celtnes arhitektūras, šai nolūkā izvēlēdamies pildrežģa konstrukciju. Bez tam tā sauktajai bruņinieku zālei — piebūvei pie galvenā korpusa dienvidaustrumu gala iepriekšējā parastā divslīpju jumta vietā V. Bokslafs izveidoja mansarda jumtu, kāds redzams J. K. Broces 1778. gada izgatavotajā zīmējumā.

Stuka rotājumus iekštelpu griestos no jauna veidoja pazīstamais Rīgas tēlnieks A. Folcs pēc attiecīgā laikmeta analogiem. Neatgriezeniski bojā gājušās baroka krāsnis aizstāja ar jaunām, kuras izgatavoja Celma un Bēma keramikas fabrikā. Iegādājās arī vienu oriģinālu baroka laikmeta krāsni, kura pirms tam atradās kādā nojaucamā ēkā Vecrīgā. To uzstādīja bibliotēkas telpā tornī. Viens no grūtākajiem darbiem bija katrā ailā atšķirīgo ozolkoka logu un durvju atjaunošana. To izpildīja R. Hoizermaņa būvfirma. Rūpīgās restaurācijas rezultātā pils visumā atguva izskatu, kāds tai bija izveidojies 18. gs. sākumā. No 1940.—1941. gadam atsevišķos baznīcas logos ievietoja pēc Š. Vidberga skicēm

veidotas vitrāžas. Baznīcu daļēji restaurēja laikposmā no 1966. līdz 1970. gadam.

No iespaidīgākajām pilīm, kuras sāktas celt 13.—14. gs., Latvijā vēl jāatzīmē Bauskas (1443—1655), Ludzas (1399), Alūksnes (1342) un Dobeles (1335) ordeņa pilis, kuru drupās pagaidām tiek veikti tikai nepieciešamās konservācijas un daļējas restaurācijas darbi.

Raksturīgas viduslaiku fortifikācijas būves bija arī pilsētu nocietinājumi. Attīstoties šaujāmieročiem, mūra sienas, kas apjoza pilsētas, tika pastiprinātas, paaugstinātas, tām izveidoja strēlnieku galerijas un platformas lielgabaliem, nostiprināja torņus un vārtus. Atsevišķi šādu sienu fragmenti saglabājušies Cēsīs un Rīgā. Cēsu pilsētas nocietinājumu sistēma tika izveidota 14. gs. un ietvēra 3 torņus un 4 vārtus.

Rīgas nocietinājumu sistēmā 14. un 15. gs. bija 27 torņi. No tiem līdz mūsu dienām daļēji saglabājies Jaunavu tornis (bijušā munitas arsenāla ēkas struktūrā), Jurgena tornis (Latvijas Arhitektu savienības ēkā Torņa ielā 11) un Pulvertornis — pats varenākais, tālāk

19. attēls.
1987. gadā no jauna
uzbūvētais Rāmera
tornis un 13. gs.
nocietinājumu sienas
fragments Torņa ielā

uz ziemeļiem izvirzītais tornis pilsētas sienās. Tas ir ap 25 m augsts, 14,3 m diametrā, ar apmēram 3 m biezām sienām. Pirmoreiz pieminēts 1330. gadā. Vairākkārt pārbūvēts, stipri cietis 1621. gadā no zviedru artilērijas uguns pilsētas aplenkuma laikā. 17. gs. vidū to atjaunoja, sienām izveidojot sarkanu ķieģeļu apšuvumu. 19. gs. otrajā pusē tornis pret pilsētu bija daļēji nobrucis, bez sienas. Šo pusi aizbūvēja 1892. gadā, kad pēc arh. H. Hilbiga projekta celtnē ierīkoja vācu studentu korporācijas «Rubonia» telpas un pret vecpilsētu izveidoja augstu neogotisku zelmini. To likvidēja 1938. gadā, kad torni iekļāva Kara muzeja ēkas kompleksā (arh. A. Galindoms). Taču arī šodienas izskatā Pulvertornis ir viens no visvarenākajiem tālo viduslaiku būvmākslas lieciniekiem Latvijā.

Rīgas pilsētas sienas fragmenti saglabājušies arī 11. novembra krastmalā pie Mākslinieku nama, kā arī Jāņa sētā (restaurēts 20. gs. 60. gadu sākumā). Vēl viens šīs sienas posms starp Torņa un Trokšņa ielām līdz ar nozudušo Rāmera torni uz senajiem pamatiem uzcelts no jauna 1987. gadā.

Viduslaiku kulta celtnes

*Rīgas Doms. Sv. Jāņa baznīca Cēsīs.
Sv. Simaņa baznīca Valmierā. Sv. Pētera
baznīca Rīgā. Sv. Jēkaba baznīca Rīgā.
Sv. Jāņa baznīca Rīgā. Kurzemes baznīcas*

Fortifikācijas būvēs, kā jau teikts, vēsturisko stilu formas jaušamas tikai daļēji, turklāt faktiski bez izteiktām atšķirībām starp romāniku un gotiku. Mākslinieciskajās formās stilu iezīmes visskaidrāk parādījās kulta celtnu arhitektūrā. Vairākas senās baznīcas

20. attēls.

Skats uz Skārņu ielu. Centrā Jāņa sētā ar nocietinājumu sienas fragmentu

21. attēls.

Pulvertornis. 1330; 17. gs. vidus—20. gs. 30. gadi

sāka būvēt 13. gs. sākumā, taču to būvdarbi turpinājās vēl gadsimta vidū un otrajā pusē. Tas bija laiks, kad vācu iekarotāju cīņa par varu aptver visu Latvijas teritoriju un aktivizējās mūku ordeņa darbība, varmācīgi pakļaujot vietējās ciltis kristietībai. Vidus- un Ziemeļeiropā šajā laikā ir izplatīts t. s. pārejas stils, kas raksturīgs ar romānikas un gotikas elementu koeksistenci. Līdzīgas iezīmes vērojamas arī Latvijas teritorijā celtās kulta un aizsardzības rakstura būvēs.

Celtniecības darbus uz vietas pa lielāki daļai vadīja vācu meistari, atnesdami līdzī savas tradīcijas un amatnieciskās iemaņas, bet kā darba spēks tika izmantoti vietējie strādnieki un amatnieki. Pamazām, attīstoties Rīgas pilsētai, te radās savas vietējās celtniecības meistarību apvienības (cunftes), kas lielā mērā noteica vietējo amatniecisko tradīciju veidošanos un visumā augstu būvdarbu kvalitāti, kas raksturīga nozīmīgākajām tā laika sabiedriskajām ēkām, it īpaši — kulta celtnēm. Ja aizsardzības būvju un nocietināto piļu arhitektūrā stila formas parādās, kā jau teikts, galvenokārt tikai atsevišķās detaļās, tad kulta celtnu būvniecība viduslaikos bija tā radošā laboratorija, kurā atstrādāja, izkopa un attīstīja katram stilam atbilstošos telpiskās kompozīcijas paņēmienus un mākslinieciskās izteiksmes līdzekļus. Tā nav nejaušība: tieši kulta arhitektūrā visspēcīgāk iemiesojās sabiedriskās apziņas garīgais potenciāls, bet viduslaiku ideoloģijā valdošā vieta bija kristīgās baznīcas dogmām, reliģiskai sholastikai.

Jāatzīmē, ka Vācijā vēl 13. gs. radās vesela virkne tipisku romānikas baznīcu, piemēram, domi Bambergā (1215—1237), Naumburgā (1210—1330) u. c. Raksturīgākais «pārejas stila» piemērs — doms Limburgā pie Lānas uzcelts 1235. gadā. Romānika Vācijā bija savā ziņā nacionāls stils. Pirmie agrās gotikas pieminekļi Vācijā (Elizabetes baznīca Marburgā, Dievmātes baznīca Trīrā u. c.) celti 13. gs. otrajā trešdaļā. Tajā pašā laikā kaimiņzemē — viduslaiku arhitektūras dzimtenē Francijā pamatvilcienos bija gatavi tādi dižgotikas meistardarbi kā Šartras, Reimsas

un Amjenas domi. Salīdzinot attālumu no Francijas līdz Vācijai un no Vācijas līdz Latvijai, būtu loģiski domāt, ka Latvijā pārejai no romānikas uz gotiku vajadzēja būt ne ātrāk kā kaut kad ap 13.—14. gs. miju. Taču jau 13. gs. vidū Latvijas kulta celtnu arhitektūrā pilnībā valdīja gotiskās konstrukcijas un mākslinieciskās formas. Tiesa, gotika pie mums nav tik krāšņa, viegla un ar tik bagātām detaļām kā Eiropas būvmākslas centros. Tā ir samērā masīva un askētiska. Tomēr tas nav provinciālisms, bet gan vietējo apstākļu un tradīciju diktēta reģionāla īpatnība. Mūsu mitrajā klimatā, kur garajās ziemās spēcīgu salu bieži nomaina atkušņi, no smilšakmens vai kaļķakmens blokiem mūrēti arkbutāni un citas ažuņas detaļas zem klajas debess izturētu labi ja dažus gadu desmitus, nerunājot par gadu simteņiem.

Pārejas posmā no romānikas uz gotiku, atzīmējot kristīgās ticības uzvaru pār pagānismu, Rīgā, kā arī citos ordeņa atbalsta punktos tika celtas vairākas nozīmīgas sakrālās būves — Doma baznīca Rīgā (1211—1270), Sv. Jāņa baznīca Cēsīs (1283), Sv. Sīmaņa baznīca Valmierā (1283). Runājot analogijās, var teikt, ka šo trīs celtnu vieta Latvijas viduslaiku arhitektūrā ir apmēram tāda pati kā minētajiem trim domiem Francijas vai Linkolnas, Velsas un Solsberijas katedrālēm Anglijas gotikā.

Ir pamats uzskatīt, ka tieši Doma baznīcas celtniecība iezīmēja savdabīgu «reģionālās gotikas» atzara veidošanos Livonijā un visā Baltijā. Būve sākta 13. gs. pirmajā ceturksnī vienlaicīgi ar Doma klostera kompleksu un turpinājusies līdz pat 19. un 20. gs. mijai. Doma baznīcas arhitektūra atspoguļo dažādu stilu un to pāreju formu raksturīgās iezīmes. Plāna risinājuma pamatā romāņu stila telpiskā koncepcija ar diferencētu būvķermeņu kārtojumu. Tas labi jūtams visas celtnes, it īpaši altārgala apjomu plastikā, kaut arī celtniecības laikā, kā pieņemts uzskatīt mūsu mākslas vēstures zinātnē, būves pamatkonceptija vairākkārt mainījās.

Vēsture nav saglabājusi ne to arhitektu vārdus, kuri radījuši šo būvmākslas meistardarbu, ne arī precīzus tā tapšanas datus.

Tomēr atsevišķi fiksēti gadaskaitļi, kā arī plānojuma, konstruktīvā izpildījuma, izmantoto būvmateriālu un māksliniecisko detaļu īpatnības ļauj vispārējos vilcienos izzīmēt sirmās celtnes būvēsturi.

1211. gadā bīskaps Alberts iesvētīja pamatakmeni, bet 1226. gadā Romas pāvesta legāts Doma baznīcā jau noturējis koncilu — tātad

kāda daļa baznīcas tad jau bijusi gatava. Acīmredzot — altāra gals.

Sākumā baznīcu būvēja no baltā kaļķakmens kā baziliku ar šķērsjomu un diviem torņiem rietumu galā. Taču drīz pārgāja uz halles tipa telpiskā plānojuma shēmu (t. i., ar vienādu pārseguma augstumu visos jomos). Par to liecina ievērojamais sānjomu laidums,

22. attēls.
Doma baznīca Rīgā.
13.—20. gs.

23. attēls.
Doma baznīcas ieejas
telpa. 20. gs. sākums.
Arhitekts
V. Neimanis

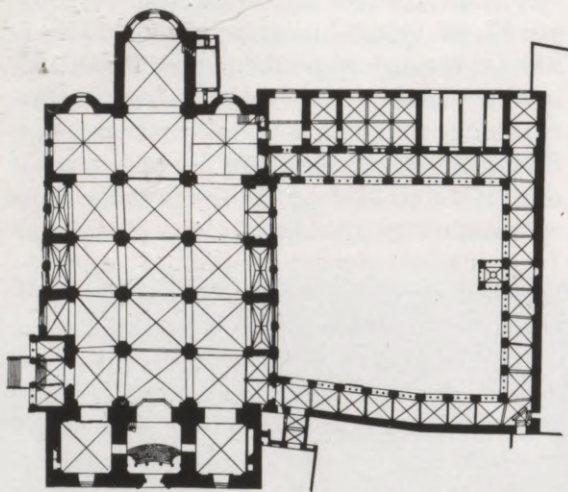
24. attēls.
Doma baznīcas
interjers

kas ir apmēram tikpat liels kā vidusjomam (dienvidu sājōmā un vidusjomā ap 10, bet ziemeļu sājōmā — ap 7 m). Mainoties plānojūmam, sāka izmantot arī citu būvmateriālu — sarkano ķieģeli. Akmens sienas, kuras uzmūrēja līdz apmēram 2 m augstumam, šobrīd izskatās kā pārdesmit centimetrus augsts cokols, jo ap celtni ir uzaudzis pamatīgs kultūrslānis un tā ir it kā zemē

«iegrimusi». Būves iecerei mainoties vēlreiz, jau 13. gs. beigās bija gatava trīsjomu bazilika (vidusjoms augstāks par sānu jomām) ar vienu torni rietumu galā. Austrumu (altāra) galā ir vienjoma kora daļa un šķērsjoms. Sākotnēji iecerēto divu torņu vietā izveidojās otrs, rietumu šķērsjoms. Torņa mūra daļu vainagoja trīsstūrveida zeltiņi. Virs tiem jau 15. gs. pacēlās slaida piramidāla smaile, sasniedzot 140 m augstumu. 14. un 15. gs. mijā starp kontrforsiem iebūvēja sānu kapelas, uzceļot jaunas ārsienas ar augstiem gotiskiem, smailloka arkām pārsegtiem logiem. Vairākas no šīm kapelām pārsegtas ar vēlajai gotikai raksturīgām zvaigžņu velvēm. 16. gs. vidū celtnē stipri cieta ugunsgrēkā. Atjaunošanas gaitā jaunu formu ieguva tornis. 1594.—1595. gadā tā mūrētās apakšdaļas zeltiņus nomainīja horizontāla dzega ar balustrādi. Virs tās pacēlās poligonāls (plānā daudzstūrains) kupols ar arkādes rotundu, bet savukārt virs tā — plānā noapaļotas konfigurācijas smaile aptuveni iepriekšējā torņa dimensijās. Šī smaile bez jebkādām izmaiņām nostāvēja gandrīz 200 gadu, liecinot par būvētāju — latviešu namdaru teicamo amatprasmu. 1775. gadā laikazobs tomēr bija veicis savu. Smaili demontēja un nomainīja ar arhitekta J. Krāmēra veidoto barokālās formas ķiveri, kas vainago Doma baznīcu vēl šobaldien. Jau 1727. gadā baroka formās pārveidoja arī vidusjoma austrumu zeltiņi, kā arī kora daļas un altāra apsīdas kupolveida jumtu.

Baznīcai no dienvidiem piekļaujas 39,5×37,5 m liels klostera pagalmis jeb kluatrs, ko no trim pusēm aptver arkādes galerija. Tā ir unikālā, ar 13. gs. veidotajām krusta velvēm pārsegtā krusteja — vienīgā tāda veida būve visā Ziemeļeiropā. Kaut kas līdzīgs ir vēl Kameņ Pomorski pilsētā Polijā, ja vien to var vēl saukt par Ziemeļeiropu. Taču turienes baznīcas kluatrs nevar līdzināties Rīgas Doma pagalmam ne izmēru, ne arhitektoniskās izveides, ne mākslinieciski emocionālā izteiksmīguma ziņā. Krustejas austrumu malā ir ieeja domkapitula zālē. Tā ir tipiska agrās gotikas laika divjomu telpa, kas bez būtiskām

izmaiņām saglabājusi savu sākotnējo veidolu. Tā pārsegta ar sešām ribotām krusta velvēm. Velvju ribas pie sienām, tāpat kā krustejā, balstās uz konsolēm, bet zāles (tās izmēri — $8,8 \times 13,2$ m) vidū — uz divām kapiteļiem vainagotām kolonnām. Dažas konsoles un kapiteļi ir vēl romāņu stilam raksturīgās plakani ģeometriskās formās, bet citi — jau dekoratīvi plastiskāki, gotiski.

Doma baznīca ir 87 m gara, ap 43 m plata, vidusjoma augstums — 26 m. Tie ir izmēri, kas tuvi lielajiem Rietumeiropas viduslaiku dievnamiem. Taču galvenais nav izmēri vai detaļu bagātība. Celtne vispirms saista uzmanību ar savām harmoniskajām proporcijām un dažādu laikmetu stilu sakausējumu organiskā, nedalāmā vienībā. Baznīcas austrumu gals ir Latvijā faktiski vienīgais līdz mūsdienām saglabājies «tīrs» romāniskas mākslinieciskās sistēmas iemiesojums. Tas it kā salikts no atsevišķiem būvķermeņiem ar atsevišķi uztveramu kora daļu, altāra apsīdu un šķērsjomu, no kura spārniem savukārt «izaug» pa mazākai apsīdai. Logailu pārsedzēm te ir raksturīgā romāniskas pusloka arkas forma, zem dzegām stiepijas romāniskas arkatūras. Sevišķi interesanta ir šķērsjoma zelmaņa plastiskā apdare. Tajā ar lizēnām nodalītas vertikālas joslas vainago ģeometrisku aplu motīvs. Veidojas kaut kas līdzīgs sutānās tērptu cilvēku stāvu rin-

dai, kas aug no malām uz centru. Tā simbolizē hierarhiju pasaules uzbūvē un sabiedrības organizācijā, kā arī alegorisku tuvošanos Dievam. Ķieģeļu mūra fons veidots Ziemeļeiropas viduslaiku arhitektūrā reti sastopamā rombiskā rakstā.

Rietumu transepta (šķērsjoma) zelmaņa arhitektoniskā noformējuma ornamentālais zīmējums ir varbūt nedaudz sarežģītāks, taču tas ir vispārināti abstrakts. Te izmantots balta apmetuma laukumu un sarkano ķieģeļu mijkārtojums, kas ir visai izplatīts paņēmiens Centrālajā un Ziemeļeiropā izplatītajā «ķieģeļu gotikas» variantā. Šādā veidā darināta arī torņa mūra daļa.

Izcila gotiskās arhitektūras detaļa Doma ansambli ir «kārtainais» jeb perspektīvais baznīcas ziemeļu portāls, kas tuvs Reinlandes-Vestfālenes gotikas manierei. No baltā kaļķakmens izcirstajā portālā sevišķi interesanti ir kapiteļi. Kreisajā pusē tos grezno

25. attēls.
Doma baznīca un
klosteris Rīgā.
19. gs. beigas. Plāns

26. attēls.
Doma klostera
krusteja

meistarīgi izpildīti augu motīvi, bet labajā starp lapu un stiebru vītņem pavīd pa suņa vai kāda nezvēra galvai. Šāds tīrā un nešķīstā, kārtības un haosa, debesu un elles pretnostatījuma motīvs, saistīts ar pastarās tiesas tēmu, bija izplatīts visā viduslaiku mākslā.

Baznīcas viduslaiku iekārta gāja bojā 1524. gadā svētbilžu grautiņu laikā. Drīz pēc tam, 1527. gadā no arhibīskapa katedrāles to pārvērtā par pilsētas draudzes baznīcu. Klosters pagalmā ierīkoja tirgu, bet klostera bibliotēka kļuva par senāko Rīgas pilsētas bibliotēku. Tās vajadzībām bijušā klostera austrumu korpusa otrajā stāvā 1778. gadā pēc arhitekta K. Hāberlanda projekta izbūvēja klasicisma stilā veidoto bibliotēkas zāli (tā atrodas virs kapitula zāles). Šī korpusa fasādes gan uz Jaunielas, gan klostera pagalma pusi savu eklektisko apdari ieguva 1898. gadā (arh. V. Neimanis). Gar bijušā klostera rietumu un dienvidu sienām 19. gs. nogalē uzcēla pilsētas arhīva un muzeja korpusus (tagad Rīgas Vēstures un kuģniecības muzejs, arh. K. Neiburgers), to fasādēs atveidojot Doma baznīcas viduslaiku arhitektūras motīvus. 19. un 20. gs. mijā visā baznīcas un klostera kompleksā V. Neimaņa vadībā veica plašus restaurācijas darbus. Tad arī radās pašreizējais rietumu ieejas noformējums un nartekss, kura arhitektūrā ieskanas jau jūgendstila motīvi.

Sākot ar 17. gs., Doma baznīcas interjerā ienāca vesela virkne ievērojamu lietišķās un dekoratīvās mākslas darbu, kas veidoti manierisma, baroka, klasicisma un eklektisma stilu formās — epitāfijas, kapu plāksnes, ērģeļu prospekts (1601, meistars J. Rābs; papildināja 1773—1776, meistars H. A. Konciuss), kancele (1641, domājams meistara T. Heinces darbs), Melngalvju sols (1693, D. Valters), vitrāžas (19. gs. b., Minhenes, Drēzdenes, kā arī Rīgas vitrāžu mākslinieka E. Todes darbnīcas) u. c. 1885. gadā Valkera firma izgatavoja jaunas ērģeles, kas tobrīd ar savām 6768 stabulēm bija lielākās pasaulē. Ērģeles varēja darbināt vienlaicīgi no diviem spēles galdiem, kas atradās viens zem otra atsevišķās luktās. 1959.—1961. gados

baznīcu daļēji restaurēja (arh. E. Slavietis un V. Drugis), pielāgojot koncertzāles vajadzībām. Daļēji restaurēja arī ērģeles (VDR firma «H. Oele»), bet no 1981.—1983. gadam veica pilnīgu ērģeļu restaurāciju (Holandes firma «Flentrop»). Tad arī atjaunoja otru, apakšējo ērģeļu luktu, kas bija likvidēta V. Neimaņa vadītās restaurācijas laikā 20. gs. sākumā. Arhitekta J. Galviņa vadībā izdarīja plašākus restaurācijas darbus, tai skaitā atjaunoja sākotnējo monohromu krāsojumu. No 1985.—1987. gadam veica torņa smailes remontu. Vairāk nekā 300 gadu veco gaili nomainīja ar precīzu tā kopiju.

Rīgas Doma interjera mākslinieciskais tēls, neskatoties uz dažādajiem uzslāņojumiem, tomēr ir gotisks. Arī Cēsu Sv. Jāņa un Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcu iekštelpu arhitektūrā skaidri kā mācību grāmatā parādās ziemeļu gotikas konstruktīvās un mākslinieciski kompozicionālās īpatnības. Turklāt jo vairāk uz ziemeļiem, jo izteiktāk. Doma baznīcas vidusjomā izteikti jūtama gotikai vispārraksturīgā tieksme augšup. To tikai nedaudz piebremzē koka savilces, kas līdzsvaro horizontālos spriegumus velvju balstījumā (balstbīdi). Arkāde starp vidusjomu un sānu jomiem balstās uz masīviem, bet bagātīgi profilētiem pilāriem. Virs tiem pa vidusjoma sānu sienu līdz pat velvju pēdām paceļas profilēti gotisku pilastru saišķi. Tie pasvītrot konstrukcijas tektoniku un izceļ stila trauksmaino vertikālismu. Tomēr tas nav neapvaldīts, bet gan it kā ar skatu atpakaļ, uz zemi. Siena saglabā savu sienas raksturu, tā nepārvēršas par dematerializētu telpas čaulu kā Rietumeiropas gotikā.

Sv. Jāņa baznīca Cēsīs (pēc dažādiem avotiem sāka celt 1281. vai 1283. gadā) ir lielākā viduslaiku kulta celtnē Latvijā ārpus Rīgas. Sākumā tā bija Livonijas ordeņa galvenā baznīca, bet no 1621. gada pārgāja luterāņu draudzes rīcībā. Sv. Jāņa baznīcas arhitektūrā atsevišķas detaļas ir līdzīgas Rīgas Domā sastopamajām, taču te dveš kaut kas no ordeņa arhitektūras skarbuma un smagnējības. Sienas mūrētas no rupji tēs-

tiem kaļķakmens blokiem, arkas un velvju ribas — no profilētiem ķieģeļiem — gandrīz tādiem pašiem, kā Cēsu ordeņa pilī. Ap 17.—18. gs. miju, kad pārseguma velvju balstbīdes, kā arī daudzo ugunsgrēku rezultātā bija deformējušās ārsienas, tās pastiprināja ar vareniem kontrforsiem. Laikam gan nekur citur tie nav tik milzīgi un masīvi. Tie ir tikpat kā no akmeņainajiem Vidzemes laukiem izauguši un ar saknēm zemē ieķērušies, tāpat kā monumentālie

Vidzemes riju jumti. Laikam gan savu lomu te ir vairāk spēlējusi māksliniecisko formu izjūta nekā tiri konstruktīva nepieciešamība, jo vairāk tāpēc, ka pārsegumu velves ir relatīvi zemas. Arkāde starp jomiem «noslidējusi» pat tik zemu, ka arku pēdas atrodas grīdas līmenī. Tas izceļ vidusjoma sienu smagnējību, kas te ir daudz jūtāmāka nekā Doma baznīcā, neskatoties uz to, ka zem velvju pēdām it kā zemē ieduras profilēto pilastru saišķi. Tie ir drīzāk aplikatīvi nekā sienas plakni optiski uzirdinoši.

Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcas plāns nedaudz atgādina Cēsu Sv. Jāņa baznīcu, taču Sv. Sīmaņa baznīca ir nedaudz mazāka. Celta 1283. gadā, un iespējams, ka te darbojies tas pats meistars, kas Cēsīs. Baznīca savu bazilikālo veidolu pilnībā ieguva, domājams, ap 14.—15. gs. miju, kad vidusjomu pārsedza ar ribotām krusta velvēm. Rīgas Doma baznīcai līdzīgo torņa vainagojumu izveidoja ap 1640. gadu un atjaunoja pēc 1702. gada ugunsgrēka. Jomus nodalošās arkādes pēdas tikai nedaudz paceļas virs grīdas, tās balstītas uz izteikti masīviem, zemiem, šķērsgrīzumā astonstūrīgiem balstiem. Vidusjoma siena virs tiem ir pilnīgi gluda. Tikai pašā augšā, virs neliela plauktiņa, kas ieskicē sāņjumu jumta konstrukcijas balstījuma līmeni, paceļas vienkārša taisnstūrains šķērsgrīzuma lizēnas, virs kurām balstītas vidusjoma velves. Sāņjumu velvju pēdās pie ārsienām izveidotas nelielas konsoles. Kā Valmieras, tā Cēsu baznīcu vidusjomu velvju balstbīdi līdzsvaro koka savīlces.

Lai šī ziemeļu gotikas māksliniecisko formu raksturīgo iezīmju aina būtu pavisam pilnīga, pietiek palūkoties vēl tālāk uz ziemeļiem. Tur, piemēram, Tallinas Doma vai Sv. Olava baznīcās vidusjomu sienas virs arkāžu balstiem ir absolūti gludas pilnīgi visā to augstumā; pārseguma velvju ribas balstītas uz konsolēm.

Rīga nav iedomājama bez Doma baznīcas. Bet tikpat neatņemamus vaibstus pilsētas sejā iezīmē vēl trīs izcilas viduslaiku kulta celtnes — Sv. Pētera, Sv. Jēkaba un Sv. Jāņa baznīcas.

27. attēls.

Sv. Jāņa baznīca
Cēsīs. 1283

28. attēls.

Sv. Jāņa baznīcas
interjers

29

29. attēls.
Sv. Sīmaņa baznīca
Valmierā. 1283

30. attēls.
Sv. Sīmaņa baznīcas
interjers

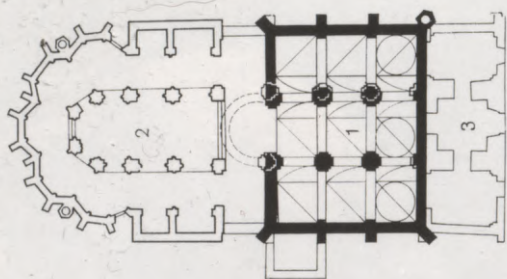
Pati senākā un lielākā ir Sv. Pētera baznīca. Tā pirmoreiz minēta 1209. gadā. Sākotnēji šī grandiozā celtne — pilsētas draudzes baznīca — bija divreiz īsāka un acīmredzot arī zemāka nekā tagad. 13. gs. tai bija tikai trīs travejas un apmēram vienāda platuma (ap 9 m) jomi — tāpat kā Doma baznīcā. Līdzīgs Domam ir arī pilāru šķērsriezuma profils. Rietumu galā bija no baznīcas apjoma uz āru izvirzīts tornis.

14. gs. otrajā pusē baznīcai sāka būvēt jaunu altārgalu. To pabeidza 1409. gadā no Rostokas Rīgā ieceļojušā būvmeistara J. Rumešotela vadībā. Altārgals stipri atgādina daudzas Ziemeļvācijas baznīcas (Lībekā, Rostokā, Šverīnā, Doberānā). Vidusjoma aptver deambulatorijs — apeja, gar kuru virknētas 5 plānā poligonālas formas kapeļas. Sv. Pētera baznīcas altārdaļa ar kapeļu vainagu nenoliedzami ir dižgotikas augstākais sasniegums Baltijā. Stila mākslinieciski formālās iezīmes ar milzīgu emocionālās izteiksmes spēku te vienlīdz skaidri jūtas

gan iekštelpā, gan no ārpuses. Ārsienā te pilnīgi dematerializējusies: tās vietā spraugas starp apmēram 16 m augstiem kontrforsiem aizpilda lieli, ap 10 m augsti logi. Tāds pats raksturs ir arī vidusjoma sienai, kas paceļas virs sāņjumu jumta. Ar gaismu pielijusi visa varenā telpa. Viss neapvaldīti tiecas augšup. Pārseguma velves, kuru cekuls vidusjoma altārgalā sasniedz ap 30 m augstumu, liekas, lidinās kaut kur debesīs.

Jauno altāra galu ar senāko draudzes telpu savienoja tikai 15. gs. otrajā pusē, jo būvdarbus aizkavēja ordeņa neveiksmes cīņā ar poļiem un lietuviešiem, kas atstāja tiešu iespaidu uz pilsētas saimniecisko rosību un ekonomisko uzplaukumu. Darbus veica tikai no 1456. līdz 1473. gadam. Tad arī paaugstināja un paplašināja draudzes telpas vidusjomu, «pārceļot» dienvidpuses pilāru rindu tuvāk ārsienai, lai izlidzinātu to ar altārgala plānu, bet ziemeļpusē piebūvēja ģērbkambari jeb t. s. līgavas kapeļu. No jauna ievēlēja sāņjomus — parādījās krāšņās vēlās gotikas zvaigžņu velves, kas saglabājušās līdz mūsdienām. Pāri par 130 m augsto torņa piramīdālo smaili, kas balstījās uz kvadrātiskas mūra pabūves ar trīsstūra zelmiņiem, pabeidza 1491. gadā. Tornim tomēr nebija pietiekami izturīgi pamati. 1666. gadā tā mūros bija izveidojušās pamatīgas plaisas un tornis

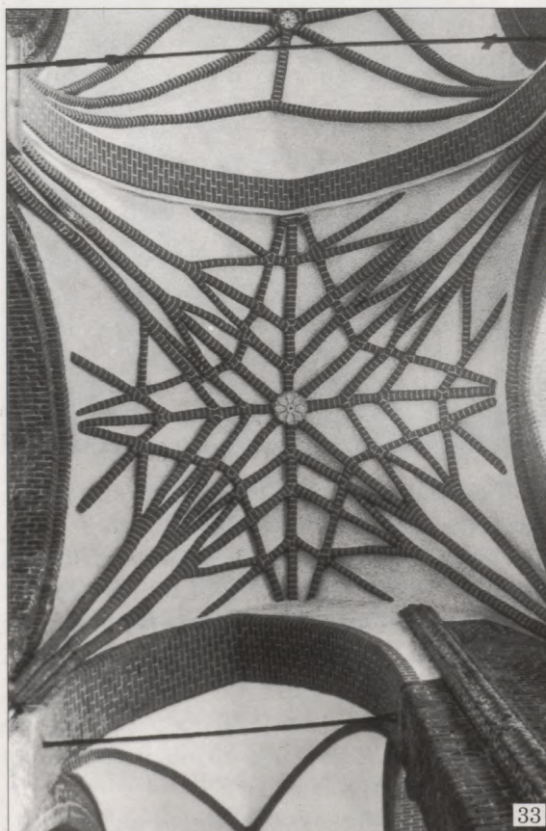
32

sagāzās. Notikuma laikā cieta baznīca, tika sagrauta kāda kaimiņēka, bojā gāja 8 cilvēki.

Baznīcas vēsturē sākās 80 gadu ilgs periods, kas saistīts gan ar lielām nelaimēm, gan spožiem māksliniecišķiem un būvtehniskiem sasniegumiem. 1667. gadā ielika pamatakmēni jaunam tornim, pēc desmit gadiem tas bija gandrīz gatavs, taču 1677. gadā aizgāja bojā ugunsgrēkā. Iebruka arī vidusjoma velves.

1680. gadā baznīcai uzlika jumtu, bet 1690. gadā uzcēla jaunu, šoreiz jau barokālu torni.

Virs astoņstūrainas mūra pabūves pacēlās koka konstrukcija ar trim kupoliem, trim kolonnu galerijām virs katra no tiem un augstu piramidālu smaili vainagojumā. Torņa autors — būvmeistars R. Bindenšū, kas 1671. gadā ieradās Rīgā no Strasburgas. Doma baznīcas un Sv. Jāņa baznīcas torņos arkādes rotundas bija kopš 16. gs. beigām, ideju būvēt torni ar divām galerijām jau 1669.

33

31. attēls.

Sv. Pētera baznīca Rīgā. Arhitekta G. Zirņa rekonstrukcija. Ar melnu — senākā, 13. gs. daļa

32. attēls.

Sv. Pētera baznīcas interjers

33. attēls.

Sv. Pētera baznīca. Zvaigžņu velve dienvīdu sāņjomā. 15. gs.

gadā bija devis iepriekšējais pilsētas būvmeistars J. Jostens, taču R. Bindenšū radītā trīspakāpju telpiskā kompozīcija bija pilnīgi unikāla tālaika sakrālajā arhitektūrā.

1670. gadā sāka veidot jaunu rietumu fasādi, kas bija vienā plāknē ar torņa mūra apakšdaļas sienu. Barokālās fasādes arhitektoniskajā apdarē izmantoti orderu elementi, dekoratīvās vāzes u. c. detaļas, frontona slīpnes nobeidzas ar grandiozām volūtām. Fasādes plakne apšūta ar vietējo sārto kaļķak-

meni, ko ieguva Salaspils, Kokneses u. c. akmenlauztuvēs. Darbus veica meistari H. Heniks, J. Jostens, J. Švenburgs u. c.

Rietumu fasādes rota ir trīs no Gotlandes dolomīta izkaltie portāli. 1686. gadā tiem metus izstrādāja tēlnieks un akmeņkalis H. V. Šmīselis, bet visu portālu ļoti plastiskā, dekoratīvā un vienlaikus tektoniski perfektā kompozīcija atbilst R. Bindenšū projektam (1692). Šos baroka mākslas meistardarbus izpildīja tēlnieki J. Šauss, J. Gervins u. c., kuru vārdi nav zināmi.

Jāpiebilst, ka visa Sv. Pētera baznīcas rietumu fasādes kompozīcija nav veidota harmoniskā viengabalainībā, atsevišķie apdares elementi it kā darbojas autonomi. Taču tas acīmredzot darīts apzinīgi, jo viduslaiku apbūves šaurībā fasāde, tāpat kā visa baznīcas celtnie kopumā nemaz nebija redzama. Šī arhitektūra nebija iecerēta vienlaicīgai uztverei — fakts, kas konceptuāli ignorēts, veidojot Vecrīgas apbūvi Pētera baznīcas apkaimē, pēc 2. pasaules kara.

Pētera baznīca tika pilnīgi atjaunota 1695. gadā, kad izveidoja vidusjoma velves, šoreiz ne vairs mūra, bet koka, apmestas.

34. attēls.
Sv. Pētera baznīca
Rīgā

35. attēls.
Sv. Pētera baznīcas
ieejas portāli.
1692—1694

Vairākkārt baznīcas tornī iespēris zibens (1577, 1596, 1597, 1608). Uzliesmojušo uguni vienmēr izdevies apdzēst. Kā stāsta, dažkārt ar pienu. Tomēr 1721. gada maijā no zibens spēriena izcēlās ugunsgrēks, ko neizdevās apdzēst, kaut arī glābšanas darbus vadīja pats Krievijas cars Pēteris I, kas tobrīd uzturējās Rīgā. Nodega Bindenšū celtais tornis un vidusjoma velves, aizgāja bojā lieliskā zvanu spēle un visa baznīcas iekārta. Cars pavēlēja baznīcu ar visu torni atjaunot iepriekšējā izskatā.

Baznīcai jumtu uzlika 1723. gadā. Tornī 1746. gadā no jauna uzcēla namdarmeistars J. H. Vilberns, pieturoties pie Bindenšū kompozīcijas pamatshēmas. Taču Vilberna tornis bija ar nedaudz mainītākām, slaidākām un skaidrākām proporcijām. Tā siluets precīzi ierakstījās konusa formā. Augšējās galerijas atradās augstāk nekā Bindenšū tornī, kupolu forma kļuva sulīgāka, vainagojošās smailes pamatnē (virs trešās galerijas) tika izveidots neliels sīpolveida kupoliņš. Bet gailis torņa smailē bija tas pats, kuru uzstādīja jau 1690. gadā un kurš nokrita zemē ugunsgrēka laikā. Meistars Vilberns darbu nobeigumā uzkāpa tā atremontētājā un no jauna apzeltītajā mugurā, iztukšoja viņa kausu un nometa to zemē no 120,7 m augstuma. Kauss iekrita salmos un nesaplīsa...

Koka konstrukcijā veidotā torņa smaile, kurā bija iebūvēti atsevišķi pat pāri par 20 m gari lietaskoki, bija sava veida pasaules rekords. Tornis, kas kļuva ne tikai neatņemama Vecrīgas silueta sastāvdaļa, bet arī visas pilsētas simbols, nostāvēja gandrīz 200 gadu, līdz aizgāja bojā 1941. gada 29. jūnijā, Rīgā ienākot Vācijas karaspēkam. No baznīcas palika pāri vienīgi sienas un sāņjumu pārseguma velves.

Restaurācijas darbi atsākās 1967. gadā un tika pabeigti 1983. gadā (arh. P. Saulītis un G. Zirnis). Torņa konstrukcija, principā saglabājot agrāko formu, tika aizvietota ar tērauda karkasu, izbūvējot arī liftu un skatu platformu. Tādējādi šis grandiozais viduslaiku arhitektūras piemineklis ir ieņēmis savu agrāko vietu Rīgas silueta kompozīcijā, kā arī iekļāvies pilsētas sabiedriskajā dzīvē, ikdienā

pulcējot simtiem apmeklētāju. 1987. gadā poļu firmas PKZ speciālisti uzsāka rietumu fasādes un tās 3 skaisto portālu restaurāciju, ko pabeidza 1991. gadā.

Vecrīgas siluetā nozīmīga vieta ir arī pašas mazākās viduslaiku bazilikas — Sv. Jēkaba baznīcas tornim. Jēkaba baznīca pirmoreiz rakstos minēta 1225. gadā. Tās vidusjoms ir tikai 20,5 m dziļš, tam ir tikai divas travejas. Senākā ir altāra daļa jeb presbitērijs, kura apjomā un detaļās ir vēl daudz kas romānisks. Raksturīgākā ir kāpjošā arkatūra austrumu zelminī. Taču kopumā celtnē ar savu relatīvi lielo telpu augstumu ir gotiska. 15. gs. otrajā pusē tā, kā teikts senos dokumentos, «uzcelta pilnīgi no jauna». 1482. gadā ordeņa un pilsētas cīņās baznīca izdega un atkal tika atjaunota. Tā daudzkārt stipri cietusi, daudzkārt, it īpaši 16. gs., mainījusi arī piederību dažādām konfesijām. 1656. gadā, krievu cara Alekseja Mihailoviča aplenkuma laikā, tajā trāpīja vairāki šāviņi. Viens no tiem, iemūrēts vidusjoma velvē, redzams vēl tagad. Gotisko formu skaidrību un izteiksmību līdz mūsu dienām varbūt vislabāk ir saglabājusi torņa piramidālā smaile. Vēl 1547. gadā tās mūra pabūvei bija trīsstūra zelmiņi, kurus pēc tam, tāpat kā pārējām baznīcām, nomainīja ar horizontālu dzegu. Šo pārveidojumu acīmredzot izdarīja 1596. gadā, bet 1756. gadā torņa smailei izveidoja jumolveidīgo barokālo apakšdaļu. Zem no smailes izvirzītā jumtiņa karājās torņa pulksteņa zvans.

Laika gaitā pilsētas viduslaiku kodols daudzkārt pārbūvēts un lielā mērā zaudējis savu strukturālo skaidrību, tādēļ tieši raksturīgais siluets, ko veido minēto trīs baznīcu smailes ar savu neatkārtojamo formu spēli, visspilgtāk atklāj dažādu arhitektūras stilu komplicēto mijiedarbību vietējos apstākļos.

Sv. Jāņa baznīca ievērojama ar savām izcilajām vēlās gotikas arhitektoniski mākslinieciskajām kvalitātēm.

Sākot ar 15. gs. vidu, celtnu plastiskā un dekoratīvā izteiksme kļūst intensīvāka. Tas tiek panākts, fasādēs kombinējot galvenokārt šuvotu sarkanu ķieģeļu mūri ar apmes-

36. attēls.

Rīgas torni. No kreisās: Jēkaba baznīca, Marijas Magdalēnas baznīca, ZA augstceltne, Rīgas pils, Trīsvaižņu tornis, Sv. Pētera, Doma un Anglikāņu baznīca

tām plāknēm vai detaļām. Īpaši tiek akcentēti ēku vainagojošie elementi, frontoni, tornīši utt. Interjerā dominē velvētu pārsegumu un logu spraišļu izsmalcinātais zīmējums. Šai ziņā Jāņa baznīca ir uzskatāms piemērs.

Baznīca kā bijušā dominikāņu klostera sastāvdaļa pastāvējusi jau 13. gs. beigās. 14. gs. no Igaunijas kaļķakmens izcirsts gotiskais «perspektīvais» portāls rietumu fasādē (1925. gadā tas nomainīts ar precīzu kopiju smilšakmenī). Vārti ar īpatnēju gotisko ierāmējumu, kas atrodas turpat blakus, kādreiz veda uz dominikāņu klostera pagalmu. 15. gs. beigās ordeņa un pilsētas cīņās baznīcu gandrīz pilnīgi nopostīja. Atjaunoja 15. un 16. gs. mijā, kā būvmateriālu izmantojot sarkano ķieģeli. Akmenī mūrētā sienu apakšdaļa un rietumu portāls saglabājās no iepriekšējās celtnes. Starp vienjoma baznīcas iekštelpā ievirzītajiem kontrforsiem izbūvētas kapelas un sānu luktas, bet pati telpa, kuras aug-

stums sasniedz 19 m, pārsegta sarežģītām tīkla velvēm. Rietumu fasādē virs horizontālas dzegas paceļas profilētiem pilastriem un horizontālām gaiša apmetuma joslām sadalīts pakāpjveida zelminis. Tas, tāpat kā draudzes telpas velves, ir greznākais šāda veida vēlās gotikas darinājums Latvijā.

Reformācijas laikā baznīcā ierīkoja noliktavas, bet 1582. gadā to nodeva latviešu draudzes rīcībā. Tai dievnams drīz kļuva par mazu. 1587.—1589. gados piebūvēja jaunu kora daļu (kā uzskata, pēc arh. G. Frēzes projekta). Tā ieturēta renesanses formu garā, ar pusloku arkām segtām logailām un ordera pilastru dalījumu fasādēs. Apjoms ir stipri zemāks par pašu baznīcu, kopīgs vienīgi būvmateriāls un varbūt vēl īpatnējais logailu augšdaļu spraišļojums (masverks), kas drīzāk līdzīgs gotiskam stilam. Kora daļas trīsjomu iekštelpa segta ar krusta velvēm, arī te ir antīkās klasikas arhitektoniskās detaļas, taču kopā ar senāko gotisko draudzes telpu

veidojas mākslinieciski viengabalaina telpiskā vide.

1677. gada ugunsgrēkā izdega arī Sv. Jāņa baznīca. To atjaunoja R. Bindenšū vadībā (kora vidusjoma velves imitēja koka konstrukcijā). Starp citu, meistars apglabāts Jāņa baznīcā.

Virš draudzes telpas austrumu gala paceļas neliels tornītis. Sākotnēji (1588) tas bija ar arkādes galeriju apakšdaļā — pirmo tāda veida Rīgā. Tornītis laika gaitā pārveidots vairākkārt. Tagadējo neogotisko uzcēla 1849. gadā pēc arh. J. D. Felsko projekta.

Starp ievērojamākajām Latvijas viduslaiku kulta celtnēm vēl minamas bijusī Jura baznīca Rīgā*, Āraišu (1225), Rūjienas Sv. Bērtuļa (1256—1261), Raunas (1262), Burtnieku (1283), Trikātas (13. gs.) u. c. baznīcas. Tās visas gadsimtu gaitā krietni vien pārveidotas, dažām no senākā būvperioda saglabājušies tikai atsevišķi fragmenti, visbiežāk — altārdaļa. Daudzas ieguvušas barokālus torņus. Piemēram, Burtnieku baznīca — 1683. gadā

* 1225. gadā izveidota sākotnējās ordeņa pils kapelas vietā, tad vairākkārt pārbūvēta, bet 1689. gadā pārveidota par noliktavu. 20. gs. astoņdesmito gadu beigās restaurēta un rekonstruēta par lietišķās mākslas muzeju.

(pašreizējais tornis celts 19. gs.), Raunas — 1691. gadā, Āraišu — 1791. gadā.

Gandrīz visas kulta celtnes, kuru pirmsākumi meklējami 13., 14. vai 15. gs., šodien zināmā mērā atgādina meistarīgi izpildītu kolāžu, kas domāta vēsturisko stilu attīstības studijām. Parasti visspēcīgākajos jūtama tālo viduslaiku elpa. Latvijā viduslaiku arhitektūras tradīcijas to reģionālajā, vispārināti smagnējā, masīvajā māksliniecisko formu interpretācijā bija visai noturīgas daudzus gadsimtus. Šai ziņā sevišķi raksturīga ir virkne baznīcu Kurzemē, kur rosīga to celtniecība noritēja saskaņā ar atbilstošu hercoga Gotharda 1567. g. 28. februāra pavēli. Lielākā daļa jauncelto baznīcu bija koka, taču netrūka arī mūra. Visbiežāk tās bija vienjoma, ar monumentālu divslīpju jumtu, poligonālu apsīdu un rietumu galā no pamatjoma izvīzītu, plānā kvadrātisku, padruknu torni, kas segts ar piramidālu jumtu, tikpat kā bez jebkādam arhitektoniskās apdares detaļām eksterjerā.

Šāds arhitektoniski mākslinieciskais veidols ir 16. gs. celtajām Sabiles, Durbes, Landzes (visas — 1567), Bauskas (1591), Laucie-

37. attēls.

Skārņu ielas apbūve Rīgā.
Pa labi — Sv. Jāņa baznīca

38. attēls.

Burtnieku baznīca. Valmieras rajons. 13.—19. gs.

39. attēls.
Sv. Gara baznīca
Bauskā. 1591

nas (1594) u. c. baznīcām. 17. gs. uzcēla
Kalnamuižas (1614), Bātes (1628), Zlēku

(1645), Mežmuižas (1648), Vārmes (1662),
Lestenes (1660), Grobiņas (1664), Embotes
(1684), Puzes (1692) u. c. baznīcas. Līdzīgas
ir arī 18. gs. celtās Ziemupes (1748), Nigran-
des (1775), Cīravas (1780), Valtaiķu (1792) u.
c., bet atsevišķos gadījumos pat vēl 19. gs.
celtās baznīcas, piemēram, Piltenē (1808),
Ģipkā (1860). Tās visas bija luterāņu baznīcas,
un to arhitektūra it kā demonstratīvi
noraidīja katoļu dievnamu dekoratīvismu.
Tāpēc ar viduslaiku būvmākslu formu un
māksliniecisko veidolu visciešāk saistās pro-
testantu kulta celtņu arhitektūra.

Pilsētu apbūve viduslaikos

«Trīs brāļi» Rīgā. «Minsteres istaba».
«Ligavas kambaris»

Viduslaiki Latvijā bija arī daudzu mūs-
dienu pilsētu rašanās un pakāpeniskas at-
tīstības periods. 13. gs. pirmajā pusē pilsētas
statusu ieguva Rīga un Cēsis; 14. gs. — jau
10 pilsētas, to vidū — Kuldīga, Ventspils,
Valmiera, Limbaži u. c.

40. attēls.
Puzes baznīca.
Ventspils rajons.
1682

Pie feodāļu pilim pamazām veidojās nocietinātas tirgotāju un amatnieku apmetnes ar 1—2 stāvu koka apbūvi, ko pakāpeniski nomainīja mūra ēkas. Mūra piļu fortifikāciju sistēma, ceļu tīkls, kā arī vietējās ainaviskās īpatnības un celtniecības tradīcijas noteica šo pilsēt-
būvniecisko veidojumu plāna struktūru. Tomēr atsevišķos gadījumos, it īpaši Rīgas plānojuma sistēmas attīstībā, būtiska nozīme bija Hanzas pilsētu pilsēt-
būvniecisko tradīciju pārmantošanai. Pateicoties nocietinājumu sistēmas reglamentējošiem ietvariem, Rīgas apbūve ieguva īpašu kompak-
tumam un blīvumu. Te iezīmējās divas semantiskās sastāvdaļas: laukumi ar nozīmīgākajiem laicīgās un garīgās varas akcentiem — baznīcām, klosteriem un rātsnamiem, kā arī samērā viendabīgā dzīvojamā apbūve. Kas attiecas uz Rīgu, tad šīs pilsēt-
būvnieciskās struktūras izkristalizēšanās process īpaši aktīvs bija 15. un 16. gs. mijā. Tajā pat laikā aiz askētiski veidotām nocietinājumu sienām un visumā vienkāršām

birģeru ēku fasādēm uzplaukst interjera māksla. Telpu noformējumā aizvien lielāku nozīmi iegūst reālistiska, tautas mākslas garam tuva glezniecība, kā arī tēlniecība. Uzplaukst amatniecība, kam līdz šim Livonijas pilsētās bija otrās šķiras (pēc tirdzniecības) nozīme.

Kā jebkurai viduslaiku pilsētai, Rīgai bija raksturīgi šauri, dziļumā vērsti un ļoti blīvi apbūvēti gruntsgabali. Tāda apbūves struktūra ļāva iespējami pilnīgi izmantot visai ierobežoto teritoriju. Ielas frontē rindojās šauras, ar pakāpienveida vai stāviem trīsstūra zeltmiņiem vainagotas namu fasādes. Rīgā šāds apbūves raksturs daļēji saglabājies Miesnieku ielā un dažās citās vietās. Lielākoties to veido 16.—17. gs. būvētās noliktavas. Izveidojās īpašs, Ziemeļeiropai raksturīgs pilsoņu mājokļa tips, kurā dzīvojamā telpa pa lielākai daļai aizņem ēkas 1. un 2. stāvu ielas pusē, bet visu pārējo — noliktavas. Dzīvojamo telpu apsilda ar tās dziļākajā kaktā iekārtotu atklātu kamīnu, kas vienlaicīgi kalpo arī ēdiena gatavošanai. Virs šī pavarda paceļas t. s. apvalkdūmenis jeb manteļskurstenis — taisns dūmvads, kura šķērsgriezums uz augšu samazinās.

Tipisks viduslaiku pilsoņu nams ir pazīstamie «Trīs brāļi» Rīgā — bijušās dzīvojam-

41. attēls.
Rīgas plāns ap 1500. gadu
(V. Neimaņa rekonstrukcija)

42. attēls.
Noliktavas Vecrīgā,
Vēcpilsētas ielā.
17.—19. gs.

43. attēls.
Dzīvojamās mājas
«Trīs brāļi» Vecrīgā.
15.—20. gs.

ēkas M. Pils ielā 17, 19 un 21. Tās daudzkārt pārbūvētas, bet savu tagadējo izskatu ieguvušas pēc 20. gs. 50. gados veiktajiem restaurācijas darbiem (arh. P. Saulītis). Ēka M. Pils ielā 17 celta 15.—16. gs. mijā. Tās vēlajai gotikai raksturīgajā pakāpienveida zelmīnī ievijas atsevišķi renesanses motīvi — dzegu joslas un pilastrī. Šī fasāde pēc saglabājamies seniem zīmējumiem atjaunota izskatā, kāds tai bija 17. gs. Gotiskās ieejas portāla priekšā uzstādīti viduslaiku pilsoņu dzīvojamākām visai tipiskie piedurvju akmeņi jeb stēlas. Tie ir oriģināli, kas agrāk atradās citās vietās. Kaimiņēka M. Pils ielā 19 pārbūvēta 1646. gadā no senākas celtnes. Tās zelmīnī jaušamas manieristiskas ziemeļu renesanses formas. 1746. gadā piebūvētais portāls, kā arī dažas citas apdares detaļas pārnestas no citām celtnēm. Abām ēkām restaurētas arī senās dzīvojamās halles ar pavardiem un ap-

44. attēls.
Lielās Ģildes zāle jeb
t. s. Minsteres istaba.
14.—15. gs.

valkdūmeņiem. Ēkas M. Pils ielā 21 barokālais zelmīnis attiecas uz 17. gs. otro pusi.

Ēku funkcija mainījusies, bet iekštelpās joprojām valda seno viduslaiku gaisotne, tieša, jau ar zināmu renesanses pieskaņu. Visjūtāmākā tā tomēr ir bijušajā Lielās ģildes zālē Rīgā jeb t. s. Minsteres istabā, kas ir Latvijā vienīgā no viduslaikiem saglabājusies laicīgas sabiedriskās ēkas iekštelpa. Šī divjomu zāle veidota ap 14.—15. gs. miju, pārsegta ar vieglām ribotām krusta velvēm, kas telpas vidū balstās uz sešu tievu, šķērsgrizumā astonstūrīnainu balstu rindas. 1521. gadā zālei piebūvēts t. s. Līgavas kambaris, kas bija domāts kā ģildes vecāko pulcēšanās telpa, kā arī kāzu ceremoniju vajadzībām. Tas pārsegts ar īpatnēju, greznu vēlās gotikas zvaigžņu velvi, taču arhitektoniskajā apdarē un detaļās jūtama renesanses vēsma. Arī divu pēdējo, iepretim «Līgavas kambarim» stāvošo Minsteres istabas balstu kapitēļiem ir renesansei raksturīga klasiska forma — atšķirībā no četriem pārējiem, kuru kapitēļi veidoti ti-

piski viduslaicīgās, vēlajai romānikai atbilstošās formās. Acīmredzot līdz ar «Līgavas kambara» izbūvi par divām travejām paplašināta arī pati ģildes zāle. No 1854.—1859. gadam ģildes namu pēc Pēterburgas arhitekta K. Beines projekta arhitekta akadēmiķa H. Šēla vadībā kapitāli pārbūvēja, taču senās viduslaiku telpas ar īpašu pietāti saglabāja un iekļāva jaunceltnē. Ēku atjaunojot pēc 1963. gada ugunsgrēka, Minsteres istabu daļēji restaurēja (1965, arh. G. Jansons).

Jaunie laiki.

Renesanse un manierisms

Kulta un laicīgās celtnes. Melngalvju nams Rīgā. Manierisms detaļās un lietišķi dekoratīvajā mākslā

Māksliniecisko un pasaules uzskatu attīstības dialektika diktē secīgu mākslas stilu nomaiņu. Katrs nākošais stils ir iepriekšējā noliegums — un visupirms jau plašu mākslas patērētāju masu apziņā.

Arhitektūra ir vismasveidīgākais mākslas veids. To uztver zemapziņā neatkarīgi no mērķtiecīgi virzītas domas, tā pavada cilvēku katrā viņa ikdienas solī un objektīvi rada atbilstošu psihoemocionālo fonu. Tāpēc stilu attīstības gaitā tieši arhitektūra ir viens no vadošajiem mākslas veidiem. Tomēr jāuzsver, ka neviens arhitektūras stils nav radies tiešā saistībā ar noteiktu sabiedriski politisko sistēmu, ja neskaita atsevišķus mākslīgi uzspiektus un tāpēc nedzīvus «stilus», kādi palaikam ir radīti totalitāru iekārtu apstākļos. Taču līdz ar pirmajiem kapitālistiskās ražošanas veida iedīgļiem viduslaiku mākslas stilu sistēmu sāka nomainīt jauno laiku, kuras pirmsākums bija renesanse jeb «atdzimšanas stils». «Gotika» ieguva nievājošu jēdzienisko saturu. Ar šo vārdu sāka apzīmēt visu viduslaiku mākslu, kuru it kā radīja goti — barbaru cilts, kas sagrava plaukstošo antīkās Romas kultūru. (Jēdziens «romānika» un priekšstats par to kā atsevišķu mākslas stilu radās jau ievērojami vēlāk — 19. gs. sākumā līdz ar atjaunojušos interesi par viduslaiku mākslu.)

Renesanse atgriezās pie orderu sistēmas mākslinieciskās tektonikas, kura bija pama-

tā jau antīkās Romas būvmākslai. Tieši tur radās, piemēram, orderu arkāde — savdabīgs arku un velvju un statņu-siju konstrukcijas arhitektoniski mākslinieciskais savietojums. Tas, sākot ar renesansi, dažādās variācijās attīstījās tālāk visā jauno laiku stilu sistēmā.

Renesanse daudz ātrāk izplatījās tur, kur tai bija spēcīgas vēsturiskās saknes — bijušās Romas impērijas teritorijās un visupirms jau Itālijā, kur šis stils uzplauka 15. gs. Ziemeļeiropā renesanse nāca daudz vēlāk, tikai ap 16. gs. un jūtami pārveidotā izskatā, uzsūcot sevī daudz ko no viduslaiku būvmākslā raksturīgās celtnu mākslinieciski telpiskās kompozīcijas. Tāpēc, piemēram, Nīderlandes, Vācijas un citu «ziemeļzemju» renesansē plaši izplatīti ir trīsstūrveida konfigurācijas zemiņi, kas Itālijā nav pazīstami tikpat kā nemaz.

Līdz Latvijai renesanses vēsmas atnāca tikai ap 16. gs. vidu, bet 16. gs. beigās un 17. gs. sākums visvairāk te atstāja iznīcības pēdas. Pēc tam, kad 1561. gadā sabruka feodāli teokrātiskā t. s. Māras valsts, Latvija kļuva par asiņainu karu arēnu. Livonijas karā, kas ar pārtraukumiem turpinājās gandrīz 70 gadus, sadūrās Polijas, Zviedrijas un Maskavas valsts intereses. Plaši novadi, it īpaši Vidzemē, vairākkārt tika pilnīgi izpostīti, apdzīvotās vietas pārvērtās drupās, iedzīvotāju tūkstošus plāva kara liesmas vai mēra epidēmijas. Vidzeme un Latgale tika pievienotas Polijai un līdz ar to nonāca spēcīgā poļu mākslas ietekmē. Kurzemē un Zemgalē izveidojās Kurzemes hercogiste. Arī tā bija Polijas vasaļvalsts, taču te vairāk jūtama savdabīga Nīderlandes, Dienvidvācijas un vietējo tradīciju mijiedarbība.

Teritoriālais sadalījums ar dažādām kultūrietekmes zonām, kontrreformācijas kustība, kā arī dažādi sociāli politiskie procesi nevarēja neatstāt iespaidu uz arhitektūru un pilsētībūvniecību. Šo posmu (16. gs. pēdējā trešdaļa līdz 17. gs. vidum) pieņemts uzskatīt par manierismu — stilu, kas renesanses harmonisko līdzsvarotību aizstāja ar vizuāli efektīgām, ekstravagantām formām, arhi-

tektūras darinājuma tektonisko struktūru ietērpjot caur individuāli subjektīvu pasaulskatījumu deformētā mākslinieciskajā apdarē. Manierismu dēvē arī par kontrreformācijas stilu. Zināmā mērā tas bija tiklab renesanses krīze, kā arī baroka priekšvēstnesis. Latvijas arhitektūrā manierisms tomēr nekur neatstāja tik subjektīvi eksaltētas formas darbus, kā, teiksim, Itālijā vai kur citur Dienvid- vai Rietumeiropā. Gandrīz viss, ko

45. attēls.
Sv. Annas baznīca
Jelgavā. 1619—1641

Latvijā var pieskaitīt manierismam, saglabā relatīvu formu «tīrību» un tektonisko skaidrību. No vienas puses to var uzskatīt kā renesanses ietekmi, kas sakarā ar tālaika sociāli politiskajiem apstākļiem pie mums nonāca ar krietni lielāku nobīdi laikā nekā citi stili, no otras — ar viduslaiku māksliniecisko tradīciju noturību.

Raksturīgi šī laika būvmākslas piemēri — jau minētais Rīgas Sv. Jāņa baznīcas altārgals (1587—1589) un Sv. Annas baznīca Jelgavā (1619—1641). Abām celtnēm tektoniski skaidrās fasāžu kompozīcijas pamatā —

klasisks toskāniskā ordera arkādes motīvs. Būtībā itāļu renesanses mākslinieciskajiem paņēmieniem tuva arhitektūra raksturīga arī vairākiem vēl 17. gs. otrajā pusē celtiem dievnamiem, piemēram, Marijas Debesbraukšanas katoļu baznīcai Skaistkalnē (1658), Sv. Bērtuļa baznīcai Limbažos (1679—1680, cēlis Rīgas mūrniekmeistars H. Heniks pēc R. Bindenšū projekta). Tiesa, šajās celtnēs jūtama baroka ietekme un to tapšanas laikā citādi nemaz arī nevarēja būt.

Viēna no nedaudzajām kulta celtnēm, kuras arhitektoniskajā apdarē parādās manierisms, ir Neretas luterāņu baznīca (1584—1593), pareizāk sakot, tās torņa mūra pamatnes astoņstūrīnā augšdaļa ar masīvo arkādes galeriju — motīvs, kas jau izkoptākā un

attīstītākā veidā redzams Šauļu Sv. Pētera un Paula baznīcā (1595—1625). Zināmas šī motīva atskaņas var saskatīt arī Kuldīgas Sv. Katrīnas baznīcas tornī (17. gs. vidus, pārbūvēts 19. gs.). Interjerā renesanses formas parādās diezgan skaidri un noteikti

46. attēls.
Sv. Katrīnas baznīca
Kuldīgā. 17. gs.
vidus; 19. gs.

(toskāniskā ordera kolonnas, kas balsta pārseguma velles).

Jāpiebilst, ka manierisms kā patstāvīgs stils bijā vairāk orientēts uz šauri individuālu, lokalizētu uztveri un tāpēc arhitektūru kopumā nemaz nespēja skart. Tas vairāk parādās atsevišķās detaļās un lietišķi dekoratīvās mākslas darbos.

Šajā laikā Latvijā turpinājās kultūrietekmju polarizācija. Vadošo vietu, protams, ieņēma Rīga, kur mākslas un kultūras dzīvē aizvien lielāku lomu ieguva laicīgas tendences. Kurzemes hercogistē dominēja feodāli aristokrātiskas tradīcijas.

Monumentāli greznā manierē veidoja hercogu rezidences, parādījās sgrafito tehnikā imitēta rustika fasāžu apdarē (palaco pie Bauskas ordeņa pils, 1580—1596, restaurācijas darbi kopš 1979. gada). Jāpiebilst, ka 16. gs. un 17. gs. sgrafito tehnikā izpildīti fasāžu apgleznojumi bija izplatīti visā Eiropā.

Veidojās arī muižu kompleksi, kuri atgādināja nocietinātās viduslaiku pils (piem., Neretas muižas pils, 16.—17. gs.) vai pat nelielas nocietinātas pilsētiņas, kas apjotas ar mūriem (Šlokenbeka Milzkalnē pie Tukuma, 16. gs. otrā puse). Kompleksa iekšējā teritorijā var nokļūt tikai pa dažiem vārtiem, virs kuriem paceļas torņi — gluži kā Eiropas viduslaiku pilsētās. Vienīgi portālu arhitektoniskā apdare norāda uz celšanas laiku — tā vairs nav gotiska, bet gan renesanses garā traktētās antīkās klasikas formās.

Pats nozīmīgākais šī laika arhitektūras piemineklis Rīgā — Melngalvju nams ar Rātslaukuma ansambli — diemžēl nav saglabājies — tas līdz ar visu bagātīgo iekārtu gāja bojā 1941. gada jūnijā. Taču šī celtnē, kuras vēsture ir daudz senāka un iesniedzas dziļi viduslaikos, visā Latvijas būvmākslā bija tik nozīmīgs piemineklis, ka ir vērts pie tā pakavēties nedaudz sīkāk.

Melngalvji bija neprecētu tirgotāju brālība, savdabīga alternatīva Lielajai ģildei, kurā apvienojās tirgotāji — solīdi ģimenes vīri. Ilgu laiku uzturēdami ar Lielo ģildi ciešus kontaktus, 17. gs. melngalvji no tās tomēr pilnīgi nodalījās. Viņi par savu patronu,

aizstāvi bija izvēlējušies Svēto Maurīciju, kura melnā galva rotāja viņu vapeni, no šejienes arī brālības nosaukums. Tās mērķis bija izkopt savu biedru garīgo un reliģisko dzīvi, tas fiksēts arī brālības statūtos jeb šrāgās, kas izdotas un no Rātes apstiprinātas 1416. gadā. Šrāgās bija noteikti arī brālības locekļu pienākumi un uzvedības normas. Par pārkāpumiem bija jāmaksā sods naudā vai graudā. Melngalvji pabalstīja savus nabadzīgos locekļus, bet varēja veltīt dāvanas jebkuram savam biedram, piemēram, kāzu gadījumā. Viņiem bija savas kapelas un īpaši soli gandrīz visās Rīgas baznīcās. Melngalvjiem bija īpaša loma arī pilsētas aizstāvēšanā pret ienaidnieku uzbrukumiem, viņiem bija sava jātnieku gvarde, par saviem līdzekļiem viņi izgatavoja vairākus lielgabalus.

Pirmoreiz Melngalvju nams minēts 1334. gadā, bet tad vēl to sauca par «Jauno namu». To par saviem līdzekļiem uzcēla pilsēta, Rāte arī noteica tā uzturēšanas kārtību. Svētku reizēs to varēja izmantot dažādas pilsētnieku aprindas, bet galvenais saimnieks sākumā skaitījās Lielā ģilde. Tomēr dažādo izmantotāju savstarpējo ķildu dēļ ēkas ekspluatācijā nekādas lielās kārtības nebija, un tas nelabvēlīgi iespaidoja celtnes tehnisko stāvokli. 1447. gadā tika noslēgts līgums starp melngalvjiem un Lielo ģildi no vienas un Rāti no otras puses par lielās zāles un atsevišķu cokolstāva telpu izīrēšanu. No šī brīža ēka kļuva pazīstama ar nosaukumu «Ķēniņa Artūra sēta» (Hof) — tāpat kā līdzīgas nozīmes nami daudzās Hanzas pilsētās. Kad abas tirgotāju organizācijas nošķīrās, 1687. gadā Rāte īres līgumu noslēdza ar melngalvjiem vieniem pašiem, un viņu vārdu sāka nest arī nams. 1713. gadā tas pārgāja pilnīgā melngalvju īpašumā. Rātei palika vienīgi tajā izbūvētā pirts, taču 1721. gadā arī par tās īpašniekiem kļuva melngalvji.

Neatkarīgi no īpašniekiem, Melngalvju nams vienmēr bija lepnākā dažādu sarīkojumu un svētku vieta visiem rīdniekiem. Tur atzīmēja Vastlāvjus, Vasarsvētkus, Miķeļus, Mārtiņus, Ziemassvētkus. Svinēja ar ēšanu, dzeršanu, dziesmām un dejām, daž-

47. attēls.
Rīgas Rātslaukums
ar Melngalvju namu.
19. gs. beigu
uzņēmums

kārt veselu nedēļu ilgi, liksmojot arī apkār-
tējās ielās un laukumos.

Melngalvju namā gadsimtu gaitā bija uz-
krājušies nenovērtējami mākslas dārgumi —
sudraba trauku kolekcija, gleznas, mēbeles
un citi lietišķās mākslas priekšmeti. Tas viss
acīmredzot zaudēts neatgriezeniski, taču pa-
šam namam noteikti atkal jāieņem sava cie-
nīgā vieta Vecrīgas pašā sirdī un tas ir reāli
iespējams.

Nama plānojums pirms tā sagraušanas bi-
ja samērā vienkāršs. Pirmajā stāvā atradās
vestibils, garderobe, daži kabineti, noliktavas
un pārvaldnieka dzīvoklis, bet visam priekšā —
divas bodītes. Otrajā stāvā bija lielā zāle un
dažas palīgtelpas, četros jumta stāvos — no-
liktavas. Sākotnēji tas bija vēl vienkāršāks.

Kā daudzām profānajām celtnēm vidus-
laiku Hanzas pilsētās, Melngalvju namam bija

tipiski gotiskie zelmiņi ar uzsvērti vertikālām,
slaidām nišām, kuras ierāmēja vienkāršu vai
profilētu ķieģeļu joslas. Augšā tās noslēdzās
ar smailloka arkām. Līdz 16. gs. beigām tas
viss vēl bija patālu no vēlākā Melngalvju nama
fasādes spožuma un greznības. Aizmugures
zelminis pret Grēcinieku ielu saglabāja savu
pirmatnējo vienkāršo gotisko veidolu, lai gan
arī tajā logu ierāmējumi tika pārmūrēti ar
sarežģītāka profila ķieģeļiem. Nozuda arī
sākotnējie šī zelmiņa pakāpieni, tas ieguva
trīsstūra formu, jo, likvidējot apakšējo
noliktavu stāvu jumta telpā, tika paaugstināts
zāles griestu līmenis. 1521. gadā Rīgas
meistars Reinkens izgatavoja jaunu, greznu
ieejas portālu ar Jaunavas Marijas un Sv.
Maurīcija skulpturāliem ciļņiem, par ko
dabūja no Rātes 50 markas, bet viņa zellis,
kas palīdzēja akmenskalšanas darbos — vamzi

no Briges vadmalas un pāri jaunu bikšu.

Nozīmīgākās pārmaiņas Melngalvju nama galvenajā, pret Rātslaukumu pavērstajā fasādē notika 16. gs. beigās un 17. gs. sākumā. Darbus uzsāka ap 1580. gadu. Gotiskais pakāpjveida zelminis pakāpeniski apauga ar ornamentāliem ciļņiem, figurāliem veidojumiem un dažādiem metālkalumiem, iegūstot Nīderlandes renesansei raksturīgu piramidālu siluetu. Zelmiņa slīpes izrotāja ar akmeni cirstām volūtām, rolverka ornamentiem u. c. arhitektoniskām detaļām. 1590. gadā pie šiem darbiem strādāja kāds holandiešu meistars, kura vārds nav zināms. Ap 1610. gadu fasādes izdaiļošanā acīmredzot piedalījās Rīgas tēlnieks B. Bodekers. No 1619. līdz 1625. gadam zelmini atkal atjaunināja un papildināja. Daži vēsturnieki uzskata, ka šajā laikā te darbojās holandiešu meistari brāļi Adriāns un Lamberts Janseni. Precīzi gan zināms, ka 1622. gadā Melngalvju nama zelmiņa vainagojumā uzstādīja grezno vējrādītāju ar Sv. Georga figūru zirgā un drakoniem, un to izgatavoja Rīgas zeltkalis E. Meiers, bet vējrādim abās pusēs — meistara H. Vinkelmaņa kaltos dzelzs «kokus». Ap to pašu laiku pulksteņmeistars Matiass izgatavoja un uzstādīja nama fasādē slavenu astronomisko laikrādi. Tajā varēja redzēt ne tikai stundas un minūtes, bet arī datumu, nedēļu, mēnesi, Mēness fāzes utt.

Atsevišķas detaļas Melngalvju nama fasādē parādījās no jauna, atkal izzuda un nomainījās līdz pat 19. gs. beigām. 1684. gadā no Rātslaukuma puses uz Melngalvju namu uzbūvēja jaunas vaļējas kāpnes, 1699. gadā uzstādīja jaunu ieejas portālu un izremontēja visu fasādi, ko veica mūrniekmeistars A. Fogts, galdniekmeistars Zabelings un krāsotājs L. Regelins, kas visus ķieģeļu profilējumus un fasādes gludās virsmas nokrāsoja sarkanas, bet mūrējuma šuves — baltas.

18. gs. sākumā Melngalvju nama fasādi nācās atjaunot pēc krievu karaspēka nodarītajiem postījumiem. 1793. gadā Rīgas arhitekts K. Hāberlands izveidoja kādu sānu ieeju no Mazās Grēcinieku ielas puses ar tīpisku klasicisma portālu.

Ļoti biežas pārbūves Melngalvju namu skāra visu 19. gs. Ap 1816. gadu pārsedza vaļējās kāpnes un nama priekšā stāvošo senāko noliktavu vietā uzbūvēja jaunus vienkārtu veikaliņus. Gadsimta vidū fasādi mēģināja padarīt vairāk gotisku — tolaik, augot interesei par vēsturi un senatnes pieminekļiem, šāda veco celtni «gotizēšana» bija visai populāra, tā izrīkojās arī ar Tallinas rātsnamu, vēlās gotikas taisnās logailu pārsedes nomainot ar vizuāli «gotiskākām» smailloka (tagad restaurēta senā ailu forma). Melngalvju nama fasādes nišās izveidoja jaunu gotisku logu imitācijas. 1859. gadā pārbūvēja veikaliņus, bet visradikālākās izmaiņas attiecas uz 1896. gadu. Tad likvidēja imitētos «gotiskos» logus, zelmiņa nišas apjoza ar jauniem betona lējumā veidotiem profiliem, bet pašās nišās uzstādīja A. Folca veidotus, cementa lējumā izgatavotus Hanzas pilsētu vāpņus un cinkā atlietas alegoriskas Neptūna, Merkūrija, Vienības un Miera skulptūras, taču pamatvilcienos saglabājās unikālais 17. gs. sākumā radītais mākslinieciskais veidols.

Lai kādas pārbūves gadsimtu gaitā arī neskāra šo izcilo celtni, kādreiz neapšaubāmi lepnāko Rīgas profāno būvi, vienmēr tika respektēts un cienīts iepriekšējo paaudžu veiktais. Rezultātā izveidojās unikāls arhitektūras mākslas darbs, kur nedalāmā vienībā saplūda daudzu vēsturisko stilu formas un elementi. Melngalvju nama galvenajā fasādē dominēja un pamatvilcienos visā vēlākajā laikā saglabājās 17. gs. sākumā radītais mākslinieciskais veidols. Kopumā, tā bija renesanse, bet atsevišķās detaļās — manierisms.

Tālaika arhitektūras māksliniecisko ievirzi var just arī virknē lietišķi dekoratīvās mākslas darbos un arhitektoniskās detaļās, kas saglabājušās Vecrīgā, lielākoties gan ne vairs savā sākotnējā vietā. Lūk, daži interesantākie, izteiksmīgākie un mākslinieciski augstvērtīgākie: epitāfija «Ādams un Ieva» (1575), kas tagad atrodas fasādē Rīdzenes ielā 29, cilnis «Kristus un grēciniece» Ekes konventa fasādē Skārņu ielā 22 (1618), t. s. Ūlenbroka portāls (16. gs. pēdējais ceturksnis, tagad pagalmā Jaunielā 22). Pēdējais pēc 1984. gadā

48. attēls.
Ekes konvents Rīgā,
Skārņu ielā 22.
17. gs.

veiktās restaurācijas gan ieguvis, šķiet, pārāk klasiski stingru uzbūvi, kāda tam sākotnēji diez vai bija. Manierisma portālos tektoniskā loģika parasti bija nedaudz deformēta, dodot priekšroku gleznaini dinamiskai formu spēlei, kurā orderu elementi savijās ar dekoratīvām bumbām, vāzēm, vabeņiem, maskām utt. piesātināti nemierīgā kompozīcijā. Visizplatītākā detaļa bija dažādi maskaroni, kas kalpoja kā dzegu noslēguma akmeņi, arhivoltu slēgakmeņi vai vienkārši fasāžu rotājuma elementi. Tie gandrīz visi ir baisām grimasēm, ar dažādu raganu, mošķu, vilkaču un citu jaunu garu izteiksmi — pilnīgi atbilstoši sava laikmeta sociāli ideoloģiskajam fonam.

17. gs. vidū pār Latviju atkal pāršalca kara vētra: no 1655. līdz 1660. gadam notika t. s.

pirmais Ziemeļu karš, kas kārtējo reizi pārvērtā drupās pilsētas, izpostīja zemi un izdedzināja mājas. Tikai gadsimta otrajā pusē iestājās stabilitātes un uzplaukuma periods. Kurzemes hercogistē tas sākās nedaudz ātrāk (t. s. Jēkaba uzplaukums 17. gs. 40. un 50. gados), bet Vidzemē tie ir zviedru valdīšanas pēdējie piecdesmit gadi. Tas ir vēlā feodālisma laikposms, kad uz mākslas vēstures skatuves uznāk baroks.

Baroks

Pilsēt būvniecība un pilsoņu nami. Agrīnā baroka kulta celtnes. Zemnieku sētas. Rundāles un Jelgavas pilis. Trīsvienības baznīca Liepājā. Latgales baznīcas. Vēlā baroka profānbūves

Baroks ir mākslas stils, kas savā dzimtenē Itālijā un tās tuvākajās kaimiņzemēs uzplauka no 16. gs. beigām līdz 18. gs. vidum, bet visu Eiropu plašāk aptvēra, sākot ar 17. gs. otro pusi. Tas bija laiks pēc kontrreformācijas ar visai sarežģītu sociālekonomisko fonu. Virknē zemju noritēja nacionālās apvienošanās cīņas, citur plauka absolūtisms. Taču baroka mākslinieciski formālās iezīmes ir apbrīnojami līdzīgas visā pasaulē, šai ziņā tas ir viens no vishomogēnākajiem vēsturiskajiem stiliem un tāpēc visgrūtāk pakļaujas vulgāri mākslinieciskajai stila definīcijai, kurā vienmēr tiek meklēta sabiedriskās apziņas, respektīvi, virsbūves tieša atbilstība bāzei. Taču kopumā jāuzsver, ka baroka laikmetā sabiedrībā valdošajos pasauluzskatos attīstījās priekšstati par Visuma bezgalību, daudzveidību un pasaules mūžīgo mainību, vispārhumānos uzskatus bieži vien nomainīja vispārsabiedriskie. Tāpēc baroka gleznojumos individuālo tēlu nomaina daudzfigūru kompozīcijas, bet arhitektūrā jūtama nosliece uz patētisku «vareno stilu».

Baroks renesanses tektonisko skaidrību plastiski deformēja, padarīja to dinamisku, sulīgu, piesātinātu. Taisnās līnijas izliecās, kolonnas dubultojās, pilastrī pāršķēlās vai apauga ar puskolonnām. Baroka telpas arhitektoniskā noformējuma pamatā parasti ir lielais orderis, bet tas nereti «pazūd» apdares dekoratīvajā bagātībā.

Latvijā baroka ietekmei atsevišķos reģionos ir noteiktas atšķirības, tomēr kopumā nosacīti var izdalīt trīs galvenos baroka mākslas evolūcijas posmus: **agrīno** (no 17. gs. 50. gadiem līdz 18. gs. 30. gadiem), kad baroka arhitektonisko kompozīciju sistēmā vēl jūtama viduslaiku arhitektūras ietekme; **atbilstīgo** baroku (18. gs. 30.—60. gadi), kad šī stila formas sasniedz māksliniecisko briedumu, bet interjeros pāriet rokoko gaisīgajā ekspresijā, un **vēlīno** (18. gs. 60.—80. gadi), kad vērojama barokālo kompozīcijas paņēmieni un dekoratīvo formu vispārēja transformēšanās gan izsmalcināti greznajā rokoko ievirzē, gan arī klasicisma iespaidotā vispārinātas vienkāršošanās virzienā.

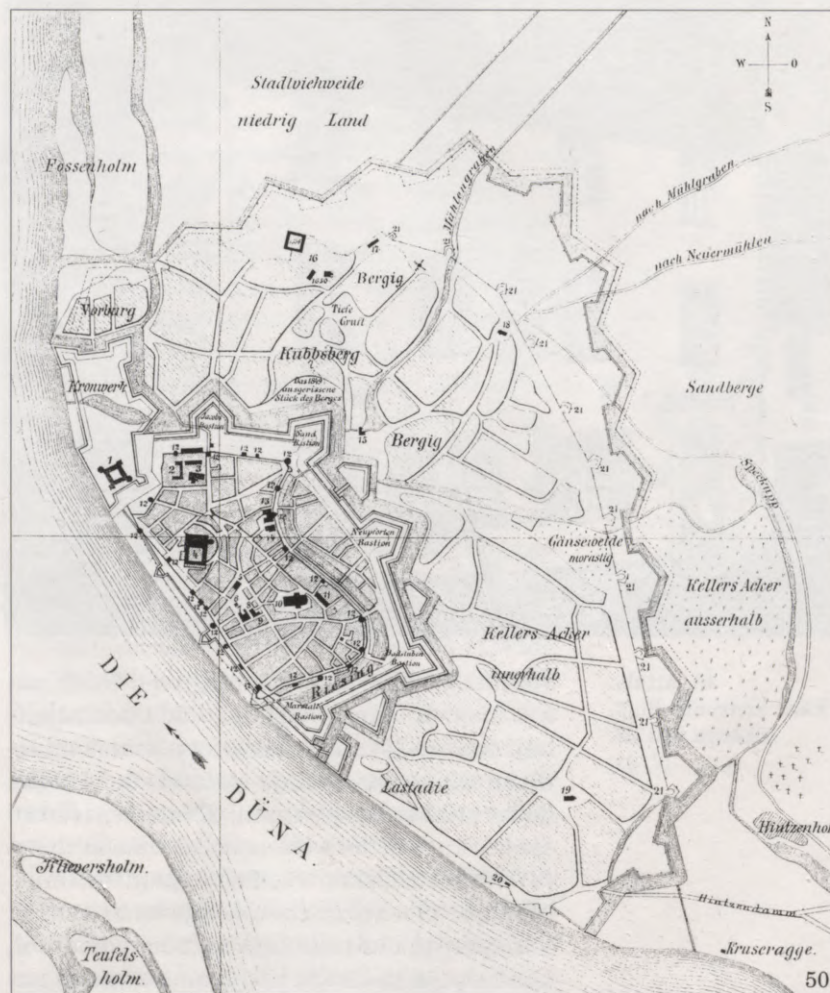
17. gs. Zviedrijas un Polijas kultūras ietekmē Latvijā pakāpeniski izplatījās arī ideālo pilsētu veidošanas idejas, kuru ietekmē ievērojami izmainījās pilsētu nocietinājumu sistēmas plānošanas principi.

Starp 1648. un 1659. gadiem ap regulāri apbūvēto Jelgavas pilsētu — toreiz Kurzemes hercogistes metropoli — izveidoja zemesvaļņu un bastionu nocietinājumus, kurus aptvēra arī ūdensgrāvis. 17. gs. beigās pilsētas nocietinājumu sistēmā bija 13 bastioni. Ziemeļu kara

laikā, 1705. gadā Jelgavas nocietinājumus daļēji saspriecināja, pēc tam vairs neatjaunoja, un pēc kādiem 100 gadiem no tiem tikpat kā nekas vairs nebija palicis. Arī ap regulāri izplānoto Daugavpils vēsturisko centru 17. gs. pirmajā pusē bija izveidoti zemesvaļņu nocietinājumi. 1655. un 1656. gadā, kad pilsēta

nonāca zviedru rokās, sākās nocietinājumu modernizēšana un nostiprināšana pēc plānojuma principa, kas raksturīgs daudzām tālaika zviedru fortifikācijas būvēm, arī Rīgas cietoksni. Darbi palika nepabeigti (1656. g. pilsētu ieņēma krievi), un 1810. gadā Daugavpils vēsturiskā centra vietā pēc inženiera J. Hekeļa projekta, daļēji izmantojot arī senākās būves, sāka celt jauno Daugavpils kara cietoksni.

Ap Rīgu jaunus zemesvaļņu nocietinājumus, paplašinot Vecpilsētas platību no 28 līdz 35 ha, izveidoja jau 1537.—1565. gados. Cietoksni cieši apkāva priekšpilsētas ar stihiski izveidojušos, neregulāru ielu tīklu. 17. gs. parādījās pirmie mēģinājumi iekļaut priekšpilsētas vienotā visas pilsētas plānojumā.

49. attēls.
Jelgavas plāns
18. gs.

50. attēls.
Rīgas plāns. 1650.
F. Murrera plāns.
R. Štēgmaņa
rekonstrukcija

51. attēls.
Rīgas priekšpilsētu
izbūves projekts
1652. gadā

Plašu, vērīenīgu telpisko struktūru mākslinieciskā organizācija bija vispārraksturīga baroka tendence. Zviedru kara inženieri H. Toms, O. Hansons, J. Rodenburgs izstrādāja virkni pilsētībūvniecisku projektu. Senākais līdz mūsdienām saglabājies tālāka projekts ir F. Murrera plāns (1650), kurā visapkārt priekšpilsētām redzama no jauna izbūvējamo zemesvaļņu un bastionu nocietinājumu līnija, saglabājot esošo neregulāro ielu tiklu. 1652. gadā priekšpilsētās paredzēja izveidot pilnīgi jaunu, divos savstarpēji perpendikulāros virzienos ejošu paralēlu ielu sistēmu ar kvadrātiskiem kvartāliem. Ap šo laiku Rīgā sāka darboties arī zviedru kara inženieris Ē. Dālbergs, kura vadībā realizēja gan priekšpilsētu plānojuma, gan Rīgas cietokšņa fortifikācijas būvju rekon-

strukciju, bet no 1676. gada līdz 17. gs. beigām ziemeļrietumos no Vecpilsētas izveidoja Citadeles cietoksni. Projektētos priekšpilsētu nocietinājumus izbūvēja 1652.—1656. gados, bet tikai daļēji. No tiem vēl 19. gs. otrā pusē starp tagadējām Dzirnavu un Lāčplēša ielām posmā no dzelzceļa līdz Maskavas ielai bija saglabāties t. s. Rodenburga grāvis. To aizbēra ap 1875. gadu. Pārējās iecerētās ārējo nocietinājumu līnijas vietā izveidoja palisādes.

Baroka mākslas tradīciju iespaidā jaunas iezīmes ieguva arī pilsoņu dzīvojamās mājas veidols. Ēkas visbiežāk tika novietotas ar jumta kori paralēli ielai, fasādes kompozīcijā izmantojot simetrijas principus. Monumentalitāte un plastiskā izteiksmība tām piešķīra īpašu reprezentabilitāti. Tāda piemīt pat apjomā samērā nelielām viestāvu dzīvojamām ēkām, kādas cēla Kuldīgā, Ventspilī u. c. pilsētās. Piemēram, bij. Hoiķeres viesnīcai Liepājā, Kungu ielā 24 (17. gs. otrā pusē) vai turpat kaimiņos esošajam bij. Šrēdera namam Bāriņu ielā 33 (1699). 1697. gadā Hoiķeres viesnīcā kādu nedēļu bija apmeties Pēteris I, tāpēc vēl mūsdienās šo ēku — vienu no senākajām Liepājā — sauc par Pētera I namu.

Baroka mākslas gars savu zīmogu uzspieđa pat tādām utilitāra rakstura būvēm kā noliktavas. To var just, piemēram, Liepājā, Zivju ielā 4/6 (17. gs. beigās), Jāņa ielā 1 (18. gs.) u. c. šādu ēku monumentālajā apjomu veidolā, kā arī atsevišķās detaļās, it īpaši — apkalumos. Tas pats sakāms par Liepājas 1697. gadā celto ostmalas noliktavu, sauktu par «Bezdelīgu», kas tagad atrodas Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā.

Rīgas noliktavas šajā laikā vēl saglabāja viduslaicīgo Hanzas pilsētu apbūves raksturu ar zelmini pret ielu. Taču tieši Rīgā atrodas vairākas skaistas agrā baroka laikmeta dzīvojamēkas, starp kurām īpaši izceļas divas — Reiterna nams Mārstaļu ielā 2/4 (1684—1688) un Dannenšterna nams Mārstaļu ielā 21 (1694—1698).

Reiterna nama fasādi, kuras izveidē piedalījās R. Bindenšū, rotā ļoti izstiepti lielā ordera pilastrī ar joniskiem kapiteļiem un bagātīgi ornamentāli ciļņi (to autors, kā domā,

ir Saksijas tēlnieks J. Herolds). Ieejas portālā meistars H. V. Šmīselis izveidojis brīvēstāvošas kolonnas ar korintiskiem kapiteļiem — tādas Vecrīgas ieliņu šaurībā nav nevienai cita ēkai. Portāla mākslinieciskā kompozīcija varbūt ir pārāk atšķirīga no visas pārējās fasādes rakstura, taču pilnīgi pieļauj Vecpilsētas telpiskās vides uztveres īpatnības. Šis portāls it kā uzsver baroka mākslas plastisko telpiskumu. Reiterna namā plašus restaurācijas darbus veica poļu firma PKZ.

Dannenšterna nama arhitektūrā visai savdabīgi sintezēts tradicionālais pilsētas dzīvojamēkas — noliktavas telpiskais izveidojums ar baroka pils māksliniecisko veidolu. Ēkai ir seni velvēti pagrabi, bēniņos izbūvēti veseli pieci noliktavu stāvi. Restaurācijas darbu laikā 20. gs. 80. gadu sākumā atklāta virkne ārkārtīgi senu detaļu, piemēram, gotiska portāla paliekas pagalma spārna ārsienā. Taču visizteiksmīgākā ir augstvērtīgā dabiskajā akmeņi veidotā ielas fasādes apdare (Stokholmas tēlnieka D. Valtera darbs) ar varenu,

52. attēls.

Reiterna namas Rīgā.
1684—1688.
Arhitekts
R. Bindenšū

53. attēls.

Dannenšterna namas Rīgā. 1694—1698.
Arhitekts
R. Bindenšū

sikdaļās izkoptu lielā ordena pilastru kārtojumu un diviem simetriski novietotiem, formās analogiem ieejas portāliem. Raksturīgi šī laika portāli saglabājušies arī Tirgoņu ielā 10 (1698) un Peitavas ielā 9/11.

Reiterna un Dannenšterna nami līdz ar Pēteru baznīcas jaunizveidoto rietumu fasādi un torni ir paši nozīmīgākie agrīnā baroka būvmākslas pieminekļi Latvijā.

Baroka mākslas ietekme pakāpeniski aptvēra ne tikai pilsētas, bet arī laukus. Šī stila iezīmes parādījās gan atsevišķu muižu ansamblu veidojumā, gan sakrālajā arhitektūrā. Samērā vienkāršās 1—2 stāvu koka ēkas 17. gs. aizvien biežāk nomaina plašas mūra celtnes ar izteiksmīgām jumta izbūvēm un frontoniem (Bramberģes muiža, 17. gs. otrā puse).

Kulta celtnēm pārsvarā saglabājot viduslaicīgo vispārīnāti smagnējo apjomu kompozīciju un formu valodu, īpaši uzplauka interjeru māksla, kas ap 17. gs. beigām ieguva vēl nebijušu mākslinieciskās izteiksmes spēku (Ēdoles, Ugāles, Zlēku u. c. baznīcas).

54

54. attēls.

Matīšu baznīca.
Valmieras rajons.
1678—1688.
Arhitekts
R. Bindenšū

55. attēls.

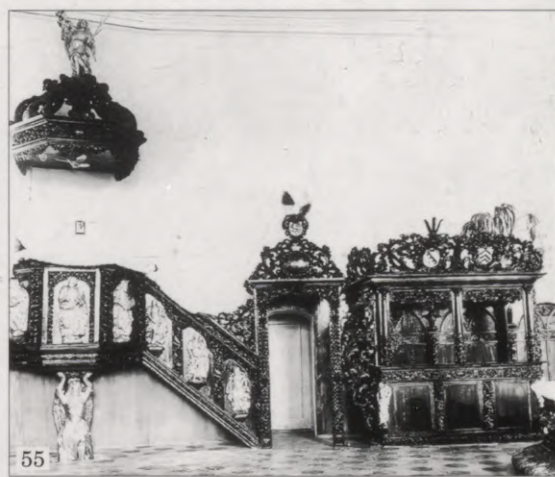
Kandavas baznīcas
kancele un biktsols.
18. gs. 30. gadi.
Tēlnieks J. Mertenss

1688. gadā ir celta Matīšu baznīca. Tā gan pēc plānojuma, gan rietumu fasādes kompozīcijas, gan torņa izveidojuma varētu būt Rīgas būvmeistara R. Bindenšū darbs. Sevišķi raksturīgs ir torņa vainagojums.

Barokālus torņus, kuros virs mūra daļas paceļas poligonāls kupols, virs tā kolonnu rotunda, bet savukārt virs tās piramidāla smaile, 17. gs. beigās ieguva vesela virkne baznīcu. Bez jau minētajām Burtnieku un Raunas arī Mazsalacas, Smiltenes (1691) u. c. baznīcas. Arī unikālajam koka arhitektūras piemineklim — katoļu baznīcai Indricā (1653—1658) nelielā tornīša formā jūtams līdzīgs telpiskās kompozīcijas princips, lai gan te, protams, trūkst kolonnu rotondas, kā arī smailes vainagojumā. Tieši šāda veida baznīcu torņi visdažādākajās variācijās ir īpaši izplatīti klasiskajās baroka zemēs Austrijā un Dienvidvācijā.

Īpaši jāatzīmē Ventspils koka tēlnieku darbīcās veidotie baznīcu iekārtas priekšmeti,

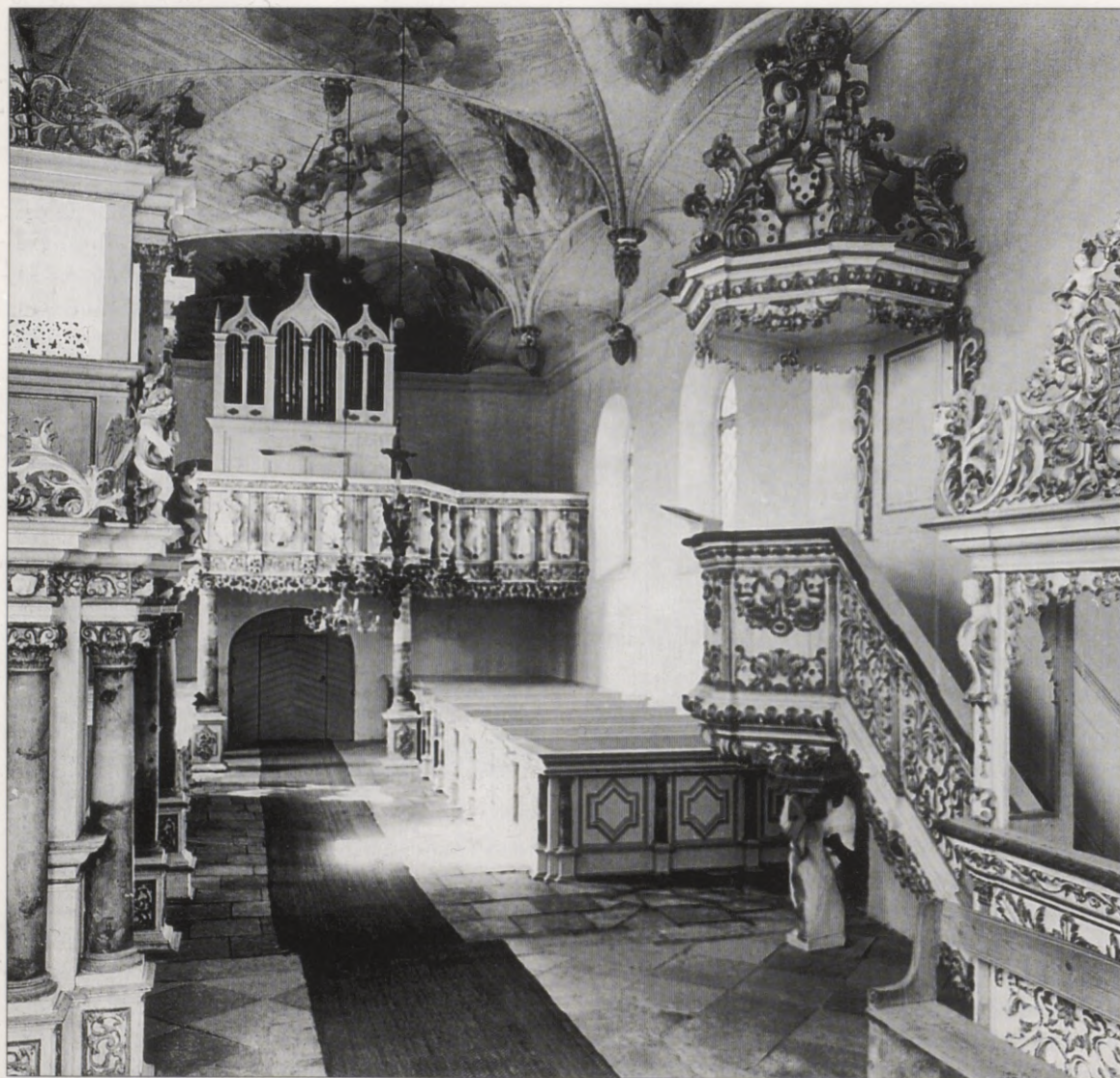
kas formu izkoptības un detaļu izsmalcinātības ziņā jau sasniedza stila brieduma pakāpi un vērtējami kā īsti sava laika dekoratīvās mākslas šedevri. N. Sefrenss jaunākais darinājis altāru retablus Liepājas Annas (1677) un Landzes (1701) baznīcām, kā arī Lestenes baznīcas iekārtu (1704—1709, tagad atrodas Rundāles pils muzejā), M. Markvarts — Ugāles baznīcas ērģeļu prospektu (1677—1701), J. Mertenss — Salgales (18. gs. 20. gažu sākums) un Kandavas (18. gs. 30. gažu sākums) baznīcu iekārtas.

55

Savdabīgs agrā baroka būvmākslas piemineklis ir Subates luterāņu baznīca (17. gs. 80. gadi). Tās ārējā veidolā ar visu fasāžu viennozīmīgo arhitektonisko apdari vēl jūtama renesanses tektoniskā skaidrība, bet iekštelpā uz atturīgā sienu un cilindriskās pārseguma velves fona izceļas krāšņie ērģeļu prospekta, altāra retabla un kanceles skulpturālie kokgriezumi — īsts baroka mākslas meistardarbs.

Baznīcu iekštelpās nereti līdzās profesionāļu izpildītiem, formās precīziem, mākslinieciski izkoptiem iekārtas priekšmetiem un apdares detaļām sastopami arī neprofesionālu tautas amatnieku darbi. Šai ziņā viens no raksturīgākajiem piemēriem ir Apriķu baznīca ar saviem koka pārseguma velvju apgleznojumiem (17. gs. 40. gadi). To teiksmainajam krāšņumam gan piemīt zināma vienvēidība, taču kopumā jūtams baroka

56. attēls.
Apriķu baznīcas
interjers. 17. gs.

graciozums un pat monumentalitāte, gleznojuma izpildes tehnika ir virs amatnieciskas viduvējības. Zemnieciski smagnējāks, primitīvāks, bet varbūt tieši tāpēc jo interesantāks ir līdzīgs gleznojums Usmas baznīcā (būvēta 1704. gadā, tagad Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā).

Tautas celtniecības un lietišķi dekoratīvās mākslas tradīcijas kulta celtnu arhitektūrā iespiedās visai plaši un dziļi. Kaut vai tāpēc vien, ka nospiedošā pārsvarā joprojām būvēja koka baznīcas. Tā, piemēram, pēc profesora P. Kampes pētījumiem zviedru valdīšanas laikā

Vidzemē (1630—1710) uzceltas 87 jaunas baznīcas, bet tikai 8 no tām bijušas mūra*. Kopumā var lēst, ka 17. gs. Latvijā pavisam uzcēla ap 40 mūra baznīcu, bet vairāk nekā ceturtdaļa no tām tika būvētas iepriekšējo, galvenokārt 16. gs. celto koka baznīcu vietā. Arī 18. gs. uzcēla ap 40 mūra baznīcu, taču no tām tikai 6 — tukšā vietā. Jaunbūves lielākoties nomainīja senākās koka celtnes,

* *Kampe P.* Centrālveidīgais būvtipa Vidzemes baznīcu celtniecībā no XVII gadsimta vidus līdz XIX gadsimta vidum. *Senatne un Māksla.* 1938. Nr. 2. 132. lpp.

pat tādas, kas tur stāvēja jau kopš 13.—15. gs. Protams, gadsimtu gaitā arī tās bija vairākkārt pārbūvētas. 19. gs. no apmēram 60 uzceltajām luterāņu mūra baznīcām pāri par 40% bija tādas, ko būvēja 17. gs., bet ap 20% — 18. gs. celto koka baznīcu vietā.

Šajā laikā Latvijas laukos notiekošo sociāli ekonomisko procesu rezultātā kā dominējošā Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē kļuvis viensētu sistēma, Latgalē saglabājoties tradicionālajiem ciematiem. Gadsimtu gaitā

celtniecībā izmantoja arī statņu būves principus.

Visu zemnieku sētas ēkas sedza iespaidīgi div- vai četrslīpju salmu vai niedru jumti, kas 19. gs., pieaugot pārkarēm, ieguva īpaši monumentālas proporcijas. Jautājums par to, vai šādu jumtu veidojumu noteica funkcionālie apsvērumi (nokrišņi, vējains laiks utt.), vai arī te atspoguļojās latviešu zemnieku formu un proporciju izjūta vai arī ticējumi (jumts

57. attēls.
Kurzemes zvejnieku
sēta (Etnogrāfiskajā
brīvdabas muzejā)

izkristalizējās arī galvenie lauku sētas ēku tipi. Senākais zemnieku mājokļa plānojuma kodols — «nams» (apkurināma telpa) saglabājās kā kompozīcijas centrs arī div- un trīsdaļīgajās dzīvojamās mājās līdz pat 18.—19. gs. Atklāto pavardu pamazām nomainīja no akmeņiem sakrauta krāsns, vēlāk — centrālais apkures mezgls — manteļskurstenis jeb apvalkdūmenis vai arī visai komplicēta krāšņu, mūrīšu un pavardu sistēma. No konstruktīvā viedokļa gan dzīvojamās, gan saimniecības ēkās dominēja guļbūve krusta pakšu tehnikā. Saimniecības ēku, it īpaši šķūņu

kā patvēruma idejiski mākslinieciskais iemiesojums), pagaidām paliek atklāts. Minētajam aspektam par labu liecina tas, ka arī mūsu kaimiņtautām — lietuviešiem un igauņiem ir līdzīgi klimatiskie apstākļi, taču jumtu proporcijas ir citādas.

Postīgajiem kariem, kas bieži plosījās Latvijā, par upuri visbiežāk krita kokā celtās zemnieku sētas. Acīmredzot tas arī bija viens no iemesliem, ka līdzās jau minētajai dzīvojamai mājai Vidzemē eksistēja arī t. s. dzīvojamās rījas tips — savdabīga mājokļa un zemnieku sētas galvenās ražošanas ēkas

kombinācija. Kā liecina profesora P. Kundziņa pētījumi, līdzīga tipa dzīvojamās rijas eksistējušas arī citās Baltijas jūras zemēs.

Visumā latviešu zemnieku sētas arhitektūra bija vienkārša un racionāla, skaistumu meklējot galvenokārt ēku proporcijās un saistībā ar dabu. Dekoratīvi elementi tika izmantoti dzīvojamo ēku ieeju, kā arī klētis lieveņu un durvju rotājumos.

Sētas plānojuma principi dabas apstākļu, kā arī vietējo tradīciju iespaidā dažādiem Latvijas novadiem izveidojās atšķirīgi.

Tā Kurzemē visvairāk izplatīta bija t. s. divpagalmu sistēma ar dzīvojamo māju centrā, kurai vienā pusē izvietojās kūtis un staļļi, otrā — klētis un citas noliktavas. Abi, parasti atšķirīgi veidoti pagalmi, bija saistīti savā starpā caur caurstaigājamo dzīvojamās mājas centrālo telpu — namu.

Vidzemē, turpretī, visas zemnieku sētas ēkas (to skaits svārstījās no 3 līdz 10) brīvi izvietojās ap kopējo brīvas konfigurācijas pagalmu. Izmantojot pauguraino reljefu, dzīvojamai mājai parasti tika izvēlēta augstāka un sausāka vieta, lai no logiem varētu ērti pārredzēt visas pārējās ēkas. Tuvāk dzīvojamai mājai tika novietota klētis, pirti centās novietot ūdens tuvumā, bet rījai ugunsdrošības apsvērumu dēļ parasti izvēlējās labi izvējotu novietni atstatu no citām ēkām. Vispār, Vidzemes sētu plānojumā ne vienmēr izdodas rast kādu noteiktu kompozicionālu sistēmu, un varbūt tieši tādēļ tās mūs pārsteidz ar īpašu gleznieciskumu un noskaņu. Sētas centrālais elements, neraugoties uz visai atšķirīgo izvietojumu, vienmēr ir dzīvojamā māja ar dārzu, ko nereti ietver lieli koki. Īpaša nozīme tika piešķirta pagalma maurīnam ar celiņiem, puķu dobēm un aku centrā, kā arī nožogojuma elementiem, kas atdalīja puķu un augļu dārzu.

Zemgalē savukārt bija raksturīga noslēgtāka sētas apbūve. Kā īpatnējs veidojums te jāatzīmē t. s. Zemgales rinka, kas veidojās pakavveidīgi, sagrupējot saimniecības ēkas ap nelielu pagalmu, kuram bija tikai viena ieeja. Tas piešķīra Zemgales sētai īpašu monumentalitāti un izteiksmību.

Latgalei raksturīgajos ciematos attīstījās samērā blīva apbūves sistēma ar minimāliem atstatumiem starp atsevišķām ēkām.

Kā liecina mūsu pēdējo gadu lauku ciematu plānošanas un apbūves prakse, tieši šo Zemgales un Latgales sētu kompaktā apbūves principu studēšana, veidojot mūsdienu reģionālo lauku arhitektūru, var būt īpaši noderīga vietējo tradīciju apgūšanā.

Tautas arhitektūras formu un paņēmieni pilnveidošanās 17.—18. gs. nevarēja neatstāt iespaidu arī uz muižu ansambļu un pilsētu apbūvi. Tā arī šī laika pilsētas dzīvojamās ēkās var sastapt zemnieku mājai līdzīgu plānojumu ar manteļskursteni — virtuves centrā, bet stāvie, kārnīņiem iesegtie jumti, kas attīstītā baroka apstākļos ieguva mansarda raksturu, gan ar savu konstruktīvo risinājumu, gan formu saistīja vienotā kultūrtradīciju sistēmā lauku un pilsētu arhitektūru. Arī muižu kungu nami vēl 18. gs. nogalē bieži vien no zemnieku atšķīrās vienīgi ar lielākiem izmēriem.

Joprojām dominēja vispārināti monumentālas formas, kurās noteicošais bija apjoms, bet detaļai bija izteikti pakārtota loma. Daudzās lauku muižās vispār tikpat kā nav

58. attēls.

Gricgales muižas kungu nams. 18. gs. beigas

arhitektoniskās detaļas fasāžu apdarē, piemēram, kungu mājā Liepupē (1751), Apriķos (1745) u. c. Pēdējai vienīgi centrālā rizalīta frontonu aizpilda alegoriski heraldiska rakstura ciļņi, kas izpildīti izsmalcinātā, Dienvidvācijas barokam tuvā manierē.

Muižu ēkas visbiežāk bija vienkārtu, ar mansarda jumtu un mezonīnu virs rizalīta centrālajā daļā. Plāna kompozīcijas centrā — parādes vestibils uz galvenās ieejas un salons uz pretējo, parka pusi. Spārnos telpas sakārtotas anfilādē. Fasāžu plaknes nereti uzirdina ritmizēts pilastru kārtojums (Kabilēs muižas ēka, 18. gs. otrā puse; kungu māja Tāšos, 1734; Ungurmuiža Kūdumā, 1732—1750). Barona Kampenhauzena būvētā Ungurmuiža ir visai savdabīgs koka arhitektūras piemineklis. Fasāžu apdarē kokā imitētas akmens arhitektoniskās formas, piemēram, rustī apjoma stūros, toskāniskā ordera pilastru u. c. Kāpņu telpā saglabājušies interesanti sienu gleznojumi ar grenadieru attēliem.

Ar formu pilnību un proporciju harmoniju

izceļas Krāslavas pils bibliotēkas namiņš, kas celts kā izpriecu villa 1759. gadā. Tā arhitektoniskais veidols ar viļņveida galvenās fasādes plakni, sulīgo dzegu, dažādoto lielā ordera motīvu un cokolstāva rustojumu atbilst izkoptam Eiropas baroka attīstības līmenim.

Plaša baroka māksliniecisko izteiksmes līdzekļu palete izmantota arī nelielajā Rīgas Reformātu baznīcā, kas celta 1727.—1731. gados pēc būvmeistara K. Meinerta projekta. Smilšakmeni izkaltais portāls uzstādīts 1737. gadā. Praktiskie reformātu draudzes locekļi baznīcas iekštelpu 1805. gadā sadalīja divos stāvos, apakšējo izīrēdami noliktavu vajadzībām.

Tomēr baroka arhitektūras izplatība Latvijā savu apogeju sasniedza divos Kurzemes hercogistes grandiozo piļu ansambļos, ko pēc hercoga E. J. Birona pasūtījuma projektēja un cēla arhitekts Bartolomeo Frančesko Rastrelli. Abas — gan Rundāles, gan Jelgavas pils cēla gandrīz vienlaicīgi, taču to vēsturiskais liktenis izrādījās atšķirīgs.

59. attēls.
Liepas muižas kungu
nams. 18. gs. 2. puse

Rundāles pili E. J. Bīrons paredzēja celt kā hercogistes valdnieka vasaras rezidenci, pats būdams gan vēl tikai Krievijas ķeizarienes Annas Ioanovnas favorīts, cerēdams drīz nokļūt Kurzemes tronī (vecajam hercogam Ferdinandam Ketleram nebija pēcnācēju). 1735. gadā Rundālē ieradās Rastrelli, un 1736. gada maijā lika jaunbūvējamās pils pamatakmeni. Jau pēc 2 gadiem milzīgā celtne (86×100 m plānā) bija zem jumta. 1737. gadā Bīrons tiešām kļuva par Kurzemes hercogu un viņa godkārtīgie plāni auga augumā. Viņš nekavējoties ķērās pie vēl daudz lielākas un varenākas pils būves hercogistes metropolē Jelgavā. Tai būvvieta atbrīvoja 1737. gadā, uzspridzinot seno ordeņa pili, kas bija iepriekšējās hercogu dinastijas Ketleru mitekļi. Būvdarbus sāka 1738. gada pavasarī. Jelgava tagad Bīronu interesēja vairāk nekā Rundāle, un uz šejieni pārveda daudzus jau Rundālei sagatavotus apdares materiālus (parketu, krāsnis, fasāžu rotājuma elementus). 1740. gada rudenī Krievijā notika galma apvērsums. Bīronu arestēja un izsūtīja. Abu piļu būvdarbi tika pārtraukti. Tos atjaunoja

tikai 1763. gadā pēc Bīrona restituēšanas un atgriešanās Kurzemē. Te no jauna ieradās arī Rastrelli, bet šoreiz viņa līdzdalība būvdarbos bija vairāk organizatoriska nekā radoša rakstura.

Arhitektoniski nozīmīgākie darbi tika veikti Rundālē, kur interjeru apdarē strādāja Berlīnes tēlnieks dekorators J. M. Grafts. Griestu plafonus apgleznoja itāļu mākslinieki F. Martini un K. Cuki. 1768. gadā pils visumā bija gatava un ar atsevišķām nelielām izmaiņām tāda saglabājusies līdz mūsdienām. Šajā, otrajā būvperiodā ne tikai veica pils apdares darbus, bet izbūvēja arī staļļus un saimniecības ēkas. Rastrelli mainīja sākotnēji iecerēto taisnstūra plānu konfigurāciju, staļļus izveidojams kā pusloka formas ieejas propilejus pils ansamblī. To galīgo arhitektonisko apdari jau klasicizētās formās acīmredzot veica S. Jensens — dāņu izcelsmes arhitekts, kas darbojās Jelgavā kopš 1766. gada, bet 1772. gadā kļuva par hercoga galma arhitektu.

Jelgavas pili otrais būvperiods atsākās 1764. gadā. No 1768. līdz 1774. gadam tajā

60. attēls.
Jelgavas pils.
1783.—1768.
Arhitekts
B. F. Rastrelli

strādāja J. M. Grafts, bet no 1768. līdz 1771. gadam — itāliešu gleznotājs A. d'Andželi. 1772. gadā pili ievācās hercoga galms, bet lielākā daļa telpu bija vēl bez jebkādas apdares.

Abas pils Kurzemes hercogistei savā ziņā bija kaut kas līdzīgs IV dinastijas faraonu celtajām piramīdām senajā Ēģiptē. Piramīdu būve izsmēla visus ekonomikas resursus, izsauca saimniecisku panikumu un galu galā noveda pie Senās valsts bojāejas. Ne viena, ne otra Kurzemes pils pilnā iecerē līdz galam tā arī nekad netika novesta, it īpaši — Jelgavas. Jau 18. gs. nogalē kāds angļu ceļotājs rakstīja, ka Jelgavas pils «plāns ir pārāk krāšņs un karalisks tik mazas valstiņas valdniekam».*

61. attēls.
Jelgavas pils vārti

Baroka stila diženāko darinājumu skaitā ir daudzas pils, kuras radās zemēs ar spēcīgu, centralizētu valsts varu — Austrijā,

* *Lancmanis I. Jelgavas pils. Rīga. 1979. 59. lpp.*

Prūsijā, vēlāk arī Krievijā u. c. Arī Bīrons centās spēlēt lomu, kas līdzinātos Eiropas lielvalstu monarhu lomai sabiedrības vēsturē, un to pasaulei pierādīt vajadzēja Kurzemes pilīm.

Rundāles pili, pēc Kurzemes hercogistes pakļaušanas Krievijai, 1795. gadā Katrīna II uzdāvināja savam favorītam grāfam Zubovam. 19. gs. tā nonāca grāfa Šuvalova īpašumā un piederēja tam līdz pat 1920. gadam. Šādus tādus remontdarbus un pat daļēju restaurāciju veica 20. un 30. gados, bet 1972. gadā izveidoja Rundāles pils muzeju un uzsāka visa ansambļa kompleksu restaurāciju, kuru vada mākslas zinātnieks I. Lancmanis. 1981. gadā pils vēra durvis pirmajiem apmeklētājiem.

Jelgavas pilij 1788., 1805. un vēlreiz 1816. gadā izdega viss ziemeļu spārns, ēku daudzkārt pārveidoja, pielāgojot dažādām vajadzībām — gan guberņas valdes iestādēm, gan kazarmām, gan arī kā izraidītā Francijas karaļa Luija XVIII galma miteklim (1798—1800 un 1804—1807). 1860. gadā daļu telpu apdarināja no jauna un restaurēja Rīgas arhitekta akadēmiķa H. Šēla vadībā, bet 1919. gadā pili pilnīgi izlauņīja un nodedzināja Bermona armija. No 1926. līdz 1932. gadam to atjaunoja, pēc arhitekta E. Laubes projekta (1937—1939) starp pils ziemeļu un dienvidu spārnu galiem iebūvēja pilnīgi jaunu — rietumu korpusu profesionāli meistarīgā arhitektoniskajā izpildījumā. Tā fasāžu plaknēs dominēja lieli iestiklojumi ar smalki ritmizētu dalījumu, bet atsevišķās detaļās centrālajā rizalitā it kā koķetēja ar Rastrelli mākslas formām. Pili izvietoja Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju. 1944. gada jūlijā, hitleriešiem atstājot pilsētu, pils vēlreiz pilnīgi izdega, palika pāri tikai sienas.

1956. gadā sākās pēdējā pils atdzimšana. To atjaunoja Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas vajadzībām. Darbus kopumā pabeidza 1963. gadā. Rietumu korpusa vietā uzcēla jaunu samērā primitīvu četrstāvu būvbloku, kas arhitektoniski jūtami atpaliek no tās celtnes, kuru 30. gadu beigās radīja E. Laube.

Jelgavas pils fasādes, neskatoties uz daudzajām laika ritumā zaudētajām detaļām, jo-projām priecē skatu ar formu daudzveidību, bagātību un izsmalcinātību. Rundāles pils ārējā arhitektūra gandrīz analoga, taču detaļas te vienkāršākas, vispārīgākas formu salikumā un kopējā uzbūvē. Tiesa, te liela nozīme bija Birona norādījumiem, kurus tas deva Rastrelli būves laikā: iespējami taupīt uz Rundāles rēķina, lai jo krāšņāka iznāktu galvenā rezidence Jelgavā.

Pastāv uzskats, ka abu piļu celtniecības laikā, un tie bija pirmie lielākie Rastrelli darbi, arhitekta radošais rokraksts vēl bija agrīnajā attīstības fāzē, tas vēl nebija sasniedzis baroka mākslas pilnbriedu. Tiešām, Kurzemes pilis jūtami atšķiras no Rastrelli citiem, vēlākajiem darbiem — Ziemas pils Pēterburgā (1754—1762), Lielās Katrīnas pils Puškinā (1752—1757) u. c., kuros baroka patētiskā heroika, neparastais krāšņums, formu dinamika un plastiskums ir sevišķi izteikti. Rundāles un Jelgavas pils turpretim it kā organiski ieaug Zemgales līdzenuma mierīgajā ainavā, un jādodomā, ka tieši vides konteksta izjūta nosaka to arhitektonisko veidolu. Tajā pašā laikā šīs celtnes, kas pieskaitāmas profesionālisma augstākajām virsotnēm sava laika būvmākslā, ir pilnīgi neikdienišķa parādība, sava veida pārsteigums, kas paveras skatam gluži kā mirāža Latvijas ierastajā kultūrainavā.

Pārsteidzoša ir arī Rundāles pils atrašanās vieta gluži nomaļā, ainaviski vientuļā Zemgales nostūrī. To izskaidro gadījums — Bīrons tai gluži vienkārši nevarēja atrast citu vietu, kas būtu arī pietiekami tuvu hercogistes metropolei. 1735. gadā viņam izdevās nopirkt veco Rundāles muižu, kurā arī izvērta būvdarbus. Taču vieta ļāva pilnībā izveidot izvērstu baroka pils ansambli ar visām tā klasiskajām sastāvdaļām, kas izkārtotas uz ziemeļu—dienvidu virzienā orientētas simetrijas ass. Ieeja vērienīgi iecerētajā ansambli caur saimniecības telpu (stallu u. c.) grupu ved uz kurdoneru — parādes pagalmu, ko no trim pusēm aptver pils korpusi. Aiz centrālā — dienvidu korpusa plešas plašs baroka dārzs,

kam priekšplānā regulārs parters, bet fonā mežaparks, kurā iecerētas piecas vēdekļveidā izkārtotas alejas.

Jelgavā tā visa nav. Grandiozā pils (120×150 m plānā) atrodas relatīvi nelielā telpā uz salas starp Lielupi un tās atteku Driksu. Sākumā to pat aptvēra senie nocietinājumu vaļņi un bastioni, no kuriem šodien saglabājies ūdensgrāvja fragments rietumu pusē. Galveno kompozīcijas asi Rastrelli orientēja austrumu—rietumu virzienā, pils trīs

62. attēls.
Rundāles pils un
parka
rekonstrukcijas
plāns. Izstrādāts
1960. gadā

63. attēls.
Rundāles pils vārti.
Arhitekts
B. F. Rastrelli

korpusu aptverto pagalmu ar vaļejo malu paverot pret pilsētu — atbilstoši baroka pilsētībūvnieciskajiem principiem, kas vispārējā gadījumā prasīja plašu un spēcīgu telpisko sagatavi. Taču galvenā funkcionālā un līdz ar to svarīga kompozicionālā nozīme ir ieejai caur dienvidu korpusa centrālo rizalītu. Līdz ar to iezīmēta spēcīga kompozīcijas šķērsass, ko fiksē arī analoga caurbrauktuve ziemeļu korpusa centrā. Šī ass labāk atbilst situācijai un it kā piesaista visu celtni tās raksturam nepavisam neatbilstošajai situācijai.

Pils majestātiskais būvķermenis visefektīgāk uztverams, tuvojoties Jelgavas centram no Rīgas puses. Virs Lielupes rāmā ūdeņu klaida skan mūzika akmenī — plūstoši ritmiska, melodiska, precīzi izspēlētiem galvenajiem un pakārtotiem akcentiem. Tuvplānā tverami jau citi, daudz smalkāki un varbūt vēl skanīgāki toņi. Efektīga, bagātīgi profilēta dzega, kas aptver visas fasādes, dažviet izliekdams vai lūzdama rizalītu frontonos, daudzslāņu pilastrī rizalītu stūros, cokolstāva rustējuma ritms, virtuozā formu spēle rizalītu augšstāvu logu dubultotajos sandrikos — to visu uzbūrusi liela meistara talants un roka. Pēc Rastrelli zīmējumiem gatavoti arī daudzi unikālie čugunā lietie fasāžu rotājumi un arhitektoniskās detaļas — kapiteļi, maskaroni, dekoratīvi kronšteini un arku slēgakmeņu cilņi, pavisam 16 dažādu veidu elementi. Tos izgatavoja Tulā, sākotnēji paredzot Rundāles pilij. Līdz tam Eiropas arhitektūrā čuguna detaļas fasāžu apdarē tādā apjomā un daudzumā vēl nekur nebija lietotas. Mākslinieciski izcilas ir pils dienvidaustrumu stūra cokolstāvā atrodošos hercogu kapeņu 7 metāla restes ar E. J. Birona iniciāļiem. Tās izgatavoja Jelgavas kalējs J. G. Freijs (1738—1739). Dienvidu caurbrauktuves vārti darināti 20. gs., meistarīgi atdarinot 18. gs. baroka formas. No pils iekštelpu mākslinieciskajām un vēsturiskajām vērtībām saglabājušies daži velvētie gaiteni un atsevišķi vestibulu fragmenti no pirmā būvperioda ar Rastrelli mākslinieciskajam rokrakstam raksturīgiem balstiem

toskānisku pilastru un kolonnu saišķu veidā.

Rundāles pils iekštelpām līdzīgas un līdzvērtīgas nav nekur citur Latvijā un pat diezgan tālu aiz tās robežām. Samērā maz gan te ir no pirmā būvperioda. Ievērojamākā ir galveno kāpņu apdare — sienu un griestu veidojumi un kokgriezumi. To formas nenoliedzami noteikusi paša Rastrelli roka. Pārējās iekštelpas radīja J. M. Grafs un viņa kolēģi otrajā būvperiodā.

Rundāles pils rietumu korpusā atradās hercogienes apartamenti un viesu telpas, centrālajā — paša hercoga apartamenti, ko veido divas paralēlas telpu anfilādes, bet austrumu korpusā bija reprezentācijas telpas. No tām lielākās un ievērojamākās ir Zelta zāle — bijusi troņa telpa un Baltā zāle, kurā rikoja dejas. Baroka un tā vēlās fāzes — rokoko formu mākslinieciski emocionālā izteiksme te sasniedz maksimālu kāpinājumu. Baroka smagnējais sulīgums lielākoties pārtapis rokoko gaisīgajā vieglumā. Arhitektonisko formu tektonika līdz ar to pārvēršas spēlē, rotaļā, kas aizved pati savā teiksmainā tēlu pasaulē.

Zelta zāle mirdz un laistās visās varavīksnes krāsās. Te ir dažādu toņu mākslīgais marmors, spoguļi, apzeltīti stuka veidojumi. F. Martini un K. Cuki gleznotajā milzīgajā griestu plafonā starp priepriem putti lidinās alegorisks Spēks, Gudrība, Patiesība, Miers, Devība, Lieliskums. Dažādu mākslu un amatu alegorijas atveidotas medaljonos griestu ielocēs un emblemātiskajās vītnēs uz sienām.

Baltā zāle savukārt ir pilnīgi monohroma, te vienīgais izteiksmes līdzeklis ir plastika — dažādi stilizētu augu un vispārināti fantastiski ornamentu, rokaja motīvi, sižetiski skulpturāli veidojumi. Zemcilnis pāriet augstcilnī un pat pilniskulptūrā, kompozīcija gan pakāpeniski izaug no sienu un griestu plaknēm, gan atkal izgaist tajās. J. M. Grafa dzīvespriecīgā mākslinieciskā fantāzija un tēlainība te sasniedz virtuozitātes kalngalus. Telpas kopējā noskaņā tomēr jūtams arī apvaldīts solidums, kas tajā pašā laikā rosina kaut kam netverami cēlam un trauksmaini gaistošam.

64

65

66

Tā ir dzīves dialektika un to simbolizē arī telpas apdare: starp visuresošajiem putti un ziedu vītņēm te atveidotas pastorālas ainas, četri gadalaiki, Zeme, Gaiss, Uguns un Ūdens.

Gandrīz katrā no daudzajām pils otrā stāva telpām apmeklētājus gaida kāds pārsteigums vienmēr atšķirīga mākslas tēla veidā, ko ilgstošs, neatlaidīgs un rūpīgs restauratoru darbs atgriezis dzīvē, neļaujot izzust no tautas kultūras mantojuma bagātību krātuves.

Ģeniālo Rastrelli darbu nozīmi Latvijas arhitektūras attīstībā grūti pārvērtēt. Jelgavas un Rundāles piļu ansambļi, kuru celtniecība vietējos apstākļos pārsteidza gan ar savu vērienu, gan arhitektoniskā risinājuma māksliniecisko līmeni, iezīmēja principiāli jaunu pakāpi apkārtējās vides organizācijā. Tie ne tikai palīdzēja izaugt virknei talantīgu amatnieku un meistaru, bet arī nostiprināja vietējo arhitektu un celtnieku pašapziņu.

Rūpniecības, amatniecības un tirdzniecības uzplaukums, kas, neskatoties uz atkārtotiem kariem un mēra epidēmijām, bija vērojams jau 17. gs. it īpaši Kurzemē, veicināja pilsētu attīstību (Jēkabpils, Jaunjelgava u. c.). Arī 18. gs. turpinājās pilsētu izaugsme, taču apbūve tajās lielākoties veidojās stihiski — galvenokārt gar vēsturiskajiem satiksmes ceļiem. Pieauga

64. attēls.
Rundāles pils.
Zelta zāle

65. attēls.
Rundāles pils.
Porcelāna vāzu zāle

66. attēls.
Rundāles pils.
Baltā zāle

iedzīvotāju skaits Tukumā, Aizputē, Bauskā, Cēsīs, Daugavpilī. 1737. gadā pabeidza Liepājas ostas izbūvi, kas radīja labvēlīgus apstākļus pilsētas vēl straujākai attīstībai.

67. attēls.
Sv. Trīsvienības
baznīca Liepājā.
1742—1758.
Arhitekts J. Dorns

68. attēls.
Sv. Trīsvienības
baznīca Liepājā.
Interjers

Tieši Liepājā radās viens no savdabīgākajiem sasniegumiem Latvijas baroka mākslā — Sv. Trīsvienības baznīca. Pamatakmeni ielika 1742. gadā. Pēc no Prūsijas iebrukušā arhitekta J. Dorna projekta to būvēja mūrniekmeistars J. M. Frēlihs. Iesvētīta 1758. gadā. Torņa 3. un 4. stāvu, realizējot sākotnējo projektu, uzcēla tikai 1866. gadā. Šī celtne ar lielā ordena pilastru kārtojumu fasādēs, no Gotlandes akmens izcirstiem portāliem, kuru skulpturālais dekors pieskai-

tāms Latvijas 18. gs. tēlniecības virsotnēm, balustrādi virs dzegas, aiz kuras paslēpts lēzenais jumts un daudzpakāpju tornis, bija kaut kas gluži jauns un negaidīts ne tikai tolaik vēl samērā provinciālajā Liepājā, bet arī visā Latvijas rietumu daļas sakrālajā arhitektūrā. Tas bija īsts piemineklis Liepājas pilsonības pašapziņas kāpumam: liepājnieki savā pilsētā gribēja redzēt celtni, ne mazāk iespaidīgu kā galvaspilsētās Jelgavā un Rīgā.

Īpaši grezns ir baznīcas interjers — rokoko detaļu pārbagātības pilns, kam drīzāk ir reprezentācijas, parādes, nekā kulta celtnes raksturs. Te viss veidots iespējami vērienīgi. Piemēram, 13 m augstais altāra retabls par veseliem 3 m pārspēj N. Sefrensa jaunākā darināto Liepājas Sv. Annas baznīcas retablu un ir pats lielākais Latvijā. Arī ērģeles, uzstādītas 1779. gadā, kuras izgatavoja Rīgas meistars H. A. Konciuss, 1885. gadā Grīneberga firma (Ščecinā) ievērojami pārbūvēja, palielinot līdz 131 reģistram un tās līdz pat 1912. gadam bija lielākās pasaulē.

Baznīcas grandiozie iekārtas priekšmeti izceļas arī ar savu mākslinieciskumu un izpildījuma profesionalitāti. Te strādājuši daudzi meistari, acīmredzot gan ārzemju, gan vietējie.

Altāra retablā vien pamanāmi dažādi mākslinieciski rokraksti, taču itāļu baroka skulpturālā elegances, rokoko formas ar palmetēm

un akantu lapām franču ornamentikas garā, kā arī detaļas Dienvidvācijas rokoko spuraini asajā manierē te sakausētas vienotā, nedalāmā ansambli. Īpaši dinamiskā, neapvaldīti trauksmainā rokoko formā veidoti kancele, biktssols un ērģeļu luktas parapets (iespējams, Liepājas meistara J. Slavičeka darbs). Līdz mūsdienām labi saglabājies visas iekārtas apzeltījums, ko 1772.—1775. gados veica meistars J. Endress (1767. gadā viņš pabeidza zeltīšanas darbus Rundālē, bet līdz 1771. gadam strādāja Jelgavā).

Raksturīga rokoko formu ornamentika saglabājusies arī Liepājas katoļu baznīcas interjera un iekārtas apdarē. Pēc dažām ziņām baznīca celta 1737.—1743. gados, pēc citām — 18. gs. 40. gadu beigās. Iesvētīta 1762. gadā, bet no 1894. līdz 1900. gadam pēc arhitekta K. E. Strandmaņa un L. Melvila projekta pilnīgi pārbūvēta, seno celtni visā tās apjomā iekļaujot jaunās, eklektisma stilā veidotās baznīcas būvķermenī.

Līdzīgi Liepājai arī Daugavpils 18. gs. vidū ieguva celtni, kas rotāja visu pilsētu. Tā bija Jezuītu baznīca — baroka būvmākslas meistardarbs, viens no izcilākajiem šī stila pieminekļiem Latvijā. 19. gs. sākumā, kad izbūvēja jauno Daugavpils cietoksni, tā iekļāvās cietokšņa apbūves struktūrā. Baznīca cieta 2. pasaules kara laikā, bet 1970. gadā to uzspridzināja.

Virkne kulta celtnu Latgalē vispār ir viena no raksturīgākajām parādībām Latvijas baroka vēstures posmā — aptuveni līdz 18. gs. 80. gadiem. To arhitektoniskajā veidolā jūtas caur Poliju un Lietuvu atnākušās Itālijas baroka vēsmas. Visbiežāk cēla baznīcas ar diviem torņiem rietumu fasādē. Apsardē vērojama liela kompozīcijas motīvu un dekoratīvo formu dažādība, sarežģītajā fasāžu dalījumā jaušams rokoko māksliniecisko paņēmieni gars — trauksmaini dinamiskās, izsmalcinātās formās veidotā Sv. Gara baznīca Pasiēnē (1761—1770), nedaudz līdzīgā, bet

69. attēls.
Katoļu baznīca
Liepājā. 18. un
19. gs.

70. attēls.
Sv. Gara baznīca
Pasiēnā. 1761.
Interjera detaļa

tomēr it kā piezeminātā Marijas Debesbraukšanas baznīca Piedrujā (1759—1774), majestātiski cēlā Marijas Debesbraukšanas baznīca (bazilika) Aglonā (1768—1780), varbūt nedaudz shematiskā, bet monumentālā

Sv. Trīsvienības baznīca Dagdā (1743—1770), slaidā daudzpakāpju kompozīcijā veidotā Erceņģeļa Miķeļa baznīca Viļānos (1752) u. c. Savdabīga beztorņu kulta celtne ir Sv. Ludviga baznīca Krāslavā, celta 1755.—1767. gados pēc Dženovas arhitekta A. Parako projekta. Galvenā fasāde tai orientēta nevis kā parasti uz rietumiem, bet gan uz dienvidiem, pavēršot to pret pilsētas centru. Fasādes mākslinieciskās kompozīcijas akcents ir monumentāls trīsstūra frontons, taču virs tā vēl izvietots daudzveidīgs arhitektonisko elementu klāsts, kas līdz ar volūtām virs sāņjumu gala sienām veido sarežģītu, plastiski bagātu silueta līniju.

Baroks atstāja noteiktas pēdas arī Vidzemes baznīcu arhitektūrā (Madlienas baznīcas pārbūve, 1727. gads). Biežāk gan šis stils jūtams ne tik daudz arhitektoniskās formās un detaļās, cik plāna kompozīcijā. Jau 17. gs. otrajā pusē ieviesās centrālveidīgs būvtipa, galvenokārt koka baznīcu celtniecībā, kas līdz mūsdienām diemžēl nav saglabājusies. Sākumā

71. attēls.
Marijas
Debesbraukšanas
baznīca (bazilika)
Aglonā. 1768—1780.
1991. gada foto

parādījās baznīcas ar krustveida plānu. 18. gs. beigās to izspieda plānojums ar šķērsvirzienā izvērstu draudzes telpu, kurai altāris atrodas pie vienas no garensienām, bet tai pretējā — ieeja, virs kuras paceļas tornis (senākā koka Ģertrūdes baznīca Rīgas Pēterburgas priekšpilsētā, Liepupes baznīca).

No vēlā baroka laika profānbūvēm jāatzīmē vairākas muižu pils (piem., Dzelzavas pils, ap 1750, pēc 1905. gada restaurējis arh. V. Bokslafs), kuras visumā saglabāja jau pazīstamo baroka siluetu ar augstu mansarda jumtu un lielā ordera dalījuma motīvu fasāžu arhitektoniskajā apdarē. Mākslinieciski vis-

un greznā pils ansambļa saglabāties vienīgi t. s. Kavalieru nams — ēka, kas bija domāta galma personālam. To ap 1780. gadu cēlis S. Jensens. Ļoti vienkāršā apjoma celtne izceļas ar daudzslāņainu apdares plastiku. Uz vairāku ne pārāk izvirzītu pilastru ritmizētā kārtojuma it kā uzklāts vēl lielā ordera motīvs, kura dalījumu ritms sabiezē centrālajā daļā. Garenfasādi vainago horizontāla dzega, trūkst silueta akcenta. Iespējams, ka tāds ir bijis, bet laika gaitā zudis. Arī galu fasādēs ir rīzalīti, virs tiem frontonos izveidoti pilastru kūļi. Visas ārējās plaknes ir iespējami uzlauztas, nemierīgas, trauksmaini kustīgas.

72. attēls.

Zaļenieku muižas pils. Jelgavas rajons. 1768—1774

ievērojamākās tomēr ir Kurzemes hercogu Bironu pils Svētē, Kroņaucē un Zaļeniekos.

No Svētes pils, kuru 18. gs. 80. gados paplašināja S. Jensens, saglabājušies atsevišķi fasādes fragmenti — cokolstāva rustojums, daļa dzegas, lielā ordera pilastru ar skaistiem kompozitordera kapiteļiem (iespējams, J. M. Grafa darbs).

Kroņvirčavas pils, kuru kādreiz dēvēja par Kurzemes Versaļu, bija pēdējā hercoga Pētera Birona galvenā rezidence. No plašā

Hercoga Pētera medību pils Zaļeniekos celta 1768.—1774. gados. Nav izslēgts, ka to projektējis Rastrelli — vismaz vērojama zināma formu analogija ar viņa darbiem Pēterburgā (Stroganovu pils). Taču virkne detaļu — kolonnu kapiteļi, dzegu profili u. c. drīzāk norāda uz S. Jensena māksliniecisko rokkrastu. Pils arhitektoniskais veidols ir klasiski skaidrs, ar precīzu kompozīcijas tektoniku.

Pati ievērojamākā S. Jensena—Rastrelli

73. attēls.

Jelgava. «Academia Petrina». 1775.
Arhitekts S. Jensens

darba tiešā turpinātāja Kurzemes galmā — celtnē «Academia Petrina» — t. s. Pētera akadēmija Jelgavā, kas 1773.—1775. gados pārbūvēta no senākas, 18. gs. sākumā celtās ēkas — bijušās hercogienes Annas pils. Ēkā (tagad Jelgavas novadpētniecības muzejs) atradās hercoga Pētera dibinātā ģimnāzija — pēc augstskolas parauga veidota mācību iestāde. Galvenā fasādē jūtama īpaša elegances un harmoniskas proporcijas. Centrālais rizalīts tuvs klasicisma stilistikai, taču korintiskās trīsceturtdaļkolonnas barokam raksturīgā manierē sagrupētas uz centru sabiezinātā ritmā, kam atbilst arī frontona plaknes uzlauzījums līdz ar to aptverošajām dzegām. Virs ēkas paceļas astronomiskiem novērojumiem domāts tornis — svarīga pilsētas silueta sastāvdaļa. Fasādes apdares detaļas (tāpat kā interjeros, kas nav saglabājušies) veidojis J. M. Grafs. Ēka stipri cieta abos pasaules karos. Restaurēta 1947.—1951. gados (arh. A. Pūpols).

Atšķirībā no «Academia Petrina» stingri klasiskā rakstura O. Fītinghofa nama Rīgā

fasāžu apdare veidota gaisīgajās rokoko formās (celts starp 1762. un 1766. gadu). Gan portālos, gan kartušās un sandrikos izmantoti rokaja motīvi. Visas šīs detaļas labi saglabājušās līdz mūsdienām, kaut arī ēka pamatīgi pārveidota (1884. gadā pēc arh. K. Felso projekta tai uzbūvēts 4. stāvs).

Baroka attīstības polarizācijas gaitā 18. gs. otrajā pusē Latvijas arhitektūrā pakāpeniski ienāca klasicisms. Kā bija redzams, jau S. Jensena daiļradē daudz kas būtībā iekļāvās klasicisma arhitektoniski telpiskās domāšanas rāmjos.

Klasicisms

Rīgas pilsētbūvnieciskā attīstība. Rīgas rātsnams. K. Hāberlanda darbi. Muižu pils un pilsētu dzīvojamās ēkas 18. gs. nogalē. Ampīra baznīcas (Jēzus baznīca Rīgā u. c.). Celtniecība pēc paraugfasādēm. Muižu pils 19. gs. sākumā. Klasicisma stila noriets

Klasicisma uzplaukums saistīts ar periodu, kad notika pāreja no feodālisma uz kapitālistiskajām ražošanas attiecībām. Vienkāršoti var teikt, ka renesanse visumā orientējās uz

piesātināto antikās Romas mākslu, baroks to visu palielināja mērogā un plastiski deformēja, bet klasicisms atgriezās pie skaidras antiķās orientācijas, saskatot ideālu senās Grieķijas klasiķā. Klasicismā atspoguļojās tiklab monarhistiska absolūtisma pasauluzskati, kā arī topošās buržuāzijas estētiskie ideāli: precīzi atveidotās, skaidrās antikajās formās buržuāziskā pilsonība saskatīja baroka nesasniegto pilnību un caur antīko mākslu lūkoja manifestēt sevi arhitektūrā. Stila pirmsākumi meklējami jau Itālijas vēlajā renesansē (A. Palladio), Francijā nozīmīgas celtnes radās jau 17. gs. (K. Pero, N. F. Blondels, A. Ž. Mansārs), taču visaptverošs uzplaukums līdz ar apgaismības un filozofiskā racionālisma ideju izplatīšanos visas Eiropas un arī Amerikas mērogā iezīmējās tikai 18. gs. otrajā pusē. Latvijā šis laiks sakrita ar relatīva miera un stabilitātes periodu, ko nodrošināja vispirms Vidzemes (1710) un pēc tam arī Kurzemes (1795) iekļaušana Krievijas impērijas sastāvā.

Klasicisms bija lielu laukumu un plakņu, skaidras apjomu uzbūves un tektoniskas precizitātes māksla ar visumā atturīgu dekoratīvo ietērpu un tikpat kā neiztrūkstošu antikās Grieķijas orderu motīvu klātbūtni. Klasicismam raksturīgi ģeometriski vienkārši, racionāli celtnu plāni un jaunu regulārās pilsētībūvniecības principu izplatīšanās.

Šis laikmets iezīmēja arī svarīgu etapu Rīgas pilsētībūvnieciskajā attīstībā. Jau 18. gs. 50. gados parādījās jauni Rīgas priekšpilsētu plānojuma projekti, taču praktisku nozīmi ieguva tikai projekts, kuru 1769. gadā izstrādāja inženierģenerālis R. Gerbels. Priekšpilsētu plānojums tajā nedaudz atšķīrās no diezgan mehāniski vienveidīgā zviedru laiku plāna. Vairāku ielu virzieni labāk atbilda pilsētas kopējai telpiskajai kompozīcijai, izceļot Vecpilsētas nozīmi pilsētas plānojuma struktūrā. 1772. gadā nojauca Vecpilsētai un cietokšņa vaļņiem tuvāko priekšpilsētu apbūvi, ap cietoksni izveidojot glasisu jeb esplanādi, kas pletās līdz Elizabetes ielai. Šo akciju, kas ieguva «aukstā ugunsgrēka» nosaukumu, pēc ģenerālgubernatora J. Brauna pavēles dažu stundu laikā veica armija. Līdz

1775. gadam tika izveidotas projektētās jaunās ielu trases, vecās pēc iespējas paplašinot (zviedru laiku ielas bija 7—14 m platas, kamēr jaunajām bija paredzēts 21 m). Krietni tālāk — apmēram līdz tagadējai Matīsa ielai pavirzīja ārējo nocietinājumu — palisāžu — līniju. Kopumā Rīgas labā krasta priekšpilsētu plānojuma struktūra ieguva trijlapja veidu: galveno ielu virzieni tagadējo Maskavas, Brīvības ielu un Ganību dabja rajonos bija orientēti uz kopējo satekpunktu Vecrīgā.

Priekšpilsētu koka apbūvi kara gadījumos iznīcināja. Šādu likteni tā pilnīgi vai daļēji piedzīvoja jau 1601., 1605., 1700., 1709. un visbeidzot 1812. gados, kad Rīgas kara ģenerālgubernators M. Essens pavēlēja nodedzināt Pēterburgas un Maskavas priekšpilsētas, kas atradās uz ziemeļiem un austrumiem no Vecrīgas. Naktī no 11. uz 12. jūliju liesmās bojā aizgāja vairāk nekā 700 namu, bez pajumtes palika ap 10 tūkstoši priekšpilsētu iedzīvotāju. Kopējie zaudējumi naudas izteiksmē bija tiem laikiem astronomiska summa — 16 821 453 rbļ. 26 1/2 kap.

Notikumu jo traģiskāku vērsa tas, ka Essena pavēle sekoja, kā vēlāk izrādījās, kļūdainai informācijai. Tiešs ienaidnieka uzbrukums Rīgai diez vai draudēja. Ar Napoleona sabiedroto — ģenerāļa Graverta komandēto prūšu korpusu gan bija notikusi sadursme pie Ķekavas. 16. jūlijā Graverts pat iesniedza ultimātu, pieprasīdams Rīgas kapitulāciju, taču Essens to nelokāmi noraidīja, un prūši tā arī neiedrošinājās pienākt Rīgai tuvāk par 10 verstīm. Bet 11. jūlijā Essens bija izsūtījis ziņnesi, kam vajadzēja atgādāt atpakaļ sarkanu kartīti, ja ziņa par ienaidnieka tuvošanos izrādītos nepamatota, zaļu — ja tomēr pamānītu tā karaspēku, bet melnu — ja ienaidnieks tiešām gatavotos uzbrukt Rīgai. Vēsturei palicis nezināms, vai izlūks bija kļūdījies, vai arī vienkārši kaut ko sajaucis (viņš drīz gāja bojā), taču pievakarē Rīgu sasniedza melnā kartīte...

Priekšpilsētas pakāpeniski atjaunoja saskaņā ar inženierpulkveža I. Truzsona vadītās priekšpilsētu atjaunošanas komisijas izstrādāto projektu, ko Krievijas cars Alek-

sandrs I apstiprināja 1814. gadā. Visumā saglabājās iepriekšējais plānojums, mainījās vienīgi ielu trases, kvartālu lielums un konfigurācija starp tagadējām Brīvības un K. Valdemāra ielām. Šī plāna struktūra saglabājusies līdz mūsu dienām.

Rīgā parādījās arī pirmā celtne Latvijā ar skaidri izteiktām klasicisma iezīmēm — Rīgas jaunais rātsnams. To pēc arhitekta J. F. Etingera projekta 1750.—1765. gados

ramajā, pārskatāmajā plānojumā telpiska akcenta lomu spēlēja vērienīgās, monumentālās centrālās kāpnes. 1848.—1850. gados pēc J. D. Felsko projekta Rātsnamam uzbūvēja trešo stāvu (paaugstinātā centrālā daļa palika nepārveidota). 2. pasaules kara laikā iekštelpas daļēji izdega, bet 1954. gadā Rātsnamu uzspridzināja. Tagad aptuveni tā vietā atrodas RTU mācību korpus (Kaļķu iela 1a, 1963—1966, arh. I. Paegle), pie kura

74. attēls.

Rīga. Rātslaukums.
Pa kreisi —
rātsnams.
K. T. Fehelma
glezna. 19. gs.
sākums

uzbūvēja iepriekšējā, 16. gs. beigās celtā rātsnama vietā. Ēkai bija uzsvērti lakonisks dekoratīvais ietērps, tā izcēlās ar fasāžu kompozīcijas tektonisko skaidrību. Centrālo daļu akcentēja toskānisko kolonnu portiks un paaugstināts rizalīts, kuru vainagoja trīsstūra frontons ar skulpturāliem cilņiem (tēlnieks J. G. Haberkorns). Virs ēkas pacēlās augsts daudzpakāpju tornis, fasādes bija apšūtas ar Sāmsalas kaļķakmeni, bet arhitektoniskās detaļas un skulpturālie rotājumi cirsti Gotlandes kaļķakmeni. Viegli uztve-

fasādēm atsevišķās vietās piestiprinātas Rātsnama skulpturālās detaļas.

Klasicisma attīstības agrajā posmā (apmēram līdz 1790-tajiem gadiem) vēl jūtams daudz kas no baroka mākslinieciski formālajiem paņēmieniem, sastopamas tipiski barokālas detaļas. Kopumā tomēr jūtama nosliece uz ģeometrisku apjomu uzbūvi un matemātiski precīzām proporcijām.

Raksturīga agrā klasicisma celtne ir Sv. Pētera un Pāvila baznīca Rīgas citadelē. To 1781.—1785. gados pēc arhitekta S. Zēges

projekta cēla Rīgas pilsētas būvmeistars K. Hāberlands. Tā ir centrālbūve ar 55 m augstu daudzpakāpju torni rietumu fasādē. Pārsēguma kupols paslēpts zem jumta, bet virs tā paceļas vairākpakāpju rotunda, kas pasvītro celtnes telpisko uzbūvi. Harmoniskā viengabalainībā sakausētas gan antīkās detaļas, gan krievu nacionālās arhitektūras elementi, bet celtnes koptēlā jūtama plastika, barokāla noskaņa. 1987. gadā pēc arhitektes M. E. Meņģeļes projekta celtni rekonstruēta, izveidojot kameramūzikas koncertzāli.

K. Hāberlanda talants vērtējams kā viena no spilgtākajām parādībām ne tikai Rīgas, bet arī visas Latvijas tā laika arhitektūrā, apvienojot sevī nevainojamu funkcionālās un tektoniskās uzbūves izpratni, ar lielisku ordera formu un dekoratīvā reljefa izjūtu. Hāberlanda darbi izceļas ar augstu māksliniecisko kultūru gan ēku fasāžu, gan interjeru risinājumā. Viņš cēlis Jāņa baznīcu Valkā

(1785), Alūksnes, Katlakalna u. c. baznīcas, vairākas muižu ēkas un virkni dzīvojamo ēku Rīgā.

Viens no pazīstamākajiem un skaistākajiem Hāberlanda darbiem ir Alūksnes baznīca (1781—1788), kuras tornī jūtami tie paši motīvi, kas Pētera un Pāvila katedrālē. Te ir gan barokālas volūtas un liektas dzegas, gan arī tipiskas izsmalcinātas klasicisma detaļas. Līdzīgi baroka reminiscences piemēri ir arī Remtes (1780), Suntažu (1780—1782), Balvu katoļu (1804) u. c. baznīcas. Gluži citādā kvalitātē Hāberlanda mākslinieciskais rokraksts atklājas Katlakalna baznīcas (1792) arhitektūrā. Šī celtni, līdzīgi Romas Panteonam ir uz cilindra balstīts kupols. Funkcionālā un telpiskā mērķtiecība te tuvojas klasicisma ideālam — racionālai vienkāršībai un unificētai formu skaidrībai. Klasicisma formu izjūtas ziņā viens no «tīrākajiem» Hāberlanda darbiem tomēr ir bijusī

75. attēls.

Sv. Pētera un Pāvila baznīca Rīgas citadelē. 1781—1785. Arhitekti S. Zēge, K. Hāberlands

76. attēls.

Alūksnes baznīca. 1781—1788. Arhitekts K. Hāberlands

77. attēls.
Dzīvojamā ēka Rīgā,
Šķūņu ielā 17. 1787.
Arhitekts
K. Hāberlands

Pilsētas bibliotēkas zāle Doma klostera otrajā stāvā (1778).

K. Hāberlanda atstātā mantojuma visnozīmīgāko daļu laikam gan veido daudzie viņa celtie dzīvojamie nami Rīgā — Bibliotēkas ielā 5, Miesnieku ielā 1, Pils ielā 6, M. Pils ielā 1 un 3, Smilšu ielā 5, Šķūņu ielā 17 un 19, Teātra ielā 6, Vecpilsētas ielā 17, Zirgu ielā 28 u. c., kas lielākoties radušies 18. gs. 80. gadu otrajā pusē. Tie ir gan telpiskā plānojuma, gan arī sociālā nozīmē pilnīgi jauna ēku tipa — daudzdzīvokļu īres nama — tiešs prototips. Gan šo ēku arhitektūru, gan Hāberlanda mākslu kopumā bieži vien dēvē par

pilsoņu jeb birģeru klasicismu. Tā tiešām ir no klasicisma vispārējās ievirzes atšķirīga arhitektūra, kurā daži klasicisma principi akceptēti vienīgi kā mākslinieciskās daiļrades izejas punkts. Kaut kas te ir patapināts no antīko formu arsenāla, taču gandrīz visas ailas, stūri un dzegas apdarinātas ar izsmalcinātām, drīzāk jau baroka vai renesanses formās veidotām detaļām, kas savijas ar Rīgas tradicionālajiem būvmākslas paņēmieniem. Viss domāts mākslinieciska efekta sasniegšanai. Mākslas tēls nav abstrakts. Tas ir gan intīms, gan reprezentabls, līdz ar to kalpo arī pilsoniskajam prakticismam: šīs daudzdzīvokļu, daudzstāvu ēkas bija peļņas avots to īpašniekam.

Blīvajā viduslaiku pilsētas apbūvē praktiski nebija iespējams realizēt klasicismam raksturīgo skaidro, monumentāli vērienīgo plānojumu, kurā kā sava veida standartelements bija ovāla vai apaļa zāle, kas kalpoja kā kopējās kompozīcijas dominante. Taču atsevišķi tipiski paņēmieni visai savdabīgā interpretācijā sastopami arī Hāberlanda ēkās. Piemēram, ēkā Šķūņu ielā 17 (1787), kurai aizmugures korpuss iziet uz Zirgu ielu, pie klasiskās telpu anfilādes ovāla ēdamzāle pieslēdzas no sāniem, apmeklētājam radot pat pārsteiguma efektu. Sienas šajā zālē uzirdinātas nišām un rotātas joniskiem pilastriem, bet griestu plafona aprāmējumu klāj reljefas augu vītnes (telpa restaurēta 1976—1977, arh. L. Liepa).

Raksturīgi birģeru klasicisma piemēri Rīgā ir arī Ķeizariškais licejs Pils laukumā 2 (1785—1787, arh. M. Šonss), dzīvojamā ēka Grēcinieku ielā 1 (1784, arh. A. Vāgensens) u. c. celtnes.

Šai prominentajai Rīgas arhitektūrai tiešus analogus citur Latvijā atrast grūti, taču zināmā mērā līdzīgas iezīmes vērojamas daudzās muižu pilīs, tai skaitā Hāberlanda būvētajās Ikšķilē, Carnikavā (nav saglabājušās) un Ulbrokā. Ar izmēriem un arhitektonisko kvalitāti izceļas Valtenberģu muižas pils (tagad skolas ēka Mazsalacā, Parka ielā 30), kura celta 18. gs. beigās, iespējams, pēc pazīstamā Drēzdenes arhitekta F. A. Krubzaciusa

projekta. Šādu pieņēmumu attiecībā uz autoru izteicis H. Pīrangs* — spriežot pēc tā, ka pils monumentālais trīsstāvu būvaploms, tā mērogs un izkoptā mākslinieciskā apdare ir gluži neikdienišķa Latvijas lauku ainavā, bet pils īpašniekam V. fon Felkerzāmam tiešām bija sakari ar Drēzdeni — tur dzīvoja viņa radi. Vēl minamas: Jaunlaucenes pils (1789. gadā celta pēc īpašnieka grāfa O. Mellina projekta), Ozolmuižas pils (18. gs., K. G. Mellina projekts, atjaunota pēc 1905. gada arh. V. Bokslafa vadībā), grāfa Borha pils Varakļānos (1783—1789, arh. V. Macotti), kā arī Stukmaņu, Ziemeru u. c. muižu dzīvojamās ēkas.

Sevišķi interesanta ir Lustes muižas pils (1775—1778) — viena no daudzajām Kurzemes hercogu pilīm. Savu nosaukumu tā ieguva 1780. gadā, kad hercogs Pēteris par godu savam viesim Prūsijas princim Frīdriham Vilhelmam to pārdēvēja par Frīdrihslusti (Fried-

richslust). Šo izpriecu pili parasti min kā vēlā baroka darinājumu, taču tās stilistika drīzāk sliecas uz uzplaukstošā klasicisma, nekā aizējošā baroka pusi. Celtnei ir kompakts, simetrisks, kubisks apjoms — tikpat kā centrālbūvei. Visas četras fasādes ir detaļās atšķirīgas, taču mākslinieciskajā veidolā analogas, ar uzsvērti skaidru, precīzu kompozīcijas tektoniku. Centrālbūves ideju it kā vainago viens vienīgs skurstenis piramidālā jumta čukurā. Asprātīga rovju sistēma to savienoja ar visiem vertikālajiem dūmvadiem. Celtnei bija mākslinieciski augstvērtīgi rokokointerjeri. Pēc 1950. gada to sāka pakāpeniski postīt, un tagad tā ir drupu stāvoklī.

Lielāko daļu 18. gs. beigu lauku muižu ēku tāpat kā dzīvojamās ēkas Latvijas mazpilsētās grūti atšķirt no gadsimta sākumā celtajām. Joprojām izplatītākie ir vienkārši būvaplomi ar smagiem, augstiem divslīpju, kā arī mansarda tipa jumtiem — piemēram, Liepājā, F. Brīvzemnieka ielā 26 (1787), Stendera ielā 11 un E. Veidenbauma ielā 8

78. attēls.
Valtenberģu pils.
Valmieras rajons.
18. gs. beigas

* *Pirang H.* Das Baltische Herrenhaus. II Teil. Die Butezeit um 1800. Riga. 1928. S. 14.

(18. gs.), Jelgavā, Dobeles šosejā 43 un Dambja ielā 17 (abas — 1800) u. c. Dažkārt veidoja arī vieglus rizalītus un mezonīnu vai jumta izbūvi virs tiem, piemēram, Liepājā, Kungu ielā 29 un Avotu ielā 10 (18. gs. 90. gadi), Kuldīgā, Ventspils ielā 10, Cēsis, Rīgas ielā 16 (1788) u. c. Bieži vien jaunās stila vēsmas skaidrāk pamanāmas vienīgi ieejas durvīs, kur plastiski sulīgās baroka formas nomaina racionāli taisnstūrainas, pasaugas klasicisma detaļas tipiskā orderu tektonikai atbilstošā salikumā.

Ap 18.—19. gs. miju Latvijas arhitektūru klasicisms tomēr iekaroja pilnīgi un visaptveroši — atšķirībā no dažām Rietumeiropas zemēm, kur vēlā baroka reminiscence jūtama ne vienā vien 19. gs. sākumā celtajā sabiedriskajā ēkā (piemēram, rātsnami vairākās Čehoslovākijas pilsētās). 19. gs. klasicisms

79. attēls.
Ventspils baznīca.
1834—1835

pakāpeniski, bet noteikti ievirzījās savas attīstības pēdējā fāzē, ko dēvē par ampīru.

Acīmredzot galvenokārt krievu tālaika arhitektūras ietekmē tikpat kā obligāts elements ēku fasādēs kļuva kolonnu portīks. Tādus veidoja gan baznīcām, gan lepnam muižu pilīm. Nereti arī vienkāršākām dzīvojamākām. Jūtama tendence kļūt bagātākai celtņu apjomu plastikai.

Tipiskas šīlaika klasicisma kulta celtnes ir luterāņu baznīcas Dzērbenē (1839—1842, būvdarbus izpildījis Mārcis Sārums), Gostiņos (1828), Krustpilī (pārbūvēta 1808—1824), Šunakstē (1829), Ventspilī (1834—1835), Vietalvā (1817), Tīrzā (1823—1826), katoļu baznīcas Bebenē (1797), Varakļānos (1814) u. c.

Vairākas baznīcas uzcēla Rīgā, atjaunojot priekšpilsētas pēc 1812. gada nodedzināšanas. Marijas Pasludināšanas baznīca (1814—1818) Gogoļa un Turgeņeva ielu stūrī ir savdabīga, groteska celtnē, kurā atsevišķi klasicisma motīvi savijas ar pareizticīgo baznīcu arhitektūrā vispārizplatītajām t. s. krievu-bizantiešu stila formām. Lielākā un ievērojamākā ir Sv. Jēzus luterāņu baznīca laukumā Elijas un Jēzusbaznīcas ielu krustojumā. Tā ir lielākā koka celtnē Latvijā, būvēta 1819.—1822. gados pēc Vidzemes guberņas arhitekta K. F. Breitreica projekta. Pēc viņa nāves, no 1820. gada celtniecību uzraudzīja arhitekts J. P. Kriks, bet būvdarbus veica meistars J. D. Goṭfrīds. Plānā astoņstūrīnā centrālveidīgā ēka ir guļbūve ar dzeguļotiem stūru salaidumiem. Visas koka konstrukcijas sastiprinātas koka tapām un liecina par būvamatnieku darba rūpīgumu un augstu profesionalitāti. Iekštelpa pārsegta ar kupolu (tā diametrs — 20 m), kas balstīts uz 16 pa pāriem grupētām koka kolonnām. Tās satapotas no četriem aptēstiem balķiem un 8 plankām. Starp kolonnu gredzenu un ārsienām veidotas luktas (nedaudz pārbūvētas 1938. gadā pēc arh. P. Kundziņa projekta). Celtnē no četrām pusēm — pret katru uz to orientēto ielu — piekļaujas piebūves, ko vainago trīsstūrveidīgi frontoni tipiskās klasicisma formās. Trīs mazākajām tos balsta

80. attēls.
Jēzus baznīca Rīgā.
1819—1822.
Arhitekts
K. F. Breitkreics

četri joniski pilastrī, bet ceturtajai, lielākajai, kur atrodas galvenā ieeja — četras brīvstāvošas joniskas kolonnas. Virs ieejas paceļas 37 m augsts divpakāpju tornis. Tā otrā stāva nišās katrā pusē ievietotas pa divām korintiskām kolonnām, bet torni vainago neliels astoņstūrainis kupoliņš. Tas faktiski arī viss stila formu un arhitektonisko elementu klāsts, ar ko radīts celtnes mākslinieciskais tēls. Kopējais arhitektoniskais veidols ar nevainojami atrastajām harmoniskajām proporcijām, nemaz jau nerunājot par būvtechniskā izpildījuma īpatnībām, jūtami sakņojas tautas profānās būvmākslas tradīcijās.

No 1820.—1825. gadam uzcelta nelielā Aleksandra Ņevska pareizticīgo baznīciņa tagadējā Brīvības ielā 56. Līdzīgi Jēzus baznīcai, tā ir koka konstrukcijās veidota centrālbūve, tikai plānā apaļa, ar trim kolonnu portikiem un bez torņa (brīvstāvošais

zvanutornis uzcelts 1862. gadā). Raksturīgi, ka vieni un tie paši plānojuma principi un arhitektoniski mākslinieciskie motīvi vienlaicīgi parādās divu atšķirīgu konfesiju dievnamos. Tas ir zīmīgi klasicisma attīstības vēlajai fāzei, kad stila formālās pazīmes kļuva jau abstrakti vispārinātas, pretendējot uz visaptveroši universālu lomu jebkurā vietā, vidē, apstākļos, mākslas tēlu sistēmā un sabiedrības estētiskajos uzskatos. Nav zināms Aleksandra Ņevska baznīcas projekta autors. Iespējams, ka tas bijis K. F. Breitkreics, iespējams, ka tā celta pēc pārveidota kāda t. s. paraugprojekta.

Celtniecība pēc Krievijas cara «visaugstāki» apstiprinātām «paraugfasādēm» pilsētu apbūvē 19. gs. pirmajā pusē kļuva vispārēja norma, no 1810. gada — arī obligāts likums. Šis visai Krievijai saistošais likums

81. attēls.
Bišumuiža Rīgā.
18. gs. beigas

bija fiksēts arī oficiālajos Rīgas tālaika būvnoteikumos*. Krievijā tas oficiāli nav ticis atcelts nekad, bet Rīgā ar īpašu Vidzemes civilgubernatora reskriptu 1850. gada 5. janvārī tika pasludināts, ka paraugfasāžu lietošana vairs nav obligāta. Tādējādi veselus 40 gadus Latvijas pilsētu ierindas apbūve tika veidota pēc jau gataviem šabloniem — dzīvojamo, saimniecības, ražošanas u. c. ēku fasāžu zīmējumiem, kas bija sakopoti četros albumos**. 1811. gadā izdeva arī atsevišķu albumu ar žogu un vārtu zīmējumiem. Projektu autori bija Pēterburgas arhitekti L. Ruska, V. Geste un V. Stasovs***.

Vecrīgā šajā laikā pēc paraugfasādēm uzcēla vai pārbūvēja 77 ēkas, visvairāk starp 1814. un 1829. gadu. Pavisam izmantoti 36 dažādi fasāžu paraugi, taču vairāk nekā trešdaļa visu šo ēku atbilst vienai — 98. fasādes shēmai no IV albuma****. Tā ir trīsstāvu fasādes shēma, bet tāda augstuma ēku fasādes albumos bija pavisam maz. Šis fakts tāpēc zīmīgi raksturo apbūves augstuma palielināšanās tendenci Vecrīgā. Priekšpilsētās, kur cēla visvairāk (1816. un 1817. gados pa pusotra simta, pēc tam, līdz 1829. gadam — 25—77 ēkas ik gadus), plašāka bija arī izmantoto paraugfasāžu

nomenklatūra. Tomēr ir ēkas, kuras apbūvē atkārtojas 60 un vairāk reizi. Visvairāk cēla nelielas vienstāvu ēciņas ar 3 vai 5 logiem fasādē. Izplatītas bija arī lielākas, ar 3 vai 5 logu mezonīniem, retāk — pilniem diviem stāviem. Neskatoties uz šo tipizāciju, būvdarbu gaitā bieži vien ieviesa korekcijas, kas atbilda vietējām, tautas celtniecības tradīcijām un klimatiskajiem apstākļiem. Jāuzsver, ka šajā laikā faktiski nevar vēl novilkt stingru robežu starp lauku tautas koka celtniecību un pilsētu koka apbūvi. Tā visumā bija viena un tā paša kultūrtradīciju loka būvmāksla. Plānus noteikumi nereglamentēja, tos būvētāji veidoja paši, un pilsētu mājās, tāpat kā laukos, redzami gan apvalkdūmeņi centrālajā daļā, gan tipiskais plāna trīsdalījums. No dotajiem paraugiem

* Устав о производстве строений в городе Риге и его форштадтах. Рига. 1820.

** Собрание фасадов. Его Императорским Величеством высочайше апробированных, для частных строений в городах Российской империи. Ч. I и II. Петербург. 1809. Ч. III и IV. Петербург. 1811.

*** Васильев Ю. Классицизм в архитектуре Риги. Рига. 1961. стр. 280.

**** Holcmanis A., Jansons A. Privāto ēku celtniecība Rīgas iekšpilsētā (Vecrīgā) pēc paraugfasādēm XIX gs. pirmajā pusē // Latvijas PSR pilsētu arhitektūra. Rīga. 1979. 80.—114. lpp.

visbiežāk atšķirās jumta forma — daudz stāvāka un uzsvērtāka nekā paraugfasāžu zīmējumos. Pilsētu apbūvē individuāli arhitektoniski risinājumi parādījās, būvējot vienīgi unikālas sabiedriskas ēkas un celtnes (Aleksandra triumfa vārti Rīgā, 1815—1817, tagad atrodas Vašingtona laukumā; Uzvaras kolonna Pils laukumā, 1817). Laukos sastopama lielāka mākslinieciskā daudzveidība, it īpaši muižu piļu arhitektūrā. To pašu var teikt par daudzajām muižīņām (Höfchen) Rīgā, kas kuplā skaitā izauga 18. gs. beigās un 19. gs. sākumā. Kādreiz tās bija bagāto rīdzinieku vasaras rezidences piepilsētā, bet tagad jau sen ieaugušas lielpilsētas apbūves struktūrā. Kā interesantākās un labāk saglabājušās mināmas Bišummuiža Bauskas ielā 17a, Bloka muižiņa Vienības gatvē 27, Borhertha muižiņa Zvārdes ielā 1, Hartmaņa muižiņa Kalnciema ielā 28, Nordeķu muižiņa Buļļu ielā 16, Volfšmita muižiņa Kandavas ielā 2 u. c.

Virknei 19. gs. sākumā celto lauku muižu dzīvojamēku ir klasicismam raksturīgais galvenās fasādes trīsdalījums ar akcentētu centrālo rizalītu, retāk — piecdalījums ar rizalītiem gan centrā, gan galos. Centrālā rizalīta arhitektoniskajā apdarē variēts lielā ordera motīvs, kas kontrastē ar pārējām gludajām sienu plaknēm. Rizalītu, kā likums, vainago trīsstūra frontons, kuru apjož klasiska profila dzegas ar vienkāršiem zobīņiem (dentikuliem). Tādas ir muižu ēkas Svitenē, Aizdzirē (Kandavas mācītājmuiža), Pastendē, Saulainē (Kaucminde), Lestenē, Jaunaucē, Pasiēnē un citur. Kaucminde pils (celta ap 1780, pārbūvēta 1905—1906) izceļas ar efektīgu, puslokā izvērstu būvapjomu kārtotumu. Līdzīgs plānojums un arhitektoniskā apdare ir arī Pasiēnes muižas pilij. Vairākās saglabājušies tipiski klasicisma interjeru izveidojuma un apdares elementi un detaļas — kolonnas (visbiežāk ar joniskiem kapiteļiem), durvis, krāsnis. Jaunauces pils plānojuma kompozīcijas centrā ir apaļa, ar kupolu pārsegta zāle, no kuras uz sāniem stiepjas telpu anfilādes. Kupola gludajā virsmā ar krāsojumu veikli imitēta telpiska plastika — kasetējums ar rozetēm kasešu laukumu centros.

82. attēls.

Gatartas muiža Cēsu rajonā. Klēts

83. attēls.

Kabiles muiža Kuldīgas rajonā. Klēts

84. attēls.

Gatartas muižas kungu nams. 19. gs. sākums

Klasicisma uzplaukuma periodā nostabilizējās arī raksturīgais muižu ansambļu plānojums ar kungu namu parādes pagalma galā un gar pagalma sānu malām simetriski izkārtotām saimniecības ēkām — kūtīm, staļļiem un ratnīcām. Tām parasti veidoja plašus lieveņus — kolonnu vai kolonnu arkāžu portikus. Šis mūra celtnu tipiskais izveidojums sakņojas tautas koka celtniecības senākās tradīcijās. Gandrīz katrā Latvijas nostūrī ir vēl saglabājusies ne viena vien lieliska šī tipa celtnē, un gandrīz visas tās iekļautas valsts nozīmes kultūras pieminekļu sarakstos.

Šī laika arhitektūras mantojumā īpaši nozīmīgas ir vairākas pilis, kuru celtniecība saistīta ar Saksijā dzimušā arhitekta J. G. Ā. Berlica vārdu. Tās ir Mežotnes, Elejas, Kazdangas un Durbes pilis.

Š. Līvenas muižas pils Mežotnē celta no 1798. līdz 1802. gadam, izmantojot projektu, ko Elejas pilij bija izstrādājis ievērojamais Pēterburgas klasicisma meistars Dž. Kvarengi (šis projekts glabājas Valsts bibliotēkas reto grāmatu un rokrakstu nodaļā). Berlics pēc īpašnieces pasūtījuma ēku izveidoja

nedaudz lielāku nekā Kvarengi projektā, celtnē abos galos pievienodams plastiskus rīzalītus. To mākslinieciskajā apdarē, salīdzinot ar celtnes vidējo daļu, manāma cita meistara roka. Tas it īpaši jūtams galvenās ieejas fasādē. Pretējās puses fasādē, kas pavērsta pret apmēram 9 ha lielu augļu ainavu parku, ir formā viengabalaināka. Ēkas centrā atrodas klasiska kupola zāle. Ar pārsteidzoši meistariģa ornamentāla krāsojuma palīdzību tajā panākts spēcīgs virsmas plastikas efekts (interjeru apdare attiecas uz 19. gs. 30-tajiem gadiem). Otrajā pasaules karā stipri cietusi ēka restaurēta no 1971. līdz 1979. gadam.

Mežotnē realizētos Kvarengi arhitektūras motīvus līdz ar paša komponētajām gala rīzalītu formām Berlics 1800. gadā atkārtoja barona K. fon Manteifeļa pili Kazdangā. Tā ir viena no lielākajām un monumentālākajām klasicisma celtnēm Latvijā. Mežotnes četrkolonnu portiku centrālajā rīzalītā te nomainījis seškolonnu, turklāt tas vēl pacelts uz arkādes, sānu spārni katrā pusē pastiepti par divām logailu asīm garāki, bet galu rīzalītu apjomu plastika, salīdzinot ar Mežotni,

85. attēls.

Mežotnes pils.
1798—1802.
Arhitekts
J. G. Ā. Berlics

86. attēls.
Kazdangas pils.
1800. Arhitekts
J. G. Ā. Berlicis

pieklusināta. Līdz ar to Kazdangas pils ir varbūt formās sausāka, taču kompozīcijā skaidrāka, varenāka, reprezentabli cēlāka. Savdabīgi reģionālu nokrāsu tai piešķir uzsvērti stāvās jumtu plaknes. 1905. gadā pili izdedzināja, to sāka atjaunot pēc Vācijas arhitekta un mākslas teorētiķa, profesora P. Šulces-Naumburga projekta. Atjaunošanas darbus pabeidza 30-tajos gados.

Elejas pili uzcēla tikai 1810. gadā. Ēkai jaunu projektu līdz tam laikam bija izstrādājis vēl viens pirmā lieluma spīdekļis Eiropas arhitektūrā, tolaik gan vēl stipri jaunais vācu arhitekts K. F. Šinkelis*. Pils īpašnieks grāfs K. fon Mēdems tomēr izšķīrās par jau zināmo Kvarengi projektu, kuru, atkal nedaudz pārveidotu, jau trešoreiz Latvijā realizēja Berlica vadībā. Elejas pils izdega 1915. gadā, bet 1933. gadā tās drupas nojauca.

Mežotnes, Kazdangas un Elejas piļu ar-

hitektūras motīvu atskaņas jūtamas arī Durbes pilī pie Tukuma (1821, tagad šajā celtņē atrodas rehabilitācijas slimnīca). Savukārt Mēdema villā Jelgavā (1818) J. G. Ā. Berlicis atveido Krievijas ampīram vispārraksturīgu, paraugfasāžu zīmējumiem tuvu fasādes kompozīcijas shēmu ar īpaši izceltu jonisku četrcolonnu portīku centrā un formās pasauliem ornamentāliem rotājumiem. Kara laikā izdegusi celtne atjaunota no 1946. līdz 1952. gadam.

Klasicisma samērā vienveidīgo formālo paņēmieni bezgalīgā reproducēšana visdažādākajās un daudzveidīgākajās situācijās padarīja šo stilu aizvien abstraktāku un galu galā pārvērta par nedzīvu dogmu. Paraugfasāžu samērā mehāniskā atkārtošana pilsētu masveida celtniecībā drīzāk radīja nevis harmonizētu ansambli, bet tipizētu vienmuļību — līdzīgi mūsdienu tipveida apbūves «masīviem». Iezīmējās aizvien dziļāka savrupība, plaša starp tiem, kas radīja celtnu projektus, un tiem, kas tās būvēja. Pamazām zuda reāls pamats vides konteksta izvērtē-

* *Lancmanis I.* Pārdomas drupu priekšā par projektu konkursu Elejas pilij. — «Māksla», 1983, Nr. 2, 24.—27. lpp.

jumam arhitektūras darinājuma tapšanas procesā. Turklāt tas kļuva raksturīgi ne tikai sakarā ar paraugfasāžu izmantošanu, bet arī pilnīgi unikālu sabiedrisko ēku celtniecību.

Tā, piemēram, Rīgas kara hospitāli (tagad Kara slimnīca) no 1829. līdz 1835. gadam būvēja Rīgas inženierkorpusa inženieris J. E. de Vite pēc projekta, kas bija izstrādāts Pēterburgā Kara ministrijas inženierdepartamentā (projekta autors acīmredzot bija arh. A. Štauberts). Šajā celtnē ir viss, kas pienākas īstam klasicismam — simetrija, ģeometriskā skaidrība, pilastru portiki fasādēs utt., taču šī formu spēle jau kļuvusi absolutizēts, sausi abstrakts kanons bez reāla mākslinieciskā satura un saiknes ar konkrēto vidi. Vēl skaidrāk tas jūtams bija muitas arsenāla noliktavas (pakhausā) ēkas arhitektūrā. Šo celtni Vecrīgā, Torņa ielā 1 būvēja no 1828. līdz 1831. gadam Vidzemes guberņas arhitekts J. Špacīrs — arī pēc projekta, kas izstrādāts Pēterburgā Finanšu ministrijas muitas departamentā (tā autori, iespējams, bija arhitekti I. Lukini un A. Nellingers). Lai gan Arsenāla ēkas būvāpjomā iekļauts ļoti sens

pilsētas apbūves elements — viduslaiku nocietinājumu sienas fragments ar Jaunavu torņa paliekām, tomēr ēkas galvenā, pret Jēkaba laukumu pavērstā, 135 m garā, ar milzīgu dorisku antablementu vainagotā fasāde, kurā sarindotas 11 grandiozas, arkām pārsegta ieejas ailas un kompozīcijas simetriskumu uzsver varens divstāvu rizalīts, ir pilnīgs svešķermenis Vecrīgas humāni intīmajā pilsētvidē.

Tuvojoties 19. gs. vidum, iezīmējās klasicisma krīze, tā formas pārvērtās tukšā vienveidībā, kas vairs neatspoguļoja apgaismības ideālus. Zuda reģionālās iezīmes, arhitektūra kļuva izteiksmē nabadzīga.

Feodālās ražošanas attiecības aizvien jūtāmāk izspieda daudz sarežģītākās kapitālistiskās, sabiedriskajā apziņā veidotās, un nostabilizējās jauni estētiskie uzskati, kuru iemiesojums mākslas tēlos prasīja jaunu, daudzveidīgāku un sarežģītāku izteiksmes līdzekļu sistēmu. Tā dzima jau klasicisma klēpī, bet pilnveidojās un izkopās tikai ap gadsimta vidu līdz ar nākošā stila — eklektisma — uzplaukumu.

KAPITĀLISMA LAIKMETA ARHITEKTŪRA UN PILSĒTBŪVNICĪBA

Pilsētu attīstība

19. gs. otrajā pusē

Jelgava. Liepāja. Ventspils. Rēzekne. Daugavpils. Fortifikācijas sistēmu likvidēšana 19. gs. Rīgas centra rekonstrukcija 1857.—1863. gadā. Rīga 19. gs. otrajā pusē

Sākot ar 19. gs. otro trešdaļu, aizvien jūtāmāk iezīmējās noteiktas izmaiņas sabiedrības sociāli ekonomiskajā attīstībā un atbilstoši tai arī kultūras un mākslas dzīvē. Kapitālistisko ražošanas attiecību izveidošanās, nostabilizēšanās un uzplaukums veicināja strauju urbanizāciju, it īpaši 19. gs. otrajā pusē. Jāuzsver, ka ar šo procesu cieši saistīts ir tam laikam raksturīgais īpaši augstais pilsētībūvniecības mākslas līmenis. Tas iezīmējas gan kompleksu pilsētībūvniecisko projektu praktiskā realizācijā, gan tīri teorētiskos darbos, gan celtniecības likumdošanā. Gandrīz visu Latvijas lielāko pilsētu centrālo daļu pilsētībūvnieciskā struktūra izveidojās tieši 19. gs. otrajā pusē, un tālaika būvmākslas pieminekļi galvenokārt arī nosaka šo pilsētu vides raksturu, to arhitektoniski māksliniecisko seju.

Latvijā pilsētu izaugsmes tempi ievērojami pārsniedza vidējo Krievijas līmeni. Pilsētu iedzīvotāju skaita pieaugumu atsevišķos Latvijas novados raksturo sekojoša tabula:

Gubernā	Pilsētu iedzīvotāji — % no kopskaita		
	1856. g.	1897. g.	1913. g.
Vidzemes	13,44	41,45	57,40
Kurzemes	11,80	30,05	38,83
Vitebskas	11,67	16,80	20,59

Vidzemes gubernā ietilpa arī Dienvidigauņa ar Pērnavas un Tartu apriņķiem kā arī Sāmsalu, taču sevišķi augsto pilsētu iedzīvotāju procentu galvenokārt veidoja Rīga, par kuru jau 1867. gadā toreizējais Baltijas ģenerālgubernators P. Albedinskis rakstīja: «...Rīga ir sasniegusi īstu uzplaukumu. Ar sliežu ceļiem agrāk nekā citas pilsētas savienota ar valsts galveno dzelzceļu tīklu, tā attīsta un sagrabj savās rokās tirdzniecību, kas senāk darīja bagātas citas ostas. Arī visa Baltijas novada garīgā dzīve koncentrējas Rīgā...»

Rīgā iedzīvotāju skaits pieauga no 70 463 1865. gadā līdz gandrīz pusmiljonam 1913. gadā (t. sk. latviešu ap 40, krievu — 13,5, vāciešu — 17,5, ebreju — 8,9%). Pārējās Vidzemes pilsētās iedzīvotāju skaits šajā laikā palielinājās 4—5 reizes, izņemot Sloku, kas no ciema ar 437 iedzīvotājiem izauga par pilsētu (pilsētas tiesības ieguva 1878. gadā) ar 6055 iedzīvotājiem (no tiem 73,7% bija latvieši, 9,3 — krievi un 1,5 — vācieši). Valmierā un Limbažos latviešu iedzīvotāju bija vairāk nekā 90% (krievu — attiecīgi 1,2 un 0,4%, bet vāciešu — 5,1 un 3,4%), Cēsīs — 63,1% (krievu — 14,9, vāciešu — 12,7%).

Vairums Kurzemes pilsētu minētajā laikposmā izauga 2,5—3,5 reizes. Vienīgi Liepāja — tieši 10 reizes. 1913. gadā iedzīvotāju skaits tajā sasniedza 83 311, un tās nacionālais sastāvs, līdzīgi Rīgai, bija samērā raibs, kamēr pārējās Kurzemes pilsētās ap 65% iedzīvotāju bija latvieši, 2—8% — krievi, 5—14% — vācieši, bet 10—20% — ebreji.

Vitebskas gubernas sastāvā ietilpa visa Latgale un tieši tā spēlēja galveno lomu šīs gubernas pilsētu iedzīvotāju pieaugumā. Laikposmā no 1856. līdz 1913. gadam iedzīvotāju skaits pašā Vitebskā pieauga no 20 728 līdz 106 817 (apmēram 5 reizes), kamēr Rēzeknē — no 1304 līdz 20 728 (gandrīz 16 rei-

zes) un Daugavpili — no 11 106 līdz 112 295 (11 reizes). Latgales pilsētās vairāk nekā puse bija ebreju, bet apmēram trešdaļa — krievu tautības iedzīvotāji.

Pilsētu izaugsmes un iedzīvotāju nacionālā sastāva statistika diezgan precīzi atspoguļo Latvijas arhitektūras un pilsētbūvniecības attīstības vispārējās reģionālās un atsevišķu novadu vietējās īpatnības. Joprojām saglabājoties spēcīgam vācu kultūras spiedienam apkārtējās vides veidošanas mākslā, tajā skaitā pilsētu apbūvē, aizvien jaušamāka kļuva latviešu tautas mākslinieciskā kultūra, formu un telpveides izjūta.

Ja agrāk Latvijas pilsētu uzplaukuma pamatavots bija tirdzniecība, tad tagad par svarīgu pilsētveidojošo faktoru kļuva rūpniecība. Mainījās pilsētu apbūves raksturs, parādījās virkne pirms tam mazpazīstamu vai arī pilnīgi jaunu celtnu tipu — rūpnīcas, dzelzceļa stacijas, ostu un dažādas hidrotehniskās un inženierbūves, mācību, kultūras un tirdzniecības iestādes, biržas, bankas, dažādas biedrību ēkas, kantoru un administratīvo iestāžu ēkas utt. Masveidā cēla dzīvojamos īres namus. Dzīvokļu būvniecība un īre izvērtās par svarīgu tautsaimniecības nozari, un tieši īres nami kļuva par raksturīgāko elementu pilsētu apbūvē. 19. gs. arhitektūru mēdz pat dēvēt par īres namu arhitektūru, un tas ir visai pamatoti. Taču 19. gs. otrās puses arhitektūras stils eklektisms bija vispārēja parādība, kas aptvēra, protams, ne jau tikai dzīvojamo ēku arhitektūru vien. Eklektisma vispārējās mākslinieciski stilistiskās īpatnības (vienmērīga ritmika, detaļu piesātinātība, visu kompozīcijas elementu viennozīmība u. c.) atspoguļojās visdažādākajos vides veidošanas mākslas līmeņos, tai skaitā arī pilsētbūvniecībā.

Pilsētu uzplaukums bija cieši saistīts ar transporta sistēmas, it īpaši dzelzceļu attīstību. Tā, piemēram, Cēsis ap 19. gs. vidu bija gluži panīkušas, taču pēc 1868. gada, kad jaunais Drabešu ceļš tās savienoja ar Rīgas—Pleskavas šoseju, atsākās saimnieciska rosība, bet īsts uzplaukums — pēc 1889. gada, kad nodeva ekspluatācijā Rīgas—Valkas

dzelzceļu, kas gāja cauri Cēsīm. Šī dzelzceļa izbūves tiešas sekas bija arī, salīdzinājumā ar citām Vidzemes pilsētām, ievērojami straujākā Valkas izaugsme (1856. gadā Valkā bija 1936, bet 1900. gadā — ap 12 000 iedzīvotāju).

Par nozīmīgu dzelzceļa mezglu kļuva Kurzemes hercogistes galvaspilsēta Jelgava. 1849. gadā sāka izstrādāt jaunu Jelgavas pilsētas detaļplānojuma projektu, kas gan palika bez praktiskas nozīmes, jo to neapstiprināja attiecīgās cara valdības instances. Tika izteikta iebilde, ka daudzas vecās ielas šajā projektā esot šaurākas par 10 asīm (apm. 21,3 m), bet tas neatbilst Krievijas «Celtniecības nolikuma» (krievu val.) prasībām. Baltijas ģenerālgubernators A. Suvorovs gan aizrādīja, ka seno ielu paplašināšana prasītu pārāk daudz «kroņa» un privāto ēku nojaukšanu, piebilstot, ka, pēc viņa domām, tādās pilsētās kā Jelgava var pieļaut arī šaurākas ielas. Jāsaka, ka šis ievērojamais sava laika valstsvīrs ne vienu reizi vien bija daudzu progresīvu pārveidojumu iniciators, bet tajā pašā laikā iestājās arī par seno kultūrtradīciju un mākslas vērtību saglabāšanu.

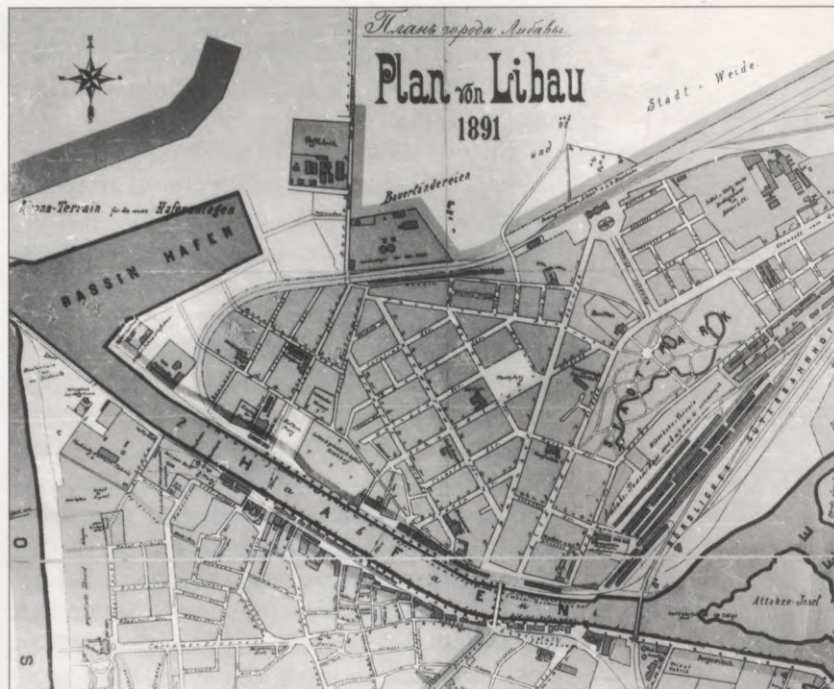
1869.—1871. gados radās plānojums Jelgavas jaunapbūvējamai daļai starp pili un dzelzceļa staciju (Akadēmijas ielas un Zemgales prospekta rajonā). Te paredzēja celt vienīgi mūra ēkas, kā tas pienākas «pilsētas labākajā daļā». Tā, nosūtot projektu izskatīšanai uz Krievijas Iekšlietu ministriju, pavadvēstulē rakstīja ģenerālgubernators P. Albedinskis, uzsverot, ka līdz ar to tiks novērstas visas neērtības un visa koka, it īpaši, ebreju tautības celto ēku, apbūves bezveidība. Šī pilsētbūvnieciskā projekta autori bija Kurzemes guberņas arhitekts A. Vinbergs un guberņas inženieris Rummelis.

Ievērojami mainījās Liepāja. To veicināja 1871. gadā atklātā dzelzceļa līnija līdz Viļņai, bet it īpaši — Liepājas—Romnu dzelzceļš, ko nodeva ekspluatācijā 1876. gadā. Pēc projekta, kas izstrādāts acīmredzot 19. gs. 70. gadu pašā sākumā, izveidojās Jaunliepājas apbūve. Liepājas Vēstures un mākslas muzejā glabājas projekta oriģinālrāsējumi vairākos

variantos. Tiem nav datējuma un autora parakstu, taču jādomā, ka tos izstrādājis toreiz jaunais Liepājas galvenais arhitekts P. M. Berči (1840—1911), ar kura vārdu nesaraujami saistīta visa Liepājas attīstība pagājušā gadsimta beigās un mūsu gadsimta sākumā.

Jaunliepāju izveidoja līdz tam pilnīgi klajā vietā starp jauno dzelzceļa staciju un ostas kanālu. Plānojuma struktūru pārsvarā veido taisnstūra ielu tīkls, kas dažādās vietās orientēts dažādos leņķos attiecībā pret galvenajām transporta maģistrālēm. Viens no dzīvojamēku kvartāliem bija atstāts kā laukums tirdzniecībai (t. s. Annas tirgus). Noteiktas teritorijas bija paredzētas dzelzceļa pasažieru un preču stacijām, dzelzceļa darbnīcām, noliktavām, rūpniecības uzņēmumiem, kā arī apstādījumiem. 19. gs. nogalē Liepāja visādā ziņā kļuva par otro pilsētu Latvijā. Liepājas rūpnīca deva vairāk nekā pusi Kurzemes gubernā saražotās rūpniecības produkcijas, neaizsalstošā Liepājas osta kļuva par vienu no svarīgākajām labības eksportostām Krievijā. Pilsētvide Liepājas centrā ap gadsimtu miju aizvien vairāk ieguva lielpilsētnieciskus vaibstus. Starp citu, 1897., 1899. gadā pat tika apspriests jautājums par iespēju Kurzemes galvaspilsētu pārcelt no Jelgavas uz Liepāju.

1893. gadā Liepājā izveidoja jaunu jūras cietoksni. Uz ziemeļiem no pilsētas izbūvēja kara ostu un ostas darbnīcas. Dzīvojamās ēkas armijas personālam un kazarmas izvietoja samērā plašā teritorijā ar regulāru taisnstūra ielu tīklu. Sāka izbūvēt nocietinājumu sistēmu. 1904. gadā apstiprināja cietokšņa esplanādes uzturēšanas noteikumus. Tie skāra gandrīz visas pilsētas teritoriju, un, par cik nebija oficiāli apstiprināta pilsētas ģenerālplāna, 1907. gada 1. janvārī cietokšņa komandants visā pilsētā aizliedza jebkādu celtniecību. Jau tā paša gada martā pilsētas Dome izskatīja jaunu pilsētas galvenā inženiera izstrādātu Liepājas plānu. To nosūtīja apstiprināšanai Viļņas kara apgabala priekšniecībai, kam bija pakļauts Liepājas cietoksni, bet pa ceļam visi dokumenti nozuda. 1908. gada beigās cietoksni likvidēja,

un līdz ar to automātiski spēku zaudēja militārā rakstura pilsētas apbūves ierobežojumi, taču tikai 1911. gadā Kara ministrija paziņoja, ka jaunu Liepājas izbūves plānu var izstrādāt un apstiprināt gubernā valde neatkarīgi no kara resora. Līdz 1. pasaules karam nekas reāls šai sakarā tomēr netika izdarīts.

20. gs. strauji uzplauka Ventspils — trešā nozīmīgākā Latvijas osta. To veicināja dzelzceļa līnijas Ventspils—Ribinska atklāšana. Taču, paredzot Ventspils attīstību, jau 19. gs. trīsdesmitajos gados saskaņā ar cara valdības Galvenās satiksmes ceļu pārvaldes rīkojumu tika izstrādāts jauns pilsētas ģenerālplāns. Tajā bija paredzēts ievērojami paplašināt pilsētas centrālo daļu, vēsturisko kodolu apjozt ar vērienīgi iecerētu laukumu un tos savienojošo ielu sistēmu. Laukumiem ar tajās izvietotām sabiedriskām ēkām būtu arhitektoniski telpiskās kompozīcijas akcentu nozīme. Apbūvi gar ielām bija paredzēts veidot «pareizās līnijās», t. i., ēkas novietojot gar stingri noteiktu būvlaidu jeb apbūves līniju. Projektu, kura autors bija inženierpulkvedis Fetings, cars Nikolajs I «visaugstā-

87. attēls.
Liepājas pilsētas
ziemeļdaļas plāns.
19. gs. beigās

88. attēls.
Ventspils pilsētas
attīstības plāns. 1899.
Arhitekts R. Frišs

ki» apstiprināja 1834. gada 28. novembrī. Praksē no šī plāna realizēti gan tikai atsevišķi fragmenti, jo vēl diezgan ilgi aizkavējās cerētais pilsētas uzplaukums. 1881. gadā saskaņā ar Fetinga plānu pēc pilsētas būvmeistara E. Dītriha projekta tika izveidotas tagadējo Jūras, Saules un Lielās Dzirnau ielu trases.

1899. gadā Ventspils pilsētas arhitekts R. Frišs izstrādāja jaunu pilsētas attīstības plānu, kurā dažu kvartālu konfigurācija saglabājās no Fetinga plāna, bet pilsētas galvenā izaugsme bija paredzēta uz dienvidiem no vecpilsētas. R. Frišs paredzēja nedaudz transformētu regulāro taisnstūra plānojumu, galvenās ielas kārtojot vēdekļveidīgi. Pamatvilcienos šis plāns ir arī realizēts.

Kardināli izmainījās Rēzekne. Jau 1835. gadā Vitebskas guberņas mērnīks A. Mozaļovskis izstrādāja jaunu pilsētas ģenerālplānu. Līdz tam Rēzekne, kurā bija tikai kādas 300 mājas, atradās ordeņa pilsdrupu piekāvē Rēzeknes upītes zemajā kreisajā krastā. Uz ziemeļiem no šīs vecās pilsētas bija paredzēta jauna apbūve, tā sauktā Augšpilsēta ar pilnīgi regulāru taisnstūra ielu tīklu un aizsargvalni visapkārt. Gandrīz ģeometriskajā centrā uzprojektētais laukums bija domāts pareizticīgo baznīcai, tuvumā izvietojot arī citas

89. attēls.
Rēzeknes pilsētas
plāna shēma.
19. gs. vidus

sabiedriskās ēkas. Atsevišķi jauni regulāri dzīvojamēku kvartāli bija ieprojektēti arī uz dienvidiem no vecpilsētas, taču, kā norādīts projekta paskaidrojuma rakstā, pilsētas «ievērojama paplašināšana vecajā vietā nav paredzēta kā neērta». Krievijas cars projektu apstiprināja 1836. gada 24. aprīlī. Valdība sankcionēja projekta realizāciju, lai pastiprinātu pareizticīgo baznīcas ietekmi uz vietējiem iedzīvotājiem, kuru vidū bija daudz vecticībnieku. Viņus paredzēja izmitināt jaunajā pilsētas daļā, uz kuriem viņi pārceļtos «no attālām, pastāvīgai policijas uzraudzībai nepieejamām vietām», kā vēstulē iekšlietu ministram rakstīja Vitebskas, Smoļenskas un Mogiļevas ģenerālgubernators, «un ar izglītotu pareizticīgo mācītāju palīdzību viņus drīz vien ērti varētu... atgriezt pareizticīgās baznīcas dzīlēs». Tādējādi Rēzeknes izbūvi tolaik drīzāk diktēja politiski ideoloģiski apsvērumi nekā sabiedriski ekonomiska nepieciešamība.

Rēzeknes jaunās pilsētas daļas reālā izbūve galvenokārt attiecas uz 19. gs. otro pusi. 1846. gadā pilsētu apmeklēja cars Nikolajs I un izteicās, ka pilsētai jādod pienācīgs iekārtojums. Nekavējoties tika nodibināta īpaša «Rēzeknes pilsētas izbūves komiteja» un sastādīts «Nolikums par Rēzeknes pilsētas izbūvi»,

ko «visaugstāki» apstiprināja 1846. gada 24. augustā. Tajā teikts, ka «Komitejai» jā rūpējas, «lai pilsētu izbūvētu tieši saskaņā ar Visaugstāki apstiprināto plānu, lai visas ēkas pilsētā būvētu vienīgi saskaņā ar dotajām fasādēm izturīgi un pareizi un tās kalpotu pilsētas daiļumam, lai ēkas, pagalmi, žogi, tilti, iebrauktuves, laukumi, ielas, trotuāri, pilsētas dārzi un pārējie pilsētas labiekārtojuma elementi pastāvīgi būtu uzturēti kārtībā». Tika noteikta būvprojekta saskaņošanas kārtība — vienstāvu ēkām guberņas valdes būvkomitejā, bet augstākām — Pēterburgā, Galvenajā Satiksmes ceļu un Publisko Ēku pārvaldē. Saskaņojums attiecās galvenokārt uz ēku fasādēm, jo attiecībā uz būvējamo ēku iekšējo plānojumu «Komitejai», «ievērojot saimnieku vēlmes, vienīgi jāraugās, lai tas būtu derīgs pašas ēkas izturībai un lai krāsnis un dūmeņi būtu droši un vispār saskaņotos ar civilās arhitektūras noteikumiem». Jaunajā pilsētas daļā aizliedza dzīvot ebrejiem, viņi tajā drīkstēja vienīgi celt ēkas izīrēšanai. 1851. gadā šo punktu gan «mīkstināja», atļaujot ebreju tirgoņiem, kuri nodarbojas ar tirdzniecību Rēzeknē, arī dzīvot savās ēkās šajā pilsētas daļā, izņemot laukumā ap pareizticīgo baznīcu.

«Rēzeknes pilsētas izbūves komitejas» loceklis kapteinis Komarovskis izstrādāja jaunu pilsētas ģenerālplānu. Tas visumā atbilda 1836. gadā apstiprinātajam projektam, vienīgi precīzāk bija detalizēta apbūve ap pareizticīgo baznīcas laukumu, izvietojot tur oficiālās iestādes, veikaliņus un citas sabiedriskās ēkas, bet starp pilsdrupām un Rēzeknes upīti paredzot pilsētas apstādījumus. Jauno plānu apstiprināja 1847. gada 27. novembrī. «Komiteja» vairākas reizes mēnesī par savu darbību atskaitījās tieši Galvenajai Satiksmes ceļu un Publisko Ēku pārvaldei. Pēc šīm atskaitēm var spriest, ka ik gadus pilsētas jaunajā daļā, galvenokārt starp dzelzceļa staciju un pareizticīgo baznīcu, uzcēla kādas četras piecas dzīvojamās mājas. 1860. gadā «Komiteju» tomēr likvidēja, jo tās darbība faktiski sāka dublēt ar guberņas valdes ceļu un būvju nodaļas funkcijām.

Ap gadsimtu miju pilsētas apbūve jau bija izpletusies krietni aiz aizsargvaļņiem un turpināja stihiski augt. Tad pilsētas robežas saskaņā ar projektu, ko 1901. gadā izstrādāja guberņas mērnīks Svīrskis, paplašināja, saglabājot jau 19. gs. pirmajā pusē iedibinātos pilsētībūvnieciskos principus. Tie arī mūsdienās nosaka Rēzeknes pilsētas centra telpiskās struktūras raksturu.

1842. gadā apstiprināja jaunu Ludzas pilsētas ģenerālplānu, taču tajā bija paredzēta vienīgi dažu ielu ne pārāk nozīmīga «regulācija», kā arī vieta jaunai pareizticīgo baznīcai. Šīs pilsētas būtiska attīstība netika projektēta un arī nenotika: iedzīvotāju skaits no 4312 1856. gadā pieauga tikai līdz 5607 1910. gadā.

Ievērojami pilsētībūvnieciski pasākumi 19. gs. otrajā pusē saistīti ar Daugavpils attīstību. Pilsēta (toreiz to sauca par Dinaburgu) gadsimtu gaitā vairākkārt bija radikāli mainījusi savu pilsētībūvniecisko struktūru, pēdējoreiz — izbūvējot cietoksni. 19. gs. vidū tā bija viens no varenākajiem militārajiem atbalsta punktiem Krievijas impērijas rietumu aizsardzības sistēmā. Ap cietoksni pletās glasiss jeb esplanāde, bet aiz tās — vairākas priekšpilsētas: ziemeļos — t. s. Vecā priekšpilsēta, bet ziemeļaustrumos un austrumos — Mazā un Lielā jeb Jaunā priekšpilsēta. Daugavpilij bija 1819. un arī 1839. gadā «visaugstāki» apstiprināti plāni. Saskaņā ar tiem priekšpilsētās bija regulārs ielu tīkls, bet pašu priekšpilsētu apbūve atvirzīta 600 asis no cietokšņa vaļņiem (šis attālums sākotnēji bija 300 asis, pēc tam to vairākkārt pakāpeniski palielināja). Pati apbūve veidojās samērā stihiski. Kā teikts kādā senā dokumentā, «izņemot fasādi, šeit nevienam nekādu citu aktu zemes saņemšanai būvniecībai nav».

Lielās priekšpilsētas perspektīvai paplašināšanai uz dienvidaustrumiem no tās, gar Daugavas krastu pletās brīva teritorija, kas šim nolūkam par «kroņa» naudu bija nopirkta no muižnieka Molla. 1842. gadā bija apstiprināti īpaši noteikumi «Molla zemes» izmantošanai: pilsēta tajā varēja pļaut sienu

90. attēls.
Daugavpils plāns.
20. gs. sākums

un izmantot kā ganības, bet kara resors nepieciešamības gadījumā — kā militāru apmācību laukumu. Taču faktiski lielāko daļu šīs zemes bija pilnīgi sagrābis kara resors, pilsētai bija palikusi tikai kāda ceturtda daļa, un arī no tās krietna tiesa bija vienīgi smiltis, kurās neauga pat zāle. Molla zeme līdz ar to kļuva par niknu strīdu objektu starp pilsētu un cietoksni, ko vēl vairāk pastiprināja domstarpības par cietokšņa esplanādes izmantošanu. Pēc noteikumiem kara resors savām vajadzībām drīkstēja pļaut zāli tikai uz cietokšņa vaļņiem un iegūto sienu izlietot resora zirgu barošanai, sienu pārpalikumu pārdot, bet iegūto naudu izdot par remontdarbiem. Faktiski cietoksnis bija «okupējis» visu esplanādi, pilsētniekiem pat neļaujot nokļūt uz tās. Bez tam pāri cietokšņa esplanādei bija izbūvēts Pēterburgas—Varšavas dzelzceļa

uzbērums un cēla otru — Rīgas—Daugavpils dzelzceļa izbūvei atbrīvojamajā teritorijā vajadzēja nojaukt vairākas privātās būves. Arī tas sarežģīja jautājumu. Daudzo strīdu izšķiršanai 1860. gadā tika nodibināta īpaša komisija. Tās sastāvā bija arī abu «karojošo» pušu pārstāvji. Komisijas darba gaitā tika konstatēts, ka kara resors piesavinājies sev nelikumīgas tiesības, iejaucoties lietās par gruntsgabalu piešķiršanu privātpersonām, kas ir pilsētas Domes kompetence. Konstatēja, ka cietokšņa komandants Simborskis nopļauj ļoti daudz sienu, daļu no tā pārdod, izmaksājot algas nolīgtiem pļāvējiem, bet ar pārējo baro pats savus personīgos zirgus. Taču kara resora pārstāvji būtībā sabotēja komisijas darbu, lietvedībā rupji sagrozīdami faktus, pat piesavinādamies un neatdodami pilsētas plānus u. c. dokumentus u. tml.

Starp citu, tas tomēr netraucēja komandantu Simborski dot ētikas pamācības inženierim Antuani, kas vadīja Pēterburgas—Varšavas dzelzceļa būvdarbus. Kad šis inženieris sūdzējās par to, ka vecās priekšpilsētas nomalē atrodas krogs, kurā būvstrādnieki jau priekšpusdienā paspēj piedzerties, komandants 1860. gada janvārī viņam rakstīja: «Saprātīgi publisko darbu vadītāji, neņemot vērā savtīgu un būtībā necīgu izdevīgumu, salīgdami lētu darbaspēku starp ļaudīm, kas nododas dzeršanai un citādi izlaidībai, cenšas pie darbaspēka salīgšanas izvairīties tādus ļaudis, neapstājoties pie nepieciešamības paaugstināt dienas algu skaidrīgiem un laba tikuma strādniekiem; pie šādiem noteikumiem dzeršanas iestādes nekad nebūs bīstamas arī pašā darbu vietā, pretējā gadījumā arī to attālināšana nebūs šķērslis dzērājiem piedzerties, neapsaubāmi kaitējot darbam.»

Daugavpili ieradās arī Kara ministrijas inženierdepartamenta direktors F. E. Totlēbens. Viņa vizītes rezultāts bija Kara ministrijas 1862. gadā pasludinātais lēmums paplašināt cietokšņa esplanādi līdz 700 asu platumam. Tas vēl vairāk pastiprināja jau tā samilzušās problēmas: lai realizētu šo

ideju, visās priekšpilsētās vajadzēja likvidēt ap 650 nekustamo īpašumu, bet nojaukto ēku saimniekiem jāizdala jauni gruntsgabali jaunu māju celšanai, izmaksājot arī naudas kompensāciju (galu galā tas viss «kroņa» kasei izmaksāja ap 400 000 rbļ.).

Neatliekama kļuva vajadzība pēc jauna ģenerālplāna, vēl jo vairāk arī tāpēc, ka pilsēta izveidojās par svarīgu dzelzceļa transporta mezglu. 1863. gadā darbu sāka «Jauna Dinaburgas pilsētas projekta plāna sastādīšanai un citiem pilsētas labiekārtošanas darbiem nodibinātā komisija». Tās sastāvā darbojās ierēdnis no Iekšlietu ministrijas, divi kara resora pārstāvji un Vitebskas guberņas arhitekts K. Makers. Piedalījās arī pilsētas maģistrāta pārstāvji. Šajā komisijā, tāpat kā iepriekšējā, arī neiztika bez domstarpībām un rīvēšanās kara un civilpersonu pārstāvju starpā, tomēr kopumā tika veikts rūpīgs un pamatīgs projektēšanas sagatavošanas darbs. Tika izstudēta virkne jautājumu, kas saistīta ar teritorijas hidrotehnisko apstākļu un ģeoloģisko izpēti, esošās apbūves arhitektoniski telpisko, tehnisko, ugunsdrošības un sanitāri higiēnisko apsekošanu, ar inženiertehnisko komunikāciju stāvokļa, ielu trasējuma, laukumu izkārtojuma un kvartālu konfigurācijas analīzi, dažādas funkcijas sabiedrisko ēku un rūpniecības zonu izvietojumu, apkārtējās vides aizsardzību no rūpniecības atkritumiem, apbūves zonējumu atkarībā no izmantotā būvmateriāla, apstādījumu un rekreācijas teritoriju izveidošanu utt.

Jaunais Daugavpils ģenerālplāns, kura autors bija arhitekts K. Makers, bija gatavs 1865. gadā. Tā paša gada 1. oktobrī Krievijas cars to apstiprināja. Galvenā pilsētas teritoriālā izaugsme bija paredzēta austrumu virzienā — daļēji kā dabisks t. s. Lielās priekšpilsētas esošās plānojuma struktūras paplašinājums, daļēji apbūvējot jaunu teritoriju. Papildinot Lielās priekšpilsētas taisnstūrains ielu tīklu ar sešām jaunām ielām un četriem laukumiem, bija paredzēts no tās uz citām vietām pārvietot dažus rūpniecības uzņēmumus un fiksētas vietas jaunām sabiedriskajām ēkām. Noteica, ka gandrīz visā šajā

pilsētas daļā, izņemot vienā ielā, drīkst celt tikai mūra ēkas.

Tālāk uz austrumiem bija projektēta pilnīgi jauna apbūve, arī ar regulāru ielu tīklu, kura galvenie virzieni attiecībā pret Lielās priekšpilsētas ielu virzieniem bija pagriezti par 45°. Kā teikts projekta paskaidrojuma rakstā, šeit «komisija izveidoja... 6 laukumus, 36 ielas un 92 kvartālus». Vienā no ielām un divos laukumos paredzēja būvēt vienīgi mūra ēkas. Šajā jaunajā pilsētas daļā bija ieprojektētas arī vietas nepieciešamajām sabiedriskajām ēkām, noteiktas teritorijas noliktavām un rūpniecības uzņēmumiem, kā arī publiskajiem apstādījumiem.

Projektā bija paredzēta arī Mazās priekšpilsētas daļas, kas palika pāri ārpus cietokšņa 700 asu platās esplanādes ārējās robežas, «regulācija». Bez tam «Komisija», «vēloties sagādāt ērtības iedzīvotājiem, lika priekšā izdalīt 30 gruntsgabalus pie pilsētas parka apbūvei vienīgi ar koka vasarnīcām». Projektā bija fiksētas arī tā realizēšanas metodes, paredzot tam nepieciešamos administratīvos, juridiskos un finansu līdzekļus, tai skaitā iesakot nekavējoties nozīmēt pilsētai galveno arhitektu.

Daugavpils 1865. gada ģenerālplānā ietvertās pilsētībūvnieciskās idejas 19. gs. otrajā pusē tika pilnīgi realizētas. Šis plāns ir viens no raksturīgākajiem piemēriem, kas uzskatāmi ilustrē tālaika pilsētībūvniecības visai augsto līmeni — gan tīri teorētiskā, gan praktiskā ziņā. Tieši tolaik ne tikai daudzas pilsētas ieguva savu vēl mūsdienās raksturīgo centrālo daļu plānojuma un telpisko struktūru, bet tika arī ielikti pamati pilsētībūvniecības zinātnes attīstībai mūsdienu izpratnē.

19. gs. pilsētībūvniecībā līdz ar pilsētu paplašināšanu viens no visbiežāk sastopamajiem, nozīmīgākajiem un raksturīgākajiem momentiem bija zemesvaļņu un bastionu nocietinājumu sistēmu likvidēšana. Šādi renesanses laikmeta nocietinājumi ap vecpilsētām radās galvenokārt 16.—17. gs., šur tur vēl 18. gadsimtā. Taču tad jau sākās to nojaukšana, jo šie nocietinājumi bija kļuvuši

neatbilstoši militārās tehnikas līmenim un, galvenais, traucēja pilsētu brīvu attīstību. Bonnā, Vismārā un dažās citās pilsētās vaļņus nojauca 1717. gadā, Berlīnē — 1748. — 1780. gadā, Turīnā un Diseldorfā — 1801. gadā, Frankfurtē pie Mainas un Hamburgā — 1804. gadā, Klāgenfurtē — 1809. gadā, Cīrihē — 1834. gadā, Brno — 1845. gadā. Ap šo laiku dažās pilsētās, piemēram, Gracā vaļņu norakšana turpinājās pakāpeniski vairākus gadu desmitus. Masveidīga cietokšņa likvidēšana notika ap 19. gs. vidu un vēl gadsimta otrajā pusē. To diktēja ekonomikas uzplaukums un straujā urbanizācija. Pilnīgi izmaiņās daudzu pilsētu plāni, kas pirms tam atgādināja daudzstaru zvaigznes. Ženēvā vaļņus nojauca, sākot ar 1849. gadu, Kopenhāgenā — 1852. gadā, Barselonā — 1859. gadā, Zaltsburgā — 1862. gadā, Amsterdamā — 1866. gadā, Ķelnē — 1881. gadā, Gdaņskā — 1895. gadā. Atsevišķām pilsētiņām Holandē, Francijā, Vācijā un Austrijā senie vaļņi pilnīgi vai daļēji saglabājušies līdz mūsdienām.

Dažādi pārveidojusies šo pilsētu centrālo daļu plānojuma struktūra. Daudzās likvidēto nocietinājumu un tos aptverošās esplanādes teritorija samērā blīvi apbūvēta, retāk tā pārveidota pēc vienotās pilsētbūvnieciskās ieceres ar plašiem apstādījumiem, sabiedrisko un dzīvojamo ēku ansambļiem un citiem pilsētas struktūras elementiem. Jāuzsver, ka, blīvi apbūvējot joslu ap vēsturisko kodolu, parasti deformējās arī senās pilsētvides raksturs: 19. gs. apbūvēto teritoriju arhitektūras mērogs un stils it kā tieši, bez jebkādiem telpiskiem šķēršļiem «iesūcās» vecpilsētās, pārklājoties pāri viduslaiku celtnēm, no kurām lielum lielais vairums šajā laikā tika pārbūvētas. Berlīnē, piemēram, vecpilsēta kā tāda izzuda pavisam. Gracā viduslaiku pilsētas noskaņa un raksturs saglabājušies vienīgi tajā vecpilsētas daļā, kurai no ārpuses piekļaujas bijušās esplanādes teritorijā izveidots parks, bet austrumu pusē, kur glasis blīvi apbūvēts, nevar pat pamanīt, kur beidzas vecpilsēta un sākas bijušo priekšpilsētu apbūve. Pilsētās, kuru bijušajā glasisa zonā ap viduslaiku kodolu izveidota telpiska cenzūra, vecpilsētās

daudz labāk saglabājies senatnīgais pilsētvides raksturs un arī atsevišķi arhitektūras pieminekļi. Parasti to plānā skaidri pamanāmi atsevišķi elementi, kuru forma nāk no senajiem nocietinājumiem. Lielākoties tā ir vai nu ielu tīkla vai atsevišķu kvartālu, zaļumu, ūdeņu utt. konfigurācija.

Par klasisku 19. gs. pilsētbūvniecības pieminekli uzskata Vīni. 1858. gadā, kad ķeizars Francis Jozefs bija nolēmis likvidēt pilsētas nocietinājumus, notika plašs centra rekonstrukcijas projektu konkurss (realizēts 1859). Pēc tam bijušās cietokšņa esplanādes joslā izveidoja vērienīgu reprezentatīvu ansambli — pazīstamo Vīnes Ringu.

Pie mums Latvijā vaļņu un bastionu konfigurācijas sistēmas apjoza Jelgavu un Rīgu, Igaunijā — Tartu, Pērnavu, Tallinu un Narvu. Jelgavas vaļņi, pakāpeniski augot pilsētas apbūvētajai teritorijai, pagājušajā gadsimtā pazuda bez pēdām. Jau 1814. gadā dokumentos fiksēts, ka «valnis ir sabrucis, tā nolīdzināšana pavērtu plašas iespējas ēku celtniecībai, un dažās vietās tas jau ir izdarīts». Pērnavas cietoksni likvidēja 1860. gadā (viens bastions redzams vēl tagad), Tallinas — 1876. gadā, Narvas nocietinājumi gandrīz pilnīgi saglabājušies.

Starp visām pilsētām, kurās 19. gs. tika veikta centra rekonstrukcija, īpaši nozīmīga ir Rīga, kas izceļas ar savu pilsētbūvniecisko pasākumu komplekso raksturu un precīzo realizāciju. Samērā īsā laikposmā tā no viduslaiku cietokšņa izauga par kapitālistisku lielpilsētu — ievērojamu ekonomikas, kultūras, izglītības un zinātnes centru.

19. gs. vidū cietokšņa statuss jau sāka paralizēt ne tikai pilsētas attīstību, bet arī vispār normālu ekonomisko dzīvi. Vēl jo vairāk tāpēc, ka priekšpilsētās nebija atļauts celt mūra ēkas, turklāt saskaņā ar 1842. gada Krievijas vispārējiem būvnoteikumiem koka ēkas drīkstēja būt tikai vienkārtas. (Šis noteikums likuma spēku saglabāja līdz 1864. gadam.) 1850. gadā ģenerālgubernators A. Suvorovs iesniedza lūgumu Galvenajai Satiksmes ceļu un Publisko Ēku pārvaldei atļaut Rīgā, tāpat kā tas izņēmuma veidā jau bija

atļauts Oloņecas guberņas pilsētās, Arhanģeļskā un citur, celt divstāvu koka ēkas. Tās, pēc viņa domām, ir gan skaistākas, gan izturīgākas par vienstāvu un tāpēc labākas arī ugunsdrošības ziņā (divstāvu koka ēku aizliegums bija radies tieši ugunsdrošības apsvērumu dēļ). «Aizliegums celt divstāvu koka ēkas turpmāk ne tikai neveicinās gaidāmo Rīgas labizskatību, ar ko tai kā ostas pilsētai būtu jālepojas, bet var būt pat par ugunsgrēku cēloni,» rakstīja A. Suvorovs. Taču valdības atļauja netika saņemta. Kara ministrs paskaidroja, ka tā nebūs tikmēr, kamēr Rīga būs cietoksnis. Starp citu, 1852. gadā A. Suvorovs valdībai iesniedza līdzīgu lūgumu, lai atļauj celt divstāvu un pat trīsstāvu ēkas Kurzemes guberņas pilsētās. Uz to viņu pamudināja 1851. gada notikumi sakarā ar Kuldīgas vecā rātsnama rekonstrukcijas nepieciešamību. Apstiprināšanai iesniegto projektu noraidīja tāpēc, ka rātsnama mezonīnu bija paredzēts nomainīt ar pilnu otro stāvu. A. Suvorovs savu lūgumu pamatoti motivēja ar senām būvtradīcijām: Kurzemes pilsētās jau sen bija ne viena vien divstāvu koka ēka. Taču arī šoreiz atbilde bija noraidoša.

Jau vairākkārt bija izvirzīts jautājums par Rīgas cietokšņa likvidēšanu, taču, tikai beidzoties Krimas karam, A. Suvorova neatlaidīgie lūgumi šajā sakarā beidzot tika apmierināti. To acīmredzot veicināja kara

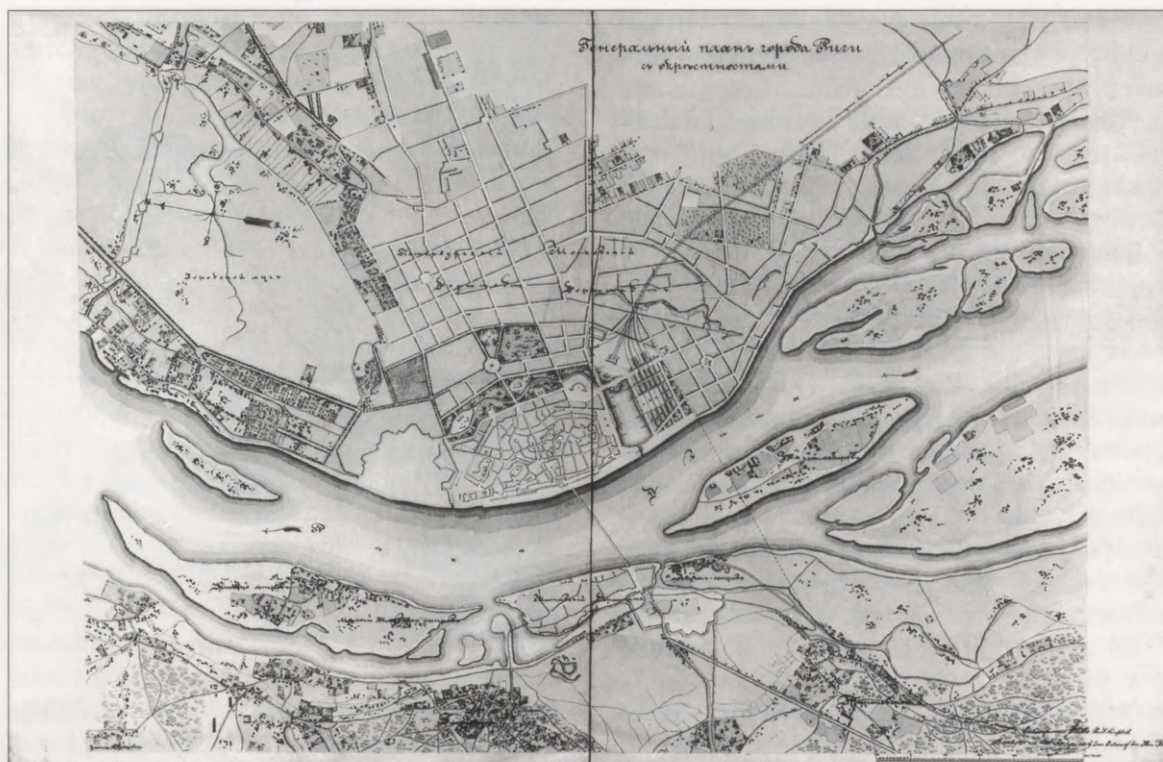
pieredze: tā laikā angļu karakuģi bija bloķējuši pieejas Rīgas ostai un arī pašu pilsētu pakļāva tiešas apšaudes briesmām. Pierādījās arī vecā cietokšņa neatbilstība jaunlaiku karamākslas un tehnikas līmenim. 1856. gada 2. martā pilsētas Rāte oficiāli tika informēta, ka cars Aleksandrs II atļāvis likvidēt cietoksni un norakt vaļņus. Tajā pat laikā Daugavgrīvas cietoksni un Citadeli lika saglabāt. Rīgas pilsētas galvenais arhitekts J. D. Felsko kopā ar inženieri arhitektu O. Dīci izstrādāja cietokšņa vaļņu norakšanas projektu, kas patiesībā bija kompleksa pilsētas centra rekonstrukcijas projekts. 1857. gada maijā A. Suvorovs projektu iesniedza cara valdībai un 21. augustā tika saņemts «visaugstākais» apstiprinājums. 15. novembrī pilsētnieki jau uzsāka vaļņu norakšanas darbus. Nākamajā, 1858. gadā oficiāli tika atcelts arī mūra ēku celtniecības aizliegums priekšpilsētās.

Saskaņā ar J. D. Felsko un O. Dīces projektu bijušā cietokšņa glasisa un no cietokšņa vaļņiem atbrīvojamajā teritorijā puslokā ap Iekšpilsētu izveidoja jauno pilsētas sabiedriskā centra zonu. Plānojuma un kompozīcijas pamatā — nocietinājumu grāvju vietā izveidotais kanāls ar 200—250 m platu apstādījumu joslu ap to. Ziemeļos un ziemeļaustrumos no Iekšpilsētas bija paredzēta sabiedriskās reprezentācijas un dzīvojamā zona ar brīvdarbošām sabiedriskajām ēkām un perimetrāli apbūvētiem dzīvojamo namu kvartāliem, kas cieši apjož Vecpilsētu, kā arī veido telpisko fonu zaļumu joslai un tai pieguļošajiem parkiem. Tādējādi bija panākts optimāls pilsētelpas mērogs, laba vizuālā saistība un vienlaicīgi nepieciešamais intervāls starp viduslaiku apbūvi un jaunceltnēm bijušajās priekšpilsētās.

Uz dienvidaustrumiem no Vecpilsētas bija paredzēta transporta un noliktavu zona ar ostas baseinu kanāla sākuma daļā, dzelzceļa staciju un sliežu pievedceļiem pie noliktavām. Perspektīvē paredzamais dzelzceļa pārvads uz kreiso krastu bija projektēts pret Daugavas straumi krietni augstāk nekā vietā, kur tas ir pašlaik. Līdz ar to arī šajā daļā

91. attēls.

Rīga ap 1840. gadu.
Plāns

92. attēls.
Rīgas centra
rekonstrukcijas
projekts. 1856.
Arhitekti
J. D. Felsko un
O. Dice

bija panākta pilsētvides kompozicionāla viengabalainība un izteiksmīgs priekšplāns Vecrīgas vizuālai uztverei. Tiesa, šī ideja vēlāk tika izkropļota, izveidojot pašreizējo dzelzceļa uzbērums uz tiltu pār Daugavu. Ne velti jau pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu sākumā J. D. Felsko izteicās, ka sliežu ceļus šajā vietā daudz lietderīgāk būtu izvietot uz estakādes.

J. D. Felsko un O. Dices projektā bija iecerēts arī interesants Daugavmalas pārveidošanas priekšlikums, visā tās garumā paredzot izbūvēt tirdzniecības pasāžu, kas tieši piekļautos Vecpilsētas kvartāliem.

Visu ar vaļņu nojaukšanu saistīto un papildus iecerēto darbu pārāk augstās tāmes izmaksas dēļ (1,5 milj. sudraba rubļu) cara valdība drīz pieprasīja projektu pārstrādāt. To izdarīja 1858. gadā Vidzemes guberņas valdes arhitekta J. fon Hāgena vadībā. Jaunajā projektā bija reducēts būvtehnisko pasākumu vēriens un detalizācijas pakāpe, tajā skaitā nācās arī atteikties no Daugavmalas tirdzniecības pasāžas izbūves. Taču J. D. Fel-

sko un O. Dices projekta plānojuma pamatprincipi visumā saglabājās.

Jauno pilsētas centra rekonstrukcijas projektu nedaudz modificēja vēl dažas reizes. To izsauca Kara ministrijas prasība nodrošināt pilsētas militāro aizsardzību, paredzot 2,3—2,8 km attālumā no bijušajiem cietokšņa vaļņiem izveidot jaunu nocietinājumu līniju. Priekšpilsētu teritoriju iekšpus šīs līnijas sadalīja 2 joslās. Iekšējā, tuvāk Vecpilsētai, drīkstēja celt mūra namus, bet ārējā — vienīgi koka. Starp to un nocietinājumu līniju paredzēja vēl vienu joslu, kurā vispār neko nedrīkstēja celt. Šī plāna autors bija F. E. Totlēbens. Kā paskaidroja kara ministrs, «iedzīvotāju intereses te ņemtas vērā vienīgi tik, cik to pieļauj militāri apsvērumi». Pilsētas Rātes iebildumi, ka kaut kas tāds, ka pilsētas attīstība ierobežota ar noteiktu līniju, vēl nekur nav pieredzēts, palika bez ievērības. Totlēbena plānu Krievijas cars apstiprināja 1860. gada 12. jūnijā un vēlreiz nedaudz precizētu — 1861. gada 5. augustā. Kopā ar Totlēbena izstrādāto «Rīgas priekšpilsētu

apbūves nolikumu un priekšrakstiem» to publicēja vispārējā Krievijas impērijas likumu krājumā.

Rīgas cietokšņa vaļņu norakšanas darbi bija pabeigti 1863. gadā. Uzbēra bijušā cietokšņa glasisa teritoriju, izveidoja jauno ielu trases. Daļu no tām apstādīja ar liepu alejām. Paplašināja Vērmanes dārzu. Bijušā Smilšu bastiona vietā, izmantojot daļu zemes pārpalikuma no noraktajiem vaļņiem, pēc inženiera K. Heninga priekšlikuma uzbēra Bastejkalnu, ap kuru 1859. gadā pēc Lībekas dārzu inženiera A. Venta projekta izveidoja kanālmalas apstādījumus. 1880. gadā tos rekonstrēja pēc Rīgas dārzu direktora G. F. F. Kufalta projekta.

1867. gadā cietokšņa statusu likvidēja arī Citadelei, atceļot arī Totlēbena plāna juridisko spēku. Citadeles vaļņus nojauc 1872.—1875. gados, apkārtējo teritoriju pārveidojot pēc pilsētas mērnika R. Štēgmaņa izstrādātā projekta. Tajā bija pilnībā ievēroti J. D. Felsko un O. Dīces iezīmētie pilsētvides telpiskās un funkcionālās organizācijas principi. 60-to un 70-to gadu pilsētībūvniecisko projektu realizācijas rezultātā izveidojās centra bulvāru ansamblis, kas aptver Vecrīgu līdz Elizabetes ielas trasei. Bulvārus apbūvēja galvenokārt 19. gs. 70. un 80. gados, uzceļot veselu virkni sabiedrisko ēku (teātri, mācību iestādes, dažādu biedrību namus, tiesu iestādes, vingrotavu, cirku utt.), kā arī dzīvojamo īres namu kvartālus. Arī bijušajās priekšpilsētās senāko koka apbūvi pakāpeniski sāka nomainīt daudzstāvu mūra ēkas.

Visas Rīgas attīstību šajā laikā tomēr joprojām skāra dažādi militāra rakstura ierobežojumi. 1873. gadā pēc F. E. Totlēbena iniciatīvas tika fiksēts cietokšņa statuss Daugavas kreisā krasta nocietinājumam Kobronskanstei. Lai gan pats šis cietokšnis jau sen bija pussabrucis, tā vaļņi daļēji pat norakti, jaunie apbūves noteikumi tā esplanādē nopietni kavēja Pārdaugavas attīstību līdz pat 20. gs. sākumam. 1876. gadā izdeva arī Totlēbena sastādītus «Daugavgrīvas cietokšņa esplanādes uzturēšanas un ēku celšanas

tajā noteikumus». Lai gan jau 1846. gadā bija apstiprināts plānojuma projekts apbūvei Buļļupes ziemeļu krastā netālu no Daugavgrīvas cietokšņa, ar šiem noteikumiem ievērojami paplašināja tā esplanādi. Līdz ar to teritorijā, kur 30 gadu laikā jau bija pietiekami nostabilizējusies apbūves struktūra, tika noliegta jaunu ēku celtniecība. Bija vieņīgi pieļauts esošo ēku remonts.

19. gs. otrajā pusē Rīgas centrs ieguva precīzu un skaidru, viegli uztveramu telpiskā plānojuma struktūru, kas nodrošina pozitīvu emocionālo fonu arhitektoniski telpiskās vides uztverei. Lūk, kā 1878. gadā žurnālā «Vestņik Jevropi» Rīgas centru attēloja kāds krievu ceļotājs: «Tajā Pēterburgas priekšpilsētas daļā, kas pavērsta pret pilsētu jeb t. s. Troņmantnieka (tagad Raiņa) bulvāri, ir virkne daiļi un grezni, pēc jaunākās arhitektūras prasībām izbūvētu ēku, šī vieta pamatoti skaitās Rīgas labākā daļa... te daudz dārzu: gandrīz līdzās Troņmantnieka bulvārim plešas Vērmanes parks, kaut neliels, bet labi ierīkots... Pilsēta un Pēterburgas «forštate» tiek uzturēta visai patīkami, no tādām smirdošām vietām, kādas sastopamas Pēterburgā visā Fontankas garumā...

93. attēls.

Rīgas citadeles rajona rekonstrukcijas projekts. 1872

te nav ne vēsts... »* Savukārt 1876. gadā, kad sakarā ar Tallinas cietokšņa vaļņu norakšanu «visaugstāki» tika apstiprināts šīs pilsētas centra paplašināšanas un rekonstrukcijas projekts, «viņa ķeizariskajai majestātei (Aleksandram II — aut.) labpatika izteikties, ka jaunajā teritorijā, ja platība to atļauj, būtu vēlams iekārtot tāda veida bulvāri, kāds ir Rīgā», kā teikts iekšlietu ministra ziņojumā valdības sēdē.

1879. gadā reorganizēja pilsētas administratīvās pārvaldes aparātu. Jaunizveidotajā būvvaldē sāka izstrādāt Rīgas ģenerālo jeb apbūves plānu (autori — pilsētas mērnieks R. Štēgmanis, pilsētas arhitekts R. Šmēlings un pilsētas inženieris Ā. Agte). To vispārējos vilcienos pabeidza līdz 1881. gadam. Savus projekta variantus izstrādāja arī Rīgas Tehniskā biedrība un Arhitektu biedrība. Visos projektos galvenā uzmanība bija veltīta jaunu satiksmes ceļu izveidei pilsētas centrā un esošo ielu paplašināšanai vecpilsētā, paredzot nojaukt virkni celtņu. Projekti netika apstiprināti, un tiem bija galvenokārt teorētiska nozīme.

Turpinot pilsētas ģenerālplāna veidošanu, Ā. Agte un R. Štēgmanis izstrādāja un 1885. gadā publicēja «Pilsētas centrālās daļas apbūves plāna programmu». Tas bija nozīmīgs darbs pilsētbūvniecības teorijā. Tajā galvenie pamatprincipi bija paredzēt pilsētas funkcionālo zonējumu ar noteiktām teritorijām rūpniecības uzņēmumiem, dzīvojamai apbūvei un atpūtai, kā arī diferencētu transporta komunikāciju tīklu — līdzīgi kā pazīstamajā «Atēnu hartā», ko pirmoreiz publicēja tikai 1943. gadā, bet ko mēdz uzskatīt par mūsdienu pilsētbūvniecības teorijas pamatu. «Programmā» bija norādīts arī uz rezerves teritoriju nepieciešamību nākotnē paredzamo sabiedrisko ēku celtniecībai. Taču pilsētas valde atzina, ka «Programma» nav reāla, jo plānveidīgi pilsētbūvnieciskie pasākumi varēja skart arī privātpašnieciskās intereses.

Pilsētai augot, jaunu teritoriju apbūvei izstrādāja lokālus plānojuma projektus — , piemēram, Pāvila baznīcas un Grīziņkalna rajonam, Čiekurkalnam, Bolderājai u. c.

Pilsētas centrālajā daļā, perimetrāli slēgtajos kvartālos, cēla sabiedriskās ēkas, dzīvojamos īres namus un atsevišķās vietās arī rūpniecības uzņēmumus. Centrālo daļu no 1872. gada apjoza dzelzceļu loks, aiz tā izvietojās lielākie rūpniecības uzņēmumi un dzīvojamā apbūve mazturīgākajiem iedzīvotājiem. Periferijā izveidojās veseli «strādnieku nomaļu» rajoni. Par tādiem kļuva, piemēram, Čiekurkalns, Iļģuciems, Ziemeļu un Lēdurgas ielu rajons un citas vietas.

1892. gadā pilsētas būvvaldē izstrādāja «Fabriku un rūpniecības izvietojuma projektu». Tas bija mēģinājums noregulēt zināmā mērā haotisko rūpniecības objektu būvniecību, nodrošinot pilsētvidi pret piesārņošanu un uzlabojot apbūves sanitāros apstākļus. Tomēr pilsētas Dome projektu noraidīja ar ieganstu, ka tas it kā bremsēsot rūpniecības attīstību vispār.

20. gs. sākums. Mežaparks

20. gs. sākumā Rīgas būvvaldē joprojām domāja par kompleksu pilsētas ģenerālplānu. 1903. gadā R. Štēgmaņa vadībā izstrādāja Vecrīgas «regulācijas» projektu, ko 1904. gada janvārī apstiprināja Krievijas iekšlietu ministrs. Taču šis projekts radīja gan profesionāļu, gan plašas sabiedrības iebildes, jo paredzētā ielu paplašināšana prasīja daudzu vērtīgu senceltņu nojaukšanu. Projekts pievērsa uzmanību senatnes mantojuma saglabāšanas jautājumiem. Pēterburgas žurnāls «Zodčij» šajā sakarā rakstīja: «Ēku nojaukšana ap Pētera, Jāņa un Dombaznīcām tādā apjomā, kādā to paredz projekts, pavisam nevēlami iespaidotu šo nozīmīgo seno celtņu arhitektonisko izteiksmību.»**

Nozīmīgs pilsētbūvnieciskais pasākums 20. gs. sākumā Rīgā bija dzelzceļu mezglas rekonstrukcija, kuras gaitā uzcēla jaunu tiltu pār Daugavu un izbūvēja vairākus ceļu pārvadus.

* М. Р. Современная Рига, ее общественная жизнь и порядки // Вестник Европы. 1878. март. стр. 322.

** Зодчий. 1903. № 32. стр. 379.

94. attēls.
Mežaparka
ziemeļdaļas plāns.
1911. Arhitekts
H. Janzens

Rīga bija Krievijā viena no pirmajām pilsētām, kurā realizēja 20. gs. sākumā visā pasaulē populāro «pilsētas-dārza» ideju. Tā bija Mežaparka jeb, kā toreiz sauca, Ķeizarmeža apbūve. Jau 1900. gada sākumā pilsētas valde atzina, ka «principā vēlams uzsākt pakāpenisku Ķeizarmeža izmantošanu», bet pilsētas Dome, sakarā ar Rīgas 700 gadu jubilejas svinībām 1901. gadā lika priekšā to pārveidot par «pilsētas sabiedrisku parku tādā veidā, lai pieļautu šī meža vienas daļas apbūvi vienīgi ar vasarnīcām». Mežaparka izbūves tiešais iniciators bija bijušais pilsētas galvenais inženieris Ā. Agte. Vispirms būvēja Mežaparka dienvidu daļā — Gdaņskas, Hamburgas, Lībekas u. c. tuvāko ielu rajonā. Šo ielu trases izveidoja pēc G. F. F. Kufalta projekta. Tās bija gleznaini ierakstītas priedē apaugušajā, paugurainajā vidē, veiksmīgi izmantojot ainavas raksturīgās īpatnības. Līdz 1906. gadam te bija uzceltas 18 villas — galvenokārt individuālās dzīvojamēkas, bet bija arī divstāvu divdzīvokļu ēkas. 1910. gadā to skaits divkāršojās. Pilsētas valde nolēma celtniecību Mežaparkā ievēro-

jami paplašināt. Šim nolūkam izdalīja jaunu, apmēram 40 ha lielu teritoriju uz ziemeļaustrumiem no jau apgūtās. No ziemeļrietumiem to norobežoja Meža prospekts, bet dienvidaustrumos — rajons ap tagadējām Viļa Olava un Poruka ielām un Visbijas prospektu. Kufalts izstrādāja atbilstošu parcelācijas projektu, taču pilsētas varasvīri nolēma, ka rīdziniekiem pašiem vēl trūkst «vēlamā pieredze villu rajonu iekārtošanā» un ka tāpēc «nevar gaidīt nekādus panākumus, sastādot jaunu parcelācijas projektu ar kompetentu personu līdzdalību no vietējo arhitektu vidus, tā kā attiecībā uz villu rajonu iekārtošanu vietējie arhitekti, kas nodarbojas ar šo jautājumu, ir teorētiķi». Projektu 1910. gadā pasūtīja pazīstamajam vācu pilsētībūvniekam, Berlīnes ģenerālplāna projektu konkursa uzvarētājam H. Janzenam.

Mežaparka otrās kārtas apbūvi realizēja saskaņā ar H. Janzena plānojuma un parcelācijas projektu (1911). Telpiskā kompozīcija te orientēta it kā uz iekšu, pret paplašinātu joslu (Siguldas prospekts), kas stiep-

jas cauri visam kompleksam un bija domāta sabiedriskām vajadzībām, rekreācijai un atpūtai. Tomēr praksē šīs funkcijas te nekad neiemiesojās. Jāatzīst, ka Mežaparka pirmajā kārtā plānojums daudz organiskāk iekļāvās esošajā vidē nekā nedaudz abstraktajā H. Janzena projekta priekšlikumā.

Pirms 1. pasaules kara Mežaparkā pavisam bija uzceltas 108 dzīvojamēkas, tajā skaitā otrās kārtas teritorijā — 25. H. Janzena izprojektētās daļas apbūve notika galvenokārt no 1928. līdz 1932. gadam.

Būvnoteikumi Rīgā un citās pilsētās

Nevar neatzīt, ka 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā Rīgas apbūve kopumā, bet it īpaši tās centrālajā daļā izceļas ar izturētu, cilvēcisku mērogu un harmonisku viengabalainību. Būtiska nozīme te bija ne tikai vienotai pilsētbūvnieciskai politikai, bet arī celtniecības likumdošanai.

Rīgai gandrīz vienmēr ir bijuši savi būvnoteikumi, bet īpaši pamatīgi un detalizēti tie bija 19. gs. otrajā pusē. 1867., 1881. un 1904. gadā zem dažādiem nosaukumiem izdeva vispārējos pilsētas būvnoteikumus, taču bija arī vēl daudzi citi dažādos laikos izdoti pagaidu rīkojumi un noteikumu papildinājumi. Rīgas būvnoteikumi zināmā mērā atgādināja līdzīgus noteikumus daudzās Eiropas pilsētās, taču Krievijas apstākļos tie bija unikāli. Viskrievijas 1900. gada «Celtniecības nolikumā» bez visai valstij kopīgajiem noteikumiem atsevišķi punkti veltīti Pēterburgai (no tiem galvenais ir apbūves augstuma ierobežojums), bet 190. pantā teikts: «Rīgas pilsēta bez tam vēl vadās pēc saviem īpašiem noteikumiem, kurus izdod saskaņā ar vietējiem rīkojumiem.» Vēl «Celtniecības nolikumā» (214. pantā) savi īpaši noteikumi bija minēti arī «Rīgas jūras līča piekrastes peldvietām», t. i., tagadējai Jūrmalas pilsētai, kurus cara valdība oficiāli apstiprināja 1886. un pēc tam 1891. gadā. Vairāk atsevišķi pieminētu apdzīvotu vietu šajā likumu krājumā nebija, lai gan praksē daudzām Latvijas

pilsētām bija vairāk vai mazāk detalizēti būvnoteikumi. Būvnoteikumi vienmēr bija galvenais dokuments, kas regulēja pilsētbūvniecisko politiku, noteica apbūves veidu un raksturu, projektu izstrādāšanas un saskaņošanas kārtību, celtniecības termiņus un būvdarbu uzraudzības īpatnības.

Rīgā līdz ar cietokšņa likvidēšanu dažādi būvniecības noteikumi parādījās jau pirms «Rīgas celtniecības instrukcijas» (1867) izdošanas. Tādi zināmā mērā bija arī Totlēbena «priekšraksti» (skat. 89. lpp.), taču būtisku nozīmi ieguva pēc A. Suvorova iniciatīvas 1860. gadā izdotie «Nosacījumi zemju iepirkšanai un apbūvei bijušo nocietinājumu vaļņu rajonā starp pilsētu un priekšpilsētu», kas noteica bulvāru rajona apbūves raksturu. Saskaņā ar tiem te drīkstēja celt vienīgi mūra ēkas, turklāt bija nolietas noliktavas un rūpniecības ēkas. Bija noteikts maksimālais gruntsgabalu apbūves blīvums un slēgtais būvveids, no kura atkāpes pieļāva tikai gadījumos, kad tas «būtu nepieciešams dārza, pagalma vai caurbrauktuves iekārtošanai». Zināmā mērā analogi bija vienlaicīgi izdotie «Gruntsgabalu iepirkšanas un apbūves noteikumi noliktavām un spīķeriem paredzētajā kvartālā, kas atrodas bijušajā esplanādē pirms Kārļa vārtiem starp šoseju, Elizabetes ielu, staciju un kanālu». Tie precizēja pilsētas centra rekonstrukcijas projektā ietvertās idejas attiecībā uz mūsdienās t. s. sarkano spīķeru rajona apbūvi. Visai raksturīgi ir šo noteikumu punkti, kuros teikts, ka rajons jāapbūvē pēc vienota plāna un ka atsevišķām celtnēm «jābūt ar savstarpēji korespondējošām fasādēm».

1881. gadā izdeva «Rīgas pagaidu būvnoteikumus», bet 1904. — «Saistošos būvnoteikumus Rīgas pilsētas iedzīvotājiem». Visos šajos noteikumos, kā arī atsevišķos to papildinājumos, saglabājās vispārējie pamatprincipi, kuri pakāpeniski tika pilnveidoti un detalizēti. Tā, koka ēku celtniecības aizliegumu 1885. gadā attiecināja uz teritoriju līdz Bruņinieku ielai, bet 1904. gadā līdz dzelzceļu lokam un daļu Maskavas priekšpilsētas Dauņavas labajā un Kliversalu kreisajā krastā.

20. gs. sākumā Rīgas būvnoteikumi bija izvērsti pilsētībūvniecisks dokuments, ar kuru realizēja pilsētas teritorijas apbūves veida un zināmā mērā pat funkcionālo zonējumu. Bija noteiktas atsevišķas joslas ar atšķirīgu pieļaujamo apbūves blīvumu, kas samazinājās virzienā no centra uz perifēriju, kā arī pieļautais apbūves augstums un attālums starp atsevišķām ēkām. Kaimiņu ēkām vajadzēja vai nu cieši sakļauties ar pretuguns-mūriem vai arī atstarpei starp tām vajadzēja būt ne mazākai kā 4,27 m. Tādā gadījumā obligāta bija sānu fasāžu arhitektoniskā apdare. Tika noteiktas arī minimālās atstarpes starp atsevišķām ēkām vienā un tajā pašā gruntsgabalā — atkarībā no pašu šo ēku augstuma, kā arī to iekštelpu funkcionālās nozīmes, pret kuru logiem bija pavērsta pretējā ēka. Ēku fasādēm un žogiem pret ielām un laukumiem vajadzēja veidot nepārtrauktu līniju. Atkāpes pieļāva vienīgi gadījumos, ja netika «izjaukta ielas arhitektoniskā un mākslinieciskā kopsakarība». Atļautais mūra ēku augstums bija 21,3 m un ne vairāk kā 6 stāvi, koka ēku — 8,54 m un 2 stāvi. Bez tam apbūves augstums nedrīkstēja pārsniegt ielas platumu (Vecpilsētā varēja arī pārsniegt par 6 m vai pat vairāk — atkarībā no ielas platumā).

Bija reglamentēta ēku galveno arhitektonisko un konstruktīvo elementu un detaļu — ārējo pakāpienu, lieveņu, pagrabu ieeju, erkeru, dūmvadu un vēdināšanas kanālu utt. — forma un veids. Izstrādāt un parakstīt būvprojektus drīkstēja tikai speciālisti ar atbilstošu profesionālo kvalifikāciju, bet projekta parakstītājam obligāta bija arī būvdarbu autoruzraudzība. Projektus apstiprināja pilsētas būvvalde (līdz 1879. gadam — Ķemerejas tiesa). Būvdarbus vajadzēja uzsākt ne vēlāk kā gadu pēc projekta apstiprināšanas, pretējā gadījumā bija nepieciešams apstiprināt jaunu projektu. Ziemā bija aizliegts izdarīt «mitros» būvdarbus — mūrēšanu vai apmetuma darbus. Iekštelpu apdari drīkstēja uzsākt tikai nākamajā gadā pēc ēkas pabeigšanas pusbūvē, t. i., sienu uzmūrēšanas un apjūšanas, kad mūri vienu ziemu bija kār-

tīgi izžuvuši. Tādējādi dzīvojamēka pēc pamatu ielikšanas parasti bija gatava nākamā gada vasarā vai rudenī. Lielo, arhitektoniskajā izveidē un detaļās sarežģīto sabiedrisko ēku celtniecība ritēja arī ilgāk.

Rīgas būvnoteikumi veicināja augstu būvdarbu izpildes kvalitāti, amatnieku meistarību, detaļu kultūru, kas kopumā raksturīga visai kapitālisma laikmeta apbūvei. Pēc Rīgas parauga, tikai ne tuvu tik detalizēti un apjomīgi, bija veidoti noteikumi arī vairākām citām pilsētām. 1881. gadā izdeva saistošos būvnoteikumus Tukumam, 1882. — Bauskai. Tos apstiprināja šo pilsētu Domes. Kopš 1890. gada savi būvnoteikumi bija Liepājai. Tajos visai interesants punkts bija attiecībā uz stūra gruntsgabalu apbūvi: ēkas stūrim plānā, vismaz pirmajā stāvā, bija jābūt nošļauptam. Šī nošļauptuma līnijai bija jābūt vismaz 3 m garai un perpendikulārai pret stūra leņķa bisektrisi. Šo noteikumu plaši izmantoja arī citās Kurzemes pilsētās, piemēram, Kandavā un Venstpīlī, kas to apbūvei piešķīra savdabīgi reģionālu nokrāsu.

1900.—1911. gadā samērā detalizētus būvnoteikumus izstrādāja arī Valmierai, taču tie «neizgāja cauri» apstiprināšanai instancēm Pēterburgā. Iekšlietu ministrijas celtniecības tehniskās komitejas ierēdņi, kuri «apstrādāja» šos noteikumus, atzina, ka vairumam punktu tajos nav pamata Krievijas vispārējos būvlikumos (kuri pieļauj samērā patvarīgu apbūvi) un ka «gruntsgabala īpašnieks savā zemes gabalā var rīkoties un izkārtot tajā ēkas pēc personiskiem ieskatiem».

Nevar noliegt, ka līdz 1. pasaules karam, pastāvot spēcīgam privātpašniecisko interešu spiedienam, Latvijas pilsētu apbūvē šur tur tiešām ieviesās zināms stihiskums, taču visumā prevalēja plānveidība un pilsētībūvnieciska disciplīna, kas ir pamatā objektīvajām pilsētu arhitektoniski telpiskās vides attīstības likumsakarībām.

Latvijas arhitektūras sasniegumi bija ciešā saistībā ar vietējo profesionālo kadru nostiprināšanos, arhitektūras izglītības attīstību, kā arī profesionālo organizāciju izveidošanos un darbību.

Vēl 19. gs. vidū visas nozīmīgākās būves Latvijā (tas galvenokārt attiecas uz lielajām sabiedriskajām ēkām Rīgā — Biržu, Ģildi, pilsētas teātri u. c.) cēla pēc no «ārpuses», galvenokārt Pēterburgas vai Berlīnes pieaicinātu arhitektu projektiem. Tieši profesionālo kadru jautājums lika šaubīties par iespēju veikt tādu grandiozu pilsētbūvniecisko pasākumu, kāds bija Rīgas cietokšņa vaļņu nojaukšana un pilsētas centra rekonstrukcija. Taču jau 20. gs. sākumā Rīgā praktizēja vienīgi vietējie arhitekti, turklāt vairums no tiem bija ar vietējo izglītību.

1862. gadā nodibināja vienu no vecākajām tehniskajām augstskolām Krievijā — Rīgas Politehnikumu, kuru 1896. gadā pārdēvēja par Rīgas Politehnisko institūtu. 1869. gadā tajā atvēra Arhitektūras fakultāti. Ar laiku tā kļuva par galveno kadru kalvi ne tikai Latvijai, bet faktiski visam Krievijas impērijas rietumu reģionam. Arhitekti — RPI absolventi strādāja arī visā plašajā Krievzemē.

Rīgas Ķemerejas tiesā, kura līdz 1879. gadam pārzināja visas celtniecības lietas, bija akreditēti apmēram 15 arhitekti, gandrīz visi ar Berlīnē vai Pēterburgā iegūtu izglītību, vai arī ar tiesībām «izpildīt celtniecības darbus», t. i., izstrādāt projektus un veikt obligāto autoruzraudzību. Šādas tiesības, noliekot atbilstošus eksāmenus, varēja iegūt Pēterburgā, Iekšlietu ministrijas Celtniecības tehniskajā komitejā. 19. gs. 90-to gadu vidū Rīgā aktīvi praktizēja jau ap 40, bet 1. pasaules kara priekšvakarā 70 arhitektu. No tiem attiecīgi 25 (62,5%) un 56 (80%) bija RPI absolventi.

1858. gadā Rīgā nodibinājās Tehniskā biedrība. Puse tās locekļu bija arhitekti. 1879. gadā viņi noorganizēja paši savu biedrību. Par tās biedriem varēja kļūt visi, kam bija tiesības projektēt un uzraudzīt būvdarbus, tāpēc šīs biedrības darbība drīz vien kļuva pārāk nenoteikta, profesionāli nekoordinēta. Arhitekti ar akadēmisko augstskolas izglītību 1889. gadā šo organizāciju atstāja likteņa ziņā un nodibināja jaunu Rīgas arhitektu biedrību. Starp tās dibinātājiem bija arī latviešu

arhitekts Konstantīns Pēkšēns, taču biedrība bija izteikti vāciska. Rīgas arhitektu biedrība aktīvi piedalījās dažādu pilsētbūvniecisku pasākumu realizēšanā, arhitektūras izglītības pilnveidošanā, Rīgas būvnoteikumu izstrādāšanā, arhitektūras projektu konkursu organizēšanā utt. Sākot ar 1907. gadu, tā izdeva «Baltijas Mākslas Gadagrāmatu» («Jahrbuch der Bilden den Kunst in den Ostseeprovinzen»). Rīgas arhitektu biedrība savu darbību turpināja līdz pat 1939. gadam, taču Latvijas Republikas laikā tā kļuva minoritāra organizācija, jo 1924. gadā latviešu arhitekti nodibināja savu — Latvijas arhitektu biedrību.

Arhitektūras stili

Romantisms un eklektisms

Kapitālistiskās attīstības perioda arhitektūrā būtiski paplašinājās arhitektonisko izteiksmes līdzekļu arsenāls. Vienu arhitektūras stilu strauji nomainīja nākamais. Nepilna gadsimta laikā cits pēc cita nāca eklektisms, jūgendstils, funkcionālisms un tā saucamais neoeklektisms jeb neoretrospektīvisms. Laiku pa laikam paralēli attīstījās arī daži citi stilistiski novirzieni un tendences. Gadsimtu mijā šajā procesā bez tam iezīmējās arī stilu sistēmas nomaīņa: tā dēvētās jauno laiku stilu sistēmas (kas aizsākās ar renesansi un beidzās ar eklektismu) vietā nāca mūsdienu arhitektūra, kuras pirmais stils bija jūgendstils. Bija, protams, arī periodi, kad līdzās pastāvēja ne tikai viena stila formāli atšķirīgi novirzieni, bet arī divi dažādi stili.

Šajā stilu evolūcijā hronoloģiski iezīmējās četri galvenie posmi: 1) 19. gs. 30-to gadu sākums—1850-tie gadi — romantisma uzplaukums un eklektisma veidošanās periods; 2) 1860-tie—1890-tie gadi — eklektisma uzplaukums, kas sakrīt ar nozīmīgākajiem pilsētbūvnieciskajiem pārveidojumiem virknē pilsētu; 3) ap 1900—1914 — jūgendstila laikmets; 4) 1920-tie—1930-tie gadi — funkcionālisma un neoeklektisma periods Latvijas Republikas laikā.

Visā šajā laikposmā Latvijas, kā arī visa Baltijas reģiona arhitektūras māksliniecišķo veidolu būtiski ietekmēja Rīga un Rīgas arhitektūras skola. Tam pamatā bija augstais Rīgas ekonomikas un vispārējais kultūras attīstības līmenis. Tas arī veicināja spilgti izteikto un samērā viegli, precīzās laika robežās klasificējamo arhitektūras stilu attīstību un to dialektisko nomainību. Raksturīgi, ka simtiem Eiropas lielajās pilsētās ēkas eklektisma stilā samērā lielā skaitā būvēja līdz pat 1. pasaules karam, taču Rīgā jau ap 1904. gadu eklektismu pilnīgi nomainīja jūgendstils, kura pirmie darinājumi arhitektūrā te parādījās tikai ap 1899. gadu. Savukārt, piemēram, Itālijā, Bulgārijā, daļēji arī Ungārijā jūgendstils uzrādīja apbrīnojamu dzīvotspēju arī 20-tajos gados, kamēr Rīgā šajā laikā sastopami tikai daži tā recidīvi. Par sava veida arhitektūras modes noteicēju 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā nereti uzskata Vīni, taču tur visā tālaika apbūvē jūgendstila celtni ir ne vairāk kā 15%, bet Rīgas centrālajā daļā — ap 40%, turklāt tas viss radies pavisam īsā — tikai 14—15 gadus ilgā laika posmā. Lielākajā daļā pārējo Latvijas pilsētu arhitektūras stilu attīstības aina nav tik skaidra. Jūtami mazāka ir jūgendstila ietekme, kas galvenokārt ir zināma provinciāla konservatīvisma sekas. Zīmīgi, ka ārpus Rīgas spilgtākie jūgendstila paraugi radās tiešā Rīgas tuvumā esošajā Jelgavā (saglabājusies tikai niecīga daļa), kā arī Liepājā un Ventspilī — ostas pilsētās, ko vairāk skāra vispārējā tālaika ekonomiskā rosība.

Interesanti piebilst, ka liepājnieki allaž centās tā vai citādi sacensties un pat pārspēt Rīgu. Piemēram, 1885. gadā — gadu pēc tam, kad Rīgas Doms bija ieguvis jaunās ērģeles, liepājnieki savā Trīsvienības baznīcā uzbūvēja vēl lielākas, kas līdz 1912. gadam bija pašas lielākās pasaulē. Savukārt pirmo elektriskā tramvaja līniju Liepājā nodeva ekspluatācijā 1899. gadā — gadu ātrāk nekā Rīgā. Liepājā relatīvi daudz ēku būvēts pēc ārzemju (galvenokārt Drēzdenes un Berlīnes) arhitektu projektiem.

Citās pilsētās daudz cēla pēc projektiem, kuru autori bija neprofesionāli arhitekti, gal-

venokārt vietējie mūrnieku un namdaru amatu meistari. Nereti viņi bija arī pilsētas valdes būvuzraudzības orgānu locekļi, tāpēc bieži vien iznāca tā, ka šie meistari paši projektēja, paši savus projektus apstiprināja un paši vadīja būvdarbus. Tā tas bija, piemēram, Ventspilī.

Virkne mazpilsētiņu tikmēr dzīvoja savu mierīgo provinces dzīvi. Tās it kā snauda starp laukiem, pakalniem un mežiem vai rāmi gozējās gleznainu ezeriņu vai upju līču krastos. Tur nonāca tikai vājas lielo centru arhitektūras stilu peripetiju atbalsis. Tomēr katrs apskatāmā laikmeta posms to sejā atstāja kādus savdabīgus vaibstus.

Jāpiebilst, ka šodien pirms 1. pasaules kara laika apbūves precīzus datējumus un ēku autorus pēc saglabājušamies arhīvu materiāliem diezgan pilnīgi var noteikt vienīgi Rīgai un daļēji arī Ventspilij. Citur projektu arhīvi gājuši bojā vai iznīcināti (piemēram, Jūrmalā 1979. gadā, Liepājā — nedaudz agrāk). Atsevišķi dokumenti par Liepājas celtnēm atrodas Liepājas Mākslas un vēstures muzejā saglabātajā arhitektu tēva un dēla Berči arhīvā.

Ievērojama nozīme Latvijas arhitektūras

95. attēls.

Talsi. 19. gs. apbūve
Vilkumuižas ezera
krastā

mantojuma pūrā ir kulta celtnēm, lauku apdzīvoto vietu un muižu centru apbūvei, taču arī šīm celtnēm noteikt precīzus datējumus un autorus ir ārkārtīgi grūti, bieži pat neiespējami dokumentāro liecību trūkuma dēļ. Visas baznīcas un muižu pilis ir augsti profesionāli arhitektūras darbi, taču tā laika celtniecības likumdošana neparedzēja nekādu lauku celtnu būvprojektu saskaņošanu, tāpēc tie arī nenonāca nekādos oficiālos arhīvos.

19. gs. pirmās puses mākslinieciskajā kultūrā uzplauka romantisms. Tas sakņojās gan angļu historismā, gan vācu iracionālisma filozofijā. Paužot neapmierinātību ar sava laika esamību, ar tās radīto vidi, ar klasicisma kanonizēto, vēsi akadēmisko mākslu, romantiķi tiecās no tās norobežoties, attālināties gan laikā, gan telpā, rast kaut ko garīgāku, dvēseliskāku, sirsnīgāku. Visbiežāk to meklēja idealizētā pagātnē. Zinātnē romantisms lielā mērā veicināja subjektīvismu, bet ētikā —

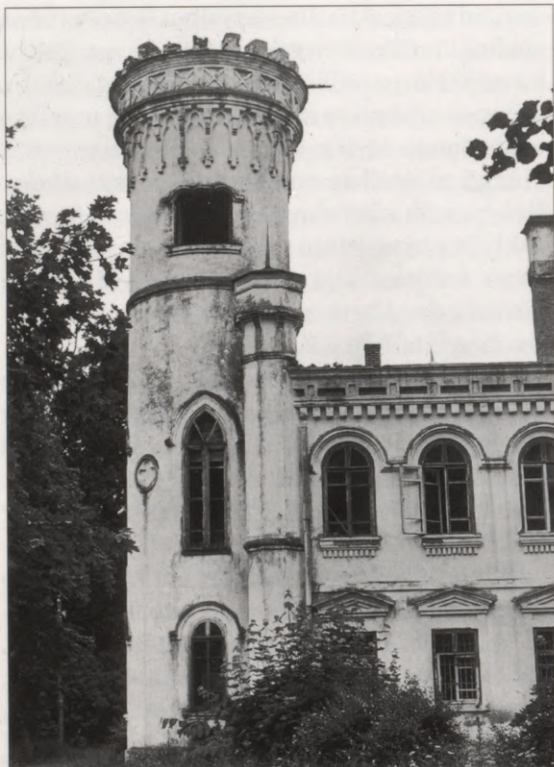
individuālas attīstības brīvību. Romantisma sludinātā mākslinieciskās daiļrades neatkarība būvmākslā parādījās kā svabada iepriekšējo laikmetu mantojuma izmantošana, noteikta atkāpšanās no oficiāli aprobētās balstīšanās vienīgi uz antikās mākslas likumsakarībām. Bet, par cik klasiskajās arhitektūras formās sakņojas visa jauno laiku stilu sistēma, tad gluži dabiska bija pievēršanās viduslaiku būvmākslai, kuras neapšaubāmi augstākā attīstības fāze bija gotika.

Vēstures mantojumā smelto visdažādāko mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu brīva interpretācija pilnībā iekļaujas eklektisma mākslinieciski stilistiskajā sistēmā, tāpēc romantisma periods būtībā uzskatāms par eklektisma stila attīstības sākumposmu.

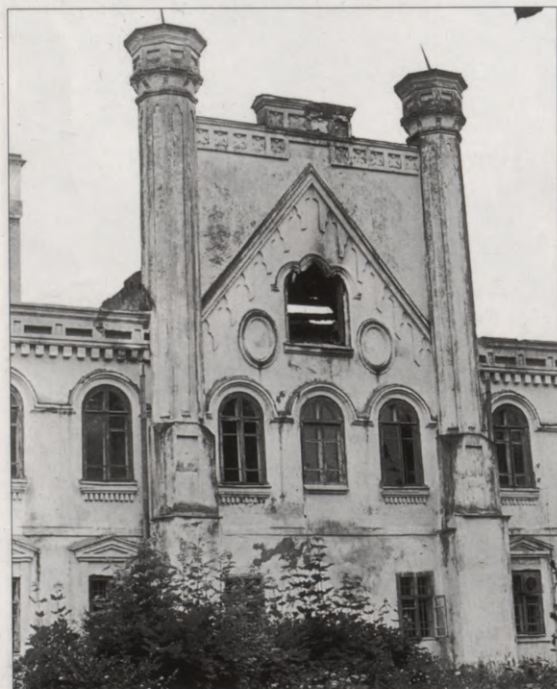
Spilgtākie šī perioda pieminekļi ir virkne neogotisko muižu piļu — Vecaucē (1839—1843, arh. F. A. Štilers), Alūksnē (ap 1860, arh. P. B. Polnaus), Biriņos (1857—1860, arh. F. Hess), Preiļos (1836; 1860—1865, arh. G. Šahts),

96. attēls.
Biriņu pils.
1857—1860.
Arhitekts F. Hess

Odzienā, Gārsenē, Cīravā (1868), Lizumā (1864) u. c. Šīs celtnes izceļas ar plastisku,

97. attēls.
Preiļu pils.
1860—1865.
Arhitekts G. Šahts

98. attēls.
Odzienas pils.
1860. gadi

ekspresīvu būvmasu kārtojumu un tikpat kā neiztrūkstošu augstu torni, kas parasti novietots asimetriski, celtnes vienā stūrī. Tā ir savdabīga romantizēta parafrāze par viduslaiku nocietināto piļu bergfrīdu tēmu, zināms simbols nostalgijai par kādreizējo zemes valdnieku visvarenību. Taču, no otras puses, šāds tornis piešķir celtnei emocionāli izteiksmīgu siluetu, kas to vienlaicīgi gan izceļ, gan iekļauj mierīgajā Latvijas lauku ainavā.

Neogotika, jau kā specifiski raksturīgs eklektisma stila paveids plaši saglabājās arī 19. gs. 70-tajos gados un vēl vēlāk — gan muižu pils, gan pilsētu ires namos, taču tad tam jau bija daudz individualizētāks, katrā vietā atšķirīgāks raksturs. Izzuda sākotnējā kompozīcijas trauksmainība, patoss, plašāk izmantoja dažādas formas elementus un detaļas, kuru izcelsme meklējama arī citos vēsturiskajos stilos. Raksturīgākās šī perioda neogotikas muižu pils ir Rūmenē (1876), Augstkalnē, Puikulē (1870-tie gadi), Vecsalienā (ap 1870), Siguldā (1878—1881), Zvārtavā (1881), Cirstu muižā Inešu pagastā (1886) u. c.

99. attēls.
Anspaku muižas kungu nams.
Preiļu rajons

Eklektisma mākslinieciskās sistēmas pamatā ir visu pagātnes stilu formu izmantošana, izvēloties tās atbilstoši pilsētbūvnieciskās vides un situācijas kontekstam, celtnes raksturam, funkcionālajai nozīmei u. c. apstākļiem. Sava loma bija, protams, arī pasūtītāja vēlmēm un individuālajai gaumei. Celtnu arhitektoniskajā apdarē izmantoja vai nu kāda atsevišķa vēsturiskā stila formas vai arī vairāku stilu formas vienlaicīgi. Pirmajā gadījumā būvmākslas darinājuma stilistiskajam raksturojumam parasti lieto dažādu neostilu apzīmējumus — neogotika, neorenesanse, neobaroks utt. Tie ir stila atsevišķi paveidi, taču eklektismam jebkurā tā formālās izpausmes veidā ir raksturīgas kopējas mākslinieciski kompozicionālas iezīmes: visu arhitektoniskās apdares elementu viennozīmība un vienmērīgs kārtojuma ritms, plastiska un arhitektoniski dekoratīva piesātinātība utt. Parasti par kompozīcijas mugurkaulu un moduli kalpo logailu ritmizēts kārtojums, tāpēc eklektisma celtnu fasādēs nereti sastopamas arī «aklas» logailas — vietās, kur to neprasa iekštelpu funkcija, bet vienīgi eksterjera kompozīcijas ritms.

Vēsturiskās formas nekad neatveidoja, mehāniski atdarinot prototipus. Tās radoši pārveidoja, stilizēja, interpretēja. Kopēšana nav māksla, bet eklektisms, tāpat kā jebkurš cits vēsturiskais stils, ir pilnvērtīgs mākslas stils ar vienīgi viņam piemītošām iezīmēm, un dažādie «neostili» bija tikai atsevišķa, nedaudz šaurāk traktēta mākslinieciskās izteiksmes iespējamība vienotā un viengabalainā sava laikmeta mākslinieciskās domāšanas sistēmā. Šis moments jāuzsver īpaši, jo tikai pašā pēdējā laikā, liekas, ir pārvarēta tradicionāli negatīvā attieksme pret eklektisma mākslinieciskās vērtības un vēsturiskās vietas novērtējumu.

Eklektisma formu semantika

*Kulta celtnes. Mācību iestādes.
Administratīvās ēkas. Muižu pils.
Teātris un muzejs*

Arhitektoniskais dekors un formas eklektismā pašas par sevi, bez tieša sakara ar

telpiski konstruktīvo struktūru izteica celtnes nozīmi, citiem vārdiem sakot, nodrošināja arhitektūras jēdzienisko jeb semantisko precizitāti. Izmantoto formu daudzveidība tāpēc nebija nejaušība vai patvarība, bet gan likumsakarīga, loģiska laikmeta diktēta nepieciešamība, jo 19. gs. nepieredzēti strauji paplašinājās ēku funkcionālās nozīmes daudzveidība. Visbiežāk atbilstoši tieši funkcijai arī izvēlējās «stilu» formas. Tās «runāja» vēsturiski asociatīvā valodā un bija labi saprotamas, pateicoties 19. gs. sabiedrības pasaulvērojuma raksturīgajam vēsturiskumam. Zīmīgi, ka arī pats stila nosaukums «eklektisms» (tas nāk no grieķu valodas un nozīmē «tāds, kas izvēlas» jeb «ir spējīgs izvēlēties») saistās ar izveles jēdzienu. 19. gs. pirmajā pusē to saprata vienīgi šādā nozīmē. Šodien 19. gs. arhitektūras stilu dažkārt dēvē arī par historismu. Tomēr šis apzīmējums šķiet nedaudz vienpusīgs, jo tā jēdzieniskais saturs uzsver vienīgi uz pagātni vērsto māksliniecisko valodu un it kā nomaskē stila oriģinālvērtību. To var skaidri ieraudzīt, mēģinot paskatīties uz 19. gs. celtnēm ar tālaika cilvēku acīm.

100. attēls.

Rīga.
Sv. Trīsvienības
baznīca
Sarkandaugavā.
1876—1878. Arhitekts
J. D. Felsko

101. attēls.

Latviešu draudzes
luterāņu baznīca
Kuldīgā. 1899.
Arhitekts
V. Neimanis

Atšķirīgu konfesiju baznīcas veidoja atšķirīgu vēsturisko stilu formās. Protestantu dievnami visbiežāk bija neogotiski. Tādas ir arhitekta J. D. Felsko celtās Anglikāņu (1857—1859), vecā Sv. Ģertrūdes (1865—1869) un Sarkandaugavas Sv. Trīsvienības (1876—1878) baznīcas Rīgā, un Piņķu Sv. Nikolaja baznīca (1874), P. M. Berči celtās Cēsaines (1875—1879) un Liepājas Sv. Annas (torni uzcēla 1872—1873, bet draudzes telpu — 1890—1893) baznīcas, Kuldīgas latviešu luterāņu baznīca (1899, arh. V. Neimanis), baznīcas Velēnā (1898), Balvos (1915), Lejasciemā (1895, arh. K. Pēkšēns, būvmeistars J. Brauns) u. c. Daudzām kopnoskaņā neogotiskām luterāņu baznīcām jūtams arī romānikas motīvu piejaukums, piemēram, Lutera (1888, arh. J. Kohs) un Pāvila (1885—1887, arh. G. un H. Hilbigi) baznīcās Rīgā, Salas baznīcā (1869—1870, arh. J. D. Felsko), Katrīnas (1866—1875), Daugavpils luterāņu

(1892—1893, arh. V. Neimanis), Ķemeru (1897, arh. H. Šēls) u. c. baznīcās. Galvenokārt izmantotas pusloka pārsedes virs ailām un romāniskas arkatūras — gan līmeniskas zem dzegām un starpjoslū veidā, gan kāpjošas zelmiņos. Veselai virknei senu baznīcu 19. gs. vai 20. gs. sākumā pārbūvēja vecos vai uzcēla jaunus torņus, piemēram, Cēsis (1853), Krimuldā (1905, arh. A. Reinbergs) u. c.

Vispārēja ievirze uz viduslaiku arhitektūras formām kulta ēku celtniecībā nebija nejauša, jo kristīgā ticība Latvijā ienāca tieši viduslaikos, arī protestantisma sākuma laikā renesanses vēsmas Latvijas būvmākslu vēl nebija skārušas. Viduslaiku baznīca bija sava veida baznīcas tēla stereotips, un vairāk vai mazāk «tīri» neogotiskas, brīžiem neoromāniskas bija arī ne viena vien katoļu baznīca — Sv. Franciska baznīca Rīgā (1889, inž. F. fon Viganovskis), katoļu baznīca Liepājā (1894—

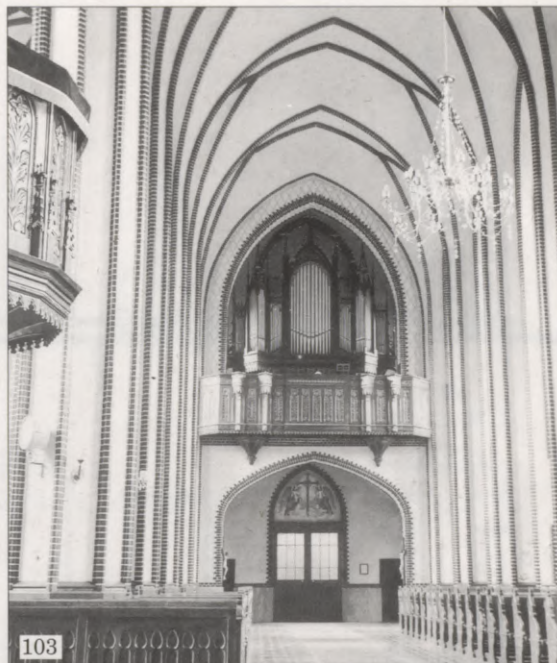
105. attēls.

Sv. Alberta baznīca
Rīgā. 1901. Arhitekti
J. Kohs, V. Bokslafs

102. attēls.
Viļakas katoļu
baznīca. 1890.
Inženieris
F. fon Viganovskis

103. attēls.
Līksnas baznīca.
1912

104. attēls.
Dvietes baznīca.
19. gs. beigas

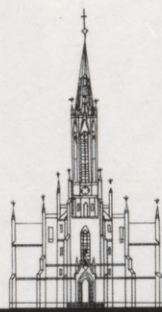
1900, arh. L. Melvils un E. Strandmanis), Sv. Jura baznīca Jelgavā (1906, arh. E. Strandmanis), Vissvētākā Jēzus sirds baznīca Rēzeknē (1888—1900), Viļakas (1890), Līksnas (1912) u. c. baznīcas. Daudz raksturīgāks katoļu baznīcām tomēr bija neobaroks (Sv. Alberta baznīca Rīgā, 1901, arh. J. Kohs un V. Bokslafs), Dvietes baznīca (19. gs. beigās) u. c., jo baroks bija kontrreformācijas laika

1

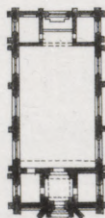
2

3

4

8

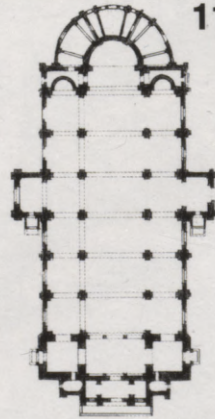
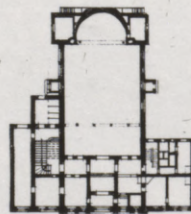
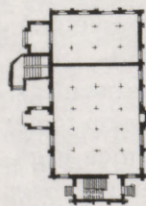
9

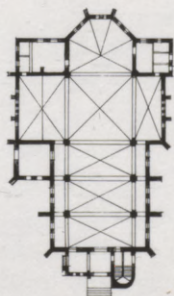
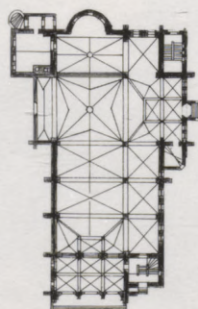
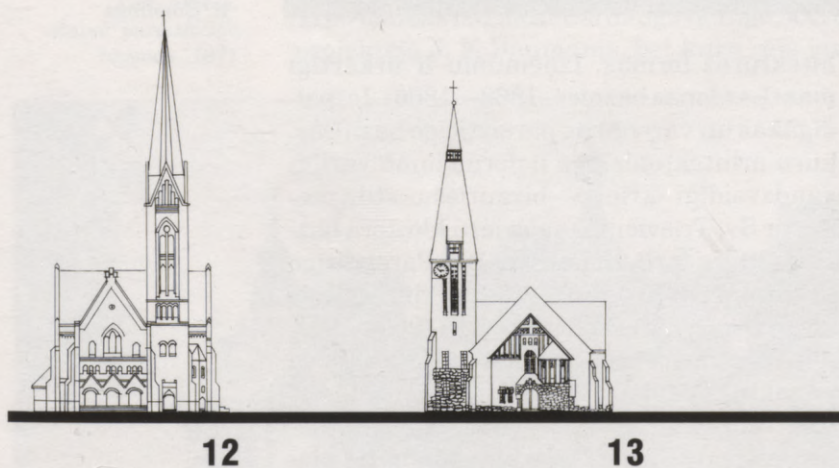
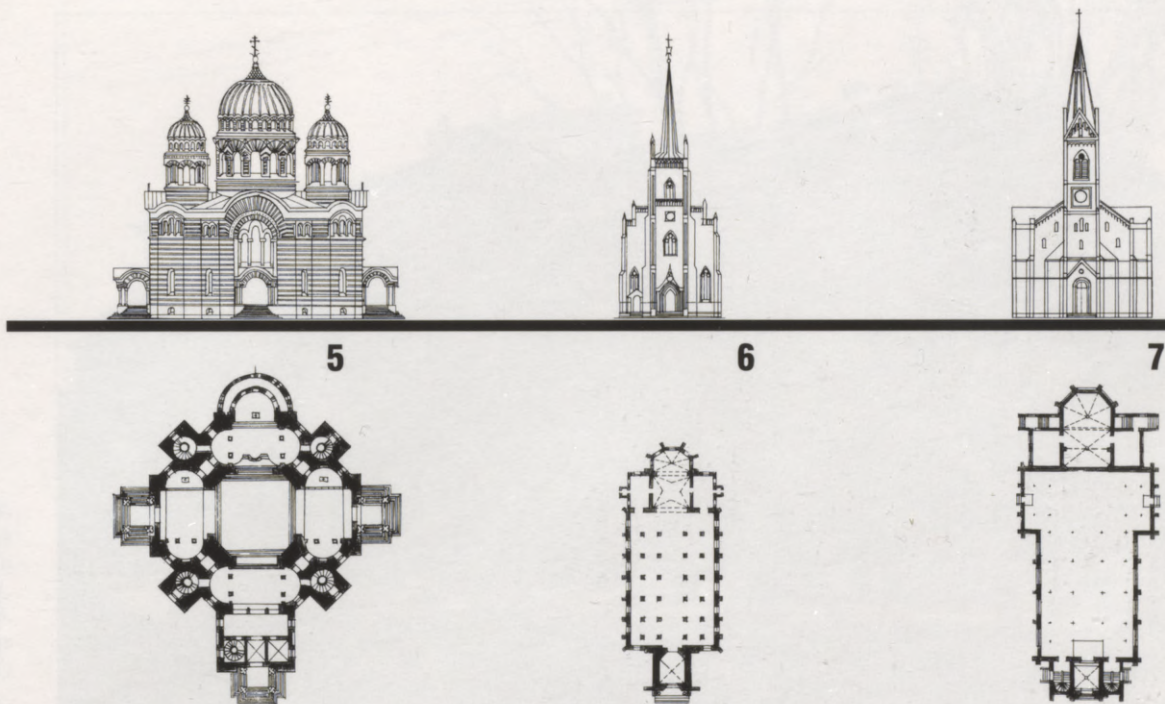

10

11

Rīgas 19. gs. 2. pusē un 20. gs. sākumā celtās baznīcas:

1. Sv. Mārtiņa baznīca. 1851. Arhitekts J. D. Felsko
 2. Anglikāņu baznīca. 1857. Arhitekts J. D. Felsko
 3. Vecā Sv. Ģertrūdes baznīca. 1865.
Arhitekts J. D. Felsko
 4. Sinagoga Gogoļa ielā. 1868—1871.
Arhitekts P. Hardenaks
 5. Pareizticīgo katedrāle. 1876—1884.
Arhitekts R. Pflūgs
 6. Sv. Pāvila baznīca. 1885—1887.
Arhitekti G. un H. Hilbigi
 7. Lutera baznīca. 1888. Arhitekts J. Kohs
 8. Sv. Franciska baznīca. 1889.
Inženieris F. fon Viganovskis
 9. Sinagoga Maskavas ielā. 1889.
Arhitekts R. Šmēlīngs
 10. Baptistu kapela. 1900. Arhitekti H. Mēlbarts,
O. Bārs
 11. Sv. Albērtas baznīca. 1901. Arhitekti J. Kohs,
V. Bokslafs
 12. Jaunā Sv. Ģertrūdes baznīca. 1900—1907.
Arhitekts V. Strihs
 13. Krusta baznīca. 1909. Arhitekti V. Bokslafs,
E. Frizendorfs
- Arhitektes I. Šablovskas rekonstrukcija

106. attēls.
Rīgas pilsētas
meiteņu ģimnāzija
K. Valdemāra ielā 2.
1881—1884.
Arhitekts
R. Šmelings

stils, turklāt Latvijas austrumu reģionos, kur katoļticīgo ir visvairāk, daudzas katoļu baznīcas ir tieši baroka laikmeta pieminekļi.

Pareizticīgo kulta celtnes gandrīz vienmēr būvētas tā sauktā «krievu—bizantiešu» stila vai arī dažādi stilizētas Krievijas 17. gs. ar-

hitektūras formās. Izņēmumu ir ārkārtīgi maz (Lazdonas baznīca, 1863—1866). Iespaidīgākās un varenākās pareizticīgo baznīcas, kuru arhitektoniskajā noformējumā variēti daudzveidīgi «krievu—bizantiešu» stila motīvi, ir Sv. Trīsvienības sieviešu klostera baznīca (19. gs., arh. K. Pēkšēns) un Pareizticīgo katedrāle (1876—1884, arh. R. Pflūgs) Rīgā, kā arī Liepājas cietokšņa baznīca (1900—1903, celta pēc Pēterburgas arhitekta V. Kosjakova projekta). Latvijas laukos un mazpilsētās, it īpaši Vidzemē, ir vesela virkne nelielu, lielākoties no plēstiem laukakmeņiem un ķieģeļiem mūrētu pareizticīgo baznīcu, kuru arhitektoniski telpiskajā kompozīcijā kupola centrālbūves tips apvienots ar Krievijas 17. gs. vai 18. gs. arhitektūrā izplatīto piramidālo torni. Tādas, piemēram, ir baznīcas Vecsalacā, Jumpravā un Kalsnavā (visas 1871—1873, arh. R. Pflūgs), Mārcienā un Bērzaunē (abas 1871—1873, arh. J. F. Baumanis), Koknesē, Liezerē, Vestienā un Biriņos (visas 1875—1878, arh. R. Pflūgs), Nītaurē un Valmierā (abas 1875—1878, arh. J. F. Baumanis) u. c. Līdzīga kompozicionāla uzbūve ir arī Sv.

107. attēls.
Sv. Trīsvienības
pareizticīgo baznīca
Pārdaugavā. 19. gs.
beigas. Arhitekta
J. F. Baumaņa
projekts

108. attēls.
Rīgas pilsētas
reālskola
K. Valdemāra ielā 1.
1876—1879.
Arhitekts
J. D. Felsko

109. attēls.
Balvu pareizticīgo
baznīca. 1871

Trīsvienības baznīcai Pārdaugavā Rīgā, kuru projektēja J. F. Baumanis, bet kuru cēla jau

pēc viņa nāves Vidzemes guberņas arhitekta V. Lunska vadībā no 1891.—1895. gadam.

Retāk sastopamas šajā laikā būvētas pareizticīgo koka baznīcas. Tāda, piemēram, ir Balvos (1871).

Mācību iestāžu ēkām parasti izvēlējās skaidras un precīzas klasiska rakstura formas, visbiežāk kārtojot tās renesanses kompozicionālā struktūrā. Renesanse bija humānisma ideālu, zinātnes un izglītības atdzimšanas laiks, ar to tad arī saistās šo ēku arhitektoniskā veidola simbolika. Kā raksturīgus piemērus var minēt Aleksandra ģimnāziju Rīgā (tagad Latvijas Mūzikas akadēmija, 1873—1875, arh. J. F. Baumanis), reālskolu Jelgavā (tagad Latvijas Lauksaimniecības Universitātes ekonomikas fakultāte, 1900, arh. A. Kīzelbašs), Ģimnāziju Liepājā (tagad Politehnikums, 1883, arh. P. M. Berči) un veselu virkni citu ēku. Savdabīgs šādā stilistikā ieturētu ēku ansamblis atrodas Rīgā, K. Valdemāra ielā, kur viena otrai pretim atrodas bijusi pilsētas reālskola (tagad 2. vidusskola, 1876—1879, arh. J. D. Felsko) un meiteņu ģimnāzija (tagad 17. vidusskola, 1881—1884, arh. R. Šmēlīngs). Abu ēku autori savā laikā

bija Rīgas pilsētas galvenie arhitekti — J. D. Felsko no 1843. g. līdz 1879. gadam, bet R. Šmēlings no 1879. līdz 1917. gadam.

Viena no ievērojamākajām eklektisma stila mācību iestāžu ēkām ir bij. Rīgas Politehniskā institūta nams Raiņa bulvārī 19. Tas celts vairākās kārtās, sākot ar 1866. gadu pēc RPI Arhitektūras fakultātes pirmā dekāna profesora G. Hilbiga projekta. Visu būvi ar spārnu gar Arhitektu ielu pabeidza 1909. gadā profesora O. Hofmaņa vadībā (1931. gadā iekšpagalmā pēc prof. E. Štālberga projekta vēl iebūvēja lielo aulu). Ēkas arhitektūra ieturēta t. s. pusloka stilā (Rundbogenstil), kas pēc pasūtītāja — Rīgas Biržas komitejas — domām bija ēkas funkcijai visatbilstošākais un viscienīgākais. «Pusloka stils» ir viens no ļoti raksturīgiem eklektisma formālajiem novirzieniem. Tajā obligāti ir pusloka arku pārsedes virs logailām, bet kopumā vienlīdz labi iespējama gan romānikas, gan renesanses, gan bizantiešu arhitektūras formu stilizācija. Nereti tas ir vairāku neostilu hibrids. Kā tāds tas parādās vēl vairāku mācību iestāžu ēku arhitektūrā — Rīgā, Raiņa bulvārī 8 (pilsētas reālgimnāzija, tagad 1. vidusskola, 1874, arh. J. D. Felsko), Kronvalda bulvārī 9 (pareizticīgo garīgais seminārs,

tagad Rīgas Medicīnas akadēmijas Anatomiķums, 1877, arh. H. Šēls), Kalpaka bulvārī 8 (pilsētas pamatskola, tagad 35. vidusskola, 1883, arh. R. Šmēlings), K. Barona ielā 71 (pilsētas elementārskola, tagad 18. vidusskola, 1883, arh. R. Šmēlings) un 99 (pareizticīgo garīgā skola, tagad Rīgas skolēnu jaunrades nams, 1880, arh. D. Ļušins) u. c. Laikabiedru skatījumā šis «stils» tika vērtēts visai atzinīgi. Kādā recenzijā 1868. gada «Rīgas almanahā» par pilsētas reālgimnāziju teikts, ka ēkas stils pilnīgi atbilst mērķim, kam celtnē domāta, tas ir mierīgs, vienkāršs un cieņīgs, bet ēkas fasādes līdz ar to ir staltas un izteiksmīgas.

Neorenesanses jēdzieniski asociatīvo simboliku, katrā gadījumā atšķirīgu, nav grūti saskatīt vēl vairāku sabiedrisko ēku arhitektūrā.

Bijušais Vidzemes bruņniecības nams Rīgā (tagad Latvijas Saeimas ēka Jēkaba ielā 11, 1863—1867, arh. R. Pflūgs, J. F. Baumanis; Jēkaba ielas fasāde izveidota 1902—1903, arh. V. Neimanis) ieturēts stilizētās Florences renesanses formās. Florence bija renesanses stila šūpulis, un 15. gs. tur valdīja aristokrātiskā Mediči dzimta. Bruņniecības namā Rīgā savas sanāksmes noturēja Vidzemes muižnieku landtāgs, kas, būdams valdošo kārtu

110. attēls.
Rīgas Politehnikums.
1866. Arhitekts
G. Hilbigis

111. attēls.
Vidzemes
bruņniecības nams
Rīgā. 1863—1867.
Arhitekti R. Pflūgs,
J. F. Baumanis

112. attēls.
Biržas nams Rīgā,
Doma laukumā 6.
1852—1855.
Arhitekts H. Bose

pārstāvības orgāns, izveidojās tieši 15. gs. 19 gs. otrajā pusē tas jau bija zaudējis savu reālo politisko varu. Tādējādi arhitektūra te bija sava veida pašapliecināšanās akts.

Savukārt Rīgas Birža Doma laukumā 6 (1852—1855, arh. H. Bose) veidota kā renesanses laikmeta Venēcijas palaco. Arī tā nav nejausība — tirgotāju un jūras braucēju republika Venēcijā allaž bijis tāds kā bagātības simbols, un tieši to arī vajadzēja paust celtnei, kas bija domāta valūtas operācijām, kā arī Biržas komitejas — lieltirgotāju un rūpnieku apvienības izpildorgāna — darījumu vajadzībām. Arhitekts, Pēterburgas profesors H. Bose, strādājot pie projekta, sīki un detalizēti izzīmēja veselus 5 Biržas fasāžu variantus, taču «stils» visos bija viens un tas pats.

No 1853.—1859. gadam Rīgā uzcēla jaunu Lielās (Tirgotāju jeb Sv. Māras) ģildes ēku

(Amatu ielā 6) — pēc Pēterburgas profesora K. Beines projekta Rīgas arhitekta akadēmiķa H. Šēla vadībā. Kā jau teikts, ēkas apjomā organiski iekļāva senāko, 14. gs. veidoto ģildes zāli — Minsteres istabu līdz ar t. s. Līgavas kambari. No ārpuses ēka atgādina Anglijas nocietināto gotisko piļu arhitektūru. Kopš 13. gs. Anglijā šādas pilis drīkstēja celt tikai ar īpašu karaļa atļauju. Tādējādi izvēlētajai formai nepārprotami vajadzēja simbolizēt ģildes — šī tipiskā viduslaiku iestādījuma — seno izcelsmi, varenību, nesatricināmību, ilgmūžību. Iepretim Lielajai ģildei analogās gotiskās formās 1864.—1866. gados pēc J. D. Felsko projekta uzcēla Mazās (Amatnieku jeb Sv. Jāņa) ģildes ēku (Amatu ielā 3/5). Abas ēkas ar savu savstarpēji harmonisko arhitektūru veido krāšņu mikroansambli Vecrīgā. Sava nozīme te bija arī vides kontekstam — gotika kā viduslaiku

113. attēls.
Birzas komitejas
komercskola Rīgā
(tagad Valsts
Mākslas akadēmija).
1902—1905.
Arhitekts V. Bokslafs

arhitektūras stils vislabāk piestāvēja viduslaiku pilsētas ainavai.

Gotisko formu izvēle ar skaidri izteiktu idejisko zemtekstu noteica arī Birzas komitejas komercskolas (tagad Valsts Mākslas akadēmija Rīgā, Kalpaka bulvārī 13, 1902—1905, arh. V. Bokslafs) arhitektonisko veidolu. Šī ēka ir viena no daudzajām (kopskaitā 14) mācību iestādēm Rīgas bulvāru loka rajonā, bet mākslinieciski emocionālā izteismīguma ziņā varbūt pati efektīgākā. Ēkas «ķieģeļu gotikas» arhitektoniskais ietērps radās pēc pasūtītāja — Birzas komitejas — kultūrtrēģeriski ambiciozā pieprasījuma: tam vajadzēja atspoguļot skolas isteni vācisko garu.

Acīmredzot tas bija arī viens no iemesliem, kāpēc neogotika ir tik izplatīta un bija tik noturīga lauku muižu arhitektūrā: pagātnes atribūtika radīja zināmu šķietamību par jau aizgājušo ideālu klātbūtni. Neogotiskas ir gandrīz 40% no visām 19. gs. uzceltajām vai pārbūvē-

tajām Latvijas lauku muižu pilīm un kungu mājām. Visumā neogotiska noskaņa ir arī vienai no formu dinamikas un mākslinieciskās izteiksmes ziņā efektīgākajām 20. gs. sākumā celtajām muižu pilīm — sarkanajā ķieģeļu veidotajai Jaunmoku pilij (1901, arh. V. Bokslafs).

Ar neogotiku dažkārt visfantastiskākajā veidā sajaucas no citiem vēsturiskajiem stilēm patapināti motīvi, elementi un detaļas. Vienā no spilgtākajiem šādas arhitektūras piemēriem — Stāmerienes pilī (celta 19. gs., atjaunota pēc 1905. gada) gleznainā formu spēlē savijas romānika, gotika, renesanse un baroks, kopā ar eklektisma oriģinālpaņēmiem un detaļām radot komplicētu, bet viengabalainu, dinamiski līdzsvarotu mākslas tēlu, kurā atspoguļojas idealizēts priekšstats par pils iemītnieku pārticīgi bezrūpīgu un labklājīgu dzīvesveidu. Interjeru apdarē izmantotas arī klasicisma formas.

115. attēls.
Rīgas pilsētas teātris
(tagad Nacionālā
opera). 1860.
Arhitekts
L. Bonštets

116. attēls.
Nacionālā opera.
Atjaunošanas
projekts.
Šķersgriezums.
1887. Arhitekts
R. Šmēlīngs

114. attēls.
Gaujienas pils. 1860

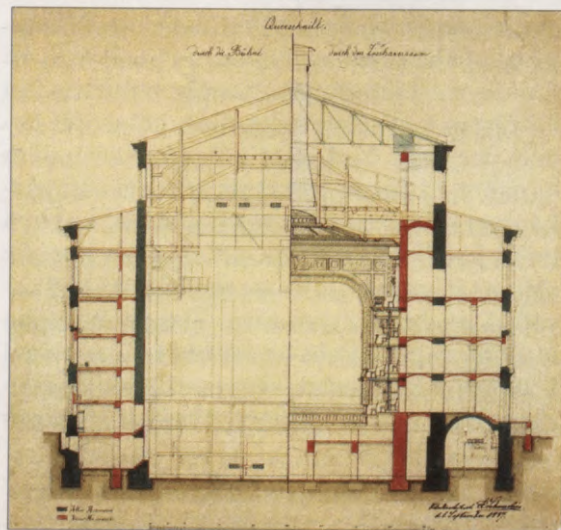
Muižu arhitektūrā nereti jaušams zināms konservatīvisms, it kā radošās domas inerce iepriekšējā stila gultnē. Ar to izskaidrojams arī fakts, ka vēl 19. gs. vidū un otrajā pusē

parādījās gandrīz precīzā klasicisma formu garā veidotas celtnes — muižu pils Gaujienā (ap 1860), Zentenē (ap 1850), Nogalē (1874, arh. T. Zeilers) u. c.

Monumentālās klasicisma kompozīcijas, it īpaši ar akcentētu, simetrisku centrālo portīku vienmēr rada zināmas asociācijas ar antīku templi.

19. gs. vidū šādas formas bija sava veida stereotips teātru arhitektūrā. Te tām bija izteikti semantiska nozīme: teātris, tāpat kā muzejs, ir mākslas templis. Kā tāds arī ir veidots Rīgas pilsētas (vācu) teātris (tagad Nacionālā opera Aspazijas bulvārī 3), kuru uzcēla no 1860.—1862. gadam pēc Pēterburgas profesora L. Bonšteta projekta. 1882. gadā ēka pilnīgi izdega ugunsgrēkā, un to atjaunoja 1885.—1887. gados pēc R. Šmēlinga projekta, pilnīgi saglabājot ārējo arhitektonisko veidolu un detaļas (no jauna parādījās vienīgi apsīdas veidā piebūvētā aizskatuves daļa, kā arī mašīnmāja kanālmalā, kas faktiski bija Rīgā pirmā elektrostacija), bet skatītāju zāle tad ieguva savu pašreizējo izskatu ar tēlnieka A. Folca darināto skulpturāli plastisko dekoru. Teātra mākslas tēmu tieši pauž arī ēkas ārējie skulpturālie rotājumi: virs frontona «drāmas ģēnijs» savalda mežonīgo fantāziju—panteru, bet virs galvenās dzegas divi sieviešu tēli ar liru starp tiem simbolizē traģēdiju un komēdiju. Šīs skulptūras

117. attēls.
Pilsētas mākslas
muzejs. 1905.
Arhitekts
V. Neimanis

pēc L. Bonšteta skicēm veidotas un atlietas cinkā Berlīnē (pirmo darinājis tēlnieks H. Vītigs, otro — H. Hāgens).

Monumentāls četrkolonnu portīks dominē Pilsētas mākslas muzeja (K. Valdemāra ielā 10a, 1903—1905, arh. V. Neimanis) ēkas arhitektoniskajā veidolā. Antīkie tēli frontona skulpturālajā grupā (tēlnieks A. Folcs) atspoguļo tēlotājas mākslas tēmu. Majestātiski cēlā, kopnoskaņā barokālā ēka savai funkcijai atbilstošu emocionālo fonu rada jau no pirmā acu uzmetiena, nerunājot jau nemaz par brīdi, kad, pacēlušies pa varenajām kāpnēm, atveram efektīgās ārdurvis un pārkāpjam sliekšni. Interesanti piebilst, ka savā laikā kritikā izskanēja arī citādas domas: «Mums jākaunas no mūsu muzeja ēkas, šī neveiklā un rupjā ihtiozaura. Visa muzeja ēka ir viena rupja kļūda un kā tāda nepelna arī kritikas.»* Ēkas arhitektūras stilistiku V. Neimanis apzināti un pilnīgi pamatoti izvēlējās

uzsvērti kontrastējošu ar tajā pat laikā kaimiņos ceļamo Biržas komitejas komercskolas namu — pilsētvides mākslinieciski kompozicionālo apsvērumu dēļ. Arī konteksts var būt balstīts uz kontrasta principa.

Eklektisma mākslinieciskās sistēmas raksturīgākās īpatnības

Vides konteksts. Racionālisma ideju atspoguļojums. «Ķieģeļu stils». «Orderu eklektisms» pilsētu un lauku apbūvē. Pilsētu koka ēkas. Eklektisma stila noriets

Eklektisma arhitektūrā izvēlētā izteiksmes līdzekļu semantika bija tikpat svarīga kā vides konteksts. Formu izvēlē dažkārt noteicošais bija tieši pēdējais. Zināmā mērā tas attiecas arī uz Rīgas otro (krievu) teātri (tagad Nacionālo teātri Kronvalda bulvārī 2, 1900—1902, arh. A. Reinbergs). Ēkas apjoms izskatās nedaudz smagnēji barokāls, taču autora iecere bija fasāžu arhitektoniskajā

* *Madernieks J.* Recenzija par Baltijas mākslas gadagrāmatu // Dzimtenes Vēstnesis. 1909. 14. februāri.

apdarē akcentēt Rīgas 18. gs. beigu klasicisma dekoratīvos elementus — tādus pašus, kādus savu celtnu fasādēs veidoja ievērojams klasicisma meistars K. Hāberlands. Celtnes arhitektoniskajā apdarē tie savīti plastiski bagātā kompozīcijā kopā ar A. Folca darinātajām skulptūrām un skulpturāliem cīļņiem.

Var minēt veselu virkni eklektisma apbūves piemēru, kas atspoguļo tālaika arhitektu apzinātu tieksmi pēc ansambļa pilsētāinavā, prasmi «iesēdināt» konkrētu celtni vides kontekstā. Tāds bija arī bijušais Rīgas Rātslaukuma ansamblis.

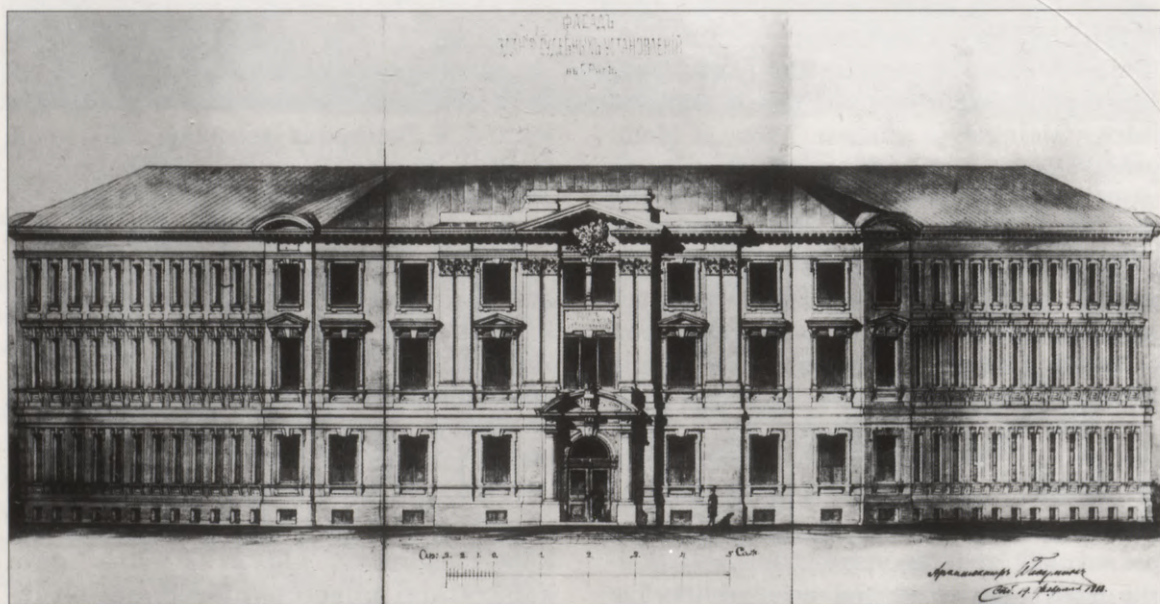
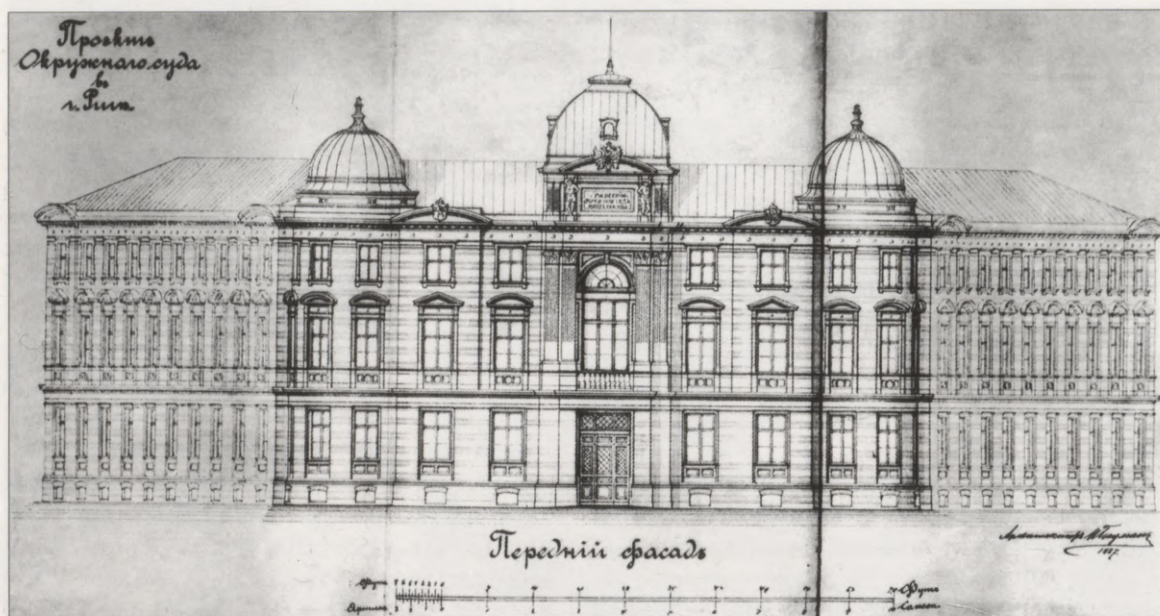
Rātslaukums savu galīgo veidolu ieguva 1891. gadā, kad pēc arhitekta K. Felsko projekta kapitāli pārbūvēja Melngalvju namam blakus stāvošo, tirgonim E. Šmitam piederošo ēku (tautā to sauca par Švāba namu — pēc firmas, kura nomāja un izmantoja šo ēku, nosaukuma). Vecajai, vienkāršajai divstāvu ēcīnai izveidoja augstu, plastiski bagātu, pret laukumu pavērstu zelmini, kura siluets bija līdzīgs Melngalvju namam. Taču, ja Melngalvju nama zelminis bija unikāla daudzu gadsimtu vēsturisko uzslāņojumu sintēze, tad Švāba nams bija īsti tipisks eklektisma darinājums. Tā zelminī mijkārtojās stilizēti antīkās arhitektūras un itāļu renesanses motīvi ar uzsvērtām horizontālām dzegām un to fragmentiem. Tikai dažas detaļas bija līdzīgas Melngalvju namam.

Acīmredzot tikai ar vispārpieņemto tradicionāli negatīvo attieksmi pret eklektisma arhitektūru izskaidrojams ievērojamā Latvijas arhitektūras vēstures pētnieka P. Kampes savulaik izteiktais apgalvojums, ka K. Felsko uzbūvētais nams ir pretencioza celtnē, kas it kā vājina Melngalvju nama māksliniecisko izteiksmi.* Patiesībā Švāba nams jūtami bagātināja laukuma telpisko plastiku, kļuva par neatņemamu ansambļa sastāvdaļu un pat izcēla vēsturiski un mākslinieciski vērtīgas Melngalvju nama fasādes motīvus. Zīmīgi, ka gandrīz visos saglabājušajos fotouzņēmumos

Melngalvju nams fiksēts kopā ar Švāba namu. Bez tā atjaunošanas nav iedomājama, kaut arī pēckara laikā neatgriezeniski deformētā (RTU korpuss Kaļķu ielā 1a, Latviešu strēlnieku muzeja apjoms u. c. celtnes), tomēr joprojām daļēji iespējamā Rātslaukuma ansambļa atjaunošana.

Ar augstu profesionalitāti pilsētbūvniecisko, apbūves telpiski kompozicionālo jau tājumu risināšanā izceļas pirmā akadēmiski izglītotā latviešu arhitekta J. F. Baumaņa daiļrade. Tieši viņa celtnes nosaka Rīgas bulvāru ansambļa māksliniecisko veidolu. J. D. Felsko tam radīja mugurkaulu, J. F. Baumanis — seju. Bulvāros viņš uzcēlis desmitiem dzīvojamēku krietni vairāk nekā jebkurš cits arhitekts; Aleksandra un Lomonosova ģimnāzijas (1868—1871, pārbūvēta 1938 pēc arh. I. Blankenburga projekta, tagad LU skaitļošanas centrs Raiņa bulvārī 29), cirku (1887) u. c. ēkas. Īpaši nozīmīgs ir Apgabaltiesas (tagad Latvijas Augstākā tiesa Brīvības bulvārī 34) nams. Tam pirmo projektu J. F. Baumanis izstrādāja 1887. gadā, iecerot vienmērīgi ritmizētu fasāžu kompozīciju ar vairākiem kupoliem vainagojumā. Saskaņojot projektu Pēterburgas Iekšlietu ministrijā, tur pieprasīja izmainīt fasādes arhitektūru un novākt «neīstos» kupolus, kas it kā nepiešķirot ēkai īpašu savdabību un radot liekus izdevumus. Nākamajā gadā pārstrādātu Baumaņa projektu, kurā ēka bija ar neitrālu siluetu un barokāla rakstura lielā ordera pilastru kārtojumu fasādēs, apstiprināja bez iebildumiem. Ēku uzcēla pēc šī projekta, taču J. F. Baumanis prata panākt arī kupolu realizāciju. Līdz ar to celtnē ieguva konkrētajai pilsētbūvnieciskajai situācijai — vietā, kas uztverama jau iztālēm un atrodas netālu no toreiz nesen uzceltās, kupoliem vainagotās Katedrāles — nepieciešamo siluetu un māksliniecisko veidolu. Par Baumaņa veikumu jau laikabiedri rakstīja, ka ēka ir «dailes ziņā diezgan krāšņa», ka «tiklab darbs, kā materiāls ir viscaur solīds un krietns», bet vieta, kur «tiesas nams paceļas, ir nolūkam piederīga — gandrīz pašas Rīgas centrā, kur saderas un satek

* Latviešu konversācijas vārdnīca. 13. sēj., Rīga. 1935. 26535. sleja.

118., 119. attēli.
Apgabaltiesas nams
Rīgā. Arhitekta
J. F. Baumaņa
projekti.
Augšā — 1887. gads.
Apakšā — 1888. gads

pilsētas plašākās un satiksmes ziņā svarīgākās ielas».*

Ne tikai Rīgā, bet arī citās Latvijas pilsētās ir desmitiem sabiedrisko un dzīvojamo ēku, kas liecina par eklektisma laikmeta apbūves mākslinieciskajām un pilsētībūvnieciskajām veik-

smēm, kuras arī nosaka visumā vēl mūsdienās saglabājušos šo pilsētu centru sejas raksturīgos vaibstus. Pozitīvs moments bija tas apstākļis, ka pirmoreiz tika kritiski izvērtēta vēsturisko stilu formālo izteiksmes līdzekļu valodas informatīvi emocionālā iedarbe, to mērķtiecīgi izmantojot gan atsevišķu celtņu, gan veselu celtņu grupu arhitektoniski formālās hierarhijas akcentēšanai un nostiprināšanai.

* P. Kl. Jaunais Rīgas apriņķa tiesas nams // Baltijas Vēstnesis. 1889. 13. jūlija.

Eklektisma stilistisko daudzveidību bez jau minētajiem apstākļiem veicināja arī citi, tai skaitā 19. gs. raksturīgais sabiedrības historizētais pasaulvērojums. Turklāt pievērsšanās pagātnes formām zināmā mērā atbilda racionālai domai: kāpēc izgudrot ko jaunu, ja var ņemt no kultūras mantojuma jau kaut ko gatavu un to pielairot jaunlaiku vajadzībām. Taču racionālisms izpaudās arī citādā formā.

Racionālisms (no latīņu vārda *rationalis* — saprātīgs) ir jēdziens, ar kuru arhitektūrā visbiežāk saista konkrētus strāvojumus 20. gadsimta 20-tajos gados un arī vēlāk, taču plašākā izpratnē tas nozīmē celtnes funkcijas, telpiskās struktūras, būvkonstrukcijas un materiālu noteiktu saistību ar tās māksliniecisko veidolu. Parasti to saprot kā tiešu savstarpējo atbilstību. Tā var būt arī iluzora. Eklektismā tā ir asociatīva.

19. gs. parādījās dažādas «racionālistiskas» teorijas par utilitāri lietderīgā un mākslinieciskā vienību, par ēkas telpiskā izveidojuma atbilstību mākslinieciskajam tēlam, par racionāli tehnisku arhitektūru, kurā galvenā nozīme būtu izmantotajam būvmateriālam un tā «pasniegšanas» veidam (G. Zempera, Dž. Raskina, A. Krasovska u. c. darbi). Eklektisma stila ietvaros šīs idejas realizācija zināmā mērā atspoguļojas ļoti savdabīgā, bet raksturīgā stilistiskajā manierē — t. s. ķieģeļu stilā. Mākslas stilu kopumā, protams, nevar radīt un tas nekad arī nav ticis radīts ar būvmateriālu, tai skaitā ķieģeli, taču «ķieģeļu stilā» galvenā formālā pazīme ir figurāls ķieģeļu mūris.

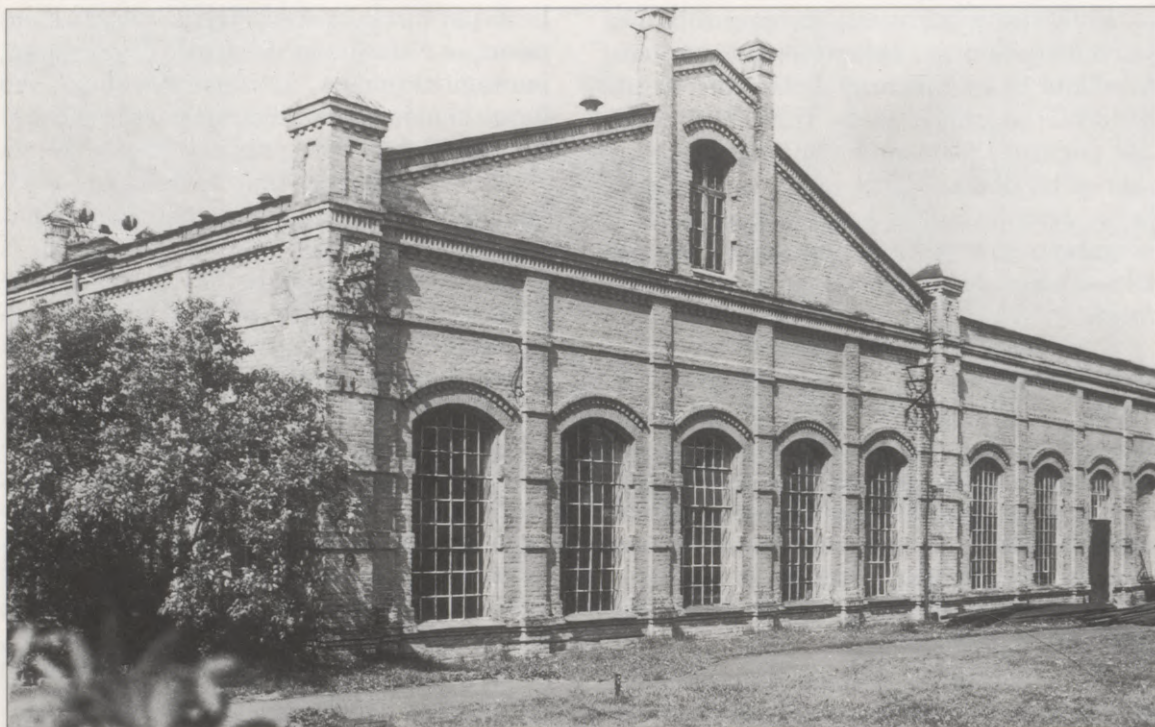
Pie «ķieģeļu stila» var pieskaitīt daudzas neogotiskas muižu pilis, baznīcas, mācību iestāžu ēkas. Bieži vien neogotika ķieģeļu izpildījumā parādījās arī gluži utilitāra rakstura ēku arhitektūrā (bijusī ūdensvada sūkņu stacijas mašīnu māja Rīgā, Maskavas ielā 194, 1896, arh. K. Felsko). Nereti «ķieģeļu stila» celtnes pilnīgi iekļaujas «pusloka stila» ietvaros, taču eklektismā radās savs specifisks «ķieģeļu stila» variants bez tiešām formu analogijām vēsturē. Rīgas Politehniskā institūta asistents arhitekts T. Tifs pub-

licēja pat vairākus «ķieģeļu stila» fasāžu kompozīcijas risinājuma un detaļu izveidojuma paraugu krājumus.* Līdzīgus māksliniecisko formu zīmējumu paraugkrājumus ap gadsimtu miju visā pasaulē publicēja masveidā, un arhitekti savā radošajā darbībā tos plaši izmantoja. Jāuzsver, ka «ķieģeļu stila», tāpat kā eklektisma vispār, stilu veidojošais faktors ir forma, nevis materiāls. Materiāls, kaut arī iespaido atsevišķu formu un pat visa arhitektūras darinājuma vizuālo raksturu, ir tikai līdzeklis formas realizācijai.

Sevišķi plaši «ķieģeļu stils» izplatījās fabriku, rūpnīcu un noliktavu arhitektūrā. Daudzas no šīm celtnēm ir skarbi ikdienišķas, vienkāršas, pat askētiskas, taču vienmēr rūpīgi nostrādātas, nevainojami precīzas izpildījumā. Tomēr arī starp tām netrūkst īstu ornamentālās plastikas šedevru — kaut vai daži no t. s. sarkanajiem spīķeriem Rīgā. Spīķera Krasta ielā 5/7 (1882, arh. R. Šmēlings) fasādes tonāli atšķirīgu ķieģeļu joslu mijkrājums kopā ar varenu arkatūras motīvu rada pārsteidzoši bagātu dekoratīvo formu spēli. Gluži kā dzīvas, arhitekta radošā garīguma apdvestas šķiet līdzīgiem paņēmieniem veidotās spīķera Maskavas ielā 6 (1880, arh. R. Pflūgs) sienas, bet Maskavas ielā 12 stilizēti, aplikatīva rakstura orderu elementi, ģeometriski ornamentālie ciļņi, pakāpienveida «aklās» arkas, figurālas dzegas (viss tas veidots tikai ķieģeļu mūrī) šķiet tikpat kā mūsdienu postmodernisma veidojumi, tikai daudz delikātāki, izsmalcinātāki, pavisam citā detaļu kultūras limenī. Mākslinieciskā izteiksmīguma ziņā neatpaliek arī citi šo arhitektu, kā arī J. F. Baumaņa un F. Hesa būvētie spīķeri.

Veselu virkni visdažādāko funkciju ēku «ķieģeļu stilā» pagājušā gadsimta pēdējās desmitgadēs uzcēla Liepājā pēc P. M. Berči projektiem. Šādā manierē viņš veidojis gandrīz visas vecās Liepājas fabrikas un noliktavas, pilsētas skolu (tagad 9. astoņgadīgā skola Raiņa ielā 5), pilsētas slimnīcu (1886—1887), bijušo miertiesnešu plēnuma ēku (Re-

* Тиф Ф. Фасады кирпичной архитектуры для фабричных зданий. Рига. 1910. 25 табли.

120. attēls.
Baltezersa sūkņu
stacijas mašīnu māja.
1903. gads

publikas ielā 14), daudzas dzīvojamās ēkas u. c. celtnes. Bieži vien no pirmā acu uzmetiena šķiet, ka šo no sarkaniem ķieģeļiem celto ēku fasādēs nav nekādas «arhitektūras», nekādu detaļu. Taču gandrīz neiztrūkstošas ir veltniša formas logailu apmales, nereti arī no fasonķieģeļiem veidotas figurālas dzegas un starpjostas. Ar minimāliem līdzekļiem arhitekts demonstrē nevainojamu profesionalitāti. Būvdarbus lielākajai daļai no šīm ēkām izpildīja uzņēmējs V. Rīge, kuram Aizputē piederēja arī ķieģeļnīca. Arī viens no V. Rīgem pašam piederošajiem namiem K. Valdemāra ielā 16, kas pēc P. M. Berči projekta celts 1874. gadā, ir skaists «ķieģeļu stila» paraugs, kurā atsevišķas apdares detaļas — starpdzegas, balkonu konsoles un filigrānās logailu apmales, veidotas cementa javas lēmumā.

Viena no izteiksmīgākajām «ķieģeļu stila» dzīvojamākām Liepājā ir Berči ģimenei piederošais īres nams Peldu ielā 44. Šo neogotiskā rakstura celtni ar efektīgiem pakāpienveida zelmiņiem uzcēla 1902. gadā pēc arhitekta M. Berči (jaunākā) projekta. Fasāžu

arhitektoniskajā noformējumā te ievītas arī glazētas keramikas detaļas un cementa javā veidotas josliņas.

121. attēls.
V. Rīges nami
Liepājā,
K. Valdemāra ielā 14
un 16. 1874—1880.
Arhitekts
P. M. Berči

122. attēls.
V. Rīges nams
Liepājā, Peldu
ielā 44. 1902.
Arhitekts M. Berči

Kvalitatīvs ķieģeļu mūris, gan gluds, gan figurāls, kopā ar citos materiālos, visbiežāk

betona lējumā darinātām arhitektoniskām un ornamentālām detaļām un skulpturāliem veidojumiem deva praktiski neierobežotas mākslinieciskās izteiksmes iespējas. Raksturīgs šādas arhitektūras piemērs ir viens no ievērojamākajiem rūpniecības arhitektūras pieminekļiem Latvijā — bijušās krievu elektrotehniskās sabiedrības «Union» fabrikas (tagad a/s VEF Rīgā, Brīvības ielā 214, 1899, arh. H. Šēls) galvenā montāžas halle. Tās galveno fasādi, kuras greznajā, plastiski bagātajā noformējumā apspēlēti dažādu vēsturisko stilu motīvi, rotā Prometeja — gaismas nesēja — skulptūra, kas nepārprotami simbolizē arī ražošanas profilu šajā celtnē.

«Ķieģeļu stils» ir plaši izplatīts un diezgan raksturīgs daudzu Latvijas lauku apdzīvoto vietu, ciematu un pilsētu arhitektūrā. Tajā veidotas daudzas — ap 12% no visām 19. gs. celtajām lauku muižu ēkām, virkne pagastnamu, biedrību ēku, lauku skolu (piem., Grīvaišos, celta 1881), tas sastopams gan Limbažos, gan Kuldīgā, gan Cēsīs, gan Jēkabpilī, Daugavpilī, Rēzeknē, Līvānos, gan arī Bēnē,

123. attēls.
Dzīvojamā ēka
Daugavpilī, Saules
ielā 1/3

Aucē, Valdemārpilī un vēl daudz kur citur. Ventspilī šajā «stilā» pēc Kurzemes guberņas inženiera izstrādāta projekta 1907. gadā uzcelta sieviešu ģimnāzija (tagad 1. vidusskola Kuldīgas ielā 1). Mazpilsētās «ķieģeļu stilā» visbiežāk sastopamas divstāvu, retāk viena vai trīsstāvu dzīvojamēkas. Ar mūrī izveidoto arhitektonisko formu izteiksmību izceļas ēkas Jēkabpilī, Brīvības ielā 180 un 182, Padomju ielā 3, 21 un 22 un citas. Turpat Krustpils pusē, Rīgas ielā tādu ir savs krietns ducis, bet katrai ir savs atšķirīgs ķieģeļu salikuma raksts un detaļu izveidojums.

Savā formu plastikas bagātībā žilbinošs «ķieģeļu stila» paraugs ir ēkas Daugavpilī, Saules ielā 1/3 un Institūta ielā 1/3. Kā tik visa nav šo ēku fasādēs — dažādas taisnas un liektas dzegas un starpdzegas, reljefi apļi un taisnstūri, arkas, konsoles, sandriki, zelmiņi, pat kolonnas ar bāzēm un toskāniskiem kapiteļiem, un viss tas izveidots vienīgi ķieģeļu mūrējumā! Jāpiebilst, ka eklektisma laikmeta apbūvei Daugavpilī kopumā ir no citām Latvijas pilsētām atšķirīga nokrāsa, tā ir tuvāka tālaika Krievijas arhitektūrai ar īpaši sasīcinātu un pārblīvētu plastisko dekoru, kura varbūt sakņojas t. s. Nariškina baroka formu izjūtā.

Rīgā «ķieģeļu stils» sastopams galvenokārt

tikai fabriku, kā arī atsevišķu «kroņa būvju» — kazarmju, skolu, slimnīcu arhitektūrā. Gandrīz visas no tām celtas pēc pilsētas galvenā arhitekta R. Šmēlinga projektiem. Starp šīm celtnēm ar savu formu plastiku, izkoptajām detaļām un siluetu izceļas pilsētas slimnīcas pārvaldes ēka Bruņinieku ielā 5 (1905), kas izteiksmīgi noslēdz Skolas ielas vizuālo perspektīvi.

Ar R. Šmēlinga stilistiku zināmā mērā sasaucas arī ēkas Strenču psihiatriskās slimnīcas kompleksā, kas veidots 1904.—1908. gados pēc arh. A. Reinberga projekta.

19. gs. faktiski pilnīgi jauns ēku tips bez tiešas analogijas vēsturē bija daudzdzīvokļu īres nams, kas kļuva par galveno pilsētu apbūves elementu. Kā tādām tam trūka skaidras un viennozīmīgas arhitektonisko formu simbolikas. Tāpēc tieši īres nama arhitektūrā visuzskatāmāk parādījās eklektisma oriģinālie formveides paņēmieni — kompozīcijas visu elementu vienmērīgais ritms, viennozīmīgums, viendabīgums, piesātinājums. Arhitektoniskais dekors, neatkarīgi no tā, no kāda stila tas cēlies, parasti blīvi aizpilda visu sienas plakni starp logailām. Taču īres namu arhitektoniskajā apdarē daudz biežāk nekā citus elementus izmantoja visdažādākās formas (trīsstūra, segmenta vai

124. attēls.
Rīgas pilsētas
1. slimnīcas
pārvaldes ēka
Bruņinieku ielā 5.
Fasādes projekts.
1905. Arhitekts
R. Šmēlings

125. attēls.
Strenču psihiatriskās
slimnīcas katlumāja
ar skursteni-
ūdenstorni.
1904—1908.
Arhitekts
A. Reinbergs

dzegas fragmenta) sandrikus, starpdzegas, rustikas imitāciju, kā arī atsevišķus orderu elementus — visu to, kas visbiežāk sastopams jauno laiku stilu sistēmā, kura sakņojās antikajā orderu arhitektūrā. Savukārt kopējā kompozīcija parasti bija tuva itāļu renesanses tektonikai un mākslinieciskajai izjūtai. Tāpēc šo, visizplatītāko eklektisma formālo paveidu nosacīti var dēvēt par «orderu eklektismu».

19. gs. arhitektūras problemātikā diezgan redzamu vietu ieņēma nacionālā stila jautājums. Maskavā, Pēterburgā u. c. Krievijas pilsētās uzplauka eklektiskais «krievu stils»,

Vācijā par nacionālu uzskatīja neorenesansi. Latvijā 19. gs. otrajā pusē sabiedriski politiskajā dzīvē iezīmējās Baltijas vāciešu cīņa ar Krievijas patvaldību par savu seno privilēģiju saglabāšanu. Visās dzīves sfērās sevi sāka pieteikt arī latviešu nacionālā buržuāzija. Tas viss, kā arī straujā sabiedrības noslāņošanās un daudznacionālais iedzīvotāju sastāvs, it īpaši Rīgā, kavēja veidoties kādai vienotai dominējošai būvmākslas stilistikajai ievirzei ar izteikti reģionālām iezīmēm. Tāpēc nav nejaušība, ka, teiksim, Merķeļa iela, Raiņa bulvāris, Aspazijas bulvāris un citas ielas Rīgas bulvāru ansambli, kas ar tipiskiem «orderu eklektisma» īres namiem apbūvētas 1870-tajos—1880-tajos gados, izskatās gandrīz tāpat kā veseli šajā laikā apbūvētie rajoni Vīnē, Berlīnē vai citā Eiropas lielpilsētā. Rīgas eklektismam vispār un it īpaši «orderu eklektismam», kas jūtami iespaidoja arī pārējo Latvijas pilsētu un pat lauku centru apbūvi, bija vispāreuropisks, samērā neitrāls, zināmā mērā pat racionālistisks raksturs.

Līdzīgi tam, kā eklektisma arhitektūrā vērojama apdares plastiskā piesātinājuma pieaugums, notika arī apbūves sablīvēšanās, jūtama tieksme padarīt ielas telpu zināmā mērā līdzīgu interjeram, tuvināt to idilliskajai mājokļu iekštelpu atmosfērai, panākt vides nepārtrauktību. Uz to arī balstās ansambļa veidošanas principi eklektismā — atšķirībā no iepriekšējā, klasicisma stila, kurā ansambli noteica savstarpēji izolētu elementu kompozicionālā saistība. Par normu kļuva slēgtā, perimetrālā kvartālu apbūve. Izveidās veselās «ielu sienas», kurās atsevišķo ēku fasādes pakļautas kopējai harmonizējošai telpas struktūrai.

Gandrīz jebkura iela Rīgas bulvāru ansambli izceļas ar arhitektoniskā koptēla viengabalainību. Pateicoties viendabīgam kompozīcijas principam un tektonikai, atsevišķi apbūves elementi saplūst optiski vienotā kopumā pat tad, ja to arhitektoniskajā noformējumā izmanto stilistiski atšķirīgas detaļas. Piemēram, klasicizētās «orderu eklektisma» formās veidotais īres nams Rīgā, Merķeļa

ielā 17 vienotas kompozicionālās ritmikas dēļ nevainojami «sadzīvo» ar neogotisko kaimiņu ēku Merķeļa ielā 17/19. Abas šīs ēkas celtas 1872. gadā pēc J. F. Baumaņa projektiem. To pašu var teikt par J. F. Baumaņa neogotisko ēku Kalpaka bulvārī 5 (1878), «klasisko» Kalpaka bulvārī 7 (1874) un zināmā mērā neorenesanses garā veidoto ēku Kalpaka bulvārī 9 (1874). Jāpiebilst, ka J. F. Baumaņa izpildījumā neogotika dažkārt zaudējusi pat līdzību ar iespējamo vēsturisko prototipu — tik brīvi vispārējā «orderu eklektisma» formu izjūtas garā ir stilizēti atsevišķi fasāžu apdares elementi un detaļas (nams K. Valdemāra ielā 8, 1879).

Ievērojamākie Rīgas eklektisma arhitektūras meistari ir K. Felsko, H. Šēls, R. Pflūgs, O. Dice, V. Grabe, E. Trompovskis, V. Hofmanis, R. Cirkvics un, protams, K. Pēkšēns, kas Rīgā uzcelis jūtami vairāk nekā jebkurš cits arhitekts — ap 250 daudzstāvu mūra namu vien.

Citu Latvijas pilsētu apbūvē mēroga un stila formu profesionalitātes līmeņa ziņā Rīgas eklektisma īres namiem zināmā mērā tuvojas ēkas Liepājā, Zivju ielā 5 (1896, arh. P. M. Berči), Brīvzemnieka ielā 31 (1901, arh. M. Berči), Peldu ielā 37, Tirgoņu ielā 6, Graudu ielā 23, Kūrmājas prospektā 8, Republikas ielā

10 un 21 u. c., Ventspilī, Pils ielā 23 (1899) un 29 (1898, abām arh. E. Dītrihs), Jāņa ielā 19 (bij. viesnīca «Royal», 1898) un Ūdens ielā 5 (1904, abas celtnes pēc mūrniekmeistara E. Baula projekta), Cēsīs, Piebalgas ielā 1 (1904), Pils ielā 7, Rīgas ielā 12 un 18 u. c. Kā jau teikts, noteikti reģionāla nokrāsa ir Daugavpils eklektisma celtnēm — to stilistika ir kaut kur pusceļā starp Rīgu un Vitebsku vai dziļāku Krievijas iekšieni. Šai ziņā sevišķi raksturīgas ir dzīvojamēkas Rīgas ielā 6, 40 un 69, S. Mihoelsa ielā 66, Lāčplēša ielā 24 u. c.

Īres nami Kuldīgā, Pils ielā 2 un Kalna ielā 17 pēc savas apjomu kompozīcijas stipri vien atgādina neogotiskās muižu pilis, kurām ēkas vienā galā paceļas raksturīgais augstais tornis. Abiem namiem tornis atrodas stūrī un akcentē ielu krustojumu. Pils ielā 2 līdzību ar muižu pilīm pastiprina arī torņa neogotiskās formas un detaļas, lai gan pārējās ēkas apdarē ir tikai orderu elementi. Ēka Kalna ielā 17 visā pilnībā ir «orderu eklektisma» darinājums bez jebkādiem viduslaicīgu motīvu piejaukumiem.

Neogotisko muižu piļu arhitektūras ietekme pilsētu apbūvē daudz jūtāmāka bija celtnu fasāžu apdares kopējā stilistikā un detaļās, bez tiešas asociācijas ar šo muižu apjomu kompozīcijas paņēmieniem. Ciešajā pilsētu apbūvē parasti tas nemaz arī nebija iespējams. Kā raksturīgus piemērus var mi-

126. attēls.

Mencendorfa nams
Rīgā, Raiņa bulvārī
9. 1872—1876.
Arhitekts
J. F. Baumanis

127. attēls.

Dzīvojamā ēka
Daugavpilī,
Rīgas ielā 6.
19. gs. beigas

128. attēls.
Vaļņu ielas apbūve
Rīgā. 19. gs. 2. puse

129. attēls.
Merķeļa ielas apbūve
Rīgā. 19. gs. 2. puse

130. attēls.
Raiņa bulvāra
apbūve Rīgā. 19. gs.
2. puse

nēt dzīvojamās ēkas Rīgā, Kalpaka bulvārī 4 (1874, arh. J. F. Baumanis), Raiņa bulvārī 13 (1868, arh. H. Šēls), 1. Ganību dambī 1 (1883,

arh. E. Trompovskis), Meža ielā 4a (1901—1903, arh. K. Pēkšēns), fabrikas kantoru ēkas Tallinas ielā 6/10 (1899, arh. E. Trompovskis),

tirdzniecības namu Liepājā, Ūliha ielā 8, Kuldīgas jauno rātsnamu (1868, arh. O. Dīce) u. c. celtnes. Jāpiebilst gan, ka šo celtnu fasādes ir piesātinātākas ar dekoratīviem elementiem, visumā krāšņākas un varbūt pat vēl viduslaicīgi «gotiskākas» nekā tipiskai neogotikas pilij kādā lauku muižā.

Ne tik bieži, taču ir sastopama arī ietekme pretējā virzienā — no pilsētas uz laukiem. Tā, piemēram, stipri pilsētnieciskā «orderu eklektisma» garā darināts ir Igates muižas nams (19. gs. beigas, arh. R. Cirkvics), kaut arī tā apjomu kompozīcija ar augstu torņi vienā stūrī principiāli neatšķiras no raksturīgās neogotisko muižu piļu kompozīcijas.

Eklektisma laikmeta muižu piļu arhitektūrā noteikti atspoguļojās Eiropas būvmākslas strāvājumi, jaunās vēsmas un tendences, jo var droši apgalvot, ka to celtniecībā piedalījās relatīvi vairāk ārzemju arhitektu nekā pilsētās. Tajā pašā laikā jāuzsver, ka 19. gs. muižu arhitektūras attīstība galvenokārt saistīta ar jau esošo senāko kompleksu pārbūvi vai papildināšanu ar jauniem apbūves elementiem (jaunas kungu mājas vai pils celtniecību), taču ne vairāk kā piektdaļā šādi pārveidotos muižu ansambļos radās izmaiņas tradicionālajā plānojuma struktūrā. Neatņemama muižu kompleksu sastāvdaļa ir saimniecības ēkas — staļļi, ratnīcas, klētis u. c. To arhitektoniskajā izveidojumā parasti joprojām veidoja portikus ar arkādēm visā fasādes garumā. Savukārt muižu piļu vai kungu māju plānojums ar plašu svinību zāli centrālajā daļā iespaidoja turīgāko zemnieku dzīvojamēku plānojuma attīstību — tieši 19. gs. otrajā pusē vērojama tendence paplašināt saimnieka galu, veidot tajā «zāli».

Latvijas lauku muižu arhitektūrā eklektisms saglabāja stipras pozīcijas līdz pat 1. pasaules karam. Atjaunojot virkni 1905. gadā nodedzināto muižu piļu, tās ieguva īpatnēji reģionālu neobaroka nokrāsu (Mālpils, arh. V. Bokslafs). Ap šo laiku apmēram 12 lauku muižu pilis atjaunotas vai uzceltas pēc V. Bokslafa projektiem.

Muižu pilis un to kompleksi ir ārkārtīgi

nozīmīgs Latvijas lauku kultūrainavas elements. Aktuāls šodienas uzdevums ir atgriezt to lomā gan ekonomikas, gan sabiedrības sociālajā infrastruktūrā.

132. attēls.
Kuldīgas jaunais
rātsnams. 1868.
Arhitekts O. Dīce

131. attēls.
Dzīvojamā ēka Rīgā,
Raiņa bulvāri 13.
1868.
Arhitekts F. Šēls

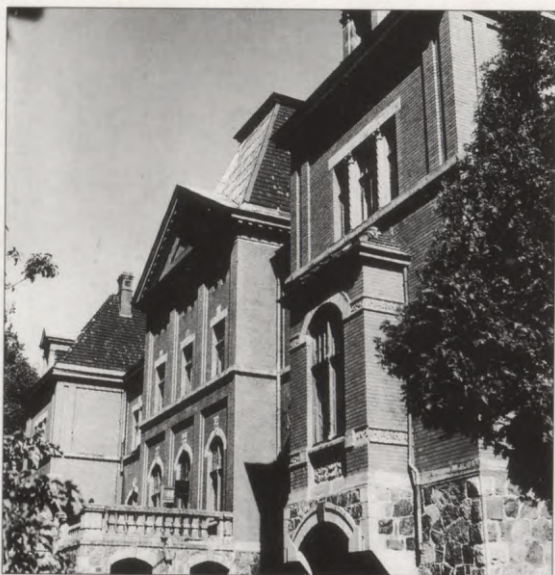

133. attēls.
Jelgava. Valdekas
pils. 19. gs. beigas

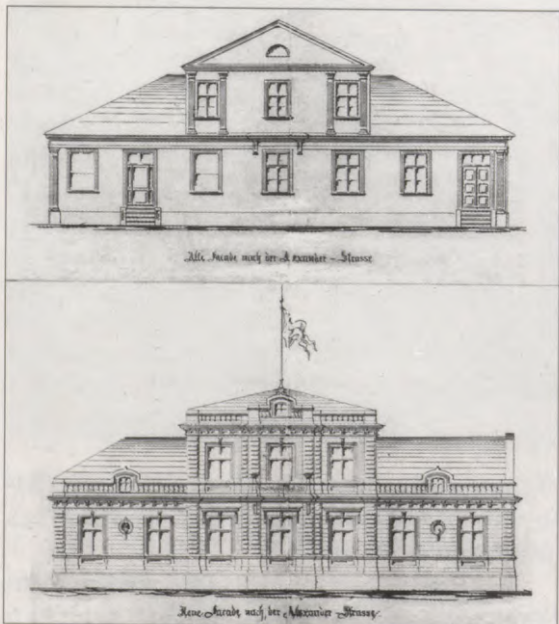
Īpaša nozīme eklektisma laikmeta arhitektūras mantojumā ir pilsētu koka apbūvei. Tā ir unikāla, it īpaši lielpilsētā Rīgā, jo lielākajā daļā Eiropas zemju pilsētu apbūvē koka ēkas jau 19. gs. pirmajā pusē bija aizliegtas.

Vairāk tās saglabājušās vienīgi Skandināvijā, kur ir sevišķi spēcīgas koka celtniecības tradīcijas.

Arī Rīgas centru laika gaitā pakāpeniski aizvien plašākā teritorijā aptvēra koka ēku

celtniecības aizliegums. Zinot šo būvnoteikumu attīstības vēsturi (skat. 93., 94. lpp.), nav grūti noteikt, vismaz cik vecas ir koka ēkas katrā pilsētas rajonā. Daļa saglabājusies vēl no tiem laikiem, kad Rīgas priekšpilsētas atjaunoja pēc nodedzināšanas 1812. gadā, taču daudzas no tām 19. gs. beigās ieguva jaunu, sava laika arhitektūras stilam atbilstošu seju. Gluži kā no modes izgājušas rotaslietas nomainot pret jaunām, modernākām, vienkāršās klasi-

cisma laika paraugfasādes sāka bagātīgi izrotāt ar rustikāliem pilastriem, profilētām dzegām un starpdzegām, sandrikiem, dažādām jumta izbūvēm, visu to kārtojot eklektisma stilam raksturīgajā vienmērīgi piesātinātā kompozīcijā. Bieži vien trīsstūra formas frontonu virs mezonīna nomainīja ar horizontālu balustrādi, kā, piemēram, Rīgā, Avotu ielā. Ar apdares daudzveidību un bagātu apjomu plastiku izceļas koka dzīvojamēkas Rīgā, Baložu ielā 97 (1897, arh. A. Ašenkampfs), Avotu ielā 74 (1902, arh. K. Felsko), Kalnciema ielā 62 (1902, arh. V. Hofmanis), Tērbatas ielā 47 (1902, arh. J. Pfeifers), Slokas ielā 26 (1904, arh. K. Pēkšēns) un simtiem citu, Liepājā, K. Valdemāra ielā 15, Ūliha ielā 58 u. c. Koka dzīvojamo ēku arhitektūrā eklektisma mākslinieciskās formas izrādījās visnoturīgākās, pat Rīgā tās savu pozīciju saglabāja līdz 1. pasaules karam.

Patiesi unikāla koka arhitektūra saglabājusies arī Liepājā, piejūras vasarnīcu rajonā (apbūvēts 1880-tajos gados), Jūrmalā un Daugavpils Mežciemā. Pagaidām vēl trūkst šī mantojuma izpēti un pat apzināšanas, taču absolūti skaidrs ir tas, ka neatliekami nepieciešams veikt visu iespējamo, lai šīs izcilās kultūrvērtības šodien paglābtu no iznīcības. Nav pieļaujama tāda koka ēku masveida noplēšana, kāda notika Rīgā 1986.—1988.

134. attēls.

Pelču muižas kungu nams. 1900—1904.
Arhitekts
V. Neimanis

135. attēls.

Remtes muižas apbūve.
19. gs. 80. gadi

136. attēls.

Dzīvojamā ēka Rīgā, Aleksandra bulvārī (tagad Brīvības ielā 47) pirms un pēc pārbūves. 1889.
Arhitekts K. Felsko.
Nojaukta 1908. gadā

137. attēls.
Valmieras rajons.
Medību pils
«Valdeka». 1896

gadā un dažās vietās turpinās joprojām. Efektīgas daudzstāvu koka ēkas Latvijas lauku kultūrainavā ir fabrikas personāla dzīvojamā ēka Stiklos, Ventspils rajona Puzes pagastā un medību pils «Valdeka» Valmieras rajonā (nojaukta 1995. gadā).

19. gs. nogalē eklektisma mākslinieciskās izteiksmes tālākās attīstības iespējas jau bija izsmeltas. Arhitektoniski mākslinieciskie meklējumi aizvien biežāk iemiesojās dekoratīvo formu daudzveidībā, piesātinātībā un galu galā — pārblīvētībā. Sarežģījās apjomu plastika, kas sevišķi jūtams Rīgas 19. gs. beigās un 20. gs sākumā celtajos īres namos. It kā atdzīvojās, kļuva nemierīga visumā akadēmiski solīdā, rāmā eklektisma attīstības gaita. Taču tas bija stila norieta sākums. Formu daudzveidību jau sāka uztvert kā arhitektūras pagrimuma pazīmi, pat gaumes trū-

kumu. Bija vajadzīga kāda jauna apvienojoša ideja un tā nāca līdz ar jūgendstilu. Tomēr 19. gs. beigās Latvijas būvmākslā pilnībā vēl piederēja eklektismam.

Raksturīgi vēl eklektisma arhitektūras pieminekļi ir dzīvojamie īres nami Rīgā, Marijas ielā 11 jeb Elizabetes ielā 87 (1887, arh. K. Pēkšēns), Vīlandes ielā 1 (1898, arh. R. Cirkvics), milzīgais Nesterovu nams A. Kalniņa ielā 2 un 4 jeb Marijas ielā 9, jeb Elizabetes ielā 22 (1899, arh. K. Pēkšēns), nami Bezdelīgu ielā 12 (1902, arh. V. Hofmanis), K. Barona ielā 11 (1901, arh. K. Pēkšēns), Brīvības ielā 52 (1902, arh. A. Ašenkampfs), bijusī Bonica konditoreja un dzīvojamā ēka Liepājā, Graudu ielā 42 (1897, arh. P. M. Berči) u. c. Visām šīm ēkām ir sulīga apjomu plastika — erkeri, rizalīti, balkoni, tornīši. Parādījās arī tālu un eksotisku, pie mums

līdz tam neredzētu stilu formas, piemēram, mauru arhitektūras elementi Rīgā, Tērbatas ielā 33/35 (1900, arh. K. Pēkšēns) vai kaut kas no senās Ēģiptes Vilandes ielā 5 (1899, arh. R. Cirkvics). Gandrīz visām te minētajām ēkām virs galvenās dzegas paceļas kāds tornis. Torņi visbiežāk akcentēja kvartālu stūrus un tiem bija būtiska nozīme pilsētvīdes telpiskajā bagātināšanā un slēgtās perimetrālās apbūves harmonizēšanā. Tie kalpoja kā orientieri, veidojot atskaites sistēmu, kas atvieglo pārvietošanos cieši apbūvēto ielu tīklā. Pirmais, kas savās celtnēs sāka plaši izmantot stūra torņus, bija arhitekts K. Pēkšēns. Tie bija īpaši nozīmīgi Rīgā ar tās centra blīvo taisnstūra plānojuma struktūru, kurā pilnīgi trūkst laukumu vai citu līdzīgu vides «pieturpunktu».

Līdz ar straujo ekonomikas uzplaukumu Rīgā, kā arī citās Latvijas pilsētās 19. gs. pēdējos gados izvērsās nepieredzēti rosīga būvniecība, īsts celtniecības «bums». Tas aiz inerces turpinājās vēl līdz apmēram 1902. gadam, kad ekonomikā jau bija iestājusies vispārējā krīze. Tad apsīka arī celtniecība, un šis apsīkums sakrita ar eklektisma stila krīzi un norietu. Rīgā pēc 1904. gada eklektiskas celtnes parādījās vairs tikai kā ārkārtējs izņēmums.

Jugendstils

«Eklektiskais Jugendstils». Stila racionālistiskie strāvājumi. Nacionālais romantisms

20. gs. sākumā noteikti un aptveroši sevi pieteica Jugendstils. Kopumā tā bija reakcija pret vēsturisko stilu arhitektūru. Arhitektoniskā dekora kā stilu veidojošā faktora un galvenā celtnes idejiski jēdzieniskā simbolisma (semantikas) paudēja vietā Jugendstils lika kvalitatīvi jauna tipa saikni starp utilitāri lietišķo un mākslinieciski izteiksmīgo. Jugendstila celtnes veidoja, arhitektoniski māksliniecisko tēlu atvasinot no materiāli tehniskās substances: funkcionāli pamatotas telpiskā plānojuma struktūras, konstruktīvā izpildījuma, izmantotajiem materiāliem.

Pazīstamais publicists Vidrižu Pēteris 1900. gadā rakstīja: «... modernie mākslinieki

138. attēls.

Īres nams Rīgā,
Lāčplēša ielā 36.
1900. Arhitekts
K. Felsko

139. attēls.

Īres nams Rīgā,
K. Barona ielā 11.
1901.
Arhitekts
K. Pēkšēns

nepamatojas uz kāda pagājuša laika un citas tautas mākslas atliekām, bet turas pie dabas un skatās pasaulē ar modernām acīm un nevis caur grieķu un renesanses brillēm... varām priecāties, ka esam jaunas, lēnām, bet stipri augušas mākslas liecinieki... arhitekts... lai mums neceļ ēkas sengrieķu gotu un rokoko stilu imitācijās, kura nemaz nepieder mūsu modernajai dzīvei un tik sacel disharmoniju ar mūsu moderniem apģērbiem. Mēs nevēlamies dēstīt mūsu ziemeļos dienvidus palmas un negaidīsim oranžu augļus no mūsu ābelēm. Bet lai viņš ceļ mums modernā garā, ar formām un izgreznojumiem, kuri atspoguļotu mūsu laiku un viņa dzīves prasījumus.»*

Jūgendstils, rūpējoties par skaistumu visā apkārtējā vidē, to centās panākt nevis ulitārajam, lietišķajam pievienojot izgreznojumus, bet gan mākslinieciski izteiksmīgi, veidojot pašu ikdienišķo lietu. Arhitekts A. Vanags to izskaidroja šādi: «Iedvest arhitektūrai jaunu dzīvību, atkratīties no nodilušām melu formām, vest ārienes izrotājumu organiskā sakarā ar izrotājamo priekšmetu, lūk, šie ir kara saucieni, kuri atskan visās malās.»**

Jūgendstila mākslinieciskās metodes būtību savā rakstā «Mākslas amatniecība» 1904. gadā trāpīgi noformulēja J. Asars: «Par pamatu modernai dekoratīvajai mākslai ir jābūt modernai būvniecībai... būve nav jākonstruē no ārienes uz iekšieni, kā agrāk darija, kad rūpējās tikai par impozantu fasādi, lai iekštelpu kārtība iznāktu kāda iznākdama, bet ir jākonstruē no iekšienes uz ārieni, jāierīko iekštelpas pilnīgi lietderīgas un daiļas un to kārtībai tad jāpiemēro nama ārējais veids. Iekštelpām un nevis fasādēm ir jābūt par izejas punktu...»***

Kā jau teikts, neviena stila formas, arī jūgendstila, nav atvasināmas no izmantoto būvmateriālu tādām vai citādām īpašībām.

* W-s. Vēl kaut ko par «moderno» mākslu // Baltijas Vēstnesis. 1900. 10. febr.

** Modernais stils // Baltijas Vēstnesis. 1903. 27. martā (8. aprīlī).

*** Asars J. Mākslas amatniecība // Kopotie raksti. 1. sēj. 3. burtn. Rīga. 1910. 26. lpp.

Taču jūgendstila būtība vispār nesakņojas iepriekšpieņemtā ārējā formā. Mākslas darba tapšanā jauni būvmateriāli un būvkonstrukcijas ieguva arvien lielāku nozīmi, tie pavēra jaunas iespējas telpas organizēšanā. Arī šis aspekts atspoguļojās tālaika latviešu kultūras teorētiskajā domā: «... nevis vēsturiskos aizspriedumos iestigusī arhitektūra, bet jau tehnikas brīnumu darbi ir uzspieduši tagadnei savu stila zīmogu, caur kuru tā tik lielā mērā atšķiras no agrākajiem izdzisušajiem stila laikmetiem... arī arhitektoniskās mākslas nozares... saņem no šī jaunā avota gan tiešā, gan netiešā kārtā savu formālo izteiksmes veidu. Tiešā kārtā caur mašīnēlo izgatavošanas kārtību un caur jaunajiem būvmateriāliem, kā stiklu, dzelzi, dzelzsbetonu. Netiešā kārtā caur savu idejisko noteiktību attiecoties uz padziļināto, caurdaļīto lietišķību, saskaņojumu ar mērķi, konstrukcijas principa uzsvēršanu, kuram mēs tagad galvenā kārtā piegriežam savu estētisko vēribu.»*

Jūgendstila izvirzīto uzdevumu — lietderīgo pārveidot skaistajā — varēja atrisināt ar ļoti dažādiem, pat būtiski atšķirīgiem paņēmieniem, tāpēc jūgendstilam arī nav izteiktas formu viengabalainības. Paraleli attīstījās cits no cita diezgan atšķirīgi jūgendstila mākslinieciski stilistiskie novirzieni. Tiesa, arhitektūrā no lietišķi dekoratīvajām mākslām ienāca vesela virkne ornamentāli dekoratīvo motīvu. Visai iecienītas kļuva vertikāli stieptas proporcijas, liekti vijīgas vai viļņveidīgas līnijas vai arī precīzi ģeometrizētas formas, kas veidotas kā plaknē, tā arī reljefā, stilizēti augu motīvi, dinamiska ekspresivitāte, asimetrija, akcentēta «mākslinieciska plankuma» un kontrasta princips. Taču tam visam ir pakārtota nozīme. Jūgendstilā ornamenti nav stilu veidojošais faktors.

Tomēr arhitektūras darinājumu un telpu vispār cilvēks uztver vizuāli, tieši caur ārējo formu, tāpēc ārkārtīgi viegli varēja krist kārdinājumā un ar ārējā arhitektoniskā ietēra

* N. Z. Modernā inženieru māksla un jaunais stils // Liepājas Atbalss. 1909. 18.(31.) augusts

maiņu vien censties pārkāpt sliekšni, kas šķir jūgendstilu no eklektisma. Vēl jo vairāk tāpēc, ka jūgendstils mantoja no eklektisma zināmu dekoratīvismu, tieksmi pēc telpiskas piesātinātības, ko diktēja stila evolūcijas vēsturiskais pēctecīgums. Ornaments joprojām zināmā mērā bija sinonīms skaistuma jēdzienam.

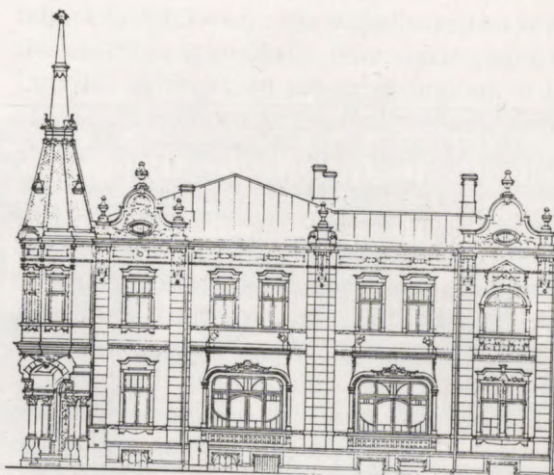
Radās celtnes, kuru fasādēs eklektismam raksturīgajā vienmērīgi ritmizētajā kompozīcijā bija sakārtotas ornamentāli dekoratīvas formas un elementi, kas nāca modē līdz ar jūgendstilu, vai arī tipiskas eklektisma celtnes, kuru arhitektoniskajā aparē vienkārši «ieausti» atsevišķi jūgendstila ornamentu motīvi.

Raksturīgi šāda «eklektiskā jūgendstila» piemēri ir īres nami Rīgā, Vilandes ielā 11 (1899—1900, arh. R. Cirkvics), Tērbatas ielā 86 (1900, arh. H. Šēls un F. Šefels), Baznīcas ielā 4a (1901, arh. K. Pēkšēns), Elizabetes ielā 33 (1901, inž. M. Eizenšteins), Vilandes ielā 2 (1903, arh. R. Cirkvics), Blaumaņa ielā 28 (1903, arh. K. Felsko), K. Barona ielā 13/15 jeb Dzirnāvu ielā 95 (1904, arh. J. Alksnis),

Ventspilī, Pils ielā 40 (1905, arh. R. Frišs), Liepājā, M. Būkas ielā 46 (1902), Dzintaru ielā 18 (1903), Tirgoņu ielā 5 (1905, arh. L. Melvils). Ja Rīgā šajā manierē veidotas vienīgi dzīvojamēkas, tad Liepājā arī tirdzniecības nami (tirgus, kā arī tagadējais veikals «Sprīdītis» Graudu ielā 46) un pat skola (1. vidusskola Ausekļa ielā 9, 1912).

Visu šo ēku fasādes bagātīgi rotā «moderns» jūgendstila dekors, skumji nostalgiskas izteiksmes maskas, kurām mati nereti pāraug koku lapotnē, fantastisku zvēru figūras un tamlīdzīgi dekoratīvi motīvi. Gandrīz visur sastopams raksturīgs ornaments ir trīs

143. attēls.
Krievijas-Āzijas
apdrošināšanas
sabiedrības ēka
Liepājā, Kūrmājas
prospektā 2/4/6.
1908. Arhitektes
G. Šnipkes
zīmējums.
«Eklektiski
dekoratīvs jūgendstils»

144. attēls.
Īres nams Rīgā,
Ģertrūdes ielā 10/12.
1902. Arhitekti
H. Šēls, F. Šefels.

140. attēls.
Īres nams Rīgā,
Teātra ielā 9. 1903.
Arhitekti H. Šēls,
F. Šefels

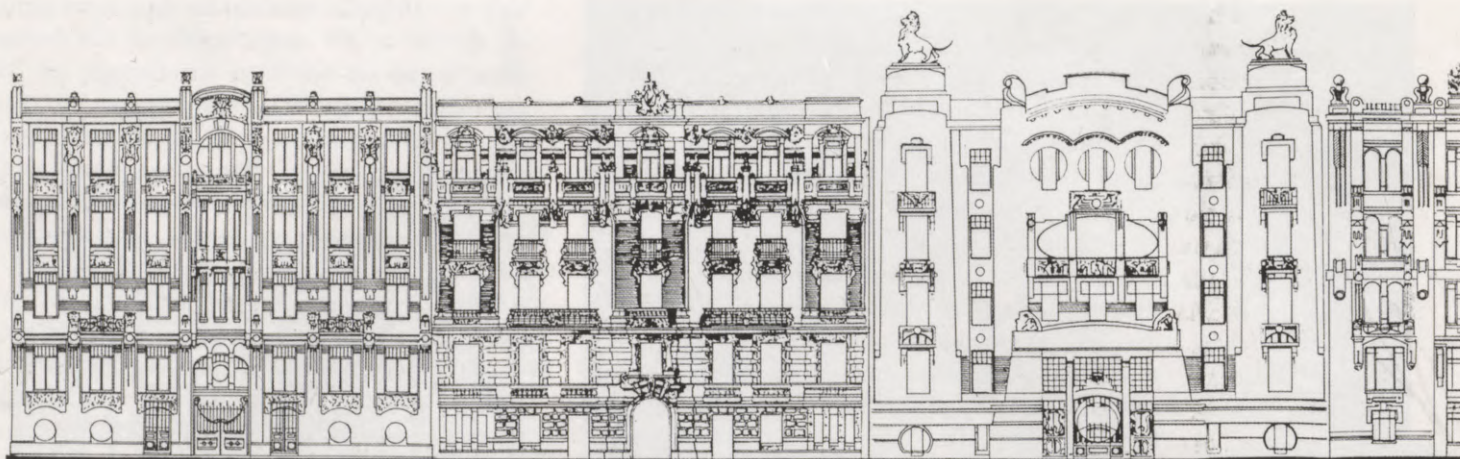
141. attēls.
Īres nams Rīgā,
Baznīcas ielā 4a.
1901. Arhitekts
K. Pēkšēns.
Pa kreisi: bijušās
izdevniecības
«Segodņa» ēka. 1939.
Arhitekts
A. Birkhāns

142. attēls.
Īres nams Rīgā,
Blaumaņa ielā 28.
Detaļa. 1903.
Arhitekts K. Felsko

vai piecas parasti iekārtas līnijas, no kurām vidējā ir vai nu garāka vai arī īsāka par malējām. Šajās līnijās, kas veidotas kā reljefas līzēnas vai arī vadziņas, bieži vien iekārti aplīši.

Jūgendstila evolūcija dekoratīvi eklektiskā manierē tomēr nevarēja būt produktīva, tā veda acīmredzamā strupeļā. Ne velti

jau laikabiedri tai veltīja pamatīgu, pat iznīcinošu kritiku. Arhitekts A. Vanags jau pieminētajā rakstā atzīmēja: «Citi, rādās, saprot zem «modernā stila» pilnīgu bezlikumību, kur katrs var fantazēt un ķēmoties, kā tik ienāk prātā, bez garšas, bez konsekvences. ... lai minam... namu uz Antonijas un Alberta ielu stūra. Žēl šī glītā agabala, žēl

iztērētā darbaspēka un materiāla! Šai līdzīgu fasādi redzam arī Šķūņu ielā (te domāta ēka Šķūņu ielā 12/14, 1902, arh. H. Šēls un F. Šēfēls — aut.). Skaidri manāms, ka šo abu «mākslas darbu» tēvs gribējis par vari būt «moderns» un radīt kaut ko oriģinālu. Iztērētais laiks būtu varējies tikt labāki izlietots...»*

* Baltijas Vēstnesis. 1903. 26. martā (8. aprīlī) un 27. martā (9. aprīlī).

Tomēr nevar noliegt, ka šodien šīs celtnes šķiet ne tikai impozantas, bet izraisa arī pozitīvu emocionālo iespaidu, ko rada gan augstais detaļu kultūras līmenis un to izpildījuma kvalitāte, gan profesionālisms kompozīcijas dekoratīvajā izveidojumā. To it īpaši var teikt par efektīgo ēku Liepājā, Kūrmājas prospektā 2/4/6 (1908—1911), kā arī vairākiem pazīstamā Rīgas arhitekta akadēmiķa H. Šēla un viņa līdzstrādnieka F. Šēfēla darbiem — ēkām Smilšu ielā 8, Ģertrūdes ielā 10/12 (abas 1902) u. c.

Dekoratīvo formu spēles efektīguma, daudzveidīguma un kompozīcijas virtuozas piesātinātības ziņā neviena celtnē tomēr nevar līdzināties civilinženiera M. Eizenšteina darbiem Rīgā — dzīvojamām ēkām Alberta ielā 2 un 2a (1906), 4 un 6 (1904), 8 (1903) un 13 (1904), Strēlnieku ielā 4a (1905) un Elizabetes ielā 10a un 10b (1903). To fasādes burtiski pieblīvētas ar visdažādākajiem jūgendstila dekoratīvajiem elementiem, var tikai aprīņot autora neizsmeļamo fantāziju. Tiesa, M. Eizenšteins daudz ko ir tieši nozīmējis no publicētiem ēku fasāžu paraugiem, kuri nāk no Vācijas. Viņa radītais ansamblis (visas ēkas koncentrētas pavisam nelielā teritorijā, bet Alberta ielā piecas no tām stāv cita citai līdzās) ir patiesi unikāls, taču to nevar nosaukt par raksturīgu ne Rīgas, ne Latvijas arhitektūrai.

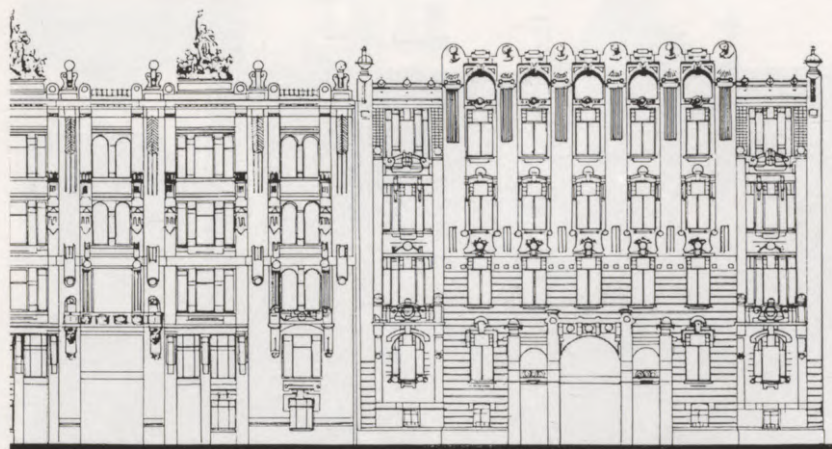
It sevišķi Rīgā jūgendstils jau no savas attīstības pirmssākuma ieguva izteikti racionā-

145. attēls.

Rīga. Alberta ielas apbūve. J. Krastiņa rekonstrukcija pēc M. Eizenšteina projektētiem fasāžu zīmējumiem

146. attēls.

Ires nam Rīgā, Elizabetes ielā 10b. Detaļa. 1903. Inženieris M. Eizenšteins

listisku nokrāsu, kas izpaudās arī izmaiņās pilsētas apbūves principos. Izplatījās sekciju tipa dzīvojamās ēkas, kuru plānojums ir tuvs raksturīgajam mūsdienu dzīvojamo ēku un dzīvokļu plānojumam. 1911.—1913. gados, realizējot arh. V. Reslera priekšlikumu, kurš ieguva augstāko novērtējumu projektu konkursā, uzcēla t. s. Forburgu — dzīvojamo kvartālu starp tagadējām Ausekļa, Sakaru un Eksporta ielām un Vašingtona laukumu. Tas bija pirmais mēģinājums kvalitatīvi jaunā pakāpē veidot dzīvojamo vidi, kompleksi apbūvēt veselu kvartālu. Līdzīgi, tikai mazāka apjoma būvniecības piemēri ir Ķergalvja nams K. Valdemāra ielā 33 (1911, arh. E. Frīzendorfs), Ozoliņa nams Brīvības ielā 88 (1910, arh. K. Pēkšēns, E. Pole un J. Alksnis, inž. V. Keldišs), t. s. Upīša pasāža Marijas ielā 16 (1914, arh. A. Vagns) u. c. celtnes.

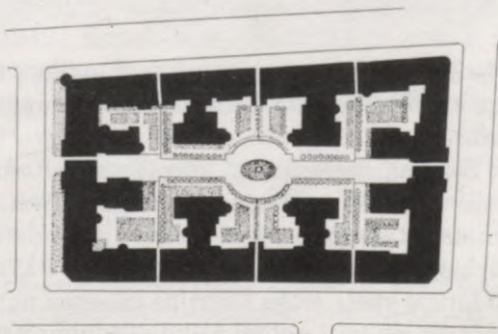
Jūgendstila būtiskākās, strukturālās likumsakarības, kuru pamatā ir ēku iekšējās

telpiskās uzbūves un tās mākslinieciskā kopvērtība saistības apzināšana, pamatīgi iesakņojās Latvijas arhitektūrā jau ar pirmajiem stila attīstības soļiem. Dzīvojamo ēku fasādēs izzuda vienmērīga ritmika, logailas kārtoja atbilstoši iekštelpu izkārtojumam tā, lai istabās būtu ērti izvietot mēbeles, logi nebūtu kaktos. Jāpiebilst, ka lauku muižu arhitektūrā šis paņēmieni attīstījās jau eklektisma periodā. Izplatījās erkeri, kas ciešajā apbūvē jūtami uzlabo telpu vēdināmību, izgaismotību un izsauļotību. Fasādes ieguva plastiski dinamisku raksturu. To visu var redzēt pirmajā «tīra» jūgendstila darinājumā — dzīvojamā ēkā Rīgā, Audēju ielā 7 (1899, arh. A. Ašenkampfs), kā arī ēkās Tallinas ielā 23 (1901, arh. K. Pēkšēns un E. Laube), Smilšu ielā 2 un Kaļķu ielā 11 (abas 1902, arh. K. Pēkšēns), Kalēju ielā 23 (1903, arh. P. Mandelštams). Visām tām fasādes gan ir vēl bagātīgi ornamentētas un rotātas skulpturāliem elementiem, kas ir vispārraksturīgi agrajam jūgendstilam, taču ornamenti te nav primārais, tas nenosaka, bet vienīgi papildina kompozīcijas

147. attēls.

Rīga. Dzīvojamā kvartāla «Forburga» apbūves plāns. 1911. Arhitekts V. Reslers

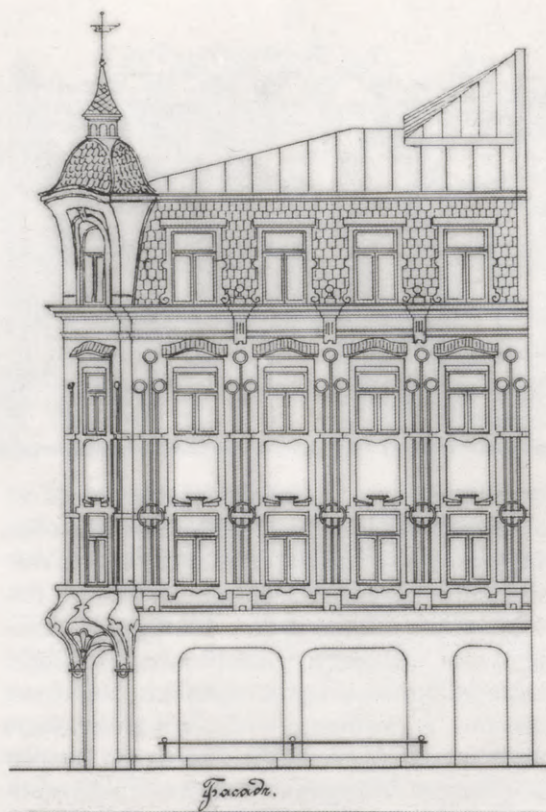

148. attēls.

Īres nams Rīgā, Audēju ielā 7. 1899. Arhitekts A. Ašenkampfs

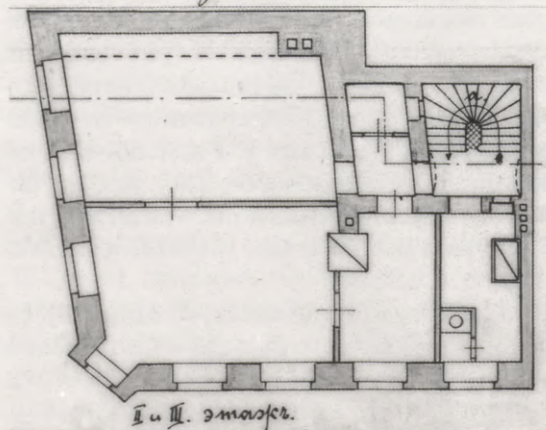
149

149. attēls.
Īres nams Rīgā,
Tallinas ielā 23. 1901.
Arhitekti E. Laube,
K. Pēkšēns

150

151. attēls.
Īres nams Rīgā,
Kalēju ielā 23.
Projekts. 1903.
Arhitekts
P. Mandelštams

koptēlu. Ornaments izmantots apmēram tāpat kā rotaslietas, kas pieskaņotas apģērbam.

Zināmā mērā līdzīgi šīm Rīgas celtnēm, visumā racionālistiski, bet bagātīgi rotāti ornamentāliem izgreznojumiem jūgendstila darinājumi, kas burtiski apbur ar savu krāšņo formu spēli, citās Latvijas pilsētās parādījās ar zināmu nobīdi laikā. Tādas ir ēkas

150. attēls.
Vidzemes
savstarpējās
kreditbiedrības
banka Rīgā, Kaļķu
ielā 11. 1902.
Arhitekts
K. Pēkšēns

152. attēls.
Īres nams Rīgā,
Smilšu ielā 2. 1902.
Arhitekts
K. Pēkšēns

153. attēls.
Īres nams
Daugavpilī,
Saules ielā 41

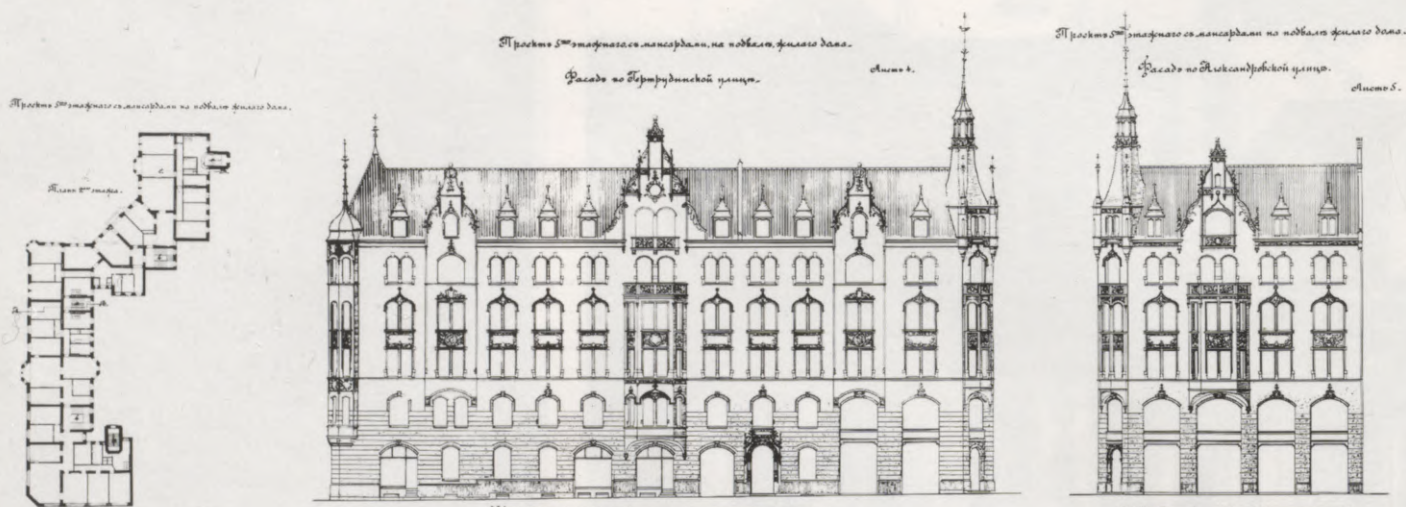
Liepājā, Graudu ielā 44 (1909) un 27 (bijušā viesnīca «Astorija» un kinoteātris, 1912—1913), Republikas ielā 17 (1912, arh. V. Krūmiņš) un Dzintaru ielā 14 un 16 (abas savdabīgi koka arhitektūras pieminekļi), kā arī Daugavpilī, Saules ielā 41, kuras fasāde veidota, izmantojot Leipčigas arhitekta F. Roha izstrādātu fasādes zīmējumu.*

* *Roch F. Moderne Fassadenentwürfe. Eine Sammlung von Fassaden in neuzeitlicher Richtung. Leipzig. 1904. Tafel 1.*

Iepriekšējā, eklektisma laikmeta arhitektūrā zināmā mērā kanonizētie viendabīgie fasāžu kompozīcijas paņēmieni, vienmērīgā ritmikā jau paši par sevi bija priekšnoteikums, lai atsevišķi ierindas apbūves elementi «saliptu», radītu harmonisku vienotību pilsētvidē. Protams, sarindojot pilnīgi vienādas ēkas, nerodas ansamblis, bet garlaicīgi nomācoša vienmuļība. Eklektisma apbūvē ēkas ar pilnīgi identiskām fasādēm sastopamas samērā reti. Tās vienmēr ir pietiekami atšķirīgas, lai rastos ansambļa noskaņa. Jūgendstilā vērojams gandrīz tas pats, taču kvalitatīvi atšķirīgā veidā. Slēgtajā kvartālu apbūvē jūgendstilam raksturīgie erkeri, zelmiņi, tornīši, rizalīti u. c. apjoma elementi un arhitektoniskās detaļas pilsētbūvnieciskā aspektā, vizuāli uztverot ielas telpu kopumā, kļūst it kā neatkarīgas no katras atsevišķas celtnes apjoma un veido īpašu formu kopumu, kas kļūst viengabalains, optiski saplūst un harmonē apkārtējā pilsētvidē. Tas, kā arī izlīdzsvarots detaļu mērogs nodrošina ansambļa raksturu jūgendstila apbūvei, kaut arī pašam stilam nav izteiktas formu viengabalainības.

Jūgendstila, tāpat kā eklektisma laika apbūvē, ir ne mazums piemēru, kur arhitekti savās būvēs apzināti centušies izvērtēt vides kontekstu, radīt ansambli. Tā, piemēram, arhitekts V. Bokslafs, 1903. gadā, ceļot Lielās

ģildes kantoru un dzīvojamo ēku Rīgā, Amatu ielā 4 fasādēs, kas pavērstas pret neogotiskajiem abu ģilžu namiem, ar gotiska rakstura ciļņiem izrotāja logailu apmales, kā arī stūra erkeri, kuru vainago smails tornītis, piešķirot arī šai ēkai kopumā gotisku noskaņu, bet fasādi, kas iziet uz Zirgu ielu, veidoja historizētām «orderu eklektismam» tuvās formās, jo šajā ielā turpat līdzās atrodas 18. gs. beigu «birģeru klasicisma» pieminekļi. Izveidojās viena no emocionāli iedarbīgākajām vietām visā Vecrīgas apbūvē. V. Bokslafa radīto ēku var uzskatīt arī par eklektisma darinājumu, taču tāds ir tikai pirmais virspusējais iespaids. Ēkas apjomu plastika, silueta dinamisms, logailu kārtojums un atsevišķas apdares detaļas, it īpaši interjera, pilnīgi iekļaujas jūgendstila mākslinieciskajā sistēmā. Iekšējā uzbūve eksterjerā atspoguļojas tieši, telpiski strukturālās kategorijās, nevis asociatīvās formās veidotā apdarē.

Savukārt arhitekts A. Šmēlings, projektējot īres namu Rīgā, Brīvības ielā 68, sākumā to iecerēja līdzīgu Maskavā vai Pēterburgā izplatītajām t. s. jaunkrievu stila celtnēm. Tomēr galu galā viņš izvēlējās pavisam citu stilistiku, proporcijas, siluetu un apjomu kompozīciju, kas tieši sasaucas ar «Bingnerhofu» — īres namu, kas atrodas uz pretējā Brīvības

un Ģertrūdes ielu stūra — lai radītu, kā viņš pats izteicās, ansambļa noskaņu pilsētelpā. Zīmīgi, ka A. Šmēlinga celtnē (to uzbūvēja 1903. gadā) visas apdares detaļas ir principiāli atšķirīgas no «Bingnerhofa».

«Bingnerhofu» uzcēla 1900. gadā arhitekta V. Neimaņa vadībā, izmantojot Berlīnes arhitekta A. Ģizekes fasādes skices. Ēkas nosaukums radās par godu vienam no Rīgas namu būves akciju sabiedrības dibinātājiem Ā. fon Bingneram, kurš bija arī šīs būves iniciators. Sabiedrība izvirzīja uzdevumu radīt lētākus dzīvokļus, uzlabojot to plānojuma tipu un labiekārtojumu. «Bingnerhofa» arhitektūra jūtami atšķiras no Rīgā līdz tam celtajām dzīvojamākām ar sarežģītāku, iekštelpu funkcijai labāk atbilstošu logailu kārtojumu, fasādēs izeļas erkeri un rizalīti, kurus vainago augsti zelmiņi. Zelmiņu apdarē izmantoti romantiski stilizēti vācu renesanses motīvi. Ļoti raksturīgi ir ornamentāli ciļņi, kas aizpilda ailstarpes starpstāvu pārsegumu līmeņos — motīvs, kas būtiski iespaidoja jūgendstila dekoratīvo paņēmieni tālāko attīstību Rīgas un visas Latvijas arhitektūrā. Laikabiedri šo ēku, acīmredzot uztveres zināmas tradicionālātes dēļ, visbiežāk gan pieskaitīja neostiliem. Arhitekts A. Vanags, piemēram, rakstīja: «Labi vēl tur, kur par pamatu kompozīcijai paturēts vēl

154. attēls.

Īres namu
«Bingnerhofa» Rīgā.
Fasādes projekts.
1900. Arhitekti
A. Ģizeke,
V. Neimanis

155. attēls.
Cesvaines pils. 1896.
Arhitekti
H. Grīzebahs,
A. Dinklāģe

kāds no «veciem» stiliem un uz šī pamata cik necik veikla mākslinieciska roka raudzījusi tālāk strādāt, kā to redzam, par piemēru pie «Büngerhof» fasādes, kuru vācu laikraksti savā laikā diezgan nevarēja slavēt, kur par pamatu ņemtās vācu atdzimšanas formas...»*

Jāpiebilst, ka augstiem trīsstūrveida zel-

* Baltijas Vēstnesis. 1903. 27. martā (9. aprīlī).

miņiem Rīgā bija spēcīgs vēsturisks konteksts — tādu bija vēl pietiekami daudz Vecrīgas viduslaiku apbūvē, un daļa no tiem bija apdarināti renesanses vai barokālās formās, bet «Bingnerhofa» zelmiņu asociācijas ar Melngalvju namu ir acīmredzamas. Kopumā lietas būtībai atbilstošāks šis ēkas vērtējums radās nedaudz vēlāk. 1905. gadā publicists un kritiķis Ā. Berkholcs rakstīja: «... lai rastos

156. attēls.
Ieejas vestibila
apdare īres namā
Rīgā, Brīvības
ielā 110. 1902.
Arhitekts J. Alksnis.
Ēka veidota tipizēti
romantizētā
jūgendstila formās

«stila» darinājums, nebūt nav jābūt izmantotam renesanses, rokoko utt. mantojumam. Stilu veido vienkāršība, mērķtiecīgums un, kas ir gandrīz vai vissvarīgāk, pareiza materiālu izmantošana.*

«Bingnerhofa» arhitektūra atstāja jūtamas pēdas jūgendstila attīstībā ne tikai Rīgā, bet arī visā Latvijā. Nostabilizējās jūgendstila mākslinieciski formāls novirziens, ko nosacīti var dēvēt par «romantisko jūgendstilu».

Šai ievirzei visumā atbilstoša nozīmīga celtnē gan radās jau vēl pirms «Bingnerhofa». Tā ir Cesvaines pils, kuru uzcēla 1896. gadā pēc Berlīnes arhitektu H. Grīzebaha un A. Dinklāģes projekta. Varenā laukakmeņu mūri veidotā būve «ieaugusi» Vidzemes vidienes paugurainajā ainavā, tā parādās gluži

kā mirāža, atklājot skatienam aizvien jaunus un jaunus arhitektonisko formu spēles efektus. Ēkas gleznainā būvmasu kompozīcija no trim pusēm aptver pusatvērtu pagalmu, un te vienlaikus sakopotas gan romānikas, gan gotikas, gan renesanses, gan baroka formas, taču atšķirīgi no eklektismā ierastām. Ārkārtīgi sarežģītais apjomu kārtojums visumā jau atbilst jūgendstila paņēmieniem, turklāt lielākā daļa vēsturisko formu traktētas vispārināti stilizētā, romantizētā garā.

«Romantiskais jūgendstils» ap 20. gs. pirmās desmitgades vidu kļuva visai raksturīgs pilsētu īres namu arhitektūrā. Šajā ievirzē veidotas, piemēram, ēkas Rīgā, K. Valdemāra ielā 23 (1901, arh. A. Gīzeke, H. Šēls, F. Šefels), Brīvības ielā 110 (1902, arh. J. Alksnis), Alberta ielā 12 (1903, arh. K. Pēkšēns, E. Laube), K. Pēkšēna celtie nami Rīgā, Eli-

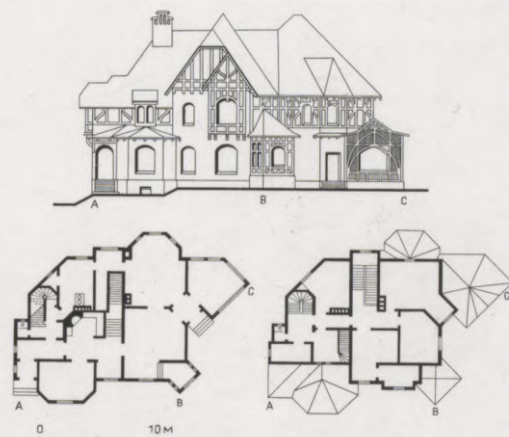
* *Berkholz A. Moderne Rigasche Neubauten // Rigascher Almanach. 1905. S. 149.*

157. attēls.

Dzīvojamā ēka Cēsīs,
Palasta ielā 11. 1911.
Arhitekti V. Reslers,
H. Johansons

158. attēls.

Villa Mežaparkā,
Hamburgas ielā 25.
1910. Arhitekts
O. Bārs.
J. Krastiņa
rekonstrukcija pēc
projekta zīmējumiem

zabetes ielā 13 un Avotu ielā 1 (1904), Nolik-
tavas ielā 5 (1905) u. c.; Liepājā, Peldu ielā
38 (1902, arh. M. Berči), Kuldīgā, Liepājas
ielā 9, Ventspilī, Pils ielā 30 (1901) u. c. celtnes.

Romantizētā ievirzē jūgendstils izplatī-
jās arī individuālo dzīvojamo ēku arhitektū-
rā. Tā pirmsākumi meklējami jau 19. gs. sep-
tiņdesmitajos gados angļu mākslinieka
V. Morisa un arhitektu F. Veba un N. Šova
daiļradē. Latvijā tipiskas šāda stila villas ir
Liepājā, Liepu ielā 27 (1913, Drēzdenes arhi-
tekta G. Jenikes projekts) un Kūrmājas pro-
spektā 16 (1900, arh. P. M. Berči), Cēsīs, Pa-
lasta ielā 11 (1911, arh. V. Reslers un H. Jo-
hansons), Rīgā, Baložu ielā 10 (1900, arh.
A. Gīzeke un R. Donbergs), kā arī virkne ēku
Mežaparkā, kas celtas pēc F. Šefela, V. Nei-
maņa, K. Pēkšēna u. c. arhitektu projektiem,
bet sevišķi daudz — kopskaitā vairāk nekā
40 — pēc arhitekta G. Tizenhauzena projek-
tiem.

Visās šajās ēkās no vēstures nākušie zelmi-
ņu apdares motīvi, kā arī parasti diezgan ba-
gātā jūgendstila ornamentālā apdare organis-
ki saaug ar sava laika prasību diktētu celtnes
māksliniecisko tēlu. Zelmiņi bija arī viens no
efektīgākajiem līdzekļiem ēkas plastiskās iz-
teiksmes bagātināšanai. Tas bija īpaši nozī-
mīgi slēgtajā perimetrālajā apbūvē, kur cel-
tne pilsēttelpā lielākoties uztverama tikai ar
vienu fasādi.

Pamazām romantizētās, retrospektīvā rak-
stura apdares detaļas izzuda, bet aizvien

jūtāmāk iezīmējās zināms formu statenis-
kums, vertikālisms fasāžu kompozīcijā. To
izcēla logailu kārtojums, kā arī vairākiem stā-
viem caurejošas vertikālas, ornamentālas
joslas, vadziņas, lizēnas vai pilastrī. Dažkārt
tie šķērso arī logailas, sadalot tās vairākās
augstās vai šaurās daļās. Ļoti izplatījās er-
keri. Gandrīz vai obligāta kļuva no pārējās
fasāžu virsmas atšķirīga ailstarpu apdare
starpstāvu pārsegumu līmenī. Tās nereti

159. attēls.

Īres nams Rīgā,
Rūpniecības ielā 3.
1908. Arhitekts
K. Pēkšēns.
«Stateniskais
jūgendstils»

160. attēls.
Īres nams Rīgā,
Brīvības ielā 170/172.
1911. Arhitekts
K. Pēkšēns

161. attēls.
Īres nams Rīgā,
Lāčplēša ielā 61.
1909. Arhitekts
R. Donbergs

aizpildīja arī ar ornamentāliem cilņiem, ornamentālo dekoru pilnīgi pakļaujot arhitektoniskajai pamatformai. Var pat runāt par īpašu «statenisko jūgendstilu».

Zināmā mērā stateniskums ir tīri formāls kompozīcijas paņēmieni. Tas sasaucas ar iemīļotajām un izplatītajām jūgendstila formu proporcijām gandrīz vai visos vizuālo mākslu veidos. Bez tam vertikālas būvformas asociējas arī ar gotiku, bet jūgendstils viduslaiku arhitektūrā (tieši gotikā) saskatīja lietīškuma, formu loģikas un racionālisma iemiesojumu. Tik tiešām, gotikā viens no galvenajiem mākslinieciskās izteiksmes nesējiem ir noteiktā būvmateriālā realizēta telpiskā konstrukcija. Arī jūgendstila celtnēs stateniskumam bija savs racionāls kodols: forma sasaucas ar funkcijas diktētajām celtnu telpiskās struktūras īpatnībām. Sevišķi tas attiecas uz daudzstāvu dzīvojamām ēkām, kurās cits virs cita atrodas stāvi ar identisku plānojumu.

«Stateniskajā jūgendstilā» racionālistiskās tendences ieguva viskonsekventāko izpausmi. Šis novirziens ir arī viens no visizplatītākajiem daudzu Latvijas pilsētu (izņemot Latvijas) arhitektūrā. It īpaši Rīgā.

162. attēls.
 Īres nams Rīgā,
 Stabu ielā 91 (1909)
 un 93 (1910).
 Arhitekts
 B. Bilenšteins

164. attēls.
 Īres nams Rīgā,
 Lāčplēša ielā 18.
 1906. Arhitekts
 J. Alksnis

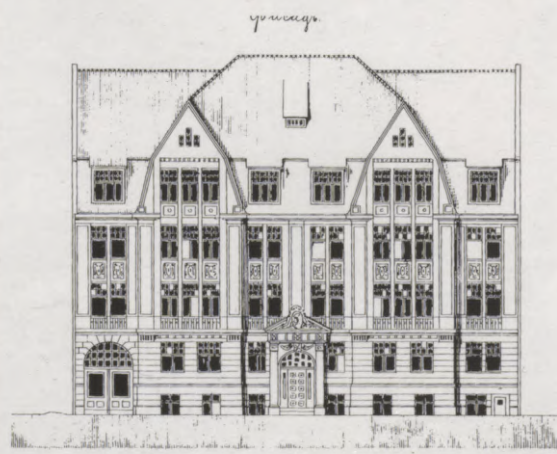
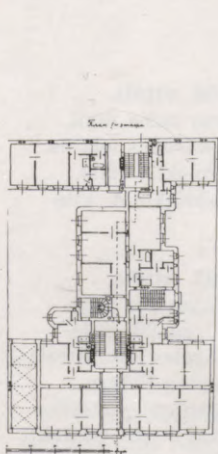
Viena no pirmajām ēkām, kuras fasādē uzsvērts kompozīcijas vertikālisms, ir īres nams Rīgā, Lāčplēša ielā 18 (1906, arh. J. Alksnis). Tā fasādē, it īpaši zelmiņos, vēl saglabājies ļoti grezns, ekspresīvs ornamentālais rotājums, kas uztverams jau pa gabalu. Bagātīgi ornamentēta ir arī uzsvērti statenis-kās formās komponētā ēkas Baznīcas ielā 3 (1907, arh. F. Šefels) fasāde, taču te jau ornamenti uztverams tikai tuvplānā, vērīgāk

ielūkojoties. A. Leitnera velosipēdu fabrikas Brīvības ielā 139 (1907, arh. V. Bokslafs) fasādē ornamenti parādās tikai delikāta pērļu virknes motīva veidā vadziņās, kas paceļas no otrā stāva līdz pat dzegai.

Ornamenti fasādēs var arī nebūt nemaz, kā, piemēram, īres namiem Rīgā, Ģertrūdes ielā 54 (1909) un Antonijas ielā 13 (1910, abiem — arh. A. Vite), Vidus ielā 11 (1909, arh. K. Pēkšēns), Miera ielā 3 (1912, arh. A. Šmēlings ar līdzstrādniekiem). Šajā stilistikā iekļaujas arī skola Zeļļu ielā 4 (1910, arh. R. Šmēlings) un trīs ēkas, ko Rīgā uzcēla pēc pasauleslaveni ārzemju arhitektu projektiem. Tie ir divi ražošanas apvienības VEF korpusi, kas celti pēc P. Bērensa projektiem — pagalma ar torni (1913, F. Zeiberliha būvniecība) un Brīvības un Bērzaunes ielu stūrī (1914, F. Šefela būvniecība; jumta stāvs nav realizēts), kā arī bij. Pēteru baznīcas pastorāta ēka Vaļņu ielā 20 (nojaukta pēc 2. pasaules kara, celta 1910. gadā B. Bilenšteina vadībā pēc H. Van de Veldes projekta).

Daudzas no šīm ēkām it kā bija apsteigušas laiku un drīzāk līdzinās tām, kas celtas jau pēc 1. pasaules kara. Taču vairumā ga-

163. attēls.
 Īres nams Rīgā,
 Skolas ielā 4.
 Projekts. 1910.
 Arhitekts J. Alksnis

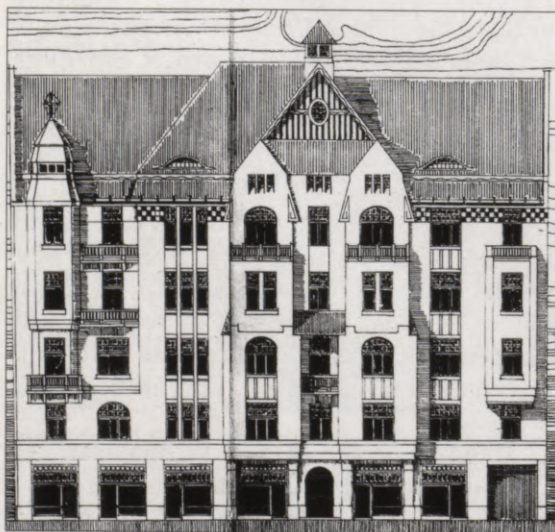

165. attēls.
Smilšu ielas apbūve
Rīgā. 20. gs. sākums.
Arhitektu
V. Bokslafa, H. Šēla,
F. Šefela, E. Poles,
K. Felsko u. c. celtās
ēkas veido
viengabalainu
eklektisma un
dažādu jūgendstila
formālo novirzienu
apbūves ansambli

dijumu «stateniskā jūgendstila» celtnes izceļas ne tikai ar izkoptu būvapjomu plastiku un proporcijām, bet arī ar filigrāni nostrādātām ornamentālām detaļām, kuru mijiedarbe ar arhitektonisko pamatformu ir mākslu sintēzes labāko paraugu līmeni.

Rīgā ir ne viena vien vieta, kur apkārtējās pilsētelpas raksturu pilnībā nosaka «state-

166. attēls.
Īres nams Rīgā,
Ģertrūdes ielā 54.
Projekts. 1909.
Arhitekts A. Vīte

167. attēls.
Vaļņu iela Rīgā.
20. gs. 20. gadu
nogales foto. Attēla
centrā Pētera
baznīcas pastorāta
ēka. 1910. Arhitekti
H. van Velde,
B. Bilenšteins

niskais jūgendstils», piemēram, vairākos Skolas ielas posmos, Brīvības ielā starp Ģertrūdes un Stabu ielām, Stabu ielā 91 un 93 (1909—1910, arh. B. Bilenšteins), Ģertrūdes ielā 30, 32 un 34 (1909—1911, arh. J. Alksnis un E. Laube) un citur. Sevišķi raksturīgus un mākslinieciski izteiksmīgus «stateniskā jūgendstila» darbus radīja J. Alksnis (ēkas Stabu ielā 19, 1908, Lāčplēša ielā 35, 1909, Brīvības ielā 57, 1909, Marijas ielā 15, 1910 u. c.), E. Laube (K. Valdemāra ielā 37, Brīvības ielā 85, Kijevas ielā 33 — visas 1912 u. c.), K. Pēkšēns (Hospitāļu ielā 5, 1910, Brīvības ielā 170 un 172, 1911, Brīvības ielā 148, 1912 u. c.). Te minēta tikai pavisam niecīga daļa no šo meistaru ļoti ražīgās daiļrades. Tie visi lielākoties ir īres nami, taču «stateniskais jūgendstils» ir raksturīgs arī sabiedrisko ēku, visvairāk — banku arhitektūrā. Rīgā tādas ir bijušās bankas Tērbatas ielā 14 (1909, arh. K. Pēkšēns un A. Medlingers), Smilšu ielā 3 (1910, arh. A. Medlingers un H. Zeiberlihs), Smilšu ielā 1 (1912, arh. J. Alksnis), Brīvības ielā 33 (1912,

arh. E. Laube), Smilšu ielā 6 (1912, arh. V. Bokslafs), kantoru un biroju ēkas Vaļņu ielā 2 (1911, arh. E. Frīzendorfs), Brīvības ielā 22 (1914, arh. P. Mandelštams), Brīvības ielā 24 (1914, arh. H. Tīmers), Vaļņu ielā 9 (1914, arh. R. Heršelmanis).

Visu šo ēku ārējā veidolā skaidri jaušama iekštelpu telpiskā struktūra. Bankām sabiedriskās telpas parasti atradās divos apakšējos stāvos, bet augšstāvos — dzīvokļi, kantoru namiem vienu vai divus apakšējos stāvus aizņēma veikali. Tas arī atspoguļojas fasāžu perforācijā ar lieliem iestiklojumiem apakšējā un «parastiem» logiem augšējā daļā. Arhitektoniski ļoti izteiksmīgajā ēkā Grēcinieku ielā 8 (1911, arh. P. Mandelštams) trīs apakšējos stāvos atradās tirdzniecības telpas, divos augšējos — dzīvokļi. Šī valsts nozīmes arhitektūras pieminekļa izskats gan tika izkropļots 1985. gadā, kad daļēji aizmūrēja lielās, filigrāni iestiklotās vitrīnas un iebūvēja logus ar rupjiem, ļoti bieziem impostiem.

Tipiski «stateniskā jūgendstila» pieminekļi ir pretalkohola biedrības «Ziemeļblāzma»

168. attēls.
Kulturālais nams
«Ziemeļblāzma».
1910.

169. attēls.
Dzīvojamās ēkas
Ventspīli, Kuldīgas
ielā 15 un 17.
Augšā — projekta
fasādes, apakšā —
realizētās fasādes
(J. Krastiņa
rekonstrukcija)

nams Vecmīlgrāvī (1910, celts pēc sabiedriskā darbinieka un filantropa A. Dombrovska idejas un par viņa līdzekļiem), ēkas Cēsīs, Rīgas ielā 20 (1913), Jelgavā, Akadēmijas ielā 28, Venstpīli, Kārļa ielā, Kuģinieku ielā 2 un Pils ielā 54 (1911, inž. R. Frišs), Kuģinieku ielā 7

(1911, mūrniekmeistars E. Vitomskis), Kuldīgas ielā 15 (1910, mūrniekmeistars E. Bauls) un 17 (1911, E. Vitomskis). Visai savdabīga ir divu pēdējo ēku būvvēsture. Ēku Kuldīgas ielā 15 vainago vizuāli efektīgs, ar reljefām, plastiski liektām jūgendstila līniju joslām

170. attēls.
Īres nams Liepājā,
Graudu ielā 34. Ap
1910. gadu

171. attēls.
Īres nams Liepājā,
Pasta ielā 1. Ieejas
portāls.
Ap 1912. gadu

172. attēls.
Ires nams Cēsis,
Rīgas ielā 20. 1913.

rotāts zelminis, taču projektā precīzi tāds bija paredzēts kaimiņu namam Kuldīgas ielā 17. Celtniecības laikā abas ēkas it kā apmainījās iecerētajiem zelmiņiem. Acīmredzot šī «kaimiņu būšana» varēja notikt arī tāpēc, ka abi projektu autori un vienlaicīgi arī būvuzņēmēji bez tam bija arī kolēģi pilsētas būvvaldē.

Ārpus Rīgas visvairāk «stateniskā jūgendstila» celtni ir Liepājā: īres nami Kuršu ielā 17 (1908, arh. M. Berči) un 21 (1910, arh. M. Berči; šīs ēkas kāpņu telpā ir unikāli, oriģinālā saglabājušies jūgendstila figurālie gleznojumi), Graudu ielā 34 (ap 1910), Pasta ielā 1 (ap 1912), Graudu ielā 45 (1913, inž. Č.Karrs; šai ēkai, kuras divos apakšējos stāvos bija veikali, izkropļota fasāde, aizmūrējot vitrīnas) un 36/38 (1913, arh.

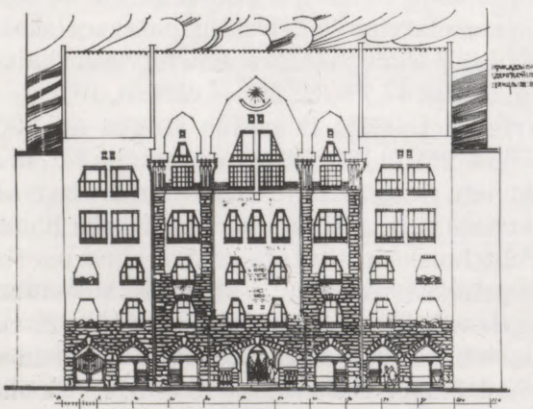
M.Berči), Komunālā ielā 18 (1913), Kuršu ielā 32 (1914), Klaipēdas ielā 6 (1914) u. c., kā arī teātris Teātra ielā 4, kuru uzcēla 1909. gadā pēc Drēzdenes arhitektu V. Losova un M. H. Kīnes projekta E. Strandmaņa vadībā.

Starp racionālistiskajiem jūgendstila strāvjiem Latvijas arhitektūrā īpaša vieta ir t. s. nacionālajam romantismam. Tas bija loģisks sava laika sabiedriskās esamības īpatnību atspoguļojums sabiedriskajā apziņā. 20. gs. sākumā, noritot sevišķi straujam urbanizācijas procesam, aizvien spēcīgākas ekonomiskās pozīcijas iekaroja latviešu buržuāzija. Izmainījās pilsētu iedzīvotāju nacionālais sastāvs. It īpaši Rīgā, kur strauji pieauga latviešu iedzīvotāju īpatsvars (skat. 80. lpp.). Namīpašnieku vidū latviešu skaits sasniedza 44,7% (31,5% — vācieši, 10,4% — krievi). Latvijā ik gadus iznāca ap 300 laikrakstu un 160 dažādu nosaukumu žurnālu latviešu valodā. Aktīvu radošo darbību izvērsa latviešu arhitekti, E. Laube tūlīt pēc Rīgas Politehniskā institūta beigšanas kļuva par šīs augstskolas docentu, pedagoģisko darbību savienodams ar plašu būvpraksi. Viena no latviešu kultūras dzīves koncentrācijas vietām bija arhitekta K. Pēkšēna darbnīca, kurā kādu brīdi pastrādāja gandrīz visi jaunākās paaudzes latviešu arhitekti. Pēkšēna namā Alberta ielā 12 atradās arī gleznotāja J. Rozentāla darbnīca un dzīvoklis, tajā neilgu laiku dzīvoja arī rakstnieks R. Blaumanis. K. Pēkšēna daudzpusīgo darbību raksturo arī fakts, ka viņam piederēja centrālapkures iekārtu montāžas uzņēmums, kas bija viens no lielākajiem Rīgā un darbojās arī pēc arhitekta nāves līdz pat 1940. gadam.

20. gs. sākumā Rīgā strādāja pavisam 10 latviešu tautības arhitekti, taču pēc viņu projektiem pilsētas centrā (ieskaitot arī 19. gs. otrās puses apbūvi) uzcelts ap 40% no visām ēkām. Viņu vidū visražīgākais bija K. Pēkšēns — ap 250 kapitālu daudzstāvu mūra ēku autors. Pēc J. Alkšņa projektiem uzcēla ap 130, I. Devendrusa — ap 100, O. Bāra — ap 90, E. Laubes — 83, A. Vanaga — 71, J. Gaiļa — ap 15, A. Malvesa un M. Nukšas — ap 20, E. Poles — ap 40 daudzstāvu namu.

Katrs no viņiem ir arī daudzu koka ēku autors, gandrīz visi cēla arī ārpus Rīgas.

Metodi, kā iemiesot nacionālās identitātes ideju būvmākslas darinājumā, precīzi noformēja E. Laube. Viņš kā galveno atzina celtnei izvirzīto uzdevumu (būvprogrammas) nevainojamu funkcionālo atrisinājumu, patiesu dabisku būvmateriālu izmantojumu, izvairoties jebkādu imitāciju, kā arī pievēršanos nacionālo tradīciju, kultūrmantojuma radošai apguvei. Žurnāla «Zalktis» slejās viņš rakstīja: «Pateicoties mūsu senlaiku lietu krājumam, mums latviešiem ir dota iespēja nogremdēties mūsu senču garā, un jo vairāk mēs to darīsim,

jo vairāk vecais gars atjaunosies iekš mums un atjaunotā spēcīgākā veidā pārņems katru no mums un visu mūsu dzīvi, mūsu darbus. Tad arī mūsu būves izrādīs raksturu, kas būs pilnīgi pastāvīgs, latvisks.» Tajā pat laikā E. Laube brīdināja no provinciāla lokāl-patriotisma: «... būtu tomēr ļoti nepareizi, ja mēs noslēgtos pret visiem svešiem un vēsturiskiem iespaidiem, pret visu ārzemniecisku. Mūsu uzdevums ir visu redzēto patstāvīgi pārstrādāt un pie savas ražošanas vispirmā kārtā noklausīties balsis, kuras pauž mūsu latviskā sajūta un kuras mums čukst lēni laika gars.»* Žurnāla redakcijas piezīmē pie Laubes raksta uzsvērts, ka bez savas īpatnējas būvniecības nav iedomājama ne-

vienas tautas kultūra, bet, tā kā pilsētu apbūvē nav nekādu latviska būvstila tradīciju, tad «īpatnēji latviskam būs jāaprobežojas pirmā laikā uz ornamenta izkopšanu āra un iekšsienās», bez tam «visdrīzākā laikā mums jāpiegriežas mūsu vietējo materiālu izmantošanai un jāpiesienas vairāk ziemeļniekiem nekā dienvidniekiem.»

Pirmās nacionālā romantisma celtnes Rīgā parādījās 1905. gadā — krietnu laiku pirms šī raksta publicēšanas. Tie ir ires nami Lāčplēša ielā 4 (arh. K. Pēkšēns) un A. Čaka ielā 26 un A. Ķeniņa skola Tērbatas ielā 15/17 (abas pēdējās — arh. K. Pēkšēns un E. Laube). Šo

* Laube E. Par būvniecības stilu // Zalktis. 1908. Nr. 4. 147. lpp.

** Turpat.

ēku arhitektoniskais veidols ir paskarbi smagnējs, bet ar izteiksmīgu siluetu, akcentētām jumtu plaknēm, samērā skopu, bet rūpīgi pārdomātu ornamentiku, kuras motīvi nāk no etnogrāfijas vai tautas lietišķās mākslas. Izmantoti dažādi apdares materiāli, akcentējot to dabisko toni, tekstūru vai faktūru kā svarīgu kopējās kompozīcijas elementu. Visās ēkās ir logi ar nošļauptām logailu augšdaļām, kas izraisa zināmas asociācijas ar monumentālajām divslīpu jumta silueta formām tautas koka celtniecībā. Katra no šīm ēkām ir samērā atšķirīga, taču visas ir it kā kāda pirmatnēja, lietišķa spara apdvestas.

Latviešu arhitektiem viņu mākslinieciskajos meklējumos zināmu impulsu deva tālaika Somijas arhitektūra. E. Laube, A. Vanags u. c. Rīgas arhitekti bija apmeklējuši šo zemi, iepazinušies ar turienes kolēģu daiļradi, pastāvēja arī cita veida tieši radošie kontakti. Somijas robežai pāri bija pārskanējuši L. Sonka, E. Sārinena u. c. somu arhitektu vārdi. Žurnāla «Vērotājs» slejās J. Rozentāls 1905. gadā publicēja rakstu sēriju par Somijas mākslu un arhitektūru. Kā raksturīgākās somu jaunākās būvmākslas iezīmes viņš minēja dabisku būvmateriālu patiesīgu izmantošanu, funkcionāli ērtu plānojumu, asimetriju, ievirzi uz spēcīgu ansambļa iespaidu, akcentētu apjomu plastiku. Viņš uzsvēra, ka galvenais tomēr ir «dzīvības pilna fantāzija, kas nav apmierināma vienīgi ar nepieciešamo praktisko un solido, bet kas rada pati savu burvju pasauli».*

Gan Latvija, gan Somija bija cariskās Krievijas nacionālās nomales, kurās bija virkne analogisku apstākļu sociālekonomikā, nacionālajā jautājumā, kultūrā utt. Arī arhitektūrā, kas visspilgtāk parādījās jūgendstila nacionālā romantisma ievirzē, analogija ir vēsturiska likumsakarība. Nekādā gadījumā nevar runāt par Somijas prototipu atdarināšanu. Zīmīgi, ka arī paši somu arhitektūras teorētiķi un pētnieki gan toreiz, gadsimta sākumā, gan arī mūsdienās

somu nacionālo romantismu neuzskata kā kaut ko specifiski nacionālu, bet gan kā sava laika Eiropas un arī pasaules būvmākslas labāko sasniegumu sintēzi, kas pieveidota atbilstoši vietējiem ziemeļnieciskajiem apstākļiem.

Ir, protams, jūtama vizuāla līdzība starp nacionālā romantisma celtnēm Latvijā un Somijā, taču tikpat jūtamas ir arī atšķirības. Somu būves ir daudz vispārinātākām būvmasām, it kā skarbākas, lapidārākas, retāk sastopamas logailas ar nošļauptajām augšdaļām, tikpat kā nav ornamentu. Latviešu — nedaudz «vieglākas», rotaļīgākas, krāšņākas dekoratīvajā apdarē.

Rīgā redzama no Somijas nākusi celtne — ires nams J. Alunāna ielā 2a jeb A. Pumpura ielā 5, kuru pēc somu arhitektu G. Vazašernas un G. A. Lindberga projekta uzcēla 1906. gadā arh. A. Vanaga vadībā. Minētā ēka izceļas ar dzīvokļu (tiem bija 7—9 istabas) augstvērtīgu plānojumu un perfektu apdari. Smagnējā fasādes kompozīcijā dominē tumšs, rupji fakturēts apmetums, kurā iestrādātas vienkāršas dekoratīvas granīta josliņas. Pelēkā somu granītā veidots arī rustikālais cokols un kaltie portāli. Citu materiālu vai dekoratīvu elementu te nav. Toties tanī pat laikā celtā ēkā Tērbatas ielā 33/35 (arh. K. Pēkšēns, E. Laube) it kā viengabalainajā fasādē redzams gan dažādu faktūru apmetums, gan sarkanais apdares ķieģelis, gan tumšu akmens šķembu apšuvums, gan koks, gan metāls (ar nolūku eksponētas logailu metāla pārsedes). Kompozīcijā svarīga nozīme bija arī etnogrāfisku motīvu ornamentam uz balkona parapeta (iznīcināts remontdarbos 1973. gadā).

Rīgā visvairāk nacionālā romantisma ievirzē strādāja A. Vanags, E. Laube un K. Pēkšēns. Kā nozīmīgākās un mākslinieciski izteiksmīgākās A. Vanaga celtnes var minēt ēkas Brīvības ielā 58 (1906), K. Barona ielā 30 (1907), 37 (1911), 62 (1909) un 64 (1911), A. Čaka ielā 64 (1909) un 70 (1910) u. c., E. Laubes — Brīvības ielā 37 (1909), 47 (1908) un 62 (1908), Lāčplēša ielā 70, 70a un 70b (1909), šo būvkompleksu dēvēja par

173. attēls.

A. Ķeniņa skola
Rīgā, Tērbatas ielā
15/17. Fasādes
projekts. 1905.
Arhitekti
K. Pēkšēns,
E. Laube

174. attēls.

A. Ķeniņa skola
Rīgā. Nacionālais
romantisms

* R. (Rozentāls J.) Par Somijas mākslu // Vērotājs. 1905. Nr. 4. 495. lpp.

175

176

177

«Romanova bazāru» — pēc vecā Lāčplēša ielas nosaukuma), Ģertrūdes ielā 23 (1909), Alberta ielā 11 (1908), A. Čaka ielā 83/85 (1909) u. c., K. Pēkšēna — Kronvalda bulvārī 10 (1907, kopā ar E. Laubi), Brīvības ielā 197 (1907),

178

175. attēls.

Īres nams Rīgā,
A. Čaka ielā 70.
1910. Arhitekts
A. Vanags

176. attēls.

K. Valdemāra ielas
apbūve Rīgā.
1909—1910.
Arhitekti E. Laube,
A. Vanags

177. attēls.

Īres nams Rīgā,
Lāčplēša ielā 51.
1909. Arhitekts
E. Laube. Nacionālā
romantisma un
«stāteniskā
jūgendstila» sintēze

178. attēls.

«Romanova bazārs»
Rīgā, Lāčplēša ielā.
1909. Arhitekts
E. Laube

179. attēls.

Īres nams Rīgā,
Ģertrūdes ielā 26.
1908. vai 1909.
Arhitekts A. Vanags

179

Ģertrūdes ielā 46 (1908) u. c. Līdzīgā manierē darbojās arī A. Malvess, daļēji arī E. Pole, J. Alksnis, O. Bārs. Nacionālā romantisma celtnes viegli pamanīt pilsētas apbūvē, taču tajā pašā laikā tās, kā jebkurš profesionāli augstvērtīgs jūgendstila darinājums, nevainojami ierakstās apkārtējā vidē. Sevišķi efektīgs ir četru nacionālā romantisma ēku ansamblis K. Valdemāra ielā 67, 69, 71 un

180. attēls.
Īres nami Rīgā,
K. Barona ielā 62 un
64. 1909—1911.
Arhitekts A. Vanags

73 (1909—1910, arh. E. Laube, A. Vanags).

Nacionālā romantisma mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi un paņēmieni bija tik iespaidīgi, ka tos savā daiļradē nereti izmantoja arī vietējie Rīgas vācu arhitekti, piemēram, A. Šmēlīngs (īres nams Ģertrūdes ielā 38, 1907), B. Bilenšteins (ēkas Kijevas ielā 15, 1909 un 17, 1910). Tipiskā nacionālā romantisma garā ieturēts V. Bokslafa celtais Āgenskalna ūdenstornis Alises ielā 4 (1910), īres nams L. Nometņu ielā 47 (1909), un Krusta baznīca Rīgā (1909, kopā ar arh. E. Frīzendorfu). Daļēji šīs formas jūtamas arī V. Bokslafa celtajā Dubultu baznīcā.

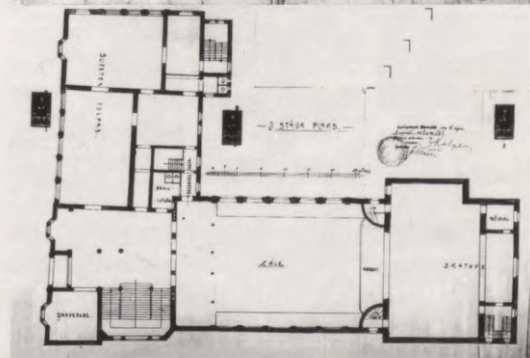
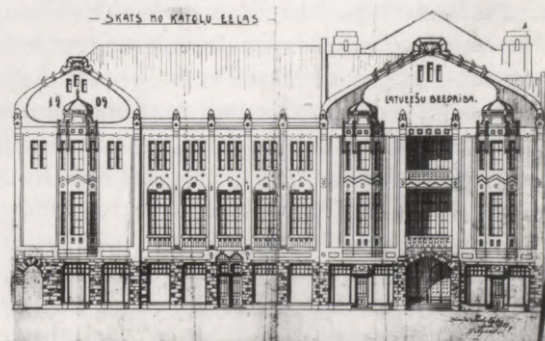
Liepājā nacionālā romantisma formās dažkārt darbojās arhitekts M. Berči (īres nams Raiņa ielā 1, 1910), taču pati raksturīgākā nacionālā romantisma celtne Liepājā ir nezināma autora celta ēka Tirgoņu ielā 4 jeb Pasta ielā 2, kuras arhitektoniskajā veidolā var saskatīt šī stilistiskā novirziena formālo atribūtiku gandrīz pilnā apjomā. Ar Liepājas apbūvi saistīts arī somu nacionālā romantisma dižmeistara L. Sonka vārds. Pēc viņa projekta inž. Č. Karra vadībā 1912. gadā uzcēla zviedru konsula T. P. Ekbloma namu

181. attēls.
Jelgavas latviešu
biedrības nams (nav
saglabājies). 1909.
Arhitekts P. Demme.
Fasādes zīmējums
un plāns

Dzintaru ielā 23. Tiesa, šī ēka radās tad, kad nacionālais romantisms bija jau «nogājis no skatuves». Tās Liepājai varbūt pat pasvešā arhitektūra raksturīga L. Sonka mākslinieciskajam rokrakstam periodā, kas sekoja nacionālajam romantismam. Jāpiebilst, ka ap šo laiku otrai Somijas arhitektūras zvaigznei E. Sārinenam, kurš 1912. gadā uzvarēja Rīgas amatu biedrības projektu konkursā (ēka netika uzcelta), Rīgas pilsētas ģerbonis noderēja par prototipu, radot Somijas pilsētu savienības emblēmu. Tādējādi ar viņa starpniecību Rīgas gars vēl tagad vējo karogā virs šīs organizācijas administratīvās ēkas Helsinkos.

Tipiski nacionālā romantisma darbi ir pēc arhitekta A. Malvesa projektiem celtie tautas nams Madonā, Lauksaimniecības biedrības nams Smiltēnē un īres nams Cēsīs, Raunas ielā 10. Šis «stils» atspoguļojās arī Latviešu biedrības namu Jelgavā (nav saglabājies) un Ventspilī, Maiznieku ielā 11 (1911) arhitektoniskajā izveidojumā.

Nacionālā romantisma celtņu arhitektoniski mākslinieciskais veidols daudzos gadījumos nomāca pavisam tuvu 20-to gadu

182. attēls.
Lauksaimniecības
biedrības nams
Smiltē. Ap 1910.
gadu. Arhitekts
A. Malvess. (Ēka nav
saglabājusies)

funkcionālismu. Tajā pašā laikā šis jūgendstila novirziens, lai cik paradoksāli tas arī neizklausītos, būdams programmiski antihistorisks, būvmākslas idejiskā satura ziņā tomēr bija visai tuvs eklektismam: nacionālā romantisma formu pamatā ir noteiktas idejas atklāsme mākslas tēlā. Šajā ziņā tas ir visai nozīmīgs pieturas punkts starp pagājušā gadsimta eklektismu un mūsdienu postmodernismu, tam ir nepārvērtējama

184. attēls.
Portāls īres namam
Rīgā, K. Valdemāra
ielā 69. 1909.
Arhitekts A. Vanags

nozīme daudzveidīgo un sarežģīto arhitektūras māksliniecisko uzdevumu atrisināšanas veidu vēsturiskajā pēctecībā.

Nacionālā romantisma mūzs tomēr nebija ilgs — jau ap 1911. gadu tas pilnīgi izzuda. Varbūt paši arhitekti izjuta tā tomēr zināmā mērā formālo iedabu, varbūt sava nozīme vienkārši bija tālaika ārkārtīgajam māksliniecisko ideju attīstības dinamismam. Taču noteikta loma bija laikabiedru kritiskajai attieksmei. Jau 1905. gadā J. Rozentāls rakstīja, ka diez vai par paraugu mūra arhitektūrai var noderēt koka celtņu formas,

183. attēls.
Īres nams Rīgā,
Alberta ielā 11. 1908.
Arhitekts E. Laube

uzsverot, ka dekoratīvi ornamentu vien nav «pietiekami, lai uz tiem radītu būvju stilu».* Somijā niknus uzbrukumus nacionālajam romantismam publicēja kritiķis G. Strengelis un arhitekts S. Frosteruss, bet 1910. gadā iznīcinošus spriedumus par E. Laubes darbiem izteica J. Madernieks. Par vienu no skaistākajiem nacionālā romantisma darinājumiem — Niedres namu Alberta ielā 11 viņš rakstīja: «Mākslas ziņā šīs mājas fasāde jāuzskata par neizdevušos. Jau pirmais iespaids tiek maitāts caur tumšo, sarkani pelēko pamata toni, kurš padara jau tā smago fasādi vēl smagāku. Ne jausmas no kopiespaيدا, no mākslinieciskas koncepcijas, no arhitektoniskas kompozīcijas! Visa mājas fasāde ir viens nesakarīgs raibums bez noteiktiem pamata virzieniem, bez interesantiem līniju un plankumu sadalījumiem. Ir neiespējami orientēties lielajā formu, līniju un krāsu mudžeklī. Saņemt kaut kādu estētisku apmierinājumu pie labākās gribas nav iespējams...»** Veltījis pāris atzinīgus vārdus Krastkalna namam Brīvības ielā 47, viņš tālāk raksta: «Kā uz vismazāk izdevušos mājas daļu jānorāda uz jumtu, kurš ir pārmērīgi samocīts un izlocīts... Ne tikai pie jumta apakšmalas vien, bet arī pie visa jumta un viņa dubulti horizontāliem daļījumiem mēs atduramies uz stipri izlauzītiem līniju sakropļojumiem un varmācīgām formu modelācijām, kas atstāj gribētu taisītu un nemāksliniecisku iespaidu. ... autors pazaudējis katru estētisku līdzsvaru un pašam nemanot ieslīdējis nenozīmīgā kompilāciju mudžeklī. Mājas kopiespaيدا nepatīkami traucē ģēveļu nobeigumi. Bez mazākā motivējuma un tiešās vajadzības pucējumā modelētie ornamentu atgādina drīzāk ielāpus nekā uz mākslas pamatiem dibinātus skaistuma efektus.»*** Par Virša namu Brīvības ielā 62 J. Madernieka spriedums bija šāds: «Vispārīgi ņemot, ... fasāde ir izteiksmē nenogatavojusies un nedod

izjusti vesela kopiespaيدا, ... nav ieturēts ne arhitektūras konstruktīvais, ne gleznieciskais pamatprincips. Uzkrītoši smaga un neveikla ir jumtu apakšdaļa, kura stipri traucē fasādes dekoratīvo vienību un uzskatāma kā vienīgi kaila modes lieta. ... Gļēvi neestētiska ir ģēveles viļņu veidīgā malu līnija, kura nepiederas citādi stingrajām formām, tāpat kā nepiederas pucējumā modelētie tepiķveidīgie ornamentu, ... Kas attiecas uz vertikālo sienu dubulto jumtu starpā, tad arī tā ar savu ornamentāciju un citādo nokrāsojumu arī savukārt maitā kopējo vienību. Žēl, ka autors tik stipri padēvies svešiem iespaidiem, kas viņu kavē atīstīt savas personīgās spējas... Laube par maz kritiski skatās uz saviem agrākiem darbiem un nevelk konsekvences un nemēģina pie nākamām būvēm izlabot atrastās nesaskaņas un līdz tam nepamanītos traucējumus. Tālāk varētu autoram pārnest, ka viņš par daudz svaidās uz vienu un otru pusi un dzenas pēc katras jaunbūves pēc citādām savādībām. Caur to zūd viņam katra koncentrēšanās iespējamība, kura tikpat arhitektūrā, kā visur citur mākslā nepieciešama.»*

Līdzīgas esejas jūgendstilam kopumā atrodamas ne vienā vien tālaika izdevumā. Piemēram, K. Hartmaņa grāmatā par arhitektūras stiliem: «Pamazām veidojas kritiska attieksme pret nemākulīgas atdarināšanas dēļ kropli dzimušo savādo līniju spēli, pret uzbāzīgo, rupjo ornamentu naturalizāciju. Ar vārdu «Jugendstil» jau 20.gs. pirmās desmitgades beigās saistījās priekšstats par kaut ko nenobriedušu, pārdzīvotu, tādu, ko vajag atīstest.»**

Savdabīga vieta jūgendstila arhitektūras mantojumā ir Rīgas galvenā arhitekta (kopš 1879. g.) Reinholda Šmēlinga daiļradei. Viegli pamanāma gandrīz ikviena Rīgas sabiedriskā ēka, kura, sākot ar 1907. g., celta pēc viņa projektiem. Tās izceļas ar sarkano ķieģeļu un balti apmestu laukumu mijkārtojumu fasāžu apdarē, izkoptu, plastisku brīvapjomu

* R. (Rozenāls J.) Par Somijas mākslu // Vērotājs. 1905. Nr. 2/3. 370. lpp.

** Dzimentenes Vēstnesis. 1910. g. 11. jūnijā.

*** Turpat.

* Dzimentenes Vēstnesis. 1910. g. 11. jūnijā.

** Гартман К. О. Стили. ч. 2. Рига. 1915. с. 139.

185. attēls.
Skola Rīgā, Telts
ielā 2a. 1910.
Arhitekts
R. Šmēlins

186. attēls.
Āgenskalna tirgus
Rīgā. 1911. Arhitekts
R. Šmēlins

kārtojumu un izteiksmīgu siluetu, ko parasti vainago vesels skursteņu mežs, bet paši skursteņi ir īstas ķieģeļu izmūrētas skulptūras. Šādā manierē veidota virkne skolu, Āgenskalna tirgus, ugunsdzēsēju depo Hanzas ielā, pilsētas otrās (tagad P. Stradiņa klīniskās) slimnīcas komplekss u. c. celtnes. Analoga stilistika un arī galvenokārt sabiedrisko ēku arhitektūra tajā laikā bija diezgan izplatīta Ziemeļvācijā un Skandināvijā, bet Latvijā tā strādāja vienīgi R.Šmēlings.

Neoklasicisms

187. attēls.
Bankas ēka Rīgā,
Brīvības ielā 38.
1911. Arhitekts
E. Pole

Ap 1910. gadu neapšaubāmi kā reakcijas pret jūgendstilā it kā neatrisinātajiem, drīzāk gan līdz galam neizprastajiem mākslinieciskajiem jautājumiem parādījās jauns retrospektīvs virziens — neoklasicisms. Tas šajā laikā vērojams visas Eiropas arhitektūrā, lai gan atsevišķi padomju arhitektūras vēsturnieki to dēvē par «tīri krievisku parādību».*

* Бартнев И. А., Батажкова В. Н. Очерки истории архитектурных статей. Москва. 1983. стр. 212.

Neoklasicisms centās atdzemdināt klasicisma mākslinieciskās kompozīcijas paņēmienus un formas, tās kā kaut kādas ārpus laika un konkrētās telpas esošas, mūžīgas estētiskās vērtības pretstatot sava laika realitātei. Jāatzīst, ka klasisks lielā ordera motīvs, kolonāde vai portīks vienmēr asociējas ar kaut ko cēlu un varenu. Tas atbilda buržuāzijas augošajām prasībām pēc reprezentablas, pompozas arhitektūras. Ne velti neoklasicisms visvairāk izplatījās banku arhitektūrā, taču reti kad tās ieguva de

klaratīvu, ortodoksālu veidu — tādu, kā banku ēkās Rīgā, Brīvības ielā 38 jeb Elizabetes ielā 57 (1911, arh. E. Pole), K. Valdemāra ielā 3 (1911, arh. A. Vite) vai Doma laukumā 8 (1913, arh. P. Mandelštams), zināmā mērā arī Sarkanā krusta slimnīcas ēkā J. Asara ielā 3 (1910, arh. F. Šefels). Lielākoties ēku fasādes no trešā stāva līdz dzegai apjoza plastisks ne pārāk akcentēts lielā ordera pilastru motīvs, kas drīzāk iekļāvās «stāteniskā jūgendstila» kompozīcijas paņēmienos. Tādas ir bankas

188. attēls.
Bankas ēka Rīgā,
Doma laukumā 8.
1913. Arhitekts
P. Mandelštams

Rīgā, K. Barona ielā 3 (1911, arh. J. Alksnis),
Blaumaņa ielā 5a (1913, arh. A. Malvess), īres nami
A. Čaka ielā 25 (1913) un 35 (1911, abiem — arh.
E. Laube), Tērbatas ielā 63 (1913, arh. J. Alksnis).

Paradoksāli, bet pati pirmā neoklasicis-
ma celtne Rīgā bija Rīgas Latviešu biedrības
nams, ko cēla vecās, 1908. g. nodegušās ēkas
vietā. Pirmajā jaunbūves projektā 1908. g.

189. attēls.
Rīgas Latviešu
biedrības nams
Merķeļa ielā 13.
1909. Arhitekti
E. Laube, E. Pole

190. attēls.
Freska «Skaistums»
Latviešu biedrības
nama fasādē.
Mākslinieks
J. Rozentāls

191. attēls.
Freska «Gudrība».
Mākslinieks
J. Rozentāls

192. attēls.
Freska «Spēks».
Mākslinieks
J. Rozentāls

arhitekti E. Laube un E. Pole ēkas fasādi paredzēja tipiskās nacionālā romantisma formās, kas likās pats par sevi saprotams. Taču jau nākamajā gadā iecere tika izmainīta par labu neoklasicismam, un tādā veidā ēku arī uzcēla. Tomēr atsevišķi elementi — kupoli virs rizalītiem un it sevišķi J. Rozentāla veidotās mozaīkas ir tikpat kā hrestomātiski jūgendstila darinājumi.

Neoklasicisms sastopams galvenokārt tikai Rīgā, pārējās Latvijas pilsētās tā ietekme jaušama visai reti, izņemot atsevišķas «klasiskas» detaļas fasāžu noformējumā. Arī Rīgas neoklasicisms bieži vien pat nerada nekādas asociācijas ar klasicisma prototipiem, visbiežāk tā vai citādi neoklasicismam pieskaitāmās ēkas drīzāk atgādina tipiskus

racionālistiska jūgendstila darinājumus. Tā, piemēram, bankas ēkas Kaļķu ielā 15 (1913, arh. J. Alksnis) fasādēs klasicisma manierē veidotie pilastrī uztverami tīri dekoratīvi. Tikai vērīgāk ielūkojoties, var pamanīt stilizētos joniskos kapiteļus to vainagojumā. Plašie iestiklojumi visos stāvos ar ļoti šaurajām ailstarpēm skaidri liecina par celtnes konstruktīvo uzbūvi — tā bija Rīgā pirmā ēka ar monolītu dzelzsbetona karkasu. Ēkā nebija dzīvokļi, visos augstākajos līmeņos atradās kantoru telpas, kas bija veidotas pēc tā saucamā lielā biroja principa — plašas, ar starpsienām nesadalītas.

Tikpat nosacīti neoklasicismam var pieskaitīt arī dzīvojamo, kantoru un tirdzniecības namu Tērbatas ielā 13 (1912, arh. J. Gailis). Te kaut kas «klasisks» jūtams vienīgi fasādes simetriskajā kompozīcijā ar atsevišķiem klasicisma formās veidotiem ornamentāliem ciļņiem, bet vienlaidus iestiklojums divos apakšējos stāvos drīzāk izskatās kā mūsdienu celtnes «no stikla un betona».

20. gs. sākumu — jūgendstila laikmetu — kopumā raksturo kustība par jaunu, laikmetīgu mākslu ar izteikti racionālistisku ievirzi. Tajā iekļāvās pat retrospektīvais neoklasicisms. Radās lieliski arhitektūras un dekoratīvās mākslas sintēzes paraugi augstvērtīgā, kvalitatīvā izpildījumā. Daudzo stilistisko

novirzienu vidū īpaša loma bija nacionālajam romantismam, kas atklāja tautas garamantu neizsmeļamo bagātību.

Latvijas būvmākslas attīstības centrs un virzītājspēks bija Rīga un Rīgas arhitektūras skola, kurā noteicošo lomu ieguva profesionālie latviešu arhitekti. Mākslinieciski vērtīgas un kultūrapjoma purā nozīmīgas celtnes radās visā Latvijā, bet Rīgas centrs šajā laikā kļuva par savdabīgu jūgendstila arhitektūras ansambli, kam nav analoģu visā pasaulē.

Latvijas Republikas laika pilsētībūvniecība

Būvnoteikumi. Rīgas ģenerālplāns. Pilsētībūvnieciskā politika un prakse 30. gadu otrajā pusē. Liepājas u.c. pilsētu ģenerālplāni. Ludzas pilsētas uzbūve.

Pēc 1. pasaules kara Latvijas Republikas laikā celtniecības apjoms pilsētās jūtami atpalika no pirmskara līmeņa. Jaunajai valstij izvirzījās savi uzdevumi un problēmas. Milzīgas grūtības radīja kara laikā katastrofāli izpostītās zemes atjaunošana, taču nekad netika aizmirsta vides veidošanas pasākumu plānveidība. Vēl vairāk, aizvien augoša uzmanība tika veltīta kompleksai un vienotai

ar pilsētu un apdzīvoto vietu apbūvi saistītajai būvpolitikai, cenšoties ierobežot privātsaimniecisku patvaļu un mērķtiecīgi izmantot jaunapbūvējamās teritorijas. 1923. gadā apstiprināja vispārējus noteikumus par valsts, sabiedrisko un rūpniecības ēku būvju projektu sastādīšanu un apstiprināšanu, 1928. — «Pilsētu zemju likumu» (tas faktiski bija valsts vispārējās agrārās reformas likuma daļa, kas skāra pilsētu teritorijas) un noteikumus pilsētas apbūves un izbūves plānu sastādīšanas kārtībai, 1933. — «Saistošos noteikumus lauku būvniecībā». 1929. gadā noteica, ka pieminekļu, baznīcu un monumentālēku projekti jāsaskaņo Būvniecības departamentā saziņā ar Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultāti un Mākslas akadēmiju, bet speciālā sarakstā minētu rūpniecības uzņēmumu, kas «ar savu darbību var apdraudēt sabiedrības drošību un veselību» projektus varēja apstiprināt tikai ar īpašu Iekšlietu ministrijas piekrišanu. Bija vēl virkne likumu un noteikumu par būvniecības pārzināšanu un atsevišķiem ēku tipiem un to sastāvdaļām (piem., skolām, dūmvadiem, atejas bedrēm un tml.). Tas viss veicināja viskvalificētāko speciālistu līdzdalību arhitektūras vispārējā attīstībā, kā arī apbūves tehnisko un sanitāri higiēnisko kvalitāti.

Līdz pat 1940. gadam likuma spēku saglabāja Rīgas 1904. gada būvnoteikumi, kas nodrošināja organisku pēctecību pilsētvides rakstura attīstībā. Šos noteikumus pa laikam nedaudz koriģēja. Piemēram, 1938. gadā noliedza no jauna celt koka ēkas gruntsgabalos, kas pieguļ dzīvām satiksmes ielām, tajā skaitā Duntē, Tiltā, Tvaika, Bauskas ielām, Vienības gatvei, Uzvaras bulvārim, Ganību dambim, Biķernieku, Slokas, Kalnciema, Daugavgrīvas u. c. ielām. 1939. gadā koka ēku aizliegumu attiecināja arī uz Mežaparku un atsevišķiem nogabaliem Juglā, Pārdaugavā un citur.

Būvnoteikumus, kuru principi bija lielā mērā analogi Rīgas noteikumos ietvertajiem, izdeva arī citām pilsētām: jau 1924. gadā — Sablei, Madonai un Balviem, 1928. — Dobelei

193. attēls.

Biroju nams Rīgā,
Kaļķu ielā 22. 1913.
Arhitekts
P. Mandelštams

un Jaunjelgavai, 1929. — Ventspilij, Jūrmalai, Cēsīm un Valmierai, 1930. — Viļāniem un Aucei, 1931. — Tukumam un Ainažiem, 1934. — Jelgavai un Rēzeknei, 1935. — Ludzai, 1936. — Liepājai, Daugavpilij, Bauskai, Valkai un Kārsavai, 1937. — Grīvai, 1939. — Aizputei.

Liepājas, Daugavpils, Ludzas un Bauskas vēsturiskajos kodolos, kurus parasti dēvēja par saimnieciskajiem centriem, bija atļauts tikai slēgtais apbūves veids un vienīgi nedegama materiāla celtnes. Visur bija limitēts ēku augstums, stāvu skaits un apbūves blīvums, turklāt tas samazinājās virzienā no centra uz perifēriju. Liepājas, Daugavpils, Jelgavas un Rēzeknes saimnieciskajos centros drīkstēja celt līdz 16 m augstas 4 stāvu ēkas, vairumā pārējo pilsētu — 12—13 m augstas 3 stāvu ēkas. Pieļautais apbūves blīvums centros svārstījās no 40—60%. Centrus aptvēra t. s. dzīvokļu rajoni, tālāk nāca dārzsaimniecības, vasarnīcu, lauksaimniecības un tml. joslas — kā nu kurš pilsētā tās dēvēja. Tajās noteiktais maksimumlais apbūves augstums lielākoties bija 8—9 m un 2 stāvi, blīvums — 10—30%.

Visās pilsētās bija izdalītas īpašas rūpniecības zonas — «lai aizsargātu iedzīvotājus no rūpniecības iestāžu ļauniem iespaidiem», kā formulēts lielākajā daļā noteikumu. Kompleksā ar būvnoteikumiem bija izstrādāti arī atbilstoši pilsētu plāni, kuros apbūves telpiskais un funkcionālais zonējums bija uzrādīts ar atšķirīgu krāsu laukumiem, bet pašos noteikumos bija atbilstošu zonu robežu precīzs apraksts.

Būvnoteikumi limitēja arī minimālo pagalmu laukumu un dzīvojamo telpu augstumu, kā arī noteica dažādu arhitektoniski telpisko elementu — balkonu, erkeru, rizalītu, segjumiņu u. c. — pieļaujamos izmērus un dūmvadu, kāpņu, atkritumu tvertņu, aku utt. konstruktīvo izveidojumu. Obligāta prasība bija atsevišķs sanmezgls katram dzīvoklim ar tiešu ieeju no tā. Tas bija ievērojams solis uz priekšu salīdzinājumā ar pirmskara būvniecības sanitāri higiēnisko līmeni.

Pilsētu un apdzīvoto vietu apbūves bli-

vuma samazināšana virzienā no centra uz nomalēm pilnīgi atbilda tālaika dzīvokļu celtniecības politikai, kas bija orientēta uz viengimenes ēku vai vismaz iespējami nelielu ēku, atstājot daudzstāvu īres namus tikai celtniecībai lielāko centru dzīvākajos rajonos. Tieši ar šādu celtniecības politiku jau 30. gadu sākumā visā Latvijā izdevās pārvarēt vienu no smagākajām 20. gs. sākuma pārmērīgi straujās urbanizācijas un 1. pasaules kara postījumu sekām — dzīvokļu krīzi, turklāt saglabājās kultūrkontinuitāte, akcentējot vēsturisko pilsētu centru savdabību. Kā atzīmēja ievērojamais Latvijas pilsētbūvniecības speciālists inženieris E. Veiss, «katras vecas pilsētas daļa sevišķi interesanta, un viņu pazīšana sevišķi nepieciešama tādēļ, ka viņa ir visa organisma centrs, pie viņas jāpieveido jaunās daļas, pēc viņām tikai var spriest par pilsētas apbūves raksturu un īpatnībām.»*

Šodienas destruktīvie pilsēttelpas pārveidojumi un antihumānas vides masveida radīšana jaunajos dzīvojamajos «masīvos» būtībā ir tiešas sekas gan daudzu vienkāršu, acīmredzamu patiesību, gan pilsētu struktūras attīstības vispārējo likumsakarību, kas precīzi fiksēta arī Latvijas Republikas laika būvnoteikumos, klajai ignorancei.

1936. gadā izdeva arī saistošos būvnoteikumus lauku ciemiem. Valsts būvpolitikā galvenā uzmanība tomēr tika veltīta celtniecībai laukos. Realizējot agrāro reformu, plaši izvērsās jaunu viensētu radīšana un būvniecība. Daudzu jaunsaimniecību būvi stimulēja samērā prāvi neatmaksājami valsts pabalsti un izvērsta kreditēšanas sistēma. Dažādi veicināja arī būvētāju ieinteresētību kvalitatīvā būvdarbu izpildē un ēku ilgmūžībā. No 1920. līdz 1930. gadam Latvijas lauku viensētās pavisam uzcēla 86,7 tūkstošus dzīvojamo un 268,7 tūkstošus dažāda veida saimniecības ēku. Celtniecībā plaši izmantoja tipveida jeb t. s. normālprojektus, kurus

* Veiss E. Praktiskā pilsētu būvniecība Latvijā // Latvijas Inženieru un Tehniķu Kongresa Biroja žurnāls. 1925. 10/12. 176. lpp.

izplatīja masu tirāžā un varēja par lētu naudu iegādāties ikviens.

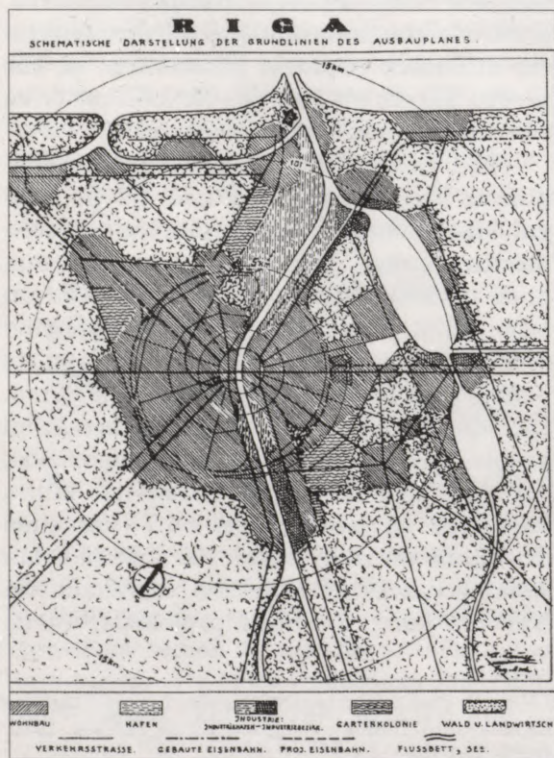
No 1936. līdz 1937. gadam vien pārdeva pāri par 100 000 šādu projektu. 1936. gadā laukos uzcēla 2230, 1937. — 3428, bet 1938. — 4480 ēkas. Relatīvi īsā laikposmā Latvijas lauksaimniecība tādējādi tika kardināli pārveidota, bet lauksaimniecības attīstība savukārt bija pamatā tālākajam ekonomikas, izglītības un kultūras uzplaukumam.

1923. gadā sākās jauna Rīgas ģenerālplāna izstrādāšana. Šim darbam nodibināja Rīgas jaunizbūves biroju, ko vadīja arhitekts A. Lamze. Birojs veica visai apjomīgu un pamatīgu pilsētas teritorijas ģeoloģisko apstākļu, infrastruktūras u. c. jautājumu izpēti, uz kā bāzes tika noteikti galvenie pilsētas izaugsmes virzieni un telpiskā plānojuma principa attīstības priekšlikumi. Darba rezultāts bija 1936. gadā Ministru kabinetam iesniegtais Rīgas ģenerālplāns līdz ar centrālās daļas detaļplānojuma projektu, jauniem Rīgas būvnoteikumiem un likumprojektu par galvaspilsētas Rīgas celtniecību, kuri gan

apstiprināti netika un likuma spēku neieguva. Taču nevar par augstu novērtēt darba nozīmi pilsētībūvniecības zinātnes attīstībā.

A. Lamzes vadībā izstrādātajā Rīgas ģenerālplānā pilsētas attīstība bija saistīta ar grandioziem nākotnes plāniem, kas tālu pārspēja tālaika Latvijas valsts reālās iespējas. Pilnīgi pamatoti uzskatot, ka galvenais pilsētveidojošais faktors ir lielrūpniecība un jūras tirdzniecība, A. Lamze prognozēja, ka pēc apmēram 50 gadiem Rīgas iedzīvotāju skaits sasniegs 1,5 miljonus. Faktiski Rīgā 1930. gadā rūpniecībā bija nodarbināti ap 2,5, pēc citiem datiem pat 5 reizes mazāk cilvēku nekā 1913. gadā, bet iedzīvotāju skaits vēl 1940. gadā nerasniedza 1913. gada līmeni. Taču A. Lamze uzskatīja, ka Rīgai agri vai vēl nāks atplaukums un jauni ziedu laiki, ko garantē tās izcilais ģeogrāfiskais stāvoklis. Tāpēc nepieciešams visus pilsētas izbūves jautājumus aplūkot tālākas nākotnes skatījumā, un šim mērķim jau savlaicīgi nepieciešams pakļaut visu pilsētas iekārtas veidojumu, kas iepriekšējā Rīgas būvpraksē netika darīts. Bija paredzēts pilsētas teritorijas «pakāpienveida» zonējums, diferencējot apbūvi pēc pieļaujamā augstuma, blīvuma, izmantotajiem būvmateriāliem u. c. parametriem — līdzīgi kā 1904. gada būvnoteikumos, tikai detalizētāk un izvērstākā veidā. Perifērijā bija paredzēta vienīgi ekstensīva mazstāvu apbūve jeb «dārzu pilsētas klajais apbūves veids,»* paredzot šim nolūkam plašas teritorijas no Priedaines un Beberbeķiem rietumos līdz Dolei dienvidos un Baltezeram un Ropažiem austrumos no esošā pilsētas centra. A. Lamze atzīmēja, ka, spriežot pēc pēdējā laika pilsētībūvniecības prakses sasniegumiem, «intensīvais» pilsētu izbūves veids uzskatāms par pārvarētu.

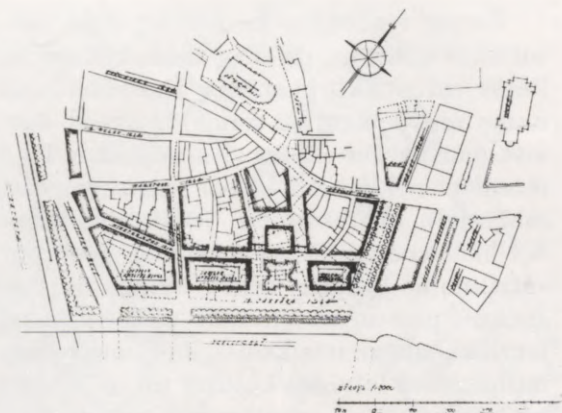
Rūpniecības uzņēmumus bija paredzēts koncentrēt Daugavas lejteces salās, Spilvē, Sarkandaugavā u. c. Pilsētas sabiedriskā centra jeb «sitijas» attīstībai rezervēja Daugavas kreiso krastu — Klīversalu un Ķīpsalu,

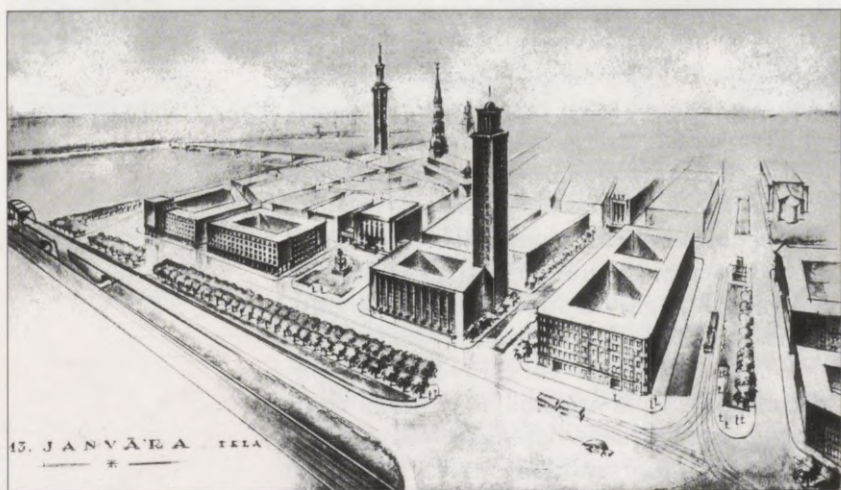
194. attēls.

Rīgas attīstības plāna shēma. 1931. Arhitekts A. Lamze

* Lamze A. Teritorijas problēma Lielrīgas izbūvē // Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. R. 1932. 804. lpp.

195. attēls.
13. janvāra ielas Rīgā
rekonstrukcijas
projekts. Plāns. 1939

196. attēls.
13. janvāra ielas Rīgā
rekonstrukcijas
projekts. Arhitekta
N. Voita perspektīve.
1939

izvietojot tur nepieciešamās valsts un valdības iestāžu ēkas. Arī šeit tika proponēts brīvais jeb «klajais» apbūves veids, kas, pēc autoru domām, nodrošinātu ne tikai higiēniskākus darba un atpūtas apstākļus, bet arī nodrošinātu emocionālo izteiksmību, arhitektonisko monumentalitāti un dotu iespēju «radīt Latvijas valstij cienīgu reprezentācijas simbolu, kurš neapšaubāmi būtu arī izcila dominante visā Rīgas izbūvē».*

Jau 1928. gadā kādā recenzijā profesors arhitekts E. Laube atzīmēja, ka arī viņš pagaidām nezinot labāku ideju, jo Rīgai ir tendence attīstīties Jūrmalas virzienā, tāpēc Pārdaugava dabiski var kļūt par jaunu pilsētas centru, bet Vecpilsēta līdz ar to vārēs

* Lamze A. Teritorijas problēma Lielrīgas izbūvē // Rīga kā Latvijas galvaspilsēta. R. 1932. 804. lpp.

labāk saglabāt savas apbūves vēsturiskās īpatnības un tur kļūs vieglāk «uzturēt agrāko gadsimteņu pieminekļus, tie netop sajusti kā šķērslis modernai dzīvei un nebūs apdraudēti ar iznīcību pilnīgi vai daļai».*

Dokumentu iesniegšanas laikā (1936) oficiālā pilsētbūvnieciskā politika Rīgā ieguva pavisam citu ievirzi. To galvenokārt realizēja ar atsevišķiem šajā gadā nodibinātās Nacionālās celtniecības Komitejas lēmumiem. Blīvi apbūvētajā centra zonā tikai iecerēti un arī uzsākti plaši ielu «regulācijas» darbi un jaunu laukumu izveidošana. Plašā lokā ap Vecpilsētu un arī pašā Vecrīgā paredzēja daudz jaunu monumentālu sabiedrisko ēku celtniecību un jaunu bulvāru izveidošanu.

Sevišķi tipisks šai ziņā ir 1938. gadā Rīgas pilsētas jaunizbūves birojā izstrādātais 13. janvāra ielas «regulācijas» projekts. Tajā bija paredzēts kardināli pārveidot visu Vecrīgas dienvidaustrumu daļu starp Daugavmalu, Mārstaļu, Audēju, Vaļņu un 13. janvāra ielām, «panīkušo viduslaiku ēku» vietā radīt jaunu, samērā regulāru platu ielu tīklu, kur izvietotos monumentālas jaunceltnes, skvēri, satiksmes laukumi. 13. janvāra ielā, apmēram tagadējā Alberta laukuma vietā bija paredzēts celt pasta krājkases ēku, veidojot to pompozi reprezentablās formās, ar vismaz 80 m augstu torni apjomā vienā stūrī. Vaļņu iela posmā starp 13. janvāra ielu un universālveikalu sasniegtu gandrīz 40 m platumu. Būtu jānojauc 96 esošās ēkas.

Realizējot šādu pilsētbūvniecisko politiku, Vecrīgā, nojaucot vairākus senās apbūves kvartālus, jau bija radīts Doma laukums. Tā izveidošanas iniciators bija K. Ulmanis — «Rīgas dižais cēlājs», kā Latvijas valsts un ministru prezidents nosaukts 1940. gada izdotajā krājumā «Tautai un Valstij». Pats Ulmanis šai sakarā tautā gan ieguva iesauku «Nāmplēsis», taču gandrīz visi laikabiedri profesionāli Doma laukuma izveidošanu vismaz oficiāli vērtēja atzinīgi, pat cildinoši. «Pateicoties mūsu Vadonim», sakarā ar K. Ulmaņa

* Laube E. Nākamā monumentālā Rīga // Jaunākās Ziņas. 1928. g. 15. dec.

60. dzimšanas dienas jubileju rakstīja E. Laube, «15. maija laukums (tā nosauca Doma laukumu — aut.)... kā skaists brīnums pēkšņi iznira no putekļiem un visā savā diženumā izpletās mūsu priekšā».

Atskanēja arī nihilistiskās attieksmes pret vēsturisko mantojumu kritika. Piemēram, aplūkojot grandiozā Finansu ministrijas nama jaunbūvi Vecrīgā starp Zirgu un Smilšu ielām, pazīstamais igauņu arhitekts E. Kūziks pilnīgi pamatoti jautāja: «Vai Rīgā tik liels būvlaukumu trūkums, ka tik milzīgu ēku jāiespilē tādā šaurumā? Jo tāda izmēra un tādas nozīmes ēka prasa zināmas atstarpes ievērošanu līdz tuvumā esošām ēkām».^{**} 1939. gadā arhitekts P. Bērzkalns uzstājās pret 13. janvāra ielas «regulāciju». Viņa galvenie argumenti pret projekta priekšlikumiem bija praktiski saimnieciska rakstura, pierādot, ka nav attaisnojama ne paredzētā apjomīgā seno ēku nojaukšana, ne transporta plūsmu ievadīšana Vecpilsētā. Norādot, ka satiksmei Rīgas centrā Daugavas labajā krastā loģiski atrisinās pa bulvāru loku un tiltiem pār Daugavu tā galos, viņš uzsvēra: «... pontonu tilts (atradās tagadējā Akmens tilta vietā — aut.) pēc sava stāvokļa pilsētas plānā ir rudiments, kas uzglabājies no senām tradīcijām ar vienu Daugavas tiltu.»^{***} Apšaubot projekta jaunradītās vērtības pilsētu estētikas skatījumā, P. Bērzkalns rakstīja: «Praktiskai domāšanai mazliet nesaprotami ir projekti, kas paredz noplēt vēl labi lietojamus 5-stāvu namus un to vietā iekārtot zālājus un strūklakas vai pieminekļus... Pilsētas, kas spiestas taupīgi saimniekot, meklē citus ceļus savu veco daļu sakārtošanai. Arhitektoniskās apdares ziņā šādas pilsētu daļas nevar meklēt paraugus Romas forumu monumentalitātē, bet gan viduslaiku pilsētu skatu dažādībā un gleznieciskā skaistumā.»^{****}

* Laube E. Kupls celtnu vainags pāri visai Latvijai // Latvijas Kareivis. 1937. g. 4. sept.

** Latvijas Architektūra. 1938. Nr. 6. 228. lpp.

*** Bērzkalns P. Saimnieciskie faktori regulācijas projektā 13. janvāra ielai Rīgā // Latvijas Architektūra. 1939. Nr. 10/11. 354. lpp.

**** Turpat. 357. lpp.

Tomēr viedoklis, ka lielākā daļa vēsturiskās apbūves, izņemot tādas celtnes kā lielās viduslaiku baznīcas, Dannenšterna nams un Melngalvju nams, ir sveša «latviskajam garam», kļuva visai populārs. Tika intensīvi meklēti ceļi, kā par katru cenu rast materiālu iemiesojumu, «tautas vadoņa» K. Ulmaņa neskaitāmajiem norādījumiem par «atjaunotās Latvijas ceļu», «tautas mūžīgo spēku», par to, ka «jaunām celtnēm jārod latviska seja un izteiksme», ka visam «vajag ietilpināties latviskā kultūrā un ne otrādi» un nepieciešams «nostiprināt celtniecības darbā latviski nacionālo garu» utt. Visai zīmīgi ir Rīgas būvju valdes priekšnieka arhitekta P. Dreijmaņa izteikumi: «... Rīga bija saglabājusi savu provinciālo, tirdzniecības un ostas pilsētas seju. Tagadējais laiks prasa pēc citas izteiksmes... Šo galvaspilsētas sūtību vairākkārt pasvītrojis savās runās un norādījumos Valsts Prezidents un valdība pati likusi stūrakmeni nākamai Rīgas celtniecībai, uzsākot galvaspilsētā daudzu monumentālu valsts ēku celšanu... vesela rinda svarīgu satiksmes ielu ievērojami paplašinātas un pārveidotas ar jauniem caurlauzumiem. Vairākās vietās apbūvētā pilsētas daļā radīti jauni laukumi, dārzi, sporta un atpūtas vietas... jau paceļas viena pēc otras lielas valsts un sabiedriskās ēkas... Par vienu no lielākajiem ieguvumiem pilsētas būvniecībā jāuzskata tas apstāklis, ka lielās jaunceltnes rod sev vietu veco, savu laiku pārdzīvojošo un tagadējām prasībām nepiemēroto ēku vietā. ... visur apkārt ceļamām ēkām rada plašākas ielas, jaunus laukumus... Nesakārtotas un traucējošas ar savu stilu mistrojumu ēkas atdod vietu jaunai lielu kompleksu arhitektūrai un jauna monumentāla celtniecība dabīgi pēc neilga laika radīs un izveidos latvju arhitektūras stilu.»*

Šādas pilsētbūvnieciskās politikas rezultāts Rīgā bija apbūves noplēšana starp Rātslaukumu un Daugavmalu, ko izdarīja 1938. gadā, atbrīvojot vietu iecerētā pilsētas valdes nama jaunbūvei ar apmēram 100 m

* Latvijas Architektūra. 1938. Nr. 1. 3. lpp.

197. attēls.
Rīgas centra
pārveidošanas
projekta skice. 1939.
Arhitekts
P. Kundziņš

augstu torni. Acīmredzot Vecrīgas silueta «uzlabošanai», taču ne tuvu tik primitīvā un neiederīgā veidā, kā to izdarīja 70. gados ar augstceltni Citadelē.

Rīgas centra plānojuma kompozīcijas noslēgumu un telpisko kulmināciju 1938. gadā iecerēja veidot, izbūvējot Uzvaras laukumu. Izsludināja atklātu projektu konkursu. Projektā bija jāparedz laukums karaspēka parādēm, dažādām sanāksmēm un tautas svētkiem (ar 200 tk. apmeklētāju piedalīšanos), stadions 25 tk. vietām, sporta laukumi, sporta un sanāksmju pils 10 tk. skatītājiem, piemiņas zīme — arhitektonisks akcents, apzaļojums un izpriecu parks. Vērienīgās ieceres īstenošanu paredzēja veikt ar brīvprātīgu ziedojumu palīdzību, ar ko latviešu tauta «spīdoši pierādīja vienprātību» un to, ka «viņa grib sekot sava Vadoņa Dr. K. Ulmaņa saucienam un jo drīzi redzēt Uzvaras laukuma jautājumu atrisinātu.»* Konkursā trīs pirmās prēmijas ieguva arhitekti F. Skujiņš un G. Dauge, J. Leimanis un E. Krūmiņš, kā arī V. Paegle. Praksē nevienu no projektiem gan nerealizēja, taču ieguva virkni priekšlikumu, kuros ietvertās idejas atspoguļojās vēl 1966. gada Rīgas ģenerālplānā un ir daļēji realizētas, 1985. gadā uzcelot

* Latvijas Architektūra. 1938. Nr. 2. 90. lpp.

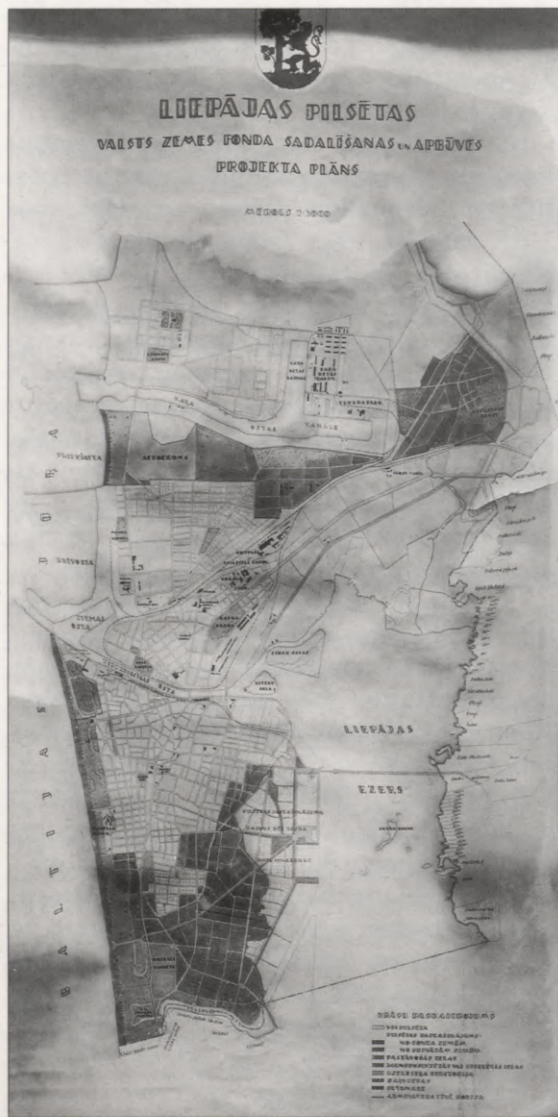
pieminekli Rīgas atbrīvotājiem. Šī pieminekļa obelisks it kā fiksē Brīvības ielas telpiskās kompozīcijas ass turpinājumu Daugavas kreisajā krastā.

Jaundibināto Nacionālās celtniecības komiteju, kuras darbā bija pieaicināti visi tālaika redzamākie latviešu arhitekti, kopš 1938. gada februāra vadīja pats K. Ulmanis. Komitejas kompetencē bija sekmēt sabiedrisko ēku celtniecību, pilsētu un ciemu izdaļošanu un to plānveidīgu apbūvi, lauku būvniecību, vēsturisko celtnu aizsardzību un Rīgas izbūvi atbilstoši galvaspilsētas vajadzībām. Visu, protams, «latviski nacionālā garā». Acīmredzot šīs Komitejas izveidošana bija arī viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc A. Lamzes projektētais Rīgas ģenerālplāns netika apstiprināts attiecīgajās valdības instancēs.

Pilsētas attīstības pamatprincipi, kas bija līdzīgi Rīgas ģenerālplānā ietvertajiem, bija pamatā arī Liepājas pilsētas ģenerālplānam, ko iesniedza Iekšlietu ministrijas Būvvaldei 1930. gadā. Vērienīgajā projektā bija prognozēts, ka ap 1980.—2000. gadu iedzīvotāju skaits Liepājā sasniegs 200 tūkstošus. Bija paredzēts apbūves funkcionālais zonējums, nosakot noteiktas teritorijas rūpniecības un tirdzniecības vajadzībām, dzīvojamos rajonus, zaļumu joslas, kūrorta rajonu, paredzot nepieciešamās transporta un inženiertehniskās komunikācijas, kā arī izdalot rezerves teritorijas. Teritoriālā attīstība bija paredzēta, paplašinot esošo VecLiepājas un t.s. Dienvidu priekšpilsētas ielu tīklu austrumu virzienā, šim nolūkam aizberot daļu Liepājas ezera. Priekšroka bija dota ekstensīvajai apbūvei: «... ģimenes mājiņu īpašnieki savu ģimeni novieto daudz veselīgākos apstākļos nekā to var dot 5—6 stāvu akmeņu maisi, bez saules, zaļumiem un svaiga gaisa.»*

1937. gadā Ministru kabinets apstiprināja Ludzas pilsētas ģenerālplānu, 1938. — arhitekta G. Fīrhufa izstrādātos Daugavpils centrālās daļas plānu un Grīvas un Apes pilsētu apbūves plānus. Tajā pat gadā apstiprināja arī Valdemār-

* Par Liepājas izbūvi nākotnē // Strādnieku Avīze. 1930. 13. apr.

pils un Ropažu izbūves projektu. Šajos pilsēt-
būvnieciskajos dokumentos bija nospraustas gal-
venās apbūves attīstības pamatlīnijas, funk-
cionālais zonējums, dota jaunapbūvējamo no-
maļu parcelācija, bet nebija izstrādāts detaļplā-
nojums. Praksē tie izrādījās samērā neefektīvi,
ko it īpaši pierādīja vēsturiskie notikumi Ludzā.

1938. gada 11. jūlijā Ludzā izcēlās uguns-
grēks, kurā pilnīgi nodega apmēram 1/5 no vi-
sām pilsētas ēkām. Izdeguma zonā 9,6 ha lielā
platībā tika paredzēta zemes īpašumu atsa-
vināšana, lai varētu pārveidot pilsēt-
būvniecisko struktūru atbilstoši elementārām uguns-

drošības prasībām, kā arī sava laika pilsēt-
būvnieciskajām atziņām. Taču to neizdevās
realizēt namīpašnieku savtīgo interešu un
varbūt arī vispārsabiedrisko jautājumu
neizpratnes dēļ. Pilsētu atjaunojot, pilnīgi
saglabājās vecā plānojuma un parcelācijas
struktūra ar nelieliem — vidēji 450 m² lieliem
gruntsgabaliem (pašā centrā raksturīgā
gruntsgabalu platība bija tikai 200—350 m²).
Vairums gruntsgabalu bija ļoti neregulāras
formas, turklāt saglabājās arī pārmērīgs
apbūves blīvums, ko Ludzas būvnoteikumi (pat
pēc grozījumiem 1938. gadā) pieļāva līdz 60%
no gruntsgabala laukuma. Kompleksi neatrisi-
not arī inženiertehniskā labiekārtojuma
jautājumus, Ludzas atjaunošanu par veiksmīgu
nevarēja uzskatīt ne no kāda viedokļa. Arhitekts
P. Bērzkalns rakstīja, ka jāšaubās «vai arī
Ludzas saimnieciskajos apstākļos nebija
iespējams sagādāt iedzīvotāju vienkāršajām
vajadzībām labākus atrisinājumus». Ludzā no
jauna uzceltās ēkas, pēc viņa domām, «ir no-
žēlojamas ne tādēļ, ka tās ir mazas un
vienkāršas.»* Pilsētu labizskatību galvenokārt
nosaka saskaņotība starp gruntsgabalu
izmēriem, ēku lielumu un ielas telpiskajiem
parametriem. Tāpēc vēlams nav arī apbūves
pārmērīgajai sablīvēšanai pretējā tendence:
«Mūsu sabiedrība gan nereti iedomājas, ka
skaistas un ievērojamas ir tikai lielas ēkas. Arī
pilsētās novērojami centieni pēc platām ielām
un lielām, augstām ēkām. Šādi vēlējumi bieži
pārsniedz patiesās vajadzības un līdzekļus, un
tad meklētās grandiozitātes vietā rēgojas
tukšas nepiepildītas iedomas.»**

Jāuzsver, ka pēdējo pirmskara gadu pilsēt-
būvnieciskā politika kopumā jūtami ietekmēja
attieksmi pret vēstures mantojumu, kā arī
galveno pilsēt-
būvniecisko jautājumu risināša-
nas raksturu un metodes pēckara periodā līdz
pat sešdesmitajiem gadiem. Acīmredzot tieši
30-to gadu otrās puses valdošajā ideoloģijā,
sociālajā psiholoģijā un ar to saistītajos
profesionālajos uzskatos zināmā mērā

* Bērzkalns P. Pilsētu būvniecības problēmas Ludzas
atjaunošanā // Latvijas Arhitektūra. 1939. Nr. 3. 98. lpp.

** Turpat.

198. attēls.

Liepājas pilsētas
attīstības plāns. 1934.
Arhitekts G. Firhufs,
inženieris A. Porietis

meklējama atbilde, kāpēc 1948. gadā nojauca Melngalvju namu, 1954. gadā uzspridzināja Rātsnamu, bet vēl 60-to gadu vidū Vecrīgā parādījās tādas celtnes kā 3. vidusskola, pirts «Varavīksne» vai Rīgas Tehniskās universitātes korpuss Kaļķu ielā 1a.

Kopumā procesi, kas noritēja Latvijas arhitektūrā un pilsētbūvniecībā 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. pirmajā pusē, nebija lokāli izolēti. Visumā tie bija pilnīgi atbilstoši pasaules tālaika būvmākslas attīstības līmenim un ar to saistītajām parādībām. It īpaši tas attiecas uz arhitektūras stilu attīstību, kas tieši kapitālisma attīstības periodā kļuva pilnīgi sinhrona sava laika jaunākajām tendencēm pasaulē. Atsevišķos periodos iezīmējās zināmu reģionālo īpatnību dominējošā loma, un tieši šajos brīžos mūsu arhitektūras mantojuma pūrā radās vērtības, kuras noteikti ieņēma izcilu vietu visas civilizācijas kultūras bagātību krātuvē.

Latvijas Republikas laikā iezīmējās kvalitatīvi jauna attīstības pakāpe arhitektūras teorijas attīstībā un arhitektūras dzīvē. Ievērojamākie profesionālie spēki koncentrējās Latvijas Universitātes Arhitektūras fakultātē. Tā bija tieša bijušā Rīgas Politehniskā institūta mantiniece, taču atšķirībā no sava vāciski-krieviskā priekšteča Arhitektūras fakultāte bija Latvijas vēsturē pirmā nacionālā arhitektūras skola.

1924. g. dibinātā Latvijas Arhitektu biedrība par savas darbības mērķi sprauda Latvijas arhitektoniskās kultūras māksliniecisko, tehnisko un saimniecisko izkopšanu, zinātniski pētnieciskā darba veicināšanu, arhitektūras izstāžu, apspriežu rīkošanu, kā arī citādi rūpēties par arhitektūras propagandu, aizstāvēt arhitektu arodintereses utt. Biedrība kādu laiku līdzdarbojās «Tehniskā Žurnāla» un «Ilustrētā Žurnāla» izdošanā, bet no 1938. gada vidus tai izdevās noorganizēt mēnešraksta «Latvijas Arhitektūra» izdošanu. Tas regulāri iznāca līdz 1940. gada vidum.

No 1934. gada marta līdz 1939. gada maijam darbojās vēl viena profesionāla arhitektu sabiedriskā organizācija — Latvijas Arhitektu vienība, kura par savu galveno

uzdevumu izvirzīja arhitektūras profesijas tuvināšanu plašākai sabiedrībai. 1939. gadā nodibināja Latvijas Profesiju kameru, un ar to visas profesionālās biedrības beidza pastāvēt kā privātoorganizācijas un pilnīgi pārgāja valsts kontrolē. Taču to darbība atstāja vēsturē neizdzēšamas pēdas visu ar būvmākslu saistīto procesu attīstībā.

Arhitektūras stili Latvijas Republikas laikā

Nacionālie tautiskie meklējumi. Retrospektīvās tendencēs. Funkcionālisms. Neoelektisms. Pieminēti un memoriālie kompleksi

1. pasaules karš ne tikai pilnīgi pārtrauca ekonomikas uzplaukumu, bet radīja arī zināmu lūzumu arhitektūras stilistiskajā evolūcijā. Pirmajos pēckara gados tautsaimniecībā visi spēki tika koncentrēti smago kara seku likvidēšanai. Līdz 20-to gadu vidum pilsētās tikpat kā neko necēla, darbu nespēja atsākt daudzi rūpniecības uzņēmumi. Vairāk nekā 20 gadus tukši nostāvēja gumijas rūpnīcas «Provodņik» korpusi Sarkan-daugavā, Ganību dambi 31.

Likvidējot no cara Krievijas mantoto izglītības sistēmas atpalicību, ievērojamus līdzekļus ieguldīja skolu celtniecībā, it īpaši laukos. No 1920.—1934. gadam Latvijā uzcēla no jauna vai rekonstruēja ap 470 skolu, bet no 1934.—1940. gadam — ap 400, turklāt tās bija ievērojami lielākas nekā iepriekšējā periodā. Gandrīz katrs no pazīstamajiem Latvijas arhitektiem ir uzcēlis kādu skolu, bet īpaši daudz mācību iestāžu uzbūvēts pēc arhitekta I. Blankenburga projektiem.

20. un 30. gadu arhitektūra mākslinieciski stilistiskā ziņā ir vismazāk pētītais Latvijas būvmākslas vēstures periods, un tam arī visgrūtāk ir dot izsmeļošu novērtējumu. Tajā ir tikpat bagāta formālo ieviržu daudzveidība kā 20. gs. sākumā, lai gan kopumā dominē divas galvenās tendences — lietišķi racionāla arhitektūra, analoga jaunākajiem strāvoju- miem tālaika Eiropas būvmākslā un romanti- zēti retrospektīva, pārsvarā uz klasisko formu interpretāciju balstīta arhitektūra. Pirmās

tendences apzīmēšanai Eiropas mērogā pieņemts lietot vārdu «funkcionālisms», Padomju Krievijā to sauca par «konstruktīvismu», Latvijā figurēja arī jēdziens «jaunās lietišķības stils». Retrospektīvais novirziens bija formāli dažādāks, bet 30. gadu otrajā pusē nostabilizējās stilizēti klasiska ievirze, ko var nosacīti saukt par neoeklektismu. Abas tendences attīstījās paralēli visā neatkarīgās Latvijas Republikas laikā, bet atsevišķos periodos viena vai otra ieguva dominējošu lomu. Mainījās arī vienu un to pašu stilistisko formu idejiskais saturs.

Joprojām dienas kārtībā bija nacionālās arhitektūras jautājums. Tāpat kā 20. gs. pirmajā desmitgadē nacionālo formu meklējumi galvenokārt sakņojās latviešu tautas koka celtniecības tradīcijās un formu izjūtā, kā arī tautas lietišķajā mākslā. Līdz ar to jūtamas zināmas gadsimta sākuma nacionālā romantisma atskaņas, taču vēsturiskā dialektika nepieļāva tiešu šī jūgendstila novirziena atdzimšanu. Nacionālo formu meklējumos bieži vien pievērsās arī klasiskās arhitektūras izteiksmes līdzekļiem. Šī ievirze sevišķi raksturīga kļuva 30. gadu otrajā pusē.

Nacionālās arhitektūras jautājums Latvijas Republikas laikā pirmoreiz saasināti pievērsa uzmanību 1923. gadā, kad gatavojās izbūvēt jaunu oficiālās reprezentācijas telpu Rīgas pilī, kas kļuva par valsts prezidenta rezidenci. 20-tajos gados visumā tomēr dominēja viedoklis, ka arhitektūrā strādāt tikai ar vienu noteiktu mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu kopumu neatbilst laikmetam, ka dzīve nav domājama šaurā vienveidībā: «... daudzveidība... ir īpatnēja mūsu laikmetam un tam pretim strādāt ar nolūku proklamēt viscaur kādu vienu stilu un citiem noliegt eksistences tiesības nozīmētu strādāt pretim laika garam.»*

Arhitekts E. Laube, atzīmēdams, ka katrs jaunlaiku stils iegūst internacionāla stila pazīmes, ka Latvija nedrīkst un nevar neatsaukties uz ārējām ietekmēm, konstatēja: «... latviskais stils arhitektūrā var parādīties

visdažādāki... nav un nevar būt tikai viena kāda paņēmiena un virziena, kādā var izteikties vai būtu izkopjams noteiktais arhitektūras stils.»* Vienlaikus viņš uzsvēra: «Svešā arhitektūras stilā strādājot, latvietis arvienu ienesīs savu latvisko garu. Bet tāpat arī cittautietim nebūs iespējams radīt darbu ar lielu latvisku vērtību.»** Tagadējie tīri teorētiskie secinājumi neatšķīrās no E. Laubes vēl 20. gs. sākumā, nacionālā romantisma laikā paustajām idejām: «... redzētais un uzņemtais mums jāpārrada latviski, jāapgaro ar latvisku garu.»*** Priekšstats par šī «gara» reālu iemiesojumu arhitektoniskā tēlā tomēr palika samērā izplūdis. E. Laube gan centās dot vispārēju formulu, kā iegūt nacionālu arhitektūras stilu konkrēta rakstura arhitektūras objektā: «... ja konstruktīvus arhitektūras objektus apgarosim ar latvisku garu piemērotā izpausmes veidā, tad radīsies īpatnēji latvisks konstruktīvās arhitektūras stils,»**** taču pilnīgi analogas «receptes» viņam radās arī «latviska funkcionālās arhitektūras stila», latviska materiālās, dabas, internacionālā, vēsturiskās, tradīciju, personīgā, tautas utt. arhitektūras stilu iegūšanai.

20. gados pēc vēlākā Latvijas Universitātes profesora arhitekta P. Kundziņa projektiem izbūvēja virkni ēku, kuru arhitektoniskais veidols nepārprotami asociējās ar tautas koka celtniecībā izkopto apjomu kompozīciju un formu: dzelzceļnieku dzīvojamās ēkas Vecgulbenē (1921), estrādi Arkādijas parkā Rīgā un Allažu baznīcu (1927), pamatskolu Upesgrīvā (1928) u. c. P. Kundziņš bija ievērojams latviešu tautas būvmākslas pētnieks. Pēc viņa iniciatīvas un tiešā viņa vadībā 1924. gadā sāka veidot Brīvdabas muzeju — vienu no senākajām tautas koka celtniecības pieminekļu krātuvēm Eiropā. Pirmajiem apmeklētājiem muzejs vērā durvis 1932. gadā. Pirmskara nacionālā romantisma formu atskaņas bija

* Laube E. Latviskais arhitektūras stils tagadnē // Dzīvei pretim. Rīga. 1936. 232. lpp.

** Turpat. 232. lpp.

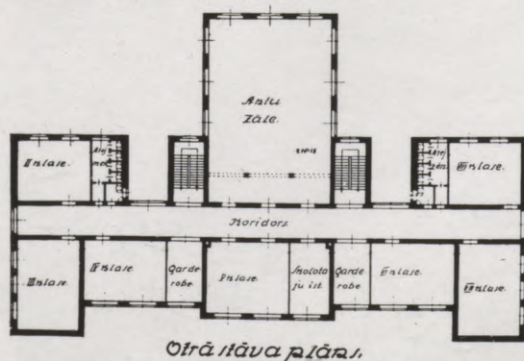
*** Turpat. 228. lpp.

**** Turpat. 227. lpp.

* Laube E. Mūsu tagadējā celtniecība // Latvis. 1928. g. 7. dec.

199. attēls.
Allažu baznīca. 1927.
Arhitekts
P. Kundziņš.
Raksturīgs
nacionālās formu
izteiksmes
meklējumu piemērs

200. attēls.
Skola Bauskā.
Projekts. 1925.
Arhitekts J. Neijs

jūtamas arī 2. pasaules kara laikā bojā gājušās Siguldas dzelzceļa stacijas (1924, arh. P. Feders), kā arī Olaines pagastnama (1926, arh. E. Ādams), Bauskas skolas (1925—1935, arh. J. Neijs) u. c. ēku arhitektūrā. Bet sevišķi efektīga šāda stila celtnie ir Jaunliepājas luterāņu baznīca. To sāka celt 1912. gadā pēc arhitekta E. Strandmaņa projekta, bet līdz 1. pasaules karam paspēja uzmūrēt sienas tikai līdz 4 m augstumam. Būvdarbus atjaunoja 1924. gadā pēc pilnīgi jauna, inž. A. Zērensena projekta un pabeidza 1930. gadā.

20. gados un 30. gadu sākumā formāli stilistiskā daudzveidība Latvijas arhitektūrā parādījās arī vispārinātā stilizētā neoklasicisma māksliniecisko paņēmieni interpretācijā, dažādu senāko vēsturisko stilu formālās izteiksmes valodas romantizētās variācijās, pirmskara jūgendstila racionālistisko formu pārmantotībā un pat tiešā atveidojumā, gan arī citās stilistiskajās ievirzēs.

Neoklasicismam tuvās formās uzcēla skolu Ķemeros, banku Kuldīgā (arh. I. Blankenburgs), tautas namus Valkā (20. gadu sāk., arh. A. Raisters) un Rēzeknē (1928, arh. P. Pavlovs), dzelzceļa stacijas Meitenē (1922), Skrīveros (1924, abām — arh. J. Neijs) un Gulbenē (1926, arh. P. Feders), pagastnamu Saldū (1936, arh. P. Kundziņš), dzīvojamās ēkas Rīgā, Baložu ielā 20a (1924, arh. E. Laube) un Mežaparkā, Siguldas prospektā 1 (1930, inž. P. Miežis), baznīcu Ikšķilē (1932, arh. P. Kundziņš) u. c. ēkas.

Rekonstruētajā ēkā Rīgā, Torņa ielā 11 (1927—1929, arh. A. Trofimovs), ko izbūvēja Latvijas Arhitektu biedrības mitekļa vajadzībām, jūtams kaut kas no viduslaiku dzīvojam-ēku arhitektūras, ko izceļ arī ēkas apjomā iekļautie Rīgas 14. gs. aizsardzības sistēmas fragmenti ar Jurgena torni. Ēkai Rīgā, M. Smilšu ielā 8 (1931, arh. V. Šervinskis) zelmis atveidots baroka formās. Kinoteātra «Splendid Palace» Rīgā, Elizabetes ielā 61 (1923, arh. F. Skujiņš) arhitektoniskajā apdarē un noformējumā izmantoti krāšņi rokoko ornamentāli dekoratīvie rotājumi. Tie teicami kalpoja uzņēmuma reklāmai un vēl tagad rada nenoliedzami efektīgu emocionālo

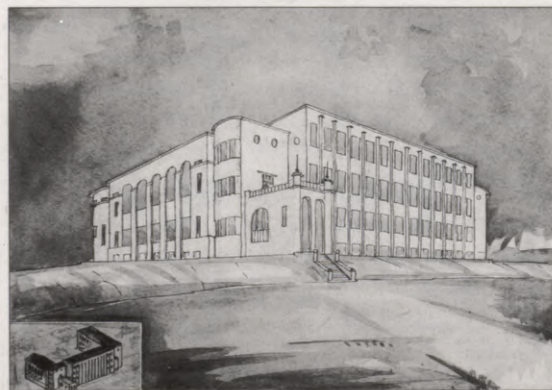
fonu, apmeklējot šo tolaik vēl gluži jaunā tipa mākslas iestādi, kas visā pilsētā bija viena no lielākajām un pati greznākā. Dekoratīvos gleznojumus izpildīja mākslinieks H. Grīnbergs, skulpturālos veidojumus — tēlnieks R. Maurs. Barokāli eklektiskā noskaņā veidota veikalu un dzīvojamā ēka Rīgā, Blaumaņa ielā 10 (1925, arh. E. Laube). Savukārt «orderu eklektismam» radniecīga, bet jūtami modernizēta fasādes kompozīcija ir dzīvojamai ēkai Elizabetes ielā 1 (1923, arh. V. Hofmanis), bet Rīgas Sv. Jāņa baznīcas mācītāja nama Jāņa ielā 7 (1929, arh. E. Laube) fasāde ir tīri eklektiska kompozīcija renesanses formās. Galvenā nozīme te, protams, bija vides kontekstam — tieši kaimiņos atrodas baznīcas renesanses laikmetā celtais altārgāls.

Atsevišķas šī laika celtnes, bet tādu nav daudz, piemēram, īres namus Rīgā, A. Čaka ielā 62 (1926, arh. N. Nords), E. Birznieka-Upīša ielā 28 (1925, inž. P. Miežis) un Mednieku ielā 7 (1926, arh. A. Raisters), Liepājā, Kuršu ielā 24 (1931, arh. M. Berči) u. c. grūti atšķirt no tām tipiskajām jūgendstila racionālistiskās ievirzes celtnēm, kuras būvēja vēl pirms 1. pasaules kara. Telefonu

centrālās Rīgā, Kr. Barona ielā 69 (1928, arh. D. Zariņš) arhitektūrā var saskatīt kaut ko līdzīgu amerikāņu «Art Deco» formām. Taču, ja ASV šī stilistiskā tendence drīzāk uzskatāma kā mēģinājums katrā ziņā radīt savu stilu zemē, kurā nebija spēcīgu Eiropas jūgendstila tradīciju, tad pie mums šis un līdzīgi piemēri visumā tomēr jāuzskata kā nodeva pēctecīgām vēsturiskām tradīcijām, kā modernizēta variācija par pašmāju jūgendstila tēmu.

Ar šādu mērauklu acīmredzot var vērtēt arī īpatnējo, dziļi individuālo un savdabīgo Rīgas pilsētas arhitekta P. Dreijmaņa daiļradi. Viņš cēlis skolas ēku Bolderājā, Miglas ielā 9 (1926—1930), mazstāvu bloķēto dzīvojamo ēku kompleksus Liepājas un

201. attēls.

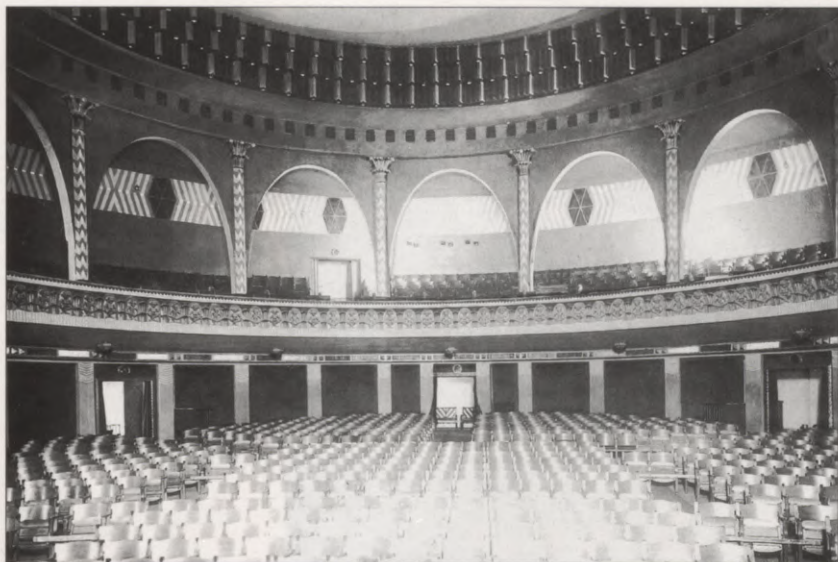
Rīgas tirdzniecības banka Smilšu ielā 1. Projekta perspektīve. 1929. Arhitekts P. Mandelštams. «Art Deco» stilistikas atskaņas

202. attēls.

Dzīvojamā ēka Baldonē, Rīgas ielā 73. Raksturīga 20. gadu nogales arhitektūra, kurā nacionāli romantisku izteiksmi caurauj «Art Deco» elementi

203. attēls.

Skola Rīgā, Miglas ielā 9. Projekta perspektīve. 1926. Arhitekts P. Dreijmanis

204. attēls.

Kinoteātra
«Palladium» Rīgā
skatītāju zāle. 1925.
Arhitekts
P. Dreijmanis.
Raksturīgs nacionāli
romantizētā ievirzē
pārveidots
«Art Deco» interjers
(nav saglabājies)

Ropažu ielās, ar viņa vārdu nesaraunami saistīta arī Rīgas Centrāltirgus būve. 1923. gadā notika starptautisks tirgus projektu konkurss, kurā vienu no augstākajām godalgām ieguva P. Dreijmaņa kopā ar inž. S. Zītkovu izstrādātais priekšlikums. Jau konkursa noteikumos bija paredzēts, ka tirgus

kompleksa būvē ēkas jāpārsedz ar metāla lokveida kopnēm, izmantojot 1. pasaules kara laikā Vaiņodē būvēto cepelīnu angāru konstrukcijas, kuras pilsētai izdevās pilnīgi nopirkt. Speciāli nodibinātā tirgus būvbirojā, kuru vadīja inž. V. Isajevs, izmantojot konkursā godalgoto projektu idejas, izstrādāja galīgo projektu. Šajā darbā piedalījās arī inž. G. Tolstojs un no 1926. gada arh. P. Pavlovs, bet projektā konsultants bija P. Dreijmanis. 1930. gadā Rīgas Centrālo tirgu nodeva ekspluatācijā. Grandiozais tirgus komplekss sastāv no 5 paviljoniem ar kopējo platību 16 000 m². Lielākais (tagad gaļas) paviljons, kura lietderīgā platība ir 5000 m², bija domāts vairumtirdzniecībai. Preču piegādei tajā bija paredzēts arī dzelzceļa atzarojums, kas pienāktu ēkai uz estakādes otrā stāva līmenī (līdz galam netika realizēts). Zem visiem paviljoniem ir pagrabi, tie savienoti ar tuneļiem, kas iziet arī uz kanālmalu, no kurienes preces ērti, tieši pagrabu līmenī nogādāt uz tajos ierīkotajām noliktavām un saldētavām. Viss komplekss bija apgādāts ar savā laikā visai modernu inženiertehnisko

205. attēls.

Rīgas Centrālais
tirgus (fragments).
1924—1930.
Arhitekti
P. Dreijmanis,
P. Pavlovs, inženieri
G. Tolstojs, V. Isajevs

206. attēls.
Savrupmājas Rīgā,
M. Nometņu ielā.
1927—1930.
Inženieris
T. Hermanovskis.
Funkcionālisms

207. attēls.
Savrupmāja Rīgā,
O. Vācieša ielā 13.
1931. Inženieris
T. Hermanovskis.
Pārbūvēta 60. gados

aprikojumu. Atsevišķu paviljonu fasāžu apdarē izmantotas dažādas dekoratīvas formas, kas traktētas vispārināti modernizētā garā. To izcelsmi var meklēt tiklab neoklasicismā, kā arī jūgendstila racionālistiskajos strāvojumos. Taču visumā tirgus arhitektūra pilnīgi atbilst funkcionālisma principiem.

Tieši, no jūgendstila laikiem patapināta kopējā apjomu kompozīcija, kas realizēta vienkāršotā formu valodā, bez jebkādiem ornamentāliem rotājumiem, raksturīga veselai virknei dzīvojamo un sabiedrisko ēku, kas izkaisītas pa visu Rīgas centra teritoriju un arī

ārpus tās. Tādi, piemēram, ir īres nami Ģertrūdes ielā 55 (1928, arh. M. Ozmidofs), Avotu ielā 33 un 35 (1926, arh. M. Ozmidofs), Stabu ielā 47 (1928, arh. P. Mandelštams), Hospitāļu ielā 14 (1929, arh. V. Reslers) u. c. Šo ēku autori bija vēl pirms kara pazīstami Rīgas arhitekti, taču līdzīgā mākslinieciskā rokrakstā bieži vien darbojās arī tolaik pavisam jauni arhitekti, piemēram, A. Braunfelds (īres nami Matīsa ielā 51/53 un Brīvības ielā 147, 1930) un D. Zariņš (Angļu-amerikāņu misionāru biedrība Lāčplēša ielā 117, 1925). Līdzīgas celtnes vietām pat pilnībā nosaka ielas ainavas

raksturu, piemēram, Slokas ielā 10, 12a, 12b un 14 (1928—1931, arh. A. Braunfelds, H. Rozenbergs, O. Stange).

Visu šo ēku arhitektūra tomēr nepārprotami atbilst 20. un 30. gadu stilistikai, to mākslinieciskajam veidolam spēcīgu zīmogu bija uzspiedis funkcionālisms — stils, kas formālās izteiksmes pilnbriedu ieguva, sākot ar 20. gadu otro pusi. Funkcionālisma radošās metodes pamatā bija jau jūgendstila laikā iedibinātais pamatprincips: «forma nosaka funkciju». Tas tika īstenots racionāli vienkāršā celtņu mākslinieciskajā apdarē bez jebkādiem ornamentāliem rotājumiem, tāpēc savā laikā arī izplatījās nosaukums — «Jaunās lietišķības stils». Ēku arhitektoniskajā izveidojumā dominē uzsvērti horizontāli dalījumi, aiz parapetiem paslēpti lēzeni jumti. Raksturīga ir vispārināti vienkāršu ģeometrisku formu apjomu plastika. Tā sevišķi raksturīga ir individuālo dzīvojamo ēku arhitektūrā. Kā tipiskākos piemērus var minēt inž. T. Hermanovska projektētās savrupmājas Rīgā pie Māras diķa — Mazajā Nometņu ielā 2, 4 un 6 u. c., O. Vācieša ielā 11 un 13 (1927—1931, būvēja «Rīgas un apkārtnes dzīvokļu kooperatīvs»), Mežaparkā, Bergenes ielā 6 (1932) un 8 (1928), Meža prospektā 14 (1937), Siguldas prospektā 6 (1938) u. c.

Mežaparka ziemeļdaļu starp Meža prospektu, Visbijas prospektu un Poruka ielu masveidā apbūvēja starp 1928. un 1932. gadu. Tā kļuva par savdabīgu funkcionālisma arhitektūras ansambli. Te ir desmitiem un pat simtiem dzīvojamēku, kuru arhitektoniski mākslinieciskais veidojums var kalpot arī kā enciklopēdisks funkcionālisma formveides paņēmieni paraugs. Parasti šajās ēkās ir viens vai divi daudzistabu dzīvokļi, to diferencētajā, kubiskajā apjomu kompozīcijā ir kāds vertikāli akcentēts torņveidīgs elements, plaši iestiklojumi kontrastē ar gludām sienu plaknēm (piemēram, ēkas Ezermalas ielā 61, 1934, arh. M. Ozmidofs; Meža prospektā 40, 1930, arh. P. Mandelštams; Poruka ielā 10, 1936, inž. K. Jansons u.c.). Nereti mākslinieciskie efekti panākti gandrīz vienīgi ar ailu kārtojuma un formu kontrastiem, uzsverot kāpņutelpas

vertikālu vienlaidus iestiklojumu (piemēram, Meža prospektā 36, 1931, arh. P. Bērzkalns un 58, 1933, arh. J. Rutmanis).

Starp funkcionālisma arhitektūras pionieriem Latvijā nenoliedzami jāmin inž. T. Hermanovskis, arh. K. Bikše, kā arī arh. A. Karra un inž. K. Betges būvfirma. Bez jau minētajām T. Hermanovska savrupmājām Rīgas centrā uzcelti arī vairāki ires nami —

Marijas ielā 6 (1928) un 8 (1926), Bruņinieku ielā 45 (1929), Ģertrūdes ielā 27 (1934) u. c. Tie visi ciešajā kvartālā apbūvē uztverami tikai ar vienu fasādi, taču to pašu autors spējis padarīt plastiski ekspresīvu, rīkodamies vienīgi ar ģeometrizētu apjomu formās veidotiem arhitektoniskajiem elementiem — balkoniem, erkeriem, nišām un izvirzījumiem.

Arhitekts K. Bikše ir cēlis Biķernieku tuberkulozes slimnīcu (1926—1930), ambulanci Rīgā, Lāčplēša ielā 38 (1937) u. c. ēkas, taču viens no nozīmīgākajiem viņa darbiem ir sanatorija «Saulstari» Ogrē (1928), kuras

208. attēls.

Veikalu un dzīvokļu nams Rīgā, Marijas ielā 8. 1926. Inženieris T. Hermanovskis

vietu Latvijas arhitektūrā var salīdzināt ar tādu funkcionālisma arhitektūras šedevru pasaules mūsdienu arhitektūras vēsturē kā

somu arhitekta A. Ālto celto sanatoriju Paimio (1929—1933).

A. Karrs un K. Betge cēluši vairākas sabiedriskās ēkas Rīgā — Tautas namu Bruņinieku ielā 29/31 (1929), Latvijas grāmatrūpnieku arodu namu Lāčplēša ielā 43/45 (1930), bankas ēku Vaļņu ielā 13 (1931), kinoteātri un dzīvojamo ēku Vaļņu ielā 19 (1935), veikalu un dzīvojamo ēku Kaļķu ielā

209. attēls.
Sanatorija
«Saulstari» Ogrē.
1928. Arhitekts
K. Bikše

210. attēls.
Tautas nams Rīgā,
Bruņinieku ielā
29/31. 1929. Arhitekti
A. Karrs, K. Betge.
Vācijā un citās
Eiropas zemēs
izplatītā
«neoekspresionisma»
atskaņa

211. attēls.
Latviešu akciju
banka Rīgā, Vaļņu
ielā 11. 1931.
Arhitekti
A. Karrs, K. Betge

212. attēls.
Biroju un dzīvokļu
nams ar kino «Aina»
Rīgā, Vaļņu ielā 19.
1935. Arhitekti
A. Karrs, K. Betge

212

213. attēls.
Īres nams Rīgā,
Baznīcas ielā 8. 1930.
Arhitekts
P. Kundziņš

213

214. attēls.
Akciju sabiedrības
«Rota» nams Rīgā,
Blaumaņa ielā 38/40.
1934–1936. Arhitekts
A. Birkhāns

4 (1937), savrupmājas Mežaparkā, Kokneses
prospektā 10 (1933) un 27 (1932) u. c. celtnes.

Bez izteikti taisnstūrīgiem, ģeometri-
zētiem apjomu kārtojumiem funkcionālisma
ēkās izplatītas bija arī liektas formas, vis-
biežāk — noapaļoti ēku stūri vai pusloka

215. attēls.
Tērvetes sanatorija.
1930–1934. Arhitekti
A. Klinklāvs,
A. Kalniņš

215

214

formas erkeri, kā, piemēram, vairākās jau minētajās A. Karra un K. Betges celtnēs, dzīvojamās ēkās Rīgā, Baznīcas ielā 8 (1930, arh. P. Kundziņš), Elizabetes ielā 65 (1931, arh. A. Klinklāvs), a/s «Rota» grāmatspiestuvē Blaumaņa ielā 38/40 (1934—1936, arh. A. Birkhāns), Rīgas pilsētas centrālā telefonu mezgla ēkā Audēju ielā 15 (1935, arh. D. Zariņš), Tērvetes sanatorijā (1930—1934, arh. A. Klinklāvs un A. Kalniņš) u. c.

Funkcionālisma ēku fasādēs izteikti horizontālas logu rindas nereti pāršķel uzsvērti vertikāli dalījumi, kā, piemēram, tirdzniecības un dzīvokļu namā Rīgā, Elizabetes ielā 51 (1928—1930, arh. P. Mandelštams), Lāčplēša ielā 161 (1930, inž. I. Šarlovs) u. c. Vertikālo akcentu parasti veido kāpņu telpu vienlaidus stiklojums, kā, piemēram, ortopēdiskajā darbnīcā Rīgā, Pērnavas ielā 62 (1933), kā arī slimnīcās Jelgavā (1935),

Rēzeknē (1933), Limbažos (1936, visas — arh. A. Klinklāvs) un virknē citu celtnu. Taču visbiežāk vienīgais fasāžu arhitektoniskās apdares paņēmieni ir starpdzegas ailu pārsedžu un palodžu līmeņos, uzsverot horizontālās logailu lentes, kā, piemēram, arh. P. Mandelštama celtajās dzīvojamākās Rīgā, Bruņinieku ielā 40 (1929) un 49 (1932), Brīvības ielā 97 (1934), Matīsa ielā 29 (1935, inž. T. Hermanovskis), fabrikas «Laima» korpusā Miera ielā 22 (1939, arh. S. Borbals) u. c. Rīgā ir vietas, kur šādas ēkas pilnīgi nosaka ielas ainavas raksturu, piemēram, K. Valdemāra ielā starp Nītaures un Mālpils ielām, Brīvības ielā 161—167 u. c. Minēto Brīvības ielas posmu apbūvēja no 1934.—1937. gadam un tikai vienas no šīm ēkām autors ir profesionāls arhitekts (L. Hofmane-Grīnberga), pārējās projektēja dažādi būvinženieri. 30. gadu otrajā pusē tā bija vispārīzplatīta parādība: tā saucamās fona apbūves veidošanā arhitektūras arodā iesaistījās prāvs skaits dažādu specialitāšu inženieru, kurus par profesionāļiem arhitektūrā var uzskatīt visai nosacīti.

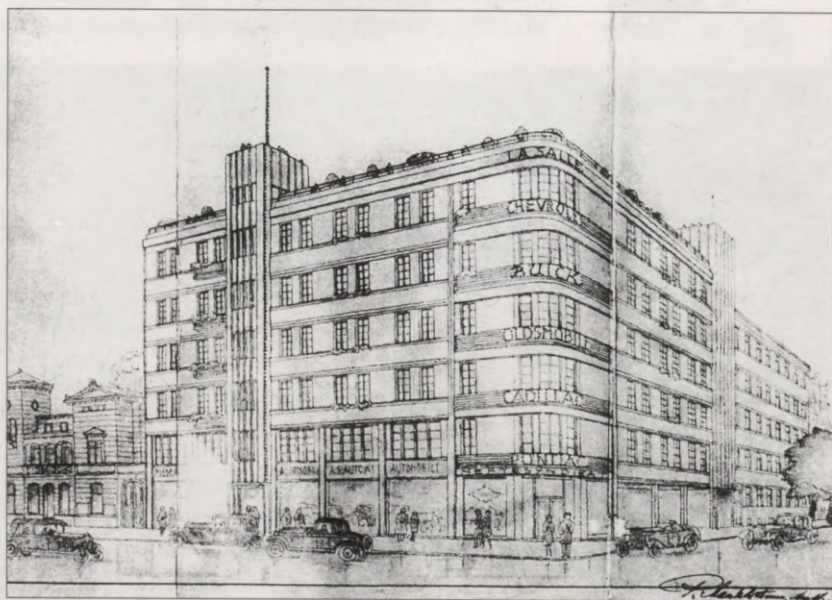
Lietišķi racionālās funkcionālisma formās veidotas faktiski visas rūpniecības ēkas — Rīgas Moto rūpnīcas (1936, arh. A. Klinklāvs) un «Sarkanais Kvadrāts» (1925, arh. V.

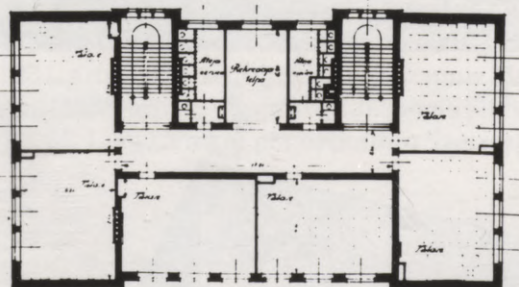
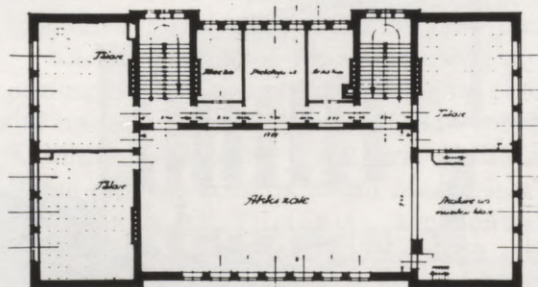
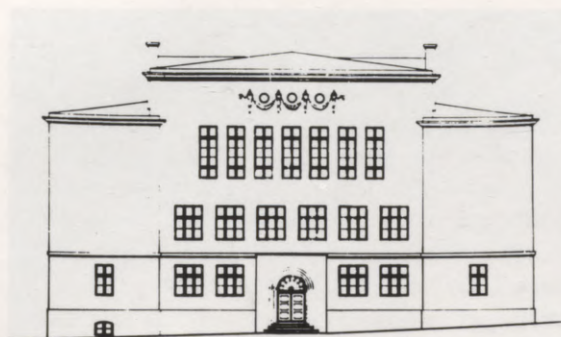
216. attēls.

Tērvetes sanatorija.
Cilnis. Tēlnieks
K. Zemdega

217. attēls.

Tirdzniecības un
dzīvokļu nams Rīgā,
Elizabetes ielā 51.
Projekta
perspektīve. 1922.
Arhitekts
P. Mandelštams

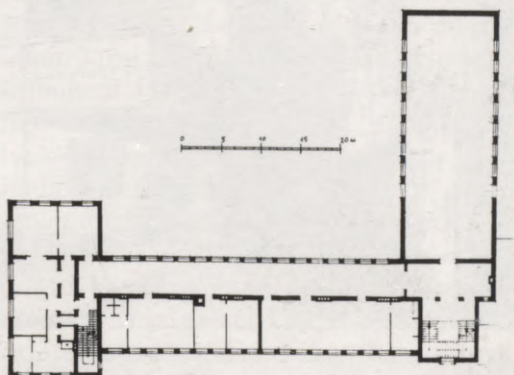
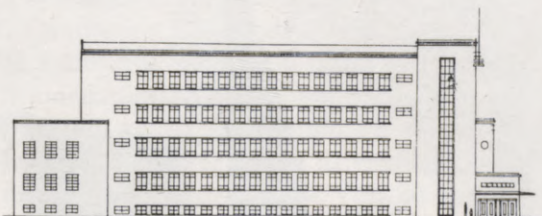
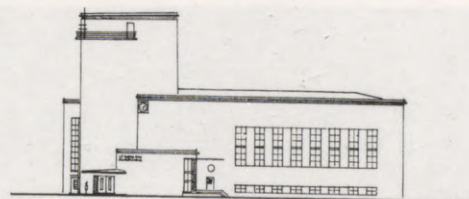

218. attēls.
Skola Zilupē.
Projekts. 1925.

Arhitekts
I. Blankenburgs

219. attēls.
Skola Rīgā,
Čiekurkalna
1. līnijā 53. Projekts.
1933. Arhitekts
A. Grīnbergs

220. attēls.
Skola Pālē. 1935.
Arhitekts A. Čuibe

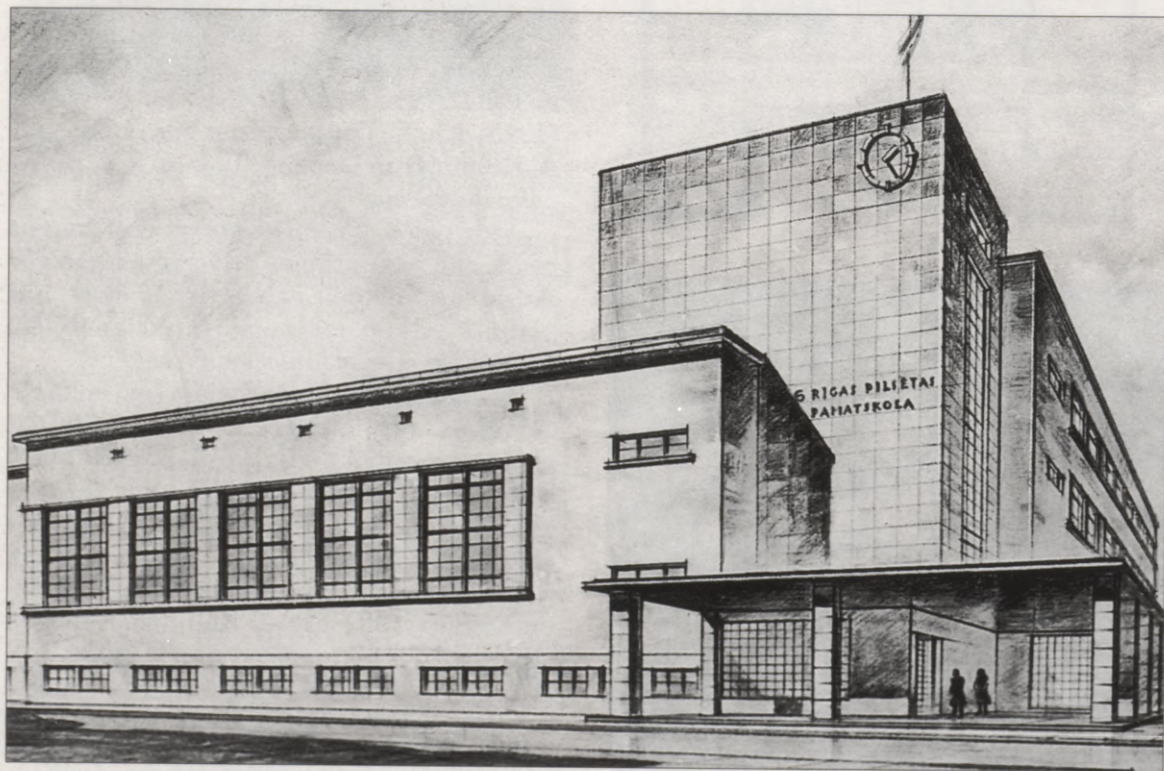
Bokslafs) korpusi Rīgā, Ķeguma hidroelektrostacija (1936, arh. E. Laube), Jelgavas (1925, arh. E. Laube), Krustpils (1932, arh. A. Krūmiņš) un Liepājas (1933, arh. K. Bikše) cukurfabrikas u. c.

Līdz pat 2. pasaules karam visā Latvijā radās gan neskaitāmas dzīvojamās, gan visdažādāko funkciju sabiedriskās ēkas, kas visumā pilnīgi iekļaujas funkcionālisma arhitektūras mākslinieciskajā sistēmā.

Lielākajā daļā no daudzajām šajā laikā uzceltajām skolu ēkām ir arhitektoniski akcentēta centrālā daļa, kuras augšējā stāvā atrodas zāle ar lielākām logailām. Tādas ir skolas Zilupē un Ilūkstē (1925), Mellužos (1932), Smiltēnē (1936), Dobelē (1937), Rucavā (visas — arh. I. Blankenburgs), Jaunburtniekos (1937, arh. A. Kalniņš), Kandavā (1929, arh. F. Skujiņš), Gulbenē (1934, inž. R. Duņens), Alūksnē (1938, arh. A. Raisters) u. c. Daudzām skolām ir arī asimetriski eksprešīvs būvmassu kārtojums — tādas, pie-

221. attēls.
Skola Rīgā,
Čiekurkalna
1. līnijā 53. 1933.
Arhitekts
A. Grīnbergs

222. attēls.
Skola Rīgā,
Kandavas ielā 4/6.
Projekta
perspektīve. 1934.
Arhitekts
A. Grīnbergs

mēram, ir Liepājas 5. vidusskola (1937, arh. K. Bikše), Cēsu 1. vidusskola (1937, arh. I. Blankenburgs), pamatskola Viesītē (1927, arh. F. Skujiņš), bij. Glika pamatskola Alūksnē (1934, arh. Ē. Meldere-Ziemele) u. c. Ar savdabīgu formu ekspresiju, kas panākta ar efektīgām plēstu laukakmeņu joslām fasāžu apdarē, izceļas Pāles skola (1935, arh. A. Čuibe). Jāmin arī virkne skolu ēkas Rīgā, kas celtas pēc arhitekta A. Grīnberga projektiem: tagadējās 37. vidusskola Čiekurkalna 1. līnijā 53 (1933), 34. vidusskola Kandavas ielā 4/6 (1934), 8. astoņgadīgā skola Atgāzenes ielā 26 (1934) u.c.

Kā ievērojamākos funkcionālisma stila paraugus starp citām sabiedriskajām ēkām var nosaukt bankas Valmierā (1932, arh. A. Kalniņš) un Rēzeknē (1932, arh. J. Blaus), Rīgas pilsētas ēdnīcas namu Mastu ielā 4 (1930, arh. O. Tīlmanis), kinoteātrus «Film—Palace» (1932, arh. V. Šervinskis) un «Renesanse» (1938, arh. S. Antonovs) Rīgā, viesnīcas Rūjienā (1939, inž. T. Hermanovskis) un Rēzeknē (1939, arh. S. Borbals), Latviešu biedrības namu Liepājā, Rožu laukumā (1934, arh. J. Blaus), bij. Aizsargu namus Madonā (1938, arh. V. Vitands) un Jēkabpili (1935, arh. M. Lucs), virkni pagastnamu, dzelzceļa

staciju, pasta kantoru ēku, kuras celtas pēc arh. D. Zariņa projektiem, u. c. celtnes.

Īpaši nozīmīgas ne tikai kā funkcionālisma stila paraugi, bet Latvijas arhitektūras mantojumā vispār ir trīs dzīvojamās ēkas, tā sauktās blokmājas Rīgā — Ausekļa ielā 3 (1927, arh. P. Dreijmanis), Jāņa Asara ielā 15 (1929, arh. O. Tīlmanis) un Lomonosova ielā 12 (1929, arh. E. Štālbergs). Šīs ēkas, ko uzbūvēja par pilsētas municipalitātes līdzekļiem, radās pēc Vīnes parauga realizējot sociālo un celtniecības politiku nolūkā ar lētiem dzīvokļiem apgādāt mazturīgākos iedzīvotājus. Vīnē 20. gados par pilsētas līdzekļiem uzcēla vairākus desmitus šādu dzīvojamo ēku, no kurām daudzas gan ir ievērojami lielākas nekā Rīgā, toties apbrīnojami līdzīgas arhitektoniskajā izveidojumā. It īpaši tas attiecas uz Ausekļa ielas blokēku, kurā ir iebūvēts arī bērnu dārzs un bibliotēka—lasītava. Visās ēkās ir racionāli izplānoti, labiekārtoti mazgabarīta dzīvokļi. O. Tīlmaņa un E. Štālberga celtās ēkas ir oriģinālākas, reģionāli savdabīgākas. Tām ir samērā līdzīgs dzīvokļu plānojums un arhitektoniskais veidols, kas ir stipri tuvs 60. gadu tipveida dzīvojamākām, tikai jūtami augstākā mākslinieciskā detaļu izpildījuma un

223. attēls.

Latviešu biedrības
nams Liepājā, Rožu
laukumā 5/6. 1934.
Arhitekts J. Blaus

224. attēls.
Blokēka Rīgā,
Lomonosova ielā 12.
1929. Arhitekts
E. Štālbergs

225. attēls.
Blokēka Rīgā,
J. Asara ielā 15.
1929. Arhitekts
O. Tilmanis

apdares kvalitātē. Fasāžu apdarē izmantoti divi toņi — sarkans (apdares ķieģelis, kas kombinēts vienotos laukumos ar logailām) un dzeltens (sienas pamatplakne — smilšu ķieģelis E. Štālberga un apmetums O. Tilmaņa mājai). E. Štālberga mājas fasādes virsmā iecirsti liriskas noskaņas cilņi «Mājas māte» un «Virš»

(tēlnieks K. Zemdega), O. Tilmaņa ēkas pagalmā uzstādīta tēlnieka R. Maura skulptūra «Ūdenszirgs». Viņa veidotie «Zilonītis» un «Naktssargs» rotā arī blokēku Ausekļa ielā 3.

20. un 30. gadu mijā, bet it īpaši 30. gadu otrajā pusē paralēli funkcionālismam arhitektūrā aizvien jūtāmāk iezīmējās neoelektiskā

226. attēls.
Blokēka Rīgā,
Ausekļa ielā 3. 1927.
Arhitekts
P. Dreijmanis

tendence, galvenokārt klasicisma formu garā. Tieši it kā mūžīgajās klasiskajās formās lūkoja atrast to universālo mākslu, kurā savu realitāti iegūtu arī nacionālās arhitektūras ideja.

Pēc 1934. gada, pastiprinoties nacionālistiskām tendencēm, aizvien asāk sāka kritizēt funkcionālismu, piedēvējot tam dažādus «nāves grēkus». E. Laube, gan atzīstot, ka šis virziens «palīdzēja mums izkopt dažādas vērtības, kas mums var ļabi noderēt mūsu latviski-nacionālās arhitektūras izveidošanai», apgalvoja: «Arhitektūras uzskatos un darbā pirmā plānā tika izbīdītas dažādas anacionāla rakstura problēmas, kā, piem., ... tīrais konstruktīvisms, abstraktā lietīšķība, tīri formālais moments, tīrais funkcionālisms utt. ... Te personīgām un nacionālām pazīmēm nebija dota iespēja darboties kā noteicošiem un raksturīgiem faktoriem arhitektūras izkopšanā», un «visu šo virzienu var īsumā raksturot ar to, ka tas kalpoja dažādu nacionālu problēmu atrisināšanai.»* Viņš konstatēja, ka «paralēli šādam arhitektūras virzienam, iesānis dominējošai straumei, dzīvoja un strādāja

ļaudis, kas gaiši izjuta un skaidri saprata, ka Latvijai nepieciešami arī arhitektoniski parādīties uz ārieni, kas viņa īstenībā ir un ka līdz ar to arī latviešu arhitektam jātop par to, kas viņš savā būtībā ir, lai pareizi izpildītu savu sūtību. Šī virziena piekritēji atzina, ka arhitektūrai pirmajā vietā jārunā uz tautas dvēseli sirsnīgā, dzīvā, latviskā formu valodā, ... ka mūsu arhitektūrai reizē ar to jābūt latviski skaistai», bet «šīs prasības nebija iespējams apmierināt Latvijas sākumā. Tikai pamazām nacionālā straume mūsu arhitektūrā varēja pieņemties plašumā un spēkā, tai bija jācinās ar anacionālu pretinieku, jāpūlas atbrīvoties no viņa nomācošā iespaida».*

Nedaudz vēlāk E. Laube precizēja funkcionālisma formālo raksturojumu: «Lietīšķās arhitektūras» virziena radītās formas ir abstraktas, gludas, kailas, tehniskas, daudzkārt nabadzīgas, bez profiliem, bez ornamentiem, vienmuļas, dažbrīd pat atbaidošas.»** Atrisinājums nāca 1934. gadā, kad «ši virziena eksistence piepeši zaudēja

* Laube E. Latvijas arhitektūras ceļš 20 gados // Latvijas Arhitektūra. 1938. Nr. 4/5. 137.—138. lpp.

** Turpat.

*** Laube E. Arhitektūras gars atjaunotā Latvijā // Latvijas Arhitektūra. 1939. Nr. 4/5. 111. lpp.

pamatu zem kājām Latvijas arhitektūras dzīvē, proti, tai brīdī, kad 15. maija vēsturiskajā momentā Latvijas valsts un tautas dzīves vadīšanu ar drošu roku uzņēmās mūsu augsti godātais tautas Vadonis un Valsts Prezidents Kārlis Ulmanis un pasludināja jaunus principus un jaunu garu, kam turpmāk būs noteikt dzīvi Latvijā visās viņas nozarēs pavisam citādā, atjaunotā veidā. No šī brīža arī mūsu arhitektūrai būs sekot mūsu tautas Vadoņa mācībām, uzmanīgi klausoties uz viņa norādījumiem un ne vairs uz kādām teorijām no ārienes...»*

E. Laube neapšaubāmi bija Latvijas arhitekts Nr. 1, viņa personība būtiski iespaidoja visas Latvijas būvmākslas attīstību. Viņa daiļradē klasisko formu elementi jaušami jau 20. gados, pat tādā visumā funkcionālām formām atbilstošā celtnē kā ģimes namā Brīvības ielā 39 (1929—1931), kura

* Laube E. Arhitektūras gars atjaunotā Latvijā // Latvijas Architektūra. 1939. Nr. 4/5. 111. lpp.

vērienīgi iestikloto fasādi ar dominējošiem horizontāliem dalījumiem vainago klasiska balustrāde. E. Laube, jo «vairāk iedziļinājās klasisko formu pasaulē, jo vairāk... redz tās neizsmeļamo daudzveidību... Nekas to vairs nevar novirzīt no nospraustā ceļa, un pavisam jau ne tas pēckara laika virziens, ko dēvē par lietišķības stilu. Tas viņam liekas kā gara nabadzības izpaudums. Jo, kas gan tā var būt par arhitektūru, kas padodas katram, kas prot rīkoties ar trīsstūri un sliedi?».*

Klasiskās formas acīmredzot kļuva par nacionālā elementa simbolu tāpēc, ka tajās saskatīja gan «dvēseli», gan absolūtas estētiskas vērtības, ko cauri gadsimtiem un pat gadu tūkstošiem ir iznesis daudzu tautu un paaudžu radošais gars, bet, lai «Latvijas arhitektūra varētu cienīgi nostāties citu tautu priekšā un rādītu savu latvisku seju,

* Birzenieks A. Dr. arh. h. c. E. Laubes celtnieciskā darbība patstāvīgā Latvijā // Latvijas Architektūra. 1940. Nr. 4. 121.—122. lpp.

227. attēls.

Ģimes nams Rīgā,
Brīvības ielā 39.
1929—1931.

Arhitekts E. Laube

228. attēls.

Ķemeru viesnīca.
1933—1935.

Arhitekts E. Laube

229. attēls.
 Jelgavas pils
 dienvidu spārns.
 1937. Arhitekts
 E. Laube. Pārveidots
 pēc 2. pasaules kara

230. attēls.
 Svētku zāle Rīgas
 pili. 1938. Arhitekts
 E. Laube

tai nepieciešams dot iespēju atrast savu kopēju apvienojošu latvisku dvēseli» un «tautas estētiskā dvēsele ir pamats un vienīgais pirmavots latviskam stilam jebkurā mākslā». Bez tam no jauna uzplaukušais neoklasicisms bija visuzskatāmākais pretstats un noliegums «anacionālajam» funkcionālismam, tāpat kā savā laikā renesanse viduslaiku mākslai, stingrais klasicisms — barokam, 20. gs. sākumā neoklasicisms — jūgendstilam vai mūsdienu postmodernisms ekstrēmi klasificētā formālajā ievirzē — t. s. modernajai arhitektūrai.

E. Laubes lielākie un ievērojamākie 30. gadu darbi ir Rīgas Latviešu biedrības nama piebūve Merķeļa ielā 13 (1935), Ķemeru viesnīca (1933—1935), piebūve Jelgavas pilij (1937), Trīszvaigžņu tornis un Svētku zāle Rīgas pilī (1938) u. c. celtnes. Latviešu biedrības ēkas piebūvē meistarš pats izstrādājis vissīkākos interjera apdares un iekārtas elementus, pats projektējis arī mēbeles. Klasisko formu tēma interpretēta bezgalīgi dažādās variācijās, cauraujot to ar etnogrāfiska rakstura ornamentiku. Varenā, majestātiski cēlā, bet tajā pašā laikā aicinoši omulīgā, neikdienišķa talanta rokas veidotā Ķemeru viesnīcas ēka ar savu ekspresīvo apjomu plastiku, meistarīgo detaļu kompozīciju un izkoptajām detaļām laikam gan ir pats augstākais sasniegums E. Laubes šī laika posma daiļradē, būvmākslas šedevrs ar izcilu vietu visas Latvijas arhitektūrā. Tā nozīme plašākā kontekstā vēl nav pat apzināta.

Funkcionālismam tomēr saglabājot noteiktas pozīcijas līdz pat 1940. gadam, atskanēja arī nepārprotamas iebildes pret klasisko formu fetišizāciju. Arhitekta J. Jasenas, piemēram, rakstīja: «... spekulācija ar ārējo optisko latviskošanu caur dekorāciju ir lēts «tautiskā stila» atrisinājums», tāpēc, lai arhitektūras «radošais gars būtu svaigs, spēcīgs un dzīvot spējīgs, viņu nedrīkst barot tikai ar tradīcijām, bet gan viņā jāmodina organiskās tagadnes jēgu. Daži mūsu

arhitekti, staigādami pagātnes ēnā, negrib saprast tagadnes arhitektūras būtību.»*

Tomēr 30. gadu otrajā pusē savu radošo raksturu jūtami izmainīja ne viens vien pārliecināts «funkcionālists». Spilgts piemērs šajā ziņā ir arhitekta A. Klinklāva daiļrade. 1933. gadā par viņu rakstīja: «Arh. Klinklāvs turas pie moderniem principiem — tehniski konstruktīvā stila... Par šiem saviem principiem viņam iznākušas arī asas domstarpības ar arhitektu biedrību, kurā vairumā par biedriem esot vecās skolas pārstāvji, kas viņa darbībai liekot priekšā visādus šķēršļus...»** Vēl 1934. gadā pēc A. Klinklāva projekta uzcēla dzīvojamo ēku Rīgā, Brīvības ielā 40, kas ir tipisks funkcionālisma darinājums ar viscauri pelēkā šūnakmeni ietērtu gludu fasādi. Nākamajā gadā parādās Rūjienas pilsētas valdes ēka ar raksturīgu romantizētās formās veidotu «rātsnama» torni un skola Carnikavā, kuras fasādi rotā klasiskā portika motīvs, bet 1937. gadā top slimokases nams Rīgā, Skolas ielā 5, kura fasādes kompozīciju jau nosaka orderu tektonikas princips (vienlaicīgi pēc arh. K. Bikšes projekta uzcēl citu slimokases ēku Lāčplēša ielā 38, kuras fasādes ar horizontāli akcentētām logu lentēm atbilst tipiskām funkcionālisma formām). 1937. gadā pēc A. Klinklāva projekta Vecrīgā starp Smilšu ielu un Zirgu ielu sāk būvēt grandiozo Finanšu ministrijas ēku, un tā jau ir tipiskā «tautiskā» klasicisma garā ar korintiskā lielā ordera pilastru kārtojumu visās fasādēs.

30. gadu nogalē neoklektiskā manierē cēla visas nozīmīgākās sabiedriskās ēkas. Neatņemama atribūtika fasāžu noformējumā bija tā vai citādi apspēlēts orderu motīvs, kuram bieži vien bija samērā aplikatīvs raksturs. Iekštelpu apdarē iemīļota kļuva vispārināta formu smagnējība, plaši izmantojot klasiska rakstura profilējumus griestu kasetējumos, dzegās, panelējumos, durvju

* *Tilmanis O.* Ievadam // Latvijas Arhitektūra. 1938. Nr. 1. 2. lpp.

* *Jasenas J.* Arhitektūras tautiskums // Latvijas Arhitektūra. 1940. Nr. 1. 20. lpp.

** *Br. Aug.* Cimos pie studentu nama projekta autora arch. Klinklāva // Pēdējā Briedī. 1933. g. 5. aug.

231. attēls.
Armijas
ekonomiskais
veikals Rīgā.
1936—1938.
Arhitekts
A. Galindoms

pildīnos, kāpņu margu un mēbeļu detaļās utt. Vienā vai otrā detaļā nereti ieskanas arī pa motīvam, kas vairāk vai mazāk tieši asociējas ar tautas lietišķajā mākslā sakņotu formu izjūtu vai modernizēti interpretē etno-

grāfiskus ornamentus.

Nevar noliegt, ka šī savā pamatvirzienā retrospektīvā arhitektūra talantīgāko profesionāļu izpildījumā tomēr atstāj emocionāli spēcīgu iespaidu, un ne jau tikai kvalitatīvā izpildījuma dēļ vien. Tai tik tiešām kaut kas no sava laika «gara» — to grūti sajaukt ar citos vēsturiskajos laikmetos un periodos tapušo arhitektūru.

Rīgā klasicizētā neoklasicisma garā uzcēla Armijas ekonomisko veikalu (tagad Rīgas centrālais universālveikals, 1936—1938, arh. A. Galindoms), Kara muzeju (1937—1939, arh. A. Galindoms), Tiesu pili (tagad LR Ministru kabineta ēka, 1936—1938, arh. F. Skujiņš, projekta konsultants arh. prof. P. Kundziņš), dzīvojamās ēkas Blaumaņa ielā 32 (1936, arh. A. Birkhāns), Brīvības ielā 90 (1937, arh. J. Rengarts) u. c. Pēdējā bija vēl viena no pilsētas blokēkām — vienīgā, kas celta 30. gados un pēc dzīvokļu kopskaita arī ne tik liela, kā, piemēram, Ausekļa ielas blokēka ar 117 vai Jāņa Asara ielas ar 188 dzīvokļiem. Ēkas visā pirmajā stāvā izbūvēti veikali, četros augšējos — 115 dzīvokļi, no kuriem lielākā daļa ir divistabu. Fasādes garums gar Brīvības ielu sasniedz 210 m, tajā

232. attēls.
Tiesu pils Rīgā.
1936—1938.
Arhitekts F. Skujiņš

izceļas četri vertikāli kāpņutelpu iestiklojumi. Taču tie izriet ne tik daudz no iekštelpu plānojuma loģikas, cik pieņemtās fasādes kompozīcijas shēmas: šie iestiklojumi no abām pusēm aptver divus ar īpatnēju lielā ordera motīvu apdarinātus fasādes laukumus. Pavisam Brīvības ielas spārnā ir astoņas kāpņutelpas, bet četras no tām šo tīri māksliniecisko apsvērumu dēļ atrodas pagalma pusē.

Šo ēku arhitektoniski mākslinieciskajā izveidojumā ietvertās idejas ne vienmēr tika adekvāti uztvertas. Piemēram, par Tiesu pils jaunceltni igauņu arhitekts E. Kūziks izteicās, ka tās cēlāji «ir nopietni strādājuši, lai valsts pārvaldes celtnē dotu vienreizēju, laikam atbilstošu monumentālu formu».* Pēc būvdarbu pirmās kārtas nobeiguma (ēkas spārnu gar Tērbatas ielu visumā atbilstoši F. Skujiņa projektam realizēja 50. un 60. gadu mijā arh. V. Šņitņikovs) P. Kundziņš rakstīja: «Ir arī dzirdētas iebildes, ka Tiesu pils arhitektūra neesot pietiekoši latviska jeb, vēl noteiktāk, ka Tiesu pils neesot celta latviskā stilā.»** Raksturodams nacionālo stilu arhitektūrā kā parādību, ko nevar radīt ar tautas senkultūras formu elementiem vai tās šķietamiem simboliem, bet gan kā parādību, kas veidojas pakāpeniski evolūcijas ceļā, kā tautas dzīves dziļākā satura izteiksmi, kas izpaužas laikmetīgās kultūras sasniegumos, arhitekts konstatēja: «No šī viedokļa raugoties, arī Tiesu pils arhitektūra nenoliedzami ir devusi savu tiesu mūsu nacionālās arhitektūras veidošanas darbam.»***

Jāpiebilst, ka lielākā daļa šo celtnu izceļas ar augstu detaļu kultūras līmeni un perfektu izpildījumu. Projektu autori paši vadīja visus būvdarbus un to gaitā atrisināja vissīkākās detaļas. Tiesu pils ēkā pēc F. Skujiņa zīmējumiem izgatavots viss — pat mēbeļu tapšējuma nagliņas. Interesanti, ka šīs ēkas fasāžu apdarē izmantots granīts, kas iegūts

Latvijā — Tūjā, Vitrupē un Salacgrīvā. Vienīgi ieeju portiku kolonnām granīts atvests no Zviedrijas.

Plaši izmantoja savā laikā jaunus un modernus būvtehniskos paņēmienus. Piemēram, Armijas ekonomiskā veikala ēkai pamati ir monolīta dzelzsbetona plāksne, bet pirmajā stāvā iebūvēta staru apkures sistēma. Ēkā daļēji tika izmantota gaisa kondicionēšana.

Pie 30. gadu nogales lielākajām celtnēm Rīgā pieder arī avīzes «Segodņa» izdevniecības un tipogrāfijas ēka Dzirnauvu ielā 57 (Baznīcas ielas stūrī, 1939, arh. A. Birkhāns). Šī astoņstāvu ēka ar stūra torni bija pati

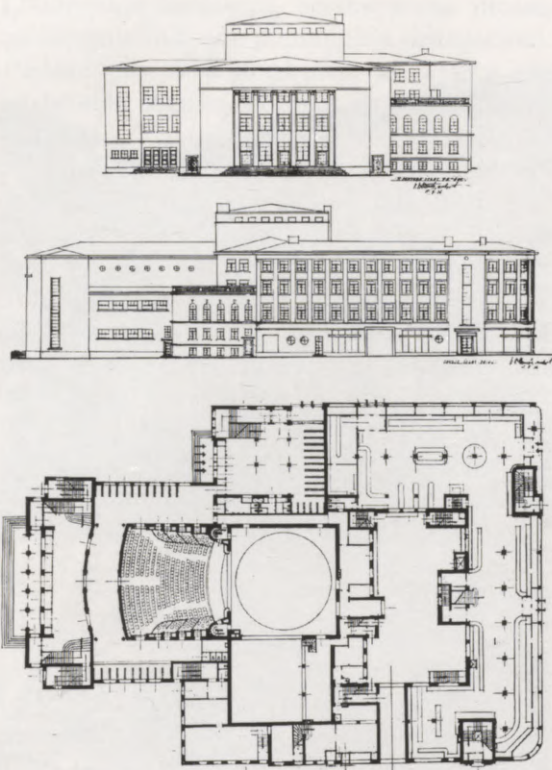
233. attēls.
Daugavpils Vienības
nams. 1936. Arhitekts
V. Vitands

* Kuusik E. Vērojumi Latvijā // Latvijas Arhitektūra. 1938. Nr. 6. 227. lpp.

** Kundziņš P. Tiesu pils // Latvijas Arhitektūra. 1939. Nr. 10/11. 308. lpp.

*** Turpat.

234. attēls.
Daugavpils Vienības
nams. Projekts

augstākā Rīgā un ar saviem 32,2 m nekādi neatbilst tolaik vēl spēkā esošajiem Rīgas būvnoteikumiem, kas limitēja ēku augstumu līdz 21,3 m, bet ne augstāk par piegulošās ielas platumu (Dzirnavu iela šajā vietā ir 14,2 m, bet Baznīcas — 18,3 m plata). Apstiprinot būvprojektu, pilsētas valde nolēma pieļaut izņēmumu, argumentējot šo lēmumu ar to, ka apkārtnē it kā neesot daudz augstu namu. Acīmredzot pasūtītājs «pilsētas tēviem» parādā nepalika. Ēkas vienkāršajās ķieģeļu fasādēs iekombinētas arī dzelzsbetonā veidotas klasiskas kolonnas.

Viena no ievērojamākajām šī perioda un stila celtnēm Latvijā ir Daugavpils Vienības nams — polifunkcionāla celtnē, kurā atrodas teātris ar zāli 850 vietām, kluba telpas ar sarīkojumu zāli 600 vietām, universālveikals, restorāns, kafējnīca, avīzes izdevniecība un spiestuve, neliela viesnīca, peldbaseins un personāla dzīvokļi. Ēkas kubatūra sasniedz 78 000 m³, un tā savā laikā bija pati lielākā

235. attēls.
15. maija skola
Jelgavā. 1937.
Arhitekts
V. Zēbauers

un pēc programmas komplicētākā Latvijā, bet to pēc arhitekta V. Vitanda projekta uzbūvēja ārkārtīgi īsā laikā. Pamatakmeni ielika 1936. gada 15. maijā, bet iesvētīja un nodeva ekspluatācijā 1937. gada 19. decembrī. Ēkai ir kvalitatīva cēlapmetuma ārējā apdare, tolaik nekur neiztrūkstošais «klasiskais» portīks teātra ieejas daļā, bet būves kopējā izmaksa bija samērā neliela, jo plaši izmantoja racionāli vienkāršu iekštelpu apdari. Griesti gandrīz visās telpās ir vienkārši atveidnoti un nokrāsoti monolitā dzelzsbetona pārseguma virsma. Pat teātra zālei nav piekārti griesti. Tās pārsegumu veido dzelzsbetona loki, kas koncentriski samazinās virzienā uz skatuvi. Šī forma izvēlēta akustisku apsvērumu dēļ.

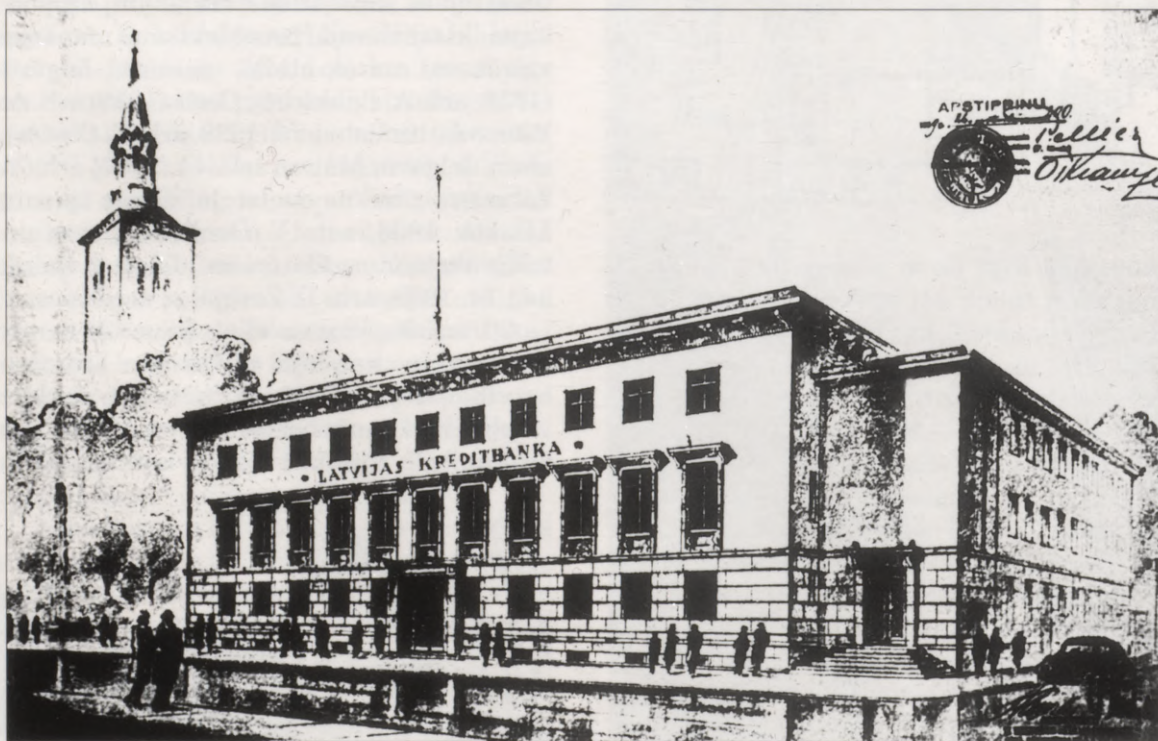
Starp šajā laikā citās Latvijas pilsētās uzceltajām sabiedriskajām ēkām «tautiskajai» klasicizētajai neoklētisma manierei vairāk vai mazāk atbilst viesnīcas Jelgavā (1939, arh. A. Laukirbe), Cēsīs (1939, arh. A. Vilmanis) un Valmierā (1939, arh. K. Cināts), skola Jelgavā, Mātera ielā 44 (1937, arh. V. Zēbauers), virkne dzelzceļa staciju (piem., Lilastē, 1938, arh. V. Ozoliņš), pasta un telegrāfa kantoru ēku (piem., Jelgavā, Raiņa ielā 14, 1938, arh. D. Zariņš) u. c. celtnes.

20. un 30. gados visā Latvijā uzcēla daudz pieminēto, kas bija veltīti gan Latvijas brīvības cīņu piemiņai, gan arī veidoti vienkārši kā tautas nacionālo un patriotisko jūtu simboli. To autori bija visi ievērojamākie

236. attēls.
Pasta nams Jelgavā.
1938. Arhitekts
D. Zariņš

237. attēls.
Kreditbanka
Jelgavā. 1939.
Projekta
perspektīve.
Arhitekti
T. Rezevskis,
R. Martinsons

Latvijas tēlnieki, taču liela daļa šo pieminekļu nopostīti pēc 2. pasaules kara, realizējot staļinisko kultūrpolitiku.

Īpaši nozīmīgi ir Brīvības piemineklis Rīgā un Brāļu kapu memoriālais ansamblis.

Brīvības piemineklim ir samērā gara

priekšvēsture. Tā radīšanas ideja oficiālu ievirzi ieguva 1922. gadā neatkarīgās Latvijas valsts tapšanas sākuma posmā. Notika vairāki projektu konkursi (1922, 1923, 1925 un 1930). Sabiedriskās domas nevienprātības dēļ pieminekļa lieta nonāca gandrīz strup-

ceļā. 1928. gadā nodibinājās īpaša Brīvības pieminekļa komiteja, notika plaša tautas ziedojumu vākšana pieminekļa celtniecībai. Pēdējā projektu konkursā augstāko novērtējumu ieguva tēlnieka K. Zāles priekšlikums.

1931. gadā apstiprināja viņa izkoriģēto projektu un sākās būvdarbi. K. Zāle pieaicināja arhitektu E. Štālbergu, kam bija lieli nopelni pieminekļa galīgās arhitektoniskās kompozīcijas, būvmasu proporciju un tonālā risinājuma izveidē. Darbus visumā pabeidza 1935. gadā, pēc tam pieminekli vēl papildināja

238. attēls.
Brīvības piemineklis.
1931—1935. Tēlnieks
K. Zāle, arhitekts
E. Štālbergs

ar atsevišķām detaļām, piemēram, 1938. gadā obeliska augšdaļu apjoza ar vara vainagu.

Piemineklis ir polihroms — tas veidots iesārti brūnā un pelēkā Somijas granītā, gaišajā Itālijas travertīnā un zaļi patinētā varā. Vainagojošā Brīvības tēla josta un trīs zvaigznes tā augstu paceltajās rokās apzeltītas, tās simbolizē trīs galvenās Latvijas provinces. Toņu salikumi kāpina kopējo māksliniecisko izteiksmību, arhitektonisko skaidrību un kompozīcijas dinamismu.

Piemineklis ir it kā klasiskā obeliska un uzvaras kolonnas motīvu sintēze, kas kopā ar laikmetīgajām skulpturālajām grupām un ciļņiem tā pamatnes daļā veido izcilu arhitektoniski tēlniecisku ansambli pašā Rīgas centrā.

K. Zāle šajā darbā ar milzīgu episki heroiskas izteiksmes mākslinieciskās valodas spēku iemiesojis gan paša, gan visas latviešu tautas zemapziņā iznēsātu nacionālās atbrīvošanās ideju. Vispārinātās kategorijās tvertais brīvības jēdziens atveidots alegoriskos tēlos, kas simbolizē dzimtenes mīlestību, cīņu pret paverdzināšanu, darba un sadzīves tikumus, cieņu pret tautas tradīcijām un garamantu vērtībām.

Brīvības pieminekļa divpakāpju pamatnes apakšējās daļas stūros veidotas četras trīsfigūru augstciļņu grupas — «Darbs», «Gara darbinieki», «Ģimene» un «Tēvzemes sargi», bet sānos — zemciļņi «Cīņa pret bermontiešiem uz dzelzs tilta» un «1905. gads». Izliektajā terases parapeta sienā ir vēl divi zemciļņi — «Dziesmusvētki» un «Karavīru gājiens». Mākslinieciskās izteiksmes ziņā pati efektīgākā ir pamatnes augšējā daļa. Tās sānos atrodas «Lāčplēsis» un «Vaidelotis». Tautas eposa varonis te ir divu pasaulu cīņas alegorija, bet gudrības simbols Vaidelotis pārstāv tautas pasaules uzskata ētiskās un estētiskās kategorijas, sludina prāta pārsvaru pār rupju militāru spēku. Trīsfigūru kompozīcija «Latvija» pieminekļa frontālajā pusē ir vispārināts simbols ar Māti Dzimteni centrā, kurai no sāniem piekļaujas tautumeitas un tautudēla kailfigūras — tautas vitalitātes personificējums. Viena no izteiksmē

visspēcīgākajām skulpturālajām grupām ir «Ķēžu rāvēji» pamatnes aizmugures daļā. Tā pauž tautas neapslāpējamās alkas nomest jebkura veida apspiestības un varmācības važas, atbildību nākamo paaudžu priekšā.

1980.—1982. gados tika veikta daļēja Brīvības pieminekļa restaurācija, vienlaicīgi paceļot arī ielas brauktuves ieseguma līmeni. Līdz ar to divi apakšējie stilobata pakāpieni «ieauga» zemē. 1988. gadā šo kļūdu daļēji laboja, nedaudz pazeminot ielas segumu.

Brāļu kapi sāka veidoties jau 1. pasaules kara laikā, kad tur apbedīja Rīgas pievārtē kritušos karavīrus. Vēlāk tur guldīja arī 1918.—1920. gadu Brīvības cīņu upurus un buržuāziskās Latvijas armijas mirušos virsniekus.

1922. gadā ainavu arhitekts A. Zeidaks izstrādāja kapu plānojuma kompozīcijas projektu, kas ir pamatā arī patreizējam Brāļu kapu iekārtojuma. 1923. gadā notika kapu arhitektoniski mākslinieciskās apdares projektu konkurss, kurā augstāko godalgu ieguva K. Zāles priekšlikums.

Darbam pie kapu ansambļa galīgās izveides pieaicināja arī arhitektu akadēmiķi P. Federu. Tieši viņš ir autors kapu arhitek-

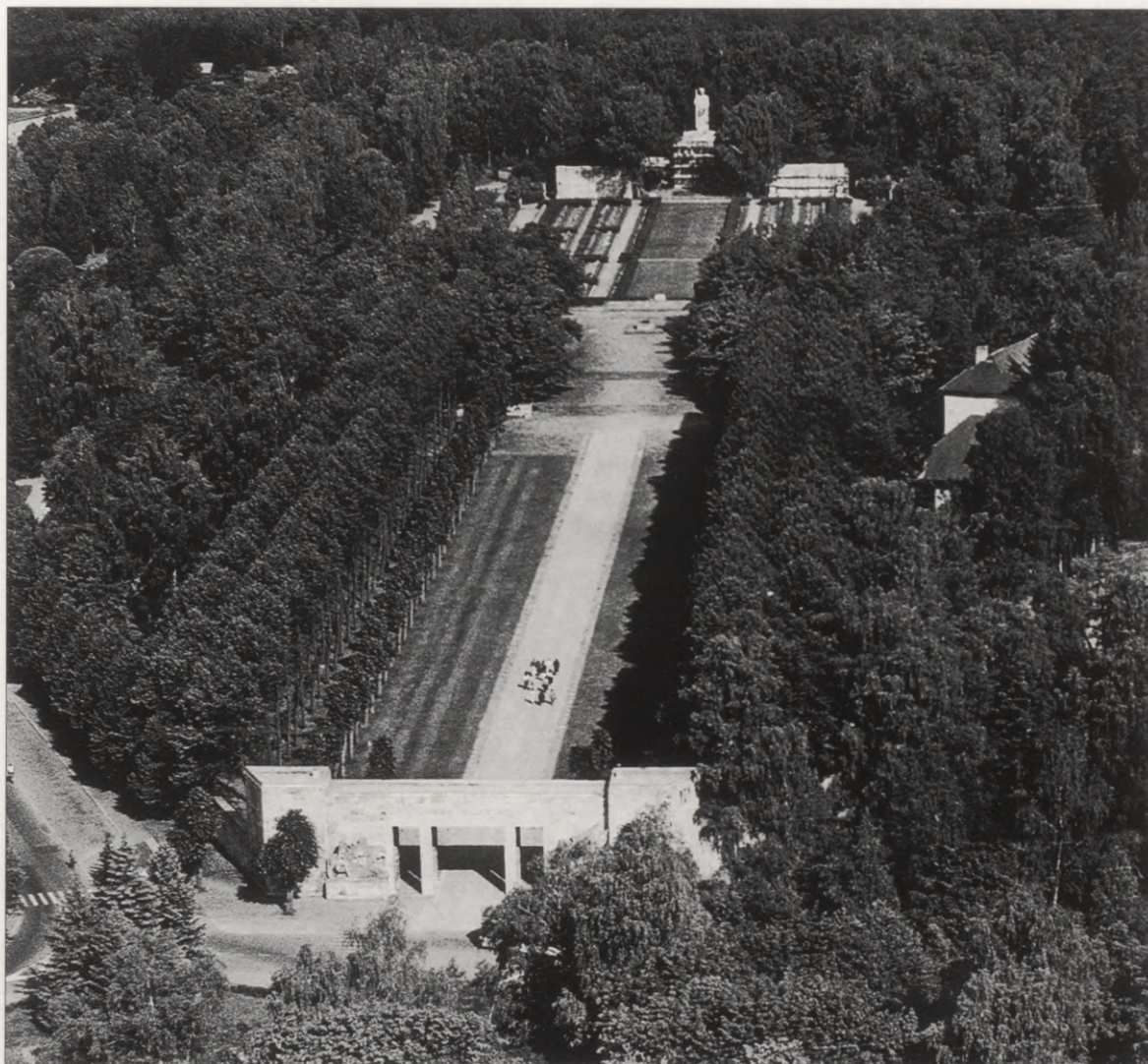
toniski telpiskās organizācijas pamatidejai — Mātes Dzimtenes tēla novietojumam visas kompozīcijas noslēgumā. No 1924. līdz 1931. gadam pie kapu izbūves tehnisko jautājumu izstrādes līdzdarbojās arhitekts A. Birzenieks.

1924. gadā lika pamatakmeni Brāļu kapu arhitektoniski tēlnieciskā ansambļa izbūvei. Galvenais būvuzņēmējs bija E. Kuraua firma. Izmantoja vietējo materiālu — Allažu šūnakmeni, kura iegulas tieši tolaik tika atklātas. 1927. gadā pabeidza pirmo skulpturālo veidojumu — «Ievainoto jātnieku» kapulauka labajā pusē. 1928. gadā sāka izcirst Mātes u. c. noslēdzošās sienas tēlus un pēc P. Federu projekta būvēt ieejas vārtus. Būvdarbi pavisam ilga 12 gadus, ansambļa svinīgā atklāšana notika 1936. gadā.

Brāļu kapu ansamblī apmeklētāju vienotā, dramatiski ekspresīvā valodā ar nepārtrauktu izteiksmes kāpinājumu uzrunā daba, arhitektūra un tēlniecība. Telpiskās kompozīcijas pamatā ir trīsdalījums — ievaddaļa ar 205 m garu liepu gatvi, terase ar ozolu birzi un iedziļināts kapulauks ar Mātes Dzimtenes tēlu noslēgumā. Šis tēls redzams jau iztālēm caur dzīvības un nāves sliekšņa simbola ieejas vārtu centrālo ailu, taču apmeklētājam

239. attēls.
Brāļu kapu vārti

240. attēls.

Brāļu kapi Rīgā.
1924—1936. Tēlnieks
K. Zāle, arhitekts
P. Feders, ainavu
arhitekts A. Zeidaks

pakāpeniski atklājas aizvien jaunā, telpiskā un mākslinieciskā kvalitātē. Liepu gatve aiz vārtiem ir pārdomu ceļš. Tautasdziesmās apdziedātā liepa simbolizē māti, meitu, līgavu, te tā atnākusi apraudāt kritušos varoņus. Gatvei seko divpakāpju terase ar ozolu birzi — pa 50 kokiem katrā pusē. Uz terases deg mūžīgā uguns, un ozoli, kam folklorā tik daudz alegoriskas simbolikas, te stāv goda ierindā kā karavīru likteņsargi. Aiz mūžīgās uguns, pie terases parapeta skatam paveras viss iedziļinātais kapulauks, kurā starp zemiem cirptiem dzīvžogiem taisnās rindās kārtotas pilnīgi vienādas apbedīto

piemiņas plātnītes. Šeit uz galējā sliekšņa, kas šķir dzīves pārdomas no aizsaules, sasniegta emocionālās iedarbes kulminācija. Kapulaukā var nokļūt vienīgi pa noejām tā abos sānos. Kapulauka galā par kritušajiem kopā ar Māti Dzimteni un diviem dēliem pie tās kājām skumst divi sēru bērzi. Noslēdzošā sienā iekomponēta vesela heraldisku simbolu un zīmju sistēma. Četri aiz saviem vairogiem ceļos nometušies karavīri nākuši no Kurzemes, Vidzemes, Zemgales un Latgales, kaut arī to izveidojumā velti meklēt tiešu līdzību vēsturiskajiem apģērbiem, ieročiem, galvassegām vai pat etnogrāfiskiem motīviem.

Tie ir tēlnieka radošajā skatījumā vispārināti simboli, mākslinieciska abstrakcija, kas uzrunā skatītāju skaudri dramatiskā tiešumā. Sienā redzami arī 19 Latvijas apriņķu ģerboņi un 59 pilsētu ģerboņi uz zemcilnī veidotu senlatviešu karavīru vairogiem.

Atpakaļceļā no Mātes tēla uz izeju mākslinieciskās izteiksmes spriegumu uztur kapulauku sānos novietotie «Ievainotie jātnieki» — ciņņi, kas pieskaitāmi augstākajiem sasniegumiem Latvijas monumentālajā tēlniecībā.

K. Zāles, P. Federa un A. Zeidaka ar izcilu māksliniecisko meistarību un telpas izjūtu radītais memoriālais ansamblis kļuva par prototipu daudziem līdzīgiem kompleksiem visā Eiropā, taču jāsaprot, ka, piemēram, ne Piskarjovas kapsēta Pēterburgā, ne Treptovas parks Berlīnē nesasniedz tādu mākslinieciski emocionālās izteiksmes spēku kā Rīgas Brāļu kapu viengabalainais dabas, tēlniecības un arhitektūras sintēzes meistardarbs.

Latvijas 20. un 30. gadu, tāpat kā visa kapitālisma attīstības perioda arhitektūras vispārējais līmenis un māksliniecisko tendenču diapazons pilnīgi atbilda tālaika pasaules

arhitektūras līmenim. Īpašu vēribu pelna pieredze arhitektūras nacionālo un reģionālo iezīmju meklējumos — gan izmantojot tautas celtniecības tradīcijas, gan pasaules klasisko mantojumu.

Kapitālisma laikmeta arhitektūras mantojumam, ko vēl ne pārāk sen uzskatīja par pagrimumu, sastingumu, formu falsificēšanu, degradāciju utt., ir savas objektīvas attīstības likumsakarības un arī noteikta mākslinieciskā vērtība. Uzskatāms pierādījums tam ir kaut vai visa Rīgas centrālās daļas apbūve. Cits citu samērā īsā laikā nomainīja vairāki arhitektūras stili un stilistiskas tendences, taču nepārtrūka vēsturiskā kontinuitāte, un tas nodrošināja augstu vispārējo māksliniecisko un tehnisko līmeni, būvmākslas humānismu un pilsētvides telpiskās organizācijas jēgas saglabāšanos. Tieši šajā laikā radās mūsdienu arhitektūras metodiskie un pilsētībūvniecības zinātniskie pamati. Radās virkne lielisku pilsētībūvniecisko ansambļu, kas arī veido mūsdienu Latvijas apdzīvoto vietu reālo telpisko vidi.

ARHITEKTŪRA PĒC OTRĀ PASAULES KARA

Sociālo pārvērtību un kara periods (1940—1944)

Jauns posms Latvijas arhitektūras attīstībā sākās 1940. gada vasarā, kad Padomju armijas okupācijas rezultātā tika iznīcināta mūsu valsts neatkarība un ar Saeimas 21. jūlija lēmumu Latviju pasludināja par Sociālistisku Padomju republiku. Šis akts būtībā iezīmēja radikālu pārorientāciju visā Latvijas kultūrā un mākslā, kā galveno ietekmju avotu un paraugu izvirzot sociālistiskās kultūras «sasniegumus» Padomju Savienībā. Arhitektūrā tas nozīmēja atteikties no Latvijai tik raksturīgās pasaules, it īpaši Rietumeiropas un ASV arhitektūras pieredzes izmantošanas, orientējoties uz «plašās dzimtenes» «celtnieciskajiem sasniegumiem».

Žurnāla «Latvijas Arhitektūra» ievadrakstā varam lasīt ne bez ironijas teikto: «Lai saprastu, ko nozīmē arhitektūra un kādi ir arhitekta uzdevumi sociālistiskā valstī, pietiek mest tikai paviršus skatus uz simtām jaunām Sociālistisko Padomju Republiku Savienības pilsētu celtnēm..., kas ar savu vienkāršo un cēlo skaistumu liek domāt par pasaku pilsētām... Latvijas arhitektu uzdevums ir kļūt par sociālistiskās celtniecības īstiem (līdzdalībniekiem — aut.), lai viņu sirdis degtu par sociālistiskās celtniecības progresu.»* Pastāvot aktīvam spiedienam «no augšas», mudinot atmest «visu veco, savu laiku pārdzīvojušo» un ātrāk iekļauties padomju arhitektu «draudzīgajā saimē», 1940. gada nogalē sākās priekšdarbi Rīgas, kā Padomju Latvijas galvaspilsētas ģenerālplāna izstrādāšanai; tika vākti materiāli lielāko republikas pilsētu — Liepājas, Jelgavas, Daugavpils u. c. apbūves projektēšanai. Reālā

* Ievadraksts // Latvijas Arhitektūra. 1940. Nr. 6.

celtniecība tomēr būtiski atšķīrās no oficiālās ideoloģijas uzburtās ainās: 1940. gada nogalē, kā rāda statistika, Latvijā pabeidza tikai dažu agrāk iesākto sabiedrisko ēku būvdarbus, bet 1941. gadā vairs neuzcēla neko... Arī «Latvijas Arhitektūras» vietā izdotā jaunā mēnešraksta «Tehnika un Celtniecība» pirmais numurs tā arī palika vienīgais.

Aizsākto arhitektūras «socializēšanas» procesu 1941. gada 21. jūnijā pārtrauca vācu armijas iebrukums Padomju Savienībā, kas jau pirmajās dienās kara virpuļos ierāva arī Latviju. Vācu okupācijas laikā pastāvēja oficiāls būvniecības aizliegums (Bauverbot), visu pārkārtojot kara vajadzībām.

Pirmie pēckara gadi (1944—1954)

Otrais pasaules karš nodarīja lielus zaudējumus visai Latvijas tautas saimniecībai: bija iznīcināti vai demontēti lielākā daļa nozīmīgāko rūpniecības uzņēmumu, saspridzinātas elektrostacijas, ostas, nedarbojās ūdensapgādes sistēmas.

Stipri cietis bija galvaspilsētas Rīgas, kā arī citu Latvijas pilsētu dzīvojamais fonds un komunālās saimniecības sistēma.

Drupās gulēja Vecrīgas centrālās daļas — Rātslaukuma ievērojamākie arhitektūras pieminekļi — Rātsnams, Melngalvju nams, Sv. Pētera baznīca; izpostīta bija Daugavas krastmala...

Gandrīz pilnīgi iznīcinātas bija Jelgavas, Valmieras, Liepājas, Daugavpils, Rēzeknes u. c. republikas pilsētu centrālās daļas.

Krietni retāki bija kļuvuši republikas profesionālo arhitektu un inženieru kadri: baidoties no «baigā gada» atkārtojuma, drošāku patvērumu ārpus Dzimtenes meklēt devās gandrīz 3/4 no tiem nepilniem 200 arhitektiem, kas Latvijā darbojās pirms kara. To

vietā tika ieplūdināti kadri no Krievijas, lai «palīdzētu brālīgajai latviešu tautai».

1944. gada rudenī pirmie neatliekamie uzdevumi saistījās ar teritorijas atmiņēšanu, rūpniecības uzņēmumu, elektrostaciju, ūdensapgādes un kanalizācijas sistēmu atjaunošanu. Tika veikti paši nepieciešamākie komunālā dzīvojamā fonda sakārtošanas darbi, kā arī pagaidu pasākumi Rīgas dzelzceļu mezglu un jūras ostas atjaunošanā. Sakarus ar Pārdaugavu nodrošināja pagaidu pontonu tilts.

Sākot ar 1945. gadu, pavērās arī reālas iespējas apjaust tās problēmas, kas konkrētajos apstākļos bija neatliekami jāatrisina pilsētbūvniecībā un arhitektūrā.

Rēķinoties ar Vecrīgas nozīmi un kara nodarītajiem postījumiem, ar valdības lēmumu tika noteikts šīs pilsētas daļas īpašais statuss, ierobežojot tajā celtniecisko darbību.

«Diemžēl optimāli atrisināt šo sarežģīto jautājumu pēckara periodā traucēja tas apstākļi, ka nebija vienotības uzskatos par vecpilsētas arhitektūru, par tās materiālo un māksliniecisko vērtību. Daļa arhitektu (un ne tikai arhitektu) uzskatīja, ka Vecrīga ir vērtīgs arhitektūras piemineklis un ierosināja to iekonservēt, izdarot tikai pašus nepieciešamākos atjaunošanas un kvartālu labiekārtošanas darbus. Otra daļa aizstāvēja viedokli, ka Vecrīgas arhitektūra ir sveša latviešu tautai, un ka uz Hanzas pilsētas fona nevar veidoties sociālistiskās pilsētas sabiedriskais centrs.»*

Asās diskusijas par Rīgas vēsturiskās daļas tālāko likteni būtībā atspoguļoja tā laika ideoloģiskās cīņas dažādos aspektus. No mūsdienu viedokļa kritiski vērtējot diskusiju «praktiskos rezultātus», jāteic, ka tie ne vienmēr bija pozitīvi, kaut vai jautājumā par Vecrīgas centrālās daļas — Rātslaukuma un tā nozīmīgāko objektu — Rātsnama un Melngalvju nama likteni. Lai gan šīs ēkas 2. pasaules kara laikā bija cietušas ugunsgrēkā, taču visumā labā stāvoklī saglabājušās bija to sienas un pagrabu telpas. Līdz ar to bija reālas iespējas

šīs ēkas un līdz ar to arī pašu Rātslaukumu atjaunot. Tomēr tās netika izmantotas. Līdzīgs liktenis piemeklēja arī kvartālu ar vēsturiski un mākslinieciski vērtīgām celtnēm starp Kaļķu, Vaļņu, Teātra ielām un Aspazijas bulvāri («Romans viesnīca» u. c. ēkas).

1945. gadā tika nodibinātas Republikāniskās arhitektūras plānošanas darbnīcas. Šeit, balstoties uz 1939. gadā arhitekta A. Lamzes izstrādātā pilsētas robežu projekta, 1947. gadā arhitektu O. Tīlmaņa, P. Bērzkalna un A. Lamzes vadībā tika pabeigts pirmais nozīmīgākais pilsētbūvnieciskais projekts — Rīgas plānojuma shēma, kas vēlāk tika izmantota kā pamats pirmā republikas galvaspilsētas ģenerālplāna izstrādāšanā.

Šajā dokumentā īpaša vērība tika veltīta vēsturiskā kodola — Vecrīgas saglabāšanai un iesaistīšanai pilsētas centra struktūrā.

Laika posmā no 1945.—1948. gadam Arhitektūras plānošanas darbnīcās tika izstrādāta Jelgavas ģenerālplāna shēma (arh. J. Gailis u. c.), kā arī ģenerālplāni Rēzeknei (arh. K. Vikmanis, A. Voronovs), Valmierai (arh. K. Cināts), Daugavpilij (arh. V. Ivanovs), Ventspilij (arh. N. Razživins), Liepājai (arh. V. Ivanovs) u. c. pilsētām. Ņemot vērā lielos postījumus, kas kara pēdējās dienās tika nodarīti Jelgavas centrālajai daļai, tika izstrādāts pilsētas centra detaļplānojuma projekts (arh. O. Tīlmanis).

Šajos projektos, ko lielā mērā ietekmēja padomju pilsētbūvniecības dogmatiskās instrukcijas, ne vienmēr bija ņemtas vērā reālās pilsētu ekonomiskās un teritoriālās attīstības perspektīvas, celtniecības procesa dinamika, kā arī atšķirīgie dabas apstākļi, kas gadsimtu gaitā noteica to raksturu un telpisko savdabību. Rezultātā — projektu priekšlaicīgā novecošanās, kas lika jau pēc dažiem gadiem ķerties pie jaunu projektu dokumentācijas izstrādāšanas.

Līdztekus pilsētu ģenerālplāniem Republikāniskās arhitektūras plānošanas darbnīcās tika izstrādāti arī pirmie strādnieku ciematu, kā arī dzīvojamo ēku tipa projekti.

Viens no pazīstamākajiem ir Bolderājas silikātu ķieģeļu rūpnīcas strādnieku ciemats,

* *Valeskalne V.* To tālo gadu arhitektoniskā doma // *Māksla.* 1984. Nr. 4. 25. lpp.

241. attēls.
Vecrīgas panorāma

kur tika izmantota 1946. gadā izstrādātā tipa projektu sērija «301». Šī ciemata apbūvē atspoguļojās tieksme apvienot vietējo daudzdzīvokļu ēku celtniecības pirmskara pieredzi

ar to gadu reālajām materiāli tehniskajām iespējām un sociālajiem uzdevumiem. Te pirmo reizi līdztekus dzīvojamai celtniecībai tika realizēta noteikta kultūras un sadzīves

242. attēls.
Dzīvojamā ēka Rīgā,
Čiekurkalna 1. līnijā.
1950. Arhitekts
V. Rammane

objektu celtniecības programma, kas ietvēra klubu, bērnu iestādi, sadzīves pakalpojumu kombinātu, ambulanci, veikalus u. c. sabiedriskās ēkas.

Izmantojot iegūto pieredzi, tika radīta mazstāvu dzīvojamo ēku sērija — «303» (arh. V. Rammane, E. Kalniņa, inž. A. Briedis), ar samērā plašām plānojuma variācijām. Stāvie kārniņu jumti ar mansarda logiem, kā arī sili-kātķieģeļu un sarkano apdares ķieģeļu apvienojums fasādēs dara šīs ēkas tuvas mūsu šodienas priekšstatiem par reģionālo arhitektūru. Šīs sērijas tipa projekti tika izmantoti arī Ilģuciema rajona apbūvē, ceļot ēkas Rīgas cementa un šifera rūpnīcas strādnieku vajadzībām.

40. gadu beigās un 50. gadu sākumā rajonos ap Rīgas centrālo daļu tika uzcelta arī virkne daudzstāvu dzīvojamo ēku, izmantojot gan tālaika vissavienības tipa, gan vietējos individuālos projektus. Arī šo ēku fasādēs stilizētā orderu sistēmā lūkots ienest latviskā ornamenta rakstus, balkona margu, durvju, kā arī citu detaļu veidojumā bagātīgi izmantojot vietējās amatnieku mākslas tradīcijas.

Laikā no 1945.—1948. gadam tika rīkoti vairāki sabiedrisko ēku projektu konkursi, lai noskaidrotu vairāku svarīgu centra sabiedrisko ēku — pilsētas padomes ēkas, Valsts bibliotēkas, Dailes teātra u. c. novietni un veidolu.

Viens no pirmajiem reālajiem pasākumiem, kas tika veikts Rīgas centrālajā daļā, bija kara laikā uzspridzinātās Daugavas krastmalas atjaunošana, piešķirot tai granītā ietērtas promenādes raksturu: 1947. gadā tika izstrādāts pirmās kārtas celtniecības projekts (arh. M. Brodskis, inž. B. Bulgakovs), ko realizēja 1950. gadā.

Te visai uzskatāmu izpausmi guva tālaika attieksme pret nacionālās formas problēmām, klasiskās arhitektūras uzbūves principi tika apvienoti ar nacionālā ornamenta un dekoratīvās mākslas formu stilizāciju. Tomēr pati krastmala daudz zaudēja no sava ostas pilsētai tik raksturīgā kolorīta.

Pirmais lielākais Rīgas centra objekts, kura projektēšanas gaitā visspilgtāk atklājās to gadu pretrunas arhitektūrā, bija viesnīca «Rī-

ga», ko bija paredzēts celt nojauktās «Romas viesnīcas» vietā. Projektēšanas sākuma stadijā idejisko metu izstrādāšanai bija pieaicinātas divas autoru grupas: viena arhitektūras prof. E. Štālberga, otra arhitekta A. Mieža vadībā. Profesora E. Štālberga grupas izstrādātais priekšlikums bija tuvāks internacionālā modernisma koncepcijām, mazāk respektējot konkrētā kvartāla apbūves augstumu un sarkanās līnijas. Priekšroka tomēr tika dota arhitekta A. Mieža autoru grupas izstrādātajam priekšlikumam, kas plāna kompozīcijā atgādināja burtu «E» ar pret Vaļņu ielu atvērtiem pagalmiem. Lai gan no pilsētbūvnieciskā viedokļa labi tika izmantota dotā teritorija un ēkas siluets cik necik atbilda Rīgas centra apbūves tradīcijām, tomēr galvenās pretrunas slēpās pret Operas skvēru vērstās fasādes nepamatoti simetriskajā kompozīcijā. Tā bija pilnīgi inerta attiecībā pret ēkas garenass virzienā orientēto galveno ieeju un ar to saistīto iekšējo telpisko struktūru. Iebildumus jau tolaik izraisīja arī «sociālistiskā reālisma stilā» veidotais pārbagātais fasāžu dekors.

Viesnīcas «Rīga» projekta galīgā varianta izstrādāšanā tika piesaistīta lielāka arhitektu grupa (arh. S. Antonovs, J. Arhipovs, A. Miezis, inž. A. Lisovskis). Interjeru veidojumā (arh. A. Aivars, A. Krastiņš) bija raksturīga tieksme dekorēt atturīgi veidotu klasisko orderu elementus ar etnogrāfisku ornamentu motīviem. Līdzīga pieeja tajā laikā bija vērojama arī vairāku kultūras objektu celtniecībā, tai skaitā — arī Latvijas PSR paviljona ēkā Tautas saimniecības sasniegumu izstādē Maskavā (arh. A. Aivars, K. Plūksne, V. Zaķis).

Otra ievērojamākā ēka, kuras projektēšana un celtniecība norisinājās toreiz, 50. gadu vidū, bija «Kolhoznieku nams» — tagadējā Latvijas ZA augstceltne. Autoriem (arh. O. Tīlmanis — grupas vad., arh. V. Apsītis, K. Plūksne, V. Šņitņikovs, inž. N. Gusevs) tika izvirzīts grūts uzdevums: no vienas puses — obligāti bija jārēķinās ar Maskavas augstceltņu tālaika atzītajiem stereotīpiem, no otras puses — jārada ēka, kas iekļautos Rīgas cen-

243. attēls.
«Kolhoznieku nams»
Rīgā. 1953—1957.
Arhitekti
O. Tilmanis,
K. Plūksne u. c.

tra silueta struktūrā un atbilstu vietējām tradīcijām. Diskutējams, protams, ir fakts, ka vietu celtniecībai ieguva, nojaucot klasicisma laikmeta tirdzniecības celtniecības kompleksu, kas šodien neapšaubāmi būtu ievērojams arhitektūras piemineklis. «Kolhoznieku nams», neraugoties uz Rīgas centra pasvešo apjoma mērogu, tomēr ieguva vizuālo saiti ar pilsētas klasisko panorāmu, it kā sagatavo ievadu Latgales priekšpilsētas silueta tālākai attīstībai.

Īpaši bagāti veidots aktu zāles interjers, klasisko ordera tektoniku apvienojot ar tautas mākslas un ornamentikas motīviem. Ēkas

konstruktīvajā risinājumā pirmo reizi vissavienības praksē augstceltnē tika izmantots saliekamais dzelzsbetona karkass.

ZA augstceltne tika pabeigta 1957. gadā, jau paguvusi izpelnīties asu kritikas vērtējumu. Gadu vēlāk, 1958. gadā ekspluatācijā (kaut gan ar citu funkciju nekā sākotnēji iecerēts) tika nodota Rīgas Tehniskās universitātes galvenā ēka Latviešu strēlnieku laukumā. Taisnleņķa plāna konfigurācija ar nedaudz no ielas atvirzītu aktu zāles korpusu iezīmēja noteiktu laukuma sānu kulises «sarkano līniju», bet mazais tornītis akcentēja vecpilsētas galvenās maģistrāles — Kaļķu (toreiz Ļeņina) ielas sākumu. Ēkas sākotnējā iecere, kādu to varam skatīt prof. O. Tilmaņa metos, bija veidota Vecrīgai atbilstošā mērogā un formā. Tomēr projekta izstrādāšanas gaitā (arh. E. Jēkabsons) daudz kas no tā tika zaudēts: ēka ieguva pasmagu klasisko formu dekoru, butaforisku, ne visur pietiekami pamatotu plastisko dekoru.

Aptuveni tajā pat laikā tika projektētas un celtas divas administratīvās ēkas republikas lielākajās pilsētās — Daugavpili (1956, arh. A. Bogačenkovs) un Liepājā (1957, arh. A. Aivars), kur patlaban atrodas pedagoģiskās universitātes. Abas ir tipiski neoeklektiskā «sociālistiskā reālisma» paraugi ar vareniem, bet samērā neveikliem lielā ordera portikiem galvenajā fasādē. Līdzīgā manierē uzcēla arī vairākus kinoteātrus un kultūras namus (Jelgavā, Bauskā, Valmierā u. c.).

Savdabīgu kulmināciju šī koncepcija saņiedza r/a «VEF» Kultūras namā (1960, arh. N. Semencovs, inž. I. Placis), kur klasiskās formas ir izmantotas gandrīz vai tīrā veidā, nerēķinoties ne ar laiku, ne vietējo kontekstu.

Paraugoties uz šīm ēkām mūsdienu skatījumā kā uz savdabīgu «retromantojumu», jākonstatē, ka, salīdzinot ar Maskavas, Ļeņingradas u. c. Padomju Savienības pilsētu 50. gadu «sociālistiskā reālisma šedevriem», tām tomēr raksturīga daudz atturīgāka, konkrētajai funkcijai atbilstošāka klasisko formu interpretācija un dekora elementu izmantošana. To nosaka gan no pirmskara laikiem mantotā spēcīgā tautas arhitektūras

un mākslas tradīciju, gan arī tolaiku izkoptās neoelektisma būvmākslas ietekme. It īpaši sabiedrisko ēku interjeros tā ienesa savu dekoratīvo izteiksmes līdzekļu paleti klasisko formu tektoniskajā shēmā. Vēl šodien tādi interjera elementi kā lustras, kāpņu margas, ornamentālās joslas un plafoni šajās ēkās pārsteidz ar savu bagāto zīmējumu un augsto amatnieciskā izpildījuma līmeni.

50. gadu sākumā tika izstrādāti arī vairāki nozīmīgi pilsēt būvniecības projekti, kas jūtami ietekmēja republikas pilsētu tālāko attīstību.

1955. gadā republikas Ministru Padome apstiprināja Rīgas ģenerālplānu (izstrādāts arh. J. Vasiļjeva vadībā) — dokumentu, kurā uzskatāmi atspoguļojās visas pretrunas, kas tajos gados bija raksturīgas arhitektūras attīstībai. Vispirms jau neprecīzi noteikta pilsētveidojošo faktoru dinamika un ar to saistītais iedzīvotāju skaits, kas ietekmēja gan rūpniecības uzņēmumu, gan atsevišķu individuālās apbūves dzīvojamo rajonu izvietojumu pārāk tuvu pilsētas centram. Sekas bija jūtamas jau pēc dažiem gadiem, kad perspektīvo dzīvojamās būvniecības attīstību lielos

masīvos gan Maskavas rajonā, gan Juglā u. c. traucēja nevietā izveidojušies individuālās apbūves rajoni. Ģenerālplāna autori maz bija rēķinājušies arī ar Rīgas centrālās daļas apbūves tradīcijām, ievēdot jaunas, ne ar ko nepamatotas kompozīcijas asis un transporta mezglus.

Lai turpmāk izvairītos no šādām kļūdām, sākot ar 50. gadu vidu, visu nozīmīgāko ar Latvijas pilsētu atjaunošanu un attīstību saistīto pilsēt būvniecisko projektu izstrādāšana tika koncentrēta Latvijas pilsētu celtniecības projektēšanas institūtā (bij. «Latgiprogorstroj», vēlāk — «Pilsētprojekts») pieredzējušu arhitektu (O. Tilmaņa, N. Rendeļa, V. Kruglova, V. Ivanova, P. Seļecka) vadībā. Šajā laikā te tika izstrādāti arī Jēkabpils, Krustpils, Gulbenes, Limbažu u. c. pilsētu ģenerālplāni, kur jau daudz nopietnāk bija ievēroti vietējie dabas apstākļi, kā arī vēsturiski izveidojušies pilsētu plānojuma struktūra.

Laukos 50. gadu sākumā centās izvērst ciematu celtniecību pie mašīntraktoru un meliorācijas stacijām, izmantojot gan ražošanas ēku vissavienības tipa projektus, gan

244. attēls.
Rīga. Citadeles
(tagad Republikas)
laukuma apbūves
priekšlikums. 20. gs.
50. gadi. Arhitekta
V. Kruglova
zīmējums

2—3 stāvu dzīvojamo māju projektus, ko lielākoties izstrādāja Latvijas lauku celtniecības projektēšanas institūtā (bij. «Latgiproseļstroj», vēlāk — «Lauku projekts»), piedaloties arhitektiem V. Siliņam, A. Sietniekam, J. Muravskim, O. Bukam, U. Goģim, A. Bidzānam, A. Kalniņai, V. Ozolai, kā arī inženieriem A. Maisiņam, V. Zakēvicam, D. Sokolovam u. c.). Šajā laikā liela uzmanība republikā tika veltīta arī rūpniecības celtniecībai, izmantojot gan vissavienības, gan vietējos tipa projektus.

Skaidrs, ka ne viss, kas tika radīts pirmajā pēckara desmitgadē, liecina par radošo principu kontinuitāti, par gadsimta sākumā aizsāktās gaitas mērķtiecīgu turpinājumu. Ne mazums dažādās Latvijas pilsētās tika uzcelts kinoteātru, kuru klasiskajos frontonos grūti saskatīt kaut vismazākās reģionālisma iezīmes, netrūkst arī dzīvojamo māju, kuru butaforiskais dekors «izceļas» ar neveiklām proporcijām un it nemaz neatbilst šo ēku raksturam, vai arī interjeru, kur nav ne vēsts no latviskā rakstura vai telpas izjūtas.

Un tomēr... raugoties uz tā laika arhitektūru kaut vai no postmodernisma pozīcijām, nevar nepamanīt izteiktu radniecību gan t. s. cilvēciskā faktora izvērtējumā, gan attieksmē pret pagātnes celtniecisko mantojumu, gan savas zemes, savas tautas garamantu un tradīciju apziņā, kas ir pamatā mūsdienu mākslu sintēzei arhitektūrā.

Tātad nevar noliegt 50. gadu arhitektūrai raksturīgo tieksmi radīt savu reģionālo (to-reiz mēs to saucām par «nacionālo») formu valodu, kas mūs uzrunātu visā specifiskās izteiksmes bagātībā, ietverot kā pagātni, tā mūsdienas; valodu, kas vienlaicīgi būtu gan kontekstuāla, gan avangardiska; valodu, kas, atdzīvinot vecos vārdus, meklētu jaunām funkcionālām norisēm jaunu telpisko ekvivalentu jēdzienu.

Pirmā pēckara desmitgade bija pārāk īss laika posms, lai sociālisma apstākļos šo mērķi īstenotu. Traucēja arī neslēptais centra dikts, kas visai būvmākslai nenoliedzami uzspieda savu zīmogu.

Nākamie gadu desmiti, kad arhitektūrā

valdīja totāls industriālisms un racionālisms, uz laiku lika aizmirst, ka katrai pilsētai ir savi, gadsimtu gaitā veidojušies vaibsti. Internacionālā modernisma vietējās normatīvās artikulācijas apgūšana, kas deva miljoniem tik nepieciešamās dzīvojamās platības kvadrātmetru, vienlaicīgi radīja arī noteiktu sabiedrisko reakciju, aptuveni vienādu visā pasaulē.

Industrializācija un masveida celtniecības ekspansija (1955—1965)

Dzīvojamās apbūves koncentrācija. Rīgas ģenerālplāns. Jūrmalas pilsētas ģenerālplāns. Dzīvojamie masīvi: «Āgenskalna priedes», «Jugla», «Ķengarags», «Purvciems»

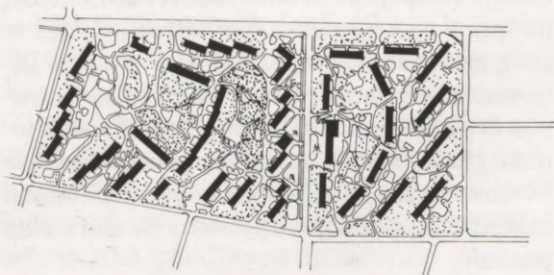
50. gadu vidū arhitektūrā bija nobriedusi pārmaiņu nepieciešamība.

«Pārmērību stils», kā šī laika arhitektūru iesauca tautā, un ar to saistītā sarežģītā forma, kas prasīja lielu amatnieciskā darba īpatsvaru, bija kļuvis par nopietnu šķērslī celtniecības tālākai attīstībai. Aizraujoties ar formālām fasāžu kompozīcijām, nereti novārtā tika atstātas elementāras sadzīves funkcijas, kas radīja neapmierinātību iedzīvotāju vidū.

Diemžēl šīs pārmaiņas Padomju Savienībā norisinājās, nevis nopietnāk pievērsoties 20. gadu modernisma koncepciju studēšanai, kas guva aizvien lielāku atzinību visā pasaulē, bet gan, kā parasti — direktīvā veidā — no augšas.

Latvijā arhitektūras «kursa maiņai» bija relatīvi labvēlīgāki apstākļi. No vienas puses to noteica pirmskara arhitektūras racionālā ievirze un pozitīvā pieredze, kas tika gūta gan pilsētas daudzdzīvokļu blokēku, gan lauku mājokļu celtniecībā; no otras puses — arhitektūras ciešā saistība ar vietējiem dabas apstākļiem un materiāli tehniskajām iespējām.

Sākot ar sešdesmitajiem gadiem, Rīgā un citās republikas pilsētās dzīvokļu celtniecība tika koncentrēta galvenokārt lielākos masīvos. Starp Rīgas pirmajiem dzīvojamajiem kompleksiem, kuru celtniecība tika pabeigta

Toties tas ļāva saglabāt esošos kokus un atsevišķas vērtīgākās ēkas. Protams, joprojām nav skaidrs, kāpēc «Āgenskalna priežu» apbūvei izvēlējās būtībā unikālu dabas parku, gandrīz pilnīgi nolīdzinot izteikto reljefu un zaudējot daudz zaļumu. Apbūvei tika izmantotas tipveida 5 stāvu dzīvojamās mājas («316.» sērija) ar nesošām ķieģeļu garsienām (arh. A. Reinfelds, L. Plakane, L. Ose, R. Jaunušāne, I. Bumbiers, I. Jākobsons,

245. attēls.
Dzīvojamais rajons
«Āgenskalna
priedes» Rīgā. Plāns.
Arhitekts N. Rendels

246. attēls.
«Āgenskalna
priedes»

līdz 60. gadu vidum, jāmin «Āgenskalna priedes» un Grīvas ielas (arh. N. Rendļa vadībā), Tirzas ielas (arh. L. Nagliņš) un Viestura prospekta (arh. M. Brodskis un A. Paperno) masīvi. Būtībā šie dzīvojamie kompleksi nepārsniedza lielāku kvartālu izmērus un veidojās rajonos ar jau nostabilizējušos vides raksturu, tādēļ t. s. brīvais plānojums, kuru šeit Rīgas praksē lietoja pirmo reizi, ne vienmēr harmonēja ar apkārtējās apbūves veidolu.

M. Ģelzis, inž. A. Briedis). Par pamatu šajā sērijā izmantots 2—3 istabu mazgabarīta tipveida dzīvoklis, ar minimālu virtuves un pārējo palīgtelpu platību. Kompleksā ar dzīvojamām mājām tika projektētas un celtas arī tirdzniecības, sabiedriskās ēdināšanas un komunālās apkalpes ēkas, skolas un bērnudārzi. Atsevišķu dzīvojamo māju augšējos stāvos pirmo reizi Rīgas praksē izbūvēja telpas mākslinieku darbnīcām.

247. attēls.
Kafejnīca «Priedes»
dzīvojamā rajonā
«Āgenskalna
priedes». Arhitekts
G. Irbīte

Jāatzīmē, ka savā laikā viens no modernākajiem sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumu interjeriem — restorāns «Baltija» tika realizēts tieši «Āgenskalna priekšu» masīvā (interjeristi M. Gundars un A. Stankevičs). Savā laikā iecienīta bija arī kafejnīca «Priedes» (arh. G. Irbīte). Diemžēl apbūves otrajā kārtā, kur plašākā mērogā pirmoreiz izmantoja saliekamo lielpaneļu būvveidu (464-A sērijas tipveida dzīvojamēkas), kopējā emocionālā kvalitāte bija krietni vien zemāka.

Brīvā plānojuma princips šajā laikā kļuva par vadošo gan pilsētas dzīvojamo rajonu, gan lauku apdzīvoto vietu plānojumā, pilnīgi atsakoties no tradicionālajiem perimetrālās apbūves kompozīcijas paņēmieniem. Ēku plānojumā un apjomu kompozīcijā eksistēja totāla, no centra diktēta reglamentācija, kas noteica gan konstruktīvo shēmu un plānojuma principus, gan optimālo stāvu skaitu.

Rezultātā gan laukos, gan pilsētās radās vienveidīga, elementāra visu ignorējoša apbūve, uz kuru šodien grūti attiecināt apzīmējumu «arhitektūra». Kvalitātes vietā stājās kvantitāte...

Sakarā ar celtniecības apjomu pieaugumu

republikas valdība pieņēma lēmumu pirms termiņa sākt jauna Rīgas ģenerālplāna izstrādāšanu, radot pie TDP izpildkomitejas speciālu Rīgas ģenerālplāna biroju. Darbs pie Rīgas ģenerālplāna aizsākās 1960. gadā, pēc biroja likvidēšanas tika pārcelts uz Latvijas pilsētu celtniecības projektēšanas institūtu un pabeigts 1967. gadā (projekta vadītāji arh. E. Pučiņš un G. Melbergs).

Ņemot vērā galvaspilsētas ciešo saistību ar tai piegulošajiem rajoniem, pirmo reizi paralēli Rīgas ģenerālplānam izstrādāja arī piepilsētas zonas projektu, ietverot teritoriju rādiusā 40—60 km (arh. V. Apsītis, G. Baumanis).

Jaunajā ģenerālplānā bija noteikts Rīgas kā republikas lielākā politiskā, administratīvā, ekonomiskā un kultūras centra, Baltijas lielākā dzelzceļa mezgla un jūras ostas statuss, pieņemot, ka 1980. gadā iedzīvotāju skaits sasniegs 900 tūkstošus (no tiem — 800 tk. pašas pilsētas robežās, 100 tk. — piepilsētas zonā).

Rīga atrodas jūras līča piekrastē, starp ezeriem, mežiem un purviem, kas veido it kā dabīgu robežu tālākai pilsētas ekstensīvai

attīstībai. Tādēļ jaunu apbūvi paredzēja veidot galvenokārt ap dzelzceļa loka ietverto vēsturiskās apbūves kodolu, kā arī Daugavas krastmalā, augšpus un lejpus no centra, lai saglabātu iespējami labu saistību starp vēsturisko pilsētas daļu un jaunajiem «masīviem». Vadoties no šāda pieņēmuma, jaunajā ģenerālplānā tika paredzēts izveidot 8 kompleksus rajonus ar attiecīgām rūpniecības, dzīvojamām un atpūtas zonām, kas pēc rakstura un lieluma atgādinātu nelielas pilsētas ar 100—150 tk. iedzīvotāju katrā.

Lai uzlabotu pilsētas vēsturisko daļu iedzīvotāju dzīves apstākļus, ģenerālplānā bija paredzēts pakāpeniski izvākt no turienes kaitīgos rūpniecības uzņēmumus vai arī izmainīt to ražošanas profilu. Tagad, pēc vairāk nekā 30 gadiem, jākonstatē, ka šī ideja praktiski realizēta netika.

Masveida dzīvojamās apbūves rajoni veidojās teritorijās ar jau esošu ekstensīvu mazstāvu un individuālo apbūvi, kā arī dārziņu un no apbūves brīvos rajonos — Juglā, Purvciemā, Ķengaragā, Ilģuciemā, Vecmīlgrāvī, Imantā, Bolderājā, Ziepniekkalnā, Zolitūdē u. c., radikāli izmainot esošās vides raksturu.

Rīgas neatkārtotam silueta veidošanā liela nozīme ir Daugavai ar tās likloču krastu līniju, daudzajām salām, tiltiem un ar tiem saistītajām maģistrālēm, no kurām atklājās Rīgas vēsturiskā kodola panorāmas dažādie rakursi. Tādēļ ģenerālplānā liela vērība tika veltīta Daugavas krastos izvietoto vertikālo akcentu uztveres iespējām un vizuālai sasaistei ar tradicionālo Rīgas panorāmu.

Ģenerālplānā bija paredzēts pabeigt arī bij. Rātslaukuma izbūvi un atjaunot kara gados bojā gājušo Pētera baznīcas torni.

Rēķinoties ar bij. Cīradeles rajona izdevīgo novietni attiecībā pret vecpilsētu, kā arī ar pirmskara priekšlikumu, bija paredzēts izveidot Republikas laukumu ar administratīvo centru (vertikālo akcentu grupu) un svinīgo demonstrāciju laukumu.

Bez Rīgas ģenerālplāna un piepilsētas zonas projekta trešais šī laika posma nozīmīgākais pilsētbūvnieciskais projekts bija

saistīts ar tālaika Rīgas kūrortu — Jūrmalu, kas 1959. gadā ieguva pilsētas statusu (arh. A. Tīmanis, L. Stīpnieks u. c.). Tajā liela vērība bija veltīta esošā vasarnīcu fonda un tradicionālās Jūrmalas ainavas rekonstrukcijai un saglabāšanai. Ņemot vērā sezonas izmantošanas intensitāti, lielu uzmanību veltīja apkalpes iestāžu, inženierkomunikāciju tīklu un labiekārtojuma pilnveidošanai. Apkalpojošā personāla dzīvojamā fonda celtniecībai paredzēja teritoriju Slokas—Ķemeru rajonā, kā arī Jūrmalas centrālajā daļā starp Bulduru un Dubultu stacijām. Zona starp Majoriem un Dubultiem jau vēsturiski veidojusies kā Jūrmalas administratīvais un kultūras centrs.

Izvēloties apbūves stāvu skaitu un raksturu, ģenerālplāna projektā liela vērība tika veltīta Jūrmalas tradicionālai ainavai, kā arī pasākumiem, lai saglabātu trauslo augu kārtu.

Jāņem vērā, ka no visām Latvijas pilsētām aptuveni 20 izceļas ar samērā lielu vēsturisko arhitektūras pieminekļu koncentrāciju, bet tolaik vienīgi Rīgā, Kuldīgā un Cēsīs bija izdalītas īpašas aizsargājamās un apbūves regulācijas zonas. Projektējot jaunās dzīvojamās apbūves izvietojumu, kā arī izstrādājot centrālo daļu detaļplānojuma projektu Cēsīm, Kuldīgai (abu proj. autors arh. G. Lūsis-Grīnbergs), Talsiem (arh. I. Rubauska) u. c. pilsētām, arhitekti centās ievrot apbūves regulācijas noteikumus.

Būtiskas sociāli ekonomiskās pārmaiņas šajos gados pašos pamatos pārvērta arī tradicionālo Latvijas lauku kultūrainavu. Pēc partijas un valdības norādījumiem aizvien neatlaidīgāk tika veicināta viensētu likvidēšana un t. s. perspektīvo ciematu celtniecība. Tajos līdzās individuālajām dzīvojamām ēkām parādījās vairākdzīvokļu daudzstāvu sekciju ēkas, iznīcinot vietējās vides harmoniju.

Latvijai raksturīgo mājlopu mītņu vietā, kur zem stāvjiem jumtiem ziemā glabāja lopbarību, 60. gados aizvien biežāk sāka būvēt lielus horizontāli izvērstus blokus ar mehānizētu iekšējo transportu (tipa projekts

248

248. attēls.

Dzīvojamais rajons
«Jugla» Rīgā.
Dzīvojamās ēkas pie
Velnezera

249. attēls.

12 stāvu dzīvojamās
ēkas Juglā

Nr. 187, arh. L. A. Knāķe, V. Buņķis), to novietnei nereti izvēloties izcilākās vietas upju un ezeru krastos vai pakalnās, tādējādi nodarot nelabojumu ļaunumu apkārtējai videi. It īpaši šī tendence bija vērojama Latgalē.

Otrajai pēckara desmitgadei raksturīgā masveida celtniecības industrializācija un projektēšanas ekonomiski normatīvā reglamentācija ar strauju celtniecības tempu pieaugumu radīja reālus priekšnoteikumus pārējai uz lielu, ar visām labierīcībām un apkalpi nodrošinātu dzīvojamo masīvu izveidošanai, taču neglābjami ieviesās vienvēidība visā apkārtējā vidē un zuda būvmākslas individuālie vaibsti.

Dzīvojamo masīvu projektēšanai būtisku stimulu deva 50. g. beigās organizētais konkurss (Juglas dzīvojamā masīva 1. kārtas apbūvei), kura mērķis bija atteikties no mehāniskas dzīvojamo bloku sablīvēšanas (atbilstoši tā laika normatīviem), meklējot reālās iespējas «Rīgas vārtu» arhitektoniskajam risinājumam. Šajā konkursā pirmo vietu iegu-

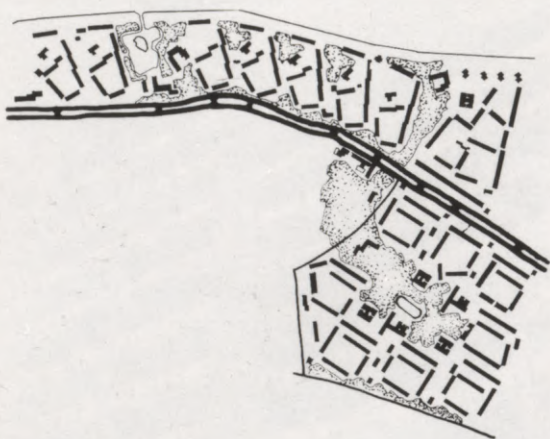

249

va arh. O. Kraukļa vadītās grupas priekšlikums, ko arī realizēja Juglas pirmā mikrorajona apbūvē. Dzīvojamais masīvs «Lielā Jugla» (1962—1970, arh. O. Krauklis, D. Danneberga, P. Fogelis, G. Melbergs, L. Nagliņš, R. Paikune u. c.) ietver turpat 100 ha lielu teritoriju starp Juglas ezeru un Biķernieku mežu. Ņemot vērā rajona nozīmi Rīgas—Pleskavas virziena iebrauktuves panorāmas veidošanā, bez 5 stāvu ķieģeļu un lielpaneļu ēkām apbūvē izmantotas arī 9 un 12 stāvu ķieģeļu mājas. Ar intimitāti un pārdomātu kompozīciju izceļas rajons ap Velnezera.

Dzīvojamā rajona «Ķengarags» (1961—1971, arh. G. Melbergs, D. Sila, R. Paikune, A. Plēsums, I. Strautmanis, A. Berķe, L. Nagliņš, M. Brodskis u. c.) apbūve, tāpat kā Juglā, sākās ar konkursu. Par pamatu tika pieņemts variants, kurā apbūves struktūru veidoja 7 pret Daugavu daļēji atklātas namu grupas, pie esošā diķa paredzot vietu mikrorajona centram. Atšķirībā no iepriekšējiem dzīvojamiem rajoniem, šeit mēģināts atgriezties pie perimetrālās apbūves paņēmieni izmantošanas, protams, daudz brīvākā traktējumā.

Ķengaraga tālākajā apbūvē — starp Maskavas ielu un dzelzceļu — izmantots regulārāks kompozīcijas paņēmieni, organizējot dzīvojamo ēku grupas ap daļēji pavērtiem

6 sekciju dzīvojamā ēka. Galveno maģistrāļu virzienus un sabiedrisko centru zonas (veikala «Minska» rajonā) papildina atsevišķas brīvi izvietotas 9 stāvu sekciju namu virknes. Šajā rajonā vēlākajos gados pēc individuāliem projektiem tika uzceltas arī eksperimentālās dzīvojamās ēkas.

Vairākas eksperimentālas dzīvojamās mājas gan Rīgā (arh. Dz. Driba, M. Ģelzis, Z. Mežulis u. c.), gan Jūrmalā (arh. R. Jauņšāne, L. Ose) uzcēla 60. gadu sākumā. Šeit tika pārbaudīti gan jauni konstruktīvi varianti (nesošās ķieģeļu šķērssienas), gan dzīvokļu plānojuma principi un fasāžu risi-

250. attēls.

Dzīvojamais rajons «Ķengarags» Rīgā. Plāns. Arhitekti G. Melbergs, D. Sila u. c.

taisnstūra formas pagalmiem. Rēķinoties ar rajona izmēriem, kā arī ar tā nozīmi pilsētas silueta veidošanā, apbūvē ietvertas atsevišķas 12 stāvu ķieģeļu torņa ēku grupas.

Tuvāk pilsētas centram, rajonā starp Bīķernieku individuālās apbūves kvartāliem un dzelzceļa loku, kura grunts apstākļi ilgāku laiku tika uzskatīti par nepiemērotiem daudzstāvu dzīvojamo namu celtniecībai, 1965. gadā sāka veidoties dzīvojamais masīvs «Purviems» (arh. G. Melbergs, R. Paikune, M. Medinskis, Ē. Drande u. c.). Plānojuma struktūras pamatā regulārs 120° moduļa tīkls, kur katru 6-stūra malu veido viena 5 stāvu 4 vai

nājumī, kas nākamajos gados jo plaši tika izmantoti republikas dzīvokļu būvniecībā.

Dažādo telpiskās vides veidu vidū īpašu vietu ieņem arī interjeri, it īpaši sabiedriskās ēdināšanas, izrāžu un izstāžu, kā arī tirdzniecības telpu interjeri, kas saistīti ar mūsu sabiedriskās dzīves svarīgākajām norisēm.

Kā liecina aptauju rezultāti, cilvēks sabiedriskās telpās meklē ne tikai kāda noteikta mērķa vai norises piepildījumu — viņš neapzināti tiecas pārdzīvot kaut ko neikdienišķu, pacilājošu... Tas tad arī nosaka sabiedrisko interjeru lomu mūsu dzīvē — tiem ar savu telpisko izveidi un māksliniecisko

251. attēls.

Ķengaraga panorāma

252. attēls.
Dzīvojamais rajons
«Purvciems» Rīgā.
Plāns. Arhitekti
G. Melbergs,
R. Paikune,
M. Medinskis u. c.

253. attēls.
Eksperimentālā
104. sērijas
dzīvojamā ēka
Purvciemā

risinājumu aktīvi jāveicina augstāko emocionālā pārdzīvojuma mirkļu rašanos, kas spēj cilvēku pacelt pāri ikdienas noskaņu līmenim.

Lietojot skatuves mākslā tik iecienīto vārdu «katarse», varam teikt, ka pareizi izprojektētam un kvalitatīvi realizētam sabiedrisko telpu interjeram gan ar savu funkcionālo risinājumu, gan emocionālo noskaņu jāveicina šādu katarses mirkļu risināšanās, aktīvi ietekmējot attiecīgās norises vai rituāla kopējo noskaņu. Mērķtiecīgi veidots, laikmetīgs interjers ne tikai atspoguļo konkrētā sociālā pasūtījuma raksturu un rada attiecīgā procesa «telpisko ekvivalentu», bet, pateicoties materiāli telpiskai struktūrai, fikstām telpu formām, to izveidam un savstarpējām attiecībām, aktīvi ietekmē attiecīgās norises vai procesus, rodot priekšnoteikumus jaunu rituālu veidošanai. Šī tiešo un atgriezenisko saišu sistēma, kas saista sociālos procesus un attiecīgās telpiskās struktūras, īpašu nozīmi iegūst tieši sabiedrisko interjeru jomā.

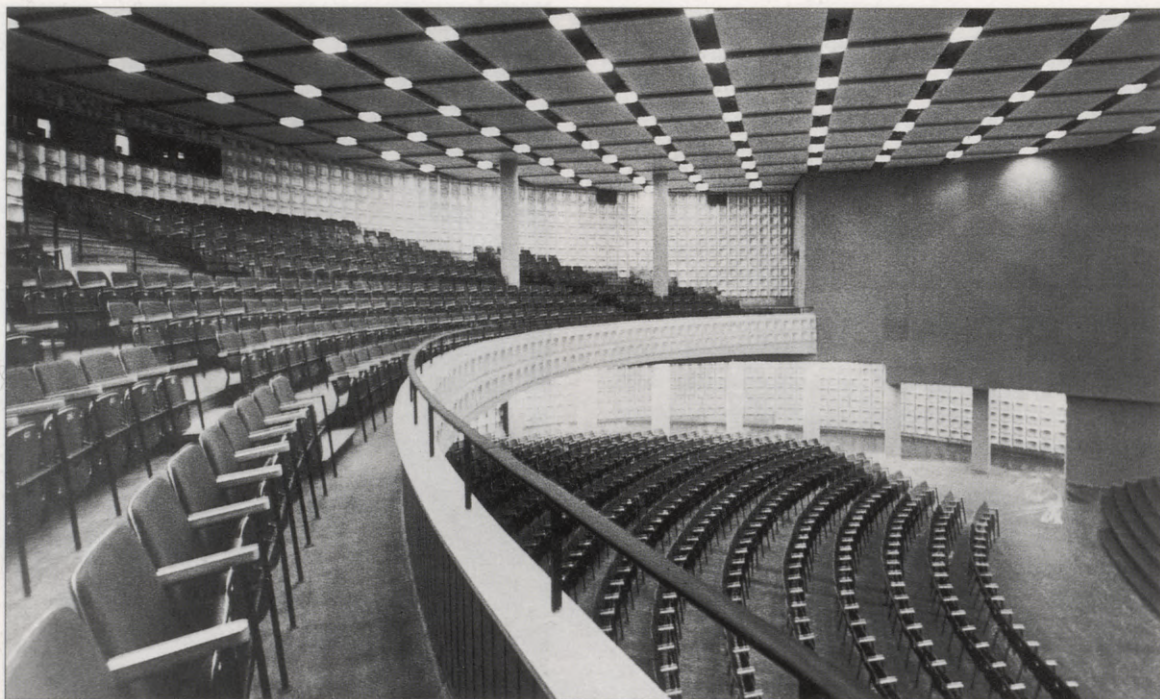
Pēckara periodā iezīmējās divas būtiskas tendences interjera mākslas attīstībā.

Pirmkārt — interjers visbiežāk ir tā telpiskās vides joma, kur vispirms, agrāk par citām, parādījās jaunā stila un estētisko problēmu traktējums, izmantojot interjeru veidojumā vienkāršus, dotajam kompozicionālajam risinājumam un telpu raksturam atbilstošus izteiksmes līdzekļus (dabīgās

faktūras un krāsu kombinācijas). Otrkārt — plānojumā šajā laikā aktīvāk ieviesās t. s. brīvās jeb plūstošās telpas principi, maksimāli sapludinot interjeru ar ārtelpu. Dabīgās koka figūras izteiksmīgi papildināja atsevišķas sulīgos toņos krāsotas vai raupjā pelēcīgā cēlapmetumā veidotas sienu plaknes.

Nozīmīgākie rezultāti 60. gados tika gūti atsevišķu Rīgas kinoteātru un tirdzniecības telpu rekonstrukcijās. To vidū jāatzīmē «Mākslas grāmata» (arh. M. Ģelzis), veikali «Politiskā grāmata» (arh. I. Jākobsons un E. Vecumnieks), «Globuss» (arh. Dz. Driba), «Rakstnieku grāmatnīca» (arh. E. Vecumnieks) u. c., kā arī kinoteātru «Palladium» (arh. A. Reinholds, M. Ģelzis; otrreizējā rekonstrukcija — arh. O. Dombrovskis, māksl. M. Kārklīšs) un «Pionieris» (arh. J. Pētersons) rekonstrukcijas.

Jaunie grāmatnīcu un kinoteātru interjeri, kas tajā laikā atbilda sabiedrības prasībām pēc jaunas telpiskas kvalitātes, izcēlās ar vienkāršu, pārdomātu plānojumu, apdares kultūru un atturīgu mākslas darbu izmantošanu. Saistība ar ielas telpu prasīja ievest liela izmēra stiklotas plaknes («Pionieris») vai arī «atvērt» vestibulu pret ielu («Palladium»), bet tas savukārt bija pretrunā ar esošo ēku fasāžu struktūru. Izeja tika meklēta, vai nu pilnībā pārveidojot ēkas ārējo

254. attēls.
Kinoteātra
«Palladium»
rekonstrukcija.
Skatītāju zāle. 1965.
Arhitekts
O. Dombrovskis

255. attēls.
Kinoteātra
«Pionieris» vestibils.
1962. Arhitekts
J. Pētersons

izskatu («Pionieris»), vai arī iedziļinot ieeju attiecībā pret «sarkano līniju» par vairākiem metriem. Tomēr dažkārt autoriem tā arī ne-

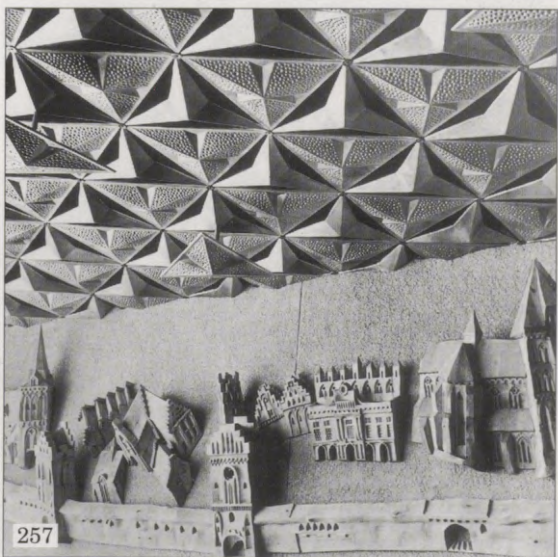
izdevās pārvarēt pretrunu starp esošo ēkas čaulu un moderni veidoto interjeru. Īpaši asi šī nesaderība parādījās Rīgas Planetārija

256. attēls.
Valsts Filharmonijas
rekonstrukcija.
Trepju telpa.
Arhitekti M. Ģelzis,
V. Savisko

257. attēls.
Restorāna «Rostoka»
interjera fragments.
Arhitekts
J. Goldenbergs

258. attēls.
R/a «Daiļrade» salons
Rīgā, Vaļņu ielā 25.
Arhitekts A. Kalniņš

interjerā (arh. J. Skalbergs), kas tika izveidots Pareizticīgo katedrālē.

Zināma pretruna starp jaunizveidoto interjeru un ēkas stilu jūtama Krievu Drāmas teātra rekonstrukcijā (arh. J. Skalbergs), kas izceļas ar pārdomātu plastisko elementu (tēln. A. Gulbis) izvēli vestibilā, kā arī rūpīgo apdares materiālu un detaļu kultūru. Uz vispārējā 60. gadu beigu stila izjūtas fona daudziem šokējošu reakciju izsauca teātra kafējnīcas telpa, kurā arhitektu iespēju robežās

bija saglabātas vecās eklektisma stila apdares detaļas.

Īpaši grūts un daudzējādā ziņā pretrunīgs uzdevums šajā laikā bija jārisina arī Valsts Filharmonijas rekonstrukcijas autoriem (arh. V. Savisko un M. Ģelzis). Pilnībā saglabājot ēkas neogotisko čaulu un tektonisko uzbūvi, tajā tika ieprojektēta mūsdienu akustikas prasībām atbilstoša koncertzāle, pēc iespējas saglabājot esošo konstrukciju un formu raksturu. Šis ir viens no piemēriem, kas uzskatāmi apliecina dažādu stilu un to elementu koeksistences iespējas vienotā telpiskā sistēmā, ja tiek respektēta to tektoniskā struktūra un raksturs, kā arī nodrošinātas mērķtiecīga «vizuālā kontrapunkta» iespējas. Valsts Filharmonijas rekonstrukcijas profesionālo līmeni apliecina arī tas, ka vēl šodien to uz tveram kā laikmetīgu un aktuālu.

Populārāko 60. gadu interjeru vidū bija arī vairāki sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumi — restorāns «Pilskalns» Bauskā (arh. E. un A. Šēnbergi), «Rostoka» (arh. J. Goldenbergs), «Staburags» un «Ruse» Rīgā, kā arī

virikne citu restorānu un kafejnīcu. Tomēr tieši šajā jomā visspilgtāk bija izjūtama viena no tā laika negatīvajām iezīmēm interjera attīstībā, proti, telpas pārsātinātība ar dažādiem, nereti pat nesaderīgiem mākslas darbiem, kas dažkārt atstāja bezgaumīgu iespaidu.

Labs piemērs mākslinieciski augstvērtīgai pieejai tipveida interjera pilnveidošanā ir Rīgas 39. vidusskolas sienu gleznojumi (māksl. J. Osis). Ar savdabīgu veidolu vienmēr ir izcēlušies Mākslas fonda saloni Rīgā (arh. M. Gundars, G. Baumanis un A. Kalniņš), kā arī r/a «Daiļrade» salons t. s. Stallis Vaļņu ielā 25 (arh. A. Kalniņš).

* * *

Otrā pēckara desmitgade Padomju Latvijas arhitektūrā, salīdzinājumā ar asām diskusijām un radošiem strīdiem piepildītajiem 50. gadiem, var likties pārāk vienmuļa, reglamentēta ar virkni centra diktētu priekšnoteikumu. Plānojošo orgānu direktīvie norādījumi attiecībā uz ēku stāvu skaitu, gabarītiem, konstruktīvo risinājumu un tehniski ekonomiskajiem rādītājiem atstāja maz vietas arhitekta radošajai fantāzijai un iniciatīvai. Tādēļ arī šis periods saistās galvenokārt ar industriālās ēku būvniecības bāzes radīšanu republikā, kas deva iespēju krasi paaugstināt dzīvokļu būvniecības tempus un pāriet pie lielu dzīvojamo masīvu radīšanas gan Rīgā, gan citās republikas pilsētās.

No mūsdienu viedokļa daudz kas no šajos gados uzceltā, it īpaši dzīvokļu būvniecībā, neatbilst ne estētiskām, ne sociālpsiholoģiskām prasībām. Primitīva, industrializācijas prasībām pakārtota arhitektoniskā veidola, vienkāršota dzīvokļu plānojuma, kā arī zemās būvdarbu kvalitātes dēļ daudz ko no šajos gados uzceltā jau šodien nepieciešams kapitāli pārveidot.

Lielākai daļai no 60. gados radītajiem dzīvojamajiem rajoniem piemīt arī kopējs plānojuma trūkums — pārmērīga aizraušānās ar ornamentāli interesantu dzīvojamo grupu

izkārtojumu, kas nereti uztverams tikai no putna lidojuma.

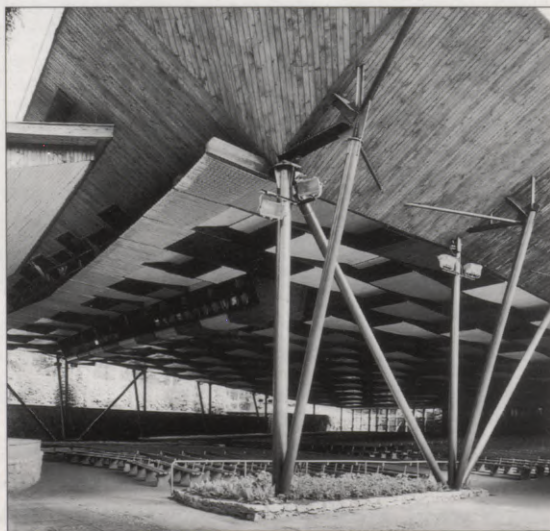
Maz vēribas veltīts arī atšķirīgu plānojuma un vertikālās kompozīcijas paņēmieni izmantošanai iekškvartāla telpas un maģistrāļu apbūvē.

Vēl līdz šim laikam nav realizēti daudzi dzīvojamo masīvu sabiedriskie centri, kas ievērojami pazemina to kopējo sociālpotenciālu.

Modernās arhitektūras savpatības meklējumi (1966—1975)

Dzintaru koncertzāle, «Bērnu pasaule», citi universālveikali un restorāni. Rīgas dzelzceļa un jūras stacija. Administratīvās ēkas Rīgā. Salaspils memoriālais ansamblis. Latviešu strēlnieku muzejs piemineklis un citi memoriālie kompleksi. Augstbūves un sabiedriskās ēkas Rīgā un Latvijā. Dzīvojamais rajons «Imanta». Celtniecība laukos. Rūpniecības ēku projektēšana un celtniecība

Pasaules progresīvās arhitektūras pieredzes studēšana deva impulsu ne tikai industriālai dzīvokļu celtniecībai un ar to saistītai tipa projektu izstrādāšanai, bet arī daudzu sabiedrisko un kultūras iestāžu projektēšanai, kas mūsu republikā aizsākās šajā laikā. Bija jāatrod savām reālajām iespējām un tradīcijām atbilstošs mūsdienu modernās arhitektūras invariants. Internacionālā modernisma

259. attēls.

Vasaras koncertzāle
Dzintaros. 1960.
Arhitekti M. Ģelzis,
A. Vecsilis

260. attēls.
Veikals «Bērnu
pasaule». 1964.
Arhitekti
J. Goldenbergs,
L. Vaičulaitis

pieredzes apgūšanu sekmēja arī pirmskara Latvijas arhitektūras ciešās saites ar Skandināvijas un citu Eiropas zemju arhitektūras praksi, kur tajā laikā valdīja racionālisma un reģionāli ietonēta retrospektīvisma (neoelektisma) tendences.

Viena no pirmajām kultūras iestādēm, kuras tiem gadiem laikmetīgā formu valoda balstās uz pārdomātu funkciju, asprātīgu konstruktīvo un akustisko risinājumu, bija vasaras koncertzāle Dzintaros (1959—1960, arh. M. Ģelzis, A. Vecsilis, konstr. A. Bite). Tā uzcelta esošās slēgtās koncertzāles aizmugurē. Ar koku apšūta metāla struktūra, kas veido 2000 skatītāju vietu pārsegumu, ļauj koncertzāles «telpai» brīvi saplūst ar apkārtējās Jūrmalas kāpu parka ainavu. Veiksmīgi atrisinātā zāles griestu akustika ļāva autoriem atteikties no sānu kulišu izmantošanas, tādējādi nodrošinot telpiskās nepārtrauktības un brīvības sajūtu.

261. attēls.
Restorāns «Jūras
pērle». 1964.
Arhitekts
J. Goldenbergs,
inženieris N. Kastro

Aptuveni tajā pat laikā Lielupē uz esošo tenisa laukumu bāzes tika radīts Jūrmalas tenisa sporta komplekss (arh. I. Strautmanis), kas, vēlāk 90. gados, paplašināts un papildināts ar mūsdienīgām tribīnēm (arh. A. Lūse), kļuva par populāru starptautisko sacīkšu, izstāžu un saietu vietu.

Modernās formas lūkots izmantot Rīgas universālveikala «Bērnu pasaule» arhitektūrā (1964, arh. J. Goldenbergs, L. Vaičulaitis, inž. N. Kastro). Asimetriski veidotā ēka no funkcionālā viedokļa atbilda tirdzniecības iestādes prasībām, taču neatrisināts palika

versālveikals Majoros (arh. J. Goldenbergs, L. Gintere, inž. Z. Cālītis), kura veidošanā meklētas Jūrmalas mērogam un ainavai atbilstošākās līnijas.

Šajos gados plaši izvērās tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas kompleksu celtniecība, veidojot pilsētu centru ansambļu būtiskas sastāvdaļas. No tiem ar pārdomātu plānojumu un relatīvi augstu apdares kvalitāti izceļas tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas kompleksi Valmierā (1964, arh. V. Samtiņa, inž. R. Ozoliņš un G. Sadovskis), Talsos (1965, arh. V. Pētersone, E. Vecum-

perimetrāli apbūvētā kvartāla stūra telpiskais aizpildījums. Fasāžu un interjeru izveidojumā jūtama internacionālā modernisma stereotipu ietekme, ignorējot apkārtējo ēku tektoniku un raksturu.

Nedaudz vēlāk Jūrmalā, jūras krastā pludmales zonā uzcēla vienu no tā laika atraktīvākajiem sabiedriskās ēdināšanas objektiem — restorānu «Jūras pērle» (arh. J. Goldenbergs, inž. N. Kastro). Spēcīgas konsoles balstītā restorāna zāle kā balta kuģa korpuss paceļas pāri pludmalei, radot interesantus uztveres rakursus un panorāmu restorāna interjeram. Taču autoriem nav izdevies saslēgt vienotā apjomu sistēmā funkcionāli atšķirīgās kompleksa sastāvdaļas.

1968. gadā tika nodots ekspluatācijā uni-

nieks, inž. R. Ozoliņš), universālveikals Slokā (1966, arh. A. Šēnberga, inž. L. Francmanis), restorāns ar bāru un kulinārijas veikalu «Sēnīte» pie Rīgas—Pleskavas šosejas (1967, arh. L. Skuja, inž. A. Bite, G. Grīnbergs, R. Ozoliņš), kafejnīca «Rēzna» Rēzeknē (1968, arh. J. Pētersons, J. Krastiņš), restorāns «Vāra-va» Saulkrastos (1969, arh. H. Pētersons, inž. L. Francmanis, E. Lanbergs) u. c. Šīm celtnēm raksturīga vietējā, mazo un vidējo pilsētu mēroga izjūta, kontinuitāte attiecībā pret pirmskara Latvijas arhitektūrā lietotām formām un apdares paņēmieniem, atbilstība progresīvajiem pasaules modernās arhitektūras attīstības virzieniem.

It īpaši tas attiecināms uz «Sēnītes» kompleksu, kur arhitekta telpiskā iecere radusi

262. attēls.
Restorāns «Sēnīte».
1967. Arhitekts
L. Skuja

263. attēls.
Kafejnīca «Rēzna»
Rēzeknē. 1968.
Arhitekti
J. Pētersons,
J. Krastiņš

264. attēls.
Jēkabpils
universālveikals.
1964. Arhitekts
V. Samtiņa

sabiedroto talantīga inženiera konstruktora darbā, restorāna zālei veidojot čaulas tipa pārsegumu. Pateicoties veiksmīgai novietnei sarežģītā transporta mezgla tuvumā, oriģinālai formai, kā arī — kas nebūt nav mazsvarīgi — stabilam un augstam apkalpošanas līmenim, komplekss «Sēnīte» vēl joprojām ir viens no mūsu republikas populārākajiem sabiedriskās ēdināšanas uzņēmumiem.

Sakarā ar dzelzceļa tīkla elektrifikāciju un autotransporta tālāko attīstību jau 50. ga-

du beigās aktuāla kļuva nepieciešamība rekonstruēt esošās un no jauna uzcelt mūsdienu prasībām atbilstošas dzelzceļa un autostacijas vairākās pilsētās, tai skaitā arī Rīgā.

Jaunā Rīgas dzelzceļa stacija, kuras projektu izstrādāja Ļeņingradas projektētāji (arh. V. Kuzņecovs, V. Čiņļins), ekspluatācijā tika nodota 1960. gadā. Kompleksā ar stacijas ēku tika izprojektēts arī galvenais pasts, kā arī plašs stacijas priekšlaukums. Neraugoties uz pilsēt būvniecisko vērienu, Rīgas dzelzceļa stacijas kompleksā uzskatāmi atspoguļojas ar modernās arhitektūras principu apgūšanu saistītās pretrunas: gan pārlieku vērienīgais Rīgas centra intimitātei neraksturīgais mērogs, gan sterilā, vispārmoderno formu neveiklā artikulācija, gan daudzu Rīgas apstākļiem būtisku funkcionālu faktoru (segto peronu) ignorēšana.

60. gadu vidū Rīgā tika atklāta arī jauna autostacija. Neraugoties uz ierobežoto novietni šaurā joslā starp dzelzceļa uzbērums un pilsētas kanālu, autoriem (arh. G. Mīncis u. c.) visumā izdevās atrisināt sarežģīto autostacijas funkciju, nodalot gājēju un mašīnu plūsmas un pārdomāti izvietojot galvenās telpu grupas. Autostacijas celtniecībā ieviesti arī vairāki konstruktīvi jauninājumi: komplicēta profila monolītu rāmju konstrukcija ieejas lieveņa un galvenā vestibila pārsegumā, plāno armocementa lokšņu nojumes virs peroniem u. c. Arhitektoniskais risinājums patiesi atspoguļo celtnes funkciju un konstruktīvi telpisko struktūru. Tomēr nevar neatzīmēt mākslinieciskā veidola un mēroga sadrumstalotību, ko rada diezgan jucekļīgā dažādu formu un tektonisko struktūru izmantošana relatīvi nelielā objektā. Nopietns trūkums ir arī nepieciešamo autostacijas attīstības perspektīvu ignorēšana: jau uzsākot celtniecību, atteicās no vienīgi pareizā plānojuma varianta — veidot autostacijas ēku zem dzelzceļa sliežu klātnes paralēli 13. janvāra ielai.

1965. gadā Rīgā tika atklāta arī jauna jūras pasažieru stacija (arh. M. Ģelzis, V. Savisko, inž. A. Briedis, A. Lisovskis), kuras

265. attēls.
Dzelzceļa stacija
Rīgā. 1960. Arhitekti
V. Kuzņecovs,
V. Cipuļins

266. attēls.
Rīgas autoosta. 1964.
Arhitekts G. Mincs

novietnei izvēlēta šaura zemes josla pie bij. Andrejostas. Nelielais divstāvu korpuss nedaudz vēlāk tika paplašināts, piebūvējot kafējnicu un dispečera telpas. Izmantojot ēkas apdarē liela izmēra stiklojumu kombinācijā ar iedzeltenu apdares ķieģeli, autori radīja

visumā pārlicinošu, tā laika priekšstatiem atbilstošu sabiedrisko ēku. Tomēr blakus lielajiem lainieriem, kuru dizainā modernā stila iezīmes parādās daudz straujāk un pārlicinošāk, ēka optiski zaudē, kļūst sīka un neievērojama.

267. attēls.

Rīgas jūras pasažieru
stacija. 1965.
Arhitekti M. Ģelzis,
V. Savisko

268. attēls.

Daugavās sporta
nams Rīgā. 1962.
Arhitekts
V. Šņitņikovs. Līdzīga
konstrukcija
izmantota Sporta
manēžas pārsegumā

Arhitektiem šajā laikā ne vienmēr izdevās pārvarēt pastāvošās normatīvu sistēmas radītās grūtības. Tā bija objektīva realitāte, kuras sekas mēs vēl izjutīsim daudzus gadus un gadu desmitus, gan ikdienā sastopoties ar pārāk elementāru vides emocionāli estētisko līmeni, gan uz savas ādas izjutot līdz galam neatrisinātas funkcijas radītās neērtības, kā

tas, piemēram, ir Rīgas Sporta manēžā (1965, arh. E. Ābuls, V. Mellenbergs, inž. A. Lisovskis), kur prasība pēc pārmērīgas ekonomijas neļāva autoriem izveidot pietiekami plašas un ērtas ģērbtuves publikai.

Totālā saliekamība, izmantojot visai ierobežotu konstruktīvo elementu un apdares paņēmieni klāstu, īpaši asi izjūtama tur, kur jaunās telpiskās struktūras ielaužas esošās vēsturiskās apbūves daudzveidīgajā vidē. Raksturīgs piemērs ir Rīgas Tehniskās universitātes laboratoriju korpuss (1968, arh. I. Paegle, J. Vilciņš) bijušā Rātsnama vietā. Sausās taisnstūra formas, kuras pilnīgi ignorē senos ielu virzienus un apbūves līnijas, Vecrīgai svešais lentveida logu raksts, neizjustais mērogs, kā arī primitīvais siluets dara šo funkcionāli pārdomāto ēku svešu vecpilsētas gadsimtos veidojušajiem telpiskajai videi. Neko citu nevar teikt arī par Meliorācijas projektēšanas institūta zāles piebūvi Mārstaļu ielā, kā arī LPSR Valsts plānu komitejas zinātniski pētnieciskā institūta un Rīgas telefonu centrālās ēkām kvartālā starp Dzirnāvu, Marijas, Pērses un Kr. Barona ielām. Vēsturiski veidojušās vides kompozicionālo likumību ignorēšanu, ko bieži pārmet arhitektiem, būtībā izsauca virkne direktīvās un ekonomiskās barjeras,

269. attēls.
Latvijas zvejnieku
kolhozu valdes ēka
Rīgā, Doma
laukumā. 1967.
Arhitekts
D. Danneberga

kas 60. gados aizšķērsoja ceļu patiesai jaunradei.

Tikai atsevišķās, apjomā nelielās ēkās, kā, piemēram, Latvijas zvejnieku kolhozu valdes ēkā Doma laukumā (1967, arh. D. Danneberga), kuru programma atbilda tradicionālās parcelācijas iespējām, izdevās radīt vēsturiskajai apbūvei daudz maz atbilstošu risinājumu. Starp to gadu skolu jaunceltnēm parasti izceļ Rīgas 3. vidusskolu Grēcinieku ielā (1967, arh. K. Plūksne, V. Fjodorovs, inž. A. Briedis). Tomēr arī šeit jūtama vecpilsētai absolūti svešas plānojuma shēmas «akadēmiska» konfrontācija ar bijušo ielu tīkla neregulāro raksturu (ēka uzcelta šķērsām pāri Peldu ielai).

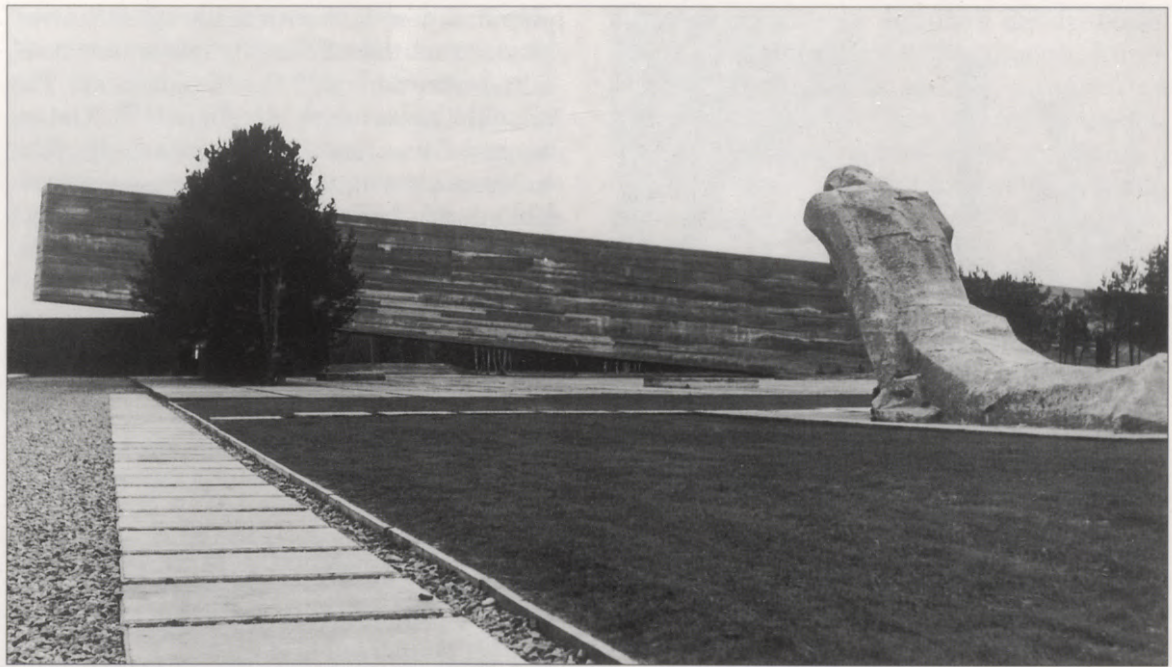
Mākslinieciskā veidola meklējumi spilgtāk samanāmi skulpturālu objektu veidošanā. Te jāmin atsevišķi memoriālie ansambļi, kuru

kompozīcijā bija mazāk jūtami direktīvi ekonomiskie un konstruktīvie «tabu», tādēļ arhitektu un tēlnieku radošā doma varēja izpausties brīvāk, atraisītāk.

Īpaša nozīme jaunu plastisko izteiksmes līdzekļu meklējumos bija 1959. gadā organizētajam konkursam Salaspils memoriālā ansambļa idejas meklējumiem, kurā piedalījās daudzi republikas arhitekti un tēlnieki. Šis bija pirmais nozīmīgākais pēckara gados veidotais ansamblis, kur līdzās tēlniecībai ir izmantoti specifiskie arhitektoniskie izteiksmes līdzekļi.

Autoru kolektīvu (arhitekti G. Asaris, O. Ostentbergs, I. Strautmanis, O. Zakamennijs, tēlnieki L. Bukovskis, O. Skarainis, J. Zariņš) izveidoja no konkursa uzvarētājiem. Tam bija jāreķinās ne tikai ar pirmskara pieredzi Brāļu kapu, Brīvības pieminekļa un

270. attēls.
Salaspils
memoriālais
ansamblis. 1967.
Autori: arhitekti
O. Zakamennijs,
G. Asaris,
O. Ostenbergs,
I. Strautmanis,
tēlnieki
Ļ. Bukovskis,
O. Skarainis,
J. Zariņš

citū piemiņas ansambļu projektēšanā, bet jādōmā arī par vietējo tradīciju un pēckara gados uzkrātās pieredzes tālāko attīstību.

Salaspils memoriālā ansambļa projektā kā galvenie kompozīcijas elementi tika iekļauti arī bijušais apļa ceļš jeb «dzīvības ceļš», to attiecīgi pastiprinot un attīstot, baraku un eksekūcijas vietu zīmes, meža kontūra, kas fiksē nometnes lauka teritoriju un ieslodzīto stādīto priežu rindas, kas ietver svinīgo ceremoniju laukumu ar vainagu nolikšanas vietu. Idejiski mākslinieciskās ieceres galvenie elementi ir «dzīvības ceļa» ietvertais nometnes lauks ar brīvi izvietotām simbolisku betona tēlu grupām un ieejas sienu, t. s. «dzīvības—nāves» robeža, kas vizuāli nodala nometnes teritorijas telpu no pārējās pasaules.

271. attēls.
Salaspils
memoriālais
ansamblis.
Skulpturālā grupa

Ansambļa estētisko savdabību pastiprina aktīvs «dialogs» starp tēlnieciskajām un arhitektoniskajām formām: ieejas sienas un pārējo arhitektonisko elementu siluets un plastika, izteiktā betona faktūra un tēlniecisko elementu simboliskais raksturs un izvietojums nometnes laukā rada priekšnoteikumus uztverei kustībā, pārvietojoties pa apļa ceļu. Salaspils memoriālais ansamblis

tika svinīgi atklāts 1967. gada 31. oktobrī. 1970. gadā PSRS valdība autoriem piešķīra Ļeņina prēmiju.

Nedaudz vēlāk laukā starp Rīgas—Daugavpils šoseju un dzelzceļu, kur pirmajos kara gados atradās krievu karagūstekņu nometne, tika atklāta otra Salaspils memoriālā ansambļa sastāvdaļa — viens no pirmajiem

pieminekļiem nomocītiem karagūstekņiem, kurus izmantoja Salaspils nāves nometnes celtniecības darbos 1941./42. gada ziemā. Pieminekļa autori (arh. G. Asaris, O. Ostenbergs, I. Strautmanis, O. Zakamennijs, tēln. J. Mauriņš) šeit simboliski atveidojuši traģiski pārrauta dzīves ceļa ideju. Kombinējot dažādas betona faktūras, sasniegta pārliedzoša arhitektonisko un tēlniecisko formu sintēze.

Otrs nozīmīgākais memoriālais ansamblis, kura projektēšana un celtniecība norisinājās 60. gadu beigās, atstādama visai būtisku iespaidu uz kopējo arhitektoniskās un tēlnieciskās daiļrades procesu republikā,

272. attēls.

Piemineklis nomocītajiem karagūstekņiem Salaspilī. 1969. Autori: arhitekti G. Asaris, O. Ostenbergs, I. Strautmanis, O. Zakamennijs, tēlnieks J. Mauriņš

273. attēls.

Latviešu strēlnieku muzejs un piemineklis. 1968—1970. Arhitekti Dz. Driba, G. Lūsis-Grinbergs, tēlnieks V. Albergs

bija Latviešu strēlnieku muzejs pieminekļis Vecrīgas centrā, bijušajā Rātslaukumā. Autoru (arh. Dz. Driba, G. Lūsis-Grīnbergs, tēlnieks V. Albergs) ideja veidot muzeja ēku kā laukumu sadalošu elementu, brīvi izvietojot strēlnieku pieminekli Daugavas puses laukuma centrā un atšķirīgi veidot arī abu laukumu iesegumu — kvadrātos dalītu bruģējumu vienā un zālāju ar rožu dobēm otrā laukumā — ļāva saglabāt arī iespēju atjaunot nojaukto Melngalvju namu.

Pretnostatot kastveidīgo muzeja apjomu nejaušā vietā noliktai plastiskai tēlu grupai, autori apzināti atteikušies no vispārpieņemtiem ansambļu veidošanas paņēmieniem, lūkojot meklēt harmoniju plašākā pilsēt-
būvnieciskā skatījumā.

Tomēr iecerētais divu laukumu plānojuma princips dabā nav uztverams: joprojām nesadalīta gandrīz vai no jebkuras vietas jūtama Vecrīgas mērogam pārāk plašā laukuma telpa starp Daugavmalu, Kaļķu, Kungu un Grēcinieku ielām.

Latviešu strēlnieku muzeja pieminekļa komplekss tika atklāts 1970. gadā. 1972. gadā autoru kolektīvs par šo darbu saņēma PSRS Valsts prēmiju.

Tomēr daudzi jo daudzi memoriālie kompleksi un pieminekļi, it īpaši neskaitāmie «ļeņinekļi», kas 70. gadu nogalē kļuva obligāti vismaz jebkurā republikas rajona centrā, galvenokārt bija valdošās nomenklatūras un tās ideologu sabiedriski politisko ambīciju materializējums ar atbilstošu finansiālo segumu un līdz ar to — visai izdevīgs pasūtījums to autoriem. Parasti tika atrastas arī iespējas un līdzekļi to uzturēšanai nevainojamā kārtībā, un aizvien auga kontrasts starp šiem tautas «gaišās rītdienas» gaismekļiem un pilsētu vēsturisko apbūvi, kuras fiziskā degradācija daudzviet pārsniedza kritisko robežu.

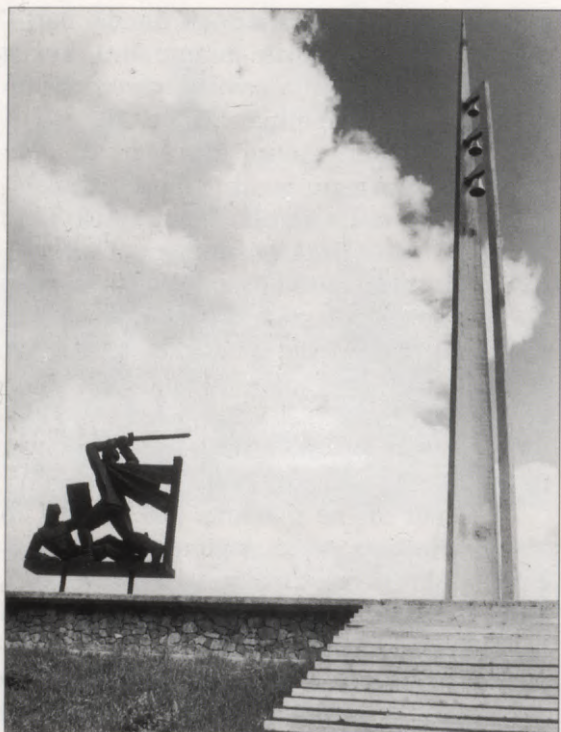
Tādējādi reālā kazarmju sociālisma apstākļos daudzi padomju monumenti tā arī neieguva sev paredzētā instrumenta lomu, vismaz ne plašas tautas masas apziņā, lai gan tie celti it kā tieši tautas vārdā.

Veidojot jaunu, brīvu un demokrātisku

Latvijas valsti, tiek atjaunoti daudzi boļševiku režīma iznīcinātie monumenti, kurus latviešu tauta veltīja saviem varoņiem un savas vēstures piemiņai 20. un 30. gados. Absolūti nepieņemama kļūst arī daudzu padomju laika monumentu klātbūtne pilsēt-
būvnieciski izcilās vietās. Tie būs jāpārvieta uz vienu vai vairākiem muzejparkiem — pilnīgi jaunu memoriālo kompleksu tipu, kas kļūs par savdabīgu piemiņas vietu vienam no tumšākajiem periodiem nācijas vēsturē, bet vienlaicīgi acīmredzot arī visai atraktīvs un tūristus piesaistošs objekts. (Lietuvā ar valdības lēmumu šāda kompleksa veidošana uzsākta 1990. gada augustā.)

Ir tomēr arī ne mazums pieminekļu un memoriālo kompleksu, kuri objektīvi iemūžina konkrētu vēsturisko notikumu tādu, kāds tas bija, piemiņu. Turklāt nevar arī nerunāt par monumentālās un memoriālās arhitektūras māksliniecisko kvalitāti, kas pie mums, atšķirībā no daudzām citām pasaules zemēm, krietni vien pārspēj būvmākslas vidējo līmeni. Tas ir pilnīgi likumsakarīgi, jo tā ir vienīgā ar celtniecību cieši saistītā nozare, kur savus noteikumus nediktēja inertās būvindustrijas visvarenība un daudz brīvāk varēja atraisīties arhitektu un mākslinieku profesionālā varēšana un talants, ko viņi ne vienā vien vietā spīdoši apliecinājuši.

Viens no pirmajiem memoriālajiem kompleksiem 2. pasaules kara cīņu vietā tika radīts Vietālvā (1967, tēln. V. Albergs, Z. Zvāra, arh. E. Šēnbergs). Arhitektoniskās formās risināts obelisks — zvanu tornis, kas izaug no monumentālas taisnstūra uz uzbēruma paceltas platformas, kontrastē ar simboliski dekoratīvu plastisku veidojumu, kas attēlo Lāčplēša cīņu ar Melno bruņinieku. Tukumā pakalnā pie iebrauktuves tika atklāts savdabīgs monuments pilsētas atbrīvotājiem (1975, tēln. A. Dumpe, arh. L. Skuja) — it kā no simboliska ozola zariem izaugošas cīnītāju figūras, pilnībā realizējot arhitektūras un plastikas sintēzes ideju. «Atvērts» uz apkārtni, monuments labi uztverams arī no attāliem skatu punktiem.

70. gadu nogalē tika atklāti vēl divi memoriālie kompleksi, veltīti 2. pasaules karā kritušajiem padomju armijas cīnītājiem — Nīkrācē (1979, arh. Dz. Driba, A. Ozoliņš, tēln. L. Rezevska) un Suntažos (1979, arh.

Dz. Driba un A. Ozoliņš, tēln. V. Mickeviča).

Īpašu grupu veido memoriālie kompleksi, kas radīti bijušās masveida iznīcināšanas vietās. Pēc Salaspils viens no interesantākajiem šāda rakstura ansambļiem tika radīts Ančupānos, netālu no Rēzeknes (1973, tēln. R. Kalniņa-Grīnberga, arh. A. Kišķis).

Nodedzinātās Audriņu sādžas vietā, atzīmējot zvēriski noslepkavoto mierīgo iedzīvotāju piemiņu, pēc plaša konkursa tika radīts savdabīgs pieminēklis, kas simbolizē sārtu ar liesmās gaistošām sādžinieku figūrām (1973, tēln. A. Veinhaha, arh. G. Asaris).

Republikas pilsētu dārzu un parku telpiskā pilnveidošanā liela nozīme ir atsevišķiem pieminēkļiem, kas veltīti ievērojamām personībām un notikumiem mūsu tautas dzīvē. No šāda rakstura memoriāliem jāatzīmē simboliskais koklētāja tēls pie Valkas brīvdabas estrādes (tēln. A. Voitkāns, arh. V. Šusts), piemiņas ansamblis, veltīts Imantam Sudmalim Liepājā (1979, arh. O. Ostenbergs, I. Strautmanis, tēln. G. Grundberga, V. Albergs), dziesmu svētku simtgadei veltītais ansamblis Viestura dārzā Rīgā (1973, arh. G. Baumanis, tēln. Ļ. Bukovskis), memoriālais ansamblis Raiņa kapos (1971, arh. I. Strautmanis, tēln. K. Baumanis un A. Gulbis), pieminēklis Tautas rakstniekam V. Lācim Meža kapos (1974, tēln. A. Gulbis, arh. J. Skalbergs) u. c.

Daudz nozīmīgu memoriālo ansambļu tika uzcelts arī citās republikas pilsētās un lauku rajonos — gan 2. pasaules kara kauju vai iedzīvotāju masveida iznīcināšanas vietās, gan brāļu kapos. To vidū kā arhitektoniski un mākslinieciski interesantākie jāatzīmē brāļu kapi Gulbenē (1967, arh. G. Barkāns, tēln. G. Grundberga, O. Zandberga), Priekulē (1974.—1980. g. sākums, arh. E. Salguss, A. Zoldners, tēln. P. Zaļkalne) u. c.

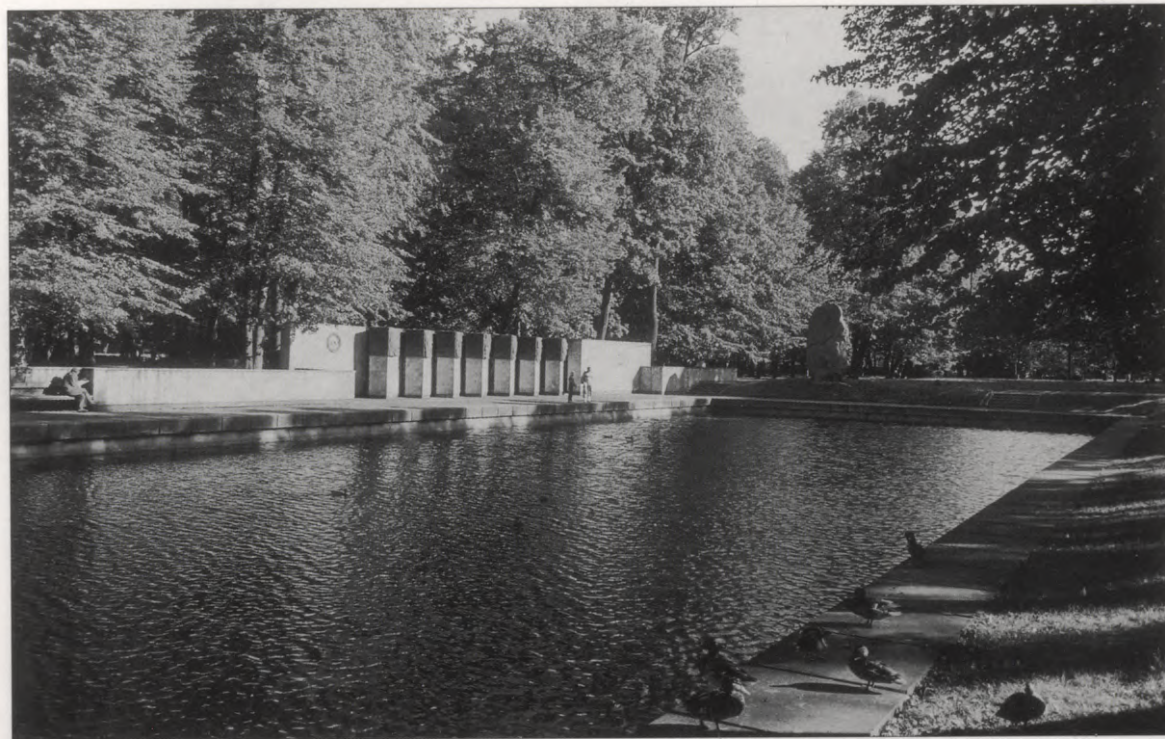
Gulbenes brāļu kapu ansambļa telpiskā ieslēguma neregulāro konfigurāciju noteica apkārtējā parka koki, papildināti ar egļu stādījumiem. Kapu lauku ierobežo pazems akmeņu krāvums, uz kura granīta plāksnēm iekalti 997 kritušo karavīru vārdi. Kapu

274. attēls.

2. pasaules kara kritušo pieminēklis Vietalvā. 1967. Arhitekts E. Šenbergs, tēlnieks Z. Zvāra, V. Albergs

275. attēls.

Pieminēklis Audriņu ciema iedzīvotājiem. 1973. Tēlniece A. Veinhaha, arhitekts G. Asaris

276. attēls.

Dziesmu svētku
simtgadei veltīts
ansamblis Viestura
dārzā Rīgā. 1973.
Arhitekts
G. Baumanis,
tēlnieks
Ļ. Bukovskis

kopiņas, sekojot reljefa lēzenajam kāpumam, kā nopļauti vāli grupējas ap pieminekli un mūžīgās uguns altāri. Iesārtā granītā kaltās četras figūras, kas simbolizē kritušā karavīra cīņu biedra, mātes, māsas un sievas tēlus, veido ansambļa telpisko dominanti un organizē svinīgo sēru mītiņu un gājienu priekšlaukumu, reizē akcentējot pievadalejas galveno asi. Savdabīgi smeldzīgu noskaņu rada priekšlaukuma vidū saglabātā vientuļā slaiķā priede, kura kā neiznīcības simbols ietiecas debesīs.

Ansamblis veidots sārti pelēkā granītā, skulpturālā grupa — vispārinātās, latviešu monumentālās tēlniecības labākajām tradīcijām atbilstošās formās.

Priekules brāļu kapu memoriālais ansamblis aizņem plašu teritoriju, kas piekļaujas Priekules—Škodas autoceļam. Maksimāli saglabājot esošos kokus un papildinot tos ar jauniem atsevišķu koku vai veselu to grupu stādījumiem, panākta mērķtiecīga memoriālā ansambļa detaļu saistība ar dabu.

Ansambli ievada sešus metrus plats un apmēram 200 m garš uzejas ceļš, kas no-

slēdzas ar divpadsmit metru augstu kaparā kaltu Mātes tēlu, kompozicionāli iesaistot brāļu kapu vietu apkārtējā ainavā.

Atšķirībā no tēlotājas mākslas, arhitektūras un ar to saistīto monumentāli dekoratīvo mākslas veidu ideoloģiskā un audziņošā loma izpaužas ne tikai tēlu sistēmas saturā un estētikā, bet, galvenokārt, kopējā telpiskās vides komforta un emocionāli estētiskās savdabības līmenī, dažādo telpisko struktūru praktiskās izmantošanas procesā, rosinot jaunus rituālus un tradīcijas. Kā liecina pētījumi, īpaša nozīme vides kvalitātes vērtējumā ir siluetam, it īpaši pilsētās ar vāji izteiktu reljefu.

Runājot par Rīgas apbūves vertikālās kompozīcijas attīstību, 60. gadi iezīmējās ar radikāli jaunu, aktīvu pieeju, analizējot raksturīgos uztveres punktus un panorāmas.

Pilsētas vēsturiskā kodola klasiskā silueta atjaunošanā būtiska loma bija Pētera baznīcas smailei, kuras rekonstrukcija galvenās līnijās tika pabeigta 1970. gadā. Tika izstrādāti arī vairāki centra zonā paredzēti augstbūvju projekti, ar šīm celtnēm paredzot

277. attēls.

«Intūrista» (tagad «Latvija») viesnīcas ēka Rīgas apbūves panorāmā.

1967—1978.

Arhitekti

A. Reinfelds,

A. Grīna, V. Maike,

I. Paegle

«uzlabot» pilsētas siluetu. Attīstot Brīvības (toreiz Ļeņina) ielas rekonstrukcijas projektā ietvertu ideju par vertikālu akcentu virknes nepieciešamību, kvartālā starp Brīvības, Dzirnavu, Baznīcas un Elizabetes ielām tika iecerēta daudzstāvu «Intūrista» viesnīcas ēka ar izstāžu zāli. Lai gan projektēšanas darbi aizsākās jau 60. gadu vidū, ekspluatācijā šis objekts tika nodots tikai 1978. gadā (arh. A. Reinfelds, A. Grīna, V. Maike, I. Paegle, inž. E. Valciņš, V. Smilts), izraisot plašu nepmierinātību gan par nepamatoti palielināto ēkas stāvu skaitu, gan par tās arhitektonisko veidolu un apdari. Te izmantoti arī vairāki monumentāli dekoratīvās mākslas darbi, taču gan ēkai kopumā, gan arī galveno sabiedrisko telpu interjeriem (mākslinieku brigāde

O. Ābola vadībā) pietrūkst stilistiskās vienotības un pietiekami izteiktu vietējo īpatnību, kas šāda tipa viesnīcām ir nepieciešamas.

Sveša esošās vides raksturam un mērogam izrādījās arī otra 60. gadu nogales jaunceltne Rīgas galvenajā maģistrālē — «Rīgas modes». Acīmredzama kļuva toreizējās Ļeņina ielas telpiskās transformācijas ieceres nepamatotība. Iespējams, ka tā bija zināma nodeva vispārējai tālaika modei: arī Rietumeiropā ir ne mazums pilsētu, kur seno celtnu sabiedrībā bezceremoniāli ielauzušās 60. gadu sterili ģeometriskās augstceltnu «kastēs».

Internacionālā modernisma kanoni lielā mērā ietekmējuši arī Rīgas centra otras augstākās vertikāles — Republikāniskā laukuma administratīvās ēkas raksturu. No iecerēta-

278. attēls.
Administratīvā ēka
Republikas laukumā.
1979. Arhitekti
A. Reinfelds,
V. Kadirkovs,
V. Maike.
Priekšplānā Vanšu
tilts

jiem trīs torņiem bij. Citadeles teritorijā, par laimi, tika realizēts tikai viens, līdz ar trīsstāvu horizontālo daļu, kam bija jākalpo par kompozīcijas vienojošo elementu (arh. A. Reinfelds, V. Kadirkovs, V. Maike, inž. E. Valeinis, G. Lācis). Tagad ēkas saimnieks ir Republikas Zemkopības ministrija. Augstbūves elementārā, bet apjomā varenā būvmasa ar atšķirīgo apdari vertikālajā un horizontālajā daļā tiešā Vecrīgas tuvumā drīzāk gan uztverama kā anti-tēze domai par pilsētas silueta bagātināšanu.

Trešā 60. gadu augstbūve, kuras celtniecība, pateicoties progresīvam konstruktīvam risinājumam un pasūtītāja mērķtiecībai, tika pabeigta 1978. gadā, pacēlās Pārdaugavā, Āgenskalna līča rajonā. Preses nams — komplekss, kurā bez tipogrāfijas mājvietu jopro-

jām rod daudzu periodisko izdevumu redakcijas — ievadīja Daugavas kreisā krasta augstbūvju grupu, ko saskaņā ar Rīgas centra detaļplānojuma projektu paredzēts izvietot ap Āgenskalna līci. Celnies autori (arh. J. Vilciņš) lielu vērību veltījuši vertikālās daļas ārējai apdarei, pirmo reizi augstbūvē pielietojot šokbetona paneļus.

No šajā laikā celtajām sabiedriskajām ēkām īpaši gaidīta bija 1970. gadā ekspluatācijā nodotā Rīgas Sporta pils. Izmantojot vissavienības tipa projektu, autoriem (arh. O. Krauklis, B. Burčika, Ā. Išhanova, L. Kraukle, M. Skalberga, inž. Z. Cālītis), pateicoties pārdomātai apdares materiālu izvēlei un interjeru kultūrai, izdevās radīt iespaidīgu sporta būvi. Transformējamā zāle (4,5—6,5 tk. vietām) dod iespēju

279. attēls.
Preses nams Rīgā.
1978. Arhitekts
J. Vilciņš

šeit rīkot 18 dažādu sporta veidu sacensības, organizēt masveida mītiņus, izrādes un koncertus.

60. gadu beigās turpinājās arī vairāku zinātniski pētniecisko iestāžu celtniecība: ekspluatācijā nodeva LPSR ZA Atomreaktoru Salaspilī, Polimēru mehānikas un elektronikas institūtu Rīgā; plašāk izvērsās Rīgas Politehniskā institūta (tagad RTU) kompleksa celtniecība Ķīpsalā (arh. D. Danneberga, K. Alksnis) u. c. Jūrmalā uzcēla sanatorijas «Rīgas Jūrmala» jauno korpusu ar divos līmeņos organizētiem numuriem un paaugstinātu komforta līmeni (1965, arh. M. Ģelzis, inž. A. Briedis). Nedaudz vēlāk Jaunķemeros tika atklāts

sanatorijas komplekss ar plašu dziedniecisko programmu (1967, arh. A. Reinfelds, V. Kadirkovs, V. Maike, inž. I. Bodnieks), bet Dubultos, kāpu zonā — PSRS Rakstnieku savienības jaunrades nams ar izvērstu sabiedrisko daļu (1971, arh. J. Vilciņš u. c.), kura daudzstāvu dzīvojamais bloks priēžu galotņu iezīmētajā Jūrmalas panorāmā izceļas kā izteikti vertikāls akcents. Starp Majoriem un Dubultiem uzbūvēja Jūrmalas pilsētas administratīvo ēku (1968, arh. A. Reinfelds, A. Grīna), kuras interjera noformēšanā izmantota monumentālā glezniecība (māksl. O. Ābols). Apjomā nelielā ēka, pateicoties pārdomātam

280

280. attēls.
RTU komplekss
Ķīpsalā. Arhitekti
D. Danneberga,
K. Alksnis.
Priekšplānā svētku
laukums. 1988.
Arhitekts
I. Strautmanis

281. attēls.
Sanatorija «Rīgas
Jūrmala». 1965.
Arhitekts M. Ģelzis,
inženieris A. Briedis

282. attēls.
Sanatorija
Jaunķemeros. 1967.
Arhitekti
A. Reinfelds,
V. Kadirkovs,
V. Maike

283. attēls.
Rakstnieku
Jaunrades nams
Dubultos. 1971.
Arhitekts
J. Vilciņš u. c.

281

funkciju izkārtojuma atšķirīgos apjomos, izteiksmīgai fasāžu arhitektūrai un kvalitatīvai apdarei, labi atbilda pilsētas mērogam. Vēlāk to atkārtoti izmantoja Talsu pilsētā.

60./70. gadu mijā aktīvi turpināja veidoties arī Liepājas, Kuldīgas, Talsu, Jelgavas, Rēzeknes u. c. pilsētu sabiedriskie centri, kur līdzās jau agrāk uzceltajiem tirdzniecības un sabiedriskās ēdināšanas centriem parādījās jaunas administratīvās ēkas, viesnīcas u. c. objekti. Attīstījās arī dziedniecības iestāžu celt-

282

283

niecība: jaunu slimnīcu 300 vietām uzcēla Jelgavā (1969, arh. V. Rammane, Ā. Išanova, inž. Ž. Gerge), tuberkulozes slimnīcu Juglā (1970, arh. P. Švābe, Ā. Išanova, inž. G. Priedols).

Visumā 60. gadus var vērtēt kā laika posmu, kad, pastāvot izteiktam industrializācijas un tipizācijas spiedienam visās arhitektūras un pilsētībūvniecības jomās, tika apgūti un attīstīti internacionālā modernisma principi, plaši izmantojot gan vietējos apdares materiālus (sarkanos un dzeltenos apdares

ķieģeļus, dabīgo akmeni, koku), gan pirmskara periodā izkoptās formas un celtniecības paņēmienus. Kaut arī šie meklējumi vēl neizceļas ar radošu diapazona plašumu, tomēr tie apliecina mūsu arhitektūras skolas tradicionālās kvalitātes — pārdomātu, sociālām prasībām atbilstošu plānojumu, loģisku būvmasas kārtojumu, atturīgu dekoratīvo elementu lietojumu un kolorītu. Nevar neatzīmēt arī izteiktu arhitektūras atkarību no konstruktīvo elementu tipizācijas un prefabrikācijas diktētiem noteikumiem un nepiedodami zemo celtniecības darbu un apdares kvalitātes līmeni. Rezultātā — ēku priekšlaicīga fiziskā un morālā novecošanās un apbūves emocionāli estētiskās izteiksmes nepietiekamība.

Tomēr nenoliedzami ir arī šajos gados uzkrātās pieredzes pozitīvie aspekti, starp kuriem jāatzīmē:

— pakāpeniska plānojuma principu diferencēšanas un komplicēšanas atkarība no sociālā pasūtījuma, vietējām tradīcijām un materiāli tehniskajām iespējām;

— arhitektūras formu un kompozīcijas

paņēmienu daudzveidošanās, iespējami plaši izmantojot saliekamo prefabricēto elementu un atsevišķu individuāli risinātu konstruktīvo mezglu visdažādākās kompozīcijas;

— laikmetīgās arhitektūras fasāžu dizaina un detaļu kultūras veidošanās, plaši izmantojot vietējo apdares materiālu (ķieģeļu) kombināciju ar dažādiem materiāliem: stamalītu, stiklu un citiem materiāliem;

— interjeru arhitektūras idejiski mākslinieciskā līmeņa celšanās, sintezējot vietējo tradīciju, internacionālā modernisma un dažādu lietišķās un monumentāli dekoratīvās mākslas nozaru uzkrāto pieredzi.

Vēlajam modernismam raksturīga formu valodas dažādošanās spilgtāk parādījās objektos, kas tika nodoti ekspluatācijā jau 70. gadu vidū. Starp tiem — Dailes teātris Rīgā (1959—1976, arh. M. Staņa, I. Jākobsons, H. Kanders), toreizējā Latvijas KP CK ēka Rīgā, Elizabetes ielā 2 (1974, arh. J. Vilciņš, A. Ūdris, A. Staņislavskis, G. Asaris), Em. Dārziņa speciālā mūzikas un horeogrāfijas vidusskola Rīgā, Kalnciema ielā (1974, arh. O. Zakamen-

284. attēls.

Latvijas KP CK ēka Rīgā, Elizabetes ielā 2. 1974. Arhitekti J. Vilciņš, U. Ūdris, A. Staņislavskis, G. Asaris

285. attēls.
Dailes teātris Rīgā.
1976. Arhitekti
M. Staņa,
I. Jākobsons,
H. Kanders

nijs, B. Kampuse, T. Krimska), toreizējā Rīgas Ļeņina rajona TDP Izpildkomitejas ēka (1975, arh. M. Ģelzis, J. Kārklīšs, V. Valgums u. c.).

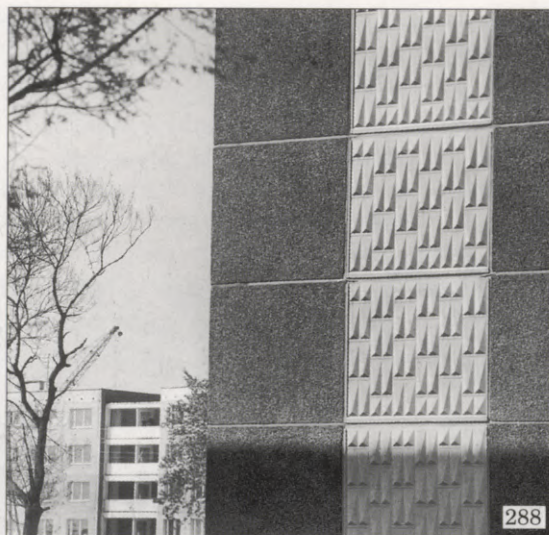
No 70. gadu sākuma jaunajiem dzīvojamajiem rajoniem vislielāko popularitāti guva «Imanta» Rīgā. Šeit konsekvētāk nekā agrāk izstrādātajos projektos bija realizēts mikrorajonu struktūras princips: katrs mikro-

rajons sastāvēja no 5—6 ap centrālo pagalmu izvietotām dzīvojamām grupām ar nedaudz atšķirīgu plānojumu (celtniecības sākums — 1967. gads, arh. R. Lelis, R. Paikune, L. Stīpnieks, L. Nagliņš, T. Francmane u. c.). Rajona kopējā telpiskajā organizācijā liela nozīme ir centrālajam parkam, ko puslokā ietver bulvāra loks. Ap šo parku — Anniņmuižas mežu — pēc

Rīgas centra parauga paredzēts brīvi izvietot rajona nozīmes sabiedriskās ēkas. Dzīvojamā apbūvē šeit izmantotas galvenokārt 602. un 104. sērijas lielpaneļu dzīvojamās ēkas, kas pēc komforta pakāpes atbilda 70. gadu līmenim.

Liela nozīme gan Rīgas centrālās daļas apbūves perimetrālās struktūras atjaunošanā, gan dzīvojamās apbūves, bet it īpaši mājokļu kultūras tālākā attīstībā bija atsevišķu t. s. eksperimentālo un individuālo dzīvojamo ēku projektēšanai un celtniecībai, kas parādīja mūsu arhitektu radošās domas un celtnieku varēšanas reālās iespējas.

Viena no pirmajām eksperimentālajām dzīvojamām mājām ar nesošajām ķieģeļu šķērssienām tika uzcelta Brīvības un Krusta-baznīcas ielu stūrī (1970, arh. M. Staņa, I. Jākobsons, H. Kandars, inž. A. Briedis). Savdabīgi risināta fasāde pret Brīvības ielu, izmantojot uz priekšu izvirzīto telpu ārsienu apdarē tumši zilus stermalīta paneļus kombinācijā ar alumīnija lodžiju margu elementiem. Pagalma fasādē savukārt dominē aktīvs kāpņu telpu rizalitū ritms. Daudz jauninājumu ienests arī pašu dzīvokļu plānojumā un telpis-

286. attēls.

Rīgas Leņina (tagad Zemgales) rajona izpildkomitejas ēka. 1975. Arhitekti J. Kārklīšs, M. Ģelzis, V. Valgums

287. attēls.

Dzīvojamās ēkas mikrorajonā «Imantā». 1970. gadi

288. attēls.

Dzīvojamās ēkas «Imantā» gala sienas fragments

290. attēls.

Modificētas 103. sērijas dzīvojamās ēkas Mālpilī. 1975—1976. Arhitekta I. Vijupe

289. attēls.

Dzīvojamā ēka Rīgā, Pērnavas ielā 44. 1969. Arhitekts J. Skalbergs, tēlnieks A. Gulbis

291. attēls.
103. sērijas
dzīvojamās ēkas
Kauguros

kajā organizācijā: Brīvības ielai perpendikulāri novietotajā ēkas spārnā dzīvokļi risināti 2 līmeņos ar iekšējām kāpnēm; pirmo reizi Rīgas praksē dzīvokļiem ir gaišas ieejas halles.

70. gadu sākumā Rīgā pēc individuāliem projektiem tika uzceltas vairākas dzīvojamās mājas — Pērnavas ielā 44 (1969, arh. J. Skal-

bergs), kur fasādē aktīva loma ir kaparkalumā veidotiem ciļņiem (tēln. A. Gulbis); Sporta ielā 1 un Kr. Valdemāra ielā 94 (abas 1971, arh. O. Krauklis), pēdējās fasādē kā akcents izmantots divos līmeņos risināts mākslinieku darbnīcu apjoms augšstāvos.

Šajos gados vairākas interesantas dzīvojamo māju grupas tika radītas, izmantojot par pamatu 103. sērijas tipveida projektu. Viena no tādām tika uzcelta Jelgavā (1968—1970, arh. M. Ģelzis), apbūves telpiskai atdzīvīšanai izmantojot jumta stāvā izbūvētas mākslinieku darbnīcas un veļas žāvētavas.

Vietējās arhitektoniski telpiskās vides raksturam un tradīcijām atbilstošu mājokļu veidolu meklējumi šajā laikā raksturīgi arī citām republikas pilsētām. Jūrmalas ainavā labi iekļaujas divstāvu rindu ēku grupa (1970, arh. R. Jaunušāne) ar 2, 3 un 4 istabu dzīvokļiem.

Šajā laikā dzīvokļu celtniecībā plaši ieviešās 103. sērijas tipveida dzīvojamās mājas (arh. A. Plēsums, I. Vijupe, R. Traniņš, L. Zemīte, A. Rancāns), kas ļāva apvienot industriālās un roku darba metodes. Tās ir arī vistuvāk mūsu republikas mājokļa tradīcijām un mazpilsētu telpiskās vides mērogam. Lauku ciematu centros, kas nereti veidojās bijušo muižu, to parku vai esošo apdzīvoto vietu tuvumā, pirmā kārtā tika celtas nepieciešamās sabiedriskās ēkas — bērnudārzi, klubi, ēdnīcas un veikali, nereti apvienojot tās ar administratīvām iestādēm. Tāds, piemēram, ir klubs un administratīvā ēka Rīgas rajona padomju saimniecībā «Budeskalni» (arh. Z. Ābelīte).

Starp šajā laikā pēc individuāliem projektiem laukos uzceltajām ēkām var minēt klubu ar sporta zāli p/s «Burtnieki» Valmieras rajonā (arh. U. Goģis, R. Traniņš, inž. J. Gruzde), lauku profesionālās skolas Cēsu un Rīgas rajonos (arh. V. Miļgroms, A. Ginters, J. Kronbergs, inž. M. Vītiņš, G. Loks u. c.) u. c.

Ražošanas bāzes koncentrācija lielākos lauksaimniecības produktu ražošanas kompleksos radīja priekšnoteikumus, lai 70. gadu sākumā republikā veidotu vairākus pilsētas tipa lauku centrus, koncentrējot tajos visas administratīvās, apkalpes un kultūrizglītojošās funkcijas. Viens no pirmajiem bija Māl-

pils sovhoztehnikuma ciemats Rīgas rajonā (arh. L. Ē. Tīkmanis, inž. D. Šlosbergs). Šeit izmantotas gan daudzdzīvokļu tipveida dzīvojamās ēkas, gan individuālās mājas.

Izmaiņas skāra arī rūpnīcu arhitektūru. Ja pirmajos pēckara gados vairāk vērības tika veltīts ražošanas ēku racionālai konstrukcijai, saliekamībai un ekonomiskumam, tad tagad sāka domāt arī par arhitektoniskās kompozīcijas problēmām. Kā interesantākie jāatzīmē r/a «Radiotehnika» korpuss Imantā, mikroautobusu rūpnīcas RAF ražotne Jelgavā, motoveloķēžu rūpnīca Daugavpilī u. c. Ar veiksmīgu vertikālo un horizontālo masu izkārtojumu lielas ražošanas platības (līdz 12 ha) telpiskajā organizācijā iezīmējas Daugavpils stikla šķiedras rūpnīca (1964, arh. A. Purgailis, J. Rubīns, J. Piks, J. Gailis u. c.). Cits jautājums, vai vispār Latvijā bija nepieciešama šādas rūpniecības attīstība.

Sākot ar 60. gadu beigām, rūpniecības objektu projektēšanā tiek ieviests palielināta laiduma kolonņu tīkls un plakani pārsegumi bez virsgaismām, kā, piemēram, Ogres trikotāžas kombinātā (arh. J. Piks, J. Gailis u. c.). Vienstāva ceha platība te sasniedz 8 ha, kolonnu solis 12—24 m; cehā paredzētas kondicionēšanas un skaņu slāpēšanas sistēmas.

Starp arhitektoniski izteiksmīgākām rūpniecības ēkām vēl jāatzīmē sporta laivu rūpnīca «Dzintars» Jūrmalā, šūšanas fabrika «Rīgas apģērbs» u. c. (arh. V. Rimša, V. Bērziņš, A. Misulovskis, A. Buivīte, D. Dille, T. Kurdjumova, L. Dorfmanis u. c.). Tas ļāva pamazām pārvarēt disonansi, kas pirmajos pēckara gados «atsvešināja» rūpniecības objektu arhitektūru no pilsētvides kopumā.

Kurss — reģionālā arhitektūra (1975—1985)

Modernās arhitektūras krīzes iemesli, postmodernisms. Dzīvojamie rajoni: «Mežciems», «Pļavnieki». Dzīvojamās ēkas Rīgas centrā. Tipveida projektēšanas pieredze — 103., 119. sērija. «Līvānu māju» projektēšana un apbūve

Robeža starp vienu un otru attīstības posmu pēckara Latvijas arhitektūrā zināmā mērā ir nosacīta: materiāli tehnisko iespēju

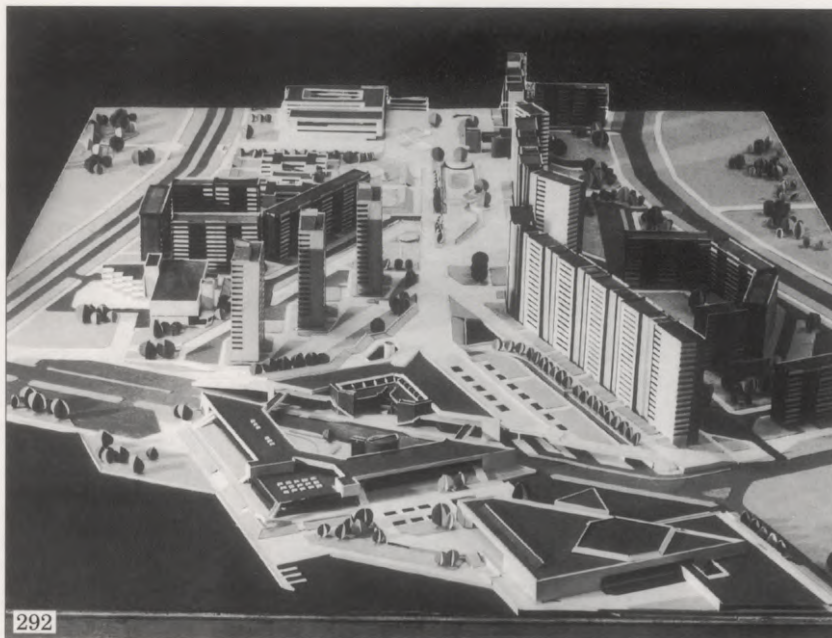
paplašināšanās, kas dod pamatu jaunu formu radīšanai, salīdzinot ar citām tehnikas nozarēm, celtniecībā notika īpaši lēni. Turklāt kvalitatīvo pazīmju uzkrāšanās, lai runātu par principiāli jaunu stilistisko ievirzi, notiek pakāpeniski un to izvērtēšanai nepieciešama laika distance.

Līdz ar to jēdziens «septiņdesmitie gadi» arhitektūrā būtībā attiecas uz iecerēm un projektiem, kas radušies 60. gadu vidū, it īpaši, ja runājam par nozīmīgām sabiedriskām ēkām vai dzīvojamajiem kompleksiem.

Šīs desmitgades raksturīgākā iezīme — plaši izvērsta rūpnieciski izgatavotu dzīvojamo māju, skolu un bērnu iestāžu celtniecība, pilnveidojot jau agrāk izstrādātos tipa projektus un to komplektēšanas metodes. Lietojot aizrobežu arhitektūras teorētisko terminoloģiju — tā bija intensīva internacionālā modernisma principu un formālās artikulācijas apgūšana, interpretējot tos atbilstoši vietējām materiāli tehniskajām un ekonomiskajām iespējām.

Tomēr, kā pierādīja prakse, vienu un to pašu elementāro kompozīcijas paņēmieni kaut nedaudz pilnveidota tiražēšana, izmantojot ierobežotu zemas kvalitātes industriālo elementu un konstrukciju klāstu, nespēja radīt būtiski jaunu telpiskās vides kvalitātes līmeni. Īpaši asi tas izpaudās tādās republikās kā Latvijā, Igaunijā un Lietuvā, kur raksturīga intīma dabas ainava un izteiktas vietējās tradīcijas.

Otrs iemesls atklājās, aplūkojot mūsu tā laika sasniegumus telpiskās vides veidošanā saistībā ar tiem procesiem, kas šajā laikā norisinājās pasaules arhitektūrā. Atcerēsimies, ka tieši 60. gadu beigās un 70. gadu sākums bija tā «ūdensšķirtne», kas atdalīja pēckara celtniecības «buma» apsūkuma izraisīto radošās domas stagnācijas periodu daudzās Eiropas zemēs — tā saucamo internacionālā modernisma krīzi, no aktīvu jaunu izteiksmes līdzekļu meklējuma perioda, galveno uzmanību pievēršot nevis atsevišķam objektam vai ēku grupai, bet videi kopumā. Dažās pasaules zemēs, atkarībā no vietējiem apstākļiem un materiāli tehniskajām iespējām,

292

292. attēls.

Dzīvojamais rajons
«Mežciems» Rīgā.
Makets.
Priekšplānā —
sabiedriskais centrs.
Arhitekts
A. Kronbergs

293. attēls.

602. sērijas
dzīvojamās ēkas
Rīgā, Mežciemā

šis process ieguva atšķirīgas izpausmes — sākot no reģionālo izteiksmes līdzekļu aktivizācijas Skandināvijas valstīs, Rietumvācijā, Spānijā u. c., un beidzot ar postmodernismu un «Higt-tech» ASV, Japānā, Itālijā un citās Rietumeiropas zemēs.

Daudzās zemēs no jauna tika «atklātas» vietējās celtniecības tradīcijas un ainaviskās īpatnības jeb reģionālais konteksts. Tiecoties rast savu, reģionālu pieeju mūsdienu sociālo procesu atspoguļojumam telpiskajā vidē, mūsu republikas arhitekti ar 20. gadsimta cilvēku acīm ielūkojās latviešu zemnieku sētās, lauku muižu ansambļos, kā arī mazo pilsētu koka apbūvē, kur par spīti kara vētrām un sociālistiskās saimniekošanas aizvien jūtāmākajām sekām vēl bija saglabāties šīs tās no seno tautas amatnieku prasmes un materiāla izjūtas.

«Sociālā pieprasījuma» reģionālais tulkojums nozīmēja orientāciju uz t. s. ierindas cilvēka gaumi, uz viņa emocionālajām prasībām. Bet, kā to apstiprināja postmodernisma prakse, to nevarēja panākt, lietojot tikai industriālās arhitektūras standartformas un kompozīcijas paņēmienus.

Tiecoties izmantot zinātnes un mākslas jaunākos sasniegumus, postmodernisti lielu no-

293

zīmi pievērsa arī telpiskās vides uztveres psiholoģijai, pārbaudot savu iedarbību «caur uztveri». Tieši 60. gados dažādās pasaules zemēs, it īpaši ASV, Francijā un Skandināvijas valstīs arhitektūras zinātne centās aktīvi izmantot informācijas teoriju apkārtējās telpiskās vides emocionālās iedarbības pētīšanai.

Starp citu, jāatzīmē, ka šādi pētījumi 60. gados tika izdarīti arī mūsu republikā.*

Izteiktas postmodernisma iezīmes sākotnēji pie mums parādījās tikai atsevišķos, pa lielāku daļai lauku apbūvei domātos projektos, tomēr tā ietekme izpaudās kopējā tiekšanās radīt mūsdienu prasībām, vietējam mērogam, tradīcijām un materiāli tehniskajām iespējām atbilstošu arhitektūras formu valodu.

Salīdzinājumā ar mūsu kaimiņrepubliku Igauniju, kur postmodernisma teorija un prakse bija guvusi jau visai plašu atbalsi, it īpaši jauno arhitektu vidū (V. Kinapu, J. Okas, A. Padriks u. c.), Latvijā tās ietekme izpaudās vispirms savu reģionālo formizveides paņēmieni izkopšanā, attīstot un daudzveidojot laikmetīgās arhitektūras formu izteiksmi. Nesošo šķērssienu tektoniskās struktūras atspoguļojums fasādēs, ķieģeļu sienu plastisko iespēju izmantošana, lielizmēra stiklojumu kombinācija ar masīvām, strukturāli veidotām sienu plaknēm, stūru noapaļojumi un logailu formu daudzveidošana, kā arī slīpajuma plakņu un dzegu parādīšanās — pa-

* Strautmanis I. Dialogs ar telpu // Liesma. R., 1977.

294. attēls.
Dzīvojamais rajons
«Pļavnieki»

ņēmieni, kas, dažādās kombinācijās pielietoti, deva reālu iespēju ievērojami paplašināt funkcionālas, laikmetīgas arhitektūras emocionālās ietekmes diapazonu.

Ņemot vērā to, ka jaunā dzīvojamā apbūve aizvien vairāk tuvojas Rīgas centram, kā arī respektējot reālās uztveres diktētos priekšnoteikumus, 70. gadu vidū radītajos jauno dzīvojamo rajonu projektos vērojama tendence atteikties pilsētas plānā no ornamentāli skaistajām plānojuma struktūrām par labu diferencētākām, sociālajai infrastruktūrai un vietējām tradīcijām atbilstošākam plānojuma risinājumam.

Rēķinoties ar Rīgas visumā līdzeno reljefu, kas apgrūtina orientāciju, daudz lielāka vērība tika veltīta arī jauno dzīvojamo masīvu vertikālajai kompozīcijai, tās reālajām uztveres iespējām.

Viens no pirmajiem dzīvojamiem rajoniem, kura veidojumā minētie apsvērumi tika

vairāk vai mazāk konsekventi iemiesoti dzīvī, bija «Mežciems» (celtn. sākās 1977. gadā, arh. Ē. Fogelis, A. Vītols, M. Ģelzis, J. Paegle, A. Kronbergs, Z. Gaile u. c.). Šī 33,7 ha lielā teritorija ar 12,5 tk. iedzīvotājiem izstiepta šaurā joslā starp Biķernieku mežu un samērā dzīvu transporta artēriju. Tā atrodas vēl neseno piepilsētas mežu un lauku ainavā ar samērā necīgu esošās individuālās apbūves īpatsvaru. Rēķinoties ar dotās teritorijas ierobežotību un bagātām uztveres iespējām, autori lielu vērību veltījuši plānojuma infrastruktūrai. Gājēju trases un ar tām saistītie labiekārtojuma elementi nodrošināja ne tikai ērtas funkcionālās norises, bet arī pārdomātu vizuālo iespaidu gammu rajona iekšienē. Savukārt aktīvais siluets, kas panākts, izmantojot apbūvē dažāda augstuma ēkas, rada daudzveidīgas uztveres iespējas no tuvākās un tālākās apkārtnes.

Diemžēl daudzas no projektā paredzētajām idejām celtnieku vainas dēļ netika realizētas vai arī īstenotas zemā tehniskā līmenī, kas neizbēgami noveda pie priekšlaicīgas fiziskās novecošanās.

Apbūvē izmantotas galvenokārt 9 un 16 stāvu 602. un 104. sērijas lielpaneļu dzīvojamās ēkas, īpašu vērību veltot apdares faktūrai un koloristikai. Gaiši pelēkie sienu paneļi, kombinēti ar tumši sarkaniem apdares elementiem aktivizēja rajona apbūves uztveres iespējas. Daudz uzmanības autori veltījuši mazo arhitektūras formu un labiekārtojuma elementu kvalitātei; oriģināli veidotas atbalsta sienīņas un bērnu iestādes nojumes.

«Mežciema» telpiskajai videi kompleksu raksturu piešķir Gaīlezera slimnīcas komplekss, kas labi iekļaujas rajona plānojuma sistēmā.

Kompleksas dzīvojamās vides jēdziena padziļināšanai daudz deva 1976. gadā organizētais Krasta eksperimentālā rajona apbūves konkurss, kur bija pārstāvēti visdažādākie apbūves priekšlikumi, sākot no strukturālisma, ar izteikti diferencētu pieeju dažādu objektu telpiskam traktējumam, un, beidzot ar sintezētu, plastiski un funkcionāli vienotu telpisko sistēmu dažādām variācijām.

Ar interesantu telpisko risinājumu, pārdomātu infrastruktūru un esošo ainavas elementu iesaistījumu iezīmējās arī vairāki citi 70. gados radītie dzīvojamie rajoni — «Laumas» kvartāls (arh. A. Skujiņa u. c.), «Ezerkrasts» un «Zaļā birzs» (arh. I. Rubauska) Liepājā, dzīvojamais masīvs «Pļavnieki» (arh. M. Medinskis, Ē. Fogelis, I. Millers, L. Saško u. c.) Rīgā. Fabrikas «Lauma» dzīvojamais kvartāls plašu ievēribu izpelnījās ar labiekārtojuma un mazo arhitektūras formu risinājumu, ko Liepājas celtnieki realizēja autoru kolektīva tiešā vadībā. «Ezerkrastā» un «Zaļās birzs» plānojuma struktūrā būtiska loma ir vietējās ainavas elementu iesaistījumam un pareizi izvēlētam apbūves mērogam.

Savukārt «Pļavnieku» dzīvojamā masīvā kā būtisks plānojuma struktūrelements izmantotas īpašas gājēju ielas — «gatves», kas vienlaicīgi domātas arī kā rajona infrastruktūras galvenie elementi.

«Pļavnieku» dzīvojamā masīvā arhitekti daudz uzmanības veltījuši arī dzīvojamo ēku ieeju un zemes stāvu izbūves variācijām, paredzot tur dažādas apkalpes un tirdzniecības iestādes. Turpinot «Mežciemā» aizsākto, liela vērība veltīta arī apbūves koloristiskajam risinājumam.

Tālāk attīstot 60. gados uzkrāto pieredzi, arhitekti centās darīt iespējamo, lai, neraugoties uz saliekamo elementu dominanti un zemo kvalitāti, masveida apbūvē izvairītos no nomācošās vienvēidības.

Neraugoties uz atšķirīgiem plānojuma principiem un raksturu, visus 70. gados republikā radītos dzīvojamos veidojumus vieno sekojošas iezīmes:

— atteikšanās no mehāniskas mikrorajonu plānojuma struktūras;

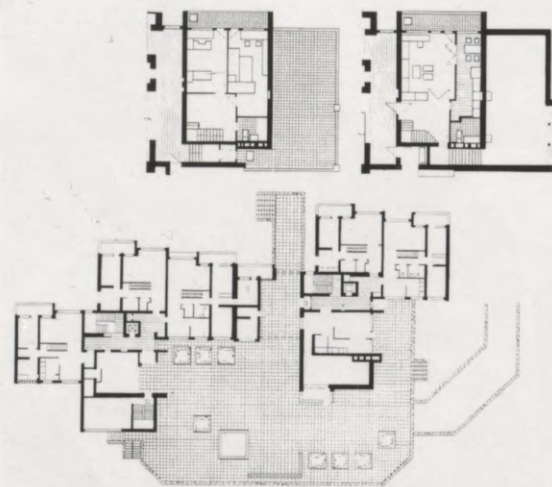
— infrastruktūras nozīmes palielināšanās, attīstot tās sastāvdaļas (apkalpes iestādes, ceļu tīklu, labiekārtojuma elementus) līdz būtisku, rajona telpisko struktūru noteicošu elementu līmenim;

— aktīva silueta veidošana, izmantojot dažāda augstuma ēkas un pārdomāti organizējot vizuālās uztveres zonas;

— saasināta uzmanība pret esošās ainavas raksturu un atsevišķiem elementiem, ko var iekļaut jaunās apbūves struktūrā;

295. attēls.

Dzīvojamā ēka Rīgā,
Stabu ielā.
1977—1982.
Arhitekti
M. Ģelzis,
A. Reinfelds

— pārdomāta kolorīta politika, izmantojot dažādu toņu paneļu kontrastus, kā arī atsevišķu spilgtu krāsu akcentus.

Interesanta daudzstāvu dzīvojamā māju grupa 70. gadu sākumā tika projektēta Rīgas centrā, kvartālā starp Bruņinieku, Skolas, Stabu un Baznīcas ielām (arh. M. Ģelzis, A. Reinfelde u. c.). Atšķirībā no vairākiem iepriekšējo gadu mēģinājumiem esošajā perimetrālajā apbūves struktūrā brīvi «iesēdināt» modernās formās risinātus būvķermeņus, autori šeit ir respektējuši gan esošās būvlaides

un ēku augstumu, gan centušies maksimāli tuvināt jaunās apjomu struktūras apbūves kopējam raksturam. Izmantojot fasāžu apdarē dzeltenos Kalnciema ķieģeļus kombinācijā ar tumši krāsotiem logu rāmjiem, veidojot dziļas lodžijas, kā arī atvirzot augšējo stāvu no kopējās fasādes plaknes, ir radīta jauna, bet atzīstami kontekstuāla apbūve, kas ir spējīga uzturēt līdzvērtīgu partneru dialogu ar gadsimtu mijā celtajām ēkām. Pret Baznīcas ielu orientētais kurdoners ar rūpīgi saglabāto ozolu centrā piešķir apbūvei intimitāti.

Interesants šajā ēkā ir 3 istabu dzīvokļa plānojums, kas kļūva par prototipu daudzām pēc individuāliem projektiem vēlāk uzceltām dzīvojamām mājām. Visa kvartāla apbūve tika pabeigta 1986. gadā.

1979. gadā tika nodotas ekspluatācijā vēl divas pēc individuālajiem projektiem uzceltas daudzstāvu dzīvojamās mājas — rakstnieku māja Vesetas ielā 8 (arh. O. Krauklis, Ā. Išanova u. c.) un kooperatīvā mākslinieku un komponistu māja Āgenskalna ielā 29 (arh. V. Savisko), kur radoši tālāk attīstīti 70. gadu sākumā izstrādātie mājokļu organizācijas principi. Vesetas ielas mājā ir izmantoti gan vienā, gan divos un trīs līmeņos organizēti dzīvokļi, Āgenskalna ielā — dzīvokļa kombinācija ar atšķirīgi veidotām mākslinieku darbnīcām. Abos projektos nepieciešamā plānojuma daudzveidība panākta, izmantojot vienotu konstruktīvo risinājumu — nesošās ķieģeļu sienas un dzelzsbetona saliekamos pārseguma klājus ar laidumiem 4,8 un 6,4 m. Āgenskalna ielas mājā 19 mākslinieku darbnīcas veidotas ar palielinātu griestu augstumu, daļu iedziļinot pagraba stāvā. Ēkai piekļaujas arī garāža 20 automašīnām.

Abas mājas labi iekļaujas esošajā apbūvē, ietverot savā ietekmes areālā samērā plašu pagalma telpu ar bērnu rotaļlaukumiem, atbalsta sieniņām un citiem labiekārtojuma elementiem.

Individuālo daudzdzīvokļu māju projektēšana un celtniecība 70. gados deva reālu iespēju praksē pārbaudīt virkni jaunu dzīvokļu plānojumu un ēku arhitektoniskā risi-

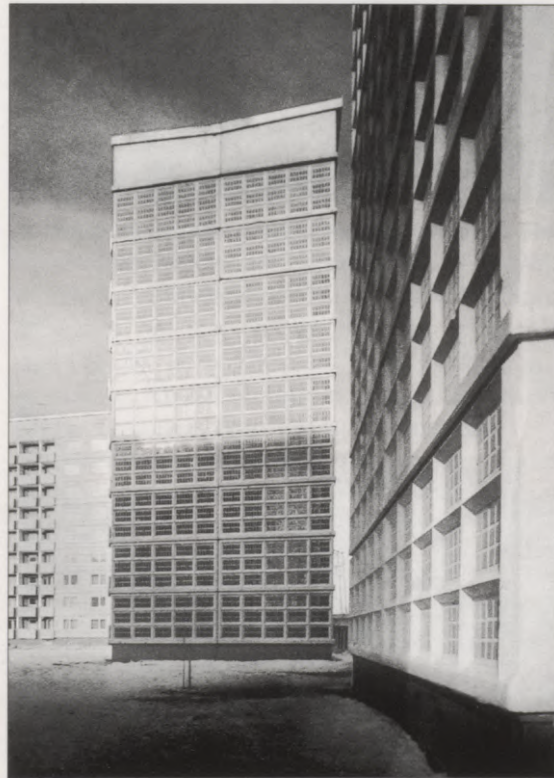
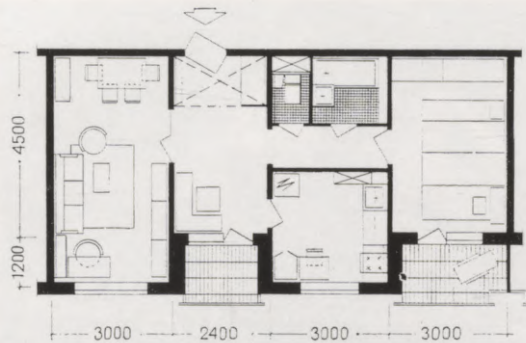
296. attēls.

Dzīvojamā ēka Rīgā,
Āgenskalna ielā 29.
Plāns. 1979.
Arhitekta V. Savisko

297. attēls.

Dzīvojamā ēka Rīgā,
Āgenskalna ielā 29.

298. attēls.
119. sērijas
dzīvojamās ēkas
divistabu dzīvokļa
plānojums

299. attēls.
119. sērijas
dzīvojamās ēkas
mikrorajonā
«Pļavnieki»

nājuma paņēmieni, kas vēlāk rada plašu pielietojumu jaunu tipa projektu sēriju izstrādāšanā. 70. gadu sākumā republikā tika radītas tipveida dzīvokļu sērijas — 103. un 119., kas iezīmēja jaunu, augstāku līmeni masveida mājokļu kultūras attīstībā.

Tā pamatā bija:

— funkcionāli pamatota saistība starp atsevišķām telpām; dzīvojamā zonā — plaša priekštelpa vai halle, dzīvojamā istaba un virtuve, bet caurstaigājamas dzīvojamās istabas gadījumā — arī sanitārais mezgls; guļamzo-

nā — guļamtelpa, ko ar sanitāro mezglu parasti saista neliels koridors;

— transformācijas iespējas, izmantojot paplašinātu stiklotu durvju ailu starp halli un dzīvojamo istabu;

— palielinātas palīgtelpu platības — priekštelpai (6—8 m²), virtuvei (7—9 m²), vannas istabai, paredzot vietu vidēja izmēra vannai (1,7 m) un veļas mazgājamai mašīnai;

— diferencēti dzīvojamo un guļamtelpu izmēri atbilstoši dzīvokļa tipam: dzīvojamā istaba 18—20 m², guļamtelpa vecākiem 12—13 m², guļamtelpa vienam ģimenes loceklim 8—9 m², diviem cilvēkiem 10—11 m²;

— dzīvokļu izvietojums sekcijā tā, lai nodrošinātu pēc iespējas divpusīgu orientāciju, šķērsvēdināšanu un optimālu insolāciju;

— centralizēta atkritumu savākšana, sākot ar 5 stāvu ēku;

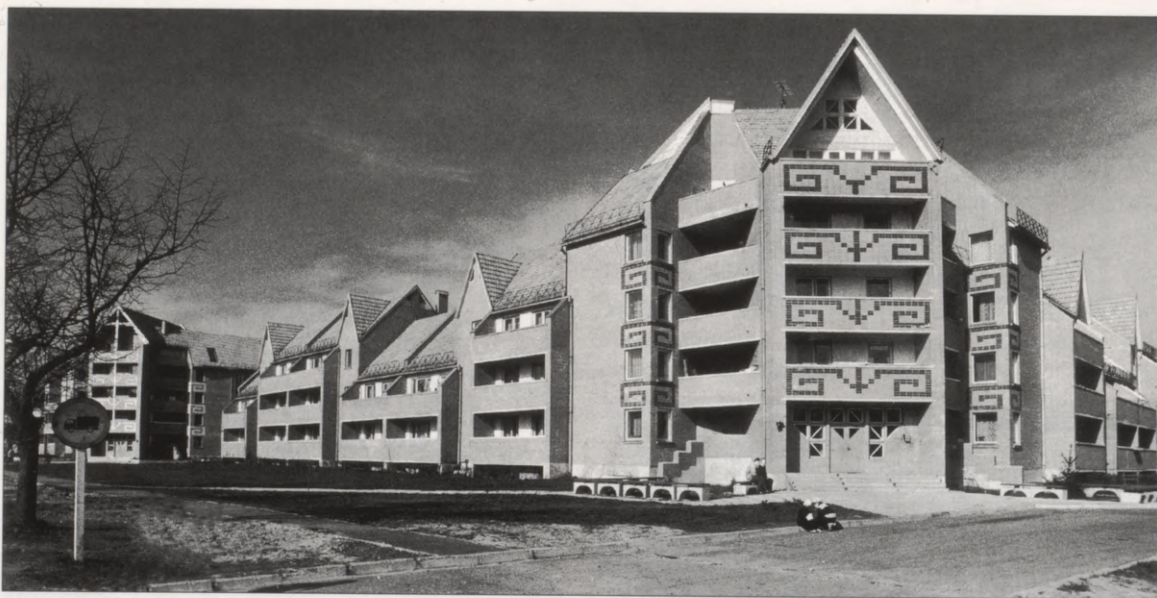
— katram dzīvoklim paredzēta vismaz viena lodžija.

Jaunās, 119. sērijas dzīvojamās mājas, sākot ar 80. gadiem, Rīgā tika būvētas praktiski visos lielākajos dzīvojamajos masīvos. Tomēr, neraugoties uz daudzām lodžijām fasādēs, kā arī dažādām apdares faktūru variācijām un plastiski veidotiem paneļu saduru mezgliem, apbūve kopumā atstāj vienmuļi, vizuāli ņirbošu iespaidu.

Lielākos masīvos ēkas atgādina elementāru rutiņpapīra mozaikas izklājumu, ko tikai nedaudz vietās uzlabo speciālu krāsainu keramikas flīžu laukumi paneļu apdarē Zolitūdes masīvā. Fasāžu struktūras nomācošā «aktivitāte» ir par iemeslu tam, ka šādā vidē praktiski nav iespējams ienest monumentālus vai monumentāli dekoratīvus darbus un ķieģeļu arhitektūrā interesanti veidotie apkalpes telpu bloki uztverami nevis ansamblī ar dzīvojamām ēkām, bet kā kaut kas svešs, citā kompozicionālā atslēgā veidots.

Galvenās 119. sērijas namu priekšrocības saistās ar dzīvokļu plānojumu — gaišo halli-priekštelpu, palielinātām telpu platībām, transformācijas iespēju.

Vistuvāk reģionālo formu un mēroga izpratnei 70. gadu celtniecībā acīmredzot ir 103. sērija, kuras konstruktīvā risinājuma

300. attēls.
Dzīvojamās ēkas
«Mārupē» pie Rīgas.
1983. Arhitektes
A. Skujiņa,
A. Marinska

301. attēls.
Dzīvojamās ēkas
«Mārupē»

pamatā nesošo ķieģeļu šķērssienu kombinācija ar fakturētiem keramzītbetona ārēsienu paneļiem un saliekamiem dzelzsbetona pārsegumiem. Kā pierāda gandrīz 20 gadu ilgā 103. sērijas projektu izmantošana, tie nodrošina praktiski neierobežotas telpisko kombināciju iespējas dažādiem apstākļiem. Atšķirīgi veidotas fasādes un nesošo šķērssienu konstruktīvā sistēma ļauj ēkas piemērot konkrētām republikas lielo un vidējo pilsētu pilsēt-
būvnieciskām situācijām, veidojot tradicio-

nālai apbūvei atbilstošu mērogu un telpas raksturu, saglabājot vietējās ainavas īpatnības.

Liela nozīme ir vietējo materiālu — sarkanu un dzelteni fasādes ķieģeļu saprātīgai lietošanai, kas lielā mērā nosaka 103. sērijas ārējo pievilcību.

To labi varam novērtēt jaunajos dzīvojamajos rajonos Cēsīs, kā arī visur tur, kur 103. sērijas dzīvojamās ēkas papildina gadu desmitos veidojušos pilsētvidi. Būtiska nozīme ir arī prefabricēto standartelementu faktūru (horizontā-

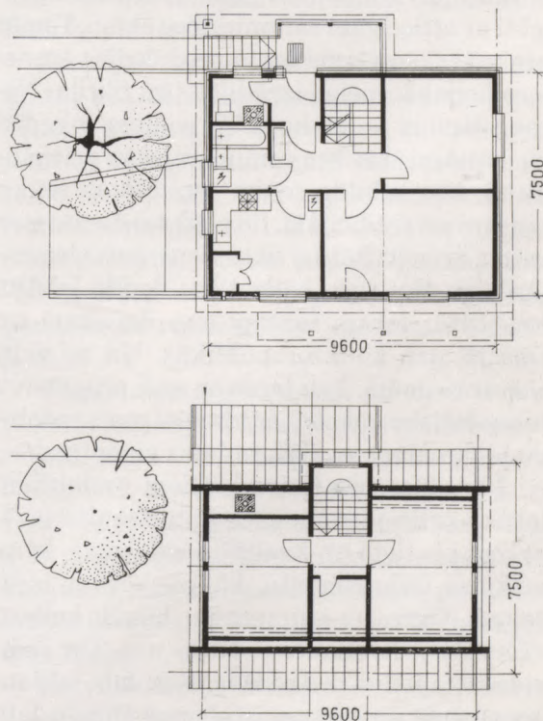
302. attēls.
Raksturīga «Līvānu»
māju apbūve
Latvijas ainavā

lo sienu elementu paneļu apdarē) un vietējiem apstākļiem tradicionālu ķieģeļu (nesošās šķērsienās un gala sienās) raksta pārdomātai kombinācijai, kas it īpaši labu estētisko rezultātu dod fasādēs ar vertikāliem komunikāciju elementiem, kā arī vietējiem apstākļiem atbilstoši fasāžu tektonikai un mērogam.

Kā liecina sociālo aptauju rezultāti, iedzīvotājus visumā apmierina 103. sērijas dzīvokļu plānojums. Būtiska nozīme ir arī ēku funkcionālajam risinājumam — namu ieeju kāpņu abpusējai orientācijai, bērnu ratiņu un velosipēdu novietnēm, dubultdurvīm katram dzīvoklim utt., kā arī reālai iespējai, atkarībā no konkrētām vajadzībām variēt ar 1, 2, 3 un 4 istabu dzīvokļu kombinācijām.

Diemžēl speciāli lauku celtniecībai paredzētajā 103. sērijas modifikācijā trūkst viena no būtiskākajiem mūsu lauku arhitektūras tradicionālajiem elementiem — slīpā jumta, kas tik labi iederas Latvijas ainavā. Kādu emocionāli estētisku efektu mūsu apstākļos dod šādas jumtu formas, varam redzēt Mārūpē, kur uzceltās daudzdzīvokļu ēku grupas plānojuma pamatā izmantota 103. sērijas sekcija (arh. A. Skujiņa un A. Marinska). Stāvie kārniņu jumti ar sarkano ķieģeļu sienām, kur vietām iepīti arī latviskie ornamentu raksti, dara šīs ēkas tuvas mūsu priekšstatiem par reģionālu formu.

303. attēls.
«Līvānu» māju
piedāvātie varianti.
Arhitekts
A. Zavadskis

70. gadu beigās radās arī Latvijā pirmās 18 stāvu dzīvojamās ēkas projekts. To izstrādāja, izmantojot franču monolitā dzelzsbetona tehnoloģiju (1980, arh. L. Plakane, O. Upaciere, R. Bērziņa, G. Akopjana, D. Šēnberga, M. Krogzeme, inž. A. Krisina, A. Lauberts, A. Val-

dati, V. Miesnieks). Pirmās ēkas celtniecība Purvciemā ietilpa un tika pabeigta tikai 1983. gadā. Plastiskās iespējas, ko pavēra monolītais dzelzsbetons, ļāva ēkai piešķirt neparastu, augšējos stāvos konsolveidā izkāpinātu apveidu. Turpretī mazāk izdevies bija dzīvokļu plānojums ar pārmērīgu dzīvojamo istabu dziļumu un neērtu telpu savstarpējo saistību.

70. gadu beigās Latvijā, tāpat kā vairāku citu republiku lauku celtniecībā ienāca principiāli jauna «kvalitāte» — rūpnieciski izgatavotās viengimenes dzīvojamās mājas. Līvānu kombināts, kas tika radīts, izmantojot zviedru firmas «Kährs» tehnoloģiju, principā spēja nodrošināt elastīgu dzīvojamo māju nomenklatūru dažādam ģimenes sastāvam ar atšķirīgu ārējo veidolu. Sakarā ar to institūtā «Agroprojekts» tika izstrādāti vairāk nekā 20 lauku individuālo dzīvojamo māju tipu projekti ar attiecīgām saimniecības ēkām. Tomēr praksē Līvānu kombināta produkcijas transformācijas iespējas izrādījās tīrā fikcija. Neaugoties uz to, ka kopš 70. gadiem ir radīti neskaitāmi «Līvānu» māju projektu priekšlikumi, kas atbilda mūsu republikas lauku ainavai un tradīcijām, līdz pat šai dienai tiek ražots un celts būtībā tikai viens, pats elementārākais ēku tips, kādu tikai daudz labākā kvalitātē, varam sastapt gan Zviedrijā un Dānijā, gan kaimiņrepublikās. Un ne velti «Līvānu» māja, kas iemieso sevī progresīvu tehnoloģisku sākotni, ir kļuvusi par savdabīgu lauku ainavas uniformisma sinonīmu.

70. gados pēc individuāliem projektiem laukos celto viengimenes māju skaits ievērojami pieauga un kvalitāte uzlabojās. Ir ne mazums tādu ciematu, kā, piemēram, bijušās p/s «Ogre» un «Jumprava», bijušie kolhozi «Tērvete», «Kroņauce», «Nīca» u. c. Tur individuālā apbūve ir daudzveidīga, labi iekļaujas esošajā ainavā un izceļas ar augstu labiekārtojuma līmeni. Tieši kompozīcijas paņēmieni daudzveidība, nezaudējot tajā pat laikā apbūves kopējo raksturu un vienotību, ir kvalitāte, ko mūsu republikas lauku ciematos un pilsētu periferālo rajonu apbūvē izdevies sasniegt visai reti.

Jāpiemin arī Jelgavas rajona bijušā kol-

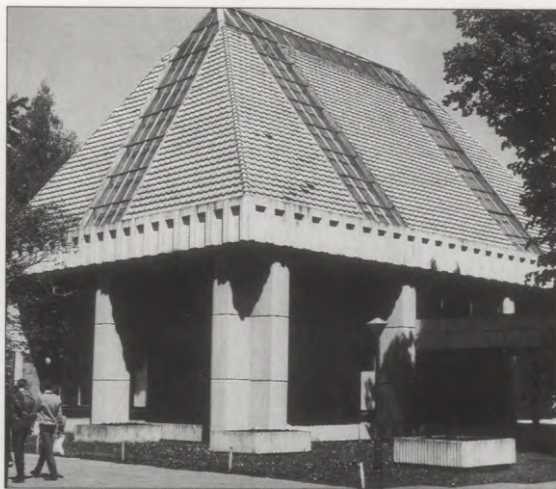

hoza «Nākotne» centrālā ciemata apbūve, kas veidota pēc lietuviešu kolēģa J. Šilgaļa ieceres. Rēķinoties ar novietni Zemgales līdzenumā, kur nav īpašu ainavisku dotumu, izmantota kompaktā plānojuma shēma, centrā veidojot brīvi izvietotu 5 stāvu viensekciju dzīvojamo ēku grupu, kurai pieslēdzas atsevišķas individuālās un pirmās nepieciešamības apkalpes ēkas. Apbūves horizontāli izvērsto akcentu veido plašs sabiedriskais komplekss, bet vertikālā dominante ir rūpnieciskā zonā esošais ūdenstornis, kura formai gan var sameklēt tiešus analogus citur pasaulē. Gan atsevišķo ēku arhitektūra, gan to kompozicionālā saistība un apdare izceļas ar izteikti individuāliem vaibstiem. Īpaši interesanta ir viensekciju daudzdzīvokļu ēku arhitektūra. Liela uzmanība veltīta silueta problēmai. Jautājums par to, vai šīm ēkām ir Latvijas lauku arhitektūrai raksturīgās iezīmes, lai paliek atklāts. Tomēr nenoliedzami, ka «Nākotnes» ciematam piemīt izteikta savdabība un kompozicionālā vienotība, kas ir panākta, uzticot visus projektēšanas un autora uztraudzības darbus vienam arhitektam.

Liela nozīme «Nākotnes» ciemata arhitektūrā ir vērienīgi iecerētām un augstā kvalitātē risinātām sabiedriskajam centram, kā

304. attēls.
Dzīvojamās ēkas
ciematā «Nākotne»
Jelgavas rajonā

305. attēls.
Bērnu kafējnīca
Jūrmalā kompleksā
«Daile». 1976.
Arhitekts
E. Šēnbergs

306. attēls.
Kapliņa Ventspilī.
1975. Arhitekts
L. Grigule.
Raksturīgi
reģionālās
arhitektūras
izteiksmes
meklējumi Latvijas
būvmākslā

arī kopējam labiekārtojumam (arh. A. Skujiņa) un apzaļumojumam, kas apvieno visas ciemata sastāvdaļas. Pusaplī izvietoto viensekciju 12 dzīvokļu ēku grupu saista gleznieciski veidots gājēju ceļš, kam pieslēdzas atpūtas vietas, dīķis, bērnu rotaļlaukumi. Funkcionāli nodalītas piebrauktuves pie katras ēkas, lielām ģimenēm paredzētas bloķētās divstāvu kotedžas ar palielinātām telpu platībām, kas veido atsevišķu grupu.

Visumā «Nākotnes» ciemata apbūve tomēr atstāj laukos ienākušas pilsētiņas iespaidu un ir tipiskās sociālisma idejas par lauku un pilsētu tuvināšanu produkts. Šādus ciematus var atrast arī Lietuvā, Igaunijā un varbūt arī Baltkrievijā. Daudzu citu mūsu republikas ciematu apbūve 80. gados ieguva vairāk izteiktas reģionālas iezīmes. Tāda, piemēram, ir jau

minētā dzīvojamo ēku grupa Mārupē, Salaspils «Budeskalnu» dzīvojamā apbūve u. c.

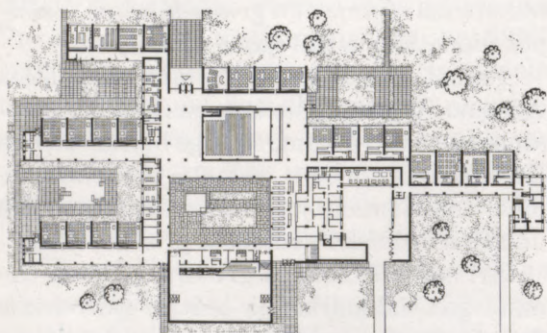
Ņemot vērā to, ka jaunie lauku ciemati ir viena no būtiskākajām Latvijas lauku kultūrainavas sastāvdaļām, svarīgi bija izvēlēties diferencētāku pieeju ciematu plānojumam, maksimāli izmantojot visas vietējā ainaviskā un arhitektoniskā konteksta priekšrocības.

Arī saimniecības «Ogre» Jumpravas ciematā gan sabiedriskais centrs, gan virkne dzīvojamo ēku veidoti pēc individuālajiem projektiem (arh. J. Kronbergs, J. Gusevs), meklējot reģionālā konteksta iezīmes. Ar stāvu kārniņu jumtu apjumtais tirdzniecības centrs, asprātīgi bloķēts ar administratīvām telpām, veido vienu no izteiksmīgākajiem latviešu lauku arhitektūras paraugiem. Līdzīga jumta forma izmantota arī viengimenes māju arhitektūrā, tādējādi nodrošinot ciemata stilistisko vienotību.

Liepājas rajona saimniecības «Nīca» ciematā, kas atrodas gleznainā Bārtas upes krastā, atklāto, ar atsevišķām sabiedriskajām un dzīvojamām ēkām veidoto ciemata telpu izceļ plašie, labi koptie zālāji un labiekārtojuma elementi. It kā viss tas pats, kas citos ciematos, tomēr nenoliedzama, tikai «Nīcai» raksturīga telpas kopnoskaņa, kas panākta ar vienkāršiem izteiksmes līdzekļiem.

Tomēr ciematu veidotāji ne visur ir pietiekami rēķinājušies ar ainavas īpatnībām — reljefu, augu segu, esošajiem kokiem, ūdens baseiniem, kā arī ar vietējām celtniecības un sadzīves tradīcijām. Ir arī ne mazums vienuļi garlaicīgu «Līvānu» māju mehānisku virknējumu, šur tur paceļoties arī pa kādai laukos absolūti neiederīgai piecstāvu lielpaņēlu mājai.

Latvijas kopējā arhitektūras panorāmā ar katru gadu lielāku nozīmi ieguva arī atsevišķas lauku sabiedriskās ēkas, kas pēc individuāliem projektiem uzceltas ar vietējo celtnieku spēkiem. Daļa no tām, kā, piemēram, Lizuma kultūras nams, ir ierīkotas bijušo muižu vai rajona centru ēkās, tomēr ir daudz oriģinālu risinājumu no jauna radītos ciematu centros. To vidū jāatzīmē kultūras nams

«Plēsuma» ciematā (1982, arh. D. Putniņa, konstr. A. Bruivers) un Preiļu rajona bijušā kolhoza «Sarkanais Oktobris» ciematā ar interesanti veidotiem sienu gleznojumiem (māksl. I. Siliņa, M. Zītmanis, G. Zvaigzne); sabiedriskie centri Barkavā un Mālpilī (arh. L. Ē. Tikmanis u. c.); administratīvā ēka Ogres rajonā Madlienas ciematā (1983, arh. Z. Lazdiņš, M. Medinskis, konstr. V. Gorodjanskis) un Rīgas rajona Ķekavas ciematā

307. attēls.
Vidusskola «Zemgale».
Plāns

308. attēls.
Vidusskola «Zemgale».
1980. Arhitekti
V. Savisko,
I. Jākobsons,
I. Akolova

309. attēls.
Kroņauces
sabiedriskais centrs.
1980. gadi. Arhitekts
A. Vainovskis

un vidusskola p/s «Zemgale» (1980, arh. I. Jākobsons, V. Savisko, I. Akolova), kultūras un administratīvie centri Druvienas pagasta

(1981, arh. L. Skuja, konstr. O. Lučs); Jēkabpils bijušais MRS kantoris (1982, arh. V. Bauļina, konstr. E. Poļakovs) u. c.

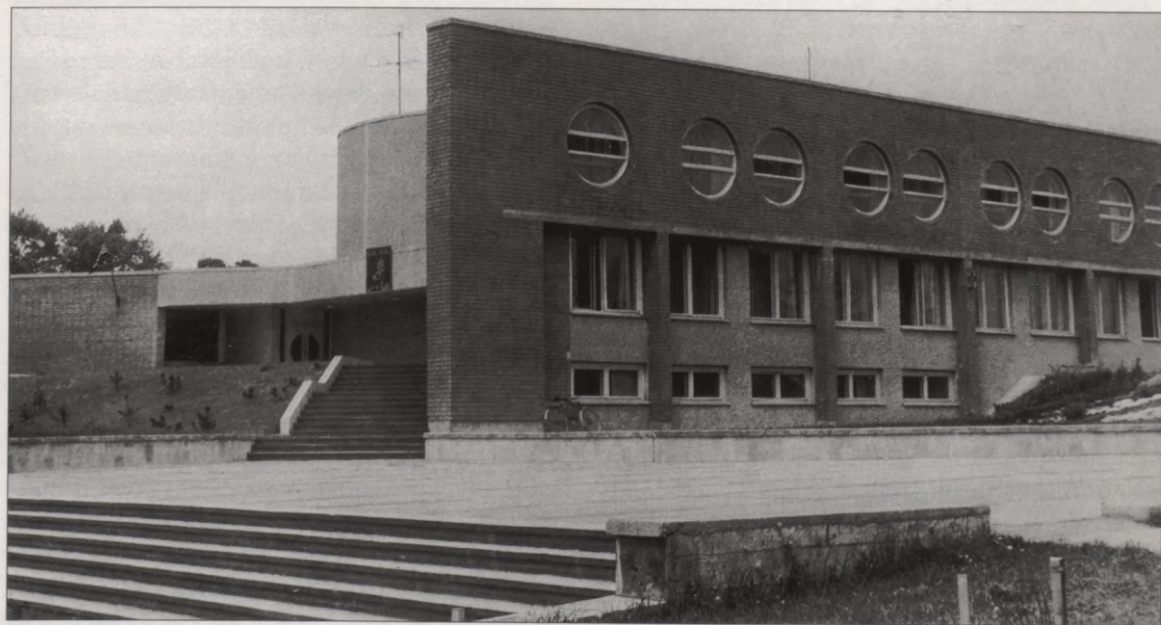
310

310. attēls.
Iepriekš izgatavotās
saliekamās metāla
un dzelzsbetona
konstrukcijās
veidotie
ūdenstorņi —
raksturīga iezīme
Latvijas
kultūrainavā.
80. gadi. Arhitekts
J. Skalbergs

311. attēls.
Sabiedriskais centrs
Valmieras rajona
Lodē. Arhitekti
I. Martinsons,
J. Skalbergs

312. attēls.
Administratīvā ēka
Madlienas ciematā.
1983. Arhitekti
Z. Lazdiņš,
M. Medinskis

Virkne pēc individuālajiem projektiem
uzceltu bērnu iestāžu un skolu ēku parādījās
laukos: bērnudārzs Tukuma rajona «Draudzības»
ciematā (1986, arh. M. Brūze), skola
un bērnudārzs Ādažos (arh. V. Fjodorovs),

311

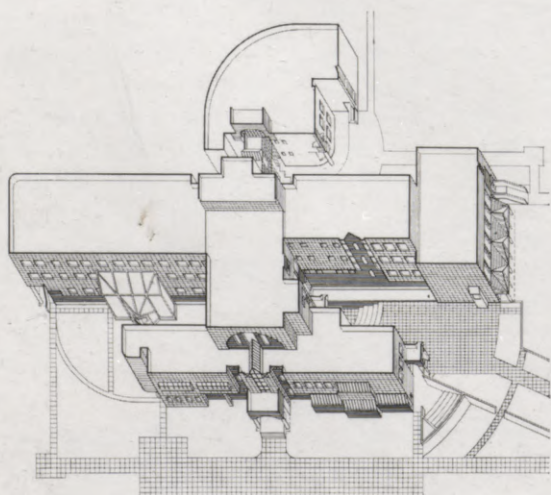
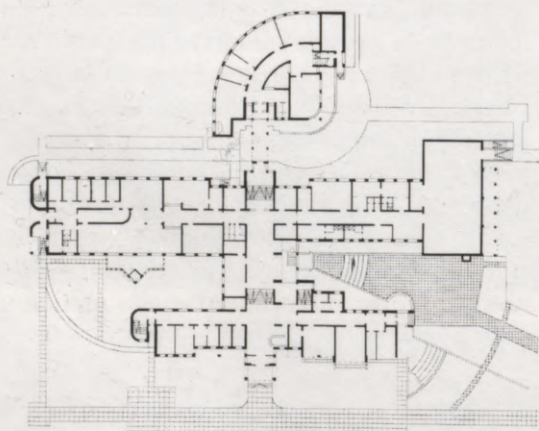
bērnudārzs ciematā «Gauja» (arh. I. Goba),
Alauksta ciemata centrā (arh. A. Skujiņa).
Īpašu ievēribu guvusi skola Saldus rajona
ciematā «Druva» (arh. T. Timpars) — viens
no pirmajiem spilgtākajiem postmodernisma
formveides principu iemiesojumiem.

Šajā laikā iezīmējās arī principiāli jauna
pieeja esošās apbūves reģenerācijas un rekon-
strukcijas problēmām, īpašu uzmanību pie-
vēršot vēsturisko pilsētu daļu un atsevišķu
pieminekļu saglabāšanai un atjaunošanai.

Ja iepriekšējā desmitgadē arhitektu un
celtnieku uzmanība tika koncentrēta galve-
nokārt jaunu pilsētībūvniecisko struktūru

313. attēls.
Skola Saldus rajona
ciematā «Druva».
1984—1989.
Arhitekts T. Timpars

masveida attīstībā, nereti pilnīgi ignorējot esošās ainavas un pilsētvides saglabāšanas nepieciešamību, tad 80. gados aizvien lielāku nozīmi ieguva ekoloģiska pieeja, kuru var īsumā formulēt šādi: jauna apbūve nevis par katru cenu, bet ciešā saistībā ar esošo kontekstu un sabiedrisko pasūtījumu. Šo procesu, no vienas puses, veicināja tas apstākļi, ka jaunie dzīvojamie rajoni aizvien vairāk tuvojās vēsturiskajiem pilsētu centriem — galvenajiem telpiskās savdabības glabātājiem, no otras puses, liela nozīme bija sabiedrības aizvien pieaugošajai interesei par savas pilsētas, sava rajona seju, ko draudēja iznīcināt prefabricētās apbūves masveida eskalācija.

Aizvien lielāku nozīmi ieguva pilsētībūvnieciskās kompozīcijas telpiskie aspekti. Jo tuvāk jaunie lielmēroga dzīvojamie rajoni pievirzījās vēsturiskajiem pilsētu centriem, jo asāk bija izjūtama internacionālā modernisma vietējo atdarinājumu nabadzība un neglābjamā vienveidība. Sevišķi asi tas atklājās vidējās un mazajās pilsētās.

Tādēļ vairāk vērības arhitekti sāka veltīt republikas vēsturisko pilsētu centrālo daļu telpiskās savdabības saglabāšanai un strukturālai pilnveidošanai.

Lai mērķtiecīgi attīstītu pilsētu zaļo rotu, institūtā «Komunālprojekts» laika posmā no

314. attēls.
Skola Saldus rajona
ciematā «Druva».
Aksionometrija un
1. stāva plāns

1975.—1985. gadam tika izstrādāti kompleksās apzaļumošanas projekti praktiski visām republikas pilsētām (arh. D. Anohins, K. Daujāte, J. Ēdols u. c.). Nosakot zinātniski pamatotu apzaļumošanas sistēmu attīstības perspektīves, tika ņemti vērā tādi faktori, kā gadsimtu gaitā izveidojies pilsētu dārzu un parku tīkls, vietējās augsnes un klimatiskās īpatnības, pilsētas ekonomiskās un rūpnieciskās attīstības perspektīves, kā arī rekreatīvās iespējas.

Viena no Latvijas telpiskās vides lielākajām bagātībām — tās gleznieciskums un intimitāte var tikt saglabāta, tikai pateicoties pārdomātai, ekoloģiski un estētiski pamatotai pieejai jauno telpisko struktūru attīstīšanai, maksimāli saglabājot un restaurējot visus nozīmīgākos kultūras un arhitektūras pieminekļus.

Arhitektūras un pilsēt būvniecības pieminekļu aizsardzību veicinājis 1983. gadā apstiprinātais jaunais Latvijas vēstures un kultūras pieminekļu saraksts, kurā tika ieslēgti 33 Latvijas pilsētu vēsturiskie centri un ansambļi, kā arī ievērojami paplašināts arhitektūras pieminekļu saraksts.

Pilsēt būvniecības pieminekļu aizsardzībā visvairāk uzmanības tika pievērsts Vecrīgai. 1978.—1983. gados izstrādāja Vecrīgas reģenerācijas projektu (autori arh. E. Pučiņš, A. Holcmanis, V. Tarasova, E. Burkovskis). Galvenā reģenerācijas ideja — pilsēt būvnieciskā arhitektoniski mākslinieciskās vērtības atjaunošana (revalorizācija) un funkciju pilnveidošana, saglabājot un efektīvi izmantojot kultūras mantojumu (revitalizācija). Laika posmā no 1982.—1992. gadam Vecrīgas reģenerācijā bija iesaistīta poļu firma PKZ, kas restaurēja ap 50 arhitektūras pieminekļu, pielāgojot tos kultūras un sabiedriskām vajadzībām, vienlaicīgi izpildot visus izpētes un projektēšanas darbus. Nozīmīgākie firmas restaurētie objekti: pirmā Zobenbrāļu ordeņa pils — Jura baznīca Skārņu ielā, Reiteru nams un Reformātu baznīca Mārstaļu ielā, Jāņa ielas apbūve.

Šajā laika posmā republikas restauratori pabeidza Pētera baznīcas atjaunošanu (arh.

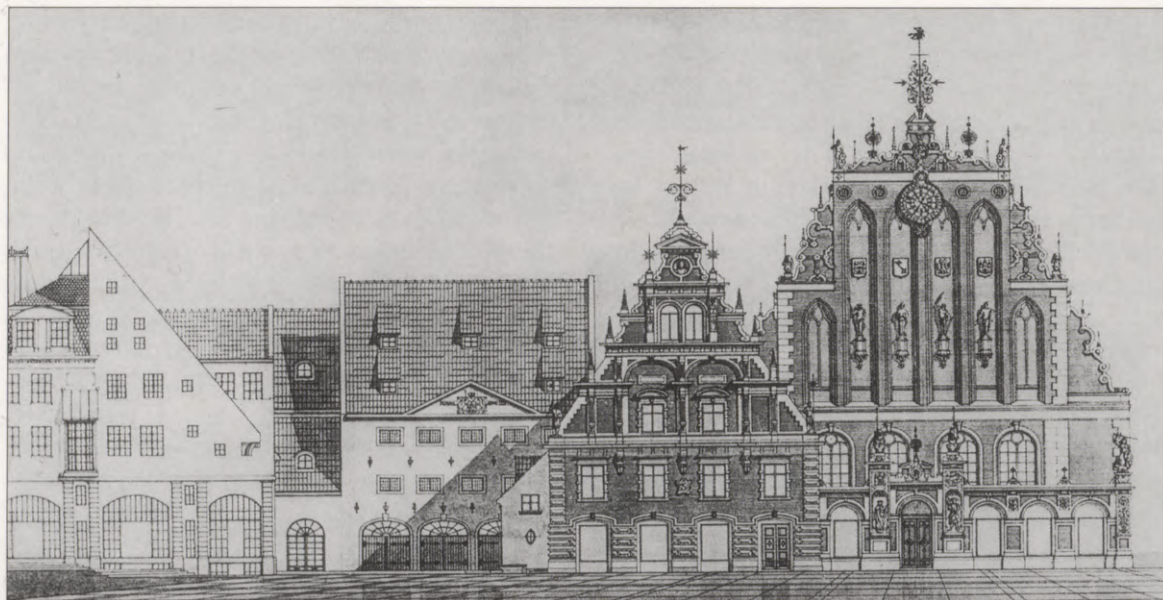
P. Saulītis, G. Zirnis), kuras plašā zāle tiek izmantota izstādēm, koncertiem un citiem kultūras pasākumiem (pēdējā laikā arī dievkalpojumiem); unikālo ērģeļu rekonstrukcijas laikā (Holandes firma «Flentrop») veica Doma baznīcas daļēju restaurāciju (arh. J. Galviņš). Tika iesākts arī Dannenšterna nama remonts un restaurācija Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja vajadzībām, ko kopš 1994. gada turpina poļu firma PKZ. Nozīmīgāko restaurēto interjeru skaitā ir Pētera un Pāvila baznīcas koncertzāle (arh. M. E. Meņģele) un «Muses» zāle R. Vāgnera ielā 4 (arh. J. Gusevs).

Plaši izvērsusies uz bij. Restaurācijas institūta bāzes dibināto arhitektoniski vēsturiskās izpētes grupu darbība (arh. P. Blūms, A. Cinis, Ē. Cērpiņš, I. Dirveiks, arheoloģe B. Eglāja u. c.). Izpēte ir obligāta arī daudzajām pārbūvēm, iekārtojot jaunus veikalus, kafējnīcas, biroja un banku telpas, tā devusi daudz jaunu atziņu par interjeru apdari kā senākajās, tā arī 19. gs. celtajās ēkās.

Sakarā ar īpašuma tiesību atjaunošanu un tirdzniecības un apkalpes uzņēmumu privatizāciju, kā arī valsts sektora ierobežoto līdzekļu dēļ, Vecrīgas funkcionālās izmaiņas pašreiz nosaka bagāto firmu un privātā iniciatīva. Šī apstākļa dēļ jau tagad nepieciešama Vecrīgas reģenerācijas projekta korektūra, galvenokārt attiecībā uz iespējamo celtniecību atgūtajos zemesgabalos.

Nozīmīgākie reģenerācijas pasākumi: apartamenta viesnīcu un apkalpes kompleksa iekārtošana Konventa sētā (arh. E. Vecumnieks, D. Bērziņš, B. Bērziņa) un Melngalvju nama kompleksa atjaunošana (arh. Ē. Zīle, U. Bratuškins, I. Dzene, I. Kuļikovska, piedaloties E. Pučiņam, V. Caunei, G. Jansonom, G. Zirnim).

Kultūras mantojuma apzināšanas, izpētes un saglabāšanas darbs noris arī citās republikas vietās. Nobeigumam tuvojas Turaidas pils kompleksa (arh. G. Jansons) un Bauskas ordeņa pils jaunākā korpusa (arh. A. Zandbergs, A. Ceļmalis, V. Liepa) rekonstrukcija un arheoloģiskā izpēte. Ilggadējie arheoloģiskie izrakumi Cēsu pilsdrupās (arheologi

315. attēls.
Melngalvju nama
kompleksa
atjaunošanas
projekta fasāde.
1995. Autoru
kollektīvs
Ē. Ziles vadībā

Z. Apale un J. Apals) devuši daudz interesantu atradumu tālākajam restaurācijas darbam. Restaurēts un pielāgots praktiskai izmantošanai Šlokenbekas nocietinātās muižas ansamblis (arh. E. Kalniņš). Vēl nebijušā krāšņumā un sakoptībā savas durvis gan mūsu valsts iedzīvotājiem, gan tāliem un tuviem ciemiņiem ver restaurētās Rundāles pils ansamblis (arh. L. Liepa, V. Liepa, restauratoru kolektīvs muzeja direktora I. Lancmaņa vadībā).

Neraugoties uz ierobežotajiem līdzekļiem, ir arī daži sasniegumi muižu piļu un lauku baznīcu restaurācijā. Tā, piemēram, pateicoties barona fon Kampenhauzena pēcteču finansiālai palīdzībai, tiek restaurēta unikālā Ungurmuižas no koka celtā kungu māja ar interjeru gleznojumiem, restaurētas Jaunmoku un Nogales eklektiskās pils, darbi notikuši Ēdoles pilī. Ar baronu fon Firksu dzimtas palīdzību restaurēta Nurmuižas baznīca; avārijas stāvoklis novērsts Vērgales, Salienas, Mazirbes baznīcās.

Mūsu tautas kultūras mantojuma saglabāšana brīvajā neatkarīgajā Latvijā prasa rūpīgāku valdības attieksmi, izdalot vairāk līdzekļu nozīmīgāko pieminekļu restaurācijai, kā arī paredzot finansiālu palīdzību pieminekļu īpašniekiem, kā tas pieņemts daudzās Eiropas valstīs.

80. gadu otrajā pusē tika pabeigti arī vairāki nozīmīgi memoriālie ansambļi. Viens no interesantākajiem — Valkas brāļu kapu memoriāls — atklāts 1984. gadā. Ansamblis izvietojas priežu silā, līdzās esošo Valkas pilsetas kapu teritorijai. Memoriāls ietver pašu apbedījumu daļu ar skulpturālo grupu, piemiņas sienu un mūžīgās uguns vietu, kā arī pieejas ceļu sistēmu ar piegulošās teritorijas pārveidojumiem aptuveni 3 ha kopplatībā.

Kopējā kompozicionālā risinājumā būtiska loma ir pieejas ceļam, kas sākas ar ieeju vārtu motīvu — savdabīgu konsolveida struktūru, kas atspoguļo it kā «atvērtas zemes» ideju.

Apkārtējās dabas un tajā radītā mākslas darba kompozicionālā vienotība atklājas pamazām, virzoties pa pārdomāti veidoto pievedceļu un sasniedz savu kulmināciju, nonākot kapu lauka centrā. Autori (tēln. A. Dumpe, arh. J. Dripe un A. Heinrihsons) prasmīgi izmantojuši arī reljefa regulāciju, veidojot centrālo tēlu grupu kā kopējās telpiskās struktūras dominanti.

Plastiski izteiksmīgs memoriālais ansamblis tika atklāts 1984. gadā Jelgavā — piemineklis Jelgavas atbrīvotājiem (tēln. R. Kalniņa-Grīnberga, arh. J. Kozlovskis). Dominējošā tēma — dinamisks, trauksmes pilns

316. attēls.
Piemineklis Jelgavas
atbrīvotājiem. 1984.
Tēlniece R. Kalniņa-
Grīnberga, arhitekts
J. Kozlovskis

karavīru skrējiens cauri liesmām — no vienas puses it kā atklāj kādu konkrētu cīņas epizodi, bet varbūt šajā pieminekli iekodēta pavisam cita doma — caur visu iznīcinošo liesmu jūru vienaldzīgām, pat naidā pārvērstām sejām pāri Latvijai brāžas kārtējā iekārotāju orda, pārvērsdama pelnos arī kādreiz vienu no skaistākajām un kultūras pieminekļiem bagātākajām pilsētām — Jelgavu.

Viens no apjomā iespaidīgākajiem memoriāliem ansamblim radīts Valmieras brāļu kapos, kas izvietoti kalna nogāzē netālu no pilsētas centra, zaļajā zonā.

Ansambli darinājis liels autoru kolektīvs: arhitekti A. Vītols, J. Lejnīks, J. Rutkis, Ē. Fogelis, tēlnieki Z. Fernava-Tiščenko un J. Tiščenko, konstruktors I. Veldrums. Tas sastāv no terasēs veidota kapu lauka, ko perpendikulāri kalna nogāzei pāršķeļ galvenās kāpnes ar monументu centrā. Dominējošais elements — divas ar šūnakmeni apdarinātas plastiskas formas, kas, augšdaļā paplašinoties, siluetā asociējas ar Valmieras ģerboni — liepu. Formas atdalītas viena no otras ar spraugu, kur kā vienojošs elements abās pusēs horizontāli novietotas strēlnieku figūras. Autori ansambļa šķērsasi iezīmējuši ar savdabīgu un suverēnu kompozīciju: bronzas āboliem zem dzīvas ābeles zariem. Hipertrofētais izmērs, atrāvums no zemes un augoša koka klātbūtne tos pārvērsī simbolā. Metaforu jau tolaik varēja saprast kā piemiņas zīmi visām karā izpostītajām latvju sētām, arī tām, kuru saimnieki nonāca trimdā vai izsūtījumā.

Telpiskā mēroga un politiskās nozīmes dēļ nevar nepieminēt arī t. s. Uzvaras pieminekli

317. attēls.
Piemineklis
Valmieras brāļu
kapos. 1985. Autoru
kolektīvs

Rīgā, Pārdaugavā, Uzvaras laukumā, kas veltīts Rīgas atbrīvošanai no fašisma. Šī monumenta tapšanai ir diezgan gara un sarežģīta priekšvēsture. To atklāja 1985. gada novembrī. Plašais autoru kolektīvs (arh. E. Bāliņš, E. Vecumnieks, V. Zilgalvis, tēln. Ļ. Bukovskis, A. Gulbis, māksl. A. Bugajevs) god-

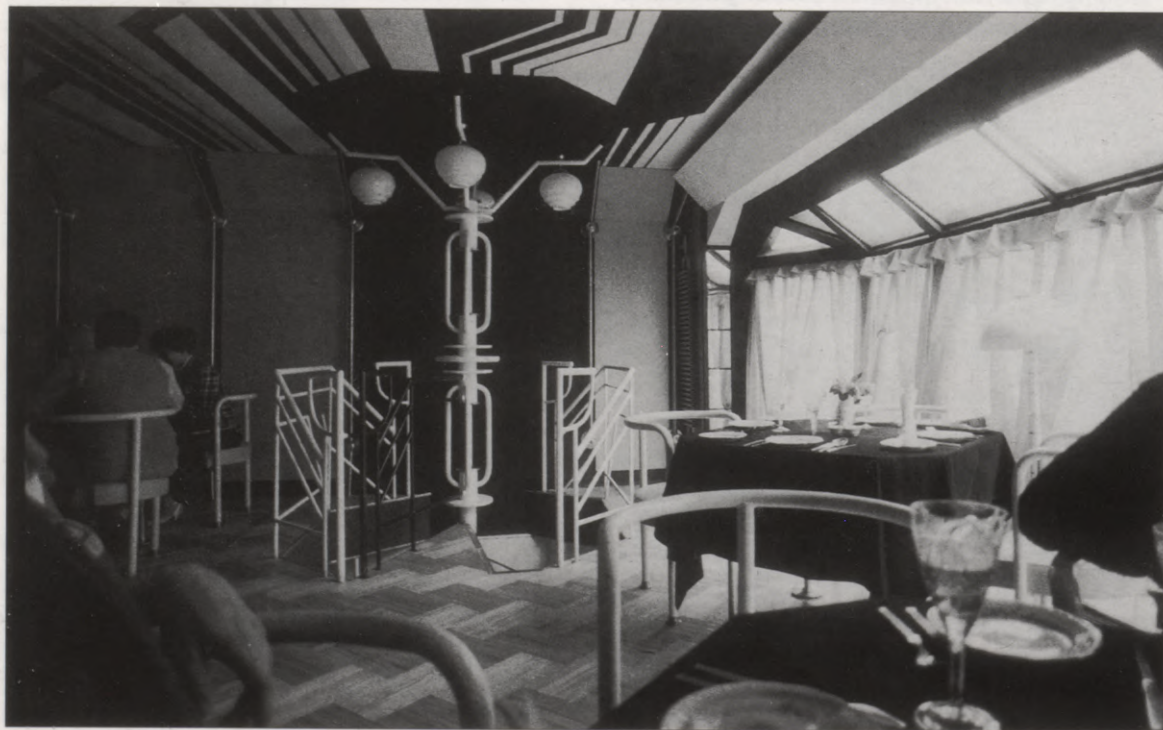

prātīgi veicis savu darbu, taču ansambļa kopējā noskaņa nav sasniegta. Mākslinieciski un kompozicionāli neiederīga un nesaskanīga ir skulpturālā daļa.

Uzvaras monumenta pamatdomu izsaka 79 metrus augstais obelisks. Tas ir arhitektoniski plastisks darinājums, kas šķērsgrīzumā veido piecstarainu zvaigzni. Katrs no stariem simbolizē piecus kara gadus. Stari nobeigumā pāriet spirālē, kura simbolizē uzvaras nenovēršamību. Obelisks traktēts kā telpisks nobeigums pilsētas galvenās maģistrāles Brīvības ielas turpinājumam Daugavas kreisajā krastā un aktīvi iekļaujas centra vertikālo akcentu sistēmā.

Mākslu sintēzes problēmas šajā laika posmā tika risinātas arī sabiedrisko telpu interjera projektos.

Palielinoties dizaina lomai ražošanas atīstībā, pamazām arī interjera mākslā vērojama tehniskās estētikas un noformējuma elementu līmeņa celšanās, it īpaši lielāko rūpniecību (VEF, Rīgas vagonbūves rūpnīca, Daugavpils sintētiskās šķiedras rūpnīca u. c.) ražošanas un sadzīves telpu veidojumā. Cīņa

318. attēls.

A/s VEF ēdnīcas zāle.
Mākslinieki
A. un A. Ozoliņi

319. attēls.

Viesnīcas «Rīdzene»
restorāna zāle. 1984.
Arhitekti
Z. Kalinka,
M. Gundars

320. attēls.
Viesnīcas «Man-Tess» vestibils un kafejnīca-bārs. 1994.
Arhitekts
M. Gundars

par rūpnīcas marku, tās ražojumu prestižu atspoguļojas arī administratīvo un pārvaldes telpu veidolā.

Pretstatā pārmērīgai dekoratīvo elementu un dažādu mākslas darbu izmantošanai, 70. gadu sabiedrisko telpu interjerā aizvien noteiktāk sāka dominēt sociālo procesu analīzes rezultātā radītā funkcionālā organizācija, kam pakārtoti visi pārējie izteiksmes līdzekļi. Kā interesantākos šāda rakstura interjerus, kur dominē dizainam raksturīgas formas un kompozīcijas paņēmieni, jāatzīmē kafejnīca «Aero» (mākslin. A. Bugajevs), RTU Arhitektūras un celtniecības fakultātes rekreācijas Ķīpsalā (mākslin. L. Māldere), naktsbārs viesnīcā «Latvija» (mākslin. J. Ga-

gainis), Rīgas 72. vidusskolas koptelpa (mākslin. R. Stukmane) u. c. Tomēr galvenā problēma, kas izvirzās, kritiski vērtējot šādus visumā augstas klases interjera paraugus, ir un paliek to attieksme pret ēkas arhitektūru un tās radītajām telpiskajām iespējām.

Atkarībā no tā, kādā līmenī veidojas arhitektūras un dažādu monumentāli dekoratīvo mākslu sintēze interjerā, nosacīti varam izdalīt vairākus attīstības virzienus:

1. *Etnogrāfiskais*, kas tiecas izmantot galvenokārt tradicionālos tautas mākslas veidus un nedaudz modernizētas to izteiksmes iespējas, arī pašu interjeru veidojot ar tautas arhitektūrā pazīstamiem (tumši kodinātas sijas, dēlīšu apšuvums, robusti darināti iekārtas priekšmeti, dabīgās koka faktūras utt.) apdares paņēmieniem, piem., r/a «Daiļrade» mākslas salons Vaļņu ielā 25 (arh. A. Kalniņš).

2. *Modernais*, kur, visumā izmantojot internacionālā modernisma telpisko koncepciju (brīvi plūstošā, atklātā telpa) un formu valodu, atsevišķi mākslas darbi, pa lielākai daļai atsevišķu akcentu vai telpas elementu līmenī, tiek izmantoti kopējā emocionālā līmeņa kāpināšanā (viesnīca «Latvija», brigāde O. Ābola vadībā).

3. *Dizaineriskais* («High-tech»), kur, pamatā saglabājot modernās arhitektūras telpisko koncepciju, dominē izteikti tehnoloģiski (rūpnieciskos apstākļos gatavoti) apdares materiāli un formas (spožas, nevainojamas virsmas, augstas kvalitātes mezgli), kā arī spilgtas krāsas, bet atsevišķi mākslas darbi tiek integrēti kopējā sintēzes formas līmenī (VEF ēdnīca, A. un A. Ozoliņi).

4. *Postmodernais*, ar kuru mūsu apstākļos varam apzīmēt tādus interjerus, kur pamatā moderni veidotā telpā tiek ienestas atsevišķas vēsturisku formu klišejas (parasti atbilstoši ēkas arhitektūrai) vai metaforiski formu fragmenti (retro māksla!), kas akcentē interjera ideju un tematisko virzību (viesnīca «Man-Tess» Rīgā, 1993—1994, arh. M. Gundars).

70. un 80. gadu mijā republikā dominēja pirmie divi arhitektūras un mākslas sintēzes virzieni. Etnogrāfiskais virziens — galveno-

321. attēls.
Keramiķu darbnīcas
Ķīpsalā. 1984.
Arhitekti
K. Alksnis, S. Fogeļe

kārt lauku un mazo pilsētu sabiedriskajās telpās; modernais — gan Rīgā un citās republikas pilsētās, gan lauku jauno ražošanas kompleksu un saimniecību administratīvās telpās.

Emocionāli visiespaidīgākie rezultāti parasti tiek gūti tur, kur autori, respektējot arhitektonisko struktūru un kopējās uzbūves principus, tiecas maksimāli bagātināt tradicionālo formu valodu laikmetīgās koncepcijas ietvaros. Starp šādiem interjeriem jāatzīmē kafejnīca «Pūt, vējiņi!» (arh. G. Baumanis, māksl. A. Baumane), jaunatnes atpūtas bāze «Mežezers» (māksl. A. un A. Ozoliņi), Latvijas keramikas muzejs Jasmuižā un atpūtas bāze Piebalgā (māksl. J. Pipurs) u. c.

Modernās formās ar labu gaumes izjūtu veidoti Ziemeļrietumu energosistēmas apvienotais dispečerpunkts (arh. M. Gundars), bij. «Lauktechnikas» administratīvā ēka Siguldā (māksl. V. Vilks un D. Motte), Rīgas lidosta (māksl. A. Stankevičs, A. Punka), republikas Mākslas fonda salons Brīvības ielā 52 (arh. M. Gundars) un Keramiķu darbnīcas Ķīpsalā (arh. K. Alksnis, S. Fogeļe) u. c. Monumentāli dekoratīvie mākslas darbi, ja tādi tiek izmantoti, pa lielākai daļai darbojas kā dekoratīvi akcenti vai interjera kopējo tematisko ievirzi padziļinoši un konkretizējoši elementi (firmas zīmes, simboli utt.).

Maksimāli mērķtiecīgas vides koptēls parasti tika sasniegts visur tur, kur aktuālu arhitektonisko domu papildina un padziļina mērķtiecīga interjera mākslinieciskā darbība, neizslēdzot dialektisku iekšējo pretrunu pārvarēšanu (viesnīca «Rīdzene»).

80. gadu bilance

Politiskās izglītības nams Rīgā. Viesnīca «Rīdzene». Administratīvās un dziedniecības iestādes Rīgā u. c. pilsētās. Reģionālā arhitektūra Rīgā un lauku rajonos. Rīgas centra detaļplānojums

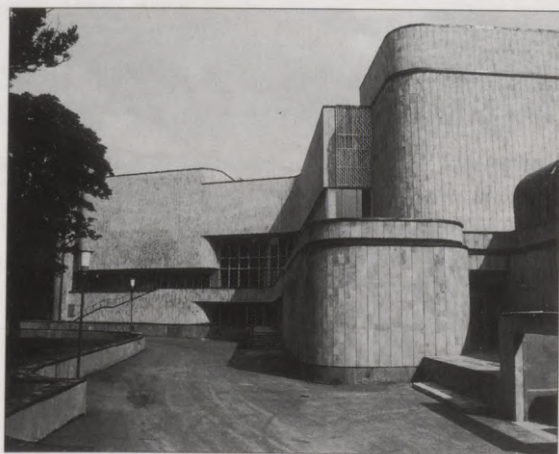
Tieksme, saglabājot zināmu saliekamības pakāpi, panākt visos no jauna radītās telpiskās vides uztveres līmeņos pietiekamu savdabību un emocionalitāti, balstoties gan uz vietējo celtniecības tradīciju, gan pasaules arhitektūras sasniegumu izpēti un radošu interpretāciju, diezgan skaidri parādās arī 80. gadu sākumā Rīgā un citās republikas pilsētās uzceltajās sabiedriskajās ēkās. Tāds ir tagadējais Kongresu nams (arh. J. Gertmanis, V. Kadirkovs u. c.), viesnīca «Rīdzene» Rīgā (arh. Z. Kalinka, J. Gertmanis, V. Kadirkovs), kinoteātris Daugavpilī (1981, arh. O. Krauklis, M. Skalberga) u. c.

Rīgā uzceltās ēkas labi papildina Rīgas centra bulvāru joslas apbūves ansambli.

Kongresu nama novietne tika izvēlēta

322. attēls.
Politiskās izglītības
(tagad Kongresu)
nams Rīgā. 1982.
Arhitekti
J. Gertmanis,
V. Kadirkovs

323. attēls.
Politiskās izglītības
nams. Skats no
kanālmalas

324. attēls.
Politiskās izglītības
nams. Lielās zāles
interjers

Strēlnieku parkā bijušā Virsnieku nama vietā. Rēķinoties ar vēsturiski izveidojušos parku un tuvumā esošo ēku raksturu, autori tiekušies rast tādu ēkas konfigurāciju, kas saskanētu ar esošās apbūves struktūru un prasītu minimālu koku izciršanu un parka plānojuma pārveidošanu. Realizētais apjoms, it īpaši pret kanālu vērsta daļa, gleznaini iekļaujas esošajā ainavā.

Ēkas fasāžu apdarē izmantots vietējais sārta dzeltenīgais Kranciema dolomīts, kas

gan rada zināmu svinīgas monumentalitātes efektu, bet palīdz saglabāt parka ainavai tik nepieciešamo intimitātes sajūtu. Kopējā toņgammā iederas arī ar tumšu varu apdarinātās ailstarpes apdares.

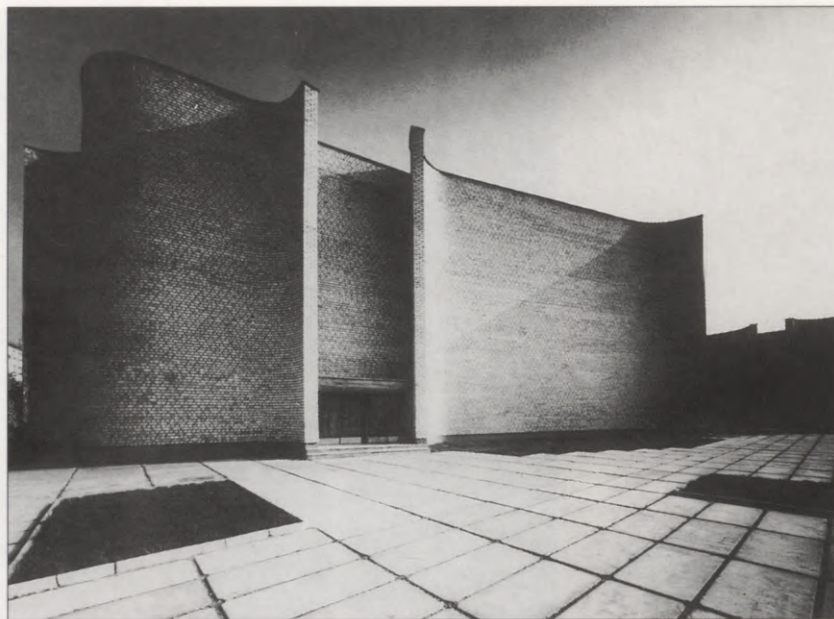
Telpiskās kompozīcijas centrā ir plašs vestibils rekreācija, kas vairāk kā 14 m augstumā optiski apvieno visas svarīgākās telpu grupas: pirmajā stāvā — lielās zāles parteri ar 1200 vietām, bibliotēku un administrācijas telpas; otrajā stāvā — lielās zāles balkonu,

mazo zāli un auditorijas, trešajā stāvā — auditorijas. Respektablā centrālās rekreācijas telpa, pateicoties lielam, pret parku vērstam stiklojumam, optiski saista interjeru ar kanāla apstādījumiem, tādējādi daļēji vājinot fasādes radīto «cietokšņa» iespaidu. Rekreācijas centrālais elements — asprātīgi veidota stikla plastika — lustra, kas samontēta no vietējās stikla rūpniecības izstrādājumiem. Var iebilst pret zāles sienu apdari, kur izmantots dažādu toņu pelēkais marmors. Pats par sevi cildenais un skaistais materiāls ir svešs ēkas fasādē izmantotajam vietējam dolomītam, bet kombinācijā ar pulētā granīta grīdām, alumīnija profiliem un cēlkoka paneļiem griestos un sienu apdarē rada vēsuma un sterilitātes sajūtu. Lielās zāles apdare ir noskaņotāka, taču piekārtu griestu un sānu sienu zīmējuma struktūra ir savstarpēji neatbilstīga. Vislabāk izdevusies telpa visā kompleksā ir mazā zāle. Interesanti iecerētas un labi atrisinātas arī bibliotēka, kafējnīca u. c. telpas.

Saistošs elements starp vēsturisko parka ansambli un jauno ēku ir 1901. gada Rīgas 700 gadu jubilejas izstādes paviljoniņš — mūrniekmeistara K. Ķergalvja firmas reklāmekspozīcija. Pagaidām vēl tukši un neapdzīvoti ir tehnisko telpu plakanie jumti, kur pēc autoru ieceru varētu veidoties brīvdabas skulptūru izstāde.

Nedaudz citādā, bet ne mazāk sarežģītā situācijā nācās «ierakstīt» viesnīcas «Rīdzene» apjomu. Šaurā perimetrāli apbūvētu kvartālu joslā starp Raiņa un Kalpaka bulvāriem, kas 19. gs. 70. un 80. gados tika apbūvēti galvenokārt ar arh. J. F. Baumaņa projektētām ēkām, jaunai viesnīcai tika ierādīta pret Esplanādi pavērta vieta aiz bijušās Reimersa acu klīnikas (tagad ASV vēstniecības) ēkas. Salīdzinot ar abiem 5 stāvu apbūvētiem kvartāla flangiem, jaunā viesnīca kopā ar tagadējo ASV un Francijas vēstniecību un Rīgas 1. vidusskolas ēkām veido nedaudz pazeminātu līmeni.

Lai labāk saistītu viesnīcu ar esošo apbūvi, autori izvēlējušies trīsstūrveida, pret Esplanādi pakāpienveidā sašaurinātu plāna formu,

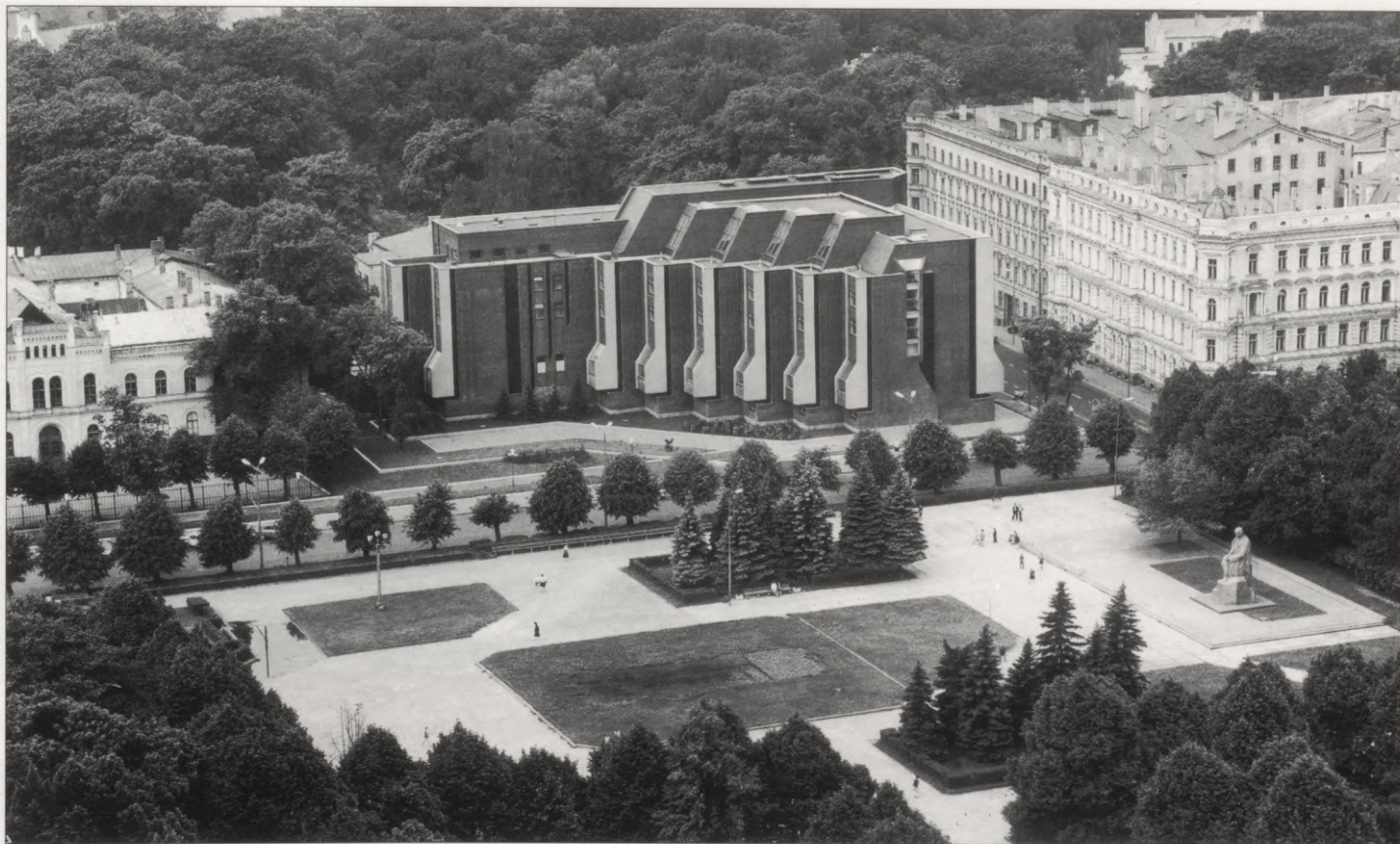
izvietojot viesnīcas numurus ap centrālo, visā ēkas augstumā risināto halli. Apdarē izmantoti tumši brūni, ārējā slānī iekrāsoti apdares ķieģeļi, vertikālo ritmu akcentējot ar atsevišķām glazētu flīzīšu un anodēta alumīnija joslām.

Neraugoties uz visiem kompozīcijas paņēmieniem, ko ar nenoliedzamu meistarību ir izmantojuši autori, lai iesaistītu viesnīcu esošajā ansablī, tā tomēr atgādina «jaunu, nezināmu svešinieci vecu dāmu sabiedrībā». Acīmredzot tieksme par katru cenu radīt oriģinālu, patiešām mūsdienīgu arhitektūru, nav ļāvusi arhitektiem sajūst un interpretēt smalkākas konteksta nianšes, uzskatot tās par maznozīmīgākām.

Starptautiskā viesnīcu projektēšanas praksē vienmēr dod priekšroku orientācijai efektīgākās, respektablākās panorāmas virzienā — par to pat aprēķina īpašu piemaksu! Viesnīcā «Rīdzene» turpretī pat restorāns ir orientēts uz nelielu skvēru, nevis uz vienu no vecākajiem un nozīmīgākajiem Rīgas parkiem.

Interjera kultūra, tāpat kā Kongresu namā, arī šeit ir augstā estētiskā līmenī, apliecinot arhitektu un mākslinieku talantu. Centrālā, no augšas apgaismotā halle ar atklā-

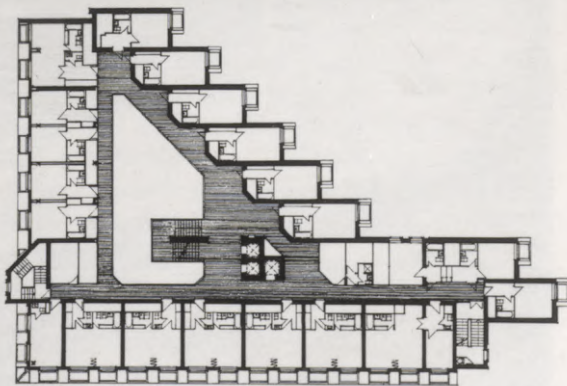
325. attēls.
Kinoteātris
Daugavpilī. 1981.
Arhitekts
O. Krauklis u. c.

326. attēls.
Viesnīca «Rīdzene»
un Esplanādes
laukums Rīgā

327. attēls.
Viesnīca «Rīdzene».
Augšējo stāvu plāns.
1984. Arhitekti
Z. Kalinka,
V. Kadirkovs

328. attēls.
Viesnīca «Rīdzene».
Vestibils

tām kāpnēm veidota atbilstoši 70. gadu viesnīcu arhitektūras pasaules labākajiem sasniegumiem. Hallē joprojām pietrūkst šai vietai speciāli radītu mākslas darbu; to nevar kompensēt pie galeriju sienām izvietotās gleznas. Banketa zāļu un citu sabiedrisko telpu noformējumā piedalījās kombināta «Māksla» interjeristi (arh. M. Gundars). Viesnīcas

numuros plaši izmantoti augstvērtīgi apdares materiāli un sanitāri tehniskā iekārta.

Kopumā radīta maksimāli savdabīga un emocionāla arhitektūra, kas neignorē, bet arī nekopē vēsturi, nodrošinot līdzsvaru starp vēsturiski veidojušos apkārtni un jauno celtni.

Īpašu vietu 70./80. gadu arhitektūrā ieņem veselības aizsardzības iestādes. Šajā laikā uz cēla jaunu republikāniskās bērnu slimnīcas korpusu Rīgā, republikānisko tuberkulozes slimnīcu 500 vietām Mazās Juglas krastā, slimnīcas Jelgavā, Liepājā un Valmierā, kardioreimatoģisko centru 360 vietām P. Stradiņa republikāniskajā slimnīcā un dzemdību namu 220 vietām Rīgā, 1. bērnu slimnīcu un klīnisko medicīnas centru Gaīlezerā, daudz jaunu polikliniku un ātrās medicīniskās palīdzības staciju ēku.

Ar laikmetīgu arhitektonisko risinājumu un visumā augstu estētisko kvalitāti gan interjerā, gan eksterjerā izceļas Rīgas pilsētas klīniskā slimnīca 1000 vietām «Gaīlezers» (1974—1982, arh. A. Purviņš, V. Kadirkovs, M. Biviņa, A. Biviņš u. c.), kā arī daudzprofilu bērnu slimnīca Mežciemā (1981, arh. A. Reinfelde, Z. Kalinka, M. Ģelzis u. c.). Abām ir atšķirīgs plānojums un arhitektoniski telpiskā koncepcija, bet kopīga bija arhitektu, mediķu un celtnieku radošā sadarbība, kas nodrošināja augstu arhitektūras un būvdarbu izpildes kvalitāti.

Dziedniecības centrā «Gaīlezers», piemēram, radīta tāda plānojuma un telpiskā struktūra, kas ļautu mainīt slimnīcas tehnoloģisko aprīkojumu un izmantošanas veidu atbilstoši medicīniskās apkalpošanas attīstībai.

Galvenā vieta telpiskajā sistēmā ierādīta pašai «konservatīvākajai» un funkcionālajā risinājumā stabilākajai daļai — stacionāram. No tā kā no koka stumbra uz visām pusēm atzarojas zemākie diagnostikas un dziedniecisko procedūru bloki. Šāda shēma dod iespēju pēc vajadzības tos paplašināt, papildinot ar jaunu mūsdienīgu iekārtu. Dziednieciskās un specializētās nodaļas grupējas ap iekšējiem pagalmiem. Šī kompozicionālā «nianse» ir dziļi humānas domas radīta: slimniekiem ir svarīgi, lai, ilgstoši atrazdamies no ār pasaules

izolētā vidē, viņš ap sevi sajustu ikdienas līmeņa «mājīguma» elementus. Liela nozīme šeit ir arī interjera telpiskajai organizācijai un iekārtojumam, kā arī dažādu monumentālās un monumentāli dekoratīvās mākslas darbiem.

330. attēls.

Rīgas 1. bērnu slimnīca Mežciemā. 1981. Arhitekti A. Reinfelde, Z. Kalinka, M. Ģelzis

329. attēls.

Rīgas pilsētas
klīniskā slimnīca
«Gaiļezers».
1974—1982.

Arhitekti A. Purviņš,
V. Kadirkovs,
M. Bīviņa, A. Bīviņš
u. c.

Rīgas 1. bērnu slimnīcā izmantoti pakāpienveidā savstarpēji nobīdīti 2—3 stāvu stacionāra bloki. Dziednieciskās un speciālās nodaļas saistītas savā starpā ar stiklotām rampām-pārejām. Šādi organizēta telpa rada ne tikai plašas iespējas mūsdienu slimnīcas daudzpusīgām funkcionālām norisēm, bet arī atbilst mazo pacientu uztverei un psiholoģijai. Kopējo optimistisko noskaņu kāpina dzīvespriecīgais kolorīts — spilgti sarkanais ailu aizpildījums kontrastā ar stiklotām un gaiši krāsotām sienu paneļu plaknēm.

Jau pats jēdziens «dziednieciskais komplekss» ietver sevī gan specifiski medicīnisko, gan arhitektoniski telpisko, psiholoģisko un emocionāli estētisko problēmu dažādus aspektus, ko apvienot kopīgā pietiekami universālā telpiskā struktūrā var, sadarbojoties zinātniekiem, ārstiem un arhitektiem. Ne mazāk būtisks ir arī celtnieku ieguldījums. Lielāko daļu no mūsu republikas dziedniecības kompleksiem ir cēlušies toreizējā Rīgas celtniecības tresta 58. pārvaldes celtnieki R. Gintera vadībā, kas bija specializējušies veselības aizsardzības sistēmas objektu celtniecībā.

Jautājums, kā šajā jomā realizējas ievirze uz reģionālo formu meklējumiem?

Nemot vērā medicīnas iestāžu specifiku (tehnoloģiskais līmenis, starptautiskie sakari, vispārcilvēciskā orientācija u. c.), atbilde varētu būt sekojoša: ja vietējo tradīciju attīstība, kas balstās uz zinātniski pamatotu sociālā pieprasījuma, tehnoloģijas un psiholoģisko faktoru pētīšanu, pastāvot stabiliem projektētāju un celtnieku kolektīviem, var novest pie reģionālu iezīmju radīšanas, tad šis process neapšaubāmi norisinājās arī medicīnas iestāžu arhitektūrā, neraugoties uz visumā racionālu ārējo formu valodu. Par to uzskatāmi liecina gan «Gaiļezera» komplekss, gan 1. bērnu slimnīca Mežciemā, gan ātrās medicīniskās palīdzības staciju ēkas Rīgā (arh. A. Sahovs). Atcerēsimies, ka tieši medicīnas iestāžu arhitektūrā jau 20. un 30. gadu mijā Latvijā visnoteiktāk sevi pieteica vēlāk par «nacionālu» nosauktais funkcionālisma stils (K. Bikšes, A. Klinklāva u. c. darbi).

Līdzīgs stāvoklis vērojams arī skolu un

bērnu iestāžu projektēšanas un celtniecības jomā. Runājot par kompleksas dzīvojamās vides veidošanu, it īpaši jaunajos dzīvojamajos masīvos, skolu un bērnu iestāžu loma gan no sociālā, gan arhitektoniski telpiskā viedokļa nav pārvērtējama.

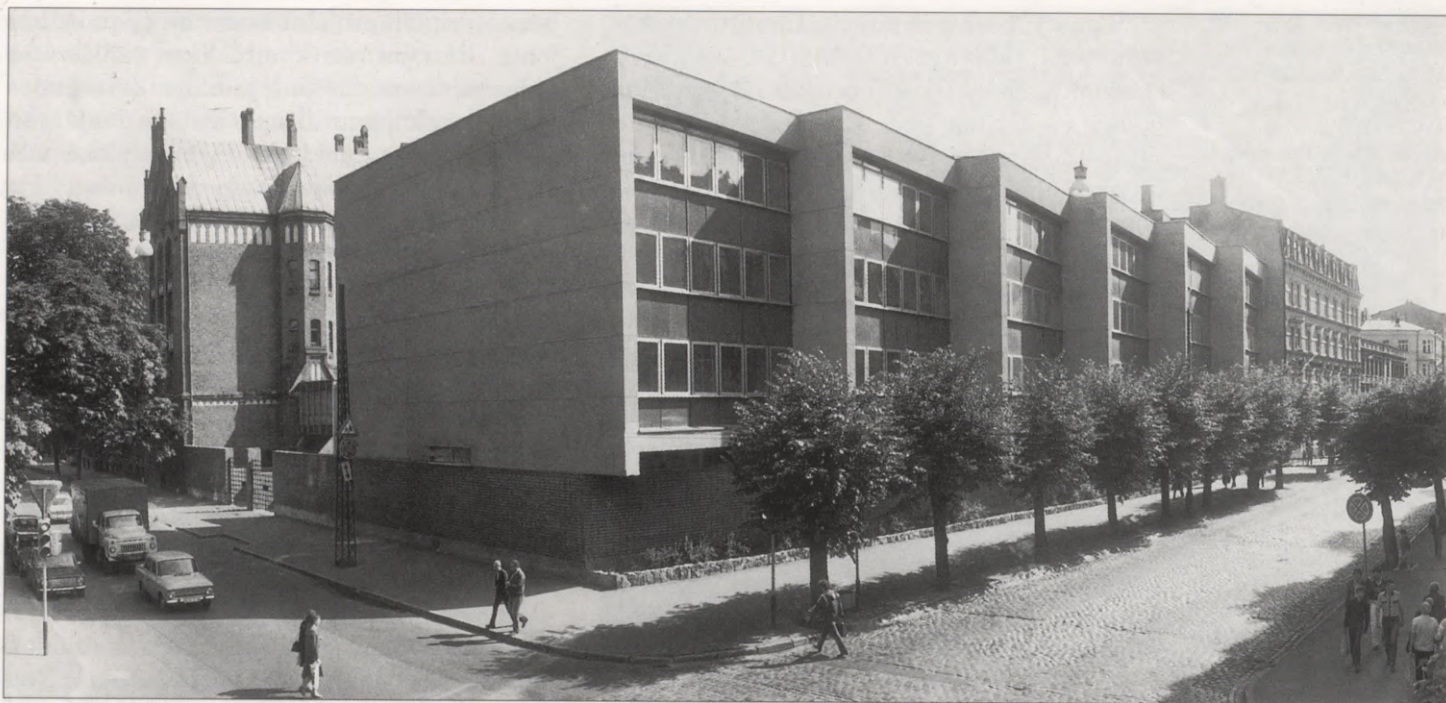
Atgādināsim, ka Latvijā, it īpaši skolu celtniecībā, jau sākot ar mūsu gadsimta pirmajiem gadu desmitiem, ir veidojušās savas tradīcijas. Ar izteikti vietēju kolorītu Rīgas apbūvē izceļas arhitekta R. Šmēlinga projektētās skolu ēkas. 20./30. gados plašas skolu celtniecības programmas realizācijā aktīvi piedalījās arh. I. Blankenburgs, P. Kundziņš, A. Grīnbergs, O. Tīlmanis u. c. Šajā laikā skolu un bērnu iestāžu arhitektūrā vairāk dominēja internacionālā funkcionālisma vietējā interpretācija.

Pirmie skolu tipa projekti 320, 600 un 1040 vietām ķieģeļu konstrukcijās tika izstrādāti jau 50. gadu sākumā (arh. K. Plūksne, P. Švābe u. c.). 1960. gadā tika izstrādāts tipveida skolas projekts 1072 skolēniem ķieģeļu konstruktīvā sistēmā, kas guva sevišķi plašu pielietojumu gan mūsu republikā, gan ārpus tās.

Vispārīzglītojošās skolas projekts 1284 skolēniem (arh. V. Fjodorovs, E. Leitāne) paredzēts 3 apmācības plūsmām. Tika izstrādāti arī jauni skolu tipa projekti 660 un 856 audzēkņiem, kuru celtniecība iespējama gan karkasa-paneļu, gan ķieģeļu variantā. Celtniecībai republikas mazās pilsētās un lauku apdzīvotās vietās paredzēts skolas projekts 600 audzēkņiem (arh. V. Fjodorovs, M. Zuhovickis) ar neredzētām samazinātām klasēm, kā arī transformējamu aktu zāli, kas ļauj to izmantot kā galveno rekreāciju.

Kas attiecas uz skolu funkcionālo risinājumu, tad šeit varam atrast daudz telpiski interesantu un asprātīgu risinājumu, kas ir nodrošinājuši mūsu tipa projektiem labu slavu arī ārpus republikas robežām.

Citāda aina paveras, vērtējot tipveida skolu un bērnu iestāžu ārējo izskatu un interjeru kultūru. Jāņem vērā, ka tieši pirmsskolas vecuma bērnu iestāde un pēc tam skola ir tā vide, kas lielā mērā ietekmē bērnu personības veidošanos, viņa attieksmi pret sabiedrisko

vidi un emocionālo pasauli. Vairums pēckara periodā radīto tipveida skolu un bērnu iestāžu neizceļas ar arhitektonisko formu savdabību, pa lielākai daļai tās ir pārāk racionālas, bezpersoniskas, pat primitīvas, ar zemu estētisko kvalitāti. Īpaši neizdevīgs šo skolu salīdzinājums ar pirmskara periodā celtajām, kas vēl šodien izceļas ar interesantu, savdabīgu formu valodu un labu kvalitāti. Katra no tām atšķiras ar kaut ko savu, un katram skolēnam viņa pirmā skola iespiedās atmiņā kā īsta «gaismas pils».

Vairākas interesantas un pārlicinošas idejas iemiesotas atsevišķu senāko skolu pārbrūvēs un paplašinājumos. Kā vienu no pārlicinošiem piemēriem var minēt Rīgas 7. vidusskolas (celta pēc R. Šmēlinga projekta) rekonstrukciju, kas aptver lielu daļu no kvartāla starp Bruņinieku, Tērbatas, Kr. Barona un Stabu ielām (1981, arh. E. Šēnbergs). Pareizi atrasta mūsdienu skolas struktūra, izdalot atsevišķus klašu un kabinetu blokus, spilgtais koloristiskais risinājums ļāva autoram panākt tik nepieciešamo saikni ar veco, gadsimta sākumā projektēto skolas ēku. Tomēr arī šajā objektā jūtams grūti pārvaramais

saliekamo elementu plānojuma struktūras shematisms, kas ietekmējis fasādes risinājuma mēroga disonansi gar Tērbatas ielu, bija iemesls fasādes novirzei no «sarkanās līnijas» Kr. Barona ielā. Tā ir nianse, taču pietiekama, lai jūtami deformētu apkārtējās vides viengabalainību.

331. attēls.
Rīgas 7. vidusskola.
1981. Arhitekts
E. Šēnbergs

332. attēls.
Skola Krimuldā.
Arhitekts
V. Fjodorovs

333. attēls.
 Autoelektro-
 piederumu rūpnīcas
 sadzīves korpuss
 Rīgā, Klijaņu ielā 2/4.
 1982. Arhitekti
 V. Zilgalvis,
 I. Caunīte

334. attēls.
 «Latvenergo»
 administratīvā ēka
 1. Ganību dambī.
 1983. Arhitekts
 L. A. Knāķe

1.

2.

3.

4.

Runājot par sociāliem procesiem un par to pilsētliemeņa izpausmēm, jāatzīmē sabiedriskie un tirdzniecības centri jaunajos dzīvojamajos rajonos, kuri tika uzcelti 80. gados: «Imantā» (celtniecība sākās 1979. gadā, arh. M. Ģelzis, J. Kārklīšs, J. Paegle), «Pļavniekos» (1982), Vecmīlgrāvī (1985) u. c.

Diemžēl reālus apveidus vēl nav ieguvusi sabiedriskais centrs «Mežciems», kam šai rajonā bija iecerēta nozīmīga vieta.

Analoga nozīme, gan kā infrastruktūru centrējošiem elementiem, gan kā ārējo veidolu jeb «vizītkarti» veidojošiem faktoriem atsevišķu rūpniecības uzņēmumu dzīvē ir sadzīves un administratīviem korpusiem, kas ir uzcelti vairākās Rīgas un citu pilsētu ražotnēs. To vidū kā telpiski interesantākie jāatzīmē a/s «Alfa» ēdnīca Brīvības ielā (arh. S. Lubovičs, V. Volkovs), autoelektropiederumu rūpnīcas sadzīves korpuss (1982, arh. V. Zilgalvis, I. Caunīte), «Latvenergo» administratīvā un ražošanas ēka 1. Ganību dambī (1983, arh. L. A. Knāķe) un bij. Komunālās saimniecības ministrijas skaitļošanas centrs Vecrīgā (1983, arh. L. Gintere, S. Pētersone), kur aktīvi meklēta vēsturiskās apbūves saskaņa ar jauno fasādes tektoniku.

Aizvien jūtāmāk augot sabiedriskajam pieprasījumam pēc emocionāli un estētiski pilnvērtīgas vides, pēc garīguma visā apkārtnē telpā un aizvien noteiktāk cenšoties apjaust savas kultūras saknes, 80. gadu vidū iezīmējās kvalitatīvs lūzums attieksmē pret postmoderna vispārējiem principiem un formālajiem izteiksmes līdzekļiem.

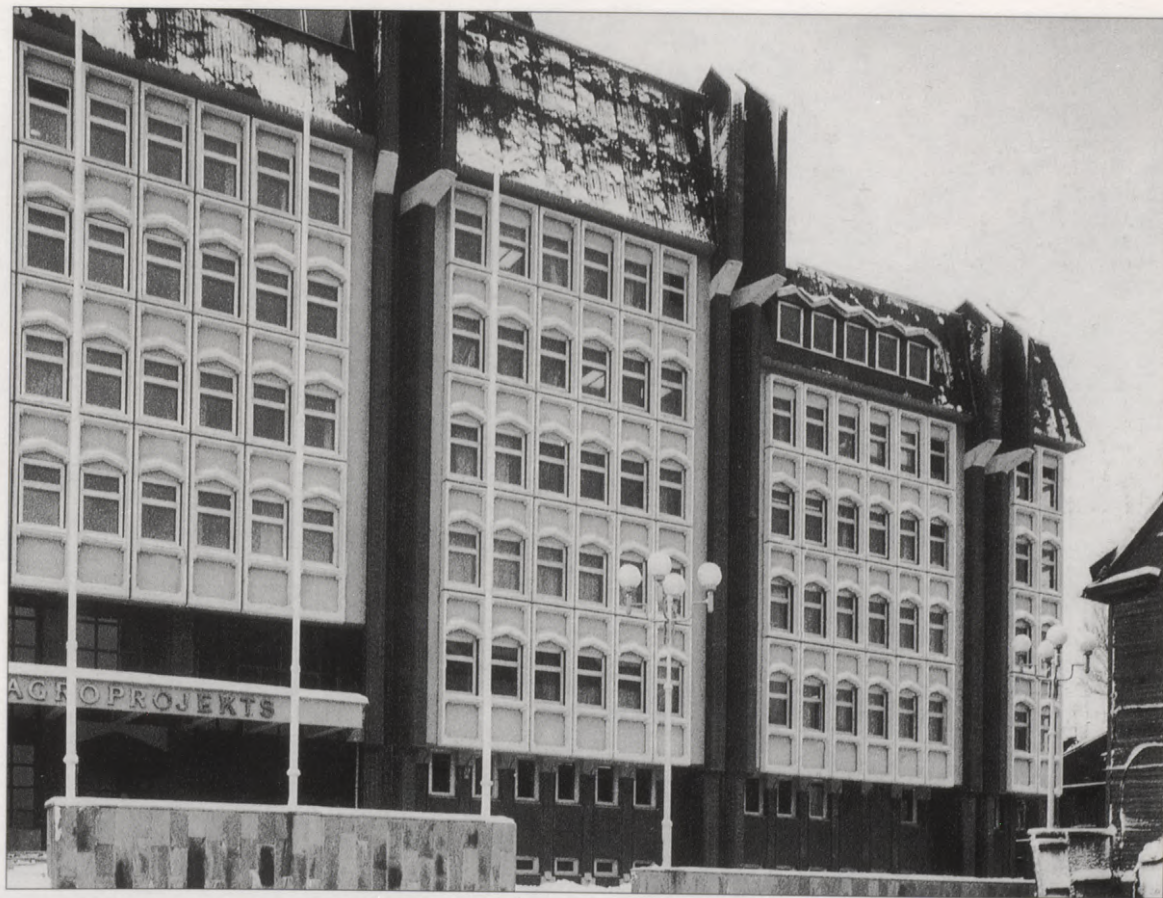
80. gadu pašā nogalē uzcēla trešo ēku Mārupes dzīvojamo ēku kompleksā (arh. A. Skujiņa, A. Marinska). Detaļu izpildījumā tā atšķiras gan no pirmās, gan otrās ēkas. Jauns solis

335. attēls.

Peldu ielas apbūves fragments.
J. Krastiņa
rekonstrukcija.
1. 1823. gads;
centrā — viduslaiku noliktavas;
2. 1883. gads;
centrā — eklektisma formās pārbūvēta ēka;
3. 1913. gads;
centrā un kreisajā pusē — jūgendstila ēkas;
4. 1987. gads;
«Lauku celtnieks» tehniskais centrs

336. attēls.

R/a «Lauku celtnieks» tehniskais centrs Vecrīgā, Peldu ielā. 1984—1987.
Arhitekti
J. Skalbergs,
A. Zavadskis,
P. Birulis

337. attēls.
«Agroprojekta» ēka
Rīgā, Maskavas
ielā 48. 1979—1990.
Arhitekts
J. Skalbergs

uz priekšu vietējā postmodernisma attīstībā bija r/a «Lauku celtnieks» tehniskā centra ēka Vecrīgā. Tās arhitektoniskā pamatideja (1984, arh. P. Birulis) bija atjaunot šajā vietā vairāk nekā pirms 100 gadiem bijušo nolikta-
vu kontūras. Tālākajā realizācijā iesaistoties arhitektiem J. Skalbergam un A. Zavadskim izdevās iegūt visai pārlicinošu, interesantu rezultātu. Panākuma pamatā — autoru rūpīga attieksme pret jebkuru detaļu — gan virsmas apdares (t. sk. ornamentālo rotājumu), gan apjoma elementu līmenī konsekventi smeļot ierosmi Rīgas arhitektūras vēsturiski mākslinieciskajās tradīcijās.

Līdzīgi augsta kvalitāte, bet citā formu izteiksmē, ir projektu institūta «Agroprojekts» ēkai Maskavas un Dzirnavu ielas stūrī (arh. J. Skalbergs). Projekts šai ēkai izstrādāts jau 1979. gadā, bet būvdarbi ievilkās vairāk kā 10 gadu garumā.

Senais Latvijas lauku būvniecības arhetips ar izvērstu divslīpju jumtu raksturīgs virknei no prefabricētiem tipelementiem būvētajiem lauku sadzīves pakalpojumu centriem (arh. J. Skalbergs). To koptēlā organiski ieaudzētas atsevišķas caur personīgā skatījuma prizmu pasniegtas tipiskas postmoderna detaļas.

338. attēls.
«Agroprojekts».
Kāpņu telpa

339. attēls.
Kolhoza «Renda»
pārvaldes ēka. 1986.
Arhitekts
L. Ē. Tikmanis

Valkas rajona bij. I. Sudmaļa saimniecības ciematā, kombinējot vairākas šī tipa celtnes, tās attiecīgi transformējot, radīts oriģināls sabiedriskais centrs (arhitekti I. Martinsons, J. Skalbergs), kas harmoniski ierakstās Latvijas tradicionālajā kultūrainavā.

80. gadu otrajā pusē kā viens no pārliecinošākajiem reģionālo formveides paņēmieni un starptautiskā postmodernisma atsevišķu detaļu sintēzes piemēriem bija kolhoza «Renda» pārvaldes ēka (1986, arh. L. Ē. Tikmanis). Tās realizācija bija iespējama, pateicoties pasūtītāja un arhitekta interešu pilnīgai saskaņai, kā arī celtnieku godprātīgajam darbam. Līdz ar būvdarbu nobeigumu 1987. gadā celtnē pelnīti ieguva plašu atzinību, kas atspoguļojās gandrīz jebkurā preses izdevumā.

Savukārt Rīgā, kad pēc vairāku desmitu

gadu nesekmīgām pūlēm tomēr izdevās reāli sākt kompleksu apbūves rekonstrukciju vesela kvartāla robežās, konkrēti — starp Jēkabpils, Sadovņikova un Krāslavas ielām (1992, arh. K. Alksnis, J. Poga, V. Meinerts, E. Bušs) kvalitatīvi jaunu arhitektoniski māksliniecisko veidolu ieguva arī jaunceltnes, kas aizpilda «robus» šī kvartāla perimetrālajā apbūvē. Atsevišķas postmoderna detaļas, kā arī to mērogs un kompozīcijas ritms organiski ierakstās vides kontekstā un nodrošina pietiekamu emocionālā izteiksmīguma līmeni arī pašām jaunceltnēm.

Līdzīga kvalitāte raksturīga arī virknei celtnu, ar kurām aizsākta pakāpeniska Bauskas vēsturiskā centra reģenerācija, vairākiem rekonstruētiem un jaunūzbūvētiem kvartāliem Liepājā u.c.

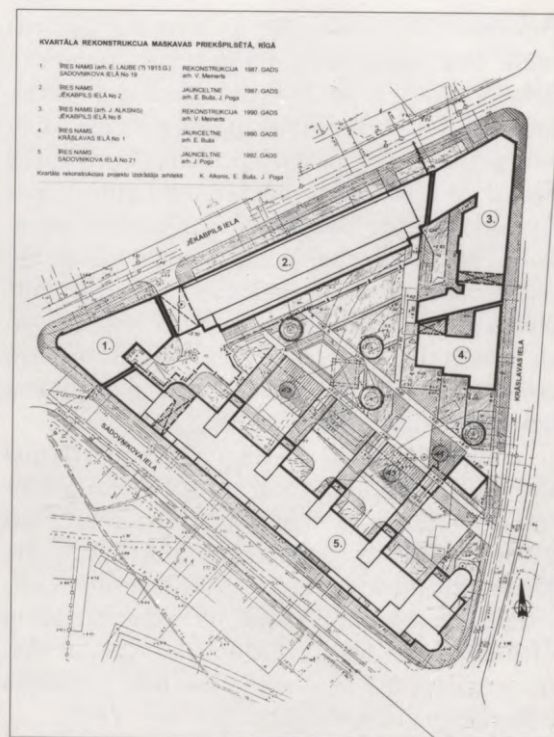

340. attēls.
Dzīvojamā ēka
Sadovņikova ielā.
1992. Arhitekts
J. Poga

341. attēls.
Kvartāla
rekonstrukcija starp
Jēkabpils,
Sadovņikova un
Krāslavas ielām.
Plāns. 1987—1992.
Arhitekti K. Alksnis,
J. Poga, V. Meinerts,
E. Bušs

Rīgas centra attīstības jautājumi īpaši aktuāli kļuva jau 60. gadu beigās, kad tika sarīkots plašs ideju konkurss centra detaļplānojuma izstrādāšanai. Tomēr tieši ķerties pie Rīgas centra detaļplānojuma projekta izstrādāšanas varēja tikai 70. gadu vidū, jo ļoti plašs un pretrunīgs bija problēmu loks, kuru vajadzēja autoriem risināt, lai Rīgas centra attīstību tuvinātu sava laika funkcionālajām un tehniskajām prasībām.

Pati nopietnākā problēma Rīgai, tāpat kā citām vēsturiskajām pilsētām, ir transporta izkārtojums. Pie kam — tā intensitāte ar katru gadu pieaug, kļūst vēl sarežģītāka. Lai radītu laikmetīgajām prasībām atbilstošu transporta apkalpes sistēmu, vienlaicīgi nodrošinot pietiekami komfortablu gājēju pārvietošanās iespēju pilsētas centrā, nepiecie-

šams maksimāli izmantot esošās un izbūvēt arī jaunas transporta maģistrāles (t. sk. — arī pazemes), jāizveido arī pietiekami ietilpīgs autostāvvietu tīkls centrā vai tam tieši pieguļošajās teritorijās.

Rīgas centra telpisko savdabību nosaka trīs cita citu aptverošas pilsētubūvnieciskās struktūras: Vecrīga, bulvāru pusloks ar šeit brīvi izvietotajām sabiedriskajām ēkām un blīvā perimetrālā apbūve dzelzceļa loka iekšpusē.

Saglabājot visus šos telpiskās struktūras tipus kā centra savdabības pamatu, jārēķinās ar reālām uztveres iespējām un zinātniski tehniskā progresa nestajām izmaiņām vēsturiskās vides telpiski estētisko kvalitāšu vērtējumā un izmantošanā. Jo intensīvāka funkcija un informācijas apmaiņa, jo attiecīgi aktīvākai vajadzētu būt apjomu telpiskajai kompozīcijai, tātad — arī tās vertikālajai projekcijai — siluetai. Šī ir viena no laikmetīgās arhitektūras aksiomām, bet kā to saistīt ar prasību maksimāli saglabāt jau izveidojušos pilsētas apbūves raksturu?

Rīgas centrā administratīvā un darījuma rakstura objekti koncentrēti galvenokārt

Brīvības, Elizabetes, Kr. Valdemāra ielu rajonā. Pēc centra rekonstrukcijas projekta priekšlikumiem šo objektu izvietojuma zona, ietverot Republikas laukumu un Vanšu tiltu varētu attīstīties arī kreisajā krastā ar Preses namu un nākotnē projektējamo administratīvo un viesnīcu augstbūvju grupu pie Āgenskalna līča. Šāda augstceltņu grupa, kas ir labi uztverama no kuģu ceļa Daugavā, varētu būt jauns, laikmetīgs akcents pilsētas centra kreisā krasta daļai, tajā pat laikā nemazinot un nenomācot Vecrīgas ažuuro vēsturisko siluetu labajā krastā.

Savukārt Zaķusalā izbūvētais televīzijas tornis un TV kompleksa pirmā kārtā orientēti uz vienu no galvenajām pilsētas centram pieguļošajām transporta maģistrālēm. Arhitektoniski konstruktīvajā ziņā pilnībā individuāli un oriģināli risinātais 368 m augstais un slaikais TV tornis būtībā ir kļuvis par vienu no galvenajiem pilsētas nozīmes telpiskās orientācijas elementiem.

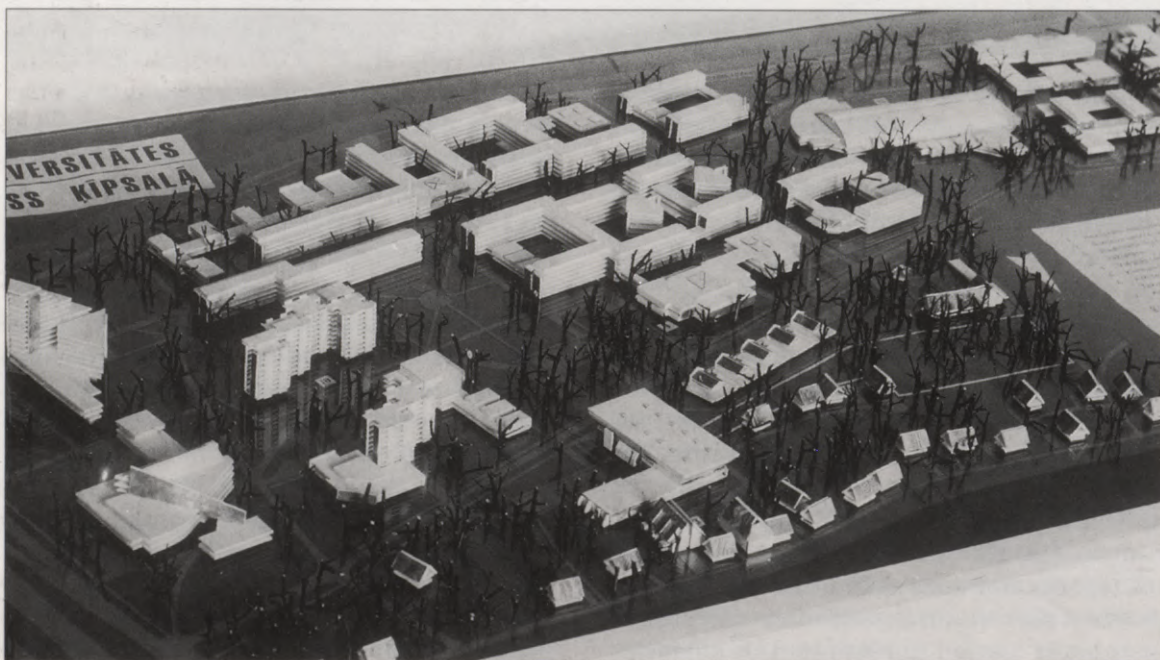
Kultūrizglītības funkcijas savu nozīmi gūst Brīvības ielas un bulvāru zonā, kā arī Vecrīgā. Šīs zonas attīstība paredzēta arī kreisajā krastā, gar Uzvaras bulvāri un Jelgavas dzelzceļu. Šeit paredzēts izbūvēt jauno Nacionālo

bibliotēku, kuras projektu izstrādā arhitekta G. Birkerta vadībā (piedaloties arh. M. Ģelža grupai).

Tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu objekti izvietojas pilsētas centrā daudz izkļiedētāk, taču arī šeit var akcentēt tādas zonas kā Centrālā tirgus un tam pieguļošo Vecrīgas tirdzniecības zonu (ar universālveikalu «Centrs»), Vidzemes tirgus zona un tirdzniecības zona starp Dzirnau un Lāčplēša ielām. Savstarpējā saistība starp šiem kompleksiem attīstās pa Tērbatas, Kr. Barona, Marijas un 13. janvāra ielām.

Lielas iespējas interesanta un moderna tirdzniecības un biznesa kompleksa izveidošanai potenciāli ir «sarkano spīķeru» rajonam Gaiziņa ielā.

Ļoti svarīga loma pilsētas centra kompozīcijā ir Daugavas salām. Lucavsala rezervēta valsts nozīmes sporta kompleksa būvei ar stadionu 60 tk. skatītājiem, slēgto sporta arēnu, velotreku, vieglatlētikas manēžu, sportistu viesnīcu u. c. objektiem, kā arī atklātajiem treniņlaukumiem. Jaunai apbūves un zaļumu sistēmai jāapvieno vienā kopējā telpiskā plānojuma struktūrā visas Daugavas salas un kreisā krasta sabiedrisko apbūves

342. attēls.
RTU apbūves
kompleksa
priekšlikums Ķīpsalā.
Makets. 1995.
Arhitekti
D. Danneberga,
K. Alksnis

ansambļu kompleksus, ieskaitot ēkas pie Āgenskalna liča un Rīgas Tehniskās universitātes apbūvi Ķīpsalā.

Pilsēta, tajā skaitā arī tās centrs, ir pastāvīgi mainīgs un attīstībā esošs organisms, kur arhitektūras mākslai saistībā ar zinātniskās jaunrades un tehniskās estētikas jaunākajiem sasniegumiem jānodrošina nepārtraukts vides mākslinieciskās izteiksmības pieaugums. Izšķiroša nozīme, protams, būs arī tām saimnieciskajām un sabiedriskajām aktivitātēm, kas reāli attīstīsies Rīgā, kā neatkarīgās Latvijas galvaspilsētā.

Aplūkotais laika posms aptuveni no 1975. līdz 1985. gadam latviešu arhitektūras attīstībā neapšaubāmi iezīmējās ar jaunām kvalitātēm — gan jaunu dzīvojamo masīvu projektēšanā un celtniecībā, gan sabiedrisko un dzīvojamo ēku veidola meklējumos, gan arhitektūras pieminekļu un vēsturisko telpisko struktūru restaurācijā. Aizvien biežāk attiecībā uz arhitektonisko formu un telpiskās vides mijiedarbību tiek lietots jēdziens — ekoloģiska pieeja. Tomēr nereti izskanējuši mūsu arhitektiem veltīti pārmetumi, ka, atšķirībā no kaimiņu igauņu pieredzes, Latvijā 70./80. gadu mijā pārāk maz jūtamas pasaules arhitektūrā uzbangojušo pārmaiņu un stilistisko meklējumu atskaņas. Šai sakarā jāatzīst, ka, salīdzinājumā ar mūsu kaimiņiem, atpalikusi, neelastīga, bez rezervēm eksperimentālai celtniecībai un radošiem meklējumiem bija mūsu celtniecības industriālā bāze. Turklāt tieši būvindustrija bija pārvērsta par tādu kā vāveres riteni — tajā pastiprināti iepludināja ārpus republikas savervētu darbaspēku, uz atvieglotiem noteikumiem apgādājot to ar dzīvokļiem. Kadru mainība celtniecībā aizvien jūtāmāk pārspēja visas citas tautsaimniecības nozares, bet jaunie dzīvojamie «masīvi» pildījās ar migrantiem...

Galvenais bija izpildīt plānu, bet meklējumi jaunu formu un konstrukciju jomā palika novārtā. Tā ir viena, pati banālākā mūsu republikas arhitektūras stilistiskās «atpalicības» puse.

Tomēr varbūt šāda «nobīde laikā» bija ne-

pieciešama, lai mūsu arhitektoniskā doma apgūtu un caur vietējo tradīciju un konteksta prizmu «izfiltrētu» to formu valodu un kompozīcijas paņēmienus, ko neizbēgami nes sev līdzi katrs jauns stils vai stilistisks novirziens. Un varbūt, pateicoties šādam radošam «apdomas laikam», viss jaunais arhitektūrā pie mums parādījās ne «tīrā veidā», bet caur tehniskajām iespējām un uztveri, tuvāk vietējam arhitektoniski telpiskajam un ainaviskajam kontekstam.

Uz 90. gadu sliekšņa

Tuvojoties 90. gadu robežai, Rīgā tika nodotas ekspluatācijā vairākas nozīmīgas sabiedriskās ēkas. To vidū vispirms jāmin RTU peldbaseins Ķīpsalā un Automuzejs Mežciemā, kuru veidolā vēlā modernisma formālās valodas artikulācijā tuvojas «High-tech» vizuālai perfekcijai.

Ķīpsalas peldbaseina projektēšana un celtniecība (sākta 1973. gadā) uzskatāma par aizvadīto gadu neorganizētības raksturīgu piemēru. Tādēļ ēkas arhitektūrā jūtams gan 70. gadu neobrutālisma, gan 80. gadu vēlā modernisma strukturālā ekspresija. Galvenais korpuss atgādina apgāztu piramīdu. Tajā atrodas baseins 50×21 m, skatītāju tribīnes 500 vietām, sporta komentētāju kabīnes, skata laukums TV kamerām, kā arī palīgdienesti. Vienstāvu blakuskorpusā atrodas peldbaseina mazā vanna (12,5×5 m), sporta zāle (24×12 m) un sportistu ģērbtuves. Lai kāpinātu ēkas vizuālo izteiksmību, autori (arh. K. Alksnis, M. Zariņa, konstr. V. Gorodjanskis) izmantojuši krāsu — zili zaļganu keramikas flīžu apdari eksterjerā un spilgtu konstruktīvo un instalācijas elementu krāsojumu interjerā.

1989. gadā pabeidza arī Automuzeja ēkas Bīķernieku rajonā celtniecību, kur atrodas antīko spēkratu izstāde, apkopes un restaurācijas darbnīcas, kā arī antīko automobiļu kluba un administrācijas telpas. Projektēšanas sākuma posmā objekts veidojies kā antīko automašīnu garāžu komplekss, centrs Mežciems dažādu labvēlīgu apstākļu sakritī-

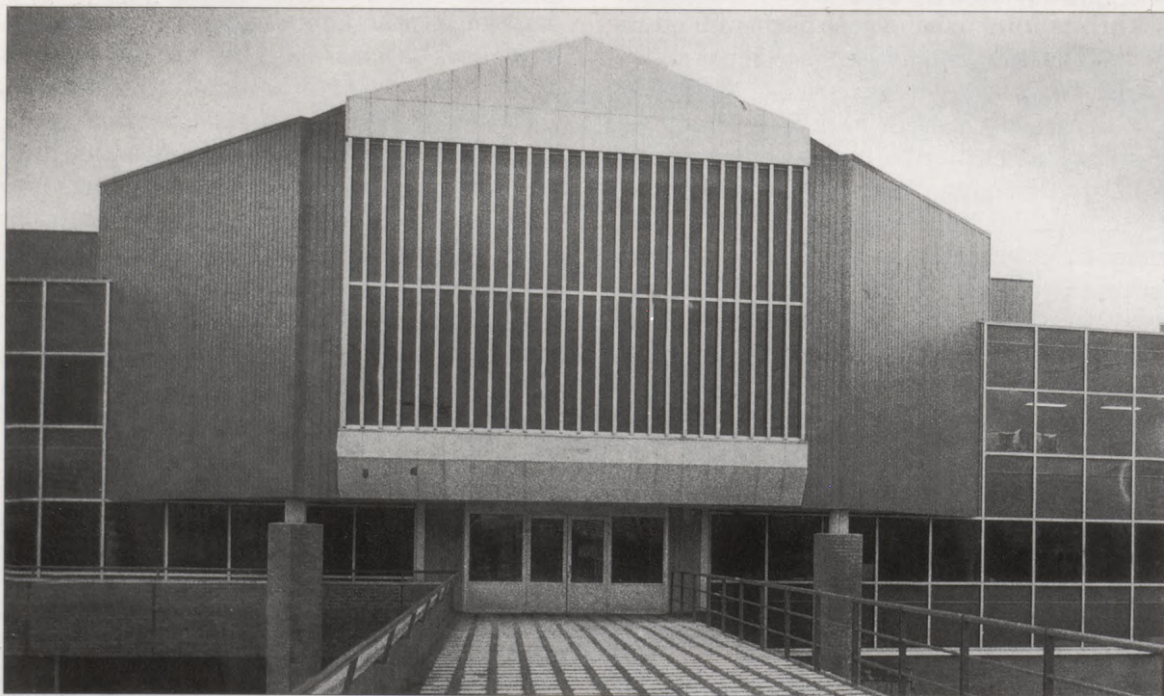

345. attēls.
Automuzejs
Mežciemā. Interjers

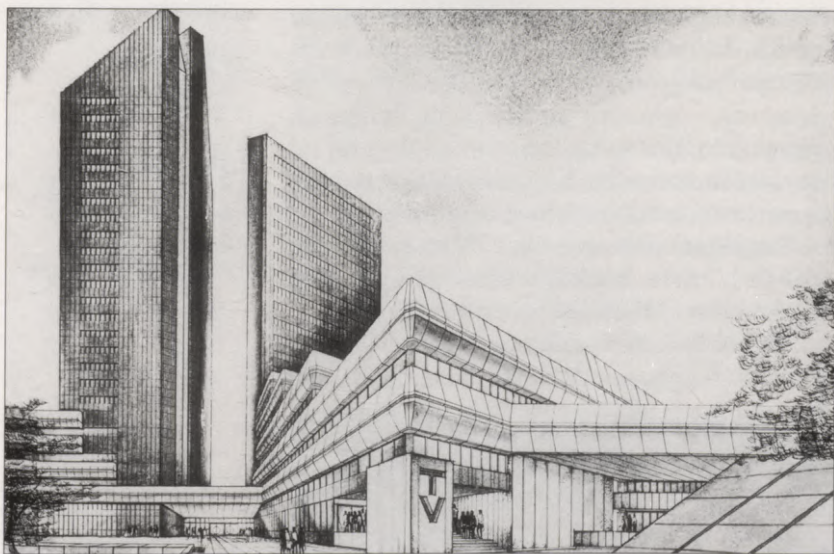
bas rezultātā nonāca somu firmas «Otto Wuc-
rio» ietekmes sfērā, kur tapa darba zīmējumi,
tika sagādāti materiāli un konstruktīvie me-
tāla elementi. Ēkas telpiskās uzbūves pamatā

ir divstāvu izstāžu zāle kā centrālās kompo-
zīcijas elements. Galvenā ieeja, ko akcentē
stilizēts antīkā automobiļa radiatora motīvs,
pa gājēju tiltu noved apmeklētāju izstāžu

343. attēls.
RTU peldbaseins
Ķīpsalā. 1973—1988.
Arhitekti K. Alksnis,
M. Zariņa

344. attēls.
Automuzejs
Mežciemā. 1989.
Arhitekti
V. Valgums,
A. Briedis

346. attēls.
TV un radio
komplekss Rīgā.
Projekta
perspektīve. 1985.
Arhitekti
A. Purviņš, B. Maike
u. c.

347. attēls.
TV centra
apspriežu
zāles interjers.
Mākslinieks
M. Gundars

zāles 2. stāvā, kas pārsegta ar atklātu metāla režģi un pa perimetru aptverta ar virsgaismām. Pateicoties veiksmīgam telpiskam risinājumam, zāle nodrošina visplašākās ekspozīcijas iespējas. Automuzeja apdarē izmantots gan sarkanais apdares ķieģelis (colkstāvā), gan polarizēts pelēcīgs stikls (2. un 3. stāvs). Mežciema antīko automobiļu centra popularitāti nodrošina gan tā autoru (arh. V. Valguma un A. Brieža) talants, gan tā dibinātāja (V. Kulberga) autoritāte un izdoma.

Tomēr pats nozīmīgākais objekts Rīgas vēsturiskā centra tiešā tuvumā ir TV un ra-

diokompleksa 1. kārtā Zaķusalā, kurš stājas ierindā 80. gadu beigās. Analizējot iespējamās centra novietnes, kā arī celtnes telpiskā veidola raksturu, autori (arh. A. Purviņš, B. Maike, piedaloties V. Kadirkovam, konstr. I. Veldrums) pieņēma sekojošas pamatnostādes:*

— atrisināt TV un radiokompleksa iekļaušanu Vecrīgu aptverošā augstbūvju lokā tā, lai ēka kļūtu par šī loka sistēmas loģisku papildinājumu un nobeigumu;

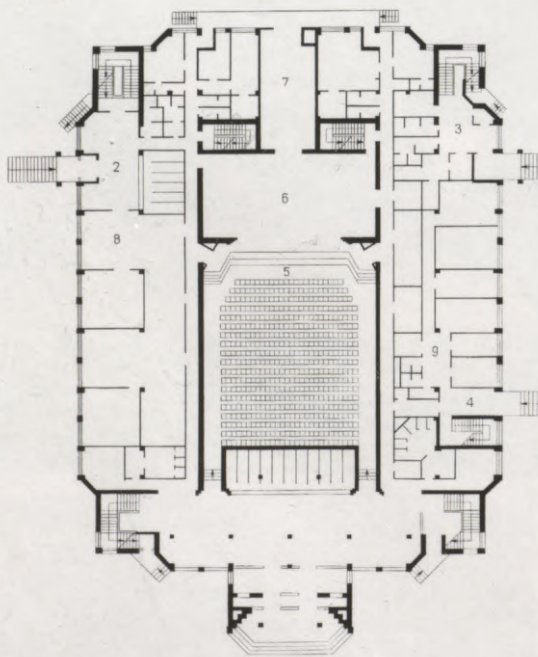
— rast tādu apjomu funkcionāli kompozicionālo risinājumu, un ar savu tiešu klātbūtni neiedarboties nospiedoši uz Vecrīgas vēsturisko apbūvi, bet vienlaicīgi aktīvi

pieteikt sevi ar 20. gs. cienīgu laikmetīgas arhitektūras veidolu.

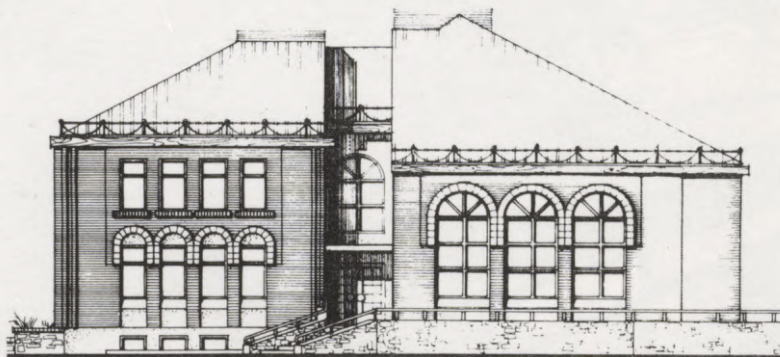
Atbilstoši novietnei, kompleksam nav galvenās fasādes — tas vienlīdz labi apskatāms no abiem Daugavas krastiem. Diagonālkompozīcijas elementi ļauj būvķermeņus it kā optiski atslogot, padarot to uztveri dinamisku. Šim pašam mērķim pakārtota arī apdares materiālu izvēle, dodot priekšroku latviskai formai un krāsai. Daudzstāvu redakciju korpuss apšūts ar brūngani tonētu polarizēto

* Purviņš A. «Savai pilsētai». L. A. 1. 1989. g. 100. lpp.

stiklu, kas sienas plakni pārvērš gigantiskā spoguļi. Pēc autoru ieceres tas atspoguļo gan ēkas saturu, gan likteņupī Daugavu, pastiprinot sasaisti ar vēsturisko vietu un laiku. Šokbetona apdares paneļu tonis savukārt pieskaņots Latvijas laukakmeņu krāsai.

Interjeru autori (arh. M. Gundars un A. Purviņš, piedaloties J. Bērziņam) izmantojuši

augstas tehnoloģijas paņēmienus, ar apskaužamu enerģiju pārvarot visus ar to saistītos šķēršļus realizācijā. Kā vienojošs elements visās sabiedrisko telpu grupās lietota pulēta metāla konstrukcija — lustra, kuras kompozīcijā saskatāma latviešu tautas dekoratīvā elementa — puzura motīvi. Sabiedrisko un reprezentācijas telpu interjeri veidoti tā, lai tos varētu izmantot kā universālus uzņemšanas laukumus dažādiem uzvedumiem.

Pagaidām pabeigta tikai TV un radiokompleksa 1. kārta, bet Zaķusalas apbūve gaida tālāko pilnveidi atbilstoši autoru iecerei.

Vairākas interesantas sabiedriskās ēkas 80. gadu beigās parādījušās arī Latvijas laukos un mazās pilsētās. To vidū jāatzīmē kultūras nams Viesītē (arh. L. Skuja), jaunais tirgus paviljons Ādažos (arh. R. Sīmane, Z. Lazdiņš, A. Ūdris), kultūras nama rekonstrukcija Kandavā (arh. A. Apine, A. Dēliņš, E. Bērziņš u. c.).

Agrīnie deviņdesmitie — pārmaiņas, iespējas un pretrunas

Sabiedriskās un dzīvojamās ēkas, viesnīcas, moteļi, rekonstrukcijas, pārbūves, restaurācijas, interjeri

80. gadu beigās iesākušās politiskās un ekonomiskās pārmaiņas nezaudēja dinamiku arī 90. gadu sākumā. Faktiska un juridiska valsts neatkarība, īpašuma formu maiņa, atvērtība Rietumu tirgum un investīcijām pil-

348. attēls.
Kultūras nams
Viesītē. 1985—1991.
Arhitekts L. Skuja

349. attēls.
Kultūras nams
Viesītē. Plāns

350. attēls.
Administratīva ēka
Aizkrauklē. 1988.
Projekta fasāde.
Arhitekta R. Lipora

nībā izmainīja arī arhitekta darba juridisko un organizatorisko pusi.

Pāreja no valsts pārraudzītās projektēšanas, kuru īstenoja lieli institūti «Pilsētprojekts», «Komunālprojekts», «Lauku projekts», «Agroprojekts», «Rūpniecprojekts» (strādāja ar Latvijas un lielā mērā arī bijušās PSRS pasūtījumiem), «Kara projekts» (bijušā PSRS aizsardzības resora institūcija Latvijā) uz privātu darbības un atbildības modeli Latvijā bija sociāli mērena un laika ziņā nesasteigta (1988—1993). Vispirms veidojās privāti biroji (sākotnēji kooperatīvu starpstadija) ārpus valsts institūtiem. Zūdot valsts kontrolei pār pasūtījumiem un tādām agrāk svarīgām lietām kā projektēšanas un celtniecības jaudas un pat materiālu limiti, izmainījās (sadalīšanās mazās firmās ar dažu dienestu kooperāciju, privatizāciju u. c.) visas augšminētās projektēšanas iestādes.

Tirgū strauji ienāca plašs un agrāk nebijis būvmateriālu klāsts no Rietumeiropas un Skandināvijas, krasi izmainījās būvdarbu cenas un, protams, paaugstinājās iespējamā un reālā izpildījuma kvalitāte.

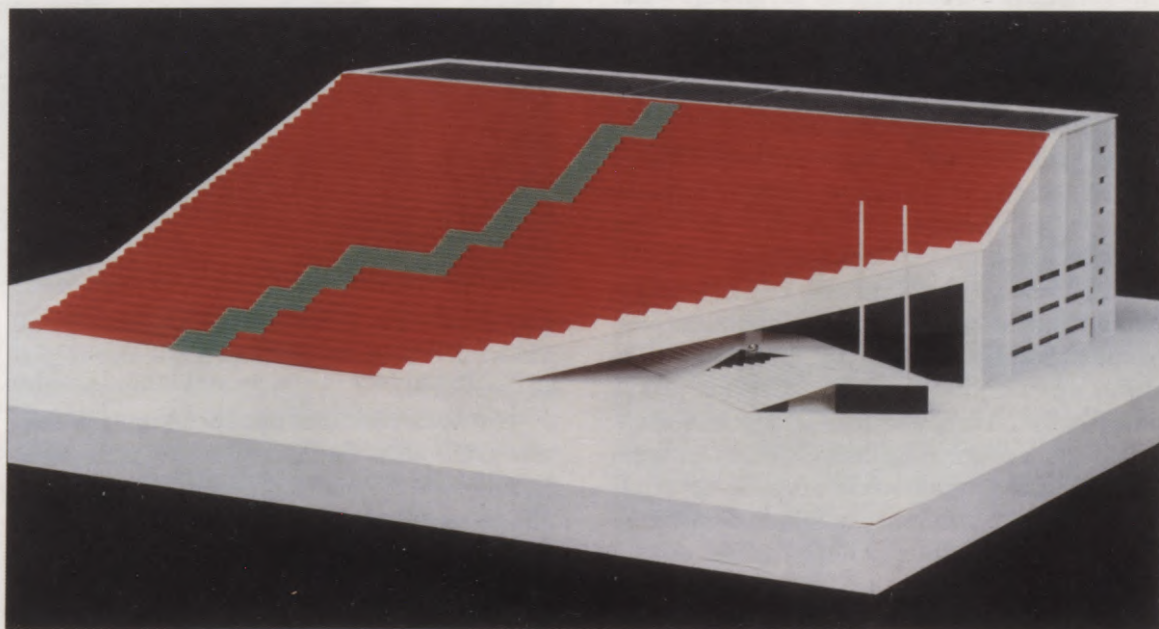
Latvijā veidojās normālas un pasaulei kopumā raksturīgas tirgus attiecības būvniecībā — pasūtītājs, arhitektu firma un būv-

firma. 1993. un 1994. gads iezīmēja arī jaunas kombinācijas — būvfirmu un projektētāju kooperāciju, nereti veidojot iekšēju pasūtījumu vai iesaistoties nekustamo īpašumu tirgū («Multibau», «Seller», «Latio», «Nira fonds», «LX» u. c.).

Šis maiņu laiks Latvijā sakrita ar zināmu ekonomisku sastingumu visā Rietumu pasaulē un arī Skandināvijā. Mūsu kaimiņzemēs (Somija, Zviedrija, Norvēģija, Dānija) arhitektu bezdarbs 90. gadu sākumā svārstījās no 15% līdz 45% no profesijā strādājošo. Arī Latvijā pieauga konkurence un reāls bezdarbs (6 līdz 12%) arhitekta profesijā. Te jāmin Arhitektu savienības pozitīvais mēģinājums aizsargāt nacionālo darba tirgu, ieviešot licenci arhitekta darbam. Tā reizē ir arī klienta aizsardzība pret neprofesionalitāti, arhitekta titula aizsardzība un rūpes par tautas mentalitātei atbilstošu vidi.

Redzamākās firmas, kas uzsāka veiksmīgu privātpraksi, ir «ARHIS», «Forma», «Kubs», «LX», «5. Avēnija», «M. Ģelža darbnīca», «J. Gertmaņa birojs» Rīgā, U. Pīlēna un A. Kokina biroji Liepājā, A. Didrihsona birojs Ventspilī un citi.

Vairāki arhitekti — S. Andersone, U. Pīlēns, I. Lazdiņš, M. Steķe, I. Kārklīņa un citi,

351. attēls.

Krievijas paviljons
EXPO' 92 Seviljā.
Makets. Arhitekti
J. Poga, A. Sparāns,
mākslinieks
I. Mailītis

izmantojot tirgus konjunktūru vai rietumvalstu palīdzības programmas, guvuši praksi arī ārvalstīs, bet Juris Poga, pēc lielā konkursā (164 projekti) gūtās uzvaras (arh. A. Sparāns, māksl. I. Mailītis), divus gadus strādāja Spānijā, vadot Krievijas (sākotnēji PSRS) paviljona būvi EXPO '92 izstādei Seviljā.

90. gadu sākums raksturīgs ar nelieliem arhitektūras darbiem — veikalu, restorānu, kafejnīcu un biroju izbūves, pārstrādājot interjeru vai veicot ēkas rekonstrukciju. Ir vairāki piemēri atjaunotu banku telpu izbūvēm daudzajās pirmskara banku ēkās vai pielāgojot citas telpas esošajā apbūvē. Ar nelieliem izņēmumiem jaunbūves ir atsevišķas daudzdzīvokļu mājas, nelielas viesnīcas, moteļi un plašs klāsts stilistiskā un apjomā izteikti atšķirīgu savrupmāju. Tam pamatojums ir ekonomiskā situācija — valsts kase ir patukša un orientēta uz sociāliem un drošības (iekšējās un ārējās) pasākumiem. Izņēmums ir Valmieras teātra būves un Operas rekonstrukcijas finansējums, rekonstrukcijas darbi Rīgas pili, pielāgojot to Valsts prezidenta kancelejas vajadzībām, kā arī Nacionālās bibliotēkas projektēšanas darbi. Nopietnas un investēt spējīgas citu valstu firmas gaidīja Krievijas armijas aiziešanu (1994. g. 31. 08.), politisku un ekonomisku stabilitāti, kā arī iespēju iegūt īpašumā zemi. Bet pašmāju uzņēmēju kapitāls ir būvniecībai nepietiekams, vai tiek ieguldīts šķietami izdevīgākajā tirdzniecības jomā un pat lētā ārējā prestižā.

90. gadu sākumā pabeigti būvdarbi virknei jau 80. gados iesāktajām lielāka apjoma būvēm Rīgā un citās Latvijas pilsētās. Viena no pazīstamākajām ir Dobeles slimnīca (1991, arh. A. Purviņš, A. Sahovs, Z. Lazdiņš). Šajā mazpilsētas nomalē un tiešā viduslaiku pilsdrupu ansambļa tuvumā novietotajā ēkā veiksmīgi apvienotas divslīpju kārniņu jumta plaknes un būvapjomi, kas veidoti no industriāli izgatavotām detaļām. Objekta nosacīts trīsdalījums — galvenais korpuss ar slimnieku palātām, kas ir arī vertikāla dominante ainavā, trīsstāvu daļa ar uzņemšanas nodaļu un palīgdienestiem un izvērstas mazo arhitektūras formu lietojums. Tas funkcionāli or-

352

353

ganizē ārtelpu, panākot labu orientāciju un piešķirot visam ansamblim augstāku telpisko kvalitāti.

Dažādas veselības aprūpei domātas ēkas vienmēr bijušas Latvijai raksturīgas. Iepriekšējā periodā to noteica ministra Vilhelma Kaņepa ilgstošā atrašanās šajā amatā (1963 — 1989), viņa ciešās saiknes ar augstāko vadību Maskavā un iespēja šādai būvniecībai iegūt valsts finansējumu. Lai arī medicīnas būves

352. attēls.
Dobeles slimnīca.
1991. Arhitekti
A. Purviņš,
A. Sahovs,
Z. Lazdiņš

353. attēls.
Dobeles slimnīca

tradicionāli pieskaita funkcionāli askētiskam ēku tipam, tieši tās Latvijas arhitektūrā ieņem īpašu vietu gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi (Dobeles slimnīca, Gaiļezera klīnika, Bērnu slimnīca).

Rīgā, Dunties ielā 1992. gadā tika pabeigta Traumatoloģijas un ortopēdijas institūta nodaļas ēka (arh. I. Kārkliņa, celtn. firma «Garants», vad. R. Ginters). Šis celtnes galvenā vērtība — tās individuālais veidols. Tā ir viena no nedaudzajām un arhitektoniski kvalitatīvākajām 1992. gada Rīgas lielākām, kurā ir palātas 60 vietām, konferenču zāle, vesels stāvs medicīnas studentiem, poliklīnikas, procedūru telpas. Būves izteiksmības pamatā divi kontrasti — konferenču zāles un pamatkorpusa liektās sienas plaknes pret pārējās ēkas taisnleņķa daļām un liekto plakņu glazētā virsma (keramikas flīzes) pret sarkano ķieģeļu mūra faktūru. Ķieģeļu arhitektūra visos laikos un visā pasaulē arvien ir modē — tā tas ir bijis arī Latvijā. Tā arī materiālu saderība ar pārējām slimnīcas ēkām, kuru būvvesturei nedaudz vairāk par simts gadiem. Protams, atšķirīgi ir simtgadīgo ķieģeļu ēku un jaunās būves izteiksmes paņēmieni — pirmās priecē ar amatniecisku kvalitāti un sīkām detaļām, nesen uzceltā ēka — ar sarežģīto simetrisko kompozīciju, kuras galvenā vērtība varbūt ir radītā ilūzija par vēstures pieredzes un šodienas telpiskās domāšanas vienlaicīgās pastāvēšanas iespēju.

Atšķirīgs un vairāk uz tiešu saskaņu ar vēsturisko formu orientēts ir cits kontekstuālās arhitektūras piemērs — Katoļu garīgais seminārs ar palīgtelpām pie Sv. Franciska baznīcas Rīgā, Katoļu ielā. Būvdarbi pamatā pabeigti 1992. gadā (arh. A. Bīviņš). Katoļu garīgā semināra ēkā atrodas mācību telpas, bibliotēka, zāle 100 vietām, viesu un ēdamtelpas, kā arī pasniedzēju dzīvokļi. Jaunais apjoms puslokā aptver Sv. Franciska baznīcas apsīdas daļu un harmonē ar to apdares materiālā (sarkanais ķieģelis) un formu valodā (logailu un dzegu plastika). Saskaņa ar esošās baznīcas arhitektūru panākta arī siluetā, jo semināra ēkai ir

uzsvērtā jumta daļa. Ansamblis īpaši izteiksmīgs izskatās no apkārtējā parka puses. Iekštelpu plānojums un apdare ir racionāla un tikai nosacīti turpina ārtelpas raksturīgo pielāgošanos vēsturiskajai apbūvei. Katoļu garīgā semināra izbūvē panākta atzīstama būvdarbu kvalitāte, kas pamatā raksturo baznīcas vadības ieinteresētību būvlietās. To tiešais vadītājs bijis prāvests O. Daļeckis.

Cēsu pilsētā 1992. gadā pabeigta arhitektes A. Šēnbergas projektētā Autotransporta apvienības biroju un kluba ēka: to raksturo sarežģīta kompozīcija, ko veido liekto un taisnleņķa būvķermeņu savienojumi, trīs krāsu (tumši brūns, sarkans, dzeltens) ķieģeļu lietojums un savdabīgas detaļas (konsoles, logu formas). Lineārais administratīvo telpu apjoms pret Poruka ielu noslēdzas ar ekspresīvām konsolēm, savukārt kluba zāles daļa kļūst par akcentu brīvajā telpā starp ražošanas ēkām un dzelzceļu.

Viens no spilgtākajiem 80. un 90. gadu

354. attēls.

Traumatoloģijas un
ortopēdijas institūts.
1992. Arhitekts
I. Kārkliņa

mijas arhitektoniskās domāšanas paraugiem ir arhitekta M. Ģelža projektētais «Latavio» biroju nams Rīgā, Blaumaņa un Brīvības ielu

stūrī. Jaunbūve ir kontekstā ar apkārtējo vēsturisko apbūvi gan no pilsētībūvnieciskā (noslēdzas perimetrālā kvartāla apbūve), gan ēkas kopmasas un detaļu lietojuma viedokļa. Akcentēts ēkas stūris, kur noapaļoto kāpņu telpas apjomu papildina formās sarežģītāks vertikāls akcents ar azūru metāla vainagojumu. Uzsvērts arī no ēkas pārējā apjoma atšķirīgais ielas līmeņa un jumta stāva telpiskais risinājums. Šie kompozīcijas principi raksturīgi arī 20. gs. sākumā projektētajām kaimiņu ēkām. Svarīgi, ka jaunbūvē tie īstenoti atbilstoši laika garam, ēkas funkcionālajai loģikai un ielas telpas noskaņai.

Mājokļu celtniecībā akcenti jūtami pārvietojušies — tikpat kā vairs netop grandiozie «masīvi», ko aizpilda arhitektoniski bezpersoniskas ēkas, bet lielāka vērība tiek veltīta esošā dzīvokļu fonda sakārtošanai un labiekārtošanai.

Kā telpiska dominante jāmin dzīvojamo ēku komplekss Rīgā, Imantā, Anniņmuižas bulvāra un Kleistu ielas satekpunktā, kas būtībā ir lielā rajona arhitektoniskās kvalitātes uzlabošanas pozitīvs mēģinājums. Ēkās iemiesota 80. gadu sākuma koncepcija par

355. attēls.

«Latavio» ēka Rīgā, Brīvības ielā. 1993. Arhitekts M. Ģelzis

356. attēls.

«Latavio» ēkas fragments

357. attēls.

«Latavio» ēkas arhitektoniskā detaļa. Tēlnieks B. Strautiņš

358. attēls.
Dzīvojamā ēka Rīgā,
Anņimuižas
bulvārī. 1984—1992.
Arhitektes
V. Rauhvargere,
Z. Kalinka

paaugstinātām jeb t. s. torņa dzīvojamākām kā silueta akcentiem dzīvojamajos rajonos. Komplexa autores arhitektes V. Rauhvargere un Z. Kalinka 1984. gadā izprojektēja pirmo no divām sekcijām 15 un 17 stāvu augstumā ar telpiski interesantu ēkas nobeigumu. Vēlāk V. Rauhvargere radīja projektus vēl sešiem ēku pāriem, kurus firma «Radiotehnika» (būvētāji un pasūtītāji) cītīgi būvēja līdz pat 1992. gada vidum. Katrā sekcijā ir atšķirīgs dzīvokļa plānojums un dažāda lieluma dzīvokļi. Fasāžu apdarē izmantots sarkanais Lodes ķieģelis un daudz arhitektoniski interesantu detaļu. Tumšas, glazētu flīžu joslas uzsver vertikāli, bet kontrastējoši gaišās betona pārsedžu joslas iezīmē līmeniskumu. Tomēr ēku būvuzpildījumā un ikdienas lietojumā trūkst nepieciešamās kvalitātes. Tas, protams, liedz jebkura arhitektūras objekta pilnvērtīgu uztveri, bet šo ēku galvenais uzdevums — pozitīvi mainīt pilsētelpu — ir nenoliedzami sasniegts.

359. attēls.
Dzīvojamā ēka Rīgā,
Ūnijas ielā. 1994.
Arhitekts J. Poga

Vērienīga kvartāla rekonstrukcija veikta starp Jēkabpils, Krāslavas un Sadovņikova ielām. Tā aizsākās 1987. gadā (arh. K. Alksnis, E. Bušs, J. Poga, V. Meinerts) un kopumā tika pabeigta 1992. gadā. Tas joprojām ir viens no nedaudzajiem kompleksas kvartāla rekonstrukcijas piemēriem. Viens no auto-

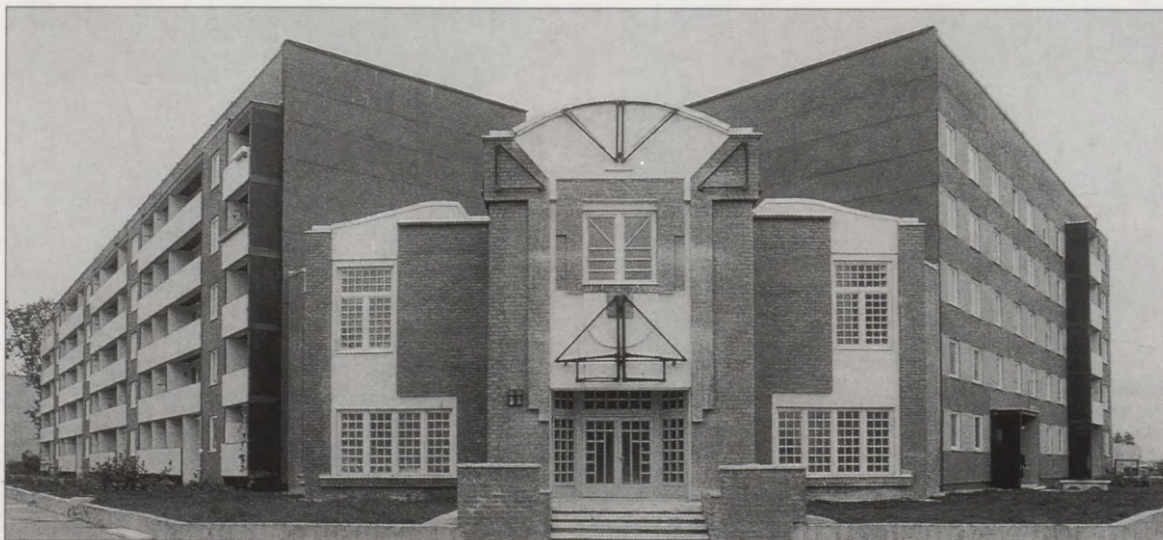
riem arhitekts J. Poga izteiksmīgu dzīvojamo ēku formu meklējumus turpinājis, projektējot ēku Rīgā, Ūnijas ielā. Tai ir izteikti lineāra uzbūve. Sešu atsevišķo ēku sekciju izkārtojumu sadala izvirzītie kāpņu apjomi ar divslīpju jumta vainagojumu. Ēkas ziemeļu fasādei raksturīga izteikta monumentalitāte, kas sasaucas ar arhitekta J. Paegles vadībā izprojektēto ēku kompleksu K. Valdemāra un Ēveles ielu stūrī un nenoliedzami piešķir apkārtnē telpai jaunu veidolu.

Ar efektīgu apjomu, kura detaļās un apdarē jaušama postmoderna izteiksme, izceļas arī dzīvojamā ēka Rīgā, Miera ielā 90 (1995, arh. A. Kronbergs, J. Lejnīks). Autori īpašu vērību veltījuši Miera ielas pagriezienam, to akcentējot ar formā sarežģītu ēkas gala paugstinājumu, kas telpiski sasaucas ar jūgendstila manierē būvēto ēku kaimiņos.

Viens no raksturīgiem un veiksmīgiem piemēriem, kā, akcentējot ielas stūrī, projektēta un izbūvēta dzīvojamā ēka, ir arhitektu A. Kokina un K. Rukuta darbs Liepājā (1993), kur Latvijā tik bieži lietotās 103. sērijas konstrukcijas papildinātas ar apaļu torņi ēkas stūrī un plastiskiem frontoniem ielu fasādēs. Turpat Liepājā ir izbūvētas vairākdzīvokļu un rindu mājas (1994, arh. A. Kokins), kuru dzīvokļu plānojums tuvināts savrupmājām. Arhitektoniski interesantas

360. attēls.

Dzīvojamā ēka Rīgā,
Miera ielā 90. 1995.
Arhitekti
A. Kronbergs,
J. Lejnīks

361. attēls.

104. sērijas
dzīvojamās ēkas
Liepājā, rajonā
«Ezerkrasts», stūra
iebūve. 1990.
Arhitekts
A. Pļaveniece

variācijas dzīvokļu būvniecībā, izmantojot jau minētās 103. sērijas pamatprincipus, īstenotas Cēsīs, Limbažos, Kandavā, Saldū un citur.

Rīgas un citu Latvijas pilsētu pievārtē, kā arī laukos 90. gados uzceltas simtiem savrupmāju, kas stilistikā, materiālu izvēlē un funkcionālajā iekārtojumā atbilst plašam mentalitātes, turības un gaumes spektram. Šajā kontekstā izceļas divas kompleksas parādības — firmas «Multibau» ēku kvartāls (arh. U. Pastnieks, V. Meinerts) un firmas SWH ēku kvartāls (tipa projektu piesaiste Latvijai). Abi izvietojas Baltezersa dienvidu galā. «Multibau» kvartālā ir Latvijai raksturīgais pamatīgums ēkas konstrukcijās (ķieģeļu sienas, kārniņu jumti) savienojumā ar Vācijai raksturīgu ēkas dekoratīvo noformējumu (logailu ierāmējums, pildrežģa konstrukcijas ēku jumta stāvos un tml.). Ēkas SWH firmas kvartālā uzbūvētas Latvijā līdz šim reti sastopamā konstruktīvā manierē. Tās ir koka karkasa būves ar efektīgu siltumizolācijas un dabīgus materiālus imitējošu apdari.

Diezgan ievērojamu jauno sabiedrisko ēku grupu veido dažāda tipa viesnīcas, kempingi un moteļi. Interesantas jaunbūves — moteļi ar nelielu vietu skaitu bagātina Latvijas ceļu ainavu dažādos valsts nostūros — «Nīcava» pie Liepājas — Klaipēdas šosejas

362. attēls.

Rindu ēkas Liepājā,
Vaiņodes ielā. 1994.
Arhitekts A. Kokins

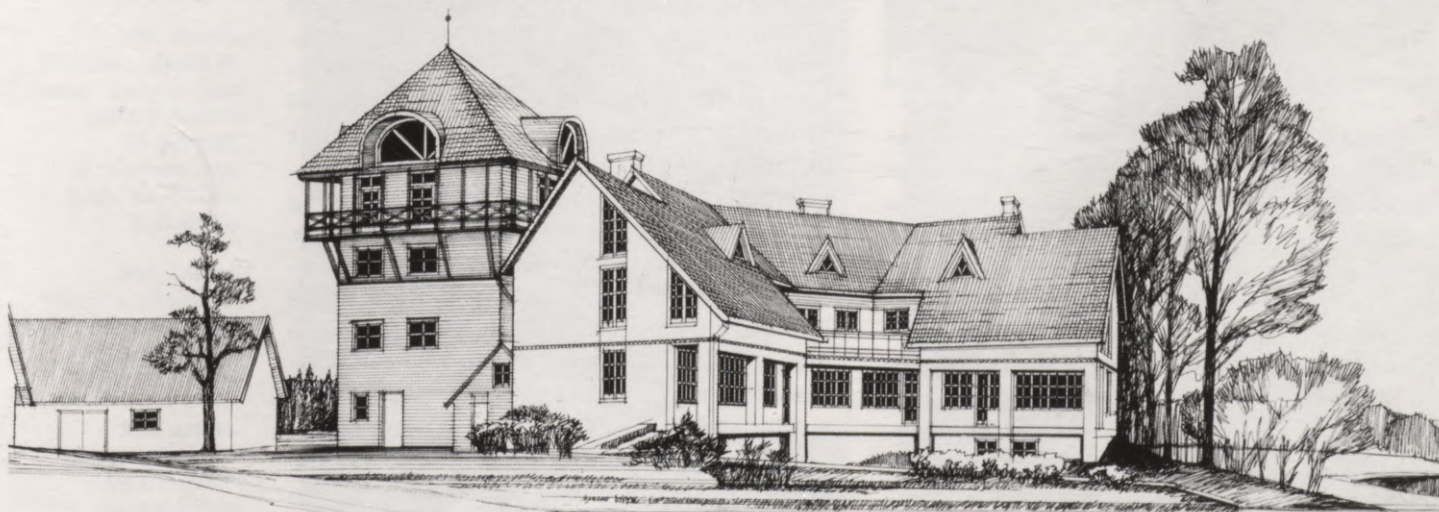

(1993, arh. U. Pīlēna birojs), «Brencis» pie Rīgas—Bauskas un «Fricis» pie Rīgas—Liepājas šosejas (1990, 1991, arh. E. Krūmiņš, I. Žodžiks, N. Dakne). Šīm ēkām raksturīgs romantisks veidols ar mūsdienīgām detaļām un interjera iekārtojumu. Izteikti romantiskā manierē ar niedru jumtu iesegumu izbūvēta arhitekta J. Paegles projektētā ceļa viesnīca Kandavas nomalē (1996). Pēc O. Kraukļa vadītās arhitektu grupas projekta uzcelta jauna viesnīca Rēzeknē (1994).

363. attēls.

Savrupmājas
«Lejasteteri»
projekta perspektīve.
1994. Reģionālās
arhitektūras
elementu renesanse
arhitekta J. Paegles
interpretācijā

Interesants vēsturiskās apbūves pielāgojums šodienas vajadzībām ir viesnīcas «Radi un draugi» izbūve Vecrīgā, Mārstaļu ielā 1 (1995, arh. J. Poga, mākslinieki J. Pipurs, A. Punka, I. Rubīns). Rekonstruētā ēka apvieno kādreiz trīs savrupus namus gar Mārstaļu ielu un ietver arī mākslinieka Niklāva

Strunkes darbnīcu, kas vērsta pret Grēcīnieku ielu un izbūvēta par nelielu konferenču zāli. Ēkas plānojumu veiksmīgi papildina galerija pagalma pusē, bet iekārtojuma ziņā greznākā telpa ir kafējnīca un bārs ēkas ielas līmenī.

Arhitektoniski efektīvāka un greznāka ir viesnīca «Man-Tess» Vecrīgā, Teātra ielā 6. Tā iekārtota ievērojamā Rīgas klasicisma meistara K. Hāberlanda 18. gs. nogalē būvētajā ēkā, kuras fasādes rūpīgi restaurētas, bet interjers izveidots piesātināti ekspresīvā postmodernisma manierē (arh. M. Gundars).

Apjomā lielāka ir 1992. gadā pabeigtā viesnīcas «Hotel de Rome» izbūve Aspazijas bulvāra un Kaļķu ielas stūrī (arh. E. Vecumnieks, J. Kārklīšs, V. Zilgalvis, D. Bērziņš, Ē. Zīle). Jaunais būvķermenis veidots kā kvartāla noslēgums, kas koplēmīgā harmonizētu apkārtnē apbūvi, bet detaļās meklēta sava izteiksme — romantizēta arkāde ielas līmenī, akcentētas dažādu materiālu un krāsu vertikālās joslas fasādē. Uz drukniem stabiem uzlikto gaismas ķermeņu rinda iezīmē vēsturiskās apbūves līniju Kaļķu ielā. Tā ir autoru piedāvātā kompensācija iepriekš pieņemtajiem lēmumiem par jaunā būvprojekta atvēršanu no vēsturiskās apbūves līnijas. Viesnīcas «Hotel de Rome» arhitektūras augstākā kvalitāte ir tās iekštelpām, kur dominē līmeņus savienošs, ar stikla jumtu pārsegts ātrija tipa iekšpagalms ar interesantu gaismas ķermeni latviskā puzura konstruktīvajā risinājumā.

1995. gadā Pārdaugavā, Klīversalā pabeigta viesnīcas «Daugava» rekonstrukcija un jaunās piebūves «Radisson SAS Dauga-

364. attēls.

Firmas «Multibau» individuālo dzīvojamēku kvartāls Baltezerā. 1992—1995. Arhitekti V. Meinerts, U. Pastnieks

365. attēls.

Motelis «Nīcava». 1993. Arhitekts U. Pilēns

366. attēls.

Viesnīca Kandavā. 1996. Arhitekts J. Paegle

367. attēls.

Viesnīca «Man-Tess». 1993—1994. Plānojums — projektu birojs «ARHIS», vēsturiskā izpēte — arhitekts Ē. Cērpiņš, interjers — arhitekts M. Gundars

368

368. attēls.
Viesnīcas «Hotel de Rome» iekšpagalms.
1992. Arhitekti
D. Bērziņš,
E. Vecumnieks,
J. Kārklīņš, Ē. Zīle,
V. Zilgalvis

369. attēls.
Viesnīca «Radisson SAS Daugava». 1995.
Autoru kolektīvs
V. Miļgroma vadībā

370. attēls.
Viesnīcas «Radisson SAS Daugava»
iekšpagalma
fragments

369

370

va» celtniecība. Arī šajā viesnīcā telpiskās kompozīcijas dominante ir iekšējais ātrijs ar līmeņus vienojošām un arhitektoniski akcentētām kāpnēm. Kompleksās pārbūves autori ir arhitektu birojs «SINTARH» arhitekta V. Miļgroma vadībā, interjera dizaina firma «Bent Severin» (ASV), ģenerāluzņēmējs «Polarbek-Latvija» (direktors J. Lancers).

371. attēls.
Rīgas 2. mūzikas
skolas jaunā daļa.
1995. Arhitekti L. un
M. Liepas

Desmitgades pirmajā pusē Latvijā uzceltas arī vairākas skolu ēkas. Kā arhitektoniski interesanta jāmin Rīgas 2. mūzikas skolas jaunā daļa Vecmīlgrāvī (1995, arh. M. un L. Liepas). Saistībā ar mecenāta Dombrovska iekārtoto Burtnieku namu veidojas mūsdienīgs komplekss, kura savdabīgākā daļa ir iedziļināts vestibils ar virsgaismas aploci.

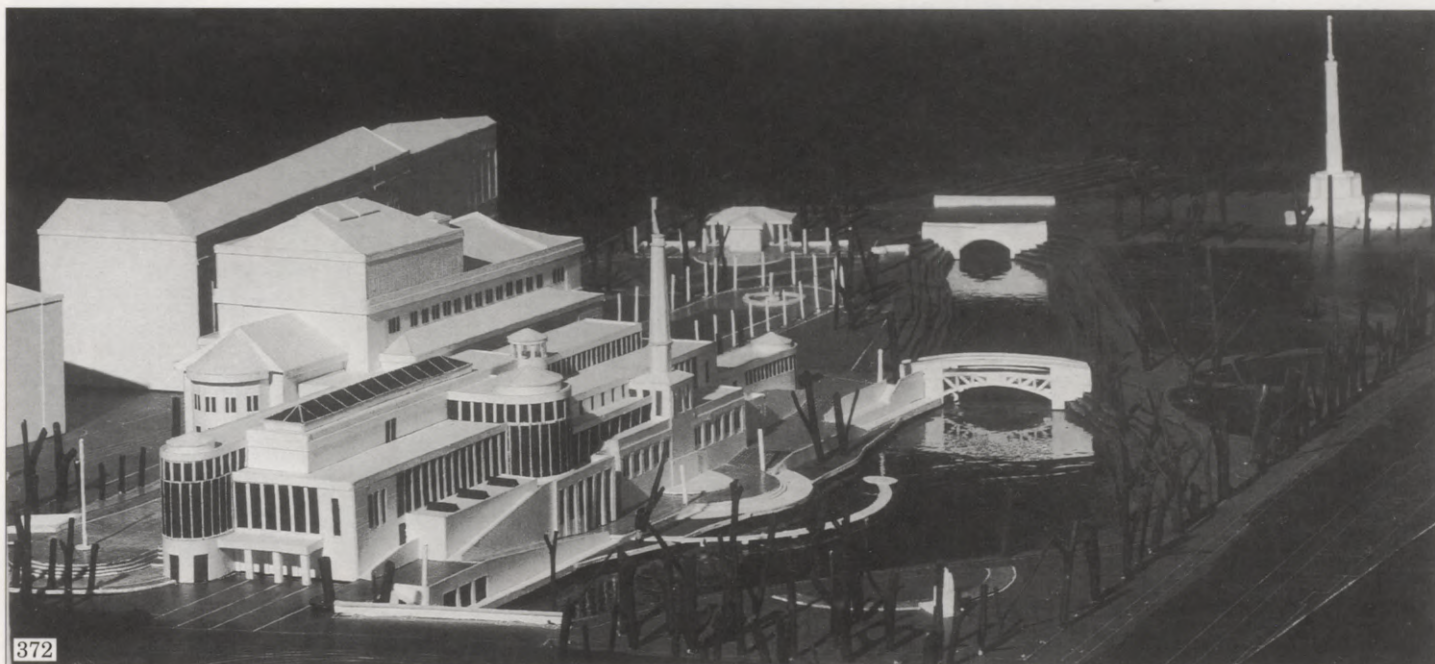
Vērienīgākais 90. gadu būvprasākums ir Nacionālās operas celtnē. Tajā apvienojas rūpīgs restaurācijas un rekonstrukcijas darbs. Pamatēkā tas beidzās 1995. gadā, bet jauna apjoma piebūvi starp veco ēku un pilsētas kanālu plānots pabeigt tuvākajā nākotnē. Sākotnēji projektēšanas darbu veica arhitektu grupa I. Jākobsona vadībā, kopš 1995. gada to dara J. Gertmaņa vadībā. Projekta restaurācijas daļu vada arhitekta L. Markova.

Arhitekta L. Bonšteta 1866. gadā projektēto teātra ēku pēc ugunsgrēka 1885.—1887. gados pārbūvēja pēc toreizējā Rīgas pilsētas arhitekta R. Šmēlinga projekta. Šajā reizē mūsdienu prasībām atbilstoša tehnoloģija (vācu grupas AEG piedāvājums) tiek saskaņota ar interjeru, kurš publikai pieejamā daļā atbilst 19. gs. nogales principiem. Jaunā tehnoloģija tomēr diktēja arī nepieciešamību

paaugstināt ēkas skatuves daļas apjomu, kura apdarē tika atkārtotas L. Bonšteta lietotās arhitektūras formas. Piebūve kanālmalas pusē projektēta saskaņā ar veco pamatēku, veidojot to mūsdienīgā arhitektūras izteiksmē, bet izmantojot Operas nama ieejas fasādes portīka motīvu, noslēdzošo dzegu ritmus un skatuves aizmugures apjoma cilindriskās formas. Projekts paredz loģisku Operas nama un pilsētas kanāla sasaisti ar vietu vasaras ārtelpas izrādēm.

Tieši Operas tuvumā pēc rekonstrukcijas un pārbūvēm (1994, birojs «ARHIS») apmeklētājiem atvērts pēckara gados tik populārais «Kolonādes avīžu kiosks», kura pamatfunkcija tagad ir klasiskā stilā ieturēts restorāns ar no jauna izbūvētu vasaras terasi, kas pavērsta pret Operas namu. Nelielajam objektam raksturīga rūpīga vēsturisko elementu saistība ar stilistiski pieskaņotām, bet mūsdienīgām interjera un ārtelpas detaļām.

Rekonstrukcija ar vairāk izteiktu jaunbūves raksturu ir Valmieras teātra komplekss (arh. M. Ģelzis, O. Upaciere, J. Guševs). Vecās teātra ēkas vietā un saistībā ar jau agrāk celto tehnisko dienestu grupu

372

372. attēls.

Nacionālās operas
rekonstrukcija.
Skats uz jauno
piebūvi no
Kr. Barona ielas.
1994. Makets.
Autoru kolektīvs
J. Gertmaņa vadībā

373. attēls.

Nacionālās operas
lielās zāles plafons
pēc restaurācijas.
1995. Autoru
kolektīvs
L. Markovas vadībā

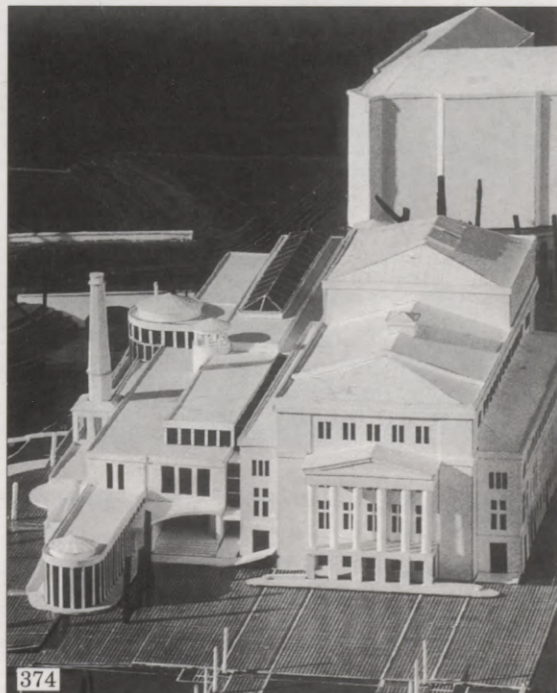
374. attēls.

Nacionālās operas
rekonstrukcija. 1994.
Makets

373

(arh. M. Ģelzis) uzbūvēta jauna teātra ēka ar divām zālēm, teātra muzeju, mākslas salonu un kafejnīcas telpām. Ēkas centrā dominē skatuves apjoms, savukārt fasādē pret ielu iezīmējas mazpilsētai raksturīgais mērogs

374

un silueta dažādība. Līdzīgi citām 90. gadu būvēm, arī šeit pamatmateriāls ir sarkanais apdare ķieģelis kombinējumā ar gaišām krāsota apmetuma plaknēm. Paralēli ielai lineāri organizētā vestibila daļa divos līmeņos

303. attēls.
Restorāns
«Kolonāde». 1924.
Arhitekts
A. Medlingers.
Rekonstrukcija —
1994. Arhitekti
A. Kronbergs,
J. Lasis, L. Biseniece

376. attēls.
Valmieras teātris.
1996. Arhitekti
M. Ģelzis,
O. Upaciere,
J. Gusevs

377. attēls.
Restorāns
«Andalūzijas suns»
interjers. 1994.
Arhitekti Z. Gaile,
V. Sarma, J. Norde,
G. Grikmane

saista lielo un mazo (apaļo) izrāžu zāli, kā arī kafejnīcu, teātra muzeju un salonu. Savukārt mazajai zālei stiklota plakne nosacītājā skatuves daļā dod iespēju tiešam kontaktam ar ārtelpu. Tālāka rekonstrukcija paredz arī amfiteātra izbūvi vasaras izrādēm, izmantojot tieši teātrim piegulošās teritorijas reljefa īpatnības.

90. gadu vidū (1994—1996) veikti pārbūves darbi Rīgas pils priekšpils daļā, to pieļaujot Valsts prezidenta kancelejas vajadzībām. J. Gertmaņa arhitektu birojs un

konsultantu grupa I. Lancmaņa vadībā īsā laikā izstrādāja Valsts prezidenta kancelejai paredzētās pils daļas funkcionālā risinājuma un vispārējās rekonstrukcijas principus, kā arī Prezidenta reprezentācijas un darba telpu interjera koncepciju (vad. I. Lancmanis), kas paredz šīm telpām Latvijas vēsturei raksturīgu pēctecīgo ievirzi. Tāpēc tika veikta senākajos būvperiodos radīto vērtību — arhitekta H. Boses 19. gs. vidū izbūvēto telpu, kā arī 20. gs. 30. gadu beigās arhitekta E. Laubes vadībā veidoto interjeru restaurācija.

378

378. attēls.
Rīgas komercbankas
interjers. 1993.
Arhitekti Z. Kalinka,
A. Silis

379. attēls.
Bankas «Olimpija»
ieejas vestibila
fragments ar
restaurētām durvīm.
1994. Arhitekti
A. Purviņš, V.
Sarma, J. Norde,
vitrāziste D. Purviņa

Valsts prezidenta kancelejas telpu iekārtošanai izmantos gleznas, mēbeles un dažādus mākslas priekšmetus no daudzu Latvijas vadošu muzeju fondiem.

Pamatīgas un kompleksas rekonstrukcijas piemērs ir Berga bazārs Rīgā — kvartāla daļa starp Marijas, Dzirnavu un Elizabetes ielām, kur sadarbibā ar ēku īpašniekiem projektēšanas darbus šajā kompleksā pārrauga arhitekta Z. Gaile. Viņa ir arī interjera autore kino un restorānam «Andalūzijas suns», tekstilpreču veikalam «Bergs» Elizabetes un Marijas ielu stūrī, mākslas galerijai «Rīgas vīni» un A. Žagara restorānam kvartāla iekšienē. Kompleksa atsevišķu ēku projektēšanā un interjeru izveidošanā pieaicināti arhitekti A. Ģelzis, P. Blūms, G. Grikmane, V. Sarma, J. Norde, A. Vītols, I. Rudzītis, J. Skalbergs, L. Griezīte, J. Sproģis, I. Šļivka, J. Rutkis, L. un R. Skujas. Viņi pārraudzījuši vai bijuši autori atsevišķu biroju, veikalu projektiem vai kopējas vizuālās informācijas izveidei gājēju zonās. Savdabīgākie šajā kompleksā ir Rozes grāmatnīca Elizabetes ielā (arh. A. Ģelzis) un veikals «Kafijas pasaule» kvartāla iekštelpā (arh. J. Sproģis), kā arī jau pieminētais kinoteātris un restorāns «Andalūzijas suns», kura griestu daļā dominē nepardarīta pārseguma faktūra, vēdināšanas iekārtas un elektroinstalācija. Pārdomāta

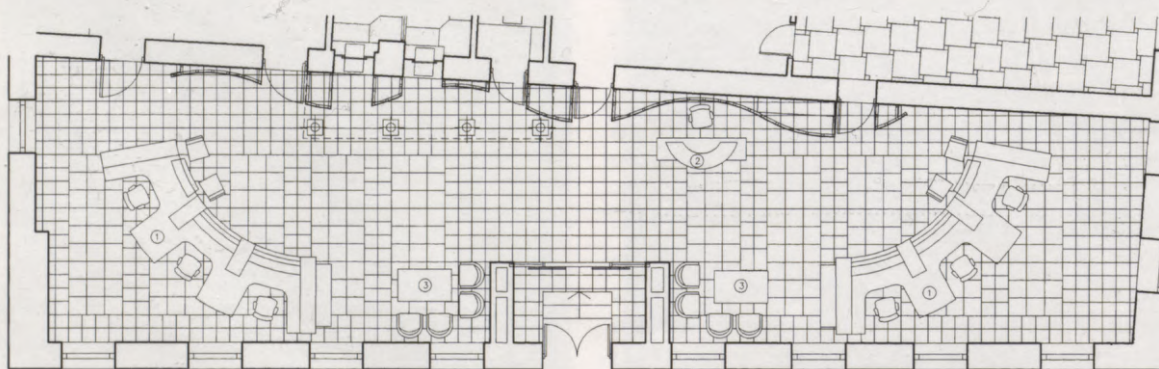
379

vienkāršu un kvalitatīvu mēbeļu izvēle un labos materiālos veidotais grīdas limeņa iesegums kopā rada mūsdienīga un demokrātiska interjera kopiespaidu (1994, birojs «Sarma un Norde», arh. V. Sarma, G. Grikmane, interjera arh. Z. Gaile).

Turpinās vērienīga rekonstrukcija un restaurācija Rīgā, Dannenšterna namā Mārstaļu ielā, kuru veic poļu firma PKZ. Dannenšterna nams tiks atdzīvināts visā savā senajā spožumā, un tajā iekārtos Rīgas Vēstures un kuģniecības muzeja filiāli. Ir veikta

380. attēls.
Sakaru bankas
interjers Rīgā,
Teātra ielā. 1995.
Arhitekti Z. Kalinka,
N. Brezinskis

381. attēls.
Sakaru bankas
operāciju zāles plāns

rekonstrukcija un lokāla restaurācija Jēkaba kazarmās. Vēsturisko izpēti veica biroji «AIG» un «KROKS» arhitekta I. Dirveika vadībā, Basteja bulvāra fasādes rekonstrukcija un Torņa ielas restaurācija notika pēc biroja «KONVENTS» (vad. arh. P. Blūms) projekta. Pēc biroja «Sarma un Norde» priekšlikuma ēkā izvietoti biroji, kafejnīcas, mazi restorāni, izstāžu zāles, augšējās stāvos apartamenta tipa dzīvokļi, konferenču zāles utt.

90. gadu pirmajā pusē izvērsusies banku telpu izbūve, to skaits Latvijā desmitgades vidū ir aptuveni pussimts. Virkni vēsturisku

ēku iekštelpu savai darbībai rekonstruējušas daudzas bankas (Rīgas komercbanka, Smilšu un Aldaru ielu stūrī, banka «Olimpija» Lāčplēša ielā, Sakaru banka Teātra ielā, Investīciju banka Kaļķu ielā u. c.), citas iekārtojušas biroju telpas līdz tam nepabeigtās jaunbūvēs («Banka Baltija» Ģertrūdes ielā, «Hansabank–Latvija» Vaļņu ielā u. c.), vai arī savām operāciju zālēm izmantojušas atsevišķu ēku zemes līmeņus («Lainbanka», «Parex» banka u. c.).

No arhitektūras viedokļa veiksmīgākie risinājumi ir Rīgas komercbankas interjera

382. attēls.
«Unibankas»
Limbažos filiāles
rekonstrukcija. 1995.
Arhitekti A. Purviņš,
A. Tereško

pārbūve (1993, birojs «KUBS», arh. Z. Kalinka, A. Sīlis) un bankas «Olimpija» ēkas atjaunošana (1994, arh. A. Purviņš, piedaloties V. Sarmam un J. Nordem). Abos gadījumos autori ar pietāti izturējušies pret vēsturisko mantojumu, vērtīgākās detaļas (vitražas, durvju vērtnes un gleznojumus) restaurējot un telpas veiksmīgi papildinot ar individuāli projektētām jaunām mēbelēm un gaismas ķermeņiem.

Sakaru bankas ēkā Teātra ielā (1995, birojs «KUBS», arh. N. Brezinskis, Z. Kalinka) pulēti griesti un grīdas laukumi kontrastē ar klasiskas tēmas interpretāciju un detaļu bagātību, kas tuvinātas smagnējai izteiksmei klientu zāles apmēbelējumā.

Citi paņēmieni lietoti «Hansabank—Latvija» filiāles ēkā Jēkaba ielā 3/5 (1993, birojs «ARHIS», arh. A. Kronbergs, piedaloties J. Lasim). Šeit bankai nepieciešamā nopietnība panākta ar tumši pulēta granīta apdari ieejas mežglā un kases telpas apjomā, bet pārējā iekštelpa kontrastējoši akcentēta ar gaišas tonalitātes virsmām un pulētām baltmetāla detaļām. Vairākas bankas arhitektoniski in-

teresantas filiāles izveidojušas arī provinces pilsētās — «Banka Baltija» Liepājā (1993, arh. G. Viksna), «Unibanka» Limbažos (1995, arh. A. Purviņš, A. Tereško).

Interesanti, bet parasti apjomā nelielāki darbi ir dažādu veikalu, kafejnīcu un biroju interjeri un pārbūves. Neoklasiskā manierē projektēta nelielā, bet iecerē skaidrā kafējnīca mākslas galerijā «Bastejs» (1994). Tās autoram arhitektam V. Neilandam klasiskā balstīts apjomu un detaļu kārtojums ir turpat vai visiem sabiedrisko objektu un savrupmāju projektiem, kuru pašvērtība ir augsts projekta mākslinieciskais izpildījums. Viņš ir autors arī iru krogam Rīgā, Tirgoņu ielā (1994).

Puspagraba velju romantika savienojumā ar piesātināti violetu un spilgti baltu krāsojumu, individuāli projektētām mēbelēm un gaismas ķermeņiem raksturo restorānu «ARVE» Rīgā, Aldaru ielā (1992, arh. J. Dripe, J. Skalbergs).

90. gadu vidū šajā žanrā rodami visdažādākie risinājumi — tie ir lietišķi, funkcionāli, moderni, romantizēti, neoklasiski, dekonstruktīvi, atklāti strukturāli, ar «High-tech»

383. attēls.
Veikals un kafējnīca
«ANRE». 1992.
Arhitekts
A. Kleinbergs

384. attēls.
Fotopreču veikals
«GILA KODAK»
Rīgā, Smilšu ielā.
1993. Arhitekti
A. Kronbergs,
J. Lasis

iezīmēm un arī grūtāk sistematizējami. Izplatīta un izskaužama iezīme ir dažādas nozīmes un kvalitātes interjeros desmitgades iesākumā plaši un nekritiski lietotie vitrīnu rāmji.

Veikals un kafējnīca «ANRE» Rīgā, Aspazijas un Audēju ielu stūrī (1992, arh. A. Klein-

bergs, birojs «ARHIS») raksturīga ar liektu, viļņotu un dažādos leņķos orientētu plakņu mijkārtotumu un sarežģītām materiālu maiņu robežu līnijām, ko lūkots vienot kopējā ansamblī.

Kafējnīca avīzes «DIENA» ēkā un «GILA

385. attēls.

Lidostas «Rīga»
informācijas centrs.
1995

385

386. attēls.

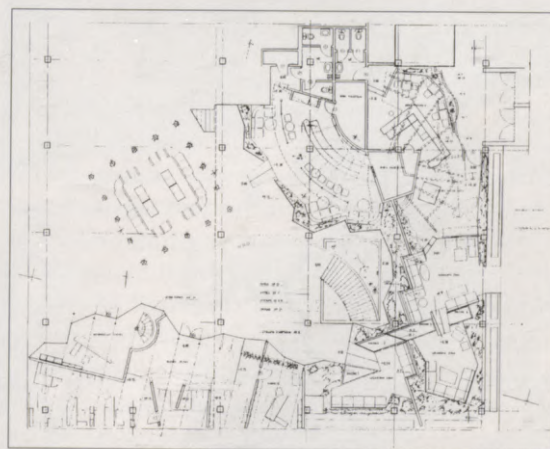
Lidostas «Rīga»
atpūtas zona un bārs.
1995

386

387. attēls.
Lidostas «Rīga»
atpūtas, informācijas
un apkalpes zonas
plānojums. 1995.

Arhitekti
A. Kronbergs,
J. Lasis

KODAK» fotopreču veikals Smilšu ielā (1993, arh. A. Kronbergs, piedaloties J. Lasim) izceļas ar izteiktu autordizainu detaļās — pirmajā gadījumā tas panākts ar atšķirīgu formu katram galdam un akvāriju starpsienas vietā, kas norobežo apmeklētāju un ēdienu sagatavošanas telpas, otrajā — asprātīgi akcentējot veikala atrašanos Smilšu ielā. Interjerā iekomponēta smilšu kaudze ar virs tās izvietotiem fototehnikas paraugiem.

Biroja «ARHIS» darbs ir arī lidostas «Rīga» atpūtas zonas projekts (1995, arh. A. Kronbergs un J. Lasis), kura izveidē pilnībā pārvarēts lidostas lielo telpu bezpersoniskums, īstenoti speciāli šai telpai zīmēti interjera elementi, kas kopā ar tumši zilās, zaļās un Latvijas karoga sarkanās krāsas lietojumu, augiem un ūdens klātbūtni rada latviska pamatīguma (ne smagnējības) un miera sajūtu, iepretim katra ceļinieka lidojuma tik dažādai pārdzīvojumu gammai.

Intensīva tonalitāte un dabas formu motīvi iekārtu dizainā ir izteiksmības garants firmas «Lauda» augļu veikalam Rīgā, Tērbatas ielā (1993, arh. J. Vītols, mākslinieki I. un I. Mailīši). Spilgtas krāsas akcents ir

mākslinieku Mailīšu veiktais kvalitatīvais sienas gleznojums.

Jau strādājot firmā «KUBS» sevi veiksmīgi pieteica arhitekts A. Sīlis. Turpinot darbu patstāvīgi birojā «Sīlis, Zābers & Kļava», radīta virkne nozīmīgu objektu — Reformātu mūzikas kluba interjers Rīgā, Mārstaļu ielā, apavu veikals «CARRE» Rīgā, Grēcinieku ielā, deju zāle un kafējnīca «Pulkvedim neviens neraksta» Rīgā, Peldu ielā, salons «Laima Lux» Rīgā, Brīvības ielā. Visus šos objektus

388. attēls.

Firmas «Lauda» veikals Rīgā, Tērbatas ielā. 1993. Arhitekts A. Vītols, mākslinieki I. un I. Mailiši

raksturo veikls krāsu, faktūras un gaismas lietojums, kā arī katrai vietai individuāli projektētas detaļas vai interjera iekārtas. Veikala «CARRE» noskaņu veido ķieģeļu siena ar pildrežģa konstrukcijas koka daļām, rupjas apdares dēļu virsmu un tām kontrastējoša pulēta akmens grīda ar koši zilām gaismas «acīm», kas sasaucas ar mākslinieciskām zilās krāsas joslām sienās. Vēsture un mode viņņojas kopējā plūdumā līdzīgi pārdevēja letes savdabīgajai formai.

Daudzi veikali mainījuši savu īpašnieku un arī sākotnējo interjeru. Viens no tādiem piemēriem ir gultas piederumu veikals Rīgā, A. Čaka un Artilērijas ielu stūrī. Arhitekts A. Ģelzis 1993. gadā tam bija izstrādājis lakonisku, bet savdabīgu iekārtu, kur plauktu centrā atradās zīmuļa formā veidots gaismas ķermenis ar matēta stikla šķautnēm.

Starp daudzām Eiropas un Amerikas gaurmē veidotām picērijām jāmin arhitekta U. Šēnberga 1993. gadā projektētā «Jeņķu pica» Rīgā, Brīvības ielā. Dažādie līmeņi padara interjeru bagātāku, savukārt spilgta baltā un sarkanā krāsa kopā ar neona gaismekļu atspīdumiem patiešām rada amerikāniskas,

389. attēls.

Veikals «CARRE» Rīgā, Grēcinieku ielā. 1994. Arhitekts A. Silis

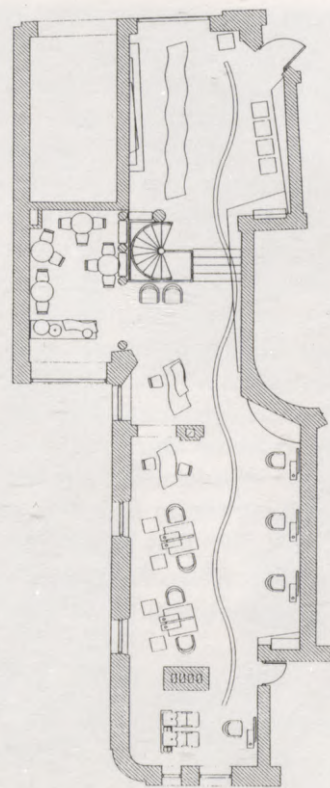

390. attēls.
Salona «Laima Lux»
interjers

391. attēls.
Salona «Laima Lux»
1. stāva plāns. 1994.
Arhitekts A. Silis

nedaudz teatrālas, bet dzīvespriecīgas vides iespaidu.

Līdzīga ievirze kā iepriekš minētajā restorānā «Andalūzijas suns» ir Vecrīgā, Amatu ielas pagrabā izbūvētajam (atkailinātajam) daudzfunkciju telpu kompleksam «Slepenais eksperiments» (1995, birojs «5. Avēnija», arh. A. Sparāns, J. Mitenbergs), kur neapdarinātas sienu plaknes kopā ar pagrabiem rak-

sturīgajiem cauruļvadu un sociālisma laika mēraparātu mudzinājumiem ir pateicīgs fons pulētu galdu, bāru un pakāpienu virsmām, kā arī augstvērtīga dizaina tehnoloģiskām iekārtām, gaismas ķermeņiem un krēsliem.

Nelielais datoru veikals-birojs Rīgā, Brīvības ielā iepretim Vidzemes tirgum izkārtots divos līmeņos (1995, arh. D. Brezinska) un atšķiras ar savdabīgām un kvalitatīvi realizētām detaļām, kā arī vēsturiskās ēkas fasādē lietotās kolonnas motīva atskaņām interjerā. Šis darbs ieskicē 90. gadu vidus pozitīvāko ievirzi — vietējo arhitektu intelektuālā potenciāla maksimālu izmantošanu un unificēto iekārtu minimālu lietojumu vides veidošanas mākslā.

1991. gadā iegūtais reālais valstiskums no-teica arī nepieciešamību iekārtot Latvijas vēstniecības dažādās pasaules valstīs. Daudzos gadījumos veikta kvalitatīva interjera projektēšana, pilnīga vai daļēja ēkas rekonstrukcija, atsevišķas piebūves un teritorijas labiekārtojums. Te jāmin Latvijas istabas (Latvijas

dāvana Tautību pilij Ženēvā) restaurācija un jaunu mēbeļu komplekta izgatavošana (1995, arh. P. Blūms, mākslinieki V. Vilks un D. Motte), Latvijas vēstniecības Bonnā interjera un iekārtu projekts (1993, arh. P. Blūms).

1995. gadā pēc M. Ģelža projekta vēstniecības vajadzībām pārbūvēta četru stāvu ēka Briselē, kurai arhitekts zīmēja arī speciālas mēbeļu grupas un sienas plaknes apdares elementus. Londonā vēstniecības ēka iekārtota pēc arhitekta M. Liepas, interjeristu V. Vilka un D. Mottes projekta. No 1991. līdz 1995. gadam dažādas izbūves un dārza iekārtošana veikta Latvijas vēstniecībā Maskavā. Viesu nama interjera un atsevišķu dizaina elementu autori ir arhitekti O. Krauklis un I. Bumbiers un mākslinieks J. Krievs. Savukārt svētdienas skola un konsulāta telpas, vēstnieka reprezentācijas telpu grupa ar ziemas dārzu, teritorijas plānojums

392. attēls.
Restorāna
«Pulkvedim neviens
neraksta» interjers.
1995. Arhitekts
A. Silis

393. attēls.
Picērija «Jeņķu pica».
1993. Arhitekts
U. Šēnbergs

394

394. attēls.
 Klubs «Slepenais
 eksperiments»
 Vecrīgā, Amatu ielā.
 1995. Arhitekti
 A. Sparāns,
 J. Mitenbergs

395. attēls.
 Kluba «Slepenais
 eksperiments»
 garā zāle

395

396. attēls.
 Datora veikala
 «Capital» interjers.
 1995. Arhitekta
 D. Brezinska

un nelielas koka baznīcas izbūve veikta pēc arhitekta J. Dripes projekta. Plašā dārza «zaļā arhitektūra» projektēta un realizēta arhitektes A. Neilandes vadībā. Jau 1995. gada otrajā pusē «LX» (vad. arh. M. Apsītis) vadībā tika izprojektēta un realizēta ēkas pārbūve Latvijas vēstniecības vajadzībām Viļņā.

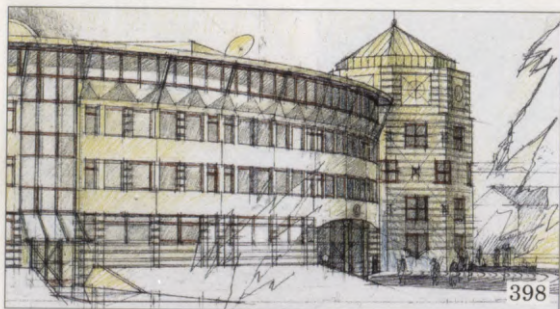

396

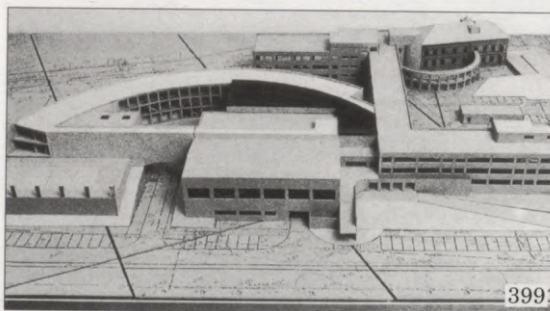
Tāpat kā visas iepriekšējās desmitgades, arī 90. gadi ieies vēsturē ar nozīmīgiem projektiem, kuru īstenošana dažādu iemeslu dēļ nav iesākta un iespējams, ka daži kļūs vien par to autoru ieceru lieciniekiem. Nozīmīgākie projekti šajā klāstā ir arhitekta G. Birkerta (ASV), sadarbībā ar arhitektu M. Ģelzi, tapušais Latvijas Nacionālās bibliotēkas projekts Daugavas kreisajā krastā starp Akmens un dzelzeļa tiltiem. 240 m garā un 66 m augstā ēka veidota kā vērīnīgs «stikla kalns» iepretim Vecrīgai. Lēzena loka formu biroja «ARHIS» arhitekti piešķīruši projektētajai viesnīcai Zaķusalā starp dzelzeļa tiltu un TV centru. Pusloks plānā ar telpiski piepildītu loka iekšpusi, astoņstūra tornis kā vertikāls akcents un izteikta jumta pārkare raksturo arhitekta P. Venckoviča projektu poļu Nacionālajai skolai un kultūras centram Rīgā.

397. attēls.
Nacionālās
bibliotēkas projekts
Rīgā. 1994. Arhitekti
G. Birkerts,
M. Ģelzis

398

399

398. attēls.
Poļu Nacionālās
skolas un kultūras
centra projekts.
1993. Arhitekts
P. Venckovičs

399. attēls.
Diagnostikas centra
rekonstrukcijas
projekts. 1992.
Arhitekts M. Apsītis
un birojs «LX»

* * *

Kopumā Latvijas arhitektūrā 90. gadi raksturojami kā būtisku organizatorisku un māksliniecisku izmaiņu laiks. Pilnībā pārkārtots ir projektēšanas process un tā pamats ir firmas un katra arhitekta atbildība, reāla konkurence darba tirgū. Būvmateriālu klāsts un klienta prasības pozitīvi izmaina vides kvalitāti. Tiesa, realizētie projekti valsts un privāto pasūtītāju rocības dēļ desmitgades pirmajā pusē pamatā ir nelieli, taču projektu priekšlikumi radīti arī vērienīgiem viesnīcu, izstāžu un sporta centriem, Nacionālajai bibliotēkai. 1996. gada janvārī apstiprināts jaunais Rīgas attīstības plāns, ko izstrādāja autoru kolektīvs arhitekta A. Rozes vadībā.

Īpašuma maiņas procesā daudziem arhitektūras pieminekļiem joprojām trūkst saimnieka, kas tos spētu atjaunot un uzturēt kultūrvidei

atbilstošā līmenī. Veidojas daži starptautiskas sadarbības projekti — Abavas ielejas telpiskā sakārtošanā iesaistīta Eiropas Padome un vairākas Latvijas ministrijas.

Latvijā pakāpeniski tiek pilnveidota likumdošana pieminekļu aizsardzības jomā un sfērā, kas saistīta ar arhitekta prakses reglamentāciju un būvprocesiem valstī.

Atskatoties uz zināmo arhitektūras mākslinieciskās izteiksmes nabadzību un attīstības sastingumu, kas valdīja pirms 10—15 gadiem, šodienas Latvijas būvmākslas novitātes vieš pamatotu cerību, ka beidzot pārvarēts vispārējais padomju perioda kultūrpārrāvums. Pēdējā laika Latvijas arhitektūras skolas aktivitātes un praktizējošo arhitektu veikums aizvien jūtāmāk atspoguļo pasaules modes tendences saistībā ar Latvijas kultūras tradīcijām, domāšanu un šodienas dzīvesveidu.

ARCHITECTURE OF LATVIA

Judging by archaeological excavations, the territory of Latvia has been populated since the distant past. From the 9th century BC when the glaciers receded creating a favourable climate for human life, traces of human settlements were found on the shores of the Baltic glacial lake and the Lubāns as well as on banks of the rivers falling into them.

Beginning in the second half of the 3rd century BC, along with the perfection of tools and agricultural skills, settlements of the local tribes became more independent, showing signs of specific building types and traditions in their construction.

More than 50 neolithic settlements have been registered in the territory of Latvia, scattered in small groups on the shores of larger lakes (Lubāns, Burtnieks) and river banks (Rūja, Aiviekste). Usually the settlements were built in dry, sandy locations, 3—5 m above the water level.

The second century BC was the period of human migration in the Baltic area: coming from the south, Baltic ethnic groups gradually pushed to the North, the Finno-Ugric nationalities residing in this territory brought with them traditions of their social life and culture. This inevitably led to changes in the planning of settlements and the character of their development: very often they were not set up close to watercourses as in the past but in plains where cattle could find good pastures. Development of cattle-breeding in the 1st century BC brought along construction of fortified settlements in the territory of Latvia. Log fences initially used only for cattle enclosures, gradually turned into fortified walls, thus bringing a new formal device into the spatial arrangement of primeval settlements. In order to avoid unexpected attacks, locations for fortified settlements were found on natural hills or in river confluences and

were artificially fortified. This led to the appearance of castle mounds—a striking examples of the primeval arrangement of space. Types of buildings in the second half of the 1st century BC were characterized by wide diversity: it was a time when the most characteristic Latvian archetypes came into existence.

At the end of the 1st century BC unfortified settlements started appearing in the territory of Latvia in most cases in open places close to traffic ways. Many inhabited castle mounds remained, also (Daugmale, Mūkukalns etc.), their fortification systems being permanently consolidated and perfected.

Starting with the middle of the 1st century AD the dominant building type in both fortified and unfortified settlements became horizontal log structures with cross — like corners 4 × 4, 4 × 5, 4 × 6 m in plan with a somewhat sunken, fixed by heaped stones, hearth in the centre (smoke rooms).

As to the appearance and silhouette of ancestral settlements, both in their attitude to the environment and the structure of town-planning and in their spatial arrangement one can see evidence of irreproachable feelings for nature. A skillful use of the smallest peculiarities of the surrounding landscape testify to attempts to impart in the settlement not only a functional purpose but also specific beauty.

A characteristic example of these attempts is the Āraiši lake castle. Ingenious use of the strategic advantages offered by the lake island setting in combination with a purposeful fortification system created a compact, densely built-up spatial structure.

The Crusaders' invasion in Latvia in 13th century brought along methods of masonry building construction. Development of Latvian monumental architecture followed the European historical styles and progressed

at the same pace. In some periods, however, there registered a certain deviation, and each of these styles inevitably acquired a local character. Very stable traditions dominated local folk timber construction. It influenced architecture rather than style influencing it.

The oldest masonry structure in Latvia — Ikšķile church — was built in 1185. Through the course of time, like any other ancient building, it has undergone a number of alterations and has acquired some annexes. The preserved fragments bear evidence of sophisticated technical, artistic and stylistic skills of European building art of the period. The same evidence can be found in the ruins of many castles of the Order and the Bishop where planning was based up on the most widely spread building typology — the so-called convent house in which all of the premises were grouped around a square-shaped inner courtyard.

The same of general techniques are applied in the shaping forms and details in the most ancient — eastern part — of the Riga Dome Church, but the cross passage and capitol hall built by the middle of the 13th century belong to classical examples of the Gothic building art. St. Simeon church in Valmiera and St. John's church in Cēsis reflect the general features of the peculiar ponderousness and means of artistic expression of the Northern Gothic style.

Localized medieval building traditions were preserved for a long time. This is evidenced by pyramidally roofed towers projecting from the main volume of quite a number of Kurzeme churches which survived to the middle of the 18th century. Altar and vaults of side naves of St. Peter's church in Riga are outstanding examples of the late Gothic style. The Gothic style of secular architecture has left its traces in the build-up of several streets in Old Riga where narrow facades of citizens' houses («Three Brothers») topped with pointed or stepped pediments face each other. An important architectural monument of Gothic style is the so-called Minster hall in the present building of the State Philharmonic at 6 Amatu Street.

In the «Bride's Chamber» annexed to the hall in later years one can notice the somewhat high-below expression of late Renaissance-mannerism. Renaissance brought with it a system of new architectural styles based on the principles of antique form shaping. The northern part of Europe encountered this style in the 16th century. It did not leave deep traces in Latvian architecture, as at that period the country was ravaged by wars. The most characteristic examples of this style are the annex to the eastern end of St. John's church in Riga (1587) and the architectural modification in the western pediment of Black Head house executed by Dutch masters.

The plastic and lush Baroque style spread in the 17th century. The pyramidal church spires of the Gothic period were replaced by a Baroque composition of column and dome rotunda (tower of St. Peter's church in 1686 in Riga by architect R. Bindenschuh). The heritage of religious buildings was enriched at this time by a number of pompous, in most cases, two-tower churches in Latgale. One-tower Holy Trinity church in Liepāja (1742 by architect J. Dorn) is a rare but brilliant example of the Baroque style in the northern part of Latvia. Quite many of the dwelling houses in towns acquired luxuriant Baroque style portals preserved mainly in Riga. These buildings turned the longer facades to the street with rich artistic finishes based on the system of architectural composition of a grander order (The Reitern's and Dannenstern's mansions in Riga). Instead of medieval stone walls the cities were surrounded by fortifications of ramparts and bastions (Riga, Jelgava). The composition of the volumes of landlords' mansions in the countryside of Latvia reflected the pitched roof silhouette of peasants' dwellings, sometimes acquiring characteristics of the Baroque style mansard.

Undoubtedly, the most outstanding monuments of the Baroque building art in Latvia are the palaces of Kurzeme Dukes Birons in Jelgava and Rundāle. The construction was started in 1738 and 1736 respectively, after

designs of the prominent St. Petersburg architect, B. F. Rastrelli. In most cases the interior decoration of Rundāle palace, executed in the third part of the 18th century, can be considered as a masterpiece of the late period of the Baroque style — Rococco. After careful restoration in the 1980's this has regained its unique splendour. This palace is a gem in the heritage of Latvian building art.

With the end of the 18th century came the spreading of Classicism. During this period, when the country was gradually subjugated to Russia, very important changes occurred in the structure of Riga's planning. In the outskirts of the city the grid-pattern of streets became typical, while the fortress ramparts were surrounded by a zone free of any structures, creating an explanade. Riga Town Hall, with its pediment executed in antique forms, was built in 1865 (architect J. F. Oettinger).

The classical facade of Academia Petrina in Jelgava (1775, architect S. Jensen) echoes the Baroque style. But, already at the very end of the 18th century, the architecture of the country landlord mansions, built in growing numbers, was dominated by the pure forms of Classicism, and in the first quarter of the 19th century acquired the features inherent in the Russian Empire style.

The somewhat matter-of-fact expression and strict form at hierarchy of the Empire style had also won dominance in religious architecture (churches of Jesus and Alexander Nevsky in Riga, churches in Ventspils, Viļāni, etc.). However, the designs of the prominent Riga architect K. Haberland, usually replete with details, differ with much more unrestrained artistic forms, and did not always correspond to the general canons of Classicism.

Up to 1840 town-builders could construct houses only with already fixed patterns for model facades approved by the czarist government.

The middle of the 19th century brought radical changes in both town-planning and architectural styles. Development of capitalist

production relations furthered the flourishing of industry and trade. In the following half century the urban population increased many times. Carefully considered town planning projects in new urban areas grew in Liepāja, Ventspils, Rēzekne and Daugavpils, but the most essential changes took place in Riga.

Between 1857 and 1863 architects J. D. Fel-sko and O. Dietze worked out projects for pulling down the fortress ramparts and bastions and rearranging the whole territory surrounding Old Riga. During the following decades the semicircle of Riga boulevards came into being which is an outstanding monument of townplanning in the 19th century.

The beginning of the 20th century was marked by even more intensive urbanization. Centres of Liepāja, Ventspils and other towns acquired the features of large cities.

Particularly intense was the growth of the Riga centre and the contemporary features of the city environment were formed at that time. Harmonious integrity was achieved mainly by establishing building regulations limiting the density and height of structures, the distance between them, their location on lots, etc. Jelgava, Liepāja and other towns had to follow the same regulations as Riga. In 1902 the first residences were built in Mežaparks, which can be considered one of the first implementations of the idea of a garden city that was then very popular.

During the first years of the independent Republic of Latvia (1920's and 1930's) considerable time passed healing the wounds inflicted by WW I. But, already in the middle of the 1920's building construction was revived. Planned build up of populated places was very carefully considered. Riga, Liepāja and other cities received thorough, over all, embracing development plans. All Latvian towns had to follow very precise building regulations.

The first architects' organizations (Riga Architects' Union etc.) appeared in the second half of the 19th century, but in 1869 when at the Riga Polytechnical Institute was opened the Department of Architecture, there was laid the foundation for the Riga School of Ar-

chitecture which in later years had a very marked influence on all of the Baltic region. In the beginning of the 20th century only local architects practiced in Riga. Most of them were alumnus of the Riga Polytechnical Institute. This fact greatly determined the local peculiarities of Riga architecture. In the 1920's and 1930's as well as right after WW II the training of architects took place at the Latvian University. Since 1958 — their training has been at the reestablished Riga Polytechnical Institute (in 1990 renamed the Riga Technical University).

By the end of the first 3 decades of the 19th century a definite reaction against normative Classicism became evident. Freely romanticized stylization reproducing Gothic and later other stylistic forms of the earlier historical periods became common. In most cases they had symbolic significance corresponding to the function of the building, character of the environment or other circumstances. This style of choice — Eclectism — generally characterized by a great repletion of details, regular rhythm of artistic composition and a singularity of all constituent parts, irrespective of the formal style (neostyle).

Tenement houses in urban development were executed primarily in generalized forms of Neo-Renaissance. Houses on Riga boulevards designed by the first professionally educated Latvian architect J. F. Baumanis belong to this category of structures although he worked also in other neostyles, particularly in Neo-Gothic. Quite often old buildings, including timber houses built in the style of Classicism on the outskirts of Riga, were reconstructed following the rhythmical forms of Eclectism. Some of them have been preserved in the centre of Riga and can be considered as unique city development in the world.

The beginning of the 20th century coincided with radical changes in architectural styles. The artistic principle of «turning the useful into the beautiful» inherent in Art Nouveau flourished at that time and marked the emergence of the system of modern architecture.

This principle opened indefinite possibili-

ties in applying artistic means of expression and forms. It found its full expression in the luxuriant and diverse forms of Riga Art Nouveau. It manifested itself in the eclectic decorative experiments which reached the acme of perfection in a row of buildings on Alberta Street (1903 — 1906, arch. M. Eisenstein) and in buildings with markedly vertical facades (perpendicular Art Nouveau) designed by architects J. Alksnis, E. Laube, O. Bārs, K. Pēkšēns, P. Mandelstamm, etc., as well as in Latvian National Romanticism pursued by such prominent masters as E. Laube, A. Vanags, K. Pēkšēns. Around 1910 another style — retrospective Neo-Classicism — tried to take roots in town design but Art Nouveau remained the dominant style. In respect to the number of Art Nouveau buildings and their concentration and artistic quality Riga is unique in the world. Riga is an Art Nouveau metropolis. Naturally echoes of Riga Art Nouveau are evident also in Liepāja, Ventspils, Cēsis and elsewhere.

Relatively early — by 1926 — the so-called modern movement — Functionalism — reached Latvia (houses in Riga at 6 and 8 Marijas Street, arch. T. Hermanovskis). Among pioneers of this style in Latvia were architects P. Mandelstamm, K. Bikše and others.

In the first half of the 1930's effective designs in this style were presented by the Riga architect firm of «A. Karr & K. Baetge». Functionalism was the dominant style of the architecture of many schools built in the 1930's.

In the second half of the 1930's, under Ulmanis' regime, the official ideology found its expression in Neo-Eclectism executed in classical forms. Characteristic examples of this trend are the Palace of Courts (1936, arch. F. Skujiņš), the Ministry of Finance (1937, arch. A. Klinklāvs), the Unity House in Daugavpils (1936, arch. V. Vitands) and other buildings. In this period, however, the style reflecting the spirit of the epoch Functionalism remained dominant in building art.

The first years after WW II (1945—1954) represent one of the most complicated periods in the development of Latvian architecture due to of transition to Soviet design methods. At the centre of attention was the reconstruction of industrial enterprises, communal services, systems of water supply, sewerage, power supply and transportation destroyed during the war and all of the architectural and engineering problems connected with it.

The elaboration of the Riga Masterplan was carried out by the Workshops of architectural planning under the leadership of architects A. Lamze, P. Bērzkalns and O. Tilmanis. On the basis of experience gained in the pre-war years, the first standard sections for mass-scale housing construction were designed. A characteristic example of public architecture of that time was the hotel «Riga» (completed in 1954) which vividly demonstrated tendencies of decorative embellishment which were characteristic of Soviet architecture of that period (arch. prof. S. Antonov, J. Arhipov, A. Miezis, engineer A. Lisovskis; interior designers architects A. Aivars and A. Krastiņš).

A special role in the searching for architectural image in public buildings was played by the high-rise building of the Academy of Sciences designed by a team of architects led by prof. O. Tilmanis (completed in 1957).

Except for some multi-rise structures, most dwelling houses built in Latvia were 2—3 storey structures with load bearing brick walls. Among such designs a series of standard dwelling houses worked out by architects V. Ramane and E. Kalniņa excelled in their logical scale and their original vocabulary of regional forms. These houses perfected further the local housing construction traditions started in prewar years. With the end of the 1950's started a period of radical changes in the development of architecture. The old eclectic forms were abandoned and architecture turned to the application of industrial building techniques and spatial systems.

Beginning with the 1960's housing

construction both in Riga and other towns of the republic was concentrated in larger, freely planned communities. Such were neighbourhood designs «Āgenskalna priedes» and in Grīvas Street (1958—1964) worked out under the supervision of architect N. Rendels as well as neighbourhoods Tīrzas Street (arch. L. Nagliņš) and Viestura Avenue (arch. M. Brodskis and A. Paperno) completed in the middle of the 1960's. These residential areas were provided with their own service establishments.

To correct the mistakes made by town-planners in the previous years, architects E. Pučiņš and G. Melbergs took the lead in elaboration of a new Riga Masterplan which was approved in 1967. It was a complex work because it also included a project for the long-term development of the suburban zones (architect V. Apsītis). Planning was based on a complex development of these areas with 100—150 thousand inhabitants in each of them. It was decided to concentrate the prospective housing construction in peripheral undeveloped or scantily built-up areas such as Ķengarags, Purvciems, Ilģuciems, Imanta, Bolderāja, Pleskodāle etc. For the first time in postwar years attention was paid to the central zone of Riga with its ancient core — Old Riga.

On the whole the 1960's are characterized by the design and construction of large residential areas with standardized prefabricated houses. The houses built during the first phase of the construction programme in Ķengarags (1961—1971, arch. A. Berķe, M. Brodskis, G. Melbergs, I. Strautmanis, A. Ozoliņa, L. Nagliņš etc.) have courtyards facing the Daugava and create a rhythmical development along Moscow Street. In other neighbourhoods courtyards have rectangular shapes and the panorama is enlivened by separate 12-storey towers (built in the 1970's).

Construction of the residential area «Lielā Jugla» between the Jugla lake and Biķernieki pine forest started with a competition (1962—1970, arch. O. Krauklis, D. Danneberga, P. Fogelis, G. Melbergs, R. Paikune, L. Nagliņš

etc.). Here the architects made use of the principles of free planning — along with 5-storey large panel blocks the development includes also 12-storey brick houses.

Planning of the Purvciems residential area (1965, arch. G. Melbergs, R. Paikune, M. Medinskis, Ē. Drande etc.) is based on a hexagonal pattern, its edges being separate 4—6 section apartment blocks while traffic roads are flanked by rows of 9-storey blocks — «walls».

On the left bank of the Daugava, the residential area of Īļģuciems became one of the most picturesque housing projects (arch. R. Lelis, R. Paikune, T. Francmane, etc.). The design of the Imanta area was in full swing, and its construction was already begun.

New residential areas sprang up also in Daugavpils, Stučka and elsewhere. Dwelling houses in smaller towns and villages did not exceed 2—3 stories. Development in Alūksne, Smiltene, Kuldīga and Saldus bears evidence of this.

The development of new residential areas is made up primarily by large-panel or brick dwelling blocks built after standardized projects (arch. L. Plakane, L. Ose, M. Žagare, M. Hnoha, L. Dorofejeva, etc., engineers B. Jegorov, L. Postnov, etc.)

Very important in the process was the design and construction of pilot structures, because they allowed the ability to check and assess the construction possibilities in large-panel housing with load bearing brick crosswalls. Such pilot houses were built in Riga (1960, arch. Dz. Driba, M. Ģelzis, Z. Mežulis, eng. A. Loginov) and in Bulduri (1961, arch. R. Jaunušāne, L. Ose).

Among public buildings noteworthy is the summer concert hall in Dzintari seating 2000 which can boast of an ingenious use of exposed metal structural units and modest timber finish (1959—1960, arch. M. Ģelzis and A. Vecsilis, eng. A. Bite). Quite a number of trade and catering establishments were built in Riga and all over Latvia, among them «Bērnu pasaule» in Riga (1964, arch. J. Goldenbergs, L. Vaičulaitis), department

store-cum-restaurant in Valmiera (1964, arch. V. Samtiņa,) department store in Talsi (1965, arch. V. Pētersone, E. Vecumnieks) department store in Sloka (1966, arch. A. Šēnberga), restaurant with a shop «Sēnīte» (1967, arch. L. Skuja, eng. A. Bite, G. Grīnbergs, R. Ozoliņš), restaurant «Vārava» in Saulkrasti (1969, arch. H. Pētersons) and many other projects.

A schematically simplified approach to the scale of public buildings, the structure of their volume and plastic solution is most evidently seen in buildings, constructed in the centre of Riga in the second half of the 1960's. Among them is laboratory building of the Riga Polytechnic Institute (now the Riga Technical University, 1968, arch. I. Paegle, J. Vilciņš), building of Riga Secondary school No. 3 (1967, arch. K. Plūksne, V. Fjodorov, eng. A. Briedis), the first 24-storey office building (arch. A. Reinfelds, V. Kadirkov, V. Maike, eng. E. Valeinis, G. Lācis) and the hotel «Latvija» (arch. A. Reinfelds, A. Grīna, V. Maike, eng. E. Valeinis, G. Lācis).

The 1970's in Latvian townplanning are marked with a different quality in both town planning policy in general and elaboration of regional planning projects. Designs of «Pļavnieki» residential area in Riga (arch. M. Medinskis, Ē. Fogelis, I. Millers etc.), residential areas «Ezerkrasts» and «Zaļā birzs» (arch. I. Rubauska) and housing development of the factory «Lauma» in Liepāja (arch. A. Skujiņa etc.) can boast of well considered infrastructure.

Individually designed top quality dwellings were built in the centre of Riga filling up the «gaps» in the old development in Baznīcas Street (1975, arch. M. Ģelzis), Vesetas Street (1979, arch. Ā. Išanova, O. Krauklis) and Āgenskalna Street (1979, arch. V. Savisko).

Of the restored architectural monuments should be mentioned Dome Church, St. Peter's church, Turaida castle in the Gauja National park, castles in Bauska, Cēsis, the palace in Rundāle etc. as well as a number of country mansion (estate) house complexes. Restoration designs in Latvia were elaborated by the

specialists of the former Restoration institute (P. Blūms, I. Dirveiks, J. Galviņš, L. Liepa, G. Jansons, G. Zirnis, A. Zandbergs, L. Markova).

Among the public buildings commissioned in the middle of the 1970's was the building of the former central committee of the Latvian Communist party at 2 Elizabetes Street (arch. J. Vilciņš, A. Ūdris, A. Staņislavskis, G. Asaris) which merges into the park landscape of Strēlnieku Garden, and the office building in Āgenskalns (arch. M. Ģelzis, J. Kārklīņš and V. Valgums) as well as the new building of J. Rainis Art Theatre (arch. M. Staņa, I. Jākobsons, H. Kanders, eng. A. Briedis, A. Geidiņa).

Mention should be made also of the exhibition and attraction complex «Daile» in Jūrmala (arch. E. Šēnbergs) and the new standardized schools (arch. V. Fjodorovs, E. Leitāne) the construction of which throughout Latvia was started in the second half of the 1970's.

An important place in the construction of the 1970's is taken by health care facilities — cardiology centre of the P. Stradiņš' hospital (arch. S. Breijere), Gaiļezers hospital (arch. A. Purviņš, V. Kadirkovs), the first stage of the sanatorium «Rīgas Jūrmala» (arch. V. Zilgalvis, E. Vecumnieks, E. Brante), outpatients clinics in Purvciems and Imanta, and other projects.

Monumental architecture was greatly enriched by the Salaspils Memorial ensemble erected on the territory of the former nazi concentration camp (arch. O. Zakamennijs, G. Asaris, O. Ostenbergs, I. Strautmanis, sculptors L. Bukovskis, O. Skarainis and J. Zariņš).

The 1980's brought to Latvian architecture a strengthening of regional traits, at the same time preserving the dominance of standardized solutions and use of prefabricated members.

Some larger residential structures were built close to the centre areas — at 76 Valdemāra Street (arch. J. Paegle, E. Treimanis) and in the Latgale suburb including one united

housing complex as well as the existing dwelling houses (arch. K. Alksnis, E. Bušs, J. Poga, V. Meinerts).

Of public buildings worth mentioning is the RTU swimming-pool in Ķīpsala (arch. K. Alksnis, M. Zariņa), the Riga Motor museum in Mežciems (arch. V. Valgums and A. Briedis) and TV Centre in Zaķusala (arch. A. Purviņš, B. Maike, interior designers M. Gundars and J. Bērziņš). The influence of post-modernism is evident in the architecture of separate public buildings in the countryside. A characteristic example of the above is the civic centre of the state farm «Renda» (arch. L. Ē. Tikmanis).

Development of the Latvian architecture in the 1990's is closely connected with the all-embracing structural changes taking place in the country as a whole. Project designing lost its state monopoly function and the large design institutes were replaced by several dozens of private firms and enterprises. Licences issued by the Latvian Architects' Union which is the only professional public organization become compulsory for architectural practice.

Shortage of financial resources in the first half of the 1990's limited design of large public buildings, and substantial foreign investments in this field could be expected only in the future. Architects concentrated their efforts on reconstruction of trade centres, small hotels, offices, banks, restaurants and cafes. Latvian builders started using materials recognized on an international scale, thus substantially improving the quality of building operations.

Private enterprise was characterized by an unprecedented host of private residences on the outskirts of Riga and other larger towns. Reconstruction of the Latvian National Opera and premises for State President's Office in Riga Castle were only exceptions to the general trend.

BAUKUNST LETTLANDS

Wie die archäologischen Ausgrabungen bezeugen, ist das Territorium Lettlands bereits in der grauen Vorzeit besiedelt worden. Ab 9. Jahrtausend v. u. Z., als sich beim Zurückgehen der Gletscher ein für das Leben günstiges Klima ausgebildet hat, sind schon Spuren von Niederlassungen der Menschen an den Ufern des Baltischen Eismeereres, Lubanaer Sees und der darin einfließenden Flüsse anzutreffen (Laukskola, Sēlpils).

Ab der zweiten Hälfte des 3. Jahrtausends v. u. Z., als die Werkzeuge und die Fertigkeiten des Ackerbaus vervollkommen wurden, gewannen die örtlichen Niederlassungsstätten der Stämme einen immer selbständigeren Charakter, es wurden bestimmte Gebäudetypen und deren Gestaltungstraditionen sichtbar. Auf dem Territorium Lettlands gibt es mehr als 50 Siedlungen des Neolithikums, die in kleinen Gruppen an den Ufern der größeren Seen (Lubāns, Burtnieks) und Flüsse (Rūja, Aiviekste) Platz fanden. Die Siedlungen wurden in der Regel an trockenen und sandigen Orten, 3—5 Meter über dem Meeresspiegel eingerichtet.

Im 2. Jahrtausend v. u. Z. vollzog sich die Völkerwanderung: die vom Süden einfließenden ethnischen Gruppen der Balten verdrängten die hier lebenden finno-ugrischen Stämme allmählich nach Norden und brachten ihre Regeln des Gemeinschaftslebens und Kulturtraditionen her. Das rief auch unumgänglich Veränderungen in der Planung der Siedlungen und im Charakter der Bebauung hervor: sie wurden immer öfter nicht mehr in der unmittelbaren Wassernähe eingerichtet, sondern in Niederungen, wo für das Vieh ein gutes Weideland gesichert wurde. Mit der Entwicklung der Viehzucht begannen sich im 1. Jahrtausend v. u. Z. in Lettland befestigte Siedlungen zu bilden. Rundholzzäune, die anfangs Umzäunungen für das Vieh bildeten, verwandelten sich allmählich in Befestigungsmauern, somit ein neues Strukturelement in

die räumliche Organisation der ursprünglichen Niederlassungen einführend. Um plötzliche Angriffe zu vermeiden, wurden natürliche Hügel oder Zusammenlauf von Flüssen für das Festungswerk gewählt, indem sie künstlich befestigt wurden. So sind Schloßberge — die lebhaftesten Zeugen der ursprünglichen Raumordnung — entstanden.

Was sich auf die Gebäudearten selbst bezieht, so wird die zweite Hälfte im 1. Jahrtausend v.u.Z. durch relativ große Vielfalt gekennzeichnet: es entstanden die für Lettland charakteristischen Architekturtypen. Am Ende des 1. Jahrtausends v.u.Z. begannen auf dem Territorium Lettlands auch unbefestigte Siedlungen vorzukommen, die meistens in offenen Stellen an Verkehrsadern errichtet wurden. Es wurden auch viele Schloßberge (Daugmale, Mūkukalns u.a.) besiedelt, indem deren Befestigungssystem gestärkt und stets vervollkommen wurde.

Ab Mitte des 1. Jahrtausends u. Z. wurde der in der Kreuzhauseckenkonstruktion gebaute Blockbau mit 4x4, 4x5, 4x6 und 4x8 m und derartigen Ausmaßen im Plan, ein wenig vertieftem und durch Steinaufstapelung befestigtem Herd im Zentrum (Schornsteinraum) zum dominierenden Gebäudetyp sowohl in den befestigten, als auch in den unbefestigten Siedlungen.

Was die Gestalt und die Silhouette der Siedlungen der Vorfahren anbelangt, so ist sowohl in der Beziehung zur Umwelt und städtebaulichen Struktur, als auch zur Raumordnung ein einwandfreies Gefühl für Natur spürbar, die Fähigkeit, die aller kleinsten landschaftlichen Eigentümlichkeiten auszunutzen, um der Siedlung nicht nur funktionelle Zweckmäßigkeit, sondern auch eigenartige Schönheit zu verleihen.

Ein charakteristisches Beispiel — die Wasserburg zu Āraiši. Durch sinnreiche Verwendung der strategischen Vorteile einer

Seeinsel, mit zielstrebig in Blockbautechnik gestaltetem Befestigungssystem wurde hier eine kompakte, praktisch dicht bebaute räumliche Struktur mit einem hohen semantischen Genauigkeitsgrad geschaffen.

Mit dem Einbruch der Kreuzritter in Lettland kamen auch Verfahren der Steinbauweise mit. Die Entwicklung der Monumentalitätsarchitektur in Lettland lenkte in die historische Stilbahn Europas ein und vollzog sich im allgemeinen gleichzeitig mit ihr. Bei einzelnen Zeitabschnitten ist eine gewisse zeitliche Verschiebung zu beobachten, doch jeder Stil gewann seine lokale Nuance. Bei der lokalen Volksholzbauweise herrschten stabile Traditionen. Eher sie beeinflusste die Architektur der Stile als umgekehrt.

Der älteste Steinbau in Lettland — die Kirche in Ikšķile — wurde 1185 errichtet und hat im Laufe der Zeit, wie jeder beliebige Altbau, eine Reihe von Umgestaltungen und Erweiterungen erfahren. Ihre erhaltenen Fragmente widerspiegeln die technischen und künstlerisch stilistischen Verfahren der europäischen Baukunst jener Zeit schon in einer völlig entwickelten Art. Dasselbe ist auch in den vielen Ruinen der Ordens- und Bischofsburgen zu sehen, deren Planungsgrundkern der verbreitetste Typ, der sog. Konventgebäudetyp bildete, mit Räumen, die um einen meist quadratischen Innenhof geordnet wurden.

Die allgemeinen Gestaltungsverfahren und Details des romanischen Stils sind in dem ältesten — östlichen Teil der Rigaer Domkirche am klarsten zu erkennen, aber der Kreuzgang des Domklosters und der Kapitelsaal, der bereits um die Mitte des 13. Jh. ausgebaut wurde, sind klassische Beispiele für die Baukunst der Gotik. An der Siemannskirche in Valmiera und St. Johanniskirche in Cēsis widerspiegeln die eigentümliche Schwerfälligkeit und Verallgemeinerung der künstlerischen Ausdrucksmittel den Stil der nördlichen Gotik. In vielen charakteristischen Kirchen Kurlands, derer mit pyramidalen Dächern gedeckte Türme gewöhnlich aus dem Raumumfang vorgerückt sind,

bleibt die lokalisierte mittelalterliche Tradition am längsten erhalten — sogar bis zur Mitte des 18. Jh. sind das Altarretabel und die Seitenschiffsgewölbe der Rigaer St. Petrikerche hervorragende Beispiele der Spätgotik des 15. Jh.

Der Charakter der Gotik in der Profanarchitektur hat sich in der Bebauung von mehreren Gassen der Rigaer Altstadt erhalten, wo sich enge, mit spitzen oder stufenartigen Giebeln gekrönte Fassaden der Bürgerhäuser («Drei Brüder») reihen. Ein bemerkenswertes Denkmal der Gotik ist die sog. Münsterer Stube im heutigen Gebäude der Staatlichen Philharmonie in Riga, Amatustraße 6. In der an diesen Raum angebauten «Kammer für die Braut» ist der ein wenig exaltierte Ausdruck der Spätrenaissance — des Manierismus wahrzunehmen.

Mit der Renaissance begann in der Baukunst ein neues Stilsystem, das sich auf antike Gestaltungsprinzipien stützte. Bis zum nördlichen Teil Europas kam dieser Stil nur gegen das 16. Jh., hat aber in dem Architekturerbe Lettlands keine tieferen Spuren hinterlassen, denn das Land verwüsteten damals die Kriege. Die charakteristischen Beispiele sind der östliche Anbau der Rigaer St. Johanniskirche (1587) und die architektonischen Umgestaltungen des westlichen Giebels des Schwarzhäupterhauses, die von holländischen Meistern ausgeführt wurden.

Im 17. Jh. verbreitete sich der plastisch gesättigte Barock. Die pyramidalen gotischen Spitzen der vielen Kirchen wurden durch Kompositionen der barockalen Kuppel- und Säulenrotunden (der St. Petri-Kirchenturm in Riga, 1686, Arch. R. Bindenschuh) abgelöst. Im Nachlaß der Kultusbauten hat diese Epoche eine Reihe von prächtigen Kirchen, meistens mit zwei Türmen und vor allem in Latgale, hinterlassen. Die Einturmkirche von der Hl. Dreifältigkeit in Liepāja (1742, Arch. J. Dorn) ist ein seltenes, doch wunderbares Muster des barockalen Stils im westlichen Teil Lettlands.

An vielen Bürgerhäusern in den Städten erschienen prunkvolle barockale Portale, die

meist in Riga erhalten geblieben sind. Die Gebäude richteten sich mit der längeren Fassade gegen die Straße und erhielten eine reiche, auf architektonischem Gestaltungssystem der Großen Säulenordnung gestützte künstlerische Ausstattung (die Häuser von Reitern und Dannenstern in Riga). Anstatt der mittelalterlichen Mauern wurden die Städte mit Erdwällen und Bollwerk umgeben (Riga, Jelgava). In der Volumengestaltung der in dieser Zeit auf dem Lande Lettlands gebauten Herrenhäuser widerspiegelt sich die Silhouette der steilen Dächer der lettischen Bauernhäuser, die manchmal den für den Barock charakteristischen Bruch des Mansardentyps erhielten.

Die hervorragendsten Barockdenkmäler in Lettland sind zweifelsohne die Schlösser der Kurländischen Herzoge Biron in Jelgava und Rundāle, die man entsprechend 1738 und 1736 nach den Entwürfen des hervorragenden Architekten aus St. Petersburg B. F. Rastrelli zu errichten begann. Zum größten Teil ist die im letzten Drittel des 18. Jh. durchgeführte Ausgestaltung der Innenräume im Schloß Rundāle das Meisterwerk des Barocks im späten Stadium — Rokoko, das nach der sorgfältigen Restauration in den 80er Jahren des 20. Jh. seinen einst nicht wiederzugebenden Glanz teilweise wiedererlangt hat. Dieses Schloß ist ein echter Edelstein im Nachlaß der Baukunst Lettlands.

Am Ende des 18. Jh. verbreitete sich der Klassizismus. In dieser Zeit, da das ganze Land allmählich unter Subordination Rußlands kam, trafen erhebliche Umgestaltungen die Struktur der Rigaer Stadtplanung. In den Vorstädten stabilisierte sich das regelmäßige rechteckige Straßennetz, um die Befestigungswälle wurde eine von der Bebauung völlig freie Zone — die Esplanade — gebildet. 1865 wurde das Rigaer Rathaus (Arch. J. F. Oettinger) mit einem in antiken Formen gestalteten Portikus errichtet. An der klassischen Fassade der Academia Petrina in Jelgava (1775, Arch. S. Jensen) ist noch der Nachhall des Barock spürbar, jedoch bereits am Ende des 18. Jh. herrschten im ganzen

Lettland in der Architektur der in großer Anzahl gebauten Häuser der Gutsverwalter vollständig reine Formen des Klassizismus, der im ersten Viertel des 19. Jh. ein dem Empire Rußlands ähnlichen Antlitz gewann. Der recht trockene Ausdruck von Empire und Hierarchie herrschte in dieser Zeit auch in der Architektur der Kultusbauten (die Jesuskirche und Alexander-Newski-Kirche in Riga, die Kirchen in Ventspils, Viļāni u. a.). Die ihrerseits in Details in der Regel recht gesättigten Werke des bekannten Rigaer Architekten Ch. Haberland unterscheiden sich durch viel freiere künstlerische Formen, die nicht immer den allgemeinen Maßstäben des Klassizismus entsprechen.

In der Städtebebauung herrschte sogar bis 1840 die Bauweise nach Musterfassaden vor, die von der Zarenregierung Rußlands bestätigt worden waren.

Gegen Mitte des 19. Jh. wurden sowohl in der Städteentwicklung als auch in der Stilistik der Baukunst radikale Veränderungen sichtbar. Durch die Entwicklung der kapitalistischen Produktionsverhältnisse blühten auch die Industrie und der Handel auf. In den folgenden 50 Jahren ist die Einwohnerzahl in den Städten mehrfach gestiegen. Nach sorgfältig überlegten städtebaulichen Entwürfen entstanden neue Stadtviertel in Liepāja, Ventspils, Rēzekne und Daugavpils, die wesentlichsten Veränderungen vollzogen sich jedoch in Riga. 1857—1863 wurden die Festungswälle und Bastionen nach dem Entwurf der Architekten J. D. Felsko und O. Dietze abgerissen und das ganze Gelände im Zentrum um die Altstadt umgestaltet. In den nächsten Jahrzehnten bildete sich dort ein Halbkreis von Rigaer Boulevards aus — ein hervorragendes städtebauliches Denkmal des 19. Jh.

Der Beginn des 20. Jh. wurde durch eine noch schnellere Urbanisation gekennzeichnet. Der zentrale Teil von Liepāja, Ventspils und einigen anderen Städten erhielt einen großstädtischen Antlitz. Besonders wuchs das Rigaer Zentrum, dessen städtebaulicher Charakter von heute sich gerade zu jener

Zeit herausbildete. Die harmonische Einheitlichkeit der Umwelt wurde vor allem durch die Baubestimmungen erzielt, die die Bebauungsdichte und -höhe, Abstände zwischen den Gebäuden, ihre Ordnung auf den Grundstücken usw. limitierten. Ähnliche Bestimmungen hatten auch Jūrmala, Liepāja und andere Städte. 1902 wurden die ersten Häuser in Mežaparks errichtet, was überhaupt eine der ersten Verwirklichungen der damals populären Ideen einer «Gartenstadt» war.

In der Zeit der ersten unabhängigen Republik Lettland (in den 20. und 30. Jahren des 20. Jh.) vergingen mehrere Jahre, bis die schweren Wunden des 1. Weltkrieges geheilt wurden, aber bereits in der Mitte der 20er Jahre lebte das Baugeschehen auf. Es wurde ganz ernst an einen planmäßigen Siedlungsausbau gedacht. Für Riga, Liepāja u. a. Städte wurden weitgehende Entwicklungspläne ausgearbeitet. Alle Städte in Lettland erhielten genaue Baubestimmungen.

In der zweiten Hälfte des 19. Jh. entstanden auch die ersten Fachorganisationen der Architekten (der Rigaer Architektenverband), aber 1869 begann sich mit der Eröffnung der Abteilung für Architektur am Rigaer Polytechnischen Institut (RPI) die Rigaer Architekturschule herauszubilden, die später die ganze Region Baltikums beeinflusste. Zu Beginn des 20. Jh. praktizierten in Riga nur die örtlichen Architekten. Zum größten Teil waren sie Zöglinge des RPI. Das bestimmte auch die lokale Eigentümlichkeit der Rigaer Architektur. In den 20er und 30er Jahren, sowie auch nach dem zweiten Weltkrieg erfolgte die Ausbildung der Architekten an der Universität Lettlands, von 1958 aber — an dem erneuerten RPI (1990 wurde es zur Technischen Universität Riga umbenannt).

In der architektonischen Stilentwicklung ist bereits am Ende des ersten Drittels des 19. Jh. eine bestimmte Reaktion gegen den recht normativen Klassizismus zu beobachten. Zutage trat eine frei romantisierte Stilisierung, indem zuerst die Formen der Gotik, dann auch die der vorhergehenden histori-

schen Stilformen dargestellt wurden. Sie wurden meist mit einer symbolischen Bedeutung, entsprechend der Gebäudefunktion, dem Umweltcharakter oder anderen Bedingungen gewählt. Für diesen Stil — Eklektizismus — sind die Konzentration von Details, gleichmäßige Rhythmik der künstlerischen Gestaltung und Unverkennbarkeit aller Bestandteile unabhängig von der formalen Abart des Stils (Neostils) höchst allgemein kennzeichnend.

In den Städten wurden meist Mietshäuser, hauptsächlich in verallgemeinerten Formen der Neorenaissance errichtet. Das bezieht sich auch auf die vielen, von dem ersten fachgebildeten lettischen Architekten J. F. Baumanis errichteten Häuser auf den Rigaer Boulevards; in der Fülle seiner Werke gibt es natürlich auch andere Neostile, insbesondere Neogotik. In gesättigt rhythmisierten Formen des Eklektizismus wurden manchmal auch ältere Gebäude umgestaltet, darunter die Holzbauten aus der Zeit des Klassizismus in den ehemaligen Rigaer Vorstädten, die noch heute im Rigaer Zentrum erhalten geblieben sind und eine unikale Erscheinung in der Bebauungspraxis der Weltgrößtstädte sind.

Die Wende des 19. und 20. Jahrhunderts fiel mit kardinalen Veränderungen der Baukunst zusammen. Mit dem in dieser Zeit aufgeblühten künstlerischen Prinzip des Jugendstils — die Zweckmäßigkeit in das Schöne zu verwandeln — begann das heutige Stilsystem. Dieses Prinzip determinierte weite und unbestimmte Möglichkeiten des künstlerischen Ausdrucks und der Formensprache. Das offenbart sich in dem prachtvollen und vielfältigen Rigaer Jugendstil. Darin sind zu erkennen sowohl eklektizistisch dekorative Experimente, deren Krönung eine Häuserreihe ist (Albertstraße: 1903—1906, Arch. M. Eisenstein), als auch Bauten, deren rationalistisch gestaltete Fassaden meist im lotrechten Ausdruck («der lotrechte Jugendstil» — Werke der Architekten J. Alksnis, E. Laube, O. Bārs, K. Pēkšēns, P. Mandelstamm u. a.) ausgeführt sind, auch

die nationale Romantik der Letten, deren bedeutendste Meister die Architekten E. Laube, A. Vanags, K. Pēkšēns waren. Um das Jahr 1910 trat auch der retrospektive Neoklassizismus auf, doch der Jugendstil dominierte immer noch. Hinsichtlich der Vielheit, Konzentriertheit und auch der künstlerischen Qualität der Bauwerke dieses Stils gibt es keine Städte auf der Welt, die Riga gleich sind. Riga ist eine wahre Metropole des Jugendstils. Natürlich ist der Nachhall des Jugendstils auch in Liepāja, Ventspils, Cēsis zu spüren.

In Lettland trat relativ früh — bereits 1926 — auch die sog. moderne Bewegung oder der Funktionalismus zum Vorschein (Bauten in Riga, Marijasstraße 6 und 8, Arch. T. Hermanovskis). Unter den Pionieren dieses Stils in Lettland waren auch die Architekten P. Mandelstamm, K. Bikše u. a.; in der ersten Hälfte der 30er Jahre schuf die Rigaer Architektenfirma «A. Karr & K. Baetge» eindrucksvolle Werke dieses Stils. Der Funktionalismus beherrscht auch die Architektur von vielen in den 30er Jahren errichteten Schulen.

In der 2. Hälfte der 30er Jahre stellte der im klassischen Formenausdruck zentrierte Neoelektizismus die offizielle Ideologie der Zeit des K. Ulmanis-Regime dar. Die kennzeichnendsten Beispiele dieser Richtung sind das Justizgebäude (1936, Arch. F. Skujiņš) und das Finanzministerium (1937, Arch. A. Klinklāvs) in Riga, das Einheitshaus in Daugavpils (1936, Arch. V. Vitands) u. a. Gebäude. Der den Charakter dieser Epoche bestimmende und in der Baukunst herrschende Stil blieb dennoch der Funktionalismus.

Die ersten Nachkriegsjahre sind eine der kompliziertesten Etappen in der Entwicklung Lettlands, mit der Umorientierung auf sowjetische Projektierungsverfahren verbunden. Im Mittelpunkt standen die Wiederherstellung der zerstörten Industrie, der Kommunalwirtschaft der Städte — und die damit verbundenen architektonischen und technischen Probleme. In Riga wurden Werkstätten für Architekturplanung gegründet,

wo unter der Leitung von Architekten A. Lamze, P. Bērzkalns und O. Tilmanis die Ausarbeitung des Generalplans der Stadt neu angefangen wurde. Dank der Erfahrung der Vorkriegszeit wurden die ersten typisierten Sektionen für den Massenwohnbau entworfen. Als kennzeichnendes Beispiel der Architektur für öffentliche Bauten dieser Periode sei das Hotel «Riga» (beendet 1954) erwähnt, wo die für die sowjetische Architektur charakteristische Tendenz der dekorativen Ausschmückung klar zum Ausdruck kam (Arch. Prof. S. Antonow, J. Archipow, A. Miezis, Ing. A. Lisovskis; Interieurentwurf — Arch. A. Aivars und A. Krastiņš).

Einen besonderen Akzent der damaligen architektonischen Gestalt der öffentlichen Gebäude hatte das 1957 beendete Hochhaus der Akademie der Wissenschaften der LSSR, das vom Autorenkollektiv unter der Leitung von Professor O. Tilmanis entwickelt wurde.

Für den Bau der Wohnhäuser, außer einzelnen vielstöckigen Gebäuden, wurden in Lettland vorwiegend Entwürfe von 2—3 stöckigen Häusern mit Tragwänden aus Ziegelstein verwendet. Darunter zeichnete sich der Serienbau der von Architekten V. Rammane und E. Kalniņa entwickelten Typenhäuser durch einen logischen Maßstab und eine eigentümliche regionale Formensprache aus, wo die Wohnungsbautraditionen der Vorkriegsjahre weiterentwickelt wurden.

Das Ende der 50er Jahre ist in der Entwicklung der Baukunst als ausgesprochener Umbruch gekennzeichnet, wo die alten eklektizistischen Formenkonzeptionen vor allem durch Orientierung auf Anwendung industrieller Verfahren und räumlicher Formen aufgegeben wurden.

Mit dem Beginn der 60er Jahre konzentrierte sich der Wohnungsbau sowohl in Riga als auch in anderen Städten Lettlands auf freigeplant gestaltete Massivbauten. Es seien die Mikroviertel «Āgenskalna priedes» und Grīvasstraße (1958—1964) erwähnt, die unter der Leitung des Architekten N. Rendels entwickelt sind, sowie Wohnbaumassiven in der Tirzasstraße (Arch. L. Nagliņš) und

auf Viestura prospekts (Arch. M. Brodskis und A. Paperno), die bis zur Mitte der 60er Jahre vollendet wurden. Für diese Wohnviertel wurden auch Bedienungsobjekte gebaut.

Um die in den vorhergehenden Jahren zugelassenen Fehler im Städtebau zu korrigieren, wurde ein neuer Rigaer Generalplan entwickelt (unter der Leitung von Arch. E. Pučiņš und G. Melbergs), der 1967 bestätigt wurde. Es muß der komplexe Charakter dieses Werkes erwähnt werden, parallel wurde auch das Projekt für die perspektive Entwicklung der Vorortzone ausgearbeitet (Arch. V. Apsītis). Zugrunde der Planungsstruktur liegen komplexe Entwicklungswohnviertel mit je 100 000—150 000 Einwohnern. Die perspektive Wohnbebauung wurde, vorwiegend in den peripheren, von der Bebauung freien oder wenig bebauten Wohnvierteln — in Ķengarags, Purvciems, Īļģuciems, Imanta, Bolderāja, Pleskodāle u. a. vorgesehen. In der Nachkriegszeit wurde zum ersten Mal auch der Rigaer Zentrumszone mit ihrem alten Kern — der Altstadt — eine besondere Aufmerksamkeit geschenkt.

Die 60er Jahre sind insgesamt durch weiteren Übergang zur Projektierung großer Wohnbaukomplexe und Bebauung mit typenartigen industriellen Bauten gekennzeichnet. Die erste Tour der Bebauung des Wohnbaukomplexes in Ķengarags (1961—1971, Arch. A. Berķe, M. Brodskis, G. Melbergs, I. Strautmanis, A. Ozoliņa, L. Nagliņš u. a.), mit dem Hof zum Fluß Daugava gerichtet, bildet eine rhythmische Bebauungsfront der Moskauerstraße; für die Bebauung der weiteren Mikroviertel werden Höfe mit einer rechteckigen Form verwendet, ergänzt durch das Panorama mit einzelnen 12stöckigen Türmen (verwirklicht in den 70er Jahren).

Das Wohnviertel Lielā Jugla, dessen Aufbau im Gebiet zwischen dem Juglasee und dem Nadelwald in Biķernieki mit dem Wettbewerb (1962—1970; Arch. O. Krāuklis, D. Danneberga, P. Fogelis, G. Melbergs, R. Paikune, L. Nagliņš u. a.) begonnen hat, ist durch Verwendung der Prinzipien einer fre-

ien Planung gelöst, in der Bebauung werden außer 5stöckigen Großpaneelbauten auch 12stöckige Ziegelbauten eingeschlossen.

Zugrunde der Planung des Wohnkomplexes Purvciems (begonnen 1965, Arch. G. Melbergs, R. Paikune, M. Medinskis, E. Drande u. a.) liegt die 6eckige Zelle, deren Seiten einzelne 4—6 Blockwohnhäuser bilden, den Magistralen entlang werden frei trassierte 9stöckige Blockreihen — «Wände» verwendet.

Am linken Ufer von Daugava entsteht zu dieser Zeit eines der malerischsten Wohnviertel — Īļģuciems (Arch. R. Lelis, R. Paikune, T. Francmane u. a.), es wird der Aufbau von Imanta projektiert und begonnen. Neue Wohnviertel entstehen auch in anderen Städten Lettlands — in Daugavpils, Stuķka u. a. In den kleinen Städten und Siedlungen werden hauptsächlich 2—3 stöckige Wohnhäuser errichtet. Als kennzeichnendes Beispiel ist die Bebauung von Alūksne, Smiltene, Kuldīga, Saldus u. a. Städten zu nennen.

Zur Bebauung der neuen Wohnviertel werden vorwiegend nach Typprojekten gebaute Großplattenpaneel- oder Ziegelsteinwohnhäuser verwendet, an deren Entwicklung Architekten L. Plakane, L. Ose, M. Žagare, M. Hnoha, L. Dorofejeva u. a., Ing. B. Jegorow, L. Postnow u. a. teilgenommen haben.

Eine große Bedeutung hat die Projektierung einzelner Experimentalbauten und der Bau, wo die Möglichkeiten der Großplattenbauweise mit tragenden Ziegelquerwänden u. a. geprüft werden: 1960 in Riga (Arch. Dz. Driba, M. Ģelzis, Z. Mežulis, Ing. A. Loginow), 1961 in Bulduri (Arch. R. Jaunušāne, L. Ose).

Von den öffentlichen Gebäuden muß die Sommerkonzertthalle in Dzintari für 2000 Sitzplätze erwähnt werden, wo die offenen Metallkonstruktionen und die einfache Holzbearbeitung sinnreich verwendet worden sind (1959—1960, Arch. M. Ģelzis und A. Vecsilis, Ing. A. Bite). In Riga sowie auch in anderen Städten Lettlands wurde eine Reihe von Handelseinrichtungen und öffentlichen Gastronomieeinrichtungen errichtet — «Bērnusaulē» in Riga (1964, Arch. J. Goldenbergs, L. Vaičulaitis), Kaufhaus mit einem Restau-

rant in Valmiera (1964, Arch. V. Samtiņa), Kaufhaus in Talsi (1965, V. Pētersone, E. Vecumnieks), Kaufhaus in Sloka (1966, Arch. A. Šēnberga), das Restaurant «Sēnīte» mit einem Laden (1967, Arch. L. Skuja, Ing. A. Bite, G. Grīnbergs, R. Ozoliņš), das Restaurant «Vārava» in Saulkrasti (1969, Arch. H. Pētersons) u. a.

Eine schematisch vereinfachte Einstellung zum Maßstab der öffentlichen Gebäude, zum Bauumfang und zur plastischen Lösung ist an den öffentlichen Bauten, die in der zweiten Hälfte der 60er Jahre auf dem Gelände des Rigaer Zentrums errichtet worden sind, am deutlichsten zu erkennen. Hier sind zu nennen: das Laboratoriengebäude des RPI (jetzt RTU; 1962, Arch. I. Paegle, J. Vilciņš), das Gebäude der Rigaer 3. Mittelschule (1967, Arch. K. Plūksne, V. Fjodorow, Ing. A. Briedis) sowie das erste 24stöckige Verwaltungsgebäude (Arch. A. Reinfelds, V. Kadirkow, V. Maikē, Ing. E. Valeinis, G. Lācis) und das Hotel «Latvija» (Arch. A. Reinfelds, A. Grīna, V. Maikē, Ing. E. Valeinis, G. Lācis).

Die 70er Jahre sind auch im Städtebau Lettlands durch unterschiedliche Qualität sowohl in der städtebaulichen Politik als auch in der Entwicklung der Entwürfe für komplexe regionale Planung gekennzeichnet.

Die in dieser Zeit geschaffenen Projekte der neuen Wohnkomplexe — Pļavnieki in Riga (Arch. M. Medinskis, E. Fogelis, I. Millers u. a.), Ezerkrasts und Zaļā birzs in Liepāja (Arch. I. Rubauska), das Wohnkomplex vom Kombinat «Lauma» in Liepāja (Arch. A. Skujiņa u. a.) sind durch eine gut überlegte Infrastruktur gekennzeichnet.

Wohnhäuser einer höheren Qualität nach individuellen Entwürfen wurden in dieser Zeit im Rigaer Zentrum verwirklicht, indem die «Löcher» in der alten Bebauung ausgefüllt wurden — in der Baznīcasstraße (1975, Arch. M. Ģelzis), Vesetasstraße (1979, Arch. Ā. Išanova, O. Krauklis), Āgenskalnstraße (1979, Arch. V. Savisko).

Unter den restaurierten Baudenkmalern sind zu vermerken: die Domkirche, die Petrikirche, das Schloß Turaida im Nationalpark

Gauja, die Schlösser von Bauska, Cēsis, Rundāle u. a., sowie eine Reihe von Landgütern. Die Projektierungsarbeiten für die Restauration in Lettland wurden von Fachleuten des ehemaligen Instituts für Restauration — P. Blūms, I. Dirveiks, J. Galviņš, L. Liepa, G. Jansons, G. Zirnis, A. Zandbergs, L. Markova u. a. durchgeführt.

In der Mitte der 70er Jahre wurden mehrere öffentliche Gebäude in Betrieb gesetzt: das ehemalige Gebäude des ZK der KP der Lettischen SSR in Elizabethesstraße 2 (Arch. J. Vilciņš, A. Ūdris, A. Staņislavskis, G. Asaris), das sich in die Landschaft von Strēlnieku-Gartenpark einfügt, das Administrationsgebäude in Āgenskalns (Arch. M. Ģelzis, J. Kārklīņš und V. Valgums) sowie auch das neue Gebäude von J. Rainis-Dailes-Theater (Arch. M. Staņa, I. Jēkabsons, H. Kanders, Ing. A. Briedis, A. Geidiņa). Zu erwähnen sind auch der Ausstellungs- und Attraktionskomplex «Daile» in Jūrmala (Arch. E. Šēnbergs) sowie die neuen Schulen (Arch. V. Fjodorow, E. Leitāne), deren Bau in Lettland in der zweiten Hälfte der 70er Jahre begonnen wurde.

Die Einrichtungen des Gesundheitswesens haben im Bauwesen der 70er Jahre auch eine große Bedeutung — das Kardiologiegebäude für das P.-Stradiņš-Krankenhaus (Arch. S. Breijere), das Krankenhaus Gaļezers (Arch. A. Purviņš, V. Kadirkow), die erste Tour des Sanatoriums «Rīgas Jūrmala» (Arch. V. Zilgalvis, E. Vecumnieks, E. Brante), die Polikliniken in Purvciems und Imanta u. a.

Eine besondere Bedeutung in der Entwicklung der monumentalen Kunst hatte das Memorial in Salaspils, das am Platz des früheren Nazi-Konzentrationslagers gestaltet wurde (Autoren O. Zakamennijs, G. Asaris, O. Ostenbergs, O. Strautmanis, Bildhauer L. Bukovskis, O. Skarainis und J. Zariņš).

Die 80er Jahre sind in der Baukunst Lettlands durch die Verstärkung der regionalen Merkmale gekennzeichnet, im allgemeinen bleibt dennoch die Dominante der industriellen Elemente und Typenlösung.

Größere Wohnstrukturen bildeten sich in den dem Rigaer Zentrum anliegenden Vierteln — K. Valdemārastraße 76 (Arch. J. Paegle, E. Treimanis) und in der Vorstadt Latgale, indem auch die im Wohnviertel vorhandenen Wohnhäuser in einen einheitlichen Bebauungskomplex eingeordnet wurden (Arch. K. Alksnis, E. Bušs, J. Poga, V. Meirerts).

Von den öffentlichen Gebäuden sei die Schwimmhalle der RTU auf der Ķīpsala (Arch. K. Alksnis, M. Zariņa), das Automuseum in Mežciems (Arch. V. Valgums und A. Briedis) und der TV-Komplex auf der Insel Zaķusala (Arch. A. Purviņš, B. Maike; Künstler M. Gundars und J. Bērziņš). Der Einfluß des Postmodernismus ist in der Architektur von einzelnen öffentlichen Gebäuden auf dem Lande besonders zu bemerken. Als charakteristisches Beispiel ist das gesellschaftliche Zentrum der Wirtschaft Renda (Arch. L. Ē. Tīkmanis) zu erwähnen.

Die 90er Jahre in der Baukunst Lettlands sind mit wesentlichen Strukturveränderungen zu verbinden, die die allgemeinen Prozesse im Land kennzeichnen. Die Projektierung hört auf, eine Monopolfunktion des Staates zu sein — die großen Projektierungsinstitute hören auf zu bestehen und werden durch zahlreiche private Firmen und Unter-

nehmen ersetzt. Zu einer stabilen Norm ist die Lizenz der Architekturpraxis geworden, die bei der Ausführung eines staatlichen Auftrages an den Architekten der entsprechenden Qualifikation von dem Architektenverband Lettlands als der einzigen Fachorganisation ausgehändigt wird.

In der ersten Hälfte der 90er Jahre entstehen noch keine großen öffentlichen Bauten, denn die Mittel des Staates sind begrenzt, spürbare ausländische Investitionen sind aber noch Zukunft. Die Hauptbeschäftigung der Architekten ist in dieser Zeit der Umbau von Gebäuden, der mit dem Ausbau von Handelsobjekten, kleineren Hotels, Büros, Banken, Restaurants und Cafés verbunden ist. Auch in Lettland werden Materialien, die in der internationalen Praxis approbiert sind, verwendet, und dementsprechend verändert sich auch die Qualität der Bauarbeiten.

Die private wirtschaftliche Geschäftigkeit kennzeichnet eine Fülle von Einfamilienhäusern sowohl in den Randgebieten der Hauptstadt Riga, als auch vor den Toren anderer größeren Städte. Als Ausnahmen sind die Rekonstruktion der Nationalen Oper und der Umbau des Rigaer Schlosses für Bedürfnisse der Kanzlei des Staatspräsidenten zu nennen.

SPECIĀLO TERMINU UN SVEŠVĀRDU VĀRDNĪCA

Aglomerācija [lat. *agglomerate*, pievienot, uzkrāt] — pilsētībūvniecībā vairāku apdzīvotu vietu sakopojums.

Aila — caurums, atvērums sienā logiem vai durvīm.

Akants — rotājums stilizētas lapas veidā. Tas tiek izmantots korintiskā ordera kapiteļa veidojumā vai arī kā patstāvīgs dekoratīvs motīvs.

Aleja — ceļš, kas abās pusēs apstādīts ar kokiem, krūmiem; celiņš parkā vai dārzā.

Anfilāde — rindā izvietotas telpas, kas savienotas ar citu citai pretīm esošām durvīm.

Antablements — ordera vainagojošā horizontālā sastāvdaļa.

Apsīda — altārdaļas noslēgums pusapaļa vai daudzstūraina izvirzījuma veidā.

Apvalkdūmenis (arī dižais skurstenis, skursteņa nams) — liels, ēkai stāvi caurejošs skurstenis, kas augšgalā piltuvveidīgi sašaurinās, bet apakšējā daļā aptver veselu pavarda telpu (namu).

Arhetips [gr. *archetypon*, pirmveids, paraugs] — kāda valodas elementa hipotētisks agrākais veids, kas izsecināts ar rekonstrukciju. Arhitektūrā kāda celtnu tipa tradicionāls veidols.

Arhivolta — arkas posma ārējā apmale, parasti profilēta.

Arka — lokveida pārsegums starp balstiem vai virs ailas.

Arkāde — vienādu arku rinda.

Arkatūra — nelielu dekoratīvu arku virkne.

Arkbutāns — ārējā balstarka (galvenokārt gotiskajā arhitektūrā), kura pārnes velves sānspiedi uz apakšbalstiem (kontrforsiem), kas atrodas ēkas ārpusē.

Art-Deco — mākslinieciski stilistisks novirziens, kas izplatījās 20. gs. 20. gados, galvenokārt dizaina un interjera nozarēs, kā arī arhitektūrā. To ietekmējis kubisms un ekspresionisms. Stilam raksturīgas savdabīgas ģeometriskas formas un tam apzīmējumu devusi 1925. g. Parīzes dekoratīvo mākslu izstāde.

Ātrijs [lat. *atrium*] — seno romiešu dzīvojamās mājas vidusdaļa — galvenā telpa ar augšēju gaismu.

Balustrāde — balkona, terases, jumta malas u. c. nožogojums, kas sastāv no balustrīem un horizontālas margas.

Balustrs — balustrādes elements nelielas apaļas kolonnas vai stilizētas vāzes veidā.

Baptistērijs — vieta, vēlāk speciāla telpa kristīšanai agrās kristietības celtņēs.

Baroks — mākslas stils, kas dominēja Rietumeiropā no 17. gs. pirmās puses līdz 18. gs. vidum. Radās Itālijā. Visos mākslas veidos barokam ir tieksme uz monumentālismu, kustību, greznību.

Bazilika — vairākjomu celtnes baznīcu arhitektūrā, kuras vidējais joms augstāks par sānu jomiem, un tā augšdaļā ir logi telpas izgaismošanai.

Bergfrīds — sk. donžons.

Cilnis jeb reljefs — viens no tēlniecības pamatveidiem, kur skulpturālais tēls veidots saistībā ar plakni.

Cokols — celtnes redzamā arhitektoniski izceltā pamatne.

Ērģeļu prospekts — ērģeļu priekšpuse.

Deambulatorijs — apeja ap altārtelpu.

Dentikuli — zobiņi, neliela paralēlskaldņa formas izciļņu rinda, zem dzegas vai zem sadalošām joslām.

Donžons — liels, brīvēstāvošs sargtornis viduslaiku pilī, kurā parasti atradās arī pilskunga dzīvojamās telpas.

Doriskais orderis — masīvākais, smagnējākais orderis. Kolonnām nav bāzes, to stāvā iegrieztas seklas kanelūras, kapitelis ir vienkāršs, divdaļīgs. Trīsdaļīgā antablementa frīzē mijkārtoti dekoratīvi triglifi (plāksnes ar vertikāliem iegriezumiem) un metopas, ko nereti rotā skulpturāli ciļņi.

Dormitorijs — mūku vai ordeņbrāļu kopēja guļamtelpa klosteros vai pilīs.

Dzega — sienu vainagojošā josla, kas atdala sienu no jumta un pasargā sienu no nokrišņiem. Tā var būt arī sienu sadaloša josla (starp diviem stāviem, virs logiem un durvīm).

Dzeguļi — viduslaiku militārajā arhitektūrā sienu vai torņu mūru robojums, kura zemākās daļas noder šaušanai, bet augstākās veido slēpni cietokšņa aizstāvjiem.

Eklektisms — 19. gs. otrās puses mākslas stils. Arhitektūrā plaši izmantoja visu vēsturisko stilu formas. Eklektismam raksturīgs vienmērīgs kompozīcijas ritms, plastiskās apdares piesātinātība un elementu viennozīmība.

Epitāfija — sākotnēji uzraksts uz kapa pieminekļa (dzejas formā), vēlāk — arī mirušā piemiņas plāksne, kas ne vienmēr ir saistīta ar apbedīšanas vietu; arī fasādi rotājoša plāksne ar veltījumu.

Erkers — vairāku stāvu augstumā uz āru izvirzīta ieapaļa vai stūraina izbūve ēkas ār sienā, kas nesniedzas līdz zemei.

Esplanāde — sk. glasiss.

Estakāde — uz balstiem pacelta būve dzelzceļa vai citu ceļu ierīkošanai.

Fahverks — sk. pildrežģis.

Fortifikācija — kara tehnikas nozare, kuras uzdevums ir nocietināt un iekārtot apvidu tā, lai atvieglotu karošanu savam karaspēkam un apgrūtinātu to ienaidniekam.

Frīze — ornamentāli dekoratīva josla, klasiskā ordera antablementā atrodas vidusdaļā.

Frontons — fasādes elements trīsstūra, pusloka, segmenta vai citā formā. Radies ordera arhitektūrā kā divslīpju jumtgale.

Funkcionālisms (arī konstruktīvisms, modernā kustība, internacionālais stils, «jaunā lietišķība») — 20. gs. 20. un 30. gadu modernais arhitektūras stils. Raksturīgs ģeometriskais būvmasu kārtojums, gludas sienu virsmas, plaši iestiklojumi, uzsverts horizontālisms, līmeniski jumti.

Galerija — segts gaitenis ēkas ārpusē; gara, šaura telpa, kas savieno celtnes atsevišķas daļas.

Glasiss — neapbūvēta teritorija ap cietokšni, kas kalpo aizsardzības interesēm.

Gotika — Eiropas viduslaiku mākslas stils no 12. gs. beigām līdz 15. gs. Raksturīgs kompozīcijas vertikālisms un smailloka arkas, vēlajā gotikā — arī citas konfigurācijas ailu pārsedes. Izcila virtuozitāte tiek sasniegta ribotu velvju būvniecībā. Gotika visspilgtāko izpausmi guvusi kulta celtnēs. Profānbūvēs plaši izmantoja pildrežģi.

Halles tipa baznīca — kulta celtnē, kurai atšķirībā no bazilikas visi jomi ir vienāda augstuma.

Historisms — uz vēsturiskajiem izteiksmes līdzekļiem orientēta mākslinieciska ievirze. Īpaši uzplauka 19. gs. otrajā pusē, tāpēc dažkārt lieto kā sinonīmu jēdzienam eklektisms, bet dažādās izpausmes formās raksturīgs arī visai 20. gs. arhitektūrai.

Imposts — arhitektoniski izcelta arkas pēda virs staba, kolonnas. Arī loga spraislis.

Joms — ar balstu (stabu, kolonnu) rindu nošķirta telpas daļa.

Joniskais orderis — orderis, kas izceļas ar slaidām proporcijām un izsmalcinātām detaļām. Kolonnai ir bāze, tās stāvā iegrieztas dziļas kanelūras, kapitelim raksturīgas divgalu volūtas. Arhitrāvs (antablementa apakšējā, nesošā daļa) sadalīts horizontālās joslās — fascijās, frīzi parasti rotā bareljefu josla.

Jūgendstils — mākslas stils 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Raksturīgi saspriesti viļņu līniju un augu vai arī ģeometriski ornamentu. Arhitektūrā ievadīja mūsdienu stilu sistēmu, kuras pamatā ir celtnes funkcionāli tehniskās substances (būvprogrammas un tai atbilstoša telpiskā plānojuma, izmantoto būvmateriālu un konstruktīvā risinājuma) mākslinieciski izteismīgs veidols.

Kanelūra — grope, rievteka, visbiežāk pilastrā vai kolonnas stāvā.

Kapela — katoļu un anglikāņu sakrālajā arhitektūrā neliela baznīca (bez draudzes) vai telpa (pili, baznīcā, klosterī) ģimenes vai citas kopas dievkalpojumiem, lūgšanām, relikviju uzglabāšanai, kora izvietojumam.

Kapitelis — vertikālu balstu (kolonnas, pilastra, staba) vainagojums.

Kapitula zāle — augstākās garīdzniecības sapulcēm domāta reprezentācijas telpa.

Kartuša — ornamentāla kompozīcija vairoga vai tīstokļa veidā ar bagātīgu ornamentālu ierāmējumu.

Kastells — senatnē (Romā) un viduslaikos nocietinājums, bastions, forts, cietoksnis; vēlāk arī pils.

Klasicisms — mākslas stils Eiropā (18. gs. 60. gadi — 19. gs. sākums). Radies Francijā kā pretstats barokam. Par estētisko ideālu izmanto klasisko (senās Grieķijas un Romas) mākslu.

Kluatrs — klostera pagalms.

Kolonna — arhitektūrā apstrādāts, šķērs-griezumā apaļš balsts; ēkas nesošās konstrukcijas un ordera daļa.

Kompozītoris — joniskā un korintiskā ordera elementu apvienojums.

Koncils [*lat. concilium*] — katoļu un pareizticīgo baznīcas augstāko garīdznieku apspriede.

Konsole — no sienas virsmas izvirzīts, ar vienu galu sienā iespilēts konstruktīvs balstelements. Dekoratīvajā mākslā un arhitektūrā mēdz būt volūtas vai akanta lapas formā.

Kontrfors — vertikāls izvirzījums, kas uz tver velves horizontālo spiedienu. Izmantots galvenokārt gotikā.

Konventa ēka, nams — klostera dzīvojamā ēka; pils tips viduslaikos, kam četri pils korpusi ar torņiem aptver taisnstūrveida pagalmu.

Korintiskais orderis — līdzīgs joniskajam orderim, atšķiras ar bagātīgāku, akanta lapām dekorētu kapiteli.

Koris — baznīcas altārdaļa. Sākotnējā nozīmē — vieta dziedātājiem dievkalpojuma laikā.

Kronšteins — konsole, kam ir vairāk dekoratīva nozīme.

Krusta eja — sakrālajai procesijai un telpu sa-

vienošanai paredzēta galerija ap klostera pagalmu.

Kurdoners — parādes pagalms, ko no trim pusēm aptver pils korpusi.

Lapidārs [*lat. lapidarius*] — tāds, kas atiecas uz akmens pieminekļu uzrakstiem; šiem uzrakstiem raksturīgs lapidārais stils — īss, kodolīgs, smagnējs stils.

Lielais orderis — fasādes kompozīcijas ordera sistēma, kur kolonnas vai pilastru ir vairāku stāvu vai visas fasādes augstumā.

Lizēna — plakans izvirzījums sienā šauras vertikālas joslas veidā.

Lukta — balkons ērģelēm vai publikai baznīcā.

Manierisms — stilistisks novirziens renesanses norieta periodā Eiropas mākslā 16. gs. un 17. gs. pirmajā pusē. Raksturīgs subjektīvisms, dekoratīvisms, fantastiskums.

Mansarda jumts — laužas formas jumts ar lēzenu augšējo un stāvu apakšējo virsmu. Latvijā dēvēts arī par «holandiešu jumtu».

Mantejskurstenis — sk. apvalkdūmenis.

Maskarons — skulpturāls dekoratīvs elements cilvēka sejas vai dzīvnieka galvas veidā, bieži ar fantastiski stilizētu noskaņu.

Masverks — ornamentāls, akmenī vai ķieģelī veidots spraišļojums gotikā. Lieto smailloku arku, rozetes, vimpergu dekorēšanā.

Medaljons — dekoratīvs cilnis, gleznojums vai teksts apaļā vai ovālā ietvarā.

Mezonīns — nepilns stāvs starp diviem celtnes stāviem vai arī jumta izbūvē. Tas parasti atrodas ēkas centrā un ir ar atsevišķu divslīpju jumtu.

Morēna — iežu drupu krāvums, kas sastāv no dažāda lieluma laukakmeņiem, grants, smilts un māla, kurus pārvietojuši šļūdoņi vai kuri nogulsņējušies, šļūdoņiem kūstot.

Nartekss — priekštelpa dievnama ieejas daļā. Sākotnēji tika paredzēts vēl neiesvētītiem cilvēkiem, kam nav tiesību ieiet lūgšanu zālē.

Neoeklektisms — stilistisks virziens, kas galvenokārt attīstījās 20. gs. 30. gadu otrajā

pusē, kā mākslinieciskās izteiksmes līdzekli izvēloties klasisko formu.

Neoklasicisms — stilistisks virziens arhitektūrā un mākslā laikposmā starp 1910. gadu un 1. pasaules karu. Raksturīga atgriešanās pie antīkās arhitektūras un klasicisma formu izteiksmes.

Orderis — nesošo un balstīto arhitektonisko elementu kārtojums noteiktā mākslinieciskā sistēmā. Klasiskā veidā radās senajā Grieķijā. Ordera galvenās sastāvdaļas ir pamatne, kolonnas vai pilastrī un antablements. Ir doriskais, joniskais, korintiskais, toskānisks u. c. orderi.

Palaco [it. *palazzo*] — pils, savrupmāja, it īpaši Itālijā.

Palisāde — stiprs žogs no stāvus zemē ieraktiem apaļkokiem, kuru augšgali nosmailināti.

Palmete — skulpturāls vai gleznots ornaments stilizētu palmas lapu veidā.

Parapets — ne visai augsta aizsargsiena, kas norobežo jumtu, terasi, kāpnes, balkonu u. tml.

Parteris — dārza vai parka daļa ar ģeometriskā sistēmā kārtotiem celiņiem, mauriem, puķu dobēm, baseiniem, cirptiem dzīvžogiem u. tml.

Pasāža — segta galerija ar veikalu rindu; pasāžai ir izejas uz paralēlām ielām.

Pilārs — balsta elements. Salīdzinājumā ar kolonnu pilārs ir masīvāks. Parasti plānā tas ir kvadrātveida vai daudzstūrains.

Pilastrs — izvirzījums ar taisnstūrveida šķērsgriezumu sienas virsmā, parasti veidots pēc ordera kolonnas uzbūves shēmas.

Pildrežģis — būvveids, kad sienu koka karakasu aizpilda ar ķieģeļu mūrējumu vai citu materiālu.

Plafons — griestu laukums ar glezniecisku vai skulpturālu apdari.

Poligonāls — plānā daudzstūrains.

Polihromija — daudzkrāsainība, daudzu krāsu lietojums un dažādas krāsas materiālu izmantojums arhitektūrā, tēlniecībā un lietišķajā mākslā.

Portāls — arhitektoniski vai skulpturāli veidota ieeja ēkā.

Postmodernisms — mākslinieciski stilistisks novirziens, kas izplatījās, sākot ar 20. gs. 70. gadiem. Arhitektūrā raksturīga kontekstuāla attieksme un pievēršanās vēsturisko stilu izteiksmes līdzekļiem, izmantojot arī ģeometriski vispārinātas formas — lēzenus puslokus, pakāpjveida kompozīcijas u. tml.

Presbitērijs — baznīcas iekštelpa uz austrumiem no šķērsjoma, koris, agrāk — altārdaļa jeb priesteru telpa, arī apsīdas telpa, kuru nošķir paaugstināts grīdas līmenis.

Profanā arhitektūra — laicīgā arhitektūra.

Propileji — sengrieķu celtnes tips; monumentāli vārti, ieeja ar kolonādi un simetriskiem portikiem. Raksturīgi antīkajā arhitektūrā.

Putti — rotaļīgas bērnu figūras tēlotāja mākslā, it īpaši baroka laikmeta gleznojumos un ciļņos.

Rekreācija [lat. *recreatio* (spēku) atjaunošana] — atpūtas zonu, kā arī veselības aizsardzības un tūrisma kompleksu projektēšana ciešā saistībā ar ainavu arhitektūru. Arī telpa, kur starpbrīžos uzturēties cilvēkiem sabiedriskās ēkās.

Remteris jeb refektorijs — ēdamtelpa klosterī vai pilī.

Renesanse — humānisma ideju un klasiskā mākslas paraugu atdzimšanas laikmeta mākslas stils. Radās Itālijā 15. gs. sākumā. Eiropā attīstījās līdz 16. gs.

Retabls — altāra galda jeb mensas dekoratīvā, paaugstinātā daļa. Retabls var būt brīvēstāvošs, novietots uz mensas vai piestiprināts pie sienas.

Revitalizācija — sena apbūves kompleksa atdzīvināšana, funkcionāla aktivizācija, pielāgojot to jaunai sabiedriskai funkcijai.

Rizalīts — uz priekšu izvirzīta ēkas apjoma daļa, parasti visā ēkas augstumā.

Rokoko — mākslas stils no 18. gs. 30. līdz 60. gadiem. Galveno uzmanību pievērš izsmalcinātai un virtuozai interjeru dekoratīvajai apdarei.

Rolverks — ornamenta sistēma manieris-

mā, kas atgādina dzelzs kalumu ar dažādos virzienos ietītām sloksnēm.

Romānika — mākslas stils viduslaiku Eiropā 10. — 13. gs. Raksturīga skarba arhitektūra ar masīvām formām un smagnējām konstrukcijām. Plaši izmantoja pusloka arkas pārsegumos un arkatūras sienu apdarē.

Rotonda — neliela apaļa celtnē, parasti parkā vai dārzā, kuras pārsegumu pa perimetru balsta kolonnas.

Rusts — četrstūrveida akmens ar rupji tēstu virsmu; arī šādas virsmas imitācija apmetumā. Rustu kārtojumu lielākā laukumā sauc par rustiku jeb rustojumu.

Sakrālā arhitektūra — celtnes, kas tiek izmantotas reliģiskai darbībai un ceremonijām.

Sakristeja — īpaša telpa baznīcā, kur glabājas kulta piederumi.

Sandriks — arhitektoniska detaļa virs logu vai durvju ailām dzegas fragmenta vai frontona veidā.

«**Sarkanā līnija**» — ielas robeža, arī nosacīta apbūves robeža.

Semantika — atsevišķu vārdu un vārda daļu jēdzieniskā puse. Arhitektūrā celtnes saturs atspoguļojums tās veidolā.

Sgrafito [it. *sgraffiare*, skrāpēt] — dekoratīvs sienu izgreznošanas veids. Apmetuma plānais virsslānis pēc noteikta zīmējuma tiek noskrāpēts līdz dziļākam slānim, kas atšķiras krāsā.

Smailloka arka — arka ar liknes lūzumu tās augstākajā punktā.

Sporādisks [gr. *sporadikos*] — izkaisīts, atsevišķs.

Stēla — vertikāla akmens plāksne ar uzrakstu vai reljefu veidojumu. Izmanto kapu pieminekļiem, robežzīmēm vai svarīgu notikumu piemiņas zīmēm.

Stilobats — virs zemes pacelta horizontāla plakne, uz kuras novietota celtnē. Antīkajā arhitektūrā kāpņveidīga cokola augšējā virsma.

Stuks — mākslīgs materiāls (ģipša un kaļķa masa ar piedevām), no kā veido dekoratīvās tēlniecības darbus.

Tektonika — celtnes konstruktīvās uzbuves mākslinieciski vispārināts atveids, kas bieži izpaužas arhitektoniskajā kompozīcijā.

Toskāniskais orderis — viens no klasiskajiem orderiem, kas radies senajā Romā. Raksturīga bāze, gluds kolonnas stāvs, divdaļīgs profilēts kapitelis.

Transepts — šķērsjoms. Novietots perpendikulāri baznīcu garenasij, veido krustveida plānu.

Traveja — ar velvi pārsegta telpas daļa starp balstiem (pīlāriem, kolonnām).

Vapenis — ciltszīme, ģerbonis.

Vimpergs — ažiurs vai reljefs dekoratīvs smailgala frontons gotiskajā arhitektūrā, parasti virs logu vai durvju ailām.

Volūta — arhitektoniski dekoratīva detaļa spirālveida ievijuma formā.

Zelminis — jumtgale, ģēvele. Divslīpju jumtu noslēdzošā siena. Zelmiņa pamatā trīsstūra forma. Atšķirībā no frontona zelmini neaptver dzegas.

PERSONU RĀDĪTĀJS

- ~Ābelīte Zigurds (1911—1980), arhitekts 219
 - Ābols Ojārs (1922—1983), gleznotājs 214
 - ~Ābuls Edvīns (dz. 1928), arhitekts 205
 - ~Ādams Eižens (1887—1942), arhitekts 161
 - Agte Ādolfs (1850—1906), inženieris 91, 92
 - √Aivars Andrejs (1909—1975), arhitekts 188, 189
 - √Akolova Ināra (dz. 1943), arhitekste 230
 - ~Akopjana Gaļina (dz. 1935), arhitekste 227
 - Albedinskis (Albedinsky) Pēteris (1826—?), politiķis 80, 81
 - Albergs Valdis (1922—1984), tēlnieks 208, 209, 210
 - Alberts (?—1229), vācu bīskaps 30
 - √Alksnis Jānis (1869—1939), arhitekts 126, 129, 134, 137, 139, 141, 144, 150, 151
 - √Alksnis Kārlis (dz. 1938), arhitekts 215, 249, 252
 - ~Ālto (Aalto) Alvars (1898—1976), somu arhitekts 166
 - ~Andersone Sarmīte (dz. 1955), arhitekste 255
 - Andželi Antonio d' (18. gs.), itāļu gleznotājs 59
 - Ankermanis Daniels, tēlnieks, darbojies Rīgā ap 17. gs. vidu 22
 - Anna Ioanovna (1693—1740), Krievijas imperatore 58
 - ~Anohins Dmitrijs (dz. 1919), arhitekts 233
 - √Antonovs Sergejs (1884—1956), arhitekts 171, 188
 - Antuani, inženieris 85
 - Apala Zigrīda (dz. 1936), arheoloģe 12, 20, 234
 - Apals Jānis (dz. 1930), arheologs 11, 12, 234
 - ~Apine Antra, arhitekste 254
 - √Apsītis Mārcis (dz. 1957), arhitekts 275, 276
 - √Apsītis Vaidelotis (dz. 1921), arhitekts 188, 193
 - ~Arhipovs J., arhitekts 188
 - √Asaris Gunārs (dz. 1934), arhitekts 206, 207, 208, 210, 216
 - Asars Jānis (1877—1908), literatūras un mākslas kritiķis 125
 - √Ašenkampfs (Aschenkampf) Alfrēds (1858—1914), arhitekts 122, 123, 129
-
- ~Bāliņš Ermens (1932—1995), arhitekts 236
 - ~Barkāns Georgs (dz. 1925), arhitekts 210
 - √Bārs Oskars (1848—1914), arhitekts 103, 141, 144
 - √Bauļina Vanda (dz. 1949), arhitekste 230
 - Bauls E., mūrniekmeistars 118, 140
 - Baumane Antra (dz. 1938), interjeriste 238
 - √Baumanis Georgs (dz. 1936), arhitekts 193, 200, 210, 211, 238
 - √Baumanis Jānis Fridrihs (1834—1891), arhitekts 104, 105, 106, 111, 113, 118, 119, 240
 - Baumanis Kārlis (dz. 1916), tēlnieks 210
 - √Beine Kārlis (1815—1858), arhitekts 44, 107
 - √Berči (Bertschy) Makss (1871—1935), arhitekts 135, 141, 145, 162
 - √Berči (Bertschy) Pauls Makss (1840—1911), arhitekts 82, 100, 105, 113, 114, 123, 135

- √ Bērenss (Behrens) Pēteris (1868—1940), vācu arhitekts 137
- Berkholcs Ārends, publicists, kritiķis 133
- √ Berķe Aldona (dz. 1933), arhitekte 195
- √ Berlīcs (Berlitz) Johans Georgs Ādams (1753—1837), arhitekts 77, 78
- Bermonts Avalovs Pāvels (1877—1973), militārs darbinieks 59
- Bērziņa Benita (dz. 1953), arhitekte 233
- Bērziņa R., arhitekte 227
- √ Bērziņš Dainis (dz. 1955), arhitekts 233
- √ Bērziņš Egons (dz. 1952), arhitekts 254
- Bērziņš Visvaldis (dz. 1928), arhitekts 220
- √ Bērzkalns Pēteris (1899—1958), arhitekts 156, 158, 165, 186
- √ Betge (Baetge) Kurts (1888—?), arhitekts 165, 166, 168
- Bidzāns Antons (1908—1982), arhitekts 191
- √ Bikše Kārlis (1887—1955), arhitekts 165, 169, 171, 176, 243
- √ Bīlenšteins (Bielenstein) Bernhards (1877—1959), arhitekts 137, 139, 145
- Bindenšū (Bindenschu, Bindenschuh) Ruperts (1645—1698), būvmeistars 36, 37, 38, 40, 45, 51, 52, 53
- Bingners Ādolfs fon, sabiedrīks darbinieks 132
- √ Birkerts Gunārs (dz. 1925), arhitekts 250, 275, 276
- Bīrons Pēteris (1724—1800), Kurzemes hercogs 66
- Birulis Pēteris (dz. 1950), arhitekts 246, 247
- √ Birzenieks Aleksandrs (1893—1980), arhitekts 182
- Biseniece Laila (dz. 1951), arhitekte 266
- Bite Andris (dz. 1922), inženieris celtnieks 201, 202
- Bīviņa Maija (dz. 1943), arhitekte 242, 243
- √ Bīviņš Atis (dz. 1943), arhitekts 242, 243, 257
- √ Blankenburgs Indriķis (1887—1944), arhitekts 111, 159, 161, 169, 243
- Blaumanis Rūdolfs (1863—1908), rakstnieks 141
- Blaus Jānis (1880—?), arhitekts 171
- Blondels Nikolā Fransuā (1618—1686), franču arhitekts 68
- √ Blūms Pēteris (dz. 1949), arhitekts 233, 267, 268, 274
- Bodekers (Boddecker, Bötticher) Berts (?—1618), būvmeistars 48
- Bodnieks I., inženieris 214
- Bogačenkovs Aleksejs (1916—1965), arhitekts 189
- Boks Pēters Johans (18. gs.), arhitekts 22
- √ Bokslafs (Bockslaff) Vilhelms (1858—1945), arhitekts 23, 27, 66, 72, 100, 101, 103, 108, 120, 131, 132, 137, 138, 139, 145, 169
- √ Bonštets (Bohnstedt) Ludvigs (1822—1885), vācu arhitekts 108, 109, 110, 264
- √ Borbals Staņislavs (dz. 1907), arhitekts 168, 171
- √ Bose (Bosse) Haralds (1812—1894), vācu arhitekts 22, 107, 266
- Bratuškins Uģis (dz. 1961), arhitekts 233
- Braunfelds Arturs (1891—1979), arhitekts 164, 165
- Brauns J., ģenerālgubernators 68
- Brauns Jānis (1859—1929), būvuzņēmējs, būvmeistars 100
- √ Breitreics (Breitkreutz) Kristiāns Frīdrihs (1780 vai 1781—1820), arhitekts 73, 74, 75
- Brezinska Dace (dz. 1967), arhitekte 273, 275
- Brezinskis Normunds (dz. 1965), arhitekts 268, 269
- Briedis Andris (dz. 1958), arhitekts 252, 253

- Briedis Arnolds (dz. 1920), inženieris celtnieks 188, 192, 203, 206, 214, 215, 218
 Brīvkalne Emīlija (dz. 1909), arheoloģe 12
 ✓ Broce (Brotze) Johans Kristofs (1742—1823), novadpētnieks, grafiķis 27
 — Brodskis Mihails (1914—1978), arhitekts 188, 192, 195
 Bruivers A., konstruktors 230
 ✓ Brūze Mārīte (dz. 1950), arhitekte 231
 Bugajevs Aleksandrs (dz. 1937), interjerists 236, 237
 — Buivīte Ausma (dz. 1928), arhitekte 220
 ✓ Buka Oļģerts (dz. 1925), arhitekts 191
 Bukovskis Ļevs (1910—1984), tēlnieks 206, 207, 210, 211, 236
 Bulgakovs Boriss (dz. 1907), inženieris celtnieks 188
 — Bumbiers Ivars (dz. 1932), arhitekts 192
 — Buņķis Viktors (1925—1984), arhitekts 195
 — Burčika Biruta (dz. 1933), arhitekte 213
 ✓ Burkovskis Edvīns (dz. 1939), arhitekts 233
 ✓ Bušs Egīls (dz. 1946), arhitekts 248, 249, 260
- Cālītis Zigfrīds (dz. 1931), inženieris celtnieks 202, 213
 Caune Andris (dz. 1937), arheologs 14, 15
 — Caune Vija (dz. 1938), arhitekte 233
 — Caunīte Irēna (dz. 1936), arhitekte 245, 246
 — Ceļmalis Andrejs (dz. 1952), arhitekts 233
 ✓ Cērpiņš Ēriks (dz. 1957), arhitekts 233, 262
 — Cināts Kārlis (1889—1979), inženieris, arhitekts 179, 186
 ✓ Cinis Andis (dz. 1961), arhitekts 233
 — Cipuļins Viktors (dz. 1905), arhitekts 203, 204
 ✓ Cirkvics (Zirkwitz) Rūdolfs (1857—1926), arhitekts 118, 120, 123, 124, 126
 Cīrulis Ansis (1883—1942), lietišķās mākslas meistars 22
 Cuki Karlo (1682—1767), itāļu gleznotājs 58, 61
- ✓ Čuibe Arnolds (1908—1941), arhitekts 169, 171
- Dakne Nora (dz. 1953), arhitekte 261
 — Dālbergs (Dahlbergk, Dahlbergh) Ēriks fon (1625—1703), kara inženieris, arhitekts 51
 — Daļeckis Oļģerts (dz. 1936), prāvests 257
 ✓ Danneberga Daina (dz. 1929), arhitekte 195, 206, 214, 215, 250
 — Dauge Georgs (dz. 1905), arhitekts 157
 — Daujāte Karina (1926—1995), arhitekte 233
 — Dēliņš Andris (dz. 1955), arhitekts 254
 — Demme Pauls (1857—?), arhitekts 145
 ✓ Devendruss Heinrihs (Indriķis) (19. gs. 2. p.—20. gs. 1. p.), būvtehniķis ar arhitekta
 būvtiesībām 141
 ✓ Dīce (Dietze) Oto (1832—1890), arhitekts 88, 89, 90, 118, 120
 ✓ Didrihsone Alvis (dz. 1948), arhitekts 255
 — Dille Drosma (dz. 1922), arhitekte 220

- Dimsons Raimonds (dz. 1964), arhitekts 14
- Dinklāge Augusts, arhitekts (Berlīne) 133, 134
- √ Dirveiks Ilmārs (dz. 1960), arhitekts 233, 268
 - Dītrihs E., būvmeistars 83, 118
- Dombrovskis Augusts (1845—1927), sabiedrisks un politisks darbinieks 140
- √ Dombrovskis Ojārs (dz. 1935), arhitekts 197, 198
- √ Donbergs (Dohnberg) Rūdolfs (1864—1918), arhitekts 135, 136
- Dorfman L., arhitekts 220
 - Dorns Johans (1671—?), celtnieks 63
- Drande Ērika (1911—1993), arhitekta 196
- √ Dreijmanis Pāvils (1895—1953), arhitekts 156, 162, 163, 171, 173
- √ Driba Dzintars (1928—1993), arhitekts 11, 196, 197, 208, 209, 210
- √ Dripe Jānis (dz. 1953), arhitekts 234, 269, 275
- Drugis Vilis (1912—1990), arhitekts 33
 - Dumpe Artā (dz. 1933), tēlniece 209
 - Duņens Rihards (1889—?), būvinženieris 169
- Dzene Ināra (dz. 1943), arhitekta 233

- Ēdofls Jānis (1925—1995), arhitekts 233
- √ Eglāja Baiba (dz. 1955), arheoloģe, mākslas vēsturniece 233
- Eizenšteins (Eisenstein) Mihails (1867—1921), civilinženieris 126, 128
- Ekbloms T. P., Zviedrijas konsuls Liepājā 145
- Endress Johans, apzeltītājs Kurzemes hercoga dienestā 64
- Essens Magnus fon (1796—1869), ģenerālgubernators 68
- Etingers (Oettinger) Johans Frīdrihs (18. gs.), arhitekts 69

- √ Feders Pēteris (1868—1936), arhitekts 161, 182, 184
- Fehelms Kārlis Traugots (1748—1819), vācu grafiķis 69
- Felkerzāms (Fölkersahm) V. fon, muižnieks 72
- √ Felsko (Felsko) Johans Daniels (1813—1902), arhitekts 40, 69, 88, 89, 90, 99, 100, 103, 105, 106, 107, 111
- √ Felsko (Felsko) Kārlis (1844—1918), arhitekts 67, 111, 113, 118, 122, 124, 126, 127, 138
- Fernava-Tiščenko Zigrīda (dz. 1936), tēlniece 235
- Fetings, inženierpulkvedis 83
- Fīrhufs (Vierhuff) Gothards (1894—?), arhitekts 157
- Fītinghofs (Vietinhoff) Oto fon (1722—1792), valsts un sabiedrisks darbinieks 67
- √ Fjodorovs Vitālijs (dz. 1929), arhitekts 206, 231, 243, 244
- √ Fogeļe Sarmīte (dz. 1951), arhitekta 238
- √ Fogelis Ēvalds (1939—1997), arhitekts 195, 222, 223, 235
- Fogelis Pēteris (dz. 1911), arhitekts 195
 - Fogts A., mūrniekmeistars 48
- Folcs (Volz) Augusts (1851—1926), tēlnieks 27, 48, 109, 110, 111
- Francmane Tamāra (dz. 1908), arhitekta 217
- Francmanis L., inženieris 202
- Frēlihs J. M., mūrniekmeistars 63
- Frēze (Frese) Gerts (16. gs. 2. p.—17. gs. sāk.), būvmeistars 39

- Freijs Johans Georgs (18. gs. 1. p.), metālmākslinieks 61
 → Frišs (Frisch) Rūdofs (1849—?), arhitekts, būvinženieris 83, 127, 140
 ✓ Frīzendorfs (Friesendorft) Edgars (1881—1945), arhitekts 103, 129, 145
 — Frosteruss Sigurds (1876—1956), somu arhitekts 147
- Gagainis Juris (dz. 1944), metālmākslinieks 237
 ✓ Gaile Zaiga (dz. 1951), arhitekta 222, 266, 267
 — Gailis Jānis (1882—1957), arhitekts 141, 151, 186, 220
 — Gailis Jānis (1908—1997), arhitekts 186, 220
 ✓ Galindoms Arturs (1894—1966), arhitekts 28, 177
 ✓ Galviņš Juris (dz. 1940), arhitekts 33, 233
 Gerbels (Härbel) Rodions (1716—1780), kara inženieris, pilsēt būvnieks 68
 Gerge Žanis (dz. 1913), inženieris 215
 ✓ Gertmanis Juris (dz. 1947), arhitekts 238, 239, 255, 264, 265, 266
 Gervins Johans (?—1710), tēlnieks 37
 Geste Vasilijs (1763—1832), krievu arhitekts 75
 ✓ Gintere Liliāna (dz. 1932), arhitekta 202, 246
 — Ginters Aivalds (dz. 1947), arhitekts 219
 Ginters Roberts (dz. 1931), celtnieks 243, 257
 Gīzeke Alberts (19. gs. 2. p.—20. gs. sāk.), vācu arhitekts 134, 135
 — Goba Imants (dz. 1952), arhitekts 231
 — Goģis Uldis (dz. 1924), arhitekts 191, 219
 ✓ Goldenbergs Josifs (1907—1984), arhitekts 199, 201, 202
 Gorodjanskis V., konstruktors 230, 251
 Gotfrīds (Gottfriedt) Johans Dāniels (1768—1831), būvmeistars 22, 73
 — Grabe (Grabbe) Viktors de (?—1894), arhitekts 118
 Grafts Johans Mihaels (?—pēc 1796), tēlnieks 58, 59, 61, 66, 67
 Graudonis Jānis (dz. 1913), arheologs 9
 Graverts, ģenerālis 68
 — Griezīte Liene (dz. 1961), arhitekta 267
 ✓ Grigule Līga (dz. 1940), arhitekta 229
 — Grikmāne Gunta (dz. 1964), arhitekta 266, 267
 — Grīna Aija (dz. 1937), arhitekta 212, 214
 ✓ Grīnbergs Alfrēds (1893—1940?), arhitekts 202, 243
 Grīnbergs G., inženieris 202
 Grīnbergs Hermanis (1888—1928), gleznotājs 162
 ✓ Grīzebahs Hanss (1848—1904), arhitekts 133, 134
 Grundberga Gaida (dz. 1928), tēlniece 210
 Gruzde J., inženieris 219
 Gulbis Aivars (dz. 1933), tēlnieks 199, 210, 219, 236
 ✓ Gundars Māris (dz. 1936), arhitekts 193, 200, 236, 237, 238, 241, 253, 254, 262
 — Gusevs Juris (dz. 1941), arhitekts 229
 Gusevs N., inženieris 188
- ✓ Ģelzis Andrejs (dz. 1954), arhitekts 272
 ✓ Ģelzis Modris (dz. 1929), arhitekts 192, 196, 197, 199, 201, 203, 205, 214, 215, 217, 218, 219,
 222, 223, 224, 242, 246, 250, 255, 264, 265, 266, 267, 274, 275, 276

- Haberkorns Johans Georgs (1732—1811), tēlnieks 69
- √ Hāberlands (Haberland, Haverland) Kristofs (1750—1803), arhitekts 33, 48, 70, 71, 111, 262
- Hāgens Hugo (1818 vai 1820—1871), tēlnieks (Bērlīne) 110
- Hāgens (Hagen) Jūlijs fon (1829—1909), arhitekts 89
- Hansons Olafs, zviedru kara inženieris Rīgā 1632.—1637. gadā 51
- Hardenaks (Hardenack) Pauls fon (1819—1879), arhitekts 103
- Hartmanis K., vācu arhitektūras teorētiķis 147
- Heince Tobiass (ap 1590—1653), kokgriezējs 33
- Heinrihsons Arno (dz. 1951), arhitekts 234
- Hekelis Jegors (1822—1887), krievu inženieris celtnieks 50
- Henike (Hänicke, Hönnecken) Henriks (1640—1705), mūrniekmeistars 37, 45
- Henings Karls, inženieris 90
- √ Heršelmanis (Hoerschelmann) Renē (1883—1963), arhitekts 139
- Hermanovskis Teodors (1883—1964), būvinženieris 164, 165, 168, 171
- Herolds Jirgens (1631—1693), akmeņkalis 52
- Hess (Hess) Frīdrihs Vilhelms (1822—1877), vācu arhitekts 97, 113
- √ Hilbig (Hilbig) Gustavs (1822—1887), vācu arhitekts 100, 103, 106
- √ Hilbig (Hilbig) Hermanis (1860—1939), vācu arhitekts 28, 100, 103
- Hofmane-Grīnberga Lidija (1898—?), arhitekta 168
- √ Hofmanis (Hoffmann) Oto (1866—1919), arhitekts 106
- √ Hofmanis (Hoffmann) Vilhelms (1869—1945), arhitekts tehniķis 118, 122, 123, 162
- √ Holcmanis Andrejs (dz. 1920), arhitekts 75, 233
- Irbīte Gunta (dz. 1930), arhitekta 193
- Isajevs Vasilijš, būvinženieris 163
- Išhanova Ārija (dz. 1928), arhitekta 213, 215, 224
- Ivanovs Vitālijs (1909—1964), arhitekts 186, 190
- √ Jākobsons Imants (1934—1993), arhitekts 192, 197, 218, 230
- Jensens Adriāns (17. gs.), holandiešu būvmeistars 48
- Jensens Lamberts (17. gs.), holandiešu būvmeistars 48
- Jansons Gunārs (dz. 1928), arhitekts 19, 44
- √ Janzens (Jansen) Hermanis (1869—1945), vācu arhitekts un pilsētībūvnieks 92, 93
- Jasenas (Adolphi-Jasenas) Janīna (dz. 1910), arhitekta 176
- √ Jaunušāne Regīna (dz. 1930), arhitekta 192, 196, 219
- Jēkabsons Eduards (dz. 1911), arhitekts 189
- Jenike Gustavs, arhitekts 135
- √ Jensens (Gensen, Gens) Severins (1723—ap1809), dāņu arhitekts 58, 66, 67
- Johansons Herberts (1884—?), arhitekts 135
- Jostens (Jost, Joost) Jakobs (17. gs.), būvdarbu meistars 36, 37
- √ Kadirkovs Valerijs (1939—1989), arhitekts 213, 214, 215, 238, 239, 241, 242, 243, 253
- √ Kalinka Zane (dz. 1947), arhitekta 236, 238, 241, 242, 259, 267, 268, 269
- Kalniņa Aneta (dz. 1934), arhitekta 191

- Kalniņa Emma (1899—1985), arhitekte 188
- Kalniņa-Grīnberga Rasa (dz. 1936), tēlniece 210, 234, 235
- ✓ Kalniņš Andris (dz. 1926), arhitekts 200
- ✓ Kalniņš Ansis (1903—1945), arhitekts 167, 168, 169, 171, 199, 200, 237
- Kalniņš Edvīns (dz. 1940), arhitekts 234
- ✓ Kampe Pauls (1885—1960), arhitekts 54, 111
- Kampuse Brigita (dz. 1931), arhitekte 217
- ✓ Kandars Haralds (dz. 1927), arhitekts 216, 217, 218
- ✓ Kārkliņa Ināra (dz. 1950), arhitekte 255, 257
- ✓ Kārkliņš Jānis (dz. 1935), arhitekts 217, 218
- Kārkliņš M., mākslinieks 197
- ✓ Kars Alfrēds (1886—1949), arhitekts 165, 166, 167, 168
- Kars Č., inženieris 141, 145
- Kastro N., inženieris 202
- Katrīna II (1729—1796), Krievijas imperatore 59
- Kaupo (?—1217), libiešu valdnieks 18
- Keldišs Vsevolods (1878—1965), inženieris 129
- Ketlers Ferdinands, Kurzemes hercogs 58
- Ketlers Gothards (1517—1587), Kurzemes hercogs 22
- Kinapu (Kūnnapu) Vilens (dz. 1948), igauņu arhitekts 221
- Kišķis Alfons (1910—1994), arhitekts dendrologs 210
- Kīne Makss H., arhitekts (Vācija) 141
- Kīzelbašs (Kieselbasch) Aleksejs (19. gs.—20. gs.), arhitekts 105
- ✓ Kleinbergs Arnis (dz. 1962), arhitekts 270
- ✓ Klinklāvs Aleksandrs (1899—1982), arhitekts 167, 168, 176, 243
- ✓ Knāķe Lia Asta (dz. 1929), arhitekte 195, 245, 246
- Kohs (Koch) Johans (1850—?), vācu arhitekts 100, 101, 103
- ✓ Kokins Andris (dz. 1956), arhitekts 255, 260, 261
- Komarovskis, Vitebskas guberņas kapteinis 84
- Konciuss H. A. (18. gs.), ērģeļu meistars 33, 63
- Kosjakovs Vasilījs (1862—1921), inženieris (Sankt-Pēterburga) 104
- Kozlovskis Jānis (dz. 1947), arhitekts 234, 235
- Krāmers Johans Heinrihs, no 1777. gada Rīgas pilsētas namdaris 31
- Krasovskis A., arhitekts 113
- Krastiņš Arnolds (1902—1971), arhitekts 128, 188
- ✓ Krastiņš Jānis (dz. 1943), arhitekts 203
- Kraukle Liliāna (dz. 1926), arhitekte 213
- ✓ Krauklis Oļģerts (dz. 1931), arhitekts 195, 213, 219, 224, 238, 240, 274
- Kreige Dītrihs (14. gs.), būvmeistars 21
- Krievs Jānis (dz. 1942), gleznotājs, interjerists 274
- Kriks Johans Pēters (19. gs. sāk.), arhitekts 73
- Krimska Tamāra (1925—1998), arhitekte 217
- Krisina A., inženiere 227
- Krogzeme Margarita (dz. 1921), arhitekte 227
- ✓ Kronbergs Andris (dz. 1951), arhitekts 222, 260, 264, 266, 269, 270, 271
- Kronbergs Juris (1923—1991), arhitekts 219, 229
- Krubzaciuss (Krubšaciuss) Fridrihs Augusts (1718—1790), arhitekts (Drēzdene) 71
- ✓ Kruglovs Vladimirs (1902—1978), arhitekts 190

- Krūmiņš Edgars (1952—1991), arhitekts 261
- Krūmiņš Eduards (1904—1984), arhitekts 157, 169
- Krūmiņš Valters (1879—?), arhitekts 131
- √ Kufalts (Kuphaldt) Georgs Fridrihs Ferdinands (1853—1938), ainavu arhitekts, daiļdārznieks 90, 92
- Kuga Jānis (1878—1969), scenogrāfs 22
- Kulbergs Viktors (dz. 1948), auto inženieris 253
- Kuļikovska Ina (dz. 1955), arhitekte 233
- √ Kundziņš Pauls (1888—1983), arhitekts 56, 73, 157, 160, 161, 167, 168, 177, 178, 243
- Kurdjumova Tatjana (dz. 1954), arhitekte 220
- Kūziks Edgars-Johans (1888—1974), igauņu arhitekts 156, 178
- √ Kuzņecovs Vladimirs (dz. 1912), arhitekts 203, 204
- Kvarengi Džakomo (1744—1817), arhitekts 77

- Kergalvis Krišjānis (1856—1936), būvuzņēmējs 240

- Lācis G., inženieris 213
- √ Lamze Arnolds (1889—1945), arhitekts, pilsētībūvnieks 154, 157, 186
- Lanbergs E., inženieris 202
- Lancers Jānis (dz. 1933), celtnieks 263
- Lancmanis Imants (dz. 1941), mākslas zinātnieks 59, 78, 85
- Lasis Juris (dz. 1969), arhitekts 266, 269, 270, 271
- √ Laube Eižens (1880—1967), arhitekts 22, 59, 129, 130, 134, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 155, 156, 160, 161, 162, 169, 173, 174, 175, 176, 266
- Lauberts A., inženieris 227
- √ Laukirbe Alfreds (1901—1993), arhitekts 179
- Lazdiņš Ingurds (dz. 1966), arhitekts 255
- √ Lazdiņš Zigurds (dz. 1938), arhitekts 230, 231, 254, 256
- Leimanis Juris (1900—1969), arhitekts 157
- Leitāne Emīlija (dz. 1926), arhitekte 243
- Leitners Aleksandrs (1864—?), rūpnieks 137
- √ — Lejnieks Jānis (dz. 1951), arhitekts 235, 260
- Lelis Raitis (1935—1970), arhitekts 217
- Liepa Larisa (dz. 1950), arhitekte 264
- √ Liepa Leonhards (1924—1998), arhitekts 71, 234
- Liepa Modris (dz. 1952), arhitekts 264, 274
- √ Liepa Valdis (dz. 1958), arhitekts 233, 234
- Lindbergs Gustavs Ādolfo (1865—1906), somu arhitekts 143
- √ Lipora Rudīte (dz. 1951), arhitekte 254
- Lisovskis Aleksejs (dz. 1913), inženieris celtnieks 188, 203, 205
- Līvena Šarlote (1743—1828), baronese 77
- Loks G., inženieris 219
- Losovs Viljams, arhitekts (Vācija) 141
- Lubovičs Sergejs (dz. 1945), arhitekts 246
- Lucs Maksis (1900—1966), arhitekts 171
- Lučs O., konstruktors 230
- Luijs XVIII, Francijas karalis 59

- Lukini Ivans (1784—1853), arhitekts 79
- Lunskis Vladimirs (1862—pēc 1916), arhitekts 105
- Lūse Astrīda (dz. 1944), arhitekta 202
- √ Lūsis-Grīnbergs Gunārs (dz. 1932), arhitekts 194, 208, 209

- Lušins Dmitrijs (1846—1891), arhitekts (Sankt-Pēterburga) 106

- Macotti (Mazotti) Vinčenco, arhitekts 72
- Madernieks Jūlijs (1870—1955), lietišķās mākslas meistars 110, 147
- Maike Baiba (dz. 1943), arhitekta 253
- Maike Valters (1924—1973), arhitekts 212, 213, 214, 215
- Mailīte Inese (dz. 1959), tekstilmāksliniece 271, 272
- Mailītis Ivars (dz. 1956), interjerists 255, 256, 271, 272
- Maisiņš Arvīds (dz. 1905), inženieris 191
- Makers K., Vitebskas guberņas arhitekts 86
- Māldere L., māksliniece 237
- √ Malvess Augusts (1878—1951), arhitekts 141, 144, 145, 146, 150
- √ Mandelštams (Mandelstamm) Pauls (1872—1941), arhitekts 129, 130, 139, 149, 150, 162, 164, 165, 168
- Mansārs Arduēns Žils (1646—1708), franču arhitekts 68
- Manteifelis (Manteuffel) Karls fon (1820—1884), politiķis 77
- Marinska Anita (dz. 1953), arhitekta 226, 227, 246
- √ Markova Liesma (dz. 1953), arhitekta 264, 265
- Markvarts Mihaels (17. gs.), tēlnieks 53
- Martini Frančesko (18. gs.), itāļu gleznotājs 58, 61
- Martinsons Ivars (dz. 1941), arhitekts 231, 248
- Martinsons Rauls (1905—?), arhitekts 180
- Matiass, pulksteņmeistars 48
- Mauriņš Juris (dz. 1928), tēlnieks 208
- Mauris Rihards (1888—1966), tēlnieks 162, 172
- Mēdems Karls fon (1762—1827), barons 78
- √ Medinskis Meinards (dz. 1937), arhitekts 196, 223, 230, 231
- √ Medlingers (Moedlinger) Artūrs (1880—1961), arhitekts 139, 266
- Meiers Eberhards (?—1642), zeltkalis 48
- Meinerts Kristofs (?—1754), būvmeistars 57
- √ Meinerts Viesturs (dz. 1955), arhitekts 240, 249, 260, 261, 262
- Mēlbarts (Mehlbart) Harijs (1864—1946), arhitekts 103
- √ Melbergs Gunārs (dz. 1929), arhitekts 193, 195, 196
- √ Meldere-Ziemele Elza (1900—1990), arhitekta 171
- Mellenbergs Viktors (dz. 1905), arhitekts 205
- Mellins Karls Gustavs, grāfs 72
- Mellins Oto, grāfs 72
- √ Melvins L., arhitekts 64, 101, 127
- √ Meņģele Maija Elizabete (dz. 1944), arhitekta 70, 233
- Mertenss Johans (1690—1737), Kurzemes hercoga tēlnieks 53
- √ Mežulis Zigurds (dz. 1929), arhitekts 196

- Mickeviča Valērija (dz. 1921), tēlniece 210
 Miesnieks V., inženieris 228
 Miežis Arvīds (1902—1950), arhitekts 188
 Miežis Parsivals (1890—1940), būvinženieris 161, 162
 Miļgroms Vladimirs (dz. 1949), arhitekts 219, 263
 ✓ Millers Ivars (dz. 1940), arhitekts 223
 Mincis Georgs (dz. 1919), arhitekts 203, 204
 Misulovskis A., arhitekts 220
 Mitenbergs Juris (dz. 1972), arhitekts 273, 275
 Molls, muižnieks 84
 Monheims Eberhards fon, Livonijas ordeņa mestrs 14.gs. sākumā 21
 Moriss Viljams (1834—1896), angļu mākslinieks, mākslas teorētiķis 135
 Motte Dace (dz. 1944), interjeriste 238, 274
 Mozalovskis A., Vitebskas guberņas mērnieks 83
 Muravskis Jānis (dz. 1925), arhitekts 191
 Murrers Francis (1609—1681), Rīgas pilsētas inženieris 50, 51
- Nagliņš Laimonis (dz. 1920), arhitekts 192, 195, 217
 Napoleons I (1769—1821), Francijas imperators 68
 Neiburgers Kārlis Dāvids (1844—1897), arhitekts 33
 Neijs Jānis, arhitekts 161
 Neilande Anita (dz. 1950), arhitekte 275
 ✓ Neilands Vladimirs (dz. 1954), arhitekts 269
 ✓ Neimanis (Neumann) Vilhelms (1849—1919), arhitekts, mākslas vēsturnieks 21, 33, 42,
 100, 106, 110, 122, 132, 135
 Nellingers Aleksandrs (18. gs. b.—19. gs. sāk.), arhitekts 79
 Niklass (15.gs.), būvmeistars 21
 ✓ Norde Jānis (dz. 1963), arhitekts 266, 267, 269
 Nords Nikolajs (1880—1934), arhitekts 162
 ✓ Nukša Mārtiņš (1878—1942), arhitekts 141
- Okas Juri (dz. 1950), igauņu arhitekts 221
 ✓ Ose Lidija (1922—1985), arhitekte 192, 196
 ✓ Osis Jānis (dz. 1943), interjerists, gleznotājs 200
 ✓ Ostenbergs Oļģerts (dz. 1925), arhitekts 206, 207, 208, 210
 Ozmidofs (Ozmidoff) Maksis fon (1879—1959), arhitekts 164, 165
 Ozola Valtrauta (dz. 1924), arhitekte 191
 Ozoliņa Aina (dz. 1946), interjeriste 236, 237, 238
 Ozoliņš Arturs (1904—1989), arhitekts 210
 Ozoliņš Auseklis (dz. 1941), interjerists 236, 237, 238
 Ozoliņš Rūdolfs (dz. 1912), inženieris celtnieks 202
 Ozoliņš Vilis (dz. 1929), arhitekts 179
- Padriks Ains (dz. 1947), igauņu arhitekts 221
 Paegle Ilmārs (dz. 1921), arhitekts 69, 205, 212

- ✓ Paegle Juris (dz. 1944), arhitekts 222, 246, 260, 261, 262
 - ✓ Paegle Visvaldis (1906—1988), arhitekts 157
 - Paikune Ruta (dz. 1929), arhitekste 195, 196, 217
 - Palladio Andrea (1508—1580), itāļu arhitekts 68
 - Paperno Alberts (dz. 1935), arhitekts 192
 - Parako Antonio (18. gs.), itāļu arhitekts 65
 - Pastnieks Uldis (dz. 1955), arhitekts 261, 262
 - ✓ Pavlovs Pāvils, arhitekts 161, 163
 - ✓ Pēkšēns Konstantīns (1859—1928), arhitekts 95, 100, 104, 118, 119, 122, 123, 124, 126, 129, 134, 135, 137, 139, 141, 142, 143, 144
 - ✓ Pētersone Silvija (dz. 1931), arhitekste 246
 - Pētersone Valda (dz. 1935), arhitekste 202
 - ✓ Pētersons Juris (dz. 1931), arhitekts 197, 198, 202, 203
 - Pero Klods (1613—1688), franču arhitekts 68
 - ✓ Pfeifers Jūliuss (1849—1904), civilinženieris, arhitekts 122
 - ✓ Pflūgs Roberts (1832—1885), arhitekts 103, 104, 106, 113, 118
 - Piks Johans (dz. 1911), arhitekts 220
 - ✓ Pīlēns Uldis (dz. 1956), arhitekts 255, 261, 252
 - Pipurs Jānis (dz. 1939), interjerists 238, 261
 - ✓ Pīrangs Heincs (Heinrihs) (1876—1936), arhitekts, arhitektūras vēsturnieks 72
 - Placis I., inženieris 189
 - ✓ Plakane Lidija (1922—1998), arhitekste 192, 227
 - Pļaveniece Aija, arhitekste 260
 - ✓ Plēsums Alfrēds (dz. 1928), arhitekts 195, 219
 - Pletenbergs Valters (ap 1450—1535), Livonijas ordeņa mestrs 21
 - ✓ Plūksne Kārlis (1906—1973), arhitekts 188, 189, 206, 243
 - ✓ Poga Juris (dz. 1957), arhitekts 249, 255, 256, 259, 260, 261
 - Poļakovs E., konstruktors 230
 - ✓ Pole Ernests (1872—1914), arhitekts 129, 138, 141, 144, 149, 150, 151
 - Polnaus Pauls Benjamins, arhitekts 97
 - Porietis A., inženieris 158
 - Priedols G., inženieris 215
 - ✓ Pučiņš Edgars (dz. 1924), arhitekts 193, 233
 - Punka Armīns (dz. 1933), interjerists 238, 261
 - Pūpols Alfrēds (1911—1995), arhitekts 67
 - Purgailis A., arhitekts 220
 - ✓ Purviņš Andris (dz. 1940), arhitekts 242, 243, 253, 254, 256, 267, 269
 - Putniņa Daila, arhitekste 230
-
- Rābs Jākobs (16. gs.—17. gs.), vācu ērģelbūvētājs 33
 - Radzivila N., Lietuvas lielkņazs 22
 - Raisters Augusts (1888—1968), arhitekts 161, 162, 169
 - Rammane Velta (dz. 1915), arhitekste 187, 188, 215
 - Rancāns A., arhitekts 219
 - Raskins Džons (1819—1900), angļu mākslas teorētiķis, rakstnieks 113
 - ✓ Rastrelli Bartolomeo Frančesko (1700—1771), itāļu arhitekts (Krievija) 57, 58, 60, 61, 62, 66

- √ Rauhvargere Vita (dz. 1951), arhitekste 259
- Razživins Nikolajs, arhitekts 186
- Regelins L., krāsotājs 48
- √ Reinbergs Augusts (1860—1908), arhitekts 100, 110, 116, 117
- √ Reinfelds Anna (dz. 1944), arhitekste 223, 224, 242
- √ Reinfelds Arturs (dz. 1911), arhitekts 192, 197, 212, 213, 214, 215
- Reinkens (16. gs.), meistars 47
- √ Rendels Nikolajs (1913—1964), arhitekts 190, 192
- √ Rengarts Jānis (1892—1960), arhitekts 177
- √ Reslers (Rössler) Vilhelms (1878—1949), arhitekts 129, 135, 164
- Rezevska Līviņa (dz. 1926), tēlniece 210
- Rezevskis Teodors (1903—1965), arhitekts 180
- Rīge V., uzņēmējs 114, 115
- √ Rimša Viktors (dz. 1936), arhitekts 220
- Rodenburgs Johans (?—pēc 1657), zviedru kara inženieris 51
- Rohs (Roch) Frišs, arhitekts 131
- Roze Andris (dz. 1936), arhitekts 276
- Rozenbergs H., arhitekts 165
- Rozens Hanss fon (1685—1767), barons 27
- Rozentāls Janis (1866—1916), gleznotājs 141, 143, 146, 147, 151
- √ Rubauska Irēna (dz. 1930), arhitekste 194, 223
- Rubīns Imants (dz. 1955), arhitekts 261
- √ Rubīns Jānis (dz. 1928), arhitekts 220
- Rudzītis Ivars (dz. 1951), arhitekts 267
- Rukuts Kārlis (dz. 1956), arhitekts 260
- Rumešotels Johans (15. gs.), būvmeistars 35
- Rummelis, Kurzemes guberņas inženieris 81
- Ruska Luidži (1762—1822), arhitekts (Sankt-Pēterburga) 75
- √ Rutkis Jānis (dz. 1950), arhitekts 235, 267
- Rutmanis Jānis (1894—1978), arhitekts 165

- Sadovskis G., inženieris celtnieks 202
- √ Sahovs Aleksandrs (dz. 1951), arhitekts 243, 256
- Salguss Elmārs (dz. 1930), arhitekts 210
- Samtiņa Velta (dz. 1925), arhitekste 202, 203
- Sārinens Eliels (1873—1950), somu un amerikāņu arhitekts 143, 145
- Sarma Visvaldis (dz. 1963), arhitekts 266, 267, 269
- Sārums Mārcis (1799—1859), celtnieks 73
- √ Saško Liliņa (dz. 1943), arhitekste 223
- √ Saulītis Pēteris (dz. 1910), arhitekts 38, 43, 233
- √ Savisko Vera (dz. 1932), arhitekste 191, 203, 205, 224, 230
- Sefrenss Niklass (jaunākais; 1662—1710), koktēlnieks 53, 63
- Seļeckis Pāvels (1913—1971), arhitekts 190
- Semencovs Nikolajs (1915—1988), arhitekts 189
- Sietnieks Aleksandrs (1916—1985), arhitekts 191
- Sila Dagnija (dz. 1935), arhitekste 195
- Siliņa Inese (dz. 1952), gleznotāja 230

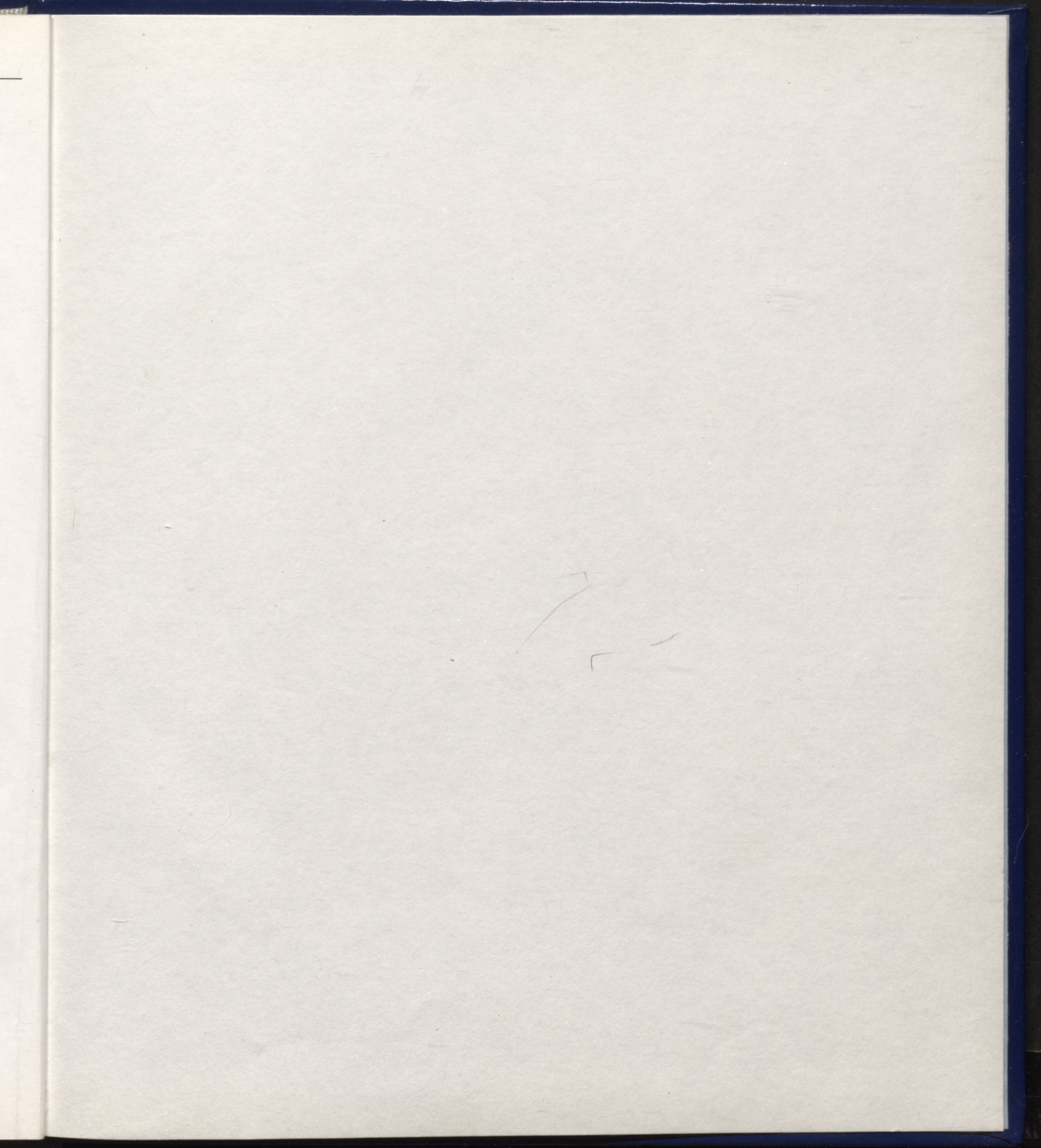
- Siliņš Voldemārs (1911—1987), arhitekts 191
- √ Silis Andis (dz. 1965), arhitekts 267, 269, 271, 272, 273, 274
- Sīmane Ramona, arhitekte 254
- Simborskis, Daugavpils cietokšņa komendants 85
- Skalberga Maija (dz. 1936), arhitekte 213, 238
- √ Skalbergs Juris (dz. 1935), arhitekts 199, 210, 218, 219, 231, 246, 247, 248, 267, 269
- Skarainis Oļegs (dz. 1923), tēlnieks 206, 207
- √ Skuja Linards (dz. 1935), arhitekts 202, 209, 230, 254, 267
- Skuja Raitis (dz. 1962), arhitekts 267
- √ Skujiņa Ausma (dz. 1931), arhitekte 223, 226, 229, 231, 246
- √ Skujiņš Frīdrihs (1890—1957), arhitekts 157, 161, 169, 171, 177, 178
- Slavičeks Jozefs, tēlnieks, Kurzemē darbojies starp 1757. un 1784. gadu 64
- Slavietis Edgars (1905—1986), arhitekts 33
- Smilts V., inženieris 212
- Sokolovs D., inženieris 191
- Sonks Larss (1870—1956), somu arhitekts 143, 145
- √ Sparāns Aigars (1955—1996), arhitekts 255, 256, 273, 275
- Sproģis Jānis (dz. 1961), arhitekts 267
- Stange O., būvinženieris 165
- √ Staņa Marta (1913—1972), arhitekte 216, 217, 218
- Staņislavskis Antons (dz. 1926), arhitekts 216
- Stankevičs Aleksandrs (dz. 1932), gleznotājs, grafiķis 193, 238
- Stasovs Vasilijš (1769—1848), krievu arhitekts 75
- Steķe Māra (dz. 1952), arhitekte 255
- Stimers F., arhitekts 22
- Stipnieks Laimonis (dz. 1936), arhitekts 194, 217
- √ Strandmanis K. E., arhitekts 64, 101, 141, 161
- Strautiņš Bruno (dz. 1944), tēlnieks 258
- √ Strautmanis Ivars (dz. 1932), arhitekts 14, 23, 195, 202, 206, 207, 208, 210, 215, 221
- Strengelis Gustavs (1878—1937), somu arhitekts 147
- Striks Vilhelms (1864—1928), arhitekts 103
- Strunke Niklāvs (1894—1966), gleznotājs, grafiķis 262
- Stubavs Ādolfs (1913—1986), arheologs 10
- Stukmane Rasma (dz. 1936), interjeriste 237
- Suvorovs Aleksandrs (1804—1882), ģenerālgubernators 81, 87, 88, 93
- Svirskis, Vitebskas guberņas mērnieks 84
- Šablovska Inna, arhitekte 103
- Šahts G., arhitekts 97, 98
- Šarlovs I., inženieris 168
- Šauss Johans (?—1703), koktēlnieks 37
- √ Šefels Frīdrihs (19. gs. 2. p.—20. gs. sāk.), arhitekts 126, 127, 128, 134, 135, 137, 138, 149
- √ Šēls (Scheel) Heinrihs (1829—1909), arhitekts 44, 59, 100, 106, 107, 115, 118, 119, 126, 127, 128, 134, 138
- Šēnberga Aina (dz. 1927), arhitekte 199, 202, 257, 272
- Šēnberga Daila (dz. 1952), arhitekte 227
- √ Šēnbergs Edgars (dz. 1923), arhitekts 199, 209, 210, 229

- √ Šēnbergs Uģis (dz. 1954), arhitekts 244, 274
Šervinskis Vladimirs (1894—1975), arhitekts 161, 171
Šilgalis J., lietuviešu arhitekts 228
Šinkels Karls Frīdrihs (1781—1841), vācu arhitekts, arhitektūras teorētiķis 78
Šļivka Ivars (dz. 1962), arhitekts 267
Šlosbergs D., inženieris 220
√ Šmēlings (Scmaeling) Aleksandrs (1877—?), arhitekts 132, 137, 145
√ Šmēlings (Scmaeling) Reinholds (1840—1917), arhitekts 91, 103, 105, 106, 113, 116, 149, 243, 244, 264
Šmīselis Hanss Valters (17. gs.), tēlnieks, akmeņkalis 37, 52
Šmits E., tirgonis 111
Šnipke Gunta (dz. 1955), arhitekta 127
√ Šņitņikovs Vladimirs (1913—1996), arhitekts 178, 188, 205
Šonss Matvejs (Matiass) (18. gs. b.—19. gs. sāk.), arhitekts 71
Šovs Normans (1831—1912), arhitekts (Anglija) 135
√ Špacīrs Jūlijs (ap 1790—pēc 1870), arhitekts 79
√ Štālbergs Ernests (1883—1958), arhitekts 106, 171, 172, 181, 188
Štauberts Aleksandrs (19. gs. 1. p.), arhitekts 79
Štēgmanis Rihards (1844—?), mērnieks 50, 90, 91
Štīlers Frīdrihs Augusts (1800—1865), vācu arhitekts 97
Šulce-Naumburģs Pauls (1869—1949), vācu arhitekts 78
√ Šusts Voldemārs (dz. 1929), arhitekts 210
Šuvalovs Pjotrs (1827—1889), ģenerālgubernators, politiķis 59
Švābe Pāvels (dz. 1914), arhitekts 215, 243
Švenburģs Johans (?—1679), būvmeistars 37
- √ Tarasova Valentina (1926—1989), arhitekta 233
Tereško Aigars (dz. 1965), arhitekts 269
Tīfs (Tief) Teofilis (1865—1923), arhitekts 113
Tīkmanis Laimonis Ēriks (1935—1998), arhitekts 220, 230, 248
√ Tīlmanis Osvalds (1900—1980), arhitekts 171, 172, 176, 186, 188, 189, 190, 243
Tīmers (Tiemer) Herberts (1879—1938), arhitekts 139
Timpars Tāļivaldis (dz. 1953), arhitekts 231, 232
Tiščenko Juris (dz. 1946), tēlnieks 235
√ Tītmane Aina (dz. 1928), arhitekta 194
√ Tizenhauzens (Tiesenhausen) Gerhards fon (1878—?), arhitekts 135
Tode Ernsts (1858—1932), vitražists 33
Tolstojs Georgs, būvinženieris 163
Toms Heinriks (17. gs.), zviedru armijas ģenerālis 51
Totlēbens Francs Eduards (1818—1884), militārs darbinieks 85, 89, 90, 93
Traniņš Roberts (1909—1976), arhitekts 219
Trofimovs Aleksandrs (1891—1979), arhitekts 161
√ Trompovskis (Trompowsky) Edmunds fon (1851—1918), būvinženieris 118, 119, 120
Truzsons Ivans (18. gs. b.—19. gs. sāk.), kara inženieris 68

- Upaciere Olita (dz. 1944), arhitekte 227, 264, 266
- ✓ Ūdris Alfons (dz. 1924), arhitekts 216, 254
- Vāgensens Andreass Jensens (18. gs. b.), dāņu mūrniekmeistars 71
- Vaičulaitis Leons (dz. 1925), arhitekts 201, 202
- Vainovskis Andris (1942—1985), arhitekts 230
- Valciņš E., inženieris 212
- Valdats A., inženieris 27
- Valeinis E., inženieris 213
- Valgums Viktors (dz. 1948), arhitekts 217, 218, 252, 253
- Valeskalne Valentina (dz. 1925), arhitekte 186
- Valters Dītrihs (17. gs.), tēlnieks (Stokholma) 33, 52
- ✓ Vanags Aleksandrs (1873—1919), arhitekts 125, 127, 129, 132, 141, 143, 144, 145, 146
- Vasiļjevs Jevgeņijs (1900—?), arhitekts 190
- Vazašerna Knuts Edgars (1867—1935), somu arhitekts 143
- Vebs Filips (1831—1915), angļu arhitekts, dekoratīvi lietišķās mākslas meistars 135
- ✓ Vecsīlis Alberts (1903—1988), arhitekts 200, 201
- ✓ Vecumnieks Edvīns (dz. 1935), arhitekts 197, 202, 233, 236, 262, 263
- Veinbaha Alvīne (dz. 1923), tēlniece 210
- ✓ Veiss Eduards (1886—1966), būvinžnieris 153
- ✓ Velde Henrijs van de (1863—1957), beļģu arhitekts 137, 138
- Veldrums Ivars (dz. 1937), inženieris 235, 253
- ✓ Venckovičs Pēteris (dz. 1947), arhitekts 275, 276
- Vents A. (19. gs.), dārzu inženieris 90
- Vidbergs Sigismunds (1890—1970), grafiķis 27
- Vidrižu Pēteris, publicists 124
- Viganovskis Florians fon (1854—1914), civilinženieris 100, 101, 103
- Vijupe Indra (dz. 1935), arhitekte 218, 219
- Vikmanis Kārlis (dz. 1904), arhitekts 19, 186
- ✓ Vīksna Gundars (dz. 1961), arhitekts 269
- Vilberns Johans Heinrihs (?—1750), namdarneistars 38
- ✓ Vilciņš Jānis (1931—1996), arhitekts 205, 213, 214, 215, 216
- Vilks Viesturs (dz. 1944), interjerists 238, 274
- Vilmanis Ādolfs (dz. 1904), arhitekts 179
- Vinbergs Ādolfs (1825—1895), Kurzemes gubernators 81
- Vinkelmanis Hermanis, zeltkalis, darbojies Rīgā 17. gs. 1. pusē 48
- ✓ Vitands Verners (1903—1982), arhitekts 171, 178, 179
- Vite Augusts (1876—?), arhitekts 137, 138, 149
- Vite Johans Eduards de (1790—1854), inženieris arhitekts 79
- Vitigs (Wittig) Hermanis (1819—1891), tēlnieks (Berlīne) 110
- Vītiņš Miķelis (dz. 1912), inženieris 219
- ✓ Vītols Andris (dz. 1943), arhitekts 222, 235, 267, 271, 272
- Vitomskis E., arhitekts 140
- Voitkāns Andris (dz. 1941), tēlnieks 210
- ✓ Voits Nikolajs (1904—1989), arhitekts 155
- Volkovs Vladimirs (dz. 1941), arhitekts 246
- Voronovs A., arhitekts 186

- Zabelings, galdniekmeistars 48
 Zaķis Voldemārs (1902—1990), arhitekts 188
 Zaļkalne Pārsla (dz. 1927), tēlniece 210
 Zakamennijs Oļģerts (1914—1968), arhitekts 206, 207, 208, 216
 Zakēvics Valdis (dz. 1907), inženieris 191
 Zāle Kārlis (1888—1942), tēlnieks 181, 182, 183, 184
 Zandberga Ilga (dz. 1932), tēlniece 210
 Zandbergs Arigo (dz. 1925), arhitekts 233
 Zariņa Marita (dz. 1940), arhitekts 251, 252
 Zariņš Dāvids (1892—1980), arhitekts 162, 164, 168, 171, 179, 180
 Zariņš Jānis (dz. 1913), tēlnieks 206, 207
 Zavadskis Aivars (dz. 1959), arhitekts 227, 246, 247
 Zēbauers Valdis (1903—1994), arhitekts 179
 Zēge Laurenbergs Sigismunds fon (18. gs.), kara inženieris, arhitekts 69, 70
 Zeiberlihs (Seuberlich) Fricis (1850—?), vācu inženieris 137, 139
 Zeidaks Andrejs (1874—1964), ainavu arhitekts, daiļdārznieks 182, 183
 Zeilers Teodors, arhitekts 109
 Zemdega Kārlis (1894—1963), tēlnieks 168, 172
 Zemīte L., arhitekts 219
 Zempers Gotfrīds (1803—1879), vācu arhitekts 113
 Zērensens (Soerensen) Aleksandrs (1880—?), būvinženieris 161
 Zīle Ēriks (dz. 1955), arhitekts 233, 234, 262, 263
 Zilgalvis Viktors (dz. 1929), arhitekts 236, 245, 246, 262, 263
 Zirnis Gunārs (dz. 1930), arhitekts 19, 38, 233
 Zītmanis Mārtiņš (dz. 1952), gleznotājs 230
 Zoldners Arturs (dz. 1931), arhitekts 210
 Zubovs Platons, grāfs 59
 Zuhovickis Moisejs (dz. 1947), arhitekts 243
 Zvaigzne Guntars (dz. 1948), gleznotājs 230
 Zvāra Zenta (dz. 1924), tēlniece 209, 210

 Žagars Andrejs (dz. 1958), aktieris, kafējnicu īpašnieks 267
 Žitkovs S., būvinženieris 163
 Žodžiks Imants (dz. 1955), arhitekts 261

4 9, =

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304080210

99-5
36

Jānis Krastiņš arhitekts

Dzimis 1943.gada 23.jūnijā Rīgā. 1967.gadā beidzis RPI Arhitektūras nodaļu. Strādājis projektēšanas institūtā "Komunālprojekts". Kopš 1972. gada Rīgas Politehniskā institūta (tagad RTU) docētājs, kopš 1991.gada profesors, Dr.h.arh., Arhitektūras vēstures un projektēšanas teorijas katedras vadītājs; Latvijas ZA īstenais loceklis (1994).

Darbi:

vairāku dzīvojamo namu un sabiedrisko ēku rekonstrukcijas un interjeru projekti. Publicējis vairāk nekā 370 zinātnisku un populārzinātnisku rakstu un monogrāfijas: "Jugendstils Rīgas arhitektūrā" (1980), "Архитектура Советской Латвии" (1987, kopā ar I.Strautmani, O.Buku, G.Asari), "Стиль модерн в архитектуре Риги" (1988), "Eklektisms Rīgas arhitektūrā" (1988), "Latvijas Republikas būvmāksla" (1992), "Jugendstil in der Rigaer Baukunst" (1992), "К.Зитте. Художественные основы градостроительства" (1993, rediģēts tulkojums no vācu val.), "Rīga. Jugendmetropole. Art Nouveau Metropolis. Jugendstila metropole" (1996), "Mežaparks" (1997). Starptautiskā K.Zittes fonda (Austrija) prēmija (1985), J.F.Baumaņa prēmija arhitektūrā (1980), Fulbraita (ASV) balva (1994), LZA Lielā medaļa (1998).

Ivars Strautmanis arhitekts

Dzimis 1932. gada 19. jūlijā Rīgā. 1956.gadā beidzis LVU Arhitektūras nodaļu. Strādājis Rīgas pilsētas Arhitektūras un celtniecības nodaļā (1956-1960), Rīgas ģenerālā plāna birojā (1962-1964), Rīgas pilsētas galvenais mākslinieks (1964-1965). Kopš 1966. gada Rīgas Politehniskā institūta (tagad RTU) docētājs, Dr. h. arh. (1972), profesors (1978), Arhitektūras un pilsēt būvniecības katedras vadītājs (kopš 1985).

Darbi:

vairāku Rīgas rajonu detaļplānojumu autors, Salaspils memoriālais ansamblis (1967, autoru kol., Ļeņina prēmija 1970), vairāki pieminekļi, dzīvojamās un sabiedriskās ēkas (apmēram 150 projekti). Publicējis vairāk nekā 240 rakstu Latvijas preses izdevumos par aktuāliem mūsdienu arhitektūras jautājumiem un monogrāfijas: "Telpa, kas sākas ar mums" (1967, kopā ar B.Artmani), "Dialogs ar telpu" (1977), "Arhitektūras informatīvi emocionālais potenciāls" (1979, krievu val.), "Profesija - visa dzīve" (1981), "Māksla arhitektūrā" (1982), "Padomju Latvijas memoriālie ansamblī" (1986, kopā ar G.Asari).

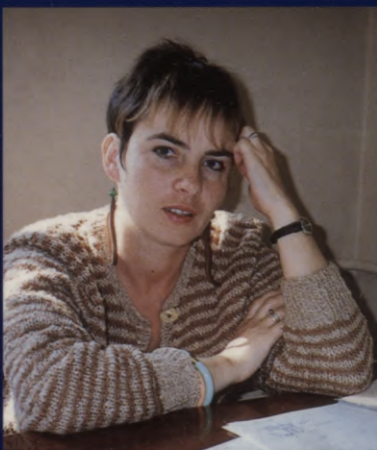
Jānis Dripe arhitekts

Dzimis 1953. gada 18. janvārī Valkas rajona Palsmanes ciemā.

1977. gadā beidzis RPI Arhitektūras nodaļu. Strādājis projektēšanas institūtā "Pilsētprojekts". Kopš 1982. gada Latvijas Arhitektu savienības valdes priekšsēdētāja vietnieks, kopš 1993. - priekšsēdētājs. Latvijas Radošo savienību kultūras padomes priekšsēdētājs (1990-1993). Latvijas Kultūras ministrs (1993-1995). RTU docētājs (1990-1995). Kopš 1996. gada Latvijas Republikas vēstnieks Zviedrijā.

Darbi:

Jelgavas, Aizputes, Cēsu u.c. pilsētu attīstības plāni (1977-1982, autoru kol.), Valkas brāļu kapu memoriālais ansamblis (1984, LPSR Valsts prēmija 1985), baznīca Latvijas vēstniecībā Maskavā (1992), vairāki pieminekļi, dzīvojamās ēkas un interjeri. Uzvarējis konkursos par labāko viengimenes ēku laukos (1982, kopā ar A.Heinrihsonu), Latvijas-Holandes kopuzņēmuma viesnīcu Baltezerā (1991, kopā ar A.Smilteni). Autoru kolektīvā piedalījies starptautiskos konkursos: Tet Defans komunikāciju centrs Parīzē (1984), rātsnams Rusē (1985, prēmēts). Publicējis ap 200 rakstu Latvijas un ārzemju preses izdevumos par aktuāliem mūsdienu arhitektūras jautājumiem.

Velta Holcmane arhitekte, redaktore

Dzimis arhitekte A.Holcmaņa ģimenē 1955.gada 6.februārī. 1980.gadā beigusi RPI Arhitektūras nodaļu.

Strādājusi izdevniecībā "Latvijas enciklopēdija" (1983-1992) par redaktori, rediģējusi rakstus par arhitektūru. Kopš 1993.gada Latvijas Arhitektūras muzeja galvenā fonda glabātāja. Piedalījies "Latvijas padomju enciklopēdijas" (1984-1988), enciklopēdijas "Rīga" (latv. un krievu val., 1988-1989), "Enciklopēdiskās vārdnīcas" 2 sējumu (1991) un "Māksla un arhitektūra biogrāfijās" 2 sējumu (1995-1996) sagatavošanā. Iekārtojusi izstādes - "Aleksandrs Klīnkļavs" (1993) Arhitektu namā, "Latvijas Arhitektūras muzeja fondi", "Pāvilam Dreijmanim - 100" (1995), "8 funkcionālisma arhitekti Latvijā" (1996), "Oficiālā arhitektūra un tradicionālā māksla. A.Birkhāns un K.Suniņš" (1997), "P. un H. Kundziņi - nacionālie romantiķi" (1998) Arhitektūras muzeja telpās.

IZDEVNIECĪBA
BALTIKA

